

శ్రీ మ దాంధ్ర మా ఘ ము

(శిశుసాంసథ మహాకావ్యము)

"కవితావిశారద" "స్వామివాదీ"

శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవాచార్య ప్రవీణము.

MAHADEVA PUBLICATIONS,

మహాదేవప్రచురణలు,

S.O. రామచంద్రపురము,

తూర్పుగోదావరిజిల్లా A.P.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

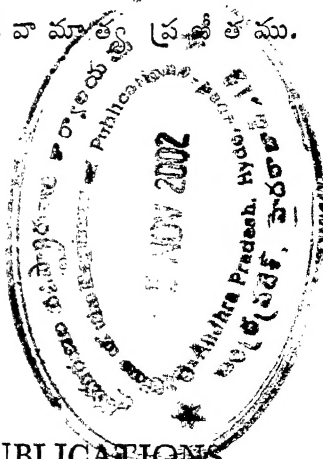
శ్రీ మ దాంధ్ర మా ఘ ము

(శి శు పా ల వ థ మ హా కా వ్య ము)

“కవితావిశారద” “న్యాయవాది”

శ్రీ బుద్ధ వ ర పు మ హా దే వా మా త్మ ప్ర ఘా త ము.

5/10
2012

MAHADEVA PUBLICATIONS,

మ హా దే వ ప్ర చు రణ లు,

S. O. రామచంద్రపురము,

తూర్పుగోదావరిజిల్లా A. P.

స ర్వ సా మ్య స ం క లి త ము.

*

*

*

Copyright

బుద్ధవరపు సుందరకృష్ణారావు & సోదరులు.

మ హా దే వ ప్ర చు రణ లు,

ర త్న ం పే ట,

రామచంద్రపురం S. O.

తూర్పుగోదావరిజిల్లా.

*

*

*

ప్రథమ ముద్రణము 500 ప్రతులు.

మార్చి 1974.

*

*

*

ప్రా స్తి స్థా న ము :

1. మహాదేవ ప్రచురణలు,

Mahadeva Publications,

రామచంద్రపురం, తూర్పుగోదావరిజిల్లా, A. P.

2. విజ్ఞాన ప్రచార నిలయము,

కొత్తపేట, తూర్పుగోదావరిజిల్లా.

Hahnemann Printing Press,
Kothapeta, East Godavari Dist. (A. P.)

శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యులు, B. A., B. L. పత్రీలు.

జననము : విరోధినామ సంవత్సర చైత్ర బహుళ ద్వాదశీ
శుక్రవారము (26-4-1889).

విర్యాణము : కీలకనామ సంవత్సర అశ్వయుజ బహుళ ఏదియ
సోమవారము (7-10-1968).

కృ తి స మ ర్పణ

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్య జగద్గురు శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాద ప్రతిష్ఠాపిత శ్రీ కాంచీకామకోటి పీఠాధిప 1008
శ్రీమచ్ఛండ్రశేఖ రేంద్రసరస్వతీ భగవత్పాదుల
పాదారవిందములయందు
సమర్పితము.

ఇట్లు

బుద్ధ వ ర పు మ హా దే వుఁ డు.

కూచిమంచి సోమసుందరకవి స్వగ్రామము తూర్పుగోదావరిజిల్లా పలివెల. వెంకమాంబ వీరి ధర్మపత్ని. ఈ పుణ్యదంపతుల సంతానము - సాంబశివరావు, దుర్గాంబ, పార్వతమ్మ, గౌరమ్మ, శంకరమ్మ, సూరమ్మ, మహాదేవుడు, సదాశివుడు. సోమసుందరకవి రచించిన కీర్తనలు, శతకములు ప్రజాదరణను జొందినవి. అట్లే, సాంబశివకవి విరచితమైన అంధ్ర కుమారసంభవము పేరెన్నికగాంచినది.

అట్టి విద్వత్కవి కుటుంబములో మహాదేవుడుగారు విరోధినామ సంవత్సర చైత్ర జహాశ ద్వాదశి శుక్రవారము (28-4-1889) నాడు జన్మించిరి. బుద్ధవరపు శంకరమ్మగారు సంతానము లేనందున సోదరులగు మహాదేవుడుగారిని దత్తపుత్రునిగ స్వీకరించిరి.

మహాదేవుడుగారు నాజనకులగు శ్రీ నాగభూషణరావుగారికి మేనమామ. మహాదేవుడుగారియొద్ద రామచంద్రపురములో నుండి (1931-34) నేను హైస్కూలు చదువు పూర్తి చేసినాను. ఆసమయముననే వారు మామకావ్య రచన ప్రారంభించి 1938 లో పూర్తి చేసిరి. తదుపరి సూతసంహిత, చంపూరామాయణము, కువలయానందము, ఖండకావ్య సంపుటి యిత్యాది రచనలనుగూడ గావించిరి.

మహాదేవుడుగారు తూర్పుగోదావరిజిల్లా రామచంద్రపురమునందు పేరెన్నిక గల న్యాయవాది. వీరికి చిన్నవయస్సునందు కృష్ణ నేణమ్మతో వివాహము జరిగెను. ఆమె కొలది సంవత్సరములు కాపురము చేసి స్వర్గస్థురాలయ్యెను. తదుపరి మహాదేవుడుగారు కూరపాటి సుబ్బారావుగారి పెద్ద కుమార్తెయగు మంగయమ్మను వివాహమాడిరి. వివాహమైన కొలది నెలలలో మంగయమ్మగారు అటలలో పడిపోవుటవల్ల (తుంటివద్ద) కాలు విరిగెను. ఆమెకు సంతానము కలుగదని అరోజులలో వైద్యనిపుణులు చెప్పుటవల్ల మహాదేవుడుగారి దత్తత తల్లియు, సోదరియు నగు శంకరమ్మగారును, అన్నయగు సాంబశివరావుగారును వంశాభివృద్ధి కొరకు మరియొక వివాహము చేసికొనక తప్పదని ఆయనను బలవంత పెట్టిరి. వారి ఆజ్ఞలను ధిక్కరింపజాలక సత్తిరాజు బయ్యేశ్వరరావుగారి కుమార్తెయగు హనుమాయమ్మను వివాహమాడిరి. మహాదేవుడుగారు ఇరువురి భార్యలను సమానముగనే చూచుకొనెడివారు. అందుచే మంగయమ్మగారికి వెంకాయమ్మ, కృష్ణవేణి, సుందరకృష్ణరావు, శంకరమ్మ, భాస్కరరావు, సీత, సుబ్బారావు, సత్యనారాయణ అనేడివారలు, హనుమాయమ్మగారికి శంకరమ్మ, నరసింహరావు, సూర్యనారాయణ, రామబయ్యేశ్వరరావు అనేడి వారలు జన్మించిరి. మగపిల్లలందరు విద్యావంతులై పెద్ద ఉద్యోగములను చేసికొనుచున్నారు. చి||సౌ|| సీత మద్రాసులో ఫిలాసఫీ M. A. ప్యాసై, Ph. D. చేయుచున్నది. మహాదేవుడుగారి కొమార్తె లండనుకూడ విద్యావతులైరి. వారిని దగిన వరులకిచ్చి వివాహము చేసిరి. అల్లశ్యందరు పెద్ద ఉద్యోగములు చేసికొనుచున్నారు.

మహాదేవుడుగారు వృత్తిచే న్యాయవాది, వ్యవృత్తిచే సారస్వతోపాసకుడు. సీరతాన్న పృథాత. విద్యాధ్యులపాలిటి కల్పితరువు. పెక్కుమంది వీరియింట భుజించి, చదువుకొని నేడున్నతోద్యోగములలో నున్నారు. వీరికి భారతీయ తీర్థవీరమువారు “కవితా ఓశారద” అను దిరుదము నొసంగి గౌరవించిరి. అట్టి మహానుభావుడు ఇహపరముల కనుకూలమైన యున్నత జీవిత మనుభవించి తమ 79వ యేట కీలక ఆశ్వయుజ బహుళ విదియ సోమవారమునాడు (7-10-1968) బంధు మిత్రులను దుఃఖసాగరమున ముంచి అస్తమించిరి.

మహాదేవుడుగారి సతీమణి మంగాయమ్మగారు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములను పఠించిన విజ్ఞానవతి. ఇతరుల యనేక గ్రంథముల నన్వృత్తించుటకు కారకులైన మహాదేవుడుగారు స్వవిషయమున నశ్రద్ధ యొనర్చిరి. వీరి కుమారులు ఉద్యోగములు చేసి కొనుచు దూరదేశముల నున్నందున యీ గ్రంథమును నన్వృత్తించు భారమును మంగాయమ్మ గారు నాపై ని నిడిరి. నాకున్న పాండిత్యమా స్వల్పము. బాధ్యతయా అనల్పము. “కవితా ఓషణ” “విద్వత్కవిశేఖర” బ్రహ్మశ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు సహజముగా దయామయులు. వీరికి మహాదేవుడుగారిమీద ఎంతో గౌరవము. అందువలన నేను అర్థించిన వెంటనే యీగ్రంథమును పరిష్కరించు బాధ్యతను స్వీకరించిరి. అంతేగాదు, నా మంద బుద్ధిచే ఏకాదశాశ్వాసము ఎటనో పోయినది. దానిని వీరుపూరించిరి. వారుచేసిన కృషి ఆమూల్యము - అసాధారణము.

ఇదేసమయమున ఆవిడి గ్రామ వాస్తవ్యులు “సహజపాండిత్య” శ్రీ గరిమెళ్ళ అచ్యుత సత్య శేషగిరి సోమయాజి శర్మగారితో పరిచయ మేర్పడినది. కోరినవెంటనే వారు అచ్చు తప్పులను సరిచూచుట మాత్రమేగాక మహాదేవుడుగారి పేరుతో చక్రబంధమును గూడ రచించిరి. గ్రంథమున కనువైన ఉపోద్ఘాతములను శ్రీ శాస్త్రిగారు, శ్రీ శర్మగారును చేకూర్చిరి. అచ్చుతప్పులు వీరిని తప్పించుకొనినవి యింకనూ దొరలయిండవచ్చును. సహృదయులు వానిని తెలిపినచో ద్వితీయ ముద్రణలో సరిచేయగలమని మనవి.

ఈ మహాకావ్యమును సాహితీ ప్రపంచమున కందించిన మంగాయమ్మగారికి, శ్రీ శాస్త్రి గారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కారములు. శ్రీ శర్మకు హృదయపూర్వక అశీస్సులు.

విద్యావంతులైన మంగాయమ్మగారు, ప్రాజ్ఞులైన వారి కుమారులు మహాదేవుడు గారు రచించిన తదితర గ్రంథములనుగూడ నన్వృత్తించి త్వరలో సాహితీప్రియుల కరకమ లముల కందించగలరని ఆశించుచున్నాను.

పిజ్జాన ప్రచార నిలయము,

కొత్త పేట,

1-3-1974.

బుధజన విదేయుడు :

వేమవరపు వేంకటరమణశర్మ.

“కవితా భూషణ,” “విద్యత్కవిశేఖర”

బ్రహ్మశ్రీ పెంపరాం సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి

స మీక్ష

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇదిమహాకవి ముఖ్యసంస్కృతమున రచించిన “శిశుపాలవధ” కావ్యమునకు “అంద్ర మాళము” అనుపేర శ్రీబుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యుని యాంధ్రీకరణము. ఈ మహాదేవకవి తొలుదొస్తే శాస్త్రకావ్య మనిచిడు నీమాళకావ్యము నాంధ్రీకరించుటలో నిద్ధహస్తు లయిన స్పృహ సూతసంహిత, వంశరామాయణము వంటి సరళములగు సంస్కృత కావ్యములను దెలిగించుట లెక్క యేమి? అనువాదమునఁ గల క్లేశము స్వతంత్రరచన ముండుండదు. నుడి కారపు సొంపుతో నేరాష కాభాష కొక ప్రత్యేకత యుండును. కాన మూలమందలి యంద చందము లనువాదమునఁ జ్ఛితిబింబింపఁ జేయవలెనన్నచో నుభయ భాషలందు నసమాన విశార దత్వ మావశ్యకము గదా! అట్టికత్తిగండు కావుననే మహాదేవకవి మాముని సారస్వతమును దెలిగింప నడుము కట్టెను.

ఈకావ్యము నొకరిష్టము ప్రాచీనాంధ్రకవులు సరివర్తన మొనరించి రచియు, అందును ఆద్యతనపూర్వము గోపీనాథము వేంకటకవి రచించిన అంద్రమాళకావ్యము ముద్రితమును నైవది యని ఒకకరి మాత్రమే కలదు. ఈయాంధ్రీకర్తయు దానిని జూచిన ట్లగవడడు.

ఆంధ్రీకరణమునఁ గల విశేషములను దెలిసి కొనుటకు ముందుగా మాళమహాకవిని, అతని కవితా శిల్పమును గూర్చితెలిసి కోవలసి యున్నది. అంతియ కాదు. అనన్య సాధ్యమగు నాసంస్కృతకావ్యమునఁ గల వైశిష్ట్యము సంతయు సర్వంకషముగా వెల్లడించిన వ్యాఖ్యాతృ శిరోమణి మల్లినాథసూరి సామర్థ్యమును మనకుఁ దెలియవలసినదే. కాన మాళకావ్య ప్రచుర ప్రచారముతో నారంభించి మాళ మల్లినాథ మహాదేవకవులను గూర్చి వరుసగా వివరించుట వ్యర్థమ కర్తవ్యము.

కాలతవర్షమున నందును దెలుగునాట సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్య సంవర్క మున్న ప్రతివ్యక్తియును “సంపకావ్యములు” అని పేరైననువినియే యుండును, నిన్నమొన్నటిదాఁక కవి యైన వాడు ముందు సంస్కృత మేకొంచెమేని యభ్యసించక తెనుగు కవిత్వమునకు శ్రీకారము చుట్టినాడు కాదు. వినాటివాడో కాని ప్రాచీనుఁ డగు “శేషప్ప” యను నరసింహ శతక కర్త “గణ యతి ప్రాస లక్షణము చూడఁగ లేదు సంపకావ్యశ్లోక వలనలేదు, అమర కాండత్రయం బమరఁ జూడఁగలేదు శాస్త్రీయ గృంథముల్ చదువలేదు, నీకటాక్షంబున నె రతించితిఁ గాని ....” యని చేసిన విన్నపము వలనఁ దొల్లి తెలుగునాట సంస్కృతపంచ కావ్యములు, అమరకోశము మొదలగు సంస్కృత కోశ గృంథ పాఠము సర్వసామాన్య మని తెలియు చున్నది. ఆసంపకావ్యములలో నైదవదియే యీమాళకావ్యము.

కవి యీకావ్యమునకుఁ బెట్టిన పేరు “శిశుపాలవధ” యని, కాని భారవికృత మగు కిరా తార్జునీయమునకు “భారవి” యనియు, మురారి కృతమగు అనర్థరాఘవనాటకమునకు “మురారి” యనియు, కవినామమును బట్టి పేరు గలిగినట్లే మాఘకవి నామమునుబట్టి యీ శిశుపాలవధము “మాఘము” అనిపేరొందినది. “తేషామేవ కృతిం కరోమి వివృతిమ్ మామస్య సర్వంకషామ్” అనిమల్లినాథసూరి ప్రయోగము. “మాఘే మేఘగతం వయః” అనియునాతఁడే యనినట్లుజనశ్రుతియుఁ గలదు. నవనగ్నే గతే మాఘే నవశబ్దో నవిద్యతే” యని పండితసూక్తి.

పశ్చిమ భారతమున పంచకావ్యము లను వ్యవహారము లేదేమో కాని కాళిదాసత్రయ మనఁబడురఘువంశ, కుమారసంభవ, మేఘసందేశములనుకావ్యములకు “లఘుత్వయి” యనియు కిరాతార్జునీయ, శిశుపాలవధ, నైషధీయ చరితములకు “బృహత్త్రయి” యనియు, ఈ షట్కావ్యములను సంస్కృతము నేర్చుకొన్న విద్యార్థుల పఠన పాఠముల నున్నవనియు, అందు బృహత్త్రయిలో మాఘకావ్యము నిఖిల మహాకావ్య లక్షణములతో, అతి ప్రసన్న గభీరార్థ నిబిడమై, అత్యుపయుక్త వ్యాకరణ ప్రయోగ ప్రాచుర్యము వలనఁ దాతకునకు వ్యుత్పత్తినిగలిగించున చగుటచే నాకావ్యముల కెల్ల నాయకమణివలె నున్న దనియు, శిశుపాలవ దోషోద్ఘాతమునఁ గలదు. అది ప్రత్యక్షరము వాస్తవము.

మాఘ మహాకవి

జిట్టి మహాకావ్యకర్త యగు మాఘకవి గుజరాతు, మార్వారదేశముల సరిహద్దున “భినమాం” యని నేఁడు చెప్పఁబడు “భిన్నమాలవ” యను గ్రామమున జన్మించె నని వేఁటిచారిత్ర కుల నిర్ణయము. కాని యాతని కాలము విషయమై స్థిరమగు నిర్ణయము కష్టపాద్యమైనది. ఈ యాంధ్రీకర్త కావ్యములమునఁ గూర్చిన “మాఘని జీవితము” అను లఘుకావ్యమునందును మాఘుని కాలము సూచింపఁ బడలేదు.

మాఘుని జీవితమును దెలుపు గ్రంథములు మూఁ డున్నవి. (1) బల్లాల పండిత కృత మగు “భోజ పృబంధము” (2) జైనమేరుతుం గాదార్య కృతమగు “పృబంధ చింతామణి” (3) పృథాచంద్రుని “పృథావక చరిత్రము” అనునవి. వీనియందు మాఘుఁడెప్పటి వాఁడో తెలుపఁ బడలేదు. మూఁడవ దగు ప్రభావక చరిత్రమున “బహుశ్రుత మునీ శేఖ్యః ప్రాగ్గ్రంధేభ్య శ్చ కానిచిత్ ఉపశ్రు త్యేతివృత్తాని వర్తయిష్యే కియం త్యపి” అను శ్లోకము ననుసరించిన తక్కిన రెండు గ్రంథములుగూడ జనశ్రుతుల యాధారముననే రూపొందిన వేమో యనిపించుచున్నది.

పై మూఁడిటియందును మాఘుఁడు భోజునికి సమకాలికుఁ డని కలదు. పొచ్చిన లేఖ మాలలో జెప్పఁబడిన భోజుని శాసనమువలన “భోజుఁడు క్రీస్తుశకము 996-1051 సంవత్సరముల నడుమవాఁ డని కొందఱును, 1010 - 1050 సంవత్సరముల నడిమివాఁ డని కొందఱును నిర్ణయించినా” రని బృహ్మ శ్రీ పల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలవారి “సంస్కృతకవి జీవితములు” అను గ్రంథమునఁ గలదు. దానిని బట్టిమాఘుఁడు పదివదునొకండు శతాబ్దిలలోని వాఁ డని తెలియుచున్నది.

కాని “కాశ్మీరీయుఁ డగు శ్రీ అనందవర్ధనాచార్యులు తన రవ్యన్యాయలోకము రెండవ యుద్వ్యోతమున “కాశ్మీరీకులుః పరిపతన్ (మాఘ 5-28) రమ్యా ఇతి ప్రాస్తవతీ” (మాఘ - 5-58) అను శిశుపాలవధమందలి శ్లోకముల నుదాహరించుటచేఁదొమ్మిదవ శతాబ్ది యుత్తర

భాగము వాడైన అనందవర్ధనునికంటె మాముడు పూర్వదని తెలియజెన్నది యని యొక మతము చూపి,

జర్మను దేశీయ (డగు ప్రొ॥ యాకోబి (Prof. Jacobi) పండితుని నిర్ణయానుసారము “మాముడు క్రీ. శ. ఆఱవ శతాబ్ది కిటీవలివాడు మాత్రము కానేరడు” అనెడి నిర్ణయమే సమంజసము” అని సంస్కృత మాఘికా వ్యాఖ్యాత కర్తయగు దుగ్గప్రసాద పండితుడు నిర్ణయించెను.

దీనిని బట్టి మాముని కాలము క్రీస్తుశకము పది పదునొకండు శతాబ్దిలు కా వనియు, అనందవర్ధను లుండెడి నవమ శతాబ్దికి పూర్వమే యనియు స్పష్టమగుచున్నది. ఇక ఆతొమ్మిదవ శతాబ్దికి పూర్వ మనునది, యెనిమిదవది గాని యేడవదిగాని, లేక యాకోబి పండితుడు చెప్పిన యాఱవ శతాబ్దిగాని కావచ్చునుగదా! ఇట్లు విభిన్నము లైన నిర్ణయములను చూచియే కావచ్చును, అంధ్రీకర్త మహాదేవకవి తమ లఘుకావ్యమున మాముని కాలము మాట స్మరింపలేదేమో యనిపించుచున్నది.

మాముని జీవిత మన్ననో మహావిభవముతో సారంభమై మహావిషాదముతో ముగిసినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈకావ్యము తుదిని గల కవితంశవర్ణనమునందు — [మార్తర దేశమున] శ్రీవర్మలుఁ డనెడి రాజునకు సువ్రభద్రేవుఁ డనువాడు పరదాసహాయుఁడుగా నుండెడివాఁడనియు, నాతని కొడుకు దత్తకుఁ డనియు, దత్తకుని కొడుకు మాఘకవి యనియు అతఁడే యాశికుపాలవద కావ్యకర్త యనియు మాత్రమే కలదు. కాని బోజప్రబంధాదులందు బోజునకు మాముడు సహాయుఁడు, మిత్రుఁడు అనియును మహాభోగియే కాక, మహాత్మాగి యనియును, మహావిద్వాంసుఁడు, మహాకవియనియు, అమిత త్యాగములన తుదకు దారిద్ర్యమునఁ బడి యర్థులకు లేదనలేక ప్రిణత్యాగము చేసె ననియుఁ గలదు. మహాదేవకవి యీ యతివృత్తమునే స్వీకరించి కరుణారస భరితముగా 92 పద్యములతో దాహమగు శయ్యలో మాఘకవివరిత్ర మనువేర రచించుటచే, మరల చరిత్రత దర్శణముగా వ్రాయ నావశ్యకత లే దని ప్రకృతమున నావిషయము విర మింపఁబడుచున్నది.

ఇక మాముని సకల శాస్త్ర పాండిత్యమును నేరితి తనకావ్యమునఁ బ్రదర్శించెనో వ్యాకరణాంశములను నాకు వదలి, తక్కిన వానినెల్ల చిరంజీవి గరిమెళ్ళ ఆచ్యుత సత్య శేషగిరి సోమయాజి శర్మ తన రచించిన భూమికయందు వివరముగా వ్రాసి యున్నాఁడు. నేను జూపిన వ్యాకరణ విశేషమునే కాక యాయా శాస్త్రసంప్రదాయములతో పాటు వ్యాకరణ విషయముల నాతఁ డందందు స్పృశింపక విడువలేదు. వివిధిపువులగు విద్యార్థులు మాముని బహుశాస్త్ర వైదుష్య మాభూమికయం దరయుదురుగాక!

మాముడు సకల శాస్త్రవేత్త యయ్యును బ్రత్యేకము వ్యాకరణ శాస్త్రరహస్యములను తన కవితయందు బ్రదర్శింప వేడుక గలవాఁ డనునది నిస్సంశయము. ఈకావ్యమందలి 1879 శ్లోకములలోను బంధ యమక చిత్ర కవిత్య పూర్ణమగు పందొమ్మిదవ సర్గమునందుఁ గూడ వ్యాకరణ విచిత్రమగు పదప్రయోగము లేని శ్లోకమే లేదనిపింపఁ దక్కిన సర్గముల మాట చెప్పుట యెందులకు?

విక్రమశకము 1827 సంవత్సరమున లిఖితమైన యొక శిశుపాలవధ వస్తక పమాన్తి యందు "ఇతి శ్రీ భిన్నమాలవ వాస్తవ్య దత్తకనూనో ర్మహావైయాకరణస్య మాచుస్య కృతో శిశుపాలవధే" అని యున్నట్లు విర్రయసాగర ముద్రాయ పృథి యుబోద్ధాతమున దుర్గాపగిసా దపండితునివాక్యము మాముని వ్యాకరణ పాండిత్యమును ధృవపఱచుచున్నది. వ్యాకరణంక్ష్యముల కొఱకే యవతరించిన భట్టికావ్యమువలె గాక, అప్రయత్నముగా తమకుఁ దామై వచ్చి చొచ్చినరీతిని దారాళ మగు శయ్యలోఁ గనఁబడు విశిష్ట వ్యాకరణ పదపర్యయోగములే మాముని మహావైయాకరణునిగా వశ్యవాక్కుగు మహాకవిగాఁ జూచుచున్నది.

"తావ ద్భా భారవే ర్వాతి యావ న్మాతస్య వోదయాః

ఉదితే తు పున ర్వామే భారవే ర్వా రవే రివ."

అను చాటూక్తి వలన మాముఁడు భారవిని, మించిన మహాకవి యనిపించును. కాని భారవికి తరువాతవాఁ డగుటచేతను, అతని కావ్యమును బెక్కుతావుల ననుకరించుటచేతను మాముఁడు భారవికి శిష్యప్రాయుఁ డనిపించును. కొన్ని యంశములందు భారవి నతిక్రమించినను గురువును మించిన శిష్యుఁ డనియే యనవచ్చును గాని తారతమ్య పరీక్ష యనుచితము కాకపోదు.

'యాకోశీ' పండితుని నిర్ణయానుసారము భారవి క్రీ. శ. 520 సంవత్సరముల నాటి వాఁడని "సంస్కృత కవిజీవిత" గ్రంథమున నుండుటచే మాముఁడు భారవికిఁ దరువాతవాఁ డగుట ధృవపఱచుచున్నది. మఱియు భారవికృతమగు కిరాతార్జునీయము నెదుటనుంచుకొనియే మాముఁడు శిశుపాలవధము రచించినట్లు బహిరంగముగాఁ గనఁబడును. భారవి "శ్రీయః కురుబామ" అని కిరాతార్జునీయమునకు శ్రీకారము చుట్టినాఁడు. మాముఁడును "శ్రీయః వతిః" అని తన కావ్యారంభమున శ్రీకారము చుట్టెను. భారవి ప్రతిసర్గాంత శ్లోకమునను "లక్ష్మీ" శబ్దము మానక ప్రయోగించెను. మాముఁడు తనకావ్యము పృథిసర్గాంతమునను "శ్రీ" శబ్దమును పుటింపచునే వచ్చెను. కిరాతార్జునీయము పదునైదవ సర్గ మంతయు యమక బంధ చిత్రి కవిశామయము కాఁగా, శిశుపాలవధము పందొమ్మిదవ సర్గ ముపై ప్రతిబింబించినట్లు న్నది. వ్యాసుని యాదేశమున నర్జునుని వెంబడించిన గుహ్యకుని ముఖమున వెలసిన యిం ద్రాక్షిల పర్వత వర్ణనమునకు సరిగా దాడుకుఁ డను శ్రీ కృష్ణసూరది ముఖమున విందు రైవత కాద్రివర్ణనము వెలసినది. ఋతువర్ణనము, నవ్వరఃకాంతలు తమప్రియులతోఁ గూడి చేసిన జల క్రీడా, పుష్పానవయ, మధుపాన, సురతాదుల వర్ణనలు భారవి చేసినట్లే దీనియందు శ్రీ కృష్ణుఁడును యాదవులును తమతమ ప్రియురాలంద్రతో జలక్రీడాదులు చేసినట్లు మాముఁడు వర్ణించినాఁడు. అంతియే కాదు, మహాకావ్యమున నుండవలసిన వర్ణనములన్నియో కిరాతార్జునీ యుద్ధాయనే యిందుఁ గనఁబడును.

మహాపండితుఁడు, మహాకవి యగు మాము సంకటివాఁడు పదుల పాదచ్ఛాయల నధుగు సంకటి యన్వతంభ్రుఁడాఁ యందురేమోఁ కాదు. కాదు. అందులకైకొంచెము లోఁతుగా నరయ వలసియున్నది. అకాలమున వర్ణనప్రధానము లగు పృబంధములకు పృథువులయుఁ బృజలయు నాదరణము హెచ్చుగా నుండెడిది. కావుననే యతివృత్తమున కంచి వర్ణనములందుఁ గల దృష్టి కేంద్రీకృతమై యుండెడిది. కథ కావలసినచోఁ బురాణోపాసములు పెక్కు

అందరే యున్నవి అనుకలంపుతోఁ గథను నిమిత్తమాత్రము చేసికొని వర్తనములందుఁ దమ ప్రతిభా వ్యుత్పత్తులను కవులు ప్రదర్శించుచు వచ్చిన ట్లగుదును. కిరాతార్జునీయ గాథ భారతమున రీతిభిన్నములందుఁ గలదు. దానిని గొనిభారవి 18వర్గములలో 1040 శ్లోకములలో వర్తనం కనువుగా మార్చుకొనుచుఁ జెప్పెను. అట్లే మాముఁడును భారతమున 17 అభ్యాయములలోని గాథను స్వీకరించి 20వర్గములలో 1879 శ్లోకములతోఁ జెప్పెను. ఈ రెంటును కళ రేఖామాతృముగాను వర్తన చమత్కారము పరిపూర్ణముగాను గనఁబడును. ఈకృతము నైష ధీయచరితము నకును సంక్రమించినది. అది యాకాంక్షప్రదాన మనుకొనినచో భారవి మాముఁ గూర్చి తారతమ్య పర్య యనావశ్యక మనిపించును. మాముని “హంటామాముఁ” డను విరుతముతోఁ బిలుచుటకాతని “ఉదయతివితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్ఞా” (మామ. 4-20) అను శ్లోకవర్ణనా నైపుణ్యమువలననే కలిగినట్లు వల్లభ దేవుఁడు తన సందేహ విషాదది వ్యాఖ్య హిందు పేర్కొనెను.

“సందారిణీ దీపశబేవ రాతౌగ్ర” అను రము వంశమందలి శ్లోకమును బట్టి “దీపశబా కాళి దాను” అను విరుదము కాళిదాసునకు వచ్చినట్లే శిశుపాలవద కావ్యము నాల్గవ సర్గమందలి యిరువదీయవ శ్లోకవర్ణనమునకు నాసందపరవకులగు రసజ్ఞులు మాముని “హంటా మాముఁ డ”ను విరుదమునఁ బిలువఁ జొచ్చిరి యని పండితలోకమున ప్రసిద్ధి. కవిభారంగమున మాముఁడు హంటలు దాల్చి వీరవిహార మొనర్చిన మహాదిగ్గజము కాదని యెవరనఁగలదు? కాని యావిరుదమునకు హేతువు మల్లినాథసూరి యనినట్లు “పూర్ణా వైనవర్ణనా” అనునదియే. ఈ హంటలు సంపాదించిన యాశ్లోకమునకు మహాదేవకవి యాంధ్రీకరణమును చూపము.

గీ. పైకి వెల్వడు కాంతులే పగ్గములుగ
నస్త మించుచు నుదయించు చర్మ శకులు
పార్శ్వముల వ్రేలు గంటల భాతి మెఱయ
నద్రి దిగ్గంతి లీలం ననుకరించు,

అని ఇందు వర్ణము రైతవకాద్రి, తమతను కిరణములు కొండ మీఁదిభాగమునకుఁ బ్రసరించు చుండ — అస్తమించుచున్న సూర్యుఁడొక పార్శ్వ మునను ఉదయించుచున్న చంద్రుఁడొక పార్శ్వమునను వ్రేలుచుండఁగా — నడుచు మన్ను కొండ — కుక్షిస్థానమునకు సూటిగా విరుపగ్గకల వ్రేలాడుచుండు రెండు హంటలతోఁ గూడిన మహాదిగ్గజము వలె నున్నది అని భావము. ఇట్టి మనోహర మగు భావనపై కావ్యమునకు జీవిత వైభవ మనఁ బడునట్టి వ్యంగ్యమును దీనియందుఁ గలవని మల్లినాథ సూరి “తథా సూర్యాతంద్రౌ మసౌ అస్యగిరేః కుక్షి సమాన కక్షం చిత్త్రిత ఇతి మహాదౌష్ణ్య త్యం వ్యజ్యతే” అనెను. (సూర్యచంద్రులీకొండకు కుక్షి సమ ప్రదేశమున నున్నారనుట వలన నాకొండ యొక్క మహాన్నత్యము ద్వయించుచున్నది అని).

ఈ పర్గమున 33 వద్యములు గలవు. ఆద్యంతము పర్వతవర్ణనమే. అన్నిటితో నీవద్య హిందలి వర్ణనమే రసజ్ఞచిత్తాకర్షకమై “హంటామాముఁ” డను విరుదమునకు హేతువైనదన్న మాట.

కవిస్వరూప నిరూపణమున రాజశేఖరుఁడు తన కావ్యమీమాంస యందు “ప్రతిభాభూతి

వ్యుత్పత్తియును సమముగాఁ గలవాఁడు కవి" యనిచెప్పి, ప్రతిభ యన నవనవోన్మేషము గల బుద్ధివిశేషము, వ్యుత్పత్తియన బహుజ్ఞత్వము అని కొందఱనిరి. ఉచితానుదిత విశేషము తనమతము అనెను. అట్టి ప్రతిభా వ్యుత్పత్తులు గల కవులు శాత్రుకవి, కావ్యకవి, ఉభయకవి యని మూఁడు విధములని వారివారి స్వరూపముల నిరూపించి, అటు శాత్రుమునందును, ఇటు కవిత్వమునందును గొప్పవాఁడగునో ఉభయకవి శ్రేష్ఠుఁడని విపులముగా చర్చించి విధా పించినాఁడు.

దాని ననుసరించి సిదానముగాఁ బరిశీలించినచో మాముఁడు ఉభయకవి కోటితోనికి వచ్చును. కావ్యకవి యెట్లయ్యెనో విదప చూడవచ్చును. శాత్రుకవి యెట్లయ్యెనో తొలుత నరయదము. ఇతర శాత్రుము లర్ధాశ్రయములు వ్యాకరణ మన్ననో శబ్దాశ్రయము కాన చూడఁగనే కనిపించునది.

మహావైయాకరణులు మాముని ప్రయోగ వైచిత్రి నెట్లు విమర్శించి ప్రదర్శించిరో మచ్చునకు కొన్ని చూపఁబడును.

ఇందలి ప్రథమపర్గము ప్రథమశ్లోకమున నొక ప్రయోగ వైచిత్రి. "వనన్ దదర్శ" అను వదప్రయోగమును గూర్చి "రాకు సంబంధే ప్రత్యయాః" అను పాశీపీయ సూత్రము వృత్తి యందు -ధాత్యర్థానానసంబంధే యత్యికాలే ప్రత్యయా ఉక్తాః, సుః విజంత తతోన్యత్రాదిన్యః వాచ్యక్రియాః పాఞ్చాన్యాత్ తదను రోదేన గుణభూత క్రియావాచిత్యః ప్రత్యయాః "వనన్ దదర్శ భూతేలత్" అని సిద్ధాంతకొముది యందు వర్ణింపఁబడెను.

ఈశ్లోకమున వసుదేవుని యింటనుండిన శ్రీకృష్ణుఁ డొకనాఁడు మింటినుండి దిగివచ్చు నారదుని చూచెను. అను విషయము సృశ్యతము. అనందర్థమున వసుదేవ సదృశమున 'వనన్ దదర్శ' అనిప్రయోక మైనది. 'వనన్' అనునది వనరాకువుపై వర్తమానార్థమున శతృప్రత్య యము రాఁగా నైన రూపము. 'దదర్శ' అనునది దృశ్యధాతు భూతార్థక లిదంతక్రియ. వసిం చుట అను వ్యాపారము గూడ దర్శన క్రియ వలెనే అతీతము (శరీరి పోయినది) అయినను, గుణభూతము అనఁగా అప్రధానమైనది కావున వర్తమానార్థమున రాఁగిన శతృవృత్త్యయము భూతార్థమున వచ్చినది. 'వనన్ దదర్శ' అనఁగా ఉపీత్యా దదర్శ - వివసించిచూచెను. అనియే కాని, వనన్ - ఇప్పుడు వసించుచున్నవాడై దదర్శ - మున్నెప్పుడో చూచెను అను నర్థ మిచటఁ జెప్పరాదు. వనన దర్శన క్రియలు రెండును కృష్ణ కర్తృకములే. రెండును అతీతములే - (శరీరిపోయినవే) - అట్టియెడ వనరాకువునకు వర్తమానార్థకమగు శతృవృ త్త్యయము వచ్చుటకంటె వైచిత్ర్య యేమున్నది?

కావ్యవాఙ్మయమున "న భూతో న భవిష్యతి" యనఁచగిన ప్రయోగ విశేష మొకటి గలదు. అదియును ఆర్థిక విషయమే. ప్రథమ పర్గము 51 శ్లోకము. "పురీ మతస్కంద లుపీహి నందనం" ఇత్యాది. దీనియందలి "అవస్కంద, లుపీహి, ముషాణ, హర్య," యను నాలుగు రోదంత క్రియాపదముల యర్థనిర్ణయము వ్యాకరణ, తర్క, మీమాంసాది శాస్త్రములకు మం దాయమానమై మాఘుని మహావైయాకరణునిగాఁ జేసినది. అతని కవికామార్మికతకును నది నికషాయమాఁ జేసినది. అవిషయముచిఱగరిమెళ్ళ - శర్మ యీకావ్యమునకు వ్రాసిన 'భూమిక' యందు విపులీకరింపఁబడినది. అది చూడవచ్చును.

2సర్గము, 1శ్లోకము:- ఇందు కారకమై చిత్రి. 'మురంద్విషత్' అనుశాపునముచినిద్వేషించు చున్నవారు అని తెనుగు బాషాపరిపాటిని కర్మవాచకమునకు ద్వితీయ న్యాయమే అనిపించును. కాని సంస్కృతమున నట్లుకాదు. ద్వీష్ ధాతువునకు కర్మవాచకమగుమురంద్విషముకంటె 'కర్మణీ ద్వితీయా' అను సామాన్యశాస్త్రముచే ద్వితీయప్రాప్తిండును. కాని 'ద్వీష్' ధాతువుకంటె 'ద్వీష్ మిత్రే' అనుసూత్రముచేత "శత్రు"వ్యత్యయమురాగా ద్వీషత్ అనుకూపము సిద్ధించినది కాన కృదంతమగుటచే "కర్తృ కర్మణోఃకృతి" అనుసూత్రముచేకృద్యోగమున కర్మవాచక ద్వితీయను బాధించి షష్ఠి వచ్చి 'మురస్య ద్వీషత్' అనికావలనియున్నది. శత్రుప్రత్యయము కృత్తయ్యాను 'నలోకావ్యయనిష్ఠా బలర్థతృనామ్' అనుసూత్రముచే అషష్ఠి బాధితము కాగా మరల "కర్మణీ ద్వితీయా" అనుసూత్రముచే "మురంద్విషత్" అని ఒక్కరూపమే కావలసివచ్చినది. కాని "ద్వీష శ్శత్రుర్వా" అను వార్తికముచే శత్రుంతమగు 'ద్వీషత్' అనుదానితో యోగము కలుగుటచే షష్ఠి నిషేధము వికల్పముగా బాధితమై, మురస్య ద్వీషత్, మురంద్విషత్ అను రెండు విభక్తులును ప్రాప్తిండు నని శాస్త్రము. ఈ రహస్యమునుజూపుటకే మామకవి ద్వీషన్మృతమే అని ప్రయోగించెను.

అభివైద్యం:- 'లక్షణే నాభివ్రతీ' అనుసూత్రమున అవ్యయీభావ పమానమైనను కావచ్చును. లేక 'అభిరభాగే' అను సూత్రమున కర్మవ్యవచనీయ సంజ్ఞగల అభితోయోగమున ద్వితీయ వచ్చెనని యైనను చెప్పవచ్చుననివ్యాఖ్య.

2స, 4శ్లో. 'ఏకాకినీఽపిపరితఃపౌరుషేయ ఇవావృతాః' ఏకాకినః పౌరుషేయః అనురెండును తర్కితాంతములు. అనహాయః డను నర్థమున ఏక శబ్దముపై వచ్చిన అకిని ప్రత్యయముచే ఏకాకినః అనియైనది. "ఏకా దాకిని చ్ఛాస హాయే" అని పాణినీయము. అట్లే పౌరుషేయః "అనునది పర్వ పురుషాభ్యాం గడకో" అను సూత్రముచే పురుషశబ్దములకు డకోప్రత్యయము చేరగా సిద్ధించినరూపము. పురుషా ద్వధ వికార సమూహ తేనకృతేషు (దావ్యకార వ్యయోగాత్తేనే త్యవ్యద్వంద్వ మధ్యేనివేశః) అనువార్తికముచే "సమూహము" అను నర్థమున వచ్చినది అవ్యత్యయము అని చెప్పి 'ఏకాకినీపి పరితః' ఇత్యాది మాముని యీప్రయోగమే కౌముదియం దుదాహరింపఁబడెను. దీనిచే మాముని ప్రామాణికత విశద మగుచున్నది.

2-23లో ఇంద్రనాభు రక్ (కర్ణిలగుంపును కాయనది) ఇదియొక కృదంత విశేషము. ఇంద్రనాభుమును దహించువది అను నర్థమున "దహ భస్మీకరణే" అనుధాతువుపై క్రిష్-వ్యత్యయము చేరగా 'దహ' అనియైనది. దహ + క్రిష్-అని యుండ "దాతే ధాతోర్లు" అను సూత్రముచే ఘత్యము రాగా దహ్ అని అయి, ఏకాచో బిశో భవ్ కృదంతస్య ధ్యోః' అను సూత్రముచే దకారముకు భవ్భావము రాగా 'దహ్' అనియు, 'రులాం జ శోంతే' అను సూత్రముచే జశ్యము వచ్చి ధగ్ అనియు 'వావసానే' అనుసూత్రముచే చర్త్యమురాగా 'దక్' అనియు (వికల్ప) రూపము సిద్ధించెను.

2-24లో- మహాభాష్యస్వరూపము బృకృతమున ఘటించఁ బడినది. ఉద్దేశం డను చున్నాడు. కృష్ణుని వాక్యము అల్పాక్షరము అర్థగంభీరమును కాన పాణినీయ సూత్రము వంటి దన్నమాట. ఆ కృష్ణునివాక్యమునకు నావాక్యములు భాష్యమువంటివి, అనగా కృష్ణ

వాక్యములకే వివరణ మని భావము. 'సూత్రస్థం పద మాదాయ వాక్యైః సూత్రాసు సారిభిః స్వపదాని చ వర్త్యంతే భివ్యం భివ్యంతి' విదుః' అను భివ్య రక్షణమునకు లక్ష్యముగా వెప్పటిదెను.

2-40లో 'అలంకార మిదం .... అంశమేత్యనే' అని "అలం" అను సవ్యయము రెండు చోట్లఁ గలదు. మొదటిది ప్రతిషేధార్థకము. రెండవది 'సమర్థము' అనునర్థము గలది. మొదటి 'అలం' నకు అలంకార అనుదానితో సంబంధము. అ + లం అనుభావపునకు 'అలం' అంటే ప్రతిషేధయో, పోచాం క్తాన్' (అలం అల అను ప్రతిషేధార్థకావ్యయము అవపద ములుగా నున్నపుడు ధాతువునకు క్తాన్ప్రత్యయము వచ్చును. అనునర్థముగల) సూత్రముచే క్తాన్ప్రత్యయము రాఁజొర (అ + లం + క్తాన్ అనియంద అన్నమాట) "సమానేననభోపూర్వే క్తాన్ప్రత్యయమ్" అనుసూత్రముచే క్తాన్ప్రత్యయమును బాధించి, అ + లం + య = అలంకార అనియై 'అలంకార' అని ప్రయోగార్థ మైనది.

ఇంక రెండవదియగు 'సమర్థము' అను నర్థము గల 'అలం' ఉపపదముగా నున్న పురుషార్థపదమగు "అశ్రేయః" శబ్దమునకు నమః, స్వస్తి, స్వాహా, స్వహం సంపద్యోగాచ్చ" అనుసూత్రముచే చతుర్థి కారకము వచ్చి 'అశ్రేయనే' అని యైనది. అశ్రేయనే అలం అనఁగా క్రిదానర్థ సమర్థము అని భావము.

ఇంకొక విశేషము. మీఁది 'సమానే' అనుసూత్రమున సమాసమున క్తాన్ప్రత్యయమునకు ల్యజాదేశమునజ్ఞే పూర్వకమైనధాతువునకురాదని యున్న యంశమునకు ఈ సర్గమందలి 22లోక మునలక్ష్యక్తాన్ హేలయ" అవిప్రయోగించి మాముఁడే చూపెను. ఇతరు కృజ్ధాతువు సమాసగత మైనను అది నజ్ఞతో సంబంధము కల దగుటచే ల్యప్ప రాక క్తాన్తముగానే నిలిచి వోయినది.

2-41— మాజీవన్ యః పరావజ్ఞా దుభదగ్ధోపి జీవతి తస్మాజనని రే వాస్తు అనన్తి క్షేత్రకారిణః అనఁగా శత్రు కృతావమానముచే తప్తై రయ్యును నెవఁడు (మాజీవన్ =) నీచ జీవయై జీవించి యుండునో తల్లికి కేవలము క్షేత్రకారి యగు నానీచుఁడు (అననివి), పుట్టకుండును పేలు అని భావము. ఇందు "పూజ్యాక్రొశే ఇతి వాక్యం" అను వార్తికముచే మాజీ ఉపపదముగా నుండ నిందార్థమున (జీవ) ధాతువునకు శత్రుప్రత్యయము వచ్చి 'మాజీవన్' అని యగుట యొకటి 'అక్రొశే న జ్యవిః అనుదానిచే నజ్ఞోపార్థక 'జని' ధాతువుపై నిందార్థమున 'అని' ప్రత్యయము (నికృష్టాన్తము అనునర్థమున) వచ్చి 'అననివి అను రూపము నొందు భావటి విశేషములు.

ఈప్రయోగ విశేషములను కౌముదియు గురుదాం ప్రబోధియప్రమాణముగా స్వీకరించినవి.

2-2లో 'కథం' అనునర్థమున 'కథంకారమ్' అనివక్రయుక్తమై నది. 'అన్యః, తైవం, కథ, మిత్రం ను, నిధాప్రయోగశ్చేత్' ఇతి సూత్రేణ అసర్థకాదేవ కరోతే. (కథంపూర్వాక్) ఇముర్, ఉదాః అన్యధాకారమ్, ఏవంకారమ్ కథంకారమ్ అనినిధాంత కౌముది. ఇందమప్రయుక్తమైన 'కారమ్' అను ఇములంత 'కృత ధాతు రూపమున కర్థము వేఱుగా లేక కథమ్ అనుదానికి చేరిన దన్నమాట. ఇ ధౌక వ్యాకరణ విశేషమే కదా.

2-43 'అస్మాక దంతి సాన్నిధ్యాత్' అను సమాసమందలిఅస్మాక శబ్దమపురూపమైనది. యమ్య దస్యద్భిముఖపై ఛప్రత్యయము రాఁగా యమ్యదీయః, అస్యదీయః, అనియ భిజ్

సృష్ట్యయమురాగా—“యోష్మాకీణః” “అస్మాకీనః” అనియు నగును. వీనికేలోకమున ప్రచురప్రయోగము. కాని “అవే” సృష్ట్యయము రాగా నైన “అస్మాకః” అనుతద్వికాంతమునకు విరళప్రయోగము. అట్టి నిగూఢమైన యీపదమును మాఘునివంటి పదకావ్యవేత్తగాని ప్రయోగింపఁగలఁడా?

2-65 “యజతాం పాండవః, స్వర్గ మవత్సింద్రః తవ త్వినః వయం హనామ ద్విషతః, సర్వః స్వార్థం సమీహతే” అను శ్లోకమున యజతాం, అవతు, తవతు, హనామ అను నాలుగు క్రియాపదములు లోఠంతము లగుట మూత్రమే కాదు. యజించుఁగాక, రక్షించుఁగాక—ఇత్యాది షిధ్యాద్యర్థమే కాక, ఆయాయి పనుల కుచితకాలము వచ్చినప్పుడు జరుగును అను నర్థ విశేషమునఁ బ్రయుక్తము లైనవి. అంతయు కాని యీపనులన్నియు నేకకాలమున జరుగు నను నర్థము కాదు. ఇదియొక ప్రయోగ చమత్కారము. ఈయర్థ మెట్లు వచ్చుననఁగా ‘ప్రే షా తి సర్గప్రాప్త కాలేషు కృత్యాశ్చ’ అను సూత్రమున కృత్యప్రత్యయముల కర్థము నిర్ణయించుచుతుది చకారముచే లోఠంతరూపమునకుఁ గూడ “ప్రాప్త కాలమున ” ననునర్థమందు ప్రయోగము పాదు వని నిర్ణయించినది. ఆరహస్యమును మాముడించు వెల్లడించెను, ఇట్టిది యీసర్గమందలి 66 శ్లోకమునఁ గలదు. ‘శన్తైః సంపత్ ప్రాప్యతాం’ అని కర్మార్థక లోఠంతముగాఁ బ్రయుక్తము అచటఁ గూడ నుచిత మగు కాలము ప్రాప్తించినపుడే శత్రుములచే సంపద పొందఁబడుగాక అను నర్థము నిర్ణయించుచున్నది.

2-76 శ్లోకము రెండవపాదము రెండవ ఖండమున “ఐ లూక్త్వా ఖలు వాచికమ్” అని కలదు. ఇందు రెండు చిత్రమగు విషయములు “ఉక్త్వా ఖలు” అనఁగా “వచింపరానిది” యని యర్థము. ఇందు రెండు ‘ఖలు’ అనుపదము లున్నవి. మొదటి ‘ఖలు’ అనునది ప్రతిషేధార్థకము. “వాచికం ఖలు” అనునప్పటి “ఖలు” కేవలమువాక్యాలంకారము. అనఁగా అర్థరహితమైనది అన్న మాట. ఈరెండర్థములకును “నిషేధవాక్యాలంకార జిజ్ఞాసానునయే ఖలు” అను నమరనిఘంటువు గలదు. “ఉక్త్వా” అనుక్తార్థకమునకు వాచ్యం అను నర్థ మెట్లున్నయెడ “అలం ఖల్వోఽప్రతిషేధయోః ప్రాదాంత్యా” అను సూత్రముచే ప్రతిషేధార్థకము లైన “అలం ఖలు” అనివానితో యోగ మున్నపుడు దాతువునకు క్త్యావ్రత్యయము రావలెను. కావున “వాచ్యం” అను కృదంతమునకు మాఱుగా “ఉక్త్వా” అని క్త్యాంతరూపము వచ్చినదే కాని “వాచ్యం” అనియే ఆర్థము. ఉక్త్వా ఖలు = న వాచ్యం న వాచ్యం ఖల్విత్యర్థః ఆద్యః “ఖలు” ప్రతిషేధార్థః, అన్యః వాక్యాలంకారః “నిషేధ” ఇత్యాది నా ఉభయత్రాపి అమరః, “అలం ఖల్వోఽప్రతిషేధయోః క్త్యాప్రత్యయః” అను మల్లినాథసూరి వచనముల ననుసరించియే ముందు వివరింపఁబడినది. ఇంకొక శంక, ‘ఐ లూక్త్వా ఖలు వాచికమ్’ అనునది శ్లోకమున నాల్గవపాదము. అట్టియెడ పాదాదిని ఖలు అనునది ప్రయోగింపఁదగునా? “న పాదాదౌ ఖల్వాదయః” అనికావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు వామనుఁడు పాదాదిని “ఖలు” మున్నగునవి యుండరాదని నిషేధించినాఁడుగాదా? అని—

దానికి మల్లినాథుఁడు “వామనుని నిషేధము ఉద్దేశ్య కాఖిప్రాయమైనచో దుష్టము కాని నశ్శర్థ “ఖలు శబ్దముద్దేశకము కాదు. కావున పాదాదిని నశ్శో ప్రయోగమువలె “నాహం జానామి” ఇత్యాదులవలె దూష్యము కాదనెను. అనఁగా కేవల [నిరర్థక] వాక్యాలంకారములగు ‘ఖలు’ మున్నగునవి పాదాదినుండరాదు. కాని నశ్శర్థనకారమువలె నిషేధార్థముగలి ఖలు శబ్దమువంటి అర్థవంతము లగు నవ్యయములు పాదాదిని బ్రయోగింపవచ్చు” నని సమర్థించెను.

వాక్యములకే వివరణ మని భావము. 'సూత్రస్థం వద మాదాయ వాక్యైః సూక్ష్మాను సారిభిః స్వవదాని చ వర్ణ్యంతే భాష్యం భాష్యవిదో విదుః' అను భాష్య లక్షణమునకు లక్ష్యముగా వ్రేపుటదెను.

2-40లో 'అలంకార మిదం .... అల మశ్రేయసే' అని "అలం" అను సవ్యయము రెండు చోట్లఁ గలదు. మొదటిది ప్రతిషేధార్థకము. రెండవది 'సమర్థము' అనునర్థము గలది. మొదటి 'అలం' నకు అలంకార అనుదానితో సంబంధము. అ + లన్ అనుభావపునకు 'అలం' ఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచీనం క్తాస్' (అలం ఖలు అను ప్రతిషేధార్థకావ్యయము అనవద ములుగా నున్నపుడు దాతువునకు క్తాస్ప్రత్యయము వచ్చును. అనునర్థముగల) సూత్రముచే క్తాస్ప్రత్యయము రాజోప (అ + లన్ + క్తాస్ అనియుండ అన్నమాట) "సమానేననశ్చోపార్శ్వే క్తాస్త్వమ్" అనుసూత్రముచే క్తాస్ప్రత్యయమును వాదించి, అ + లన్ + య = అలంకార అనియై 'అలంకార అలం' అని ప్రయోగార్థ మైనది.

ఇక రెండవదియగు 'సమర్థము' అను నర్థము గల 'అలం' ఉపపదముగా నున్న పురుషార్థవదమగు "అశ్రేయః" "శబ్దమునకు నమః, స్వస్తి, స్వాహా, స్వహరింపవద్దోగాచ్చు" అనుసూత్రముచే చతుర్థి కారకము వచ్చి 'అశ్రేయసే' అని యైనది. అశ్రేయసే అలం అనఁగా క్షిదానర్ప సమర్థము అని భావము.

ఇంకొకవిశేషము. మీది 'సమానే' అనుసూత్రమున సమాసమున క్తాస్ప్రత్యయమునకు అ్యజాదేశమునశ్చ పూర్వకమైనదాతువునకురాదని యున్న యంశమునకు-ఈసర్గమందలి శిక్షోక్త మునఅక్కర్వా హేలయా"అనిప్రయోగించి మాముడే చూపెను. ఇతరు కృత్ దాతువు సమాసగత మైనను అది నశ్చోతో సంబంధము కల దగుటచే ర్యవృత్తా క్తాస్త్వముగానే నిలిచి పోయినది.

2-41- మాణీవన్ యః పరావచ్ఛా దు.ఖనగ్ధోపి జీవతి తస్మాజ్జనని రే వాస్తు జననీ క్షేత్రకారిణః అనఁగా శత్రు కృతావమానముచే తప్తఁ ధయ్యును నెవఁడు (మాణీవన్ =) నీత జీవియై జీవించి యుండునో తల్లికి కేవలము క్షేత్రకారి యగు నానీచుడు (అజననిః) పుట్టిటం దును పేలు అని భావము. ఇందు "మా జ్యాక్రోశే ఇతి వాచ్యం" అను వార్తికముచే మాజ్ ఉపపదముగా నుండ- నిందార్థమున (జీవ) దాతువునకు శత్రుప్రత్యయము వచ్చి 'మాణీవన్' అని యగుట యొకటి 'అక్రోశే న జ్యనిః అనుదానిచే నశ్చోపార్శ్వక 'అని' దాతువుపై నిందార్థమున 'అని' ప్రత్యయము (నికృష్టజన్మము అనునర్థమున) వచ్చి 'అజననిః అను రూపము నొందు ఖాటటి విశేషములు.

ఈప్రయోగ విశేషములను కౌముదియు గురుబాం ప్రబోధికయుప్రమాణముగా స్వీకరించినవి.

2-2లో 'కథం' అనునర్థమున 'కథంకారమ్' అనివ్రాయుకమ్మై నది. 'అన్యః, తైవం, కథ, మిత్రం ను, నిధాప్రయోగశ్చేత్' ఇతి సూత్రేణ అన్వర్థకాదేవ కరోతే. (కథంపూర్వాత్) ఇముర్, ఉదాః అన్యధాకారమ్, ఏవంకారమ్కథంకారమ్ అనినిధాంత కౌముది. ఇందనుప్రయు క్తమైన 'కారమ్' అను ఇములంత 'కృత దాతు రూపమున కర్తము వేఱుగా లేక కథమ్ అనుదానికి చేరిన దన్నమాట. ఇ దొక వ్యాకరణ విశేషమే కదా.

2-43 'అస్మాక దంతి సాన్నిధ్యాత్' అను సమాసమందలిఅస్మాక శబ్దమపురూపమైనది. యువ్య దస్మచ్ఛబ్దములపై ఉప్రత్యయము రాఁగా యువ్యదీయః, అస్మదీయః, అనీయః ఖజ్

ప్రత్యయమురాగా—“యోష్మాకిణః” “అస్మాకినః” అనియు నగును. వీనికేలోకమున ప్రచురప్రయోగము. కాని “అవో” ప్రత్యయము రాగా నై న ‘అస్మాకః’ అనుతద్ధికాంతమునకు విరళప్రయోగము. అట్టి నిగూఢమైన యీపదమును మాఘునివంటి పదకాత్రవేత్తగాని ప్రయోగింపఁగలఁడా?

2-65 “యజతాం పాండవః, స్వర్గ మవత్సింద్రః తవ త్సిన్హః వయం హనామ ద్విషతః, సర్వః స్వార్థం సమీహతే” అను శ్లోకమున యజతాం, అవతు, తవతు, హనామ అను నాలుగు క్రియాపదములు-లోఁదంతము లగుట మాత్రమే కాదు. యజించుఁగాక, రక్షించుఁగాక—ఇత్యాది క్రియాపదములే కాక, ఆయాయి ననుల కుచితకాలము వచ్చినప్పుడు జరుగును అను నర్థ విశేషమునఁ బ్రయుక్తము లైనవి. అంతియ కాని యీపనులన్నియు నేకకాలమున జరుగు నను నర్థము కాదు. ఇదియొక ప్రయోగ చమత్కారము. ఈయర్థ మెట్లు వచ్చుననఁగా ‘పేర్చి పాతి సర్గ ప్రాప్త కాలేషు కృత్యాశ్చ’ అను సూత్రమున కృత్యప్రత్యయముల కర్తము నిర్ణయించుచుండు చకారముచే లోఁదంతరూపమునకుఁ గూడ “ప్రాప్త కాలమున” ననునర్థమందు ప్రయోగము పాదు వని సిద్ధించినది. ఆరహస్యమును మాముఁడిందు వెల్లడించెను. ఇట్టిదే యీ సర్గమందలి 68 శ్లోకమునఁ గలదు. ‘శస్త్రైః సంపత్ ప్రాప్యతాం’ అని కర్మార్థక లోఁదంతముగాఁ బ్రయుక్తము అచటఁగూడ నుచిత మగు కాలము ప్రాప్తించినపుడే శస్త్రములచే సంపద పొందఁబడుగాక అను నర్థము సిద్ధించుచున్నది.

2-70 శ్లోకము రెండవపాదము రెండవ ఖండమున “ఐ లూక్త్వాఖలు వాచికమ్” అని కలదు. ఇందు రెండు చిత్రమగు విషయములు “ఉక్త్వాఖలు” అనఁగా “వచింపరానిది” యని యర్థము. ఇందు రెండు ‘ఖలు’ అనుపదములున్నవి. మొదటి ‘ఖలు’ అనునది ప్రతిషేధార్థకము. “వాచికం ఖలు” అనునప్పటి “ఖలు” కేవలమువాక్యాలంకారము. అనఁగా అర్థరహితమైనది అన్నమాట. ఈరెండర్థములకును “నిషేధవాక్యాలంకార జిజ్ఞాసానునయే ఖలు” అను సమరనిఘంటువు గలదు. “ఉక్త్వా” అనుక్త్యార్థకమునకు వాచ్యం అను నర్థ మెట్లున్నయోడ “అలిం ఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాప్తాంక్త్వా” అను సూత్రముచే ప్రతిషేధార్థకము లైన “అలిం ఖలు” అనివానితో యోగ మున్నపుడు దాతువునకు క్త్యప్రత్యయము రావలెను. కావున “వాచ్యం” అను కృదంతమునకు మాటుగా “ఉక్త్వా” అని క్త్యంతరూపము వచ్చినదే కాని “వాచ్యం” అనియే ఆర్థము. ఉక్త్వాఖలు = న వాచ్యం నవాచ్యం ఖల్విత్కర్తః ఆద్యః “ఖలు” ప్రతిషేధార్థః, అన్యః

వాక్యాలంకారః “నిషేధ” ఇత్యాది నా ఉభయత్రాపి అమరః, “అలిం ఖల్వోః - ఇత్యాది సూత్రేణ క్త్యప్రత్యయః” అను మల్లినాథసూరి వచనముల ననుసరించియే ముందు వివరింపఁబడినది. ఇంకొక శంక, ‘ఐ లూక్త్వాఖలు వాచికమ్’ అనునది శ్లోకమున నాల్గవపాదము. అట్టి యెడ పాదాదినీ ఖలు అనునది ప్రయోగింపఁదగునా? “న పాదాదో ఖల్వాదయః” అనికావ్యా లంకార సూత్రవృత్తియందు వామనుఁడు పాదాదినీ “ఖలు” మున్నగునవి యుండరాదని నిషేధించినాఁడుగాదా? అని—

దానికి మల్లినాథుఁడు “వామనుని నిషేధము ఉద్వేష కాఖిప్రాయమైనచో దుష్టము కాని నశ్శర్థ “ఖలు శబ్దముద్వేషకము కాదు. కావున పాదాదినీ నశ్శో ప్రయోగమువలె “నాహం జానామి” ఇత్యాదులవలె దూష్యము కాదనెను. అనఁగా కేవల [నిరర్థక] వాక్యాలంకారములగు ‘ఖలు’ మున్నగునవి పాదాదినుండరాదు. కాని నశ్శర్థనకారమువలె నిషేధార్థముగలి ఖలు శబ్దమువంటి అర్థవంతము లగు నవ్యయములు పాదాదినీ బ్రయోగింపవచ్చు” నని సమర్థించెను.

ఇట్టిదే 7-82లోకము రెండవపాదము “ఇవ నితః సతిమద్విరంస భాగైః” అని యుండ — “న పాదాదౌ ఖల్వాదయ” ఇతివామనీయ నిషేధేఽని ఇవ శబ్దస్య పాదాదౌప్రయోగః “కపే రౌద్ధంధ్యాత్” అని వాఖ్యాయందు నిరాకరింపఁబడినది. మరియు — 1-44 లో “స్మాహ చలయతి భువం మరుతి” అని పాదారంభముననే ‘స్మ’ శబ్దము తోడి ఉత్తరార్థము కలదు. అపట అహస్య = ఉవాచ, “రటఃస్మే” ఇతి భూత్వా తే లభః” యద్యపి “న పాదాదౌ ఖల్వాదయః ఇతివామనః కపిప్రౌఢ్యాస్మశబ్దస్య పాదాదౌప్రయోగః” అని వ్యాఖ్యాయం దాక్షేపింపఁబడెను. కాని (7-22, 15-44) ఈరెండు కావులందలి “ఇవ, స్మ” అను నవ్యయము లర్థవంతములేకాని నిర్భక్తములు కావు. అందు ఇవశబ్దము “నవాయదే వైవంసాప్యే” అను అమరోక్తిచే సామ్యార్థమున ప్రయుక్తము. స్మ శబ్దము “తు, హి, చ, స్మ, హ, వై, పాదపూరణే” అను నమరోక్తిచే సహజముగా నిర్భక్తమే యయ్యును, “అహస్య” అను నీతావున అహస్య (= ఉవాచ) అనునెడ మాత్రము “రటఃస్మే” అను పాణినీయ సూత్రస్థమగు స్మ శబ్దము వర్తమాన్యము గృహ ‘అహ’ అనుదానిని భూతార్థముగ పరిణమింపఁ జేయుటలో సర్థవంత మగు చున్నది. కావున నీరెండు కావులందు వామనీయ నిషేధము తగుల దనిపించుచున్నది.

‘న, అపి’ మున్నగు నవ్యయము లర్థవంతము లగుటచే “సాహంజానామి, అపి ప్రసన్నేన మహర్షిణా యం” ఇత్యాది ప్రయోగములు పాదాది సుండుటచే దుష్టములు కావచ్చు మౌఖ్యప్రయుక్తములగు “ఇవ, స్మ” యను నీరెండవ్యయములును పాదాదివైనను అర్థవంతము లగుటవలన సాధువు లగుచుండ మల్లినాథసూరి యేల యాక్షేపించెనో దురుహముగా నున్నది.

సఖ్య నకారమువలె నిషేధార్థము గలది కావున ఖలు శబ్దము పాదాదిని ప్రయోగింప వచ్చునని పెనుక నమర్చించియు, అర్థవంతములగు “ఇవ, స్మ” అవ్యయముల పాదాది ప్రయోగములను నిరాకరించుటకు ఖల్వాదు లేదని గణముండి దానియందిని లేవనియూ తెలియఁచున్నది. 2-74లో “ప్రదీయసి,” 77లో “స్థేయసి,” 89లో “ప్రదీయసి,” 100లో “క్షోదీయసి” మున్నగు నవి తద్దిశాంతములు. (ఈయనున్ అనునది తర్కితప్రత్యయము). “మృదు, సృదు” అనుపదములకు ఈయనున్ ప్రత్యయము రాఁగా ‘ఽఋతో హలాదేః’ అనుసూత్రముచే ఋకారమునకు రకా రాదేశము రాఁగా ప్రదీయసి’ ప్రదీయసి, అనియైవ. స్థి శబ్దమునకు “ఈయనున్” చేరగా — ‘స్థియస్థిర ...’ ఇత్యాది సూత్రముచే ‘స్థ’ అనునది అదేశమై స్థ + ఈయన్ = స్థేయః — [ఉగిత్యాత్ జీవ చచ్చి] స్థేయసి అని యైనది. అట్లే జుప్ర + ఈయనున్ అనియుండ స్థూల దూర — ఇత్యాది సూత్రముచే యణాదిపదమునకు (ర అనుదానికన్నమాట) లోపము రాఁగా “క్షుద్” అని యుండ పూర్వమునకు గుణము వచ్చి, క్షుద్ + ఈయన్ = క్షోదీయన్ అని రూపసిద్ధికలెను.

3-25లో :- “సాహాయకమ్, యోవదా ద్గురు పోత్తమా ద్విశ్” అనుసూత్రముచే సాహాయకమ్ సాధువు అని మల్లినాథసూరి సహాయాద్వా అను వార్తకముచే వుష్ ప్రత్యయము రాఁగా ‘సాహాయకమ్ పక్షే సాహాయ్యమ్’ అని యగును అనికొముది. “ఈవార్తకము భాష్యమునలేదు.” అని శేఖరకారుడనెనని దాంతునోండు.

ఇట్లే కృపవంతములును:- 78-లో దురుదాహరః. ఈషష్ఠసులలోనిదున్ పూర్వమందుండుటచే ఉదాహర్యః అనునర్థమునఖిల్ ప్రత్యయమురాఁగా — ఉదాహరః అనియైనది (దుర్ + ఉదాహరః 2-75 లో ‘విశేషవిద్వాన్’ విశేషజ్ఞః యను నర్థమున పౌండ్రప్రయోగము. “తవవిద్వానపి

తావకారణం" రము. (8-78). "అనంతం బ్రహ్మణో విద్వాన్నభిభేతి కుతశ్చనేతి" (అనంత వల్ల). అంతేకాని పండితుడను నర్థము కాదు. 107 లో మందర శబ్ద త్తిభిః = మంథాద్వి రూప మంథనదండేన క్షభిః, సాగరః అని వ్యాఖ్య. క్షబ్ధము = కవ్వము అను నర్థమున "క్షబ్ధి ద్వాంత.. మంథమనః" ఇత్యాది సూత్రముచే నివృత్తి రూపము. "క్షబ్ధాన్యష్టై అనిట్కూని నిపాత్యంతే సముదాయేన మంథనాదిపు." అనికొముది. "మంథాది ష్యేతే రూడాః అవయవాభి నిశ్శో నకర్తవ్యః" అని బాలమనోరమ. వీని కవయవార్థము లేకుండ కవ్వము మున్నగు నర్థములందు నిపాతములు. 9-51 చిక్రంసాః — (మీఁది కుటుకుట) క్రమేః సన్నంతాత్ అప్రత్యయేన త్యకారప్రత్యయే టావ్. అని వ్యాఖ్య. "కృము" పాదవిక్షేపే అమ దాతు వుపై ఇచ్చార్థమున సన్ ప్రత్యయము. అభ్యాసము. కృత్యము, సన్ప్రత్యయ పరకర్త్యమున అభ్యాసమునకు ఇతారము, క్రమ + స - క + కృమ్ + స - చ + కృమ్ + స - చి + క్రమ్ + స - అకారాం మగుటచే త్రిత్యపివక్షయందు టావ్-చిక్రంసా-అని రూపసిద్ధి.

ఈరీతిగా నెన్నియనిచెప్పగలము; అడు గడుగున నేదియో శబ్దవైచిత్రకప్పక యిందుగల దనిన సతిశయోక్తి కావేరదు. తిజంత వైచిత్రి తుదను సూచింపబడును. ఇతరము అగు విశేషములు కొన్నిచూపెదను.

9-65లో "ప్రజా ఇవాంగా దరవింద నాభేః" అని అరవింద నాభస్య అనుటకు మాటుగా ప్రయుక్తము. పరిశీలించ నిట బహువ్రీహి సమాసాంత మున నాభి శబ్దమునకు అచప్రత్యయ ప్రాప్తిలేదు. అయినను "పద్మనాభో మదు రిపుః" అని అమరనిఘంటు ప్రభృతులందు అకారాంతముగా గనబడుచున్న దని అ శ్రుప్రత్య స్యవపూర్వా త్సానులోమ్నః అని సానులోమ శబ్దములపై విధించినఅశ్రుప్రత్యయమును (పై సూత్ర మును విభజించి అచ అను వేటు సూత్రముగా పఠించి) నాభి శబ్దమునకు సంఘటించి సాదు త్యమును కొందఱు రవ్యాఖ్యాతలు సాందించిరి. ఈయోగవిభాగము అనగా సూత్రముననేకదేశ మును విభజించుట యసామాన్యము. క్రావున నదియిట న్యాయము కాదని ముకుటుడను నొక అమరవాఖ్యాత ఈ మాఘకావ్య క్లోకము నెత్తిచూపి 'పద్మనాభి' అనియే యుండ నగు నని నిర్ణయించెను. మాఘుని ప్రయోగ మనిన అంతటి ప్రమాణ మన్న మాట.

9-48లో 'కంతే గుణః' కంతవలయము ఆభరణ విశేషము అను నర్థమునఁ బ్రయు క్తము. ఇచట కంత శబ్ద సప్తమీ విభక్తి సమాసావస్థయందు లోపము లేకుండుట వైచిత్రి. "అమూర్తమస్త కా త్వాంగా దకామే" అనుసూత్రముచే విభక్తికి లాగభావము.

9-64లో "షేదన్వ" అని ప్రయుక్తము, షేదన్, మనన్, తేజన్ మున్నగు అనేఅనుభాగము తుదినిగల శబ్దములకును మాయా, మేధా, స్రస్కు అను శబ్దములకును మతుబ్ధమున "విని" ప్రత్యయము వచ్చునని భావము.

9-7లో అనునాయికా = [భావిని] అనునయించుప్రీ యని యర్థము. "కునిత ప్రీః అను నేష్యంతి" అని వ్యాఖ్య. "అను" పూర్వక నీజ్ దాతువుమీద 'తుమున్ ష్వులో క్రియాయాం క్రియార్థాయాం' ఇతి భిష్యదర్థే ష్వుల్ ప్రత్యయః అని వ్యాఖ్య. ఇట్టి రహస్యము దెలిసి సరసముగా ప్రయోగింప నేర్చినవాడు మాఘకవి. 9-9లో రజితములు = ఆకర్షింపఁబడినవి. "రంజే ర్ణా మ్యగరమణే" అను దానిచే ఉపదా నకార లోపము. తవర్ణకము ఇదాగమము వచ్చి (రంజ్ - రజ్ + ఇ + త) రజిత అనియయ్యెను.

6-47 'సరజ సాదుణ కేసర చారుణి' అని సరజన శబ్దము బహువ్రీహిగా విశేషణముగాఁ గనఁబడు చున్నది. దీనిని గూర్చి మల్లినాథసూరి వ్యకరణమున చూడఁదగును.

గ్రంథ మాద్యంతము నిట్టి విచిత్ర ప్రయోగముల కాటవ ట్టుయి యుండుటచే స్థాలీపులాకముగా కొన్నిమాత్రమే కృతద్విత సమాసములలో చూపఁగలిగితిని. సంస్కృతకవితకు (తిజంత) క్రియాపద ప్రయోగము నికషాయమాణ మని యందురు. అందీతఁ డెంత దాఁక సిద్ధహస్తు డయ్యెనో యని చూడ నెంచిన నదిమాత్రము తక్కువగా నున్నదా? కావున అందును కొన్నియే ప్రదర్శింప యత్నింతును.

దుఃఖ కరోతి (2-11). దుఃఖ మనుభవించఁజేయుచున్నది. దుఃఖ శబ్దముతోడి నామ దాతువు కృజ్దా త్వనుప్రయోగ కాలమున "దుఃఖాత్పాతిలోక్యే" అనుదానిచే 'డాచ్' ప్రత్యయము రాఁగా ఆకారము చూత్రము మిగిలి—దుఃఖ + ఆ + కరోతి = దుఃఖాకరోతి అనియైనది.

"విదాంకుర్వంత" [2-111] "విదక్షానే" యనుదాతునంబుంది లోడంత నిపాతరూపము "విదాంకుర్వంత్యి త్యన్యతరస్యామ్" అని కొముది.

2-115 వై రాయితారః— ఇది ఋకారాంత వ్యథమా బహువచనాంత మగు (నుబంత) రూపము వలె నున్నది. కాని శబ్దైర... కరచే ఏభ్యః కర్తృభ్యః కరోత్యర్థే క్వజ్ స్యాత్. తతః కర్తరీ ట్ అనేది వ్యాఖ్యవలన — ద్వేషింపఁగలరు అను భవిష్య దర్థమునఁ బ్రియుక్తమైన క్వజంత నామదాతువు వలని రూపము.

3-59. అధ్యాపుషః—'అధి' పూర్వకమగు 'వస'దాతువుపై క్వసుప్రత్యయము చేరగా నైన పట్టి విభక్త్యంతమగు నుబంతరూపము. 'భాషాయాం సరవసశ్చరః' అను సూత్రముచే "వస" దాతువునకు భూతసామన్యమునందు వికల్పముగా లిట్టును, దానికి క్వసుప్రత్యయమును రాఁగా — వస + క్వన్ అనియుండును. ఈ క్వసుప్రత్యయము లిట్టునకాదేశముకావున, అభ్యాసహలాదిశేషములువచ్చి వస + వస = క్వసుః— వ + వన్

+ క్వసు అనియుండ— క్వసు ప్రత్యయము కిత్తుకావున 'వచి స్వపి యజాదీనాంకితి' అను సూత్రముచే వసదాతువునకు సంప్ర సారణ పూర్వరూపములు రాఁగా— ఉ + ఉన్ = ఉన్ అనియగును. తరువాత — "శాసి వసి ఘనీనాం వ" అనుదానిచే షత్వము రాఁగా ఉష్ + వన్ అని యుండును. "వసోస్సంప్రసారణమ్" అను సూత్రముచే క్వసుప్రత్యయ సంబంధి వకారమునకుఁ గూడ సంప్రసారణము వచ్చి, ఉష్ + ఉన్ =

ఉఃపున్ అని యగును—తుదివకారమునకు షత్వము— (ఉఃపుష్) పట్టి ప్రత్యయమగు "జన్" పరముకాఁగా — ఉఃపుష్ + అన్ "ఉఃపుష్ః — అధిః + ఉఃపుషః = అధ్యాపుషః— అను రూపము సిద్ధించును, ఇంత వ్యక్రియావిశేషము గలదు. కావుననే కొముది కారుడు, "అధ్యాపుషోయామభవజ్జనస్య" ఇతిమామః అనియొక్కోకభాగమునే యుదాహరించెను. మఱియు నిందోక కారకవై చిత్రి కలదు. 'ఉఃపుషః' అనుపదము వస దాతుజన్యమే కాన్యయస్యాం = విద్యారకయందు, అధ్యాపుషః = వనించుచున్న, జనస్య = ఇనులకుఅనునర్థమున యస్యాం అగు సప్తమికి మాటుగా 'ఉపాన్వద్యాజ్ వసః' అనుసూత్రముచే ఉప. అమ, అవ, అధి, అజ్.

అను సువస్థములు పూర్వమునఁ గల వసదాతువుయొక్క యాచారము కర్మకారకముగా మారును. కాన ఇచట వసదాతువునకు 'అధి'పూర్వమున నుండుటచే వసించుట కాచార మైన ద్వారక కర్మత్వము నొందుటచే ద్వారక యనేడి యర్థము చెప్పు యచ్చజ్ఞమునకు సప్తమి రాక "కర్మణి ద్వితీయా" అను సూత్రముచే "యాం" అని ద్వితీయా విభక్తి వచ్చినది. ఇట్టిదే ఆజీపూర్వకవసదాతువు — "కామావసద్దశరధః" అని చంపూరామాయణమునఁ గలదు.

9-11 లో. "స్వమిమీలయత్" అని కలదు. నిపూర్వకమగు మీలదాతువు యొక్క తిజంత రూపము. అ + మీల + మీల + (ఇ + అ =) య + త్ — అని యుండ "జోచజ్ఞాపదాయాహ్రస్యః" అను సూత్రముచే "అ + మీ + మీల + యత్" అని ఉప దాహ్రస్వము నిత్యముగా ప్రాప్తింపఁగా "భాశబాస, భాషదీప జీవమీల, వీదామన్యతరస్యాం" అను సూత్రముచే ఉపదాహ్రస్వము వికల్పముగా వచ్చుటచే స్వమిమీలయత్ స్వమిమీలయత్ అని రెండు రూపములు సిద్ధించును. అందు హ్రస్వపక్షమున అముపరకమగును. కాన సన్వ ద్భావము కలిగి అభ్యాసదీర్ఘము రాఁగా — "అమీమీలయత్" అగును. ఉత్తరఖండమున హ్రస్వము, పూర్వఖండమున దీర్ఘము. హ్రస్వము రానిపక్షమున అముపరకత్వమును, సన్వ ద్భావమును లేకపోవుటచేత అభ్యాసదీర్ఘము వచ్చి అమిమీలయత్ అగును. ఉత్తరఖండ మున దీర్ఘమును, పూర్వఖండమున హ్రస్వమును వచ్చినవి.

9-2లో అమిమీల, 9-10 లో నిరకానయత్ 9-29 సమస్కయత, 9-34 ఉపశ్చయత్, (= ఉచ్చాసయతిస్మ) యనియర్థము. 10-52 అదానీత్, 10-53 పర్యకూడి (భావేణిరూపమ్) 10 - 62 శిశంజే—(భావేణిత్) 11-11 రిరంసయివతి (రసయితుంశివృత్తి = ఆస్వాదింపఁగోరు చున్నాఁడు), 11-39 జగద- "గదవ్యక్తాయాంవాచి" అను దాతువుపై లిట్టనందు - ఉత్తమపురు షైకవచనమున "ణలుత్తమోవా" అను సూత్రముచే వికల్పముగా జీత్యము లేకపోవుటచే వృద్ధికా 'జగద' యను రూపము గూడ పొందును. (జగద, జగద).

'బహు జగద పురస్తాత్ స్వమత్తాకిలాహం' అను సిమానుశ్లోక పాదమునే కౌముదీ కారుఁ డుదాహరించెను. ఇట్లే 'చకార' యనుకృత్తాదు లిడంతోత్తమ పురుషైకవచనరూపము - వికల్పముగా 'జగద' వలెనే వృద్ధిరాని పక్షపు రూపము 'చకర' అని. "చకర చక్రి చాటు ప్రాధయోషివ్య దస్య" అనియు నిందే ప్రయుక్తము. 'హిన్ స్తి" (11-58), భిన్ స్తి (11-58), అన్యయాసిషు (12-3) "ఆరో హయతే" (12-9) ఆజీపూర్వకమగు రుహ దాతువు లిడంత, రూపము "రుహ బీజజన్మనిప్రాదుర్భావేచ" అనివరస్మైవదముగాపతిత మగునీదాతువునకాత్మసేవద త్వము కలుగుటలో క్రియాపలము కర్తృగామి యెట్లయ్యెనో మల్లినాథసూరి సర్వంకషయం దును, ఘంటాపథమందును విపులముగాచర్చించి నాఁడు. సిద్ధాంత కౌముదియందును ఇట్టిప్రయో గము స్వీకరింపఁబడి "జే రణ్యయత్కర్మ...." ఇత్యాది సూత్రవివరణమునను వ్యాఖ్యలందును "ఆరో హయతే హస్తి" అని "కరేణు రారో హయతే నిషా దినం" అను నీశ్లోకపాదమునకు సరిపడునది గ్రహించి విపులముగా చర్చింపఁబడినది. 'వచాయితే" (12-51) = దదృశుః [చూచి] అనివ్యాఖ్య. 'చాయు' దాతువునకు పూజానిశామనములు అర్థములుగాఁ జెప్పబడిను.

నిశామనము అన దర్శన మనుటకు “నిరీక్షణ నిశామనే” ఇతి దర్శన పర్యాయేషు భట్టమల్లః అనియు వ్యాఖ్య. “శ్మశ్రూయమాణః” (12-54). శ్మశ్రు శబ్దముకంటె — “కర్తుః క్యజ్జే పరోవశ్య” ఉపమానా త్కర్తుః సుఖంతా దాదారే క్యజ్జే వా స్యాత్ సాంతస్య తు కర్తృవాచ కస్య లోపో వా స్యాత్. [కబో, జీత్వా దాత్మనేప దమ్] అనుమాత్రముచేత “శ్మశ్రు + య + మ్ + అన —” అని యుండ — “అకృ త్సార్వదాతుకయోః” అను సూత్రముచే — దీర్ఘము వచ్చి ‘శ్మశ్రూయమాణము’ అని రూపసిద్ధి.

ఈశీతిగా ససాధారణ తిజంత (క్రియావద) రూపములను ప్రయోగించుటలో మాముని నేర్పు విరుపమముగదా. 17-31 “బృంహిరే గజపతయో మహానకాః, వృదధ్వను ర్జయతురగా జహేషిరే” అను శ్లోకమున “బృంహుః” అని పరస్మైపదము నాత్మనేపదముగా “బృంహిరే” అని ప్రయోగించుటచింత్యము. అని-అతనిపదభట్టమల్లః “హేషితేహేషితేఽన్వయాం, హన్తీనాం బృంహతీతివ ” ఇతి అని మల్లినాథసూరి వ్యాఖ్యయందాక్షిపించినాడు. పాణినీయ దాతుపాఠ మన “బృహి” దాతువు పరస్మైపదముగానే యున్నది. మహా వైయాకరణుడగు మాముడు తెలియకయేయట్లు ప్రయోగించెనాయనిపందేహము. మల్లినాథసూరి సర్వజ్ఞుడుగదా! అమరకోశము వాట్లవర్గమున నధికపాఠముగా కొన్నివృతులలో “పుష్యసాధారణేకా లేపికః కూజతినంచమందై వతంహేవతే వాజీ నిపాదం బృంహతేగజః” అనునెడ “బృంహతే” అని అత్యనేపదముగా నున్న సంగతి యెఱుఁగని వాడా? ఈ ప్రయోగమును చింత్యమే యగునా? స్థూలదృష్టితో సూరి యట్లనినను, ఎవటనేని ఆత్మనేపద మనుట కాదారము లేకపోవదేమో అనిపించుచున్నది.

మఱియు (17-21) లో ఇట్లే వ్యత్యస్తముగా “అదంశయన్” అని కనఁబఱచి దంశ దాతువు ఆత్మనేపదము. అది పరస్మైపదముగానిట ప్రయత్న మైనది. అని సంవర్తయతి వం నహ్యత్యాత్మనేసత్తతీత్యమీ నందంశతే దంశయతే సంనాహే పదపంచకమ్ అను భట్టమల్ల సూక్తిని జూపి — “కేచిత్తు చురాదే ఘాభయపదిషు వశంతి” అని సమాహిత మొనర్చిన మల్లినాథ సూరి దాతుపాఠము అసంపూర్ణము కావుననేదో యొకగణమున “బృహి” దాతువు కూడ నుభయపదిగా పఠితమై యుండునని దీనికిని సాదుత్యమేల చెప్పలేదో దురూహముగా నున్నది.

మాముడు శబ్దసంస్కారమునెడ మాత్రమేకాదు. అర్థానుగుణ శబ్దసృష్టియందును ఓగుల స్వరంత్రుఁ డవిపించును. మగఁడు, భర్త — అనునర్థమున 10-42 లో వివో థ 10-48 లో “అభిరుచికుఁడు” 8-68 లో “అభిమతుఁడు” 7-17 లో ‘అనునముఁడు’ 9-78 లో ‘పరిణాయకుఁడు’ (పరిజేత) 10-45 లో ‘ఉపయంత’ 10-59 లో ‘ఇష్టతముఁడు’ 11-65 లో ‘పాణిగ్రాహకుఁడు’ 11-57 లో ‘రతిబంధువు’ 10-28 లో ‘చిత్తనాతుఁడు’ అనియు — అగ్ని యను నర్థమున ప్రసిద్ధమగు సప్తార్చిశ్శబ్దమే కాక, 20-58 లో ‘సప్తరుచి’ 20-59 లో ‘అయు గ్భార్చి’ అనియు మన్మథుఁడు అనునర్థమున ‘మనసిశయుఁడు’ అనియు, స్తనము అను నర్థమున 8-59 లో ‘ఉరసివహము’ అనియు 10-56 లో ‘ఉరసిజము’ అనియు తలవేండ్రుకలు అనునర్థమున 8-60 లో “శిరసిజములు” 7-62 లో ‘శిరోజాతములు’ అనియు — ‘తుమ్మెద’ అనునర్థమున 6-7 లో ‘మధుకృత్తు’ అనియు — భవిష్యత్తునందు ఓదార్పఁగల శ్రీ యను నర్థమున 6-7 లో అనునాయికా అనియు, శ్రీ అనునర్థమున 10-42 లో ‘సత్రువు’ అనియు, ఎడఁబాయుచున్న శ్రీ అనునర్థమున 6-62 లో ‘వియువతి’ అనియు — చక్రవాకము అనునర్థమున 9-15 లో

'హరిహరిహరి' యనియు- గుఱ్ఱము అనునర్థమున 12-14 లో 'మర్గభుక్తు' అనియు, నక్క- అనునర్థమున 18-75 లో 'దీప్తవహ్ని' అనియు, సారధికి 12-18 లో 'ప్రజ్ఞేత' యనియు, కృష్ణవహ్నియములుగా 13-13 లో వసుదేవజన్మ 13-37 లో ప్రియరథాంగుడు 7-28 లో రథచరణధరుడు అనియు- 'ఇట్లు' నకు- 13-62 లో "లయనము" అనియు- సరస్సుకు 8-20 లో అంబోది యనియు, ఉపవంశమునకు 10-10 లో 'విదంశము' అనియు- శంఖరథాంత పృథిమకు 9-35 లో 'ఇందు మణిదారుపధువు' అనియు, అవయవార్థమును బట్టి, శాస్త్ర సమ్మతముగా కవి సృష్టించిన ట్లగపడును. ఇట్టి యపూర్వ పదముల కేవలవిమలములలో కవి ప్రయోగములో అధారములుగా నుండక మానవు.

అంతేకాని అలంకారికులు చెప్పిన అప్రయుక్త నేయార్థ దోషములలో నొకటి కావచ్చు నని యల్పజ్ఞులమగు నస్మదాదుల బుద్ధికిఁ దోచినను ప్రకటించుట సాహసమే యగును. సంస్కృత సారస్వత మనంతము గదా! ఇట్టివి దుష్టములే యగునని మల్లినాథ సూరి యెత్తి చూపక విడుచువా ?

మాముని యర్థగాంభీర్యాది విషయమున దృష్టి మరలించము. "ఉపమా కాళిదాసస్య" భారవే రర్థగౌరవమ్, నందినః పదలాలిత్యం మామే సంతి త్రయో గుణాః." అను చాటూక్తిచే ఉపమాలంకారాధిక్యము, అర్థగౌరవము, పదలాలిత్యము కలవని సుప్రసిద్ధము. కావుననే వసుచరిత్రమున "నిఖిల గుణంబులు నేర్పె నెవ్వఁడు" అని కవితాకన్య జనకులలో మాముని రామరాజభూషణుడు భూషించివాఁడు సాధుపూరణార్థ మంగీకృతములైన "తు, హి, య, స్మ, హ, వై" యను నవ్యయములు కూడ నిందు అర్థవంతములే కాని నిరర్థకములుగా లేవనినట్లే సూచింపఁబడి యున్నవి.

ఓ.జ. ప్రసాద మాదుర్యాది గుణపూర్ణమై, ద్వన్యలంకార, రసభావానులతో నిబిడమైన మామ మహాకవి కవితను సర్వజ్ఞాఁడగు మల్లినాథసూరి యంతవాఁడు జోహార్లుచేయ నితరులు విమర్శింపఁ గలరా? నకల లక్షణ సంజన్మ మనినఁ జాలును. ఈ విషయమున రసజ్ఞులగు నహృదయులే ప్రమాణము.

అలంకార విషయమున కాళిదాసున కుపమాప్రీతివలె మహాకవి మామున కర్థాంతరన్యాస ప్రితి యొక్క-వ యన్న ట్లగపడును. కాని యాతని కవిత్యమున నన్నియలంకారములును గనఁబడును. పృథమ సర్గమున 19 విదములగు నలంకారములు గలవు. అందు ఉపమలు 9. అతిశయోక్తులు 7. అర్థాంతరన్యాసములు 6. తరువాత ఉత్పేక్ష, కావ్యలింగము లెక్కలోనికి వచ్చును. శ్లేష, వ్యతిరే కాపహ్నువ, రూపక, పిషమ, సమాసోక్తి, నిదర్శనాధిక, విభావనా, విరోధాభావ, విరోధ, సరివృత్తి, సముచ్చయములు క్రమముగా విరళములనవచ్చును. లోకజ్ఞతలో సాటిలేనివాఁడు మాముఁడని యర్థాంతరన్యాసాధిక్యము వెల్లడించును. అర్థాంతరన్యాసాధికత వేతే చెప్పఁబడును.

ఇందలి రసవిశేషములు అంద్రీకరణ ప్రకరణమున స్పృశింపఁబడును. అంద్రీకరణమున మాముని హృదయమును విప్పి చెప్పి యీ యాంధ్రీకర్తకే కాక యావత్ప్రపంచము నకును శాశ్వత మహాపకర్త యగు మల్లినాథ సూరిని స్మరించుటయు ముఖ్యమే కదా!

మ ల్లి నా థ సూ రి

మహాకవి కాళిదాసు రచించిన రఘువంశ కుమారసంధన మేనుసందేశము అనెడి

కావ్యకృత్యమునకు "సంజీవని" యను వాఙ్మనమును, భారవికృత మగు కితావాదనీయమునకు 'మంతాపథము' అను వ్యాఖ్యానమును మాహాకవి కృతమగు నీ శిశుపాలవధమునకు "సర్వంకష" యను వ్యాఖ్యానమును 'శ్రీహర్ష' కృతమగు నైషధీయవరీతమునకు "జీవాతు" వను వ్యాఖ్యానమును కృమవృద్ధి గలుగ రచియించి, పాఠకృమమును పోసినపంక్తివలెఁ దీర్చి దీర్చిన మహామనీషి మల్లినాథ మహామహోపాధ్యాయుడు. సంస్కృతభాష నభ్యసించెడి విద్యార్థులకు వశనపాఠనములం దాకృమమే నాటినుండి చిరకాలముగా నిలిచిపోయినది. అంతియ కాని కవులను బట్టి కాని కావ్యములను బట్టి కాని యాకృమము రాలేదు.

మల్లినాథ సూరి వేద వేదాంగములే కాదు. శాస్త్రములే కాదు, కళలే కాదు, విద్యలే కాదు, సర్వమును నేర్చిన మహావిద్వాంసుడు అని యాయన వ్యాఖ్యలవలన విశదమగును. ముందుగా తన యర్హతను దెలుపుటకై వ్యాఖ్యానముఖమున—

"వాణీం కాణుజీ మణీగణ, దవాశానీ వృ వై యాసక్తి

మంత త్తంత్ర మరంస్త; పన్నగగవీ గుంఘేషు చాకాగరిత్

వాచా మావకల ద్భహస్య మఖిలం య శ్చాక్షపాదస్ఫురాం

లోకే భూ ద్యదుపజ్జమేవ విదుషాం సౌజన్యశస్యం యః"

అనెను. కాకాద గౌతమ తర్కశాస్త్రములను, వేదాంతశాస్త్ర వజ్రికవచము లగు వ్యాసకృత బృహ్మసూత్రములను, పాఠంజలాలంకమగు పాణినీయమును క్షౌజ్జముగాఁ జదివి శిష్యసంఘము లకు బోధించి సార్థక మహామహోపాధ్యాయ వీరుదాంకితఁ డైన సూరి మల్లినాథుఁ డని నప్పడు మగుచున్నది—

కాళిదాసత్రయ వ్యాఖ్యారంభములందు—

"మల్లినాథకవి స్తోత్రయం మందాక్కానుజీపుక్షయా

వ్యాకర్షే కాళిదాసస్య కావ్యత్రయ మనమయమ్."

మందబుద్ధుల ననుగ్రహించఁ గోరి సర్వశాస్త్రజ్ఞఁ డైన మల్లినాథసూరి కాళిదాసకృత కావ్యత్రయము నిరాకుల మగునట్లు వ్యాఖ్యానించుచున్నాడు. అనెను. ఆకావ్యముల కేమి యాకులత గలిగి నందురేమో యని—

"ధారతీకాళిదాసస్య కువ్యాఖ్యో వివమూర్చితా

విషా సంజీవిని వాఙ్మ తా మ ద్యోజ్ఞీవయిష్యతి"

కాళిదాసునివాణి ఇంతకు మున్ను పెక్కురు లేసిన దుర్వాఙ్మ్య లనెడి వివముచే మూర్చితయై పడియున్నది యని తెప్పి- న యాసంజీవిని యనెడి వ్యాఖ్య యావాణిని సుజ్ఞీవింపఁజేయును" అని అన్నట్లే లేసి చూచినాడు. ఇట్లు చెప్పుట యహంకార మనుకొందు రేమో యని—

"కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసః సరస్వతీ,

చతుర్ముఖోఽథవా సాక్ష ద్వేత్తి నాన్యే తు మాద్యః"

కాళిదాసుని వాక్కులలోని సారమును కాళిదాసు, సరస్వతి, బృహ్మ యను మువ్వరే సాక్షత్తుగా తెలిసినవారనిన మావంటి యితరులు తెలియని వారే యని వేఱ చెప్ప వలయునా? అని సవినయముగా కాళిదాసుని మహత్త్వ ముగ్గడించి యాతని కావ్యముల కుజ్జీవకమగు వాఙ్మలను రచించెను.

సిదప బృహత్త్రయి యనఁబడు కిరాతార్జునీయ, శిశుపాలవధ, నైషధములకు వరుసగా పుంటాపథము, సర్వంకష, జీవాతువు అను వ్యాఖ్యలను రచించి కృతార్థుఁడైనాఁడు.

అందు నారీకేపాకమున వెలసిన భారవికృత కిరాతార్జునీయమును వ్యాఖ్యానింపఁ బూని

“నారీకేపతి సంమితం వదో, భారవే స్వపది త ద్విభజ్యతే

స్వాదయంతు రసగర్భనిర్భరం, సార మస్య రసికా యథేష్ఠితం” --అనెను.

భారవి వరుకులు నారీకేపతి సమానములు. కావున వానిని నేను పగులఁ గొట్టుచున్నాను. రసములతో నిండియున్న యావాక్కులలోని సారమును రసికు లాస్వాదించురుగాక అని భారవి గొప్పదనమును జెప్పి.

నానావిబంధ విషమైక పద్దె ర్నితాంతం, సాళంక చంద్రమణ విన్నదియాం మళంకం

కర్తం ప్రవేశ మిహ భారవి కావ్యబంధే పుంటా పథం కమపి నూతన మాతవిష్టే॥

అనేకములగు వ్యాఖ్యలయందలి యెగుడు దిగుడు పదముల సంభారమువలన మిగుల భేద మందియున్న బుద్ధులు గలవారికి భారవి కవితయందు నిస్సంశయముగా బుద్ధివ్యసారము కలుగునట్లు రావణాట యనఁ దగిన పుంటాపథమును క్రొత్తగా రచించుచున్నాను. అని తన ప్రతిజ్ఞాప్రకారము సర్వమును అనఁగా మూలమందలి చిన్న పెద్ద పదములలో నేయొకటియు విరువక, మూలములో లేని యెట్టి పదమును స్వీకరింపక కాళాచంద్రమముగా నిరపేక్షము లగు విషయములను దడవక యన్వయ ముఖమున వ్యాఖ్యానించెను.

ప్రకృత్య మగు సర్వంకషను గూర్చి తరువాతఁ దెలిపెదను. అఅవది యగు శ్రీహర్షుని నైషధమునకు వ్యాఖ్య చేయఁబూను నాఁటికి యామహానీయుఁడు మిగుల వృద్ధునాఁడనియు, వ్యాలిపోయిన కనుబొమ్మలను దారములచే మీఁదికి నెగఁ గట్టికొని, తాటాకుల ప్రగులను తడవి తడవి చదువుకొనుచు శిష్యులచేఁ జదివిండుకొనుచు వ్యాఖ్యానించి వాఁడనియు పండితలోకమున నొకవదంతి గలదు.

అది నిజ మగునో కాదో కాని సర్వంకష యంత జీవాతువు. విపులీకరింపఁ బడలేదు కాని యాయన వేసిన సోపానమార్గముల వరుసగా నెక్కి వచ్చినవానికి నాజీవాతు సాహాయ్య మాత్రమున నైషధము సుసాధము కాకపోవఁ దని యామహానీయుని తలంపై యుండు నని కొందఱతలంపు.

తక్కినకావ్యములకు మల్లినాథునినాటి కెట్టి దుర్గతి పట్టినదో నైషధమునకును వట్టి దుర్గతియే పట్టియున్న దని సమంజస మగువ్యాఖ్య యిప్పుడు తాను రచించి శ్రీహర్ష వాణిని బ్రకాశింపఁజేసెద, ననినట్లు.

“శ్రీమల్లినాథ విదుషా విదుషాం మతేన, తే నైవ నైషధ కథామృత కావ్యబంధః, వ్యాఖ్యాస్యతేఽద్య రస భావ గుణార్థ దోష సర్వ న్యలంకృతి రహస్యవిదాం ముదేఽస్తు”

“జుద్రవ్యాఖ్యా విషారదానాం శ్రీహర్ష కవిరాద్ధిరామ్.

ఉజ్జీవనాయ జీవాతు ర్ద్వీయా దేష మయా కృతః”

అనఁగా రస భావ గుణార్థ దోష సర్వ న్యలంకారముల రహస్యముల నెఱిగిన వారి సంతసమునకై నైషధకథారూప మగు నమృతకావ్యము మల్లినాథపండితుఁ డిచ్చుడు వ్యాఖ్యానించు చున్నవాఁడు.

ఇంతకు మున్ను నీచములైన వ్యాఖ్య లనెడి విషమచే వీడితమగుచున్న శ్రీహర్ష కవీశ్వరాజు వాక్కులను మరల నుజ్జీవింపజేయుటకై జీవాతు వనెడి యీ వ్యాఖ్య చేయు చున్నాను. అని 'జీవాత్మర్థవనోపద్రమం' అను జీవాతుశబ్ద మర్థవంత మొనర్చెను.

పాఠప్రవచనముల మిగుల వ్యాప్తి గల మీది యాటుకావ్యములకు నద్దములవంటి వ్యాఖ్యలు రచించి సంస్కృత సారస్వతామృత విపానువులకు శాశ్వత మహోపకార మొనర్చిన మల్లినాథసూరి కేవలము భారతీయులకే కాక భండఖండంతరస్థులగు ప్రాజ్ఞలోకమునకును బ్రణామ్యుఁ డైనవాఁడు. అట్టివాఁడు అంతవాఁడు మనఅందుఁగి డగుట మన భాగ్యము గాదా?

“మాఘకావ్యమున తెనిమిది టీకలు గలవు. అందు మల్లినాథకృత సర్వంకష కాశ్మీరమునఁ దక్కు యావచ్చారతమున ప్రచారము గలది. తక్కిన టీకలవలెఁ గాక సర్వాంగ ప్రతిపూర్ణమయినది.” అని శిశుపాల వదకా వ్యోమోద్ధారమునఁ గలదు. సంజీవిని ఘంటాపథ వ్యాఖ్యలందు వలెనే గణేశ, శారదా ప్రార్థనానంతరము, తనపాండిత్యమును దెలుపు శ్లోకమును, అన్యూనాతిరిక్తముగా మూలానుసార మస్వయంకృమమున వ్యాఖ్యానించు నను ప్రతిజ్ఞావాక్యమును చెప్పి మాఘకావ్యప్రకృతి నిర్వచించునట్లు.

“యే శబ్దార్థ పరీక్షణ ప్రణయినో యే వా గుణాలంక్రియా

శిక్షాకృతుకినో విహర్తమనసో యే చ ద్వనే రద్వని

క్షుభ్య ద్భావతరంగితే రసనుదాహారే మిమంక్షంతి యే

తేషా మేవ కృతే కరోమి వివృతిం మాఘస్య సర్వంకషామ్” అనెను.

శబ్దార్థముల పరిపూర్ణ వివరణమును, నోటఁ ప్రసాద మాదు ర్యాది గుణముల విశేషమును, అలంకార వైశిష్ట్యమును కావ్యమునకు ప్రాణభూత మగు ద్వనివై విద్యమును, భావతరంగములతో నిబిడ మైన రసమను నమృతప్రవాహ స్వరూపమును సర్వంకషముగా నిందుఁ దెలుపఁబడు నని ప్రతిజ్ఞ చేసి యట్లే సాంతముగ వ్యాఖ్యానించెను.

మఱియు మాముని ధన్యతను తనధన్యతను గూర్చి యిట్లనెను:

“నే తాస్మిన్ యదునందవః స భగవాన్ వీరః ప్రధానో రసః

శృంగారాదిభి రంగవాన్ విజయతే పూర్ణా పున ర్వర్జనా

ఇంద్రప్రస్థగమా ద్యుపాయ విషయ త్సైద్యావసాదః ఫలం

ధన్యో మాఘకవి ర్వయం సుకృతిన్ సత్సృక్తి సంసేవనాత్”

ఈ కావ్యమందు నాయకుఁడు కృష్ణభగవానుఁడు. శృంగారా ద్యంగరసములతోడి వీరరసము ప్రధానరసము. ఇందలి ప్రతిఫర్ణమును పరిపూర్ణము. ప్రధానవిషయము ఇంద్ర ప్రస్థ ప్రయాణాదికము. ఫలము శిశుపాలుని వధించుట. ఈవిధముగాఁ జతుర్విధ పురుషార్థ సాధక మయ్యు, బహిరంగముగా సామాన్య కావ్యమువలె రశింప నేర్చిన మాఘకవి ధన్యుఁడు. అతనిసూక్తులను వేపించు భాగ్యము కలుగుటచేత మేము ధన్యులము [“వయంతు, కృతిన్.” అను పాఠమున కృతీకుళభిక్షపి అనుటవలన మాఘుఁడు ధన్యుఁడు మేము నేర్పరులము అని యసంగతార్థ మగుటచే — “వయం సుకృతిన్.” అని పాఠమైయుండనోపు నని ఆపాఠము స్వీకరింపఁబడినది. “సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్యః” అని — అమరకోశము.]

ఈసర్వంకష ఆయన వ్యాఖ్యానరూప తపస్సునకు ఫలశ్రుతి. వ్యాఖ్యానించునపుడు

గ్రంథకారుని పక్షమునే సమర్థింప విశ్వయత్నము చేయును. కాని యేయుపాయమునకును లోఁగని ప్రమాద మేరవంత కనఁబడినను మల్లినాథుని బహిర్గత మొనర్ప వెనుదీయని దోషజ్ఞాఁడు కాని దోషైకదృక్కు మాత్రము కాఁడు.

“వసన్ దదర్శ” పురీమవస్కంద” “ఏ లూ క్త్వా ఖిల జాచకమ్.” మున్నగు స్థలములందు గ్రంథకర్తను సంపూర్ణముగా సమర్థించినాఁడు. ఇంకను “సరజసమ్” అనువదనమర్థనమును అట్టిదే. ‘స’ పూర్వరః శబ్దముతోడి సమాసము టజంతముగా నిపాతము. అవ్యయీభావమే కాని బహువ్రీహికా నేర దని “న సరజస మి త్యనవ్యయీభావే” అని వాచునుడు కంతః నిషేధించి చెప్పినను, అచట రేత్యాది సూత్రమున అవ్యయీభావమే యగు నని సిద్ధాంతకొముదియం దున్నను “సరజ సారణ తేసర చాయః” (8-47.) అను నెడను, “సరజసమకరంద నిర్భూసు” (7-42) అను శావునను బహువ్రీహ్యర్థమునఁ గనరాగా “ఇది సాకల్యార్థమున అవ్యయీభావసమాసము. అచట రేత్యాది సూత్రముచే నిపాతంపఁబడినది. ఆకారణమున సరజస్క మని బహువ్రీహ్యర్థము లక్ష్యము. ఈయర్థమున మహాకవి ప్రయోగ బాహుళ్యము కలదు. కాన ముఖ్యార్థముగానైనను స్వీకరింపవచ్చును. అవ్యయీభావము మహాకవిప్రయోగములందు ప్రాయికముగా గనఁబడుచున్నది. అనుపక్ష మాశ్రయించి క్యాచిత్కమగు బహువ్రీహ్యర్థమును సాధువే యగుచున్నది. అని సమర్థించెను.

సహ రజసా సరజసం, అచటరేత్యాదినా సాకల్యార్థే అవ్యయీభావే సమాసాంతో నిపాతః, బహువ్రీహ్యర్థే లక్షణయాతు సరజస్క ఇత్యర్థః అతఏవ ‘న సరజస మి త్యనవ్యయీభావే’ ఇతి వాచనః అదవా మహాకవిప్రయోగ ప్రాచుర్యదర్శనా దవ్యయీభావదర్శనం ప్రాయిక మితి పక్షశ్రయణాత్ బహువ్రీహ్యర్థోపి సాధురేవ! అని వ్యాఖ్య.

ఈరీతిగా ఇచట సమర్థించియు.

“కస్తూరికామ్యగు విమర్ద సుగంధి రేతి.....వాయుః” 4-81.

కస్తూరికా మ్యుగాణాం విమర్దేన సంఘర్షణేన సుగంధిః శోభన గంధః (వాయుః) యద్యపి గంధస్యేత్యే తదేకాంతగ్రహణం కర్తవ్య మిక్యక్తం, తథాపి నిరంకుశః కవయః, ఇ త్యవర్యమయో గః, అని వ్యాఖ్యానించెను. అనఁగా గంధస్యేయత్పుతి సు సుర భిభ్యః అను సూత్రముచే సుశబ్దమునకు పరమం దున్న గంధశబ్దము నకు ఇత్యముచేయ ‘సుగంధి’ మగును. కాని అగంధము ఏకాంతమునై సర్గికమయిననే ఇత్యము చేయవలె ననువార్తికముచే ఈసుగంధము ఏకదేశమందువలెనే అపభ్రక్తమై వాయువునందు కనఁబడుట లేదు. అయినను కవి యిట్లునిరంకుశముగా ప్రయోగించెనని మల్లినాథుఁ డీప్రయోగమును నిరసించెను.

ఇచటనే కాదు. రఘువంశము 4 సర్గము 40 శ్లోక మందలి “గజదాన సుగంధినా” అనుదాని వ్యాఖ్యయందు గజానాం, దానేన మదేన, సుగంధినా సురభిగంధినా,—గంధస్యే త్యాదినా ఇకారాదేశః సమాసాంతః—యద్యపి గంధస్యేత్యే త దేకాంతగ్రహణం కర్తవ్యం ఇతినై సర్గిక గంధవిపక్షయా మేవ ఇకారాదేశః, తథాపి నిరంకుశః కవయః, తథా చ మాఘకావ్యే “వపురయం కృద గుచ్ఛసుగంధయః స్పృతతగా స్తతగా నగిరోశిభిః” “ఇతి. నై షధేవ. అపాం హితృప్తాయ నవారిధిరా స్వాదు స్సుగంధిః స్వదతే తుషారా ఇతి” నకర్మధార యాన్మత్సర్ధీయ ఇతి నిషేధాత్ ఇని ప్రత్యయంతోపి జహన్య ఏవ” అని అప్రయోగమునేకాదు

మాఘమందలి మఠోక ప్రయోగమును నై షధవ్యయోగమును గూడ నిరసించెను.

8.20 లో నిభృతాక్షరం— లక్షణయా స్థిరనాదం యథాతథేత్యర్థః అధవా సర్వః శబ్దో వర్ణాత్మక ఏవ. వ్యంజక విశేషాభివా దస్సుట ఇతి మత మాశ్రిత్య సర్వపథీవాః కవయ ఇతి'

అనఁగా:- నిభృత = స్థిరమైన, అక్షరం = లక్షణచే ద్వని గలది యని యర్థము చెప్పవలెను. తుమ్మెదల కక్షరోచ్చారణము లేదు కాన. లేదా, సకలశబ్దములు వర్ణాత్మకములే. వ్యంజక విశేషము అనఁగా అయక్షరములను స్పష్టపఱచు. సాధనము లేదు కాన అస్పష్టోచ్చారణము లేకపోవదు. అను మతమూఁది చెప్పవలెను. కవులు సర్వ పథీనులు గదా! అనెను.

8. స. 43 శ్లో. నాల్గవపాదము అతిక్లిష్టము, అతిసూక్ష్మము నగు సర్థము గలది. "నమహతా మహతాః క్వచ నారయః" అని. న, మహతాం, అహతాః, క్వ, చ, నః అరయః అని పద విభాగము. "మహతాం అరయః = గొప్పవారి శత్రువులు. క్వచ = ఎక్కడనుగూడ, అహతాః = కొట్టుబడినవారు, నఇతి = కానివారన్నమాటలేదు అనఁగా- సర్వత్ర

కొట్టుబడిన వారు తప్పక యగుదురు అనిభావము. క్లిష్టకమమగు విభావమును సుగమ మగునట్లు మల్లినాథమారి "అత్ర ద్వితీయ విషేర ప్రాపితస్య హననస్య తృతీయే న విషేదః, పునః క్వ ఇతి క్వశబ్దసామర్థ్యాత్ ప్రకృతార్థ వర్ణవసానమ్. అనెను" ఈశ్లోకమున నాలుగు విషేదములు గలవు. "అహతాః" అను సమానపూరిత నక్షో శబ్దరూపమగు 'అ.' మొదటి విషేదము. నమహతామ్ అనునప్పటి 'న' రెండవ విషేదము. నారయః అనునప్పటి "న" మూడవ విషేదము. క్వ = అనునది నాల్గవ విషేదము. నహతాః అనునప్పటి మొదటి విషేదము

హననములేమిని చెప్పు చున్నది. రెండవ విషేదము మరల హననమును జెప్పు చున్నది. మూడివ విషేదము అట్లు కలిగిన హననమును లేకుండజేయుచున్నది. కాన మరల హననము నకు అభావముకల్గినది. నాల్గవ విషేదము (క్వ) హననము లేకపోవుటను బాధించుటచేత హననము ద్రువమని తాత్పర్యము. ఇది నారితేక పాకమునకును సుదాహరణ మగుచున్నది.

8-48. లేత యెండకు నెఱ్ఱవాటి నీటియందున్న వన్యము మదపాటల మగు త్రీముఖమును ననుకరించు చుండుటచే నావద్యమును చూచిన యెవనికి సుత్యుకత్వము కలిగినదు; అనఁగా వృతియువకునకు ప్రియాముఖ దర్శనోత్సృకత్వము కలుగు నని భావము. రంగరాజున నొక వ్యాఖ్యాత 'ఈవర్ణనమున త్రీముఖసార్వశ్యము వలన కమలము తన కాధారమైన నీటియందు పురుషున కుత్కంఠ కలిగించునది' అనెనట. అవ్యాఖ్య కాకి నల్లగా మన్నది కాన పేడ తెల్లగా మన్నది యనిన ద్లసంగతముగా మన్నది అని యాక్షేపించెను.

"ఏతేన త్రీముఖ సార్వశ్యా త్కమలం స్వావరాంభసి పుంసః ఉత్సృకతా మాలంభయ" దితి రంగరాజవ్యాఖ్యానం "కాకస్య కార్హ్మ్యార్థవళః ప్రాసాద" ఇతివ దసంగతం మంతవ్యం" అని సహేతుకముగా సుపారింభించెను.

గృతకారుని యందుఁగాని యితరవ్యాఖ్యాతలందుఁగాని యెట్టిభోవము కనబడినను ఎత్తిచూపుటకు మల్లి నాథుఁడు మొగమోట వదలి దీరుఁడు.

10-8. శ్లో. ఇందలి భావము చాల సుకుమారముగా మన్నుది. మధుపానము చేయుచున్న కాముకులు కలవలసరిమళమును నానీకలచేతను, మద్యరసమును ముఖములచేతను,

ఒక్కమాటుగ త్రాగినారు అనికలదు. దీనిపై మల్లినాథుడు- “గంధమును రసమును చేర్చే తిండియిములచే క్రమముగా గ్రహింపఁ దగినవైనను, ఆరెండింగ్రియము లేకకాలమున గంధరసములతో సంబంధము గలవౌటచే ఒక్కమాటుగా గ్రహించినవి” అని బావము.

కాని యిది కుదురునా అని శంకించుకొని మనస్సు మిక్కిలి వేగముగా సంచరించుట వలన ఒక్కమాటుగా రెండు పనులును జరిగి నట్లు తోచును. సుసూక్ష్మముగా పరిశీలించెడి అణుపరిమాణ వాదులు “నూలు తామర రేకుల దొంతరపై బాణము గ్రుచ్చి నపుడు రేకుల నన్నిటి నేకకాలమున భేదించి నట్లుగవడినను మన మూహింపలేని వ్యవధానము గ్రుచ్చుకొనుట యం దున్నట్లే, ఆరెండింగ్రియముల గ్రహణ క్రియయందును సుసూక్ష్మవ్యవధాన ముండితీటు” నందురు. మధ్యమపరిణామవాదులు నిజముగా (యోగవద్యమున) ఒక్క మాటుగనే జరిగి యుండు నందురు. కవులన్ననో సార్వత్రికతనులు. అనగా వారి కేమార్గ మప్పటికి రుచించునో దానిని స్వీకరింతురు. కావున ఈవిచార మింతతో చాలింతము. అని మల్లినాథుడు సుకుమారముగా మూదలించి విడిచినాడు. “భిన్నేంద్రియ గ్రాహ్యవషి గంధరసౌ యుగవత్ స్వేంద్రియ సంబంధా ద్యుగవదేవ గృహీతా పిత్యర్థః. అత్ర మనసః ఆకుసంచారా ద్యోగవద్యాభిమానః శతపత్త్ర శరవ్యతిభేద వ దిత్త్యణు పరిమాణ వాదినః. చాస్తవమేవ యోగవద్య మితి మధ్యమ పరిమాణ వాదినః. సార్వత్రిక తీనాస్తు కవయః ఇత్యల మతివల్లభితేన. ఇతి.

మల్లినాథుని సూక్ష్మేక్షిక కింతకంటె దృష్టాంత మేమికావలెను? ఇట్టిదే యృక్తికమగు నింకొక సూక్ష్మవిచారణమున నటు మామునకు నటు భారవికిని మూదలంపు.

10-33 సతుల తనువుల సౌరును సౌరునిండు, జవ్వనపుఁ గల్మి కల్మిని శంఖారి, సంపదయు దానిఁ బ్రియసంగ సమయ భూష. యైన మదమును గై సేని యాదగించె. 10-34: అనుపద్యమున సతుల దేహములను సౌరును, అసౌరును నిండు జవ్వనమును—అజవ్వనమును, మదన సంపత్తియు, అమదనసంపదను మదమును, అమదమును ప్రియునితోడికూటమియును (వరుసగా) అలంకరించినవి. అనిచెప్పఁదగియుండ మహాకవులకుండెడి యుద్వేగము వలన “ప్రియసంగసమయ భూష మగు మదమును” అని విశేషణముగాఁ బ్రియుక్త మైనది. ఇట్లే బారవియు “కుచి భూషయతి” యను శ్లోకమున శరీరమునకు కుచియగు శాస్త్రమును, ఆశాస్త్రమునునకు ప్రశాంతియును, అప్రశాంతికి పరాకర్మమును, అపరాకర్మమునునకు నీతియును అనీతికి కార్యసిద్ధియును వరుసగా నలంకారము లగును అనిచెప్పవలసి యుండ అపరాక్రమమునకు నీతిచే నాపాదించఁబడు కార్యసిద్ధి భూషణమగును. “స నయాపాదికసిద్ధి భూషణః” అని విశేషణముగా ప్రయోగించెను. అని నిశ్చంకముగా నర్వంకషయండు మూదలించిన సమదృష్టి మల్లినాథుడు.

“బిభృహింరే” అను బృహిహతువుయొక్క ఆత్మనేపదిత్వమును, పాదాదిని “ఇవ, స్మ” శబ్దప్రయోగములును కవే రౌద్ధండా దిత్వాదిగా సూరిచే నిరాకృతములైన వానికి చూఱునిప్రశస్తిగల వెనుకటి ప్రకరణమున నాయల్పబుద్ధికిఁ దోచిన యువపత్తుల నేవో చూపితిని.

అంతమాత్రమున మల్లినాథుని సామాన్యవిగా నెవరేని తలంచరేని యాగురుధిక్కార దోషమునకు నేను బాత్రుడను గావలసి వచ్చును. కావున నన్నన్యథా తలంపవలదని

విద్యల్లోకమును గోరెదను.

దన్యో మామకవి - రవ్యయం సుకృతిన స్తత్సృక్తి సంసేవనాత్॥ అనిన మల్లినాథసూరి వలెనే—మాఘ మల్లినాథుల వలన మహాదేవకవియు, అమువృత్త సూక్తి సేవనలవలన నేనును దన్యోడమ అనుకొనుచు నీవృస్తావమింతటితో ముగించి మహాదేవకవి యాంధ్రీ కరణమును గూర్చి కొలఁదిగా సమీక్షింతును.

మ హా దే వా మా త్య క వి

“అట్టి సకలశాస్త్ర నిష్ఠాతుఁడును వశ్యవాక్కును మహాకవియు నైన చూఱుఁడు సంస్కృతమున రచించిన శిఖపాలవధకావ్యమును దెలిగించిన కవితాండ్రులలో ఈమహా దేవకవి యొకరు” అని మున్నే తెలిపియుంటిని. మూల మగు సంస్కృత కావ్యమందలి భావమును జక్కఁగ గ్రహించి జీర్ణ మొనర్చుకొని తెనుఁగుఁడన ముట్టవడ మరల భందో బంధమున సరళమగు శయ్యలో నద్దములోవలె బ్రతిబింబింపఁ జేయుట యనిన సులభము కాని పని. మూల గ్రంథకర్తకంటె యథాతథముగా భాషాంతరీకరించు వానిదే కష్టము.

“ఉ. ఈసరస్వోక్తికావ్య మొకఁ డిమ్ముల సంస్కృతభాష నచ్చుగాఁ
జేసిన నట్ల వీఁడు మఱి చేయుట యేటిది యంచుఁ జెప్పఁగా
జేసి యనాదరం బురక చేయకుఁడి విలుకాఁడు తూఁటుగా
నేసిన, నందె పాఱ మఱి యేసినవానిద సూటి గావునన్”

అని యొడు వందల యేండ్లనాడే కొఱవి గోపరాజు తన “సింహాసనద్వాత్రింశికయం
“ద సుభవపూర్వకముగాఁ జెప్పినాఁడు. అట్లగుచో నాండ్రకవు లీక్షేపమున కేల సిద్ధపడిరి;
సంస్కృతము ననే యాయానంద మనుభవింప లేక పోయిరా అని యందు రేమో యని యాతఁడే

చ. తెలుఁగున కెల్లఁ దల్లి యగుఁ దెల్లము సంస్కృతభాష యందువోఁ
బలుకు లెఱుంగుచోఁ “బదవిభాగము, నన్వయ, మర్త” మంచు నీ
మలకలకంటె నందుల సమర్థము తేటతెనుంగ యొప్పు నా
కొలఁది ప్రియంబు గాదె చెఱుకుర్ దినుకంటె రసంబు గ్రోలినన్

అనెను. “సంస్కృతము తెలుఁగునకుఁ దల్లియే యగును. దాని రసమునే తెనుఁగున ననయాసముగా నాస్వాదింప”వచ్చు నని యాంధ్రీకృత కావ్యములే మిన్న అని చక్కఁగ నిర్ధరించెను.

సరే అది యటుండ నిండు. శ్రీమహాదేవకవి బి. ఏ., బి. ఎర్. ప్యా నయ యుత్తమ న్యాయవాదిగా పరిసిద్ధి కెక్కిన లౌకికవ్యాపార మగునఁడు గదా! అయన కీకవిత్వ లోలత యెట్లు కల్గెను; దానికై సంస్కృతాంధ్యములం దెంత పరిశ్రమింపవలెను; పఠ్యమిచ్చినను కవిత్వబీజము సహజముగ నుండవలదా; యని నచో— అది వారి వంశానుగతికమే కాని యీయననాడే కలిగిన విశేషము కాదు. ఈయన దత్తుఁ డగుటచే బుద్ధవరపు వంశమువాఁ డయ్యెను. కాని తండ్రి శాతల నాటి సుండియుఁ గవిత్వమునకు నిలయ మైన కూచిమంచి వారి వంశమున జన్మించినవాఁడు. జనకుఁ డగు సోమసుందర కవియు, నన్నయగు సాంబశివకవియుఁ జక్కని సంస్కృతాంధ్య సాహిత్యసంపన్నులై పెక్కు కావ్యములు రచించి పరిసిద్ధి కెక్కినవారు. జన్మవంశ వాసనాగత మయి నదియే

కాని మహాదేవకవి కవిత బలాదాకృష్టమాణ కాదు. కావుననే యాంధ్రీకరణమట్లు లేక యీకావ్యము స్వతంత్ర మట్లగవడుచున్నది.

నిజమనిమిషమైన నవకాళము లభింపని వత్సీద్వయ సంతతి సంతతులు — సమానులందు త్తమశ్లోకుఁ డనిపించుకొన్న లౌకికవ్యాపార మగు న్యాయవాదివృత్తి — తన్ను రేయింబవలు విడువకున్నను, నానువంశికమగు కవితాశక్తిని బ్రదర్శింప నవకాళ మెట్లు కలిగెనో? కలుగుఁగాక; మఱొక సామాన్య కావ్యము గాక మామకావ్యమువంటి శాస్త్రకావ్యమును దెలిగించుట మహాదేవకవి తెట్లు సాధ్య మయ్యెనో అనిపించును. జీవితాంతము నీయొక్క కావ్యరచనముతోఁ గూర్చుండెనా? ఇది గాక సూతసంహిత, చంపూరామాయణమును, కువల యానందమును గూడఁ దెలిగించెనే; లక్ష్మీ కటాక్షముతోపాటు సరస్వతీ కటాక్షమును సంపూర్ణముగా నీమహాదేవామాత్యునకు జన్మాంతర సుకృత విశేషమువలన వశంవనములై యుండనోవు.

ఈయన రచించిన సూతసంహితా, చంపూరామాయణాదులఁ గూర్చియుఁ వీరి తండ్రిగఁ గగు కూచించి సోమసుందరకవి యొక్కయు, నన్న యగు సాంబశివకవి యొక్కయు పాండిత్య కవిత్యముల విశేషములఁగూర్చి చిరంజీవి గరిమెళ్ల అ. స. శే. సోమయాజి శర్మ యేత ట్కావ్య భూమికయందు వివరించి యుండుటచే యాపేషయమును చర్చితచర్చణము చేయక నాసమీక్షయందు మాఘుని వ్యాకరణ రహస్య విశేషములను నాశక్తికొలఁది కొప్పటిని మాత్రమే యెత్తి చూపి రస భావ గుణాలంకారాదుల మాటయెత్త నైతిని. దానికి హేతు వేమన: — మాఘుని సంస్కృత శ్లోకములనుదాహరించినచోవానికిఁ దెనుఁగున వ్యాఖ్యానింపక తప్పదు. ఆంధ్రీకరణము మూలమునకుఁ బ్రతిబింబమే కావున ఆంధ్రపద్యముల నుదాహరించుచు వివరించినచో మహాదేవకవి నైపుణ్యమును మాఘుని హృదయమును గూడ వెల్లడి యగునుగదా యని రస భావ గుణాలంకారాది కావ్యలక్షణ విమర్శ మివటికిఁ దేలుచినది. ఏకకిరీయ ద్వ్యర్థకరి యగు నని తలంపు.

మల్లి నాథసూరి తనవ్యాఖ్య యగు సర్వంకష/యారంభమున “నే తాన్ని యదునందన; న భగవాన్ — వీర; ప్రధానో రస; శృంగారాదిభి రంగవాన్ విజయతే పూర్ణా వున ర్వర్ణనా” అనిన సూక్తి చొప్పున నిందు — నాయకుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు. శృంగారాదు లగు నితర రసము లంగములుగాఁ గల వీరముఅంగి (ప్రధాన) రసము. అష్టాదశవర్ణములలో నేయొకటి రెండో దక్క మిగిలిన వర్ణనములు పరిపూర్ణములై యున్నవి. నాయకుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు మొదటిసర్గము మొదటిపద్యముననే “నిరిమోహించిన వన్నెలాఁడు” అని ప్రత్యక్ష మగును. ప్రతినియకుఁ డగు శిశుపాలుని దౌష్ట్యమును నారదుఁడు విపులముగా వచింప విని ఆసర్గము తుదిని.

అరీతీన్ ముని చెప్పి మి న్నొరసి పూర్ణేందుద్యుతిన్ వెల్ల నోం

కారంబున్ బ్రకటించి చైద్యునెడ నల్కం గొన్న యాశోరి.

అనుపద్యమున శిశుపాలునిసంహరింతు నని ప్రతిన పూను నాహరియే కనఁబడును. తుట్టతుదిని ప్రతిజ్ఞానుసారము శిశుపాలుని వధింప, వానితేజోంశ మొకటి కృష్ణునిలోఁ జూడ్చుటతో కావ్యము ముగియును.

“నయతి వృత్తం ఫలం ప్రాప్తోతి చ నాయకః” ఇతివృత్తము నాశ్రయించుచు లేక నడిపించుచు ఫలమును బొందువాఁడు నాయకుఁ డను లక్షణము చొప్పున శిశుపాలవధరూప

అదియును సార్వత్రికము కాదు. న్యేచ్ఛానువాదమున మూలానుసారిగా నుండును. మచ్చున కీపద్యమును విమర్శించి చూతము. మూలమున 'శ్రీయఃపతిః' అనుదానికి "నీరి మోహించిన వన్నెలాడు" అని యాంధ్రీకరణము. 'శ్రీయఃపతిః' అనగా లక్ష్మికి పతి యనిమాత్రమే యర్థము. 'పాతే ర్దతిః' అనెడి ఉణాదిసూత్రముచే పతి యనగా రక్షకుఁ డని యర్థము. మహాదేవకవి యంతమాత్రమున తృప్తిపడక శ్రీశబ్దము మాని తెనిగించుచున్నట్లు స్ఫురింప తర్భవమగు "నీరి" శబ్దమును గ్రహించి "నీరిమోహించిన వన్నెలాడు" అనుట వలన నాయక గుణము లైన మహాభాగ్యము, ఉజ్వలత, వైదగ్ధి యనుగుణములు వ్యక్తము లగుచున్నవి. నీరి మోహించిన వన్నెలాడు అను కూర్పుతో తానై నీరిని మోహించిన రసికుఁ డనియే కాక, నీరియే తా నయి మోహించిన రసికుఁ డనియు సొగసైన వ్యంగ్యముకూడ గుర్తింప వై యున్నది. 'జగన్నివాసః' అను పదమునకు 'జగతా మాదారభూతః, కుక్షిస్థానిల భువన ఇతి యావత్' అను మల్లినాథసూరి వ్యాఖ్య ననుసరించి "నిజోదర మధ్యంబున భువన శ్రేణీభరం బును దాల్చి" యని వివరణ పూర్వకముగాఁ దెనిగింపఁబడినది. "జగత్ శాసితం" అను దాని యాచారమున 'సర్వజగతీ త్రాతార్థమై దేహముర్ వరియింపంగల జాణ' అను పెంపక మున నొక విశేషము లేకపోలేదు. 'జగత్ శాసితం' జగత్తును శాసించుటకు అనగా దుష్ట శిక్షణ శిష్టరక్షణములు చేయుట యగును. తాన ఆరెండు కార్యములకు సరదేహమే కాక తిర్వగ్దేహములనుగూడఁ బెక్కు ధరించు నలవాటు గలవాఁ డని స్ఫురింపఁజేయుట మెప్పు డగినది. ఈవిశేషణమువలన మహోపశాంత, ప్రతాపాతిశయము, రక్షణదీక్ష మున్నగు నాయకగుణములు స్ఫురించుచున్నవి. 'వసుదేవ సద్మని వసన్' యను దానికి వసుదేవ ప్రాజ్య హర్మ్యాంతర స్ఫుర దాహునుడు అని తెనిగించుటతో కులీనతమాత్రమే కాక గృహమను నర్థముగల సదృశశబ్దమును మాని, హర్మ్యాది దనినాం వాసః అను సమరహృత్తిచే లక్ష్మియుక్త మగు సౌధము అనియు ప్రాజ్యము అనుటవలన ఆసౌధము గూడ నమిత మగు దనధాన్యాదు లతో నిండియున్న దనియు మాత్రమే కాక, వింగినుండి దిగి వచ్చు నారదుని జూచుటతో గృహమం దుండి చూచె ననుటకన్న ఎత్తుగా నుండు మేడపై నుండి చూచె ననుటలోని యౌచిత్యము మనసున నిడుకొని మహాదేవకవి యంతగాఁ బెంచిన ట్లగవడుచున్నది. అంతియే కాదు 'శ్రీమతి' యనుదానిలోని మతుప్రకృత్యయము ప్రళంసార్థమున (అధిక మగు శ్రీ గలది యనునర్థమున) వచ్చినది. కాని కేవలము ఆ స్వర్ణమాత్రమున వచ్చినది కా దనియే ప్రాజ్యశబ్దము ప్రయోక్తము. ఈరీతిగా సవిమర్శసృష్టితో మహాదేవకవి యాంధ్రీ కరణము సాగిన దని మచ్చున కీపద్యము చూపఁబడినది. అలంకారికులు చెప్పిన నాయక గుణములతో నిండియున్న దనియుఁ దెల్పుటకై యంత వివృతీకరింపఁబడినది. కాని యిట్లు ప్రతీపద్యమును వివరింపఁబూనిన గృంథవిస్తరమగును గాన సీమార్గము విడిచి రసవిషయమై యరయదము.

మహానాయక గుణ వరిపూర్ణుడు కృష్ణుడు నాయకుడు. ప్రధానరసము వీరము అని ముందు తెల్పియుంటిమి. వీరరసమునకు స్థాయిభావము ఉత్సాహము గదా! ఆయుత్సాహము కృష్ణునందు నారదుని ప్రబోధవాక్య జనితముగాఁ బ్రథమాశ్వాసమున వంకురించి, ద్వితీయాశ్వాస మున ఉద్ధవ బలరాముల వాకోవాక్యములతోఁ జక్కఁగా పల్లవితమై, కృమముగా ఇంద్రప్రస్థ

ప్రయాణరూపమున కోరకితమైనది. ప్రయాణకాలమున వర్జితమైన శృంగారరూపమైన అంగరసముచే భంగమొందక కృమివృద్ధి నందినది. ఈయత్సాహ మంతయు శిశుపాలుని వధింపవేళకు ప్రకృతమైన క్రోధమున కుద్బోధకమైనది. కావునఁ గృష్ణుని హృదయమునఁ గలిగిన యత్సాహము విజాతీయమగు శృంగారరసముచే స్థూణాభిననన్యాయమున దృఢపడె ననియే తెలియఁదగును.

గీ. "గరిమ నదు తెన్ని గలిసినఁ గప్పుకొనుడు, జలది గనువట్టు రీతి సంచారిభావ సంవయము తెన్ని గలిసిన మింపనీక, తాన కనువట్టు భావంబు స్థాయి దలంప" అని సరసభూపాలీయము. దీని కార్థాంశము దశరూపకమున

"సజాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృత మూర్తిమాన్"

యావ ద్రసం; వర్తమానః స్థాయీ భావ ఉదాహృతః"

అని కలదు. సజాతీయ విజాతీయ భావములచే భంగమొందక రసస్ఫూర్తి పర్యంతము సహృదయ హృదయముల నిలుచునట్టి భావమే స్థాయి యనఁబడు" ననిలక్షణము.

మూడవ యాశ్వాసము నారంభమున

క. "దనదుని దిశ విడిచి యగ,స్త్యుని మార్గము చేరు తపనుచొప్పున యుద్ధాభివేళ ముడిగి హరి యొక్కొన నింద్రప్రస్థనగరి - కడుగఁగ వెడలెన్" అను పద్యము మూలమునకుఁ బరికించింపము. సూర్యుఁ డుత్తరాయణము (ఉత్తరదిక్పంచారము) మాని దక్షిణదిక్కునకు వెడలినట్లే యుద్ధాభివేళము మాని హరి యింద్రప్రస్థమునకు వెడలెను. అనుటచే బలరా మోద్దవుల వాక్యములవలనఁ గలిగిన యుద్ధోత్సాహము తొలఁగినట్లు కనిపించునే కాని కృష్ణుని హృదయమున కభ్యున్నతదఁ గలిగిన క్రోధము స్తంభించియే యున్నదని "అనేన హరేః క్రోధః కార్యవశా దంతస్తంభితో, న త్వేకాంతతో నివృత్త ఇతి సూచితమ్" అని మల్లినాథసూరి వాక్యము.

కృష్ణుని ప్రయాణ సన్నాహమున కృష్ణుని వేషధారణము శృంగారరసమున కర్థమనిపించినను వీరమునకు సరిపడనిదిమాత్రము కాదు. చక్ర చామర కిరీ టాంగదా పర్వాభరణ ధారణమును, యౌవనమునఁ బిక్కిటిల్లిన కుచములు గల కాంత లిరుప్రక్క నున్నారమిటయు శృంగారరస సంబంధమైనను, శత్రుసంహార సాధనములగు శంఖ చక్ర గదా ఖడ్గ దనురాదులు స్వయముగా వచ్చుట, వానిని కృష్ణుఁడు స్వీకరించుట- అంతర్గత క్రోధమైన మనస్సున సృరించుటయే కారణము. చూ (14 మొదలు 21)

ఈయాభరణములను నాయుధములను చాల్చి శ్రీకృష్ణుఁడు

గీ. ఇష్టసిద్ధిని సాధించి యెల్ల దిశల కడులేకవరించుచు నరుగు పుష్క

మసురథమ్ము మహారథుం డయ్యు హరి వ నించె బువ్వస్థితేందుని చెలువు గాంచి"

అని మహారథుం డయ్యును పుష్కరథము నెక్కె- నని మహాదేవకని తెనుఁగు. మూలమున "మహారథః పుష్కరథం రంథాంగీ" -మహారథుం డగు హరి పుష్కరథము నెక్కె- "నని మాత్రమే యుండ... మహారథుం డయ్యును పుష్కరథము నెక్కె- ననెడి యనువాదమున చక్కని స్ఫూర్త్యము బయలుపడుచున్నది. అమరకోశమున "యానే చక్రిణి యుద్ధార్థే కళాంగః స్యందనో రథః, అపౌ పుష్కరథ శ్చక్రయానం న సమరాయ యత్" అని

యద్ధార్థమగు చక్రయానము. “శతాంగ స్యందన రథ పద వాచ్యమగు ననియు” యద్ధార్థమునకుఁ గానట్టి చక్రయానము “పుష్కరథము” అనఁబడుననియు సుండుటవలన హరి యెక్కినరథము యద్ధార్థముకానిదే కాని హరిమాత్రము మహారథుఁ డనుటవలన ‘ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యద్వేత యో నరః, స మహారథసంజ్ఞః స్యాత్.....’ ఇత్యాది సూక్తివలన యద్ధమున నతినిపుణుఁ డని తెలియుచున్నది. మూలమున “మహారథ” విశేషము సామాన్యముగా కనిపించుచున్నది. అపిశేషమునే హరికి నంతర్గతముగా నుత్సాహదీక్ష మున్నట్లు వ్యక్తము కావలె నని మహాదేవకవి “మహారథుఁ డయ్యును— అనఁగా హృదయ గత మగు వీరరస స్థాయిభావ మైన యుత్సాహ మంతర్గతముగా నున్నను దానిని బయలు పఱువక, యద్వేతరసమయములం దెక్కెడు సామాన్యరథ మెక్కి వెడలె నని అవ్యర్థక మగు “అయ్యును” అను నవ్యయము నధికముగాఁ జేర్చి, తన విమర్శనపాటవమును వెల్లడించెను. ఇట్టి సజాతీయభావము లెన్ని పైఁబడినను కృష్ణుని మనస్సునందలి స్థాయిభావమైన యుత్సాహము తిరస్కృతము కాలేదు. కావున నది యంతయు వీరరసవిషయమే యయ్యెను.

ఇట్లే యద్ధవీరమునకు విజాతీయ మగు శృంగారముచేతను నతిరస్కృతము కావలె నని యెంచియే మాఘమహాకవి అంగరపములలోఁ బ్రధానముగా శృంగారరసమును విభా వానుభావ సంచారిభావ పరిపుష్టము నొనర్చి సప్త మాష్టమ నవవస దశమాశ్వాసముల నాల్గింటను సాంగోపాంగముగా వర్ణించెను. అవిషయ మంతయును చెక్కు చెదరకుండ మహాదేవకవి తెనిగించుటలో నెంతయు నైపుణ్యము ప్రకటించుట ముదావహము.

శృంగార రసము

శృంగారమునకు స్థాయిభావము రతి. ఈరతి యనునది నాయకానాయకుల కొందొరులపైఁ గలుగు వసురాగ రూప బీజము. (కాని సురతము కాదు.) దానికి నాయకానాయకు లిరువురును ఆలంబనము. కావున వారు ఆలంబన విభావము లగుదురు. ప్రచ్ఛన్నముగా నున్న యారతిని యుక్తవయస్సు, ఆభరణాదికము, చేష్టలు, మలయానిల, చంద్రాదులు (తటస్థములు) ఉద్దీపింపఁజేయునవి కాన వానిని ఉద్దీపనవిభావములు అనిరి. ఈకావ్యమునఁ గలుగు నాలంబ నోద్దీపనవిభావములను సందర్భోచితముగాఁ దెలుపుచు నేయేనాయకా నాయకు లిందు గ్రహింపఁబడిరో యరయుదము.

“క. అంత సహజ మధురాకృతు, లింతులు హరియించు చెల్ల హృదయములు వనా భ్యంతర భూములఁ బద మిడు, నంత విలాసములు వారియందుఁ బద మిడెన్”

అనుపద్యమున నాయకలు ముందుగా శృంగారచేష్టలచే నాయకుల హృదయములను హరించి రవి కలదు. ఉద్దీపనవిభావములలోని వగు చేష్ట లిందుఁ జెప్పఁబడి నన్నమాట.

గీ. చెలువ యొకరిత యిటు నట్లు మెలఁగె నఖర, పాళిరుచు లింద్రచాప కల్పన మొనర్ప

వలయములు మ్రోయ మృదుభాహువల్లి సారె, సారెకు నితంబమున నుండి జాటుచుండ. 7.4

ఈపద్యమున నాయకయొక్క గుణములు అనఁగా రూప యౌవనాదులు గమ్యమానములు.

మ్రోయుచున్న వలయములు ఆభరణములు. నఖకాంతు లింద్రచాపములవలె మెఱయుచుండఁగా, నితంబమునఁజేర్చిన భాహువల్లి జాటుచుండఁగా, నిటునటు తిరుగుటమొదలగునవి శృంగార చేష్టలు. తటస్థము లనఁబడు వసంత, మలయానిల, కుక, పిక, కేకి, భృంగదులు ముండుగానే వర్ణింపఁబడినవి. కావున ఉద్దీపనవిభావములు పుష్కలముగా వర్ణితము లయ్యె నన్నమాట.

యద్ధార్థమగు చక్రయానము “శతాంగ స్యందన రథ వద వాచ్యమగు ననియు” యద్ధార్థమునకుఁ గానట్టి చక్రయానము “పుష్కరథము” అనఁబడుననియు నుండుటవలన హరి యొక్కినరథము యద్ధార్థముకానిదే కాని హరిమాతృము మహారథుఁ డనుటవలన ‘అత్యానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యద్వేత యో నరః, స మహారథసంజ్ఞః స్యాత్.....’ ఇత్యాది సూక్తివలన యద్ధమున నతినిపుణుఁ డని తెలియుచున్నది. మూలమున “మహారథ” విశేషము సామాన్యముగా కనిపించుచున్నది. ఆవిశేషమునే హరికి సంతర్గతముగా నుత్సాహదీజ మున్నట్లు వ్యక్తము కావలె నని మహాదేవకవి “మహారథుఁ డయ్యును— అనఁగా హృదయ గత మగు వీరరస స్థాయిభావ మైన యుత్సాహ సంతర్గతముగా నున్నను దానిని బయలు పఱువక, యద్వేతరసమయములం దెక్కెడు సామాన్యరథ మెక్కి వెడలె నని అప్యర్థక మగు “అయ్యును” అను నవ్యయము నధికముగాఁ జేర్చి, తన విమర్శనపాటవమును వెల్లడించెను. ఇట్టి సజాతీయభావము తెన్ని పైఁగడినను కృష్ణుని మనస్సునందలి స్థాయిభావమైన యుత్సాహము తిరస్కృతము కాలేదు. కావున నది యంతయు వీరరసవిషయమే యయ్యెను.

ఇట్లే యద్ధవీరమునకు విజాతీయ మగు శృంగారముచేతను నతిరస్కృతము కావలె నని యెంచియే మాఘమహాకవి అంగరపములలోఁ బ్రధానముగా శృంగారసమును విభా వానుభావ సంచారిభావ పరిపుష్టము నొనర్చి సప్త మాష్టమ నవసవ దశమాశ్వాసముల నాల్గింటను సాంగోపాంగముగా వర్ణించెను. ఆవిషయ మంతయును చెక్కు చెదరకుండ మహాదేవకవి తెనిగించుటలో నెంతయు నైపుణ్యము ప్రకటించుట ముదావహము.

శృంగార రసము

శృంగారమునకు స్థాయిభావము రతి. ఈరతి యనునది నాయకనాయకుల కొందొరులపైఁ గలుగు ననురాగ రూప బీజము. (కాని సురతము కాదు.) దానికి నాయకనాయకు లిరువురును ఆలంబనము. కావున వారు ఆలంబన విభావము లగుదురు. ప్రచ్ఛన్నముగా నున్న యారతిని యుక్తవయస్సు, ఆభరణాదికము, చేష్టలు, మలయానిల, చంద్రాదులు (తటస్థములు) ఉద్దీపింపఁజేయునవి కాన వానిని ఉద్దీపనవిభావములు అనిరి. ఈకావ్యమునఁ గలుగు నాలంబ నోద్దీపనవిభావములను సందర్భోచితముగాఁ దెలుపుచు నేయేనాయక నాయకు లిందు గ్రహింపఁబడిరో యరయుదము.

“క. అంత సహజ మధురాకృత్య లింతులు హరియించు చెల్ల హృదయములు వనా భ్యంతర భూములఁ బద మిడు, నంత విలాసములు వారియందుఁ బద మిడెన్”

అనుపద్యమున నాయకలు ముందుగా శృంగారచేష్టలచే నాయకుల హృదయములను హరించి రని కలదు. ఉద్దీపనవిభావములలోని వగు చేష్ట లిందుఁ జెప్పఁబడె నన్నమాట.

గీ. చెలువ యొకరిత యిటు నట్టు మెలఁగె నఖర, పొళిరుచు లింద్రవాప కల్పన మొనర్ప
వలయములు మ్రోయ మృదుబాహువల్లి సారె, సారెకు నితంబమున నుండి జాటుచుండ. 7.4
ఈపద్యమున నాయకయొక్క గుణములు అనఁగా రూప యౌవనాదులు గమ్యమానములు. మ్రోయుచున్న వలయములు ఆభరణములు. నఖకాంతు లింద్రవాపములవలె మెఱయుచుండఁగా, నితంబమునఁజేర్చిన బాహువల్లి జాటుచుండఁగా, నిటునటు తిరుగుటమొదలగునవి శృంగార చేష్టలు. తటస్థము లనఁబడు వసంత, మలయానిల, కుక, పిక, కేకి, భృంగదులు ముందుగానే వర్ణింపఁబడినవి. కావున ఉద్దీపనవిభావములు పుష్కలముగా వర్ణితము లయ్యె నన్నమాట.

రసమునకు నాయితానకు లాలింపనవిభావము లగుట పుటమునకు మృత్యువలె సమవాయితారణ మనినాడు. అందు నాయకలలో శృంగారనాయక లెనిమిదివిధములుగాఁ జెప్పబడిరి. ఈవ్యకరణమున నేయేశృంగారనాయక లిందు వర్ణింపఁబడిరో చూతము.

ఈ 7 అశ్వాసము 7, 8 వద్యములందు ఖండితనాయక చెప్పఁబడుచున్నది. ఖండిత యనునది యష్టవిధశృంగారనాయకలలో నొకతే. 'విభుఁ డన్యసతిఁ బొంది వేకువ రాఁ గుందు నబిల ఖండిత...అని నరసభూపాలీయమున మన్నది. కాని "జ్ఞాతే న్యాసంగవికృతేః ఖండి తేష్వాకషాయితా" అను దశరూపక లక్షణము సమంజసముగా నున్నది.

ఈ 7, 8 సీనవద్యములలోని భావము మూలముం దైదు శ్లోకములలోనిది. మహాదేవకవి యాభావము నంతయును వ్యాఖ్యాన మొనర్చినట్లు రెండు సీనవద్యములలోఁ జక్కగా వర్ణించెను.

వీని యంతర వద్యముల రెండును "స్వాధీనవతిక" యను శృంగారనాయక వర్ణింపఁ బడెను. "వరుఁడు తై వనమైన వనిత స్వాధీనవతిక...అని తల్లక్షణమున కనుగుణముగా మూలమును, మూలమునకుఁ బ్రతిబింబముగాఁ జిన్నచిన్న మాటలలో నాంధ్రీకరణమును నెంతయు సొగసుగా నున్నవి. వనవిహారమున నాయకకంటె నాయకుఁడు కేగముగా నడచు చుండఁ గాంచి చెలిక తై విందింపఁగా, నాయకుఁ డాఁగి, నాయకను దనముందు నడిపించుచుఁ దా నామె ననుసరించి నడచెను.

గీ. వెన్నఁబడి యుండ నెచ్చెలివేగ మేఁగఁ, దగునె? ముందటి కేఁగ నోవుగలరాః

కుచ నితంబ భరమ్మునఁ గోమలాంగి, కడు వెతంబడు తేవెఱుంగనిదె చెప్పమః (9)

గీ. అని యొక వయస్య విందింప నతివ వచ్చు, నందమక నాఁగి యామె ముం దడుగులికుచు నడుచుచుండంగ- వెన్ననాతఁడును మెల్ల నడుచు నడుగులఁ బుడమిఁ గొల్పెడుననంగ.

తరువాతవద్యమునఁ గలహాంతరిత వర్ణింపఁబడెను.

గీ...అల్ప నధిపుఁ దెగడి యనుశయముఁ జెందు సతికలహాంతరిత... అని లక్షణమునకు

గీ. వాఁడు నను వీడి యవమానపఱచినాఁడు, నావెతకుఁ గుల్పించుందువు నీవు మెచ్చ నతని పజ్జ కిదె యేన యరుగుదాన, ననుచు నల్కినుబలి నాడె నబిల చెలికి.

అనువద్యము లక్ష్యముగా సరిపడినది. ప్రార్థ యగు కలహాంతరిత కానఁ దప్పు చెలిక తైపై మోపి తా నయ యనునయింప వెడలుచున్న దని భావము.

తరువాతి 8 వద్యములందు స్వాధీనవతికయే వర్ణింపబడెను. నాయక స్వాధీనవతిక యొనప్పుడఁ సాధారణముగా నాయకుఁడు అనుకూలుఁడుగా నుండును. కొన్నియెడల భేదింపను వచ్చును. (దక్షిణ దృష్ట, శకులలో నేయొకఁడో కావచ్చును.) ఇతని నాయకా నాయకులు కలసి సంచరించునపుడు నాయకుని ముందటను వెనుకను, బాల్వభాగములందును నాయక యనుసరించు విలాసము వై దర్శిరీతిలో, ప్రసాదగుణము మెఱయ ద్రాక్షపాకమున వర్ణిత మయ్యెను. (చూ. 11 వద్యము మొదలు 18 వ. దాక).

వీదప పుష్పావతయముః— (పూవులు కోయుట) దీనియందు శృంగారము పొంగి పొరల మధురభావములతో వర్ణింపఁబడెను.

అ. క్రొత్త పెండ్లియైన కోమలి మో మెత్తి, వీర్యుఁడు బల్కి ముద్దు పెట్టుకొనియె, బూల గోయు వ్యాజమున నెఱుంగని యటు, అటు చరించె జాణయగు వయస్య.

అనువద్యమున నాయిక, స్వీయ, నవోధ, ముగ్ధ. ముగ్ధ కావున సిగ్గుచేర దన సన్నిధి నైన యెడ దొలగి పోవునెమో యని చెలిక తై పూవులు గోయునెవమున దూరమున. కరిగినది. తొలఁగుటయే తడవుగా నాయకుఁ డాముద్దూరి మొగ మెత్తి ముద్దింకొనెను నాయిక ప్రాథమ్యమున చెలిక తై చెంగట నైనను నాయకుని యుత్కుంత కాళ్ళరూప మొంద వచ్చును. కావుననే “క్రాంత పెండ్లియైన కోమలి” అని వ్రయుక్తము. “అఖి నవోధవధూ.” అని మూలమున నున్నవదమునకుఁ దెలుఁగుఁడన ముట్టివడ “క్రాంత పెండ్లియైన కోమలి” యను నాంధ్రీకరణము మెచ్చఁదగినది.

29 సీసమాలికలో:— ఒకచెలి తనతోడ విహరించుచు పతి యొక్కెడఁ గొంతసేపు డాఁగి యుండి, మరల వచ్చి యాచెలి యెదుటనుండి చనుచుండఁగా, వానిని జూచియును, నాచెలి వానిని జూడనట్లే వయ్యెడఁ జాఱఁగా... నెత్తైన కొమ్మ నున్న పువ్వులు కోయు నెవమున మొగము మీఁది కెత్తి యాతని చూడక యాలసిండుచుండెను. అంత నెచ్చెలులు “నీవతి యదే యెదుట నున్నాఁ” డని సల్పఁ దెలియనటు నటించి, పూలుకోయుట మాని, తొట్టుపాటుతో జాతిన కట్టువట్టుము నవరించుకొనుచు, “భయ సంభ్రమములతో భావజు నానచేర దమి హెచ్చుఁ గిలికించిత మ్మొనర్చి” న డని కలదు. ఇందలి భావసౌందర్యము వర్ణనాతీతము. మూలమున నాట్యశ్లోకములందున్న భావమును మహాదేవకవి 12 సీసపాదము లును 4 గీతపాదములు గల యొకమాలికయందు వ్యాఖ్యా నానవేక్షముగాఁ దెలిఁగించెను.

మూలమున “కృత భయపరితోష సంనిపాతం” అను విశేషణము గలదు. దానికి భర్తృసందర్భముచే భయము సంతోషము నొక్కమాట కలిగి యొందొంటితో సంకీర్ణము లైనవి అనిభావము. “అద్దియే కిలికించితము” అని వ్యాఖ్యా చేయఁబడెను. కాని మూలమున “కిలికించితము” అనుపేరు చెప్పఁబడక “కృత భయపరితోష సంనిపాతం కిమపి రసేన రసాంతరం భజంతీ” అని ధ్వనింపఁ జేయఁబడెను. కిలికించిత లక్షణము:— అకు కలుక ముదము నకుగ్రుచ్చఁ గలిసినఁ గిలికించితము...అని సరసభూపాలీయమునఁ గలదు. ప్రియ సంగమమువలన భయక్రోధ హర్ష భాషాదుల సాంకర్యము కిలికించితము— అనేడి లక్షణమునకు మూలమున స్వశబ్దముచే వాచ్యము గాక వ్యంగ్య మగుచుండఁగా మహాదేవకవి వ్యాఖ్యానమందుఁ బ్రతిపదముగా నీయఁబడిన దనియో, స్పష్టవ్రతివత్తికొఱకో, కాని “తమి హెచ్చుఁ గిలికించిత మ్మొనర్చి” అని స్వశబ్ద వాచ్య మొనర్చెను. అలంకారికు లిట్టిది స్వశబ్ద వాచ్యత్వ మని నిరసించురు. “వ్యభిచారి రస స్థాయి భావానా శబ్ద వాచ్యతా, ...రసే దోషా స్మ్య రీచ్యతా” అని శాస్త్రసిద్ధాంతము.

ఆ పుష్పావచయ క్రిడయందు నాయికా నాయకులు తమహృదయములఁ గల వలపు ప్రకటింపఁ గోరి యొందొరుల మేనులందు నఖిక్షతము లొనర్చుకొనువారు. అగోటి నొక్కులను మాముఁడు మిగులఁ జమత్కారముగాఁ జెప్పెను. అగోటి నొక్కులు కామిసీ కాముకుల హృదయ మగు కోరికను దెలుపుటకై వ్యాసిన మన్మథ లేఖలయందలి యక్షరము లనెను. ఆయక్షరములు చిగురాకులపై వ్యాసినచో పతింప శక్యము కాని వగు నని పులికించిన దేహములందు వ్రాసిరఁట. అంతమాత్రముననే ఆయక్షరములయందలి యర్థము స్ఫుట మగుచున్నదట. అట్టి మదనలేఖలను బ్రేయసీ ప్రియులు పరస్పరము పంపిరఁట; ఏమి కల్పనము! నారీకేళిపాక మనఁగా ఇదియే కదా!

“కిసలయశకలే వ్యలేనియా, పులకిని కేవల మంగకే నిదేయా;
నఖపద లివయోఽపి దీపితార్థాః, పృణీదధిరే దయతై రనంగలేభాః”

అనిమూలము —

చ.కిసలయ ఖండపాఖల లిఖింపఁ “ఐతింప నశక్య” మంచు నొయ్య నపులకాంగ
కంబుల నఖాంకలిపిన్ లిఖితంబు లయ్యు నా, రసిననె ప్రస్ఫుటార్థ మయి రాజిలు మన్మథ
లేఖలన్ బిగ్గెయం, బెనఁగ ఘటించుకొందు రితరేతరమున్ బ్రియియన్ బిగ్గెయల్ దగన్... అని
రచింపఁ దగియున్నను మహాదేవకవి సందేహము లేకుండునట్లు

సీ. తునిసిన చిగురాకులను లిఖించినఁ బతిం, పఁగ నసాద్యమ్ములై పరఁగు ననియుఁ
గేవలమ్మును బులకించిన యంగక, మందఁ గూర్చఁగ ననువో నటంచుఁ
గొవ్వఁడి గోళ్ల నొక్కలె యక్కరములుగా, బిమ్మెరగొన వ్రాయఁబడిన వయ్యు
నారసి నంతన యాకలింపఁగ వ్యక్త, మగునట్టి యర్థము లనురు ననియు
నైన మన్మథలేఖ లేయాక లేక, యమ్మహీధర వసుల విహారకే?

వశత నెనలారు యువతీ యువకులచేతఁ బ్రణిహితము లయ్యె నితరేతరమును బ్రీతి.

అని తెనుఁగుఁదనము మెలయ ననువదించుట మైచ్చుఁ దగినది.

ఈరీతిగాఁ బుష్పావసరయతేఽయిందు రాసిక్యము బహుముఖముల వెల్లిడియగు
నట్లు వర్ణించి, జలక్రీడకు వారి నందఱు నభిముఖులఁ జేసెను. వారు జలక్రీడకు నెండ్రో
వచ్చునపుడు సూర్యకిరణ స్పర్శము విచిత్రముగా వర్ణింపఁబడినది. జలపక్షులను గాని పద్మ
కువలయాది జలపుష్పములను గాని వర్ణించునపుడు ప్రకృత యాదవకాంతల విలాసము
లావణ్యమును విడిచి లేనే లేవు. పిదప జలకేళి యారంభమున

ఆ. చలికిఁదలఁకి కలికి సరసియొడునఁ గూరు, చుండు టరసి నవ్వు చువిడఁకరయుఁ

గము విదల్చు పలననముఁ గనువాంచ మృగండు నీట నిలిచి యుండి తడిపె.

ఈపద్యము తెనుఁగుననే తొలుత మొలచినట్లు లేదా? అనువాదమున కీపద్యము
మచ్చుతునుక యనవవచ్చును. రమ్యమైన భావముతోఁ బ్రసాద గుణభరితమై ద్వాజ్ఞాపాకమున
మిలమిలలాడి పోవుచున్నది.

పిదప మగువలు సరసిలో దిగునప్పటి శృంగారచేష్టలును, వారివారి స్వీయులతో
సరిసమానముగా జలయంత్రములు పూని యాదకములతోఁ జల్లలాటయును మనోహరముగా
వర్ణింపఁబడినది.

మహాదేవకవి మూలమందలి యెట్టి పిశిష్టవ్యాకరణ ప్రయోగము నైనను నప్పతెలుఁగు
పదములతోఁ దెలువఁ గుతూహలి యయ్యు నీక్రిందిపద్యమందలి “అస్మాక, అనపాయిని”
యను శబ్దములను మూలమునుండి గ్రహింపమానలేఁ దయ్యును.

“అస్మాకీ యువతిదృశా మసౌ తనోతి, చ్చాయైవ క్రియ మనపాయినిం కి మేఖి.”
ఇత్యాది మూలశ్లోకమునకు

క. యువతుల చూడ్కుల కనపా,యి విభాసావకము లయ్యె, నిదె యా స్మాక

చ్చపు లని స్వగుణము గప్పిన,రవరవ మునుఁగాటుకలఁ గరంచె జలంబుల్.

అని యాంధ్రీకరణము. మూలమున శ్రీలింగము లగు భాయా, శ్రీశబ్దములకు విశేష
ణములు గావునను వ్యస్తములు గావునను వానికి విశేషణములగు ‘అస్మాక, అనపాయి’

శబ్దములు ఈకారాంత శ్రీలింగములై “అస్మాకీ, అనపాయినీ” అను రూపము లొందినవి. తెలుగున నా రెండుకావులందును గర్భధారయముగాఁ జూపనేలవ--- అస్మాకీ చ సా విభా-- అనపాయినీ చ సా భవి-- అను విగ్రహవాక్యములను బట్టి “పుంస త్కర్మధారయ జాతీయ దేశీయేషు” అను పాణినీయముచే ఆరెండువిశేషణములును పుంసద్భావము నొంది ‘అస్మాకచ్చవి’ యని “అనపాయివిభా” అని యగు నని యావ్యాకరణవిశేషము చూప నెంచి మహాదేవకవి కర్మధారయ సమాసముగాఁ బ్రయోగించెను. ఇట్టి విశిష్ట ప్రయోగము లందందు లేకపోలేదు.

మామునకు వక్రోక్తియే కావ్యజీవిత మనిన కుంతకుఁడు గురు వేమో యనిపించును. జలకేళి మాని సరసినుండి తడియాఅని యంగకములతో తీరమునకు వచ్చిన కాంతలఁ గూర్చి

గీ. బొట్టునీరు లేగెఁ బోయెను బూలదండ, అంబరము కావులను బాసె, నంగరాగ మరిగె స్వబలంబు వోయిన యార్తినిబలె, జారుతర రూపలుగ జేసె స్వరుఁడు శ్రీల.

గీ. అంబునేవన జాత శీతార్తిని బలె, శీతవసన కంపిత మౌదు నూతనాంకు కమ్ము నవయోవనోష్ఠ కర్కశము లైన, కామినీకువతటములఁ గొంగిలిచె.

గీ. అంగముల నంటఁ ద మృంటినట్టి లవణి, మంబు రూ పొంది నట్టుల యంబు లురల నలలపై నాడనేర్చిన వలువకొంగు, లడర జెలిపిండు ప్రియులతో వెడలె సరసి.

ఇందు మొదటిపద్యమున తిలక, కుసుమమాలి, కాంగరాగములు స్నానముచేఁ బోయినను కట్టుపుట్టముల కావిరంగు జలసంపర్కమున దిగిపోయినను, దేహాగ్రతమగు కామవిలాసములచే మగల మనసుల నాకర్షించుచున్నా రని భావము. రెండవ పద్యమున తడిసిన కట్టుబట్ట చల్లగాలికిఁ గదలుచుండ శ్రీల తమకుచములు కప్పవడునట్లు వయ్యెడగాఁ దాల్చి రని భావము. మూడవపద్యమున తడిసిన వగులచే నంగముల నంటి నీటిబిందువులు రాలుచుండగాఁ నీటిపైఁ దేలియాడు కొంగులు గల కట్టుపుట్టములతో వనితలు తమ ప్రియులతో సరసులనుండి వెడలి వచ్చిరని భావము. ఈమూడువిధము లగు భావములకును మూఁడు విధములగు నివివ్రత కల్పనలు.

సరసిలో దిగిరి. కీర్తిడించిరి. ఒడ్డునకు వచ్చిరి. అని మూఁడు వాక్యములలోఁ జెప్పఁ దగిన విషయమున కీకల్పనము ఈవక్రోక్తి యొందులకు; అనెడు రసకుల కిది వినుపు పుట్టించ వచ్చును. కాని భావుకుల కట్లుండదు కావుననే మహాకవు లిట్టి వక్రోక్తి మానఁజాలరు.

అది య టుండుగాక. పిదప సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయ క్షవర్ణనములు. నాయికల యలంకరణ వర్ణనము. ఆవర్ణనమున వాసకనజ్జికా నాయికల వై విధ్యము తెలుపఁబడినది. “ప్రియాగమవేశ గృహముఁ దనువు, సవరించు నింతి వాసకనజ్జ...” అని శృంగార నాయిక లలో నొకనాయిక.

ఉత్సాహ :- ప్రియుఁడు గీము చేరు నని యెఱింగి మేటి జాణలే యయినఁ జారునేత్ర లలరులందుఁ బూఁతలందు మే లయన చేలలందు “నిదియె యదియె యోగ్య” మంచు ని

శ్చయము చేయఁజాల రవియు జానుమీటి యొప్పినన్. (9-50)

గీ. అతివ కౌఁగిలినుండును కంతరమ్ము, గలుగు నను భీతిచే మెయిగంధ ములఁద దనవలెననమే దేహమునకుఁదగును, గరము నిజహృదయేకు సంగమములందు. (9-51)

గీ అన్యకమర్థార్థ మ్మగు ననిలములను, నానికారంద్రమునఁ జొరన్ దనదు పాజి
వల్లవశంబులను వీచి భావ మోము, తావి గుర్తించి మెల్లి సంతసము గాంచె (9-52)
ఇట్లు స్వభావవిధమును నెచిత్యపూర్ణము నగు నీభావము తెనుఁగు పద్యమున మిగుల
మంజరిముగా మెఱయుచున్నది.

వివర వాక కంపాంతరిక - (అల్ప సదిపుఁ దెగడి, యనుశయముఁ జెందు సతి యన్న
మాట) పశ్చాత్తప్తయై దూతిని నాయకునికడ కంపుచు - ననుఁ జూర్చిన సేయని గతి, మన
మున దయఁ జూచు కీర్తిని మానినిఁ ప్రయించెంతను జేరి కుశల మడుగుము, మఱియుఁ
దప్ప చేపిన ప్రియు ననదరము చేసిన యిట్టినేనె యాతనిని విడువలేక వెడలితిని, "ఇంతేని
యభిమాన మొదవని దానవే సీపు" అని యందు వేమొ: "పొలఁతీ నాథుఁ దిరస్కరించి
యటపైఁ బూనంగ లేనైతిగా యదకన్ దైర్యముతోడ నాతనివయన్ హా" యన్న నీతోడనే
వలకన్ కానిది యొందునుఁ గలదొకో పద్మాక్షిరో: సాహసంబులసా, దాననునేను నీతెగువఁ
జేయఁజాల విక్రంబుగన్" అను మాటలవలన నాయక తనచెలిక తై బొందించిన విధమున
నాయకునిపై మానము మహింపఁజాలక, యాతఁడు వెడలి పోయిన పిదపఁ బశ్చాత్తాపము నొందు
చున్న దని తెలియుచున్నది అంతయ కాదు. వానికడ కేఁగి తప్పులు వట్టికమ్మ యతని నేరంబు
లనుచున మరయకుంటి మంచు నిశ్చయ మొనరించి దూతి నంపిన దఁట.

'మహా'త్క' యైన నాయకయొక్క దూతి యొకతె, నాయకుని జేరి నాయకయొక్క
పరహేదమ నిల్లు చెప్పుచున్నది.

"ఎవఁడు మహావీర్యి హరించె నతని, యెడఁ బ్రసన్నత వహించు నిది"
యటంచు, వీయెడల నీమచేఁబరి నీరజాక్షి, నక్కటా! మారుఁ డదయ్యఁడై స్రుక్కుఁజేసె,
అకట యిందీవరాక్షి కోడాదరంబు, కరము వెచ్చని యూర్పులఁ గంది యిగుర, నపుడ వేసిన
తమలంపుటాకు తెంపు, రసము నసమర్థమై పోయె ద్రవము గూర్చు, మఱియు... ఎంత వదనై నవా
కాని కంతుకరము; లంతరము లేక కర్కశ మగు పయోద, రమలమండల మావరణముగ
దాఁగి, వల్లి చెలి మానవంబు చెందాడివైచె. చెడును విష మయి విపరీతసేవవలన, నమృత
మైనను పర్వమ్ము ననుట తెల్లము, అమృతజనితంబ యైన హిమాంకు వెల్లు, లతివ దహి
యించు పిదపహమవఁ గడఁగి" అని. పంస్కృతమందు గాఢ పాకమున గూఢభావనివిడ
మగు మామకుని వాక్కును మహాదేవకవి లేటతెల్లమగు తెలుఁగువరుకులలో నన్వయక్షేత్ర
మెంతును తేచితి వివేచముగాఁ బలికెను.

నవోద యువఁ గొత్త పెండ్లికూఁతురన్నమాట. సామాన్యముగా నది ముగ్ధ యయియే
యొండును. అమె మౌగ్య మీక్రింది పద్యమునఁ జూడఁదగును.

గీ తనకు వెనుకమండి దయకుని గురుదించి, మంతరమునఁ దాల్చు నద్ద మధిక
భరముగల్గి మిగులవడఁకు వవోడ క, రాననుండి యెట్లయైనఁ బడద".

ఒకదాం యర్థమున తనరూపు చూచుకొనుచుండ వెనుకవైపున నాయకుఁడు వచ్చి
నిలుచుండెను. అంత వఱచి స్రుతిబింబము బాల కభిముఖముగా నర్థమునందుఁ గనఁబడఁగా
భయకంపములను బొందెనది. కాని చేతిమండి యర్థము మాత్రము జాఁబలేదు. అద్దములోని
ప్రియుని చాయ గురుదించుచుకుటచే (అవదమునకు పెద్దసీద యనియు పూజ్యమైన సీదయనియు

నర్థము లగుటచే) భర్తయం దామెకుఁ గల పూజ్యభావమున చేతులు వణఁకుచున్నను, అద్దము బరువెక్కినను అమె యాయద్దమును విడువలేదు అని భావము. అంధ్రీకకణము మూలము నకుఁ బ్రతిబింబముగానే యున్నది. కాని యందలిసౌగ సేమియు దిగఁజాల లేదు. ఈభావము నవోధ యొక్క ముగ్ధత్వమును జెప్పక చెప్పుచున్నది.

ప్రణయమును కోవమును శబల మైనయెడ ప్రణయకోవ మగు నను నర్థమును జెప్పకయే ఈక్రింది నాయికానాయకుల చేష్టలచేత ఆపదము వ్యాఖ్యానింపఁబడిన సౌగము గాంధఁదగును.

గీ॥ వెలఁది యీసునఁ బతిని మున వెడలఁగొట్టెఁ, గదలి వాఁడేఁగుచోఁ గృతకముగఁ దుమ్మె.

దాని కలఁత పాఠింగి యాతఁడును నిలిచె, నవశకునశంక వగుచు నాఁగిన్లు.

పతి చేసిన తప్పిదమునకు నాయిక యీర్ష్య నొంది వానిని వెడలఁగొట్టినది. అతఁడు వెడలు చుండఁగా రానితుమ్మ తుమ్మినది. వరుఁడును “అది దొంగతుమ్మ” అని గ్రహించియు, అవశకున శంకచేత వెడలకున్నట్లు వెడలక నిలిచెనట. ఎంత సుకుమారమైన కోవ ప్రసాద ములు! ఈభావము కంటెను మహాదేవకవి రచన యెంతయో ప్రసన్నముగ నున్నది.

మధుపాన వర్జనము :— మద మనెడి సంఘాతభావ ద్యోతనార్థము కవులు కావ్యములం దీమధుపానవర్జన మొనర్చుచుండురు. “మదము మదిఁదికృత న, మృదమోహ వ్యతికరంబు” అని నరసభూపాలీయము. మద్యా ద్యుపయోగజన్మా ఉల్లాసాఖ్యః శయన, హాసితాదిహేతు, శ్చిత్తవృత్తి విశేషో మదః (“మద్యపానాదులవలనఁ గలుగునదియు, శయన హాసితాదులను గలిగించునదియు నగు సుల్లాసరూప మగు చిత్తవృత్తి విశేషము”) అని యొకరును, “సంమోహానందసందోహో మదో మద్యోపయోగజః” (మద్యమును సేవించుటచేఁ గలుగు సంమోహానందముల కలయికయే మదము) అని యొకరును జెప్పుచున్నాడు.

ఇందు మదకరమగు నీమద్యపానము 33 పద్యములలో వర్ణింపఁ బడినది, మధుపానము వలని మదము (తైవు) చే నాయికలకు నాయకులయెడఁ గలుగు సందేహములును, కోపము లును తొలఁగిపోయి ప్రేమమున నుభయులును సుఖింతు రనుభావ మీక్రింది పద్యమున వ్రస్తుట మగుచున్నది.

ఉ. లాలనసేసి సంధియములన్ దగ మానిచి జెప్ప వార్పి కా
కాలములోనఁ గోవము వికావికలై చనఁ దోలి యాకృతిన్
దాలిచినట్టి ప్రేమఁ గడుఁ ద్రావఁగఁజేసిరి మద్యసారమున్
గ్రోలు నెవంబు వెట్టి తమకొమ్మలఁ దప్పికదీఱఁ గాముకుర్. (10-2)

అమధువు గ్రోలునప్పటి ప్రేయసీప్రియుల విలాసములు పరిపరివిధముల నుండు నని కవులు వర్ణింతురు.

గీ॥ ప్రియతమా దత్త మద్యమ్ము పీఠిఁ గ్రోలు, ప్రియున తెంతయు రసవంత మయి రహించు
టరుదెఁ....

ప్రియురాలు కొంచెము ద్రావి ప్రియున కిచ్చినమద్య మెంతయు రసవంతముగా నున్నదట. చేతితో నిచ్చినమాత్రనే యంత రుచ్య మయ్యెనే? ముఖముతో నిచ్చినఁ జెప్పన దేమి యన్నట్లు

ఉ. ఏయది మున్ను త్రావినదియేనియు నామధువే యపూర్వమో

తాయముఁజొలఁ గొత్తరుచి దాల్చి ప్రియున్ దనియించె సంతటన్

శ్రేయసి గోప్రదవేళఁ బెదవిన్ జనియించిన తీసి దావిలోఁ

బాయకఁ బీనమై కలయఁబాటుట యెన్నఁగ ముఖ్యహేతు వౌ. (10-7)

అను పద్యమున విశదీకరింపఁబడినది. మూలమునకు వన్నెవెట్టిన యనువాదమును, అను వాదమునకుఁ ద్రోవఁబడిన మూలమును వరస్పర భూష్యభూషణములై మెఱయుచున్నవి.

కృమముగా మదము (కైపు) హెచ్చి ధాతువునం దణఁగియున్న యర్థవిశేషములను మవనర్గము బయలుపఱచునట్లు కామిమల యంగములం దణఁగి యుండిన విలాసములను వియలుపఱచెను. అవి వ్యాకరణ శాస్త్రరహస్యము మూలానుసార మాంధ్రీకృతమై యెంతయు మహోహరముగా మున్నది.

క. రాకు విలివార్థములకు, ద్యోతక ముపనర్గ మైనయోజ వధూటీ

వ్రా శాంగ బీన లీలా, ద్యోతక మయి మధుమదంబు దోఁచెన్ బెలువన్.

అను పద్యమువలన మహాదేవకవికిఁ గల శబ్దశాస్త్రపరిచితి వ్యక్తమగుచున్నది.

మధుపావనగాఢావి మదముచే వితరకామినులవలెఁ బూర్ణముగా సిగ్గును వదలలేక యొక ముగ్ధుల తల వండియే కనుజెప్పలు మాత్రము కొంచె మెగనెత్తి పతిమఖమును జూచు చుండె వఁట.

ఈరీతిగాఁ గొందఱు నాయకలకు సిగ్గు పోవుచుండఁ గొందఱును వదలలే దనినట్లు వర్ణింపఁబడెను. మఱియు వలివరించు కాంతలకును, పొలయలుక గన్న కామినులకును సాదృశ్యము వహించుచున్నట్లు యెఱుఁపఁట. అట్లే

త. "అలుకను మాన్పుఁజాలి రతి కాస జనింపఁగఁజేసి, సోగక
పులకును రాగవంపవల మాల్కొనఁ జూపుచు, వేగవేగ న
ల్లిరితము గాఁగ మానసములన్ గరఁగించి విజాధిసాధులుం
జలె మదిరాచుదం బవితవారిజవేత్రల కయ్యె నయ్యెడన్".

అవి మధుపావ ప్రపలములు పూర్తియైన పదవ.

మ ర త వ ర్ధ న ము

మరతలఁ జెప్పఁ దలంచి ముందుగా బాహ్యరతి విషయము లైన వివిధములగు కొఁగిక్లు పుంకములు, అధరపావము, కువగ్రహణము, వస్త్రప్రసవము మున్నగు చేష్టలు వర్ణితులు అయ్యెను. పిదప అభ్యంతర మరతక్రియ లగు పురుషాయిత, మణితాది వివిధ క్రియలు వర్ణితులు అయ్యెను.

మత్తకోకిల. జాదవయ్యలు వీరకృతంబులు "జాలు వ" ల్లిను వల్కులున్
షేలు దెల్పెడి మాత్తులున్ రతి మీలు పాపురవల్కులున్
తీలఁ జేరులు పొమ్ము లోలఁ జరింప, మ్రోవెడి మ్రోఁతలున్
ఱల కయ్యెను గామమూత్రపు భవ్యలక్ష్మ్యము అయ్యెడన్.

అవి యట్లు కామశాస్త్రగత పూత్రములకు లక్ష్మ్యములుగా మఱుమహాకవి వర్ణించిన శృంగార విలాసము లన్నియు మహాదేవకవి ప్రతిభావిశేషమున గ్రహించి, తన యనువాదమున ప్రతి పదింపఁజేసెను.

పిదప మరతవేగ సూతకముగా చెదరిన వస్త్ర ము ల్యాభరణాదులు సురకావసానమున

లజ్జాభరమువలనఁ గలుగు విభ్రమములు, నభిక్షత దంతక్ష తాంకములును వర్జితము లైనను బునారతమును, రాత్రి యెల్ల జాగరణమును గూడ వర్జించి కాని కవి యూహుట నందలేదు.

చ. బడలిక దీఱఁగాఁ బ్రభమ భావజకే శృవసాన మైన య
య్యెడలఁ బ్రియుర్ తమిన్ సతుల కిచ్చెడు బిగ్గవపుంగిలింతలే
వడఁతుల కాత్మలందు నుమబాణవికారము రేచిపెట్టి దం
దడిగ ద్వితీయ మైన సురతంబునకున్ మొదలయ్యె వెండియున్. (10-88)

మ. మివులన్ లేచవివుళ్లతో విరులతో మెత్తందనం బొప్పి మే
లవునెట్లర్ విలసిల్లుచున్న నెడ మావంతేని లేకుండఁ గ్రొం
బువువిల్కాని దురంబునన్ గెరులు పువ్వుంబోండ్ల కాశయ్యలం
దవురాఁ యొక్కక్షణంబునన్ క్షణద శానై పండుకో నీ దయో! (10-89)

అని వీరరసమున కంగమైన శృంగార మిట్లు సాంగోపాంగముగా వర్ణింపఁబడిన యీ మహాకావ్యమువంటి దింకొకటి లే దేమో యనిపించుచున్నది. కావుననే మల్లినాథసూరి జ్ఞప్య ద్భావతరంగిత మగు రససుధాపూరముగా నీకావ్యమును జేర్చొనెను.

తక్కిన యంగరసములైన హాస్య, రౌద్ర, బీభ, త్సాస్పత, భయాన కాదు లగు రసములు స్పృశింపఁబడినవే. కాని యింత విపులముగా విభా, వాసుభావ, సాత్విక, వ్యభిచార్యాదులు పరిపూర్ణముగాఁ జెప్పఁబడినాట్లు కన్పట్టదు.

హాస్య ము.

చ. వింతగ నవ్వి రొక్కవటి ప్రేక్షకు లెల్లఁ గరేణు భీతయై
గంతులు వైచుచున్ బలచు గర్దభి వీఁపున జీనువాన్, యొ
క్కంతిపురంపు టింతి గళితాంబర మైన నితంబబింబ మొ
క్కింతయు మాటికో నెఱుంగకే యిలఁ గూలుట గాంచి యెంతయున్. (7-7)

యాదవసేనల స్రయాణమున నొక యంతఃపురకాంత యొక యాడుకంఠరగాడిద నెక్కి బయలుదేఱగా అగర్దభి యేనుఁగునకు భయపడి గంతులు వేయుచుఁ బరుగెత్తఁగా, దాని వీఁపున నున్న యాకాంత పిఱుఁదులనుండి జాతీన కట్టుబట్టను నవరించుకొననైనను లేక దిస్సమొలతోఁ క్రిందఁ బడఁగా నామెను జూచిన వా రెల్ల గొల్లమని నవ్వరట. ఈహాస్యము కొంచెముగా నవధులు దాఁటిన దనిపించుచున్నది.

రౌద్ర ర స ము.

ధర్మజాని యాగమున శ్రీకృష్ణున కర్హ్య మి మ్మన్న భీష్ముని, కృష్ణుని శిశుపాలుఁడు నిందింప విని భీష్ముఁడు

ఉ. ఈసభ నడ్యతార్చనము నేను విధించుట తెవ్వఁ డోర్వలేఁ
దాసభికుండు వింట గొనయమ్మును నెక్కిడి దాయ రావలెన్
రోసము వీన మున్న-మదరుర్ తలఁగాచికుండు నేలపై
వేసిన యామదంఘ్రి విదె పెట్టెద నొదల నింద దారయన్.

అని పల్కినవల్లొందును, అపల్లాల కులికిన శిశుపాలపక్షపు రాజులచేష్టలందును శిశు పాలుని దూత కృష్ణుఁడున్న సభకు వచ్చి భీష్ముని గృష్ణుని నిందింప వినిన పాండవపక్షపు రాజులయ కృష్ణునిపక్షపురాజుల చేష్టలందును రౌద్రము మూర్తమైనట్లు వర్ణింపఁబడినది.

కరుణారస మొక్కటిదక్క, బీభత్సాద్భుత భయానక రసములు యద్ధరంగమున విపులముగా వర్ణింపఁబడినవి. శాంతమును రసమే యను పక్షమున ప్రథము సర్గమునందు వర్ణింపఁబడిన నారదుని యాకారమందు వ్యక్త మగుచున్నది. కావుననే శిశుపాలవధ కావ్యము రస సుధాపూర మైనది.

గుణములు.

ఇందు ఓజస్సు నామమాత్రము గాని ప్రసాద మాధుర్యము అను రెండు గుణములు పరిపూర్ణములు.

రీతులఁ బరికింప గొడిరీతి దక్కఁ దక్కిన పాంచాలియు నన్నిటిని మించి వైదర్భియు సర్వత్ర గనఁబడును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వానిని బరికించుభారము పాఠకులకే వదలి, ప్రబంధమున కుండవలసిన యష్టాదశవర్ణనలఁ గూర్చి కొంచెము సూచించెదను.

“నగ రార్ణవ కైలర్తు చంద్రా ర్కదయ వర్ణనైః

ఉద్యాన సలిలక్రీడా మధుపాన రాతోత్సవైః

విప్రలంఘై ర్వివాహైశ్చ కుమారోదయ వర్ణనైః

మంత్రద్యూత (దూత్య. పా.) ప్రయాణాజినాయ కాభ్యుదయైరపి.

అలంకృత మనంతప్రసంగ రసభావ నిరంతరం

... ..

కావ్యం కల్పాంతరస్థాయీ జాయేత సదలంకృతి

న్యూన మవ్యక్త యైఃకల్పి దంగైః కావ్యం న దువ్యక్తి”.

అని కావ్యాదర్శమున దండ్యాచార్యుఁడు చెప్పిన కావ్యవర్ణనములలో వివాహ కుమారోదయ వర్ణనములవంటి వేయొకటి రెండో తక్కుఁ దక్కిన యావవర్ణనలతో నీమాఘకావ్యము నిండి యున్నది.

అట్టికావ్యము సంతయు యథామూలముగా నాంధ్రీకరింపఁ బూని కృతార్థత గన్న మహాదేవామాత్యుని ప్రతిభా వ్యుత్పత్తులఁ గూర్చి యెంత వ్రాసినను బూర్ణము కాదని యందందు సూచించి యున్నాను. ఇందోవిషయమునను సంస్కృతాంధ్ర భాషా విషయము అందును గల విశేషములు భూమికయందు గరిమెళ్ల... శర్మ మాపి యుండుటచే వానిని బునరుక్తముగా నేను జెప్పమానితిని. దైవానుగ్రహమున కి॥ శే॥ మహాదేవామాత్యుని సూత సంహితయు, చంపూరామాయణమును గూడ నచిరకాలమున ముద్రితమై వెలువడుఁగాక యని నాకోరిక.

మా ఘ ని అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

“ఉపమా కాళిదాసస్య భారవే రర్థగౌరవమ్,

దండినః పదలాలిత్యం మామే సంతి త్రయో గుణాః”

అనెడి సూక్తిచే కాళిదాసువలె ఉపమాలంకారవిశేషమును, భారవివలె సర్థగౌరవమును, దండివలె పదలాలిత్యమును గలుగ మాఘుఁడు కావ్యరచన మొనర్పఁగలఁ డనియే కాని కేవలము అర్థాంతరన్యాసములనే హెచ్చుగాఁ గూర్చు నను వాడుక లేకున్నను ఆధునిక విమర్శకులు కొందఱు మాఘుని అర్థాంతరన్యాసములం దొక ప్రత్యేకత కల దనినారు.

కాని అప్రత్యేకత వారు వివరింపలేదు. అప్పట్లోఁ బరిక్షించిన నందలి కొంత విశేషమైనను కనబడునుగదా యని యత్నము.

శిశుపాలవధ కావ్యమున మొత్తము 1679 శ్లోకములు గలవు. అందు రమారమి 80 శ్లోకములందు మాత్రము అర్ధాంతరన్యాసము కనబడును. అంతమాత్రమున నంత ప్రసిద్ధికలుగదు. కాని వానియందు చమత్కారమో లోకజ్ఞతయో లేక రెండునో యుండవలె నని యాశీంతము.

తర్కన్యాయ సిద్ధము లగు నలంకారములలో అర్ధాంతరన్యాస మొకటి. సామాన్యముచే విశేషము గాని, విశేషముచే సామాన్యము గాని, కార్యముచే కారణము గాని, కారణముచే కార్యము గాని యెవట సమర్థింపఁబడునో అవట అర్ధాంతరన్యాస ముండు నని చతుర్విధముగా లాక్షణికుల విభాషము.

1 అశ్వాసము- 14 పద్యము. ఇందు ఆదిపురుషుఁ డగు కృష్ణుఁడు తనయింటికి అతిథియై వచ్చిన నారదుని యథావిధిగా పూజించెను. అనునది ప్రస్తుత మగు నర్థ విశేషము. కృష్ణుఁడు జగదాది పురుషుఁడు. అట్టివాఁడు నారదునివంటి యొకతనన్నిని పూజించుట యేమి అను నర్థమునందలి యసంగతిని సమర్థించుటకై - "అందఱును బూజ్యు లైన మహానుభావు లెంతయో పుణ్యము చేసికొన్నవారి యింద్లకుఁ గాని రాదు." అను లోకసామాన్య మగు నర్థముచే సమర్థింపఁబడినది. కావున ఈపద్యమున అలంకార మర్ధాంతరన్యాసము. లోకమున గృహమునకు వచ్చిన అతిథులను పూజింపవలెను అను సామాన్యవిధి ప్రకారము కృష్ణుఁడు నారదుని పూజించె నని తెలియుచున్నది.

1. అ. 17. లో. "వచ్చిన నారదునకు కృష్ణుఁ డవ్వారు నొసంగి తృప్తిపఱచె" ననునది ప్రస్తుత మగు నర్థము. నారదుని సంతృప్తి కృష్ణున కావశ్యక కృత్యము. మహాత్ముల యాశ యేమన- అర్చకనులను తమవారిగాఁ జేసికొను యత్నమే. అను సామాన్యవాక్యముచే నారదుని పూజ్యభావమును, కృష్ణుని పూజ్య పూజావరత్యమును వెల్లడి యగుచున్నది.

1. అ. 67. లో:- తన్నుఁ జంపుటకే భగవంతుఁడు రామాకారముతో నరుఁడై పుట్టె నని తెలిసియు, రావణుఁడు సీతను విడనాడ డయ్యెను. ఏ మన లోకములో అభిమానధనులు తాము పట్టినది మంచిదై నను చెడ్డదైనను విడువరు. ఆకారణముచేత సీతను విడువలేదు. అను కార్యము సమర్థింపఁ బడినది. కావున నిందు కారణముచేత కార్యము సమర్థింపఁబడిన యర్ధాంతరన్యాస విశేషము.

1. అ. 72. లో శిశుపాలుఁడు వెనుకటి జన్మములందువలెనే జయ్యెచ్చచే లోకుల నిష్పరును బాదించుచున్నాఁడు. అనునది ప్రకృతార్థము. ప్రాణి యెన్నిజన్మము లెత్తినను ప్రకృతి (అనగా స్వభావము) మాత్రము విడువదు. అను లోకసామాన్యార్థముచే సమర్థింపఁ బడినది. కాన నర్ధాంతరన్యాసాలంకారము. అం దొకవిశేష మే మన - ప్రాణికి వెనుకటి జన్మమునందలి స్వభావము విడువదు. అను నది ప్రత్యక్షము కాని విషయము. దానికై పతివ్రత జన్మాంతరమునఁగూడ తనపతిలోకములనే పొందు ననడి శాస్త్రసిద్ధ మగు ప్రసిద్ధోప మానము చెప్పఁబడుటచే నట్లే జన్మాంతరమునను ప్రకృతి ప్రాణిని విడువ దను శాస్త్రప్రత్యక్ష మగు సామాన్యార్థముచే సమర్థింపఁబడినది. కాన అర్ధాంతరన్యాసమయ్యెను.

1. అ. 73. లో. శిశుపాలుడు దైవముచే తిరస్కరించెను. కాన వానిని నీవే యవశ్యము చంపనలెను. అనునది ప్రస్తుత మగు నర్థము. దుష్టవర్తనముచే పాపము పండిన వానిని ఉత్తములగు తూరులు విడువక చంపివేయఁదగుదు రను సామాన్య మగు నర్థముచే ప్రస్తుతార్థము నమర్చింపఁబడినది. కాన అర్థాంతరన్యాసము.

ఇచట నీయలంకారమున, పాపాత్ముడు కావున శిశుపాలుఁ డెట్లును వచ్చును. నీవు నిమిత్తమాత్రుఁడ నైన నే చాచును. అనుభావమే పైరీతిని చమత్కరింపఁబడినది. కాన అలంకారత్వము కలిగినది.

ఈరీతిగా ఉప మోక్షే జ్ఞ ద్యలంకారముల యంతరాంతరములం దీయలంకారము గంభీరార్థముతో చమత్కృతిజనకమై గ్రంథ మంతటను గనఁబడును.

వాని నన్నిటిని వరుసగా వివరింపఁబూనుట గ్రంథవిస్తరహేతు వగు నని వాని వాని సంఖ్యలతో (వ్యాఖ్యాయందు మల్లినాథమారి చెప్పినవాని ననుసరించి) చూపెదను.

(2) అశ్వాసము 13, 57, 72-వద్యములలోఁ గలదు (అందు 72లో సామాన్యము విశేషముచే నమర్చింపఁబడినది).

(3) అశ్వాసము. 29, 31, 37. (ఇందు 31 లో క్షేప్రోక్తాపివతు.)

(4) అ. 77, 83. (5) అ. 8, 14, 19, 27, 41, 42, 44, 47, 56, 57.

(6) అ. 43. (7) అ. 1, 23, 29, 32, 39, 41, 44, 47.

(8) అ. 7, 10, 12, 18, 20, 22, 28, 48, 54, 55, 57, 58, 60.

(9) అ. 5, 6, 12, 18, 23, 29, 33, 43, 44, 57, 68.

(10) అ. 18, 21, 28, 79.

(11) అ. 25, 33, 35, 57, 59, 64. (64. వద్యము మూలమందుఁ గల 'హీ' శబ్దప్రయోగమునకు బోజుఁడు 3 లక్షలు బహుకరించె నఁట.)

(12) అ. 32. (13) అ. 17. (15) అ. 1, 22, 50, 51, 53, 94, 98.

(17) అ. 15. (18) అ. 22, 63, 65; (19) అ. 113.

మొత్తము రమారమి 80-వద్యములం దీయర్థాంతరన్యాసము గనఁబడుచున్నది.

అలంకార నిర్ణయము రత్నపరీక్ష వంటిది. వ్యాకరణముచే శబ్దనిర్ణయము చేసినట్లు, అలంకారశాస్త్రముచే కొన్ని కొన్ని కావులందు "ఇద మిత్ర" మ్యని అలంకారము నిర్ణయించుట కష్ట మగును. మచ్చునకు ఈ కావ్యము ప్రథమాశ్వాసము 12 వద్యమునందు "క్రిందికి వచ్చుచున్న రవిరీతి" అను దాని మూలమున 'వశత్పుతంగ ప్రతిమ' అని కలదు. మల్లినాథుఁడొక్కొక్కవ్యాఖ్యాయందు- "వశత్పుతంగప్రతిమ ఇత్యత్ర వశంగన్య వశనానంభవా దియ మభూతోప వేతి అచార్య దండి ప్రభృతయో బభూవ, అతపిత అప్రసిద్ధవ్య ఉపమాన త్యాయోగా దుత్తే జ్ఞాతృధుని కాలంకారాః" అనెను.

"అకాశమునుండి క్రిందవడుచున్న సూర్యునివలె నాకనమునుండి నారదుడు భూమికి దిగుచుండెను" అనుటవలన మార్యనకన మభూతము (ఎన్నఁడును జరుగనిది) కాన "అభూతోపమ" అని అచార్య దండి ప్రభృతు లనిరి. అప్రసిద్ధమున కుపమానత్వము కలగదు. కాన ఉత్ప్రేక్ష యని నవీనాలంకారికు లనిరి. అని నిర్ధరింపలేక మతద్వయమును చూపి విడిచిపెట్టెను.

మల్లినాథుఁ డిట్టి విచారణ మీకావ్యవ్యాఖ్యయందే కాక యితరగ్రంథముల వ్యాఖ్యలందును చేయవలసివచ్చినది. కావున స్వీప్రసంగము నింతతో ముగించుచు దిక్పృథర్వనముగా నాయొనర్చిన యీసమీక్షయందేవేని లోపము లున్నచో నాసాహసమును మన్నింప సహృదయులగు విద్వత్పూకాండుల జేడుచున్నాను.

స్వ విషయము.

కొత్తపేట వాస్తవ్యులును, సుప్రసిద్ధ హోమ్యోపతి డాక్టరులును మాత్రమే కాక అనేకములైన హోమ్యోపతి వైద్యగ్రంథములను అంగమునుండి సులభ మగు తెలుఁగు భాషలోనికి పరివర్తన మొనర్చి యావదాంధ్రమున ప్రఖ్యాతులైన నామిత్రులు శ్రీయుత వేమవరపు వేంకట రమణ శర్మగారు, తమ సన్నిహిత బంధువు లగు శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవ కవిగారు. కవిశావిశారద బిరుదాంకితులు. మామ మహాకవి కృతమగు సంస్కృత శిశుపాలవద కావ్యము నాంధ్రీకరించి, ముద్రింప యత్నించుచు కీర్తిశేషులైనా రనియు, వారి దర్శనత్వి శ్రీమతి మంగాయమ్మగారి ముద్రిత మైనచో కనులార చూడఁగోరుచున్నా రనియు, దెలిపి చిత్తప్రతిగా నున్న యాకావ్యము సరిచూచి పెట్టుఁ దని మైత్రీపురస్కరముగా ఆ భారము నామీద మోపినారు. మిత్రుల వాక్యమును తోనిపుచ్చ లేక యీ మహాసాహసకృత్యమునకుఁ బూనక తప్పినది కాదు. శ్రీమతి మంగాయమ్మగారి ఆజ్ఞాప్రకారము శ్రీ వేంకటరమణశర్మగారు తమ హాసమాన్ ప్రింటింగ్ ప్రెస్సు నందు మిక్కిలి శ్రద్ధతో గ్రంథ మంతయు ముద్రించి, రూపకల్పనము చేసినట్లే నాచేత సమీక్షను, గఱిమెళ్ల అచ్యుత సత్య శేషగిరి సోమయాజి శర్మచే భూమికను వ్రాయించి, వానికిని రూపకల్పనము చేసినారు.

చిత్తప్రతి సవరణలోను, ముద్రణకాలమున అచ్చుసవరణలోను, నాకంటెను రాత్రిం దివము శ్రద్ధ వహించి నాబరు వంతయు వహించిన చిగ్గరిమెళ్ల అచ్యుత సత్యశేషగిరిసోమయాజి శర్మ నాకంటె వయసున చిన్నవాఁ డగుటచే నతనిని హృదయపూర్వకముగా ఆశీర్వాదించుచు శ్రీ వేంకటరమణ శర్మ గారికిని, శ్రీమతి బుద్ధవరపు మంగాయమ్మ గారికిని, వారి వారి పుత్ర పుత్రికా పరంపరకును నిరంతర శుభాభ్యుదయములు గలుగునట్లు శాసించుచున్నాను.

ఇట్లు

కొ మ్మా న ప ల్లి. }
కొ న సి మ, }
28—1—1974.

విద్యజ్ఞన విదేయుఁడు,
వెంపరాల సూర్య నారాయణ శాస్త్రి.

భూ మి క

శ్రీ రామ చంద్రాయ నమః

కం. శ్రీమహిళావధు హరు నజు
ద్వైమూతురుఁ గొలిచి బుద్ధుఁ ధరకవ్యాంధ్ర
శ్రీమాఘకావ్యమునకున్
భూమిక రచియింతు సుకవి య బుధజన కరుణన్.

కం. "హాటకగర్భ వధూశీ, లాభన వలితాంఘ్రి మాపు-రావశ్రీ
పాటపురములు తేసియ, తేటలు మాకూచిమంచి తిమ్మయ మాటల్".

అని సమకాలికవృత్తంబే మున్ననలు వడసి వానవదత్తాపరిణయము, నేతుఖండము, గోర్కి
కల్యాణము మొదలగు కృతులు రచించిన వక్కులంక వీరభద్రకవికి సహపాతియై దెందులూరి
లింగమరాధ్యువౌద్ధ సకలవిద్యలను గుఱచి, పరసకవితాసామ్రాజ్య పట్టభద్రుడై (1) రుక్మిణీ
పరిణయము, (2) రాజశేఖరచిలాసము, (3) వీంహావల మహాకృష్ణము, (4) సర్పపుర మహా
కృష్ణము, (5) శివలీలాచిలాసము, (6) రవీక్షణసమవోదభిరామము, (7) సారంగధరచరిత్రము,
(8) సాగరసంగమహాకృష్ణము, (9) కుక్కుటేశ్వరశతకము, (10) సర్వలక్షణసారసంగ్రహము,
(11) అచ్చశైల్యుఁగు రామాయణము, (12) అచ్చతెనుఁగు నీలాసుందరీ పరిణయము మొదలగు
మృదుగుఁగుల ప్రబంధములను రచించి, తనకృతులను జీవితమును వీరికాపుర కుక్కుటేశ్వరు
నకే యుక్తితము గావించి, యప్పటి పితావురప్రభువగు రావునీలాద్రి మారవన్మపాలునిచే
బుజ్జీకుడై "కవిసార్వభౌమ" బిరుదము నంది, వరమహల్ సన్నిహించి కుక్కుటేశ్వర
స్వామి పన్నిదిలో శివపార్థుజ్యమొందిన కూచిమంచి తిమ్మకవి పేరెఱుంగనివా రాంధ్రభాషా
పరిచితులలో నరుడు. అమహానుభావుఁ డేకుభముహూర్తమునఁ దనకృతులకు శ్రీకారము
చుట్టినాడో గాని చారివంశమున నేటికిని కవిత్వానర్తకి నృత్యమొనర్చుచునే యున్నది.

∴ కూచిమంచి కవి పరంపర ∴

ఈశ్వరీ తమ్ముడగు కూచిమంచి జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయము, జానకిపరిణయము,
సోమదేవరాజీయము, ద్వీపదరాధాకృష్ణ చరిత్రము, పంధరేఖావిలాసము మొదలగు కృతులను
రచించినాడు. జగ్గకవి మమమడగు కూచిమంచి వేంకటరాయఁడు సుకవిమనోరంజనమును
ఛందోలక్షణగ్రంథమును రచించినాడు. ఈవంశములోనే కూచిమంచి సోమసుందరకవి
జవించినాడు. వీరు కౌండిన్యవగోత్రులు. తూర్పుగోదావరి యందలి వలివెల గ్రామము వీరి
నివాసభూమి. వీరిపూర్వులలోఁ దిమ్మకవియే కాక, తక్కినవారు గూడ భగవద్భక్తులు,
పండితులనై నట్లు

పీ. నిజసుతాయిత భవా-నీకుఁ డుగ్రజపాల, పేరరా జేవంశ-నిభవకర్త
యను పసు దీ శివై-కాంక్షుల్ పేరరాల్, వృథురాజు లేకులా-వీని జనించి

రష్టది జ్ఞానగ్ర-యాయి సీతారామ, శాస్త్రి యేయన్వయ-జలదిఁ గలిగె
 నృపతి సత్కృతి నిరా-దృతి తిమ్మకవిసార్వ, భౌముఁ డేసంతతి-వార్ధిఁ బొడమె
 తే॥ నే యభిజనాబ్ధి గోపాల-కృష్ణమంత్రి, గలిగె సంతతి విచ్చేద-విలయ జలది
 మగ్న గోపాలపుర సుసం-స్థాన భూస, ముద్ధరణ దంష్ట్రిమూర్తి సముజ్జ్వలహరి.
 అను కుమారసంభ. వావతారికాపద్యములను బట్టి తెలియుచున్నది. కుమారసంభ
 వావతారికయందు వీరివంశక్రమమిట్టియఁబడినది.

కూచిమంచిభైరవార్యునకు సుందరరాముఁడు భూపామాత్యుఁడును జనించిరి. సుందర
 రామునకు భూపతియు, రాజప్పయు నుడయిచిరి. భూపతికి నరరాజు, రామనయుఁ బుట్టిరి.
 నరరాజునకు సోమన పుట్టెను. సోమనకు సత్యనారాయణ పుట్టెను. రామనకు సుబ్బరాయుఁడు,
 నరరాజు, భూపతి, నరసామాత్యుఁడు నను నల్వరు పుత్తులు గల్గిరి. రాజప్పకు వేంకటరామ
 దీక్షితుఁడు, పుల్లయమాత్యుఁడు గల్గిరి. వారిలో వేంకటరామదీక్షితునకు రాజప్ప, వీరరాజు
 జన్మించిరి. రాజప్పకు గోపాలకృష్ణమంత్రి సుతుఁడయ్యెను. వానికి వేంకటరావు పుట్టెను.
 వీరరాజునకు సూర్యనారాయణ యుడయించెను. పుల్లయమాత్యునకుఁ దనయన్తాంగియగు
 వెంగమాంబిక యందు సోమసుందరుఁడు జన్మించెను. ఈ సోమసుందరునిగూర్చి కుమార
 సంభవము నందిట్లు చెప్పఁబడినది.

సీ. తన వృథమార్చి తా-ర్థమునఁ గొన్న భద్రాంశ, ముల నన్యపూర్తి వి-పుల కొనంగఁ
 దాఁ దరందా రైన-తటి బహుద్విజుల చేర్, మాన్యంపుఁ బట్టాల-మలయఁ జేసెఁ
 జేనఁ బెరఁటఁ బండు-శ్రేష్ఠారతతినెల్లఁ, బుడికె నెప్పటికపై-భూసురులకుఁ
 బ్రస్తానములు మూఁడు-రసనాగ్ర మందుంచి, బ్రహ్మాంబు కరబద-రం బొనర్చె
 తే. విమలమతి దేశకాలపా-త్రముల నరసి, విదివిహిత సర్వదానముల్-పేర్చి నలిపె
 ధరణి నుతి కెక్క-న ప్రసం-తతులు నిలిపె, నట్టి కృతిపతి కెవ్వరీ-డఖిల జగతి.

క. చేయని సద్దానము, వి, చేయని తీర్థము వతన-నేయని గీర్వా
 జీ యాండ్రగ్రంథము లే, దా యనమున కండ్రు తజ్ఞు-లగు విబుధవరుల్.

ఈ సోమసుందరయ్య వండితుఁడు, కవి. శ్రీ కొప్పలింగేశ్వరస్వామి భక్తుఁడు.
 ఈయన కవిత్వము దారాళమై భక్తిరసము పెల్లుబుకుచుండును. ఈయన నాలుగు కృతులు
 రచించినారు.

∴ శ్రీ కొప్పలింగేశ్వర శతకము ∴

మ. మరుకేలిన్ మును వేశ్య కిచ్చిన భవ-న్మాత్యంబె పూజారి దా
 నరగన్ భూపతి కివ్వ నందొక శిరో-జంబున్నఁ జర్చింపఁగాఁ
 బరగన్ వాడది స్వామిదే యని వచిం-వన్ వాని రక్షింప నీ
 శిరమం దప్పుడు కొప్పు దాల్చితటయో-శ్రీ కొప్పలింగేశ్వరా:

మ. అరమేనన్ జవరాలు పెన్దడలిలో-నవ్వేలుపుం జాలు వ
 ల్ప రహిన్ బెబ్బులితోలు చందురుని న-వ్వంజాలు మైదాలు చే
 నరుదొ ముమ్మొనవాలు వెండిమల చె-ల్వొ ప్రోలు గ్రాలంగ బర్
 నిరి మీఱన్ జగమేలు మేటి దొరవో-శ్రీ కొప్పలింగేశ్వరా:

దీనిని బలివెల దేవస్థానము వారు ప్రకటించిరి.

:- భ క్త చిం తా మ ణీ శ త క ము :-

మ. విలస ద్బుధ్ర కురంగః రంగ-రజహ-ద్విజ్ఞాన యోగాతి ని
ర్మల యోగి ప్రియనంగః సంగర రిపు-ప్రాణాని లాహర కృ
ద్బలవద్బాణ భుజంగః జంగమ పురీ-దాహ క్రియాచంగః ప
ల్వల పుర్యంబుజ సంగిభృంగః శివః సాంబాః భ క్తచింతామణీ.

కా. రిక్తాదారుఁ దొకండు పేర్కి శివరా-త్రి న్యేళ్ళతోఁ గూడి సం
స క్తిం దక్కుచనీమ నీకు నొకపు-చ్చం బుంచి యర్పించినన్
ర క్తిం బొచ్చితి వొర భ క్తసులభ- పృఖ్యాతి నీయందె ను
వ్య క్తంబైనది గాని లేదెవట సాం-బా భ క్తచింతామణీ.

దీనిని వాచిశ్చవారు ప్రకటించిరి.

:- శ్రీ కౌ ప్పు లిం గే శ్వ ర దం డ క ము :-

ఇందు వేళ్ళా నిర్మ క్తమగు మాల్వముచేఁ బూజించిన పూజారిని రక్షించుటకు శివుఁడు
కౌప్పును దాల్చిన కథ హృద్యముగా వర్ణింపఁబడినది. ఇది యీ గ్రంథాంతమునఁ జేర్పఁబడినది.

:- శ్రీ మ దు మా కౌ ప్పు లిం గే శ్వ ర కీ ర్త న య :-

భ క్తిని వేదాంతమును బోధించుచుఁ గౌప్పులింగనిపై వ్రాయబడిన 108 కీర్తనల గ్రంథము.

17 వ కీ ర్త న .

1. శివయోగము దాఁ జేసిన వానికిఁ వివిధ కర్మములు వెయ్యేలా?
భవహర యనుచును బలికిన వానికిఁ బరనిష్ఠలతోఁ బనియేలా? ||శివ||
2. క్షితిఁ దలిదండులై నేవఁ జేసిననుఁ నితర సూర్యున లికనేలా?
పతి దై వంబని భావించిన నతిఁ కితరవ్రతంబుల కత లేలా? ||శివ||
3. అరయఁగ నమ్మలం బావిన వానికిఁ బరిపరి మందుల వెనియేలా?
వరత త్సార్థం బెఱింగిన జ్ఞానికి మఱి కర్మారంభము లేలా? ||శివ||
4. పీఠిగ శివు నర్పించిన వానికి ఖ్యాతపదపు లడుగఁగ నేలా?
చేతిలోన నవనీతము పెట్టుక నేతికొఱకుఁ జింతిల నేలా? ||శివ||
5. ఇలను గొప్ప లింగేకుని భ క్తిని గొలిచిన పిరులకుఁ గొడు వేలా?
తలఁపున సుందరదాస రక్షకుఁడు గలిగిన బలు భాగ్యము లేలా? ||శివ||

కీ ర్తన-95. తోడిరాగము. (మంగళహారతి).

పార్వతీ మనోహరాయ బాలవన్ద్ర శేఖరాయ, సర్వలోక వన్దితాయ జయ సుమగ్నశమ్.
భానుకోటి భాస్వరాయ పాలి తేనిరేశ్వరాయ, దీనలోక బాన్ధవాయ దివ్య మగ్నశమ్. ||పార్వతీ||
కాలగర్వ భజ్జనాయ కలిజనై క రజ్జనాయ, నీలనీల కన్ధరాయ నిత్య మగ్నశమ్ ||పార్వతీ||
అగమా న్త సం స్తుతాయ యోగిహృదయనంస్థితాయ, భోగిరాజ కజ్జణాయ భూరి మగ్నశమ్ ||పా.
వినతభ క్త రక్షణాయ విమతదై త్య శిక్షకాయ, మనసిజాజ్ఞ దాహకాయ మహిత మగ్నశమ్ ||పా||
అమల కౌప్పులిజ్ఞ నామ సుమహితాయ పలివెలపుర, విమలదివ్య మన్దిరాయ విజయమగ్నశమ్ ||పా||
సోమస్తున్త రాన్తరగ్గ కామితాఖిల ప్రదాయ, శ్రీమదిష్ఠ శేఖరాయ సిద్ధ మగ్నశమ్. ||పార్వతీ||
దీనిని గూడఁ బలివెల దేవస్థానమువారు పక్కటించిరి.

వీరిశతకములు రామదాసు గారి దాశరథిశతకమును గీర్తనలు రామదాస కీర్తనలను దలఁపునకుఁ దెచ్చును. దాశరథి శతకమును గీర్తనలను రచించి భద్రాద్రిరాముని నేవించి కంచర్లగోపన్న గారు రామదాసులై తరించినట్లే కొప్పులింగేశ్వర, భక్తచింతామణి శతకములు, కొప్పులింగేశ్వర చండకము, కొప్పులింగేశ్వర కీర్తనలు రచించి (శ్రీ) కొప్పులింగేశ్వర స్వామిని నేవించి పోమసుందరకవిగారు కొప్పులింగేశ్వరదాసులై తరించినారు. పోమసుందరకవి ధర్మపత్ని వేంకమాంబ. ఈ పుణ్యదంపతులకు సాంబశిపుఁడు, సదాశిపుఁడు, మహాదేవుఁడు నను మువ్వరు పుత్రులు జన్మించిరి. వీరిలో సాంబయ్యగారు సాహిత్యనిష్ఠులు. కవిత్వము నందు సిద్ధహస్తులు. వీరు కాశీదాసమహాకవి రచించిన కుమారసంభవ మహాకావ్యమును యథామాతృకముగా నాంధ్రీకరించిరి. మొదటి యెనిమిది సర్గములు గలపుస్తకము 1926 లోఁ బ్రకటింపఁ బడినది. తక్కిన తొమ్మిది సర్గములు నచ్చు కావలయును. వీరి యనువాదకై లి తెలియుటకుఁ గొన్నిపగ్యములు.

శ్లో॥ త్వమేవ హవ్యం హోతావ, భోజ్యమౌక్తా వ శాశ్వతః

వేద్యౌ వేదితా వాఽసి, ద్యాతా ద్యేయౌ యత్పరమ్ || (2-15).

క. హోతయు హవ్యము నీనే, జ్ఞాతయు జ్ఞేయంబునున్ స-నాతన విభవా
ద్యాతయుఁ బరమ ద్యేయము, నోతండ్రి నిత్యభోక్త-యును భోజ్యంబున్.

శ్లో॥ ప్రతిగ్రహీతుమ్ పృణయిష్యిత్వాత్, త్రిలోచన స్తా ముపపత్కరమే వః
సమ్మోహనం నామ వ పుష్పధన్వా, రమ ష్యమోహం సమద్ర త్తదాణమ్ || (3-66).

శా. దానిం గైకొనఁ జూచె భక్తజనవా-త్పల్యంబునన్ శంభుఁ డా
లోనన్ సూనశరుండు వింటఁ దొడిగెన్- లోకత్రయా జంతు సం
తా నానూన మనోఽబ్ధిలీన దృతిగో-త్రచేద నావంధ్య వి
జ్ఞాన శ్రీజిత వజ్రశస్త్రమగు నా- సమ్మోహనాఖ్యాస్త్రమున్.

శ్లో. క్రోధమ్ పృథో సంహర సంహరేతి, యావ ద్గిరః భేమరుతాం వరన్తి
తావ త్వవహ్ని ర్భవ నేత్య జన్మా, భస్మావశేష మృదనం చకార. (3-72).

శా. ఏలాః మానుము మాను మాగ్రహము స్వా-మి యంచుఁ ద్రార్పించు వా
క్యాటర్ దేవముభోధితంబులు దిపన్- వ్యాపించు నాలోన నా
నీలగ్రీవ లలాట దృగ్జగిత వ-హ్నిజ్వాల నాభీలమౌ
లీలం గాలెను దుంటవిల్లుని యొడల్- వే భస్మశేషంబుగన్.

శ్లో. దివం యది పార్థసునే వృథాశ్రమః, పితుః ప్రదేశా స్తవదేవ భూమయః.
అథోపయ న్నార మలం సమాధినా, న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్. (5-45).

మ. అమరావాసము గోచరే నది వృథా-యాసంబు దివ్యప్రదే
శము లొనే కద నిమ్మగన్న యయ యీ- తైలాన్వయాంభోధిచం
ద్రము చో ట్లట్లునుగాక వేడెదొ వరున్ జాలున్ దహకైశముల్
నెమకంగాఁ బడుఁగాక తానె మణి యన్వేషించునే యొక్క-నిన్.

శ్లో. పదూ ర్విదాత్రా ప్రతివన్ద్యతే స్మ, కల్యాణి వీరప్రసవా భవేతి
వాచస్పతిః సన్నపి పోఽష్టమూర్తై, త్వాశాస్య చిన్తాస్తిమితో బభూవ || (7-87).

చ. కనుమ సుమంగలీ సుతు న-ఖండ వరాకృమ శాలి నంచు దీ
 వన యిడె బెండ్లికూతునకు- వారిజసంభవుఁ డష్టమూర్తి యం
 దునఁ దగఁ జేర్కొనం జను మనోరథ మేమని యంచుఁ జింతలో
 మునిఁగి విమృగ్గుఁ డయ్యెను వి-భుం దతఁ డయ్యెను బిల్గుఁగల్గి-కిన్.

శ్లో. ఇతి విషమశారణో నూనునా జిష్టు నాశౌ, త్రిభువన వరశల్కే పోద్ధృతే దానశేష్టే.
 బలరపు రథ నాక స్వాదివత్సమ ప్రవద్య, వ్యజయత సురచూడా రత్నపుష్టాగ్రపాదః॥
 మంగళమహా శ్రీవృత్తము :-

ఈ రహిని జిష్టుఁ డన-మేషు హరనూనువరుఁ, దే దైల సమిద్ధరణి నెంతే
 నీ రస జగత్త్రితయ- హృద్వికట శయ్య నను, రేంద్రుఁ బెకలింపఁగ వెనన్ జం
 బారి మలలంగఁ ద్రిద-శాలయ విభుత్వ వద, మంది కడు రాజెలి అనన్పుం
 దారక శిరోమణి వి-తాన పరిదీప్త వద-, తామరస మంగళమహాశ్రీన్.

ఇట్లు మంగళమహాశ్రీతోఁ బ్రబంధమును ముగించినారు. ఇందుఁ బదునాఅవ
 యాశ్వాసమున వివిధవృత్తములను వాడి భంధశ్చస్త్ర పాటవమును, నామవాక్యాది ప్రయోగ
 ములచే వ్యాకరణపాండిత్యమును బ్రదర్శించినారు. వీరి కనర్హ రాఘవము, లక్ష్మీనహస్రము
 వంటి యుత్తమ సాహిత్యగ్రంథములు జిహ్వాగ్రమున నుండెడివని వాడుక. అందువలననే
 కుమారసంభవము వంటి మహాకావ్యమును సుందరముగాఁ దెనిఁగింపఁ గలిగినారు. ఈ
 యాంధ్రకుమారసంభవకావ్యము వీరి తండ్రిగారగు సోమసుందరకవిగారి కంకితము గావించఁ
 జడినది. ఈ సాంబకవిగారు కొత్తపేట, యమలాపురము మొదలగు గ్రామములయందలి
 యున్నతపాఠశాలలలో నాంధ్రోపాధ్యాయులుగాఁ బనిచేసినారు.

బుద్ధ వ ర పు మ హా దే వ క వి .

వీరిలోఁ దృతీయపుత్రులగు మహాదేవుఁడు గారే ప్రస్తుత కృతికర్తలు. వీరు స్వప్రీతీ
 బాంధ్రమాన విరోధి నామసంసత్సర చైత్ర బహుళద్వాదశీ శుక్రవారము నాడుదయము
 పూర్వాశ్రాదానక్షత్ర ద్వితీయవరణయుక్త మిధునలగ్నమున సూర్యోదయాది ఘ. ౧౦-౧౩.
 విభుడియల కనఁగా 24.9-1889 నాఁ డుదయము గ. 9-48 నిమిషములకు జన్మించిరి.
 వీరు న్యాయవిద్య [B. A., B. L.] యందుఁ బట్టిభద్రులై న్యాయవాదులుగాఁ బనిచేసిరి.
 రామచంద్రపుర వాస్తవ్యులగు బుద్ధవరపు లక్ష్మీనరసింహము, శంకరమ్మ (మహాదేవుఁడుగారి
 సోదరి) దంపతులు వీరినిదత్తపుత్రులుగా స్వీకరించిరి. అప్పటినుండియు వీరు బుద్ధవరపు
 మహాదేవుఁడు గారై నారు.

వీరు బాల్యము నుండియు నాంగ్లవిద్యనే యభ్యసించి, తదవృత్తియందే నిమగ్ను
 లైనను వంశపారంపర్యముగా వచ్చు కవిత్వవిద్య వీరిని విడనాడలేదు. వీరు సంస్కృతాంధ్ర
 సాహిత్య గ్రంథములనే గాక, వ్యాకరణము, వేదాంతము మొదలగు శాస్త్రములలోఁ గూడఁ
 గృతశ్రములైనట్లు వీరి గ్రంథాలయము, వీరు కవించిన కృతులు ఋజువు పఱచు చున్నవి.
 వీరు (1) శిశుపాలవధము (2) సూతసంహిత (3) చంపూరామాయణము (4) కువలయానందము
 నను నాల్గకృతులు రచించిరి. వఠన పాఠశ్రములలో నున్న సంస్కృత పంచకావ్యములలో
 నొకటియై మాఘకవిచే రచింపఁబడిన శిశుపాలవధమున కాంధ్రానువాదము ప్రస్తుతకావ్యము.

దీనినిగూర్చి తెలుసుకొనుటకు ముందు మూలగ్రంథమును గూర్చియుఁ దత్కర్తయగు మాఘ కవిని గూర్చియుఁ దెలుసుకొనుట ముఖ్యము.

మా ఘుఁ డు .

మాఘుని పితామహుఁడు సుప్రభదేవుఁడు. ఈతఁడు తత్కాలమున మూర్ఖరదేశము (గుజరాతు) ను బరిపాలించిన శ్రీవర్మలు నాస్థానములో నమాత్యపదవి నలంకరించినాఁడు. ఈతని పుత్రుఁడు దత్తకుఁడు. ఇతఁడు శిరంతర వితరణ శీలఁడై సన్యాశ్రయుఁడని పేరొందినాఁడు. ఈ దత్తకుని సుశుఁడగు మాఘుఁడు శిశుపాలవధకర్త. ఈ విషయము మాఘకవి తనకావ్యము చివర నైదుశ్లోకములలో రచించిన కవివంశవర్ణనమును బట్టి తెలియుచున్నది. మాఘకవి చరిత్రము బిల్లాలకవి రచించిన భోజచరిత్రము నందు, మేరుతుంగా చాఱ్యుఁడు రచించిన ప్రబంధచింతామణి యందును, బ్రథాచంద్రుఁడు రచించిన ప్రభావక చరిత్రమునందును విపులముగా వర్ణింపఁబడినది.

మాఘుని భార్య భోజునకు శిశుపాలవధకావ్యమును జూపుటయు, నందలి పృథాతవర్ణన ములో నున్న 'కుముదవనమవళి' (11-84) యను శ్లోకమును జదివి యందలి 'హీ' యను నక్షరప్రయోగమునకు మెచ్చుకొని భోజుఁడొమెకు మూఁడులక్షల రూప్యము తొసంగుటయు, దానిలో నాధనమును యాచకుల కామె వంచిపెట్టుటయు, నంత నిర్దనుఁడైన మాఘుని యొద్ద కర్థులు వచ్చి యతని యవస్థను గాంచి నెడలుటయు, వారిని గాంచి లేదనలేక విలపించి మాఘుఁడు పరలోక గతుఁడగుటయు, భోజుఁ డతనికి నర్పదాతీరమున దహన సంస్కారములు గావించుటయు, మాఘపత్ని పతితో సహగమించుటయు ననునది బిల్లాలకవి భోజచరిత్రములోఁ జెప్పఁబడినది.

మేరుతుంగాచాఱ్యుని ప్రబంధచింతామణిలో మాఘుని పాండిత్యము విని భోజాజ్ఞా శ్రీమాలానగరము సుండి యాతని రప్పించి తన యాస్థానములో నుంచుకొనుటయు, నచ్చట శీతలబాధ సహింపలేక మాఘుఁడు భోజునిచే ననుజ్ఞాతుఁడై తిరిగి శ్రీమాలానగరమున కేగు టయు, గతివయదినంబుల భోజుఁడు తన మిత్రుని గాంధుటకై శ్రీమాలాపురమున కరుదెంచి మాఘుని వైభవముగాంచి సిగ్గిలి తన పురముచేరుటయు, దత్తకుఁడు తనపుత్రుఁడగు మాఘుని జాతకము విని దారిద్ర్యబాధ కలుగకుండ ధనమును భూస్థాపితమొనర్చి మాఘునకొసంగుటయు మాఘుఁడు తన నిరంతరదానదర్శముల వలన నిర్దనుఁడై దానానగరమున కేగి తన కావ్య మును భోజునకుఁజూపి కొంత దగివ్యమును దేవలవినదిగా భోజునొద్దకుఁ దన దర్శనత్పిని బంపుటయుఁ జెప్పిన పదవఁ దక్కినకథ భోజచరిత్రములో వలెనే వర్ణింపఁబడినది. ఈ ప్రబంధ చింతామణి C. H. Tawney అను పండితునిచే నంగ్లభాషలోని కనువదినంపఁబడి The Asiatic Society, Calcutta వారిచేఁ బ్రికటింపఁబడినది.

పృథావకచరిత్రము నందు

శ్లో. నృపః శ్రీవర్మలాతాఖ్యః శత్రుమర్మ భిదా క్షమః

తస్య సుప్రభదేవోఽస్తి మన్త్రి మితతపః, కిల

తస్య పుత్రా పుథా వంసా వివ విశ్వమృతక్షమా

అద్యో దత్తః స్ఫురద్యుత్తో ద్వితీయశ్చ కుభజ్జరః

శ్లో. తస్య శ్రీభోజపాలబాలమిత్రం కవీశ్వరః, శ్రీమామోనన్తనో బ్రాహ్మీస్యస్థనః శీలచన్తనః
బదంయుగీన లోకస్య సార సారస్వతాయితమ్, శిశుపాలవధం కావ్యమ్ ప్రళస్తీర్యవ్యకాశ్వతీ.

మొదలగు శ్లోకములలో మాఘచరిత్రమును బ్రభాచంద్రుడు వర్ణించినాడు.

మహాదేవుడుగారు భోజప్రబంధ, ప్రబంధచింతామణులలో వర్ణింపబడిన యితీవృత్తమును గైకొని మృదుమధుర భణితి లోరనవత్తరముగా 92 పద్యములలో మాఘచరిత్రమును విస్తరించి సంతరించినాడు. అందు భోజచరిత్రములోని యనువాద పద్యములకు మూలశ్లోకము లాయాపుటల యదస్పాదికలో నీయబడినవి. సుప్రభదేవుని వర్ణించుచు మాఘకవి వంశవర్ణన శ్లోకములనే యనువదించినాడు.

“సన్వాదికారీ సుకృతాదికారః” అనునది మూలము. మ. “కుభకార్యవృత శీలుఁడ” అనునది యనువాదము, ‘కాలేమితం తథ్యముదర్క పత్యమ్’ మూలము చ. ‘సమయ మెఱింగి’ యనువాదము, ‘సర్వేణ సర్వాశ్రియ ఇత్యవిన్ద్యమ్’ మూలము. మ. ‘ఏత్యదత్తంబగు దత్తకాభిదకు’ అనువాదము.

ఇందలిమాఘచరిత్రములో మాఘనిజననము. భోజునితో విద్యాభ్యాసము, దత్తకునకు జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞులు మాఘుని జాతకము చెప్పుట, మాఘభోజుల సమాగమము, మాఘునివితరణము మొదలగు ఘట్టములు హృద్యముగా వర్ణింపబడినవి. అందు

చ. కఱ విటు కాలిపోవ నెటు గల్గును చిచ్చము పెట్టువాడు...

కా. పంప ప్రాణము లారః పొం దెచటికో.....

అను పద్యములందుఁ గరుణ రసము పెల్లుబుకు చున్నది. మాఘుఁ డింతటి వదాన్య శిష్యాణి కాలిట్టియే తరువాతికవులు దానమున శివి, కర్ణ, దధీచి, జీమూతవాహనులతోఁ బాటు మాఘుని గూడ నువమించుచు వచ్చిరి. ‘కాశీమణిలికథలు’ వదునాకొండవ భాగము నందలి పాల్గిల్లిపుత్రము కథతోఁ బుత్రకునితో సంభాషించుచుఁ బాతిలికకుఁ గదలు చెప్పునవ్వ తనభర్త వృత్తాంతము నెఱింగించుచు “అప్పాయిప్పుడు నాపూర్వస్థితిని జెప్పిన నీకును విచారము రాక మానదు. నా భర్త వండితకంఠీరవుండని చిరుదు వహించిరి. ఇప్పుడున్న రాజుగారి తండ్రి యాయనను నందఁ మెక్కించి యూరేఁగించెడివారు. నావతి యతివదాన్యుఁ డగుట మాఘకవివలె వచ్చిన సౌమ్యంతయు వెంటనే యర్థిసాత్కృతిము చేయుచుండువారు” అను సందర్భమున శ్రీమధిరమబ్బిన్నదీక్షితులు దానశీలుఁడగు నవ్వభర్తను మాఘమహాకవితోఁ బోల్చిరి. మాఘుడు తన సతీమణితో నాకలోకంబున కేఁగునపుడు.

పీ. సుర కార్యమునకుఁ జెచ్చెర వెన్నెముక నిచ్చు, నల్లదధీచి కేలందియాయ...మా.చ. 87.

అను పద్యము మాఘుని యవిరళ వితరణ గరిమను.

పీ. చరణ విన్యాసంబు సరణి తెల్పెదో నుమీ, దాని నేర్పెను గవితకు వితండు....మా.చ. 90.

అను పద్యము మాఘుని కవిజా పాండితీ వటిమను నిరూపించునవై కవిచరిత్ర పద్యము లతో నెల్ల రత్నములై యొప్పురు చున్నవి. మహాదేవుడుగారు తమ యాంధ్రశిశుపాలవధకు మకుటాయమానముగా నీమాఘచరిత్రను రచించి ముందుగాఁ బొందుపఱచుట యెంతయు రమణీయముగా నున్నది.

∴ మా ఘ క వి కు ల ము :-

మాఘకవి పూర్వ అమాత్యులుగా నుండుటచేతను, మాఘుడు సత్కులసంజాతుఁడని పెక్కురు వ్రాయుటచేతను, 'శ్రీమాలీ' యను బ్రాహ్మణకాతి, శ్రీమాలగ్రామమునఁ గలదని మణిప్రభాకారులు చెప్పుట చేతను వీరు బ్రాహ్మణులని తెలియుచున్నది. ఇంక "శిశుపాలవధంబున శ్రియః పతిః శ్రీమతి" యని వణిజ్యాముండును." నను నప్పకవి వచనమున కారథ మాలోచనీయును.

∴ మా ఘ ని ని వా స ము :-

ప్రాచీనప్రతులలో శిశుపాలవధ కావ్యాంతగద్యమున 'ఇతి శ్రీభిన్నమాలవవాస్తవ్య దత్తకసూనో ర్మహావైయాకరణస్య మాఘస్య కృతశిశుపాలవధే మహాకావ్యే' అని యుండుటయు, నాభిన్నమాలవ మనుగ్రామము గుజరాతు మారవాడ దేశప్రాంతము నందున్న భిన్నమాలా గ్రామమే యగుననియుఁగొందలు చెప్పుచున్నారని మాఘకా వ్యోపాద్భుతములో దుర్గాప్రసాద పండితులు వ్రాసినారు. భిన్నమాలవ మను గ్రామమే ప్రభావక చరితములోఁ జెప్పఁబడిన శ్రీమాలగ్రామము కావచ్చు ననియు, నీ శ్రీమాల నగరము గుజరాతునకు, రాజస్థానమునకు మధ్యనున్నదనియు, నిప్పుడు గూడ నవట 'శ్రీమాలీ' యను బ్రాహ్మణకాతి గలదనియుఁ జెప్పి, చిన్నది యగు రైవతకాద్రిని బరమోత్కృష్టముగా వర్ణించుటకు జన్మభూమిపైఁ గల పేర్మయే కారణమనియు నందుచే గుజరాతులోని శ్రీమాలగ్రామమే మాఘకవి నివాసస్థాన మని మాఘ కావ్యమునకు 'మణిప్రభ' యను హిందీవ్యాఖ్యానమును రచించిన పండిత శ్రీహర గోవింద శాస్త్రిగారు వక్కాణించుచున్నారు.

∴ మా ఘ ని కా ల ము :-

దారాద్వీపపుండ్రగు భోజరాజునకు నమకాలికుఁ డగుటచే మాఘకవి పదునొకొండవ శతాబ్దిమునకుఁ జెందినవాఁడని కొందలు దలంచుచున్నారు. కాని ధ్వన్యాలోకమును రచించిన యానందవర్ధనాచార్యులు ద్వితీయోద్ద్యోతమునందలి "అలజ్ఞారాస్తరస్యాపి" యను కారికా వృత్తిలో "త్యాసాకులః పరివతన్ పరితో నికేతాన్ (5-28) రమ్యా ఇతి ప్రాప్తవతీ వజ్రకా." (3-53). అను శిశుపాలవధ శ్లోకముల నుదాహరించినారు. క్రీ. శ. 855-883 లోఁ గాశ్మీరమును బాలించిన యవంతివర్మ యాస్థానములో నానందవర్ధను యుండుటచే మాఘుడు 9వ శతాబ్దిమునకుఁ బూర్వుఁడు. కావ్యాలంకార సూత్రములను రచించిన వామనుఁడు "సమ్భావ్య ధర్మ తదుత్కర్షకల్ప నాతిశయోక్తిః (4-3-10)" అను సూత్రవృత్తిలో "సమ్భావ్యస్య ధర్మస్య తదుత్కర్షస్య చ కల్పనాఽతిశయోక్తిః. యథా-ఉభౌ యది వ్యోమ్ని పృథ క్ప్రవాహా" (3-8)" అని మాఘశ్లోకము నుదాహరించినాఁడు. ధ్వన్యాలోక లోచనములో "యద్యపి చ ధ్వనిశబ్ద పక్షీర్తనన కావ్యలక్షణ విధాయభి ధ్ధణవృత్తి రన్యో వా నకశ్చిత్ప్రి కారః ప్రకాశితః తదా వ్యముఖ్యవృత్త్యా కావ్యేషు వ్యవహారం దర్శయతా ధ్వనిమార్గో మనాక్ స్పృష్టోఽపి న లక్షిత ఇతి సరికల్పైవ ముక్తమ్. భాక్త మాహాస్తవన్యో ఇతి" అను పంక్తుల వ్యాఖ్యానములో "నను కేనైతదుక్తం ధ్వని ధ్ధణవృత్తి రిక్యాశక్యాహ-యద్యపి చేతఃఅన్యో వేతిగుణాలజ్ఞానర ప్రకార ఇతియావత్. దర్శయతేతి భ ద్దోద్భట వామనాదినా భామహేనోక్తం శబ్ద శృన్వోఽభిధానార్థా ఇతి. అభిధానస్య శబ్దాద్భేదం వ్యాఖ్యాతమ్ భద్దోద్భవో

బభాషే “శబ్దానా మభిధాన మభిధాప్యాపారో ముఖ్యోగుణవృత్తి శ్చ” ఇతి వాచనోఽపి “పాద్యుక్త్యాల్లక్షణా వక్రోక్తిరీతి”-అను సందర్భమునను “అత్ర సత్యామసి వ్యంగ్యప్రతీకౌ వాచ్యవ్యైవ చాద్యత్య ముత్కర్షనవదితి తవ్యైవ ప్రాధాన్య వివక్షా” అను పంక్తిని వ్యాఖ్య నిండుచు “తవ్యైవేతి వాచ్యవ్యైవేతి యావత్. వామనాభిప్రాయే జాయమాక్షేపః, భామహభి ప్రాయోజకు సమాసోక్తి రిత్యము మాళయం హృదయే గృహేత్వా సమాసోక్త్యాక్షేపయో ర్యుక్త్యే దమేక మేవోదాహరణం వ్యతరంగ్యవృత్తకౌ” అని చెప్పి శ్రీమదాచార్యాభినవగు ప్రపాదులు ద్వన్యాలోకములో నానందవర్ధనులు వామనమతమును గూడఁ బియ్యాలొచ్చించినట్లు చెప్పుటచే వామనుఁడు 8వ శతాబ్దిమునకుఁ బూర్వఁడని తెలియుచున్నది. మఱియును గాశ్మీరప్రభువగు జయప్రీతు నాస్థానములోను, రాష్ట్రకూటవంశుఁడగు గోవిందుని యాస్థానములోను వామనుఁ డున్నట్లు చరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. జయప్రీతుని కాలము క్రీ. 779-819. గోవిందుని కాలము 784-818. కాఁబట్టి వామనుఁ డష్టమశతాబ్దికిమ దాగములో నున్నట్లు నిర్ణయించుటచే ఘాముఁ డెట్టి పరిస్థితులలోను 8వ శతాబ్దిమున కీవలెవాఁడు కాఁడు. విద్యయసాగరప్రతి కుబోధాతము వ్రాయుచు శ్రీధర్మాసాధనవండితులు “ఉపమితి భవప్రవృత్తకథా సమాప్తా (982). మిథో గ్రన్థవిరూపణ సంవత్సరో లలితః ఏతదేవావలమ్యు ర్మూల్య దేశవాసీ క్లాటవట్టేతి (Dr. F. Klatt). మాఘకవే రసి సత్తం క్రిస్తాబ్దీయ దశమ శతకారమ్మే స్థిరీకరోతి. ఫిడ్డీయో. యాకోబ్ వట్టేతమ్ (Prof. Jacobi). “We therefore cannot place Magha later than about the middle of the Sixth century” ఇతివదన్ క్రిస్తాబ్దీయ వత్స శతకమధ్యభాగాన్నావాసీనో మాఘకవి రితి నిర్ణయోతి. యాకోబ్ మతమేవ మమాసి సమ్మతమ్” అని క్లాట్, యాకోబ్ వండితుల యభిప్రాయము లను జూపి క్రీ. శ. 8వ శతాబ్ది మధ్యభాగము మాఘకవి కాలమన్న యాకోబ్ యభిప్రాయమే తమకుఁగూడ సమ్మతమని వ్రాసిరి. మాఘకవి తన శిశుపాలవదలో “అనుష్టుప్రపదన్యాసా” అను శ్లోకములో జిసేంద్రబుద్ధి రచించిన న్యాసగ్రంథమును స్మరించుటచే నాఱవశతాబ్దిముకంటఁ బూర్వముఁడు కాఁడనియును.

ఇది యంతయు విట్లుండ శ్రీ మద్దాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు తమ సంస్కృతకవి జీవితములో “వామన జయదిత్యాభ్యామ్ పాణినిసూత్రాణాం వృత్తిర్నిర్మితాః తత్కాలః క. 598 భవే దేవ త్వైవమ్యమ్. రిప్యావృత్తే ద్వివేర్ణబుద్ధి న్యాసాఖ్యం వ్యాఖ్యానం రచిత మేవ. తత్కాలం క. 622 భవేదితి విహరానామ్ భావనా పాణినియభిమానినా తదవృత్తి న్యాసాకర్తృత బుద్ధినా మల్లినాథమూలాణా న్యాసోద్వ్యోతనమకం వ్యాఖ్యానం నిర్మితమ్. సోఽయం సూరిః శిశుపాలవద ద్వితీయవర్గ ప్యాఖ్యః-

శ్లో. అనుష్టుప్రపద న్యాసా సదవృత్తిః సమీచిష్టనా, శబ్దివిద్యేవ నో భాతి రాజనీతి రవస్పతాః
అర్థం వివృణ్వన్ వృత్తి న్యాస శబ్దయోః “కాశికావృత్తి తద్వ్యాఖ్యాన గ్రన్థవిశేష ఇతి శ్లేషార్థం లిఖితవాన్. న్యాసోద్వ్యోతరతతా ద్గ్రన్థమిదం పురణమే వాత్రకారణం నకు తద్వ్యాఖ్యయోః శిశుపాలవద్య ఉ పోర్వావర్య విజ్ఞానమ్. చాటుకథా కుర్యా దిజ్ఞాన కాశికాసో సమకాల విత్ తాత్పర్య మాబిప్రేక్ష్యంతయం వ్యాఖ్యాతా. కవి కాల నివా నాది చరిత్రాంశ విజ్ఞాతా. వభవతితి విశేష మేత. ఏవంశ శ్లోకేఽస్మిన్ చరముఖేన వదవృత్తా న

జ్ఞానమ్ పరమానమ్. ఉపమానోపమేయయో రపస్సకే త్యేకం శ్లిష్ట విశేషణ మత్ర యథా సమ్యగన్వేతి, న తథా పూర్వార్థగత శ్లిష్ట విశేషణా నీతి విమృశతాం వేద్యమభవే దేవ.

తే నాత్ర వృత్తి న్యాస శబ్దో శ్లిష్టా వితి బుద్ధ్యా, తద్గ్రన్థాభ్యాం శిశుపాలవధః పర ఇతి యదుచ్యతే కైశ్చి త్పరిశోధకైః ప్రదనాలోచిత రమణీయమ్ భవేత్కిల. తథా చ హర దత్తేన మామకవిః స్మృతః పదమజ్ఞర్యామ్. పదమజ్ఞరీ వాక్యాని కాని చిద్గ్రహీతాని న్యానే. అథ జినేంద్రబుద్ధేః న్యాసా చ్చిశుపాలవధః పూర్వ ఇత్యత్ర కా శబ్దాః" అని వ్రాసినాడు. ఇది చింత్యము. పై శ్లోకవ్యాఖ్యానములో న్యాసశబ్దమునకు వృత్తివ్యాఖ్యాన గ్రంథవిశేషమని, వృత్తి శబ్దమునకుఁ గాళికాభ్య సూత్రవ్యాఖ్యాన గ్రంథ విశేషమని, పస్పశ శబ్దమునకు కాస్తూరమ్మ సమర్థకమగు సుషోద్ధృత సందర్భ గ్రంథమనియు శబ్దవిద్యా పరముగా మల్లినాథసురీ యర్థము చెప్పినాడు. పాణినీమహర్షి రచించిన యష్టాధ్యాయకి వామనుఁడు, జయాదిత్యుఁడు ననునిద్రులు పండితులు "కాళికావృత్తి" యనుపేరు గల వ్యాఖ్యానగ్రంథమును రచించిరి. ఆష్టాధ్యాయా వ్యాఖ్యాన పరంపరలోఁ బఠంజలిభగవానుని మహాభాష్యము తరువాత సంతటిగౌరవముగలగ్రంథము కాళికావృత్తి. ఇత్సింగ్ [i-Tsing] అను చీన యాత్రికుఁడు క్రి. 661 సంవత్సరమునకు ముందు జయాదిత్యుఁడు మరణించెనని వ్రాయుటచే నాఱవశతాబ్దము నందీ వ్యాఖ్యానగ్రంథము నిర్మింపఁబడినదని తెలియుచున్నది. ఈకాళికావృత్తిపై జినేంద్రబుద్ధి న్యాసమను వ్యాఖ్యానమును రచించెను. ప్రస్తుతము మన కుపలభ్యమానములగు కాళికా వ్యాఖ్యానములలోనికెల్ల నిదియేప్రాచీనమైనది. కాళికావృత్తికి హరదత్తుఁ డను పండితుడు పదమంజరి యనువ్యాఖ్యను రచించెను. ఈతఁడు పదమంజరిలో మాఝశ్లోకముల నుదాహరించినాడు. న్యాస పదమంజరులతోఁ గలిపి సంపూర్ణముగాఁ గాళికావృత్తిని బ్రాచ్యభారతీ గ్రంథమాల [Tara-Publications, Varanasi] వారు ప్రకటించినారు. పదమంజరి వాక్యములను దన న్యాసములో జినేంద్రబుద్ధిగ్రహించినాడనియు, నందుచే హరదత్తుని కంటె న్యాసకారు డౌరాచీనుఁ డనియు మల్లాదివారి యభిప్రాయము. ఇది సరిగాదు న్యాసకారుని వాక్యములను హరదత్తుఁడే తనపదమంజరిలో గ్రహించినాడు. శ్రీజినేంద్రబుద్ధి.

శ్లో. జయన్తి తే సదానన్తః సర్వదా యై రుపార్జితమ్
గుణానాం సుమహద్బంధం దోషాణాంచ విమూర్తనమ్
అన్యతః సార మాదాయ కృత్రేషా కాళికా యథా
వృత్తి స్తస్యా యదాశక్తి క్రియతే వజ్జీకా తథా

అని తన న్యాసము నారంభించినాడు. దీనికిఁ గాళికా వివరణపంచిక యని నామాంతరము. హరదత్తుఁడు మంగళ మొనరించి పదమంజరిని బ్రారంభించుచు.

శ్లో. అవిచారిత రమణీయం, కామం వ్యాఖ్యాశత మ్భవతు వృత్తేః
హృదయజ్గమా భవిష్యతి, గుణగృహ్యణా మియం వ్యాఖ్యా.

అని చెప్పి తనకు ముందుఁ గాళికకు వ్యాఖ్యలున్న ట్లుటంకించినాడు. "క్షితిచ" (1-1-5) అను సూత్రవృత్తికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు

"ప్రక్రియా తర్క గహన ప్రవిష్టో హృష్ట మానసః, హరదత్తహరిః సైవైరం విహరన్ కేన వార్యతే." అను శ్లోకములోఁ బూర్వగ్రంథములకంటెఁ దనగ్రంథమే పాండిత్యపూర్ణ

మైన దను తన యభిప్రాయమును వెల్లడించినాడు. పదమంజరిలో హరదత్తుడు కేచిత్తు, అన్యేతు, అవరే, యని న్యాసమతమునే చెప్పినాడు. ఉదాహరణమునకు:

మదోఽనుపసర్గే (3-9-87) అను సూత్రమునందు మదోఽనుపసర్గే॥ విద్యామద ఇతి. విస్యయామదా. 'కర్తుకరణే' ఇత్యాదినా సమాసః. ఉన్యాదఇది.॥ అత్యాపి'కుగతిప్రదయః' ఇతి 'వ్యర్జకరణుపసర్గే' ఇత్యత్యైవ మదిగ్రహణే కర్తవ్యే మదోఽనుపసర్గే ఇతి సూత్రప్రణయన మన్య విధే రవిత్యత్వ జ్ఞాపనార్థమ్, తేన మాద ఇతి సిద్ధమ్ భవతి. — అని న్యాసము. అవర అహ- 'మదోఽనుపసర్గే' ఇతి సూత్ర పృణయన మన్య విధే రవిత్యత్వ జ్ఞాపనార్థమ్ తేన మాద ఇతి సిద్ధమ్, భవతి ఇతి. నా త్యా ప్రభాషితమస్తి- అని పదమంజరి.

ఈ యుదాహరణములో 'అవర అహ' అని చెప్పి 'నా త్రా ప్రభాషిత మస్తి' అని హరదత్తుడు తన యవస్థుతి చూపినది న్యాసము. బహుషు బహుపచనమ్ (1-4-21) అను వృత్తివ్యాఖ్యలో ఇహ కేషాఞ్చిత్ 'స్వార్థ ద్రవ్య లింగ సంఖ్యా కర్మాద్యాత్మకః పఞ్చకః ప్రాతిపదికార్థః' ఇతి దర్శనమ్. కేషాఞ్చిత్ 'స్వార్థ ద్రవ్య లింగాత్మక త్రికః ప్రాతిపదికార్థః' ఇతి. తత్రస్వార్థో విశేషణమ్, స్వరూప జాతి గుణ ద్రవ్యాణి... .. లింగం త్రిత్యాది, సం ఖ్యైకత్యాది, కర్మాదయో వక్ష్యమాణాః కారక విశేషాః తత్ర పూర్వోక్తయో ర్దర్శనయో వ్యితియం దర్శనం తదిహ వృత్తికారే జాళితమ్. న్యాసము. ఇహ కేచి వ్యన్యస్తే- స్వార్థ ద్రవ్య లింగ సంఖ్యా కర్మాద్యాత్మకః పఞ్చకః ప్రాతిపదికార్థ ఇతి- ఆదిత త్రిక ఇత్యన్యే. తత్రళి పృవృత్తి నిమిత్తం స్వార్థః, స చానేకప్రకారః... .. లింగం స్త్రీత్యాది. సంఖ్యా ఏకత్యాది. కర్మాదయో వక్ష్యమాణాః కారక విశేషాః తదిహ ద్వితియం దర్శనం వృత్తికారే జాళితమ్. పదమంజరి.

ఇట్లు పెక్కుచోట్ల న్యాస వాక్యములను హరదత్తుడు గ్రహించినాడు. ఇంత కంటెను పుష్టముగా 'విస్తాప్త' (5-1-31) అను సూత్రవ్యాఖ్యలో 'ద్వివిస్తమ్, ద్వైవిస్తికమ్. అను పదములను వ్యాఖ్యానించుచు- ద్వివిస్తమితి ద్వౌ విస్తౌ పరిమాణ మన్యేతితతో, తస్యైకత్. ద్వైవిస్తిక మితి ఉత్తర పదవృద్ధి- అని న్యాసకారుడు చెప్పినాడు.

విస్తాప్తా తకారే జానుకృష్టత ఇతి. తేన చానుకృష్టము త్రరత్ర నానువర్తతే ఇత్యుత్తర త్రామవృత్త్యభవ ఇతి భావః- అనివ్రాసి.

అవరిమాణ విస్తాచిత కమ్యుల్కేలో వ తద్దితయికి (4-1-22) అను సూత్రగతవ్యాఖ్యలో

యద్యేవమ్, ఉన్యానమపి పరిమాణం వ స్పృశ్? కర్షిదాహ- ఇష్ట మేవైతత్. ఉన్యానమపి నైవాత్ర పరిమాణ గ్రహణేన గృహ్యతే. ద్యాభ్యాం నిష్కాభ్యాం క్రితా ప్రాగ్వతీయస్య తతో, 'ద్విత్రి ష్కార్యాన్నిష్కాత్' ఇతియక్, ద్వివిష్కా, త్రివిష్కాతి భవతితి. అవర అహ-విస్త కమ్యుల్క గ్రహణం జ్ఞాపకమ్, ఉన్యాన మన్యత్ర పరిమాణగ్రహణేన గృహ్యత ఇతి., తయో రున్యానపిశేషత్యాత్, 'న్యానకారస్తు' ద్వౌ విస్తౌ పరిమాణమన్యేతి విగృహ్తాన్ విస్తమ్ పరిమాణమ్ మన్యతే- అని పదమంజరిలో విస్తకర్మమునకుఁ బరిమాణార్థమును జెప్పిన న్యాసకారుని నాహనిర్దిశపూర్వకముగా హరదత్తుడు స్మరించినాడు. దీని వలనఁ బదమంజరికారుఁడగు హరదత్తుని కంటె న్యాసకారుడగు జీవేంద్రబుద్ధియే యభిప్రాయముఁ దని తెలివది.

మఱియు హర్షచరితము నందు బాణభట్టారకుడు 'ప్రసన్న వృత్తయో గృహీతవాక్యా-

కృతయుగ పదన్యాసాలోక ఇవ వ్యాకరణేఽసి' అను సందర్భమున వృత్తిని, న్యాసమును స్మరించినాడు. బాణభట్టు 808-847 లో రాజ్యము చేసిన హర్షవర్ధనుని యాస్థానము నందుండుటచే 7వ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వమే న్యాసము వ్యాప్తిలోనికి వచ్చినట్లు తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి 'అను త్సూత్రపదన్యాసా' యను శ్లోకమున కర్థము చెప్పబడిన మల్లి నాథ వ్యాఖ్యానమే మనకుపాదేయము.

ప్రకృతము ననుసరింతము. 7వ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వఁడగు న్యాసకారుని కంటె నర్వాచీనుఁ డగుటచేతను, 8వ శతాబ్దములో నున్న కావ్యాలంకారసూత్రకర్త యగు వామనుని కంటెఁ బ్రాచీనుఁ డగుట చేతను, మాఘకవి 7వ శతాబ్దములో నున్నట్లు నిశ్చయింపవచ్చును. క్రీ. 825 కాలమునకుఁ జెందిన యొక వసంతగద్ ప్రాంతశిలాలేఖనములో 'వర్మలాత' యను నామ ముల్లేఖింపబడినట్లు, నందుచే న ప్రమళక ప్రారంభము మాఘకవి కాలమనియు నాచార్య శ్రీరామచంద్రమిశ్రులు సంస్కృతసాహిత్యేతిహాసములో వ్రాసినారు.

శి శు పా ల వ థ

సంస్కృతవాఙ్మయమున వందలికొలది మహాకావ్యములున్నను, రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము, కిరాతార్జునీయము, శిశుపాలవధ యనునవి పంచకావ్యము లని ప్రసిద్ధి నొంది పఠనపాఠశములలో ననుస్మారముగా వచ్చుచున్నవి. ఇందు మొదటి మూఁడుకావ్యములు మహాకవికాశిదాసుచే రచింపఁబడుటచేఁ గాశిదాసత్రయమనియుఁ దక్కిన రెండును భారవి, మాఘ, మహాకవులచే రచింపఁబడుటచే భారవి, మాఘము లనియు గ్రంథ కర్తల నామములతోఁ గూడఁ బిలువఁబడుచున్నవి. సాచారణముగా సంస్కృతసాహిత్యము నభ్యసించు విద్యార్థులు ముందుగా నీపంచకావ్యములను జదివినపిదప శ్రీహర్ష విరచితమగు నైషధకావ్యమును బఠింతురు. కొందఱు రఘువంశ, కుమారసంభవ, మేఘసందేశములను లఘుత్రయయనియుఁ, కిరాతార్జునీయ, శిశుపాలవధ, నైషధములను బృథ్వీత్రయి యనియు వ్యవహరించుచున్నారు. మాఘుని శిశుపాలవధ ప్రకృతము గావున దానిని గూర్చి విచారితము.

శ్రీవిష్ణుపురాణములోఁ- "పున రవ్యయ్యత వినిపాత మాత్రమఖిలభూమణ్ణలౌఘ్య చేదిరాజకులే జన్మ అవ్యాహతైశ్వర్యం శిశుపాలత్వేఽప్యవాప. తత్ర త్వఖిలానామేవ స భగవన్నామ్నాం త్వజ్జగరకారణ మభవత్. తతశ్చ తత్కాలకృతానాం తేషా మకేషాణా మేవాచ్యుతనామ్నా మనవరత మనేకజన్మసు వర్ధితవిద్వే షానుబిందిత్తో వినిష్ఠన సస్తర్ష నాదిభూష్పారణ మకరోత్. తచ్చ తావ ముత్పల్లవద్వ దలమలూక్ష మత్యుజ్జ్వలిపీతవస్త్రవార్యమలకిరీట కేయూరహారకటకాదిశోభిత ముదారవతుర్బాహు శఙ్ఖపత్రకగదాధర మతివ్రూఢ వైరానుభవా దటనభోజన స్నానానన శయనాది ష్యకేషావస్తాంతరేషు నాన్య త్రోపాయయా వస్యచేతసః. తత స్తమేవాక్రోశే ఘాస్పారయం స్తమేవ హృదయేనదారయ న్నాత్మవదాయ యావద్భగవద్దస్త చక్రాంకుమాలోజ్జ్వలి మక్షయతేజస్వినౌహవమ్ బ్రహ్మభూత మపగతద్వే షాదిదోషమ్ భగవ స్తమద్రాక్షీత్. తావచ్చ భగవచ్చక్రేణాకువ్యాపాఢిత స్తత్స్మరణవగ్ధాఖిల సజ్జయో భగవ స్తమవసీత స్తస్మిన్నేవ లయ ముపయయౌ. (4-15)" అని శిశుపాలుని కథ సంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడినది. శ్రీమద్భాగవతమునందు దశమస్కంధోత్తరభాగములో 75వ యధ్యాయములో 54 శ్లోకములలో నీకథ చెప్పఁబడినది. శ్రీమన్మహాభారతమున సభాపర్వములో

శిశి మొదలు 45 వఱకుఁ బదమూఁ డధ్యాయములలో శిశుపాలవధ విస్తారముగా వర్ణింపఁబడినది. మాఘకవి భారతములోని యితీవృత్తమును గైకొని తనకావ్యమును రచించినాఁడు. ఇతివృత్తము మాత్రమే కాదు. కొన్నిచోట్ల భారతశ్లోకములను, గొన్నిచోట్ల పదములనుగూడఁ దనకావ్యములో ననువదించినాఁడు.

- శ్లో. అపరాధశతం జన్మం, మయా హ్యస్య పితృష్యసః।
పుత్రస్య తే వర్హస్య, మాత్వం శోకే మనః కృధాః॥ (భార)
- శ్లో. పహిష్యే శతమాగాంసీ, సూనో స్త ఇతి యత్తయః।
ప్రతిక్ష్యం తత్పూతీజయై, పితృష్యనే ప్రతిభృతమ్॥ (శిశు).
- శ్లో. తత్తైగ్గు బహుభిస్తత్ర దర్శరాజ మవర్థయత్
కథం మ మమ కౌరవ్యో రత్నదానై స్సమాష్ఠయాత్.
యాని తత్ర మహిషేభ్యో లబ్ధం వా ధన ముత్తమమ్
తాని రత్నాని సర్వాణి విప్రాణామ్ ప్రదదౌ తదా. (భార).
మృగ్యమాణ మపి యద్ధూనవదం, భూరిసార ముపసీయ తత్స్వయమ్.
అసతావసర కాంక్షిణో బహి, స్తస్య రత్న ముపదీకృతం నృపాః.
ఏక ఏవ వసు యద్దదౌ నృప, స్తత్సమాపక మతర్క్యత కృతోః
త్యాగశాలిని తపస్సుతే యయు స్సర్వపార్థివదనా న్యవిక్షయమ్. (శిశు).
అచార్య మృత్యుజ్ఞౌచైవ సంయుజ్జచ్చ యుదిష్ఠిర
స్పౌతకచ్చ ప్రియమ్రూహాః షడ్వ్యాహ్నో నృపం తథా. (భార).
పౌతకం గురుమభిష్ట మృత్విజం సంయుజా చ సహ జేదిసీసతిమ్
అర్హణా ఇతి కీర్తయన్తి వట్ తే చ తే యుగళదాగతా స్సదః. (శిశు)
అథవా౭ భ్యర్చనీయో౭యం యుష్మాకమ్ మధుసూదనః
కింరాజభి రిహాసీత్తై రవమానాయ భారత. (భార).
యది వార్చనీయతమ ఏష కిమపి భవతామ్ పృథానుతాః
శౌరి, తపసివతిభి ర్నిఖిలై రవమాననార్థమిహ కిం నిమన్త్రితైః. (శిశు)
అయుక్తా మాతృనః పూజాం త్వమున్న ర్నహ మన్యనే
హవిషః పాప్య నిష్కన్దమ్ ప్రాణితా శ్వేవ నిర్జనే. (భార).
మృగవిధిషా మివ యదిత్థ మజని మివతా మృతానుతైః.
అన్య మవశువ ఇవాపదితి, పరిభావ ఏవ భవతామ్ భువో౭దిపాః. (శిశు).
చేతనారహితం కాష్ఠం యద్యనేన విపాతికమ్.
పాదేవ శకటమ్ భీష్మ తత్ర కిం? కృత మద్భుతమ్. (భార).
శకటస్యతావ తరుభిర్న దరణిరర దారణాదికమ్
కర్మ యదయ మకరోత్తరః స్థిరచేతసాంక ఇవ తే న విస్మయః. (శిశు)
పశువర్తాతనం వా మే దహనం వా కటాగ్నినా
క్రియతాం మూర్ధ్ని వో న్యస్తమ్యయేదం సకలమ్ పదమ్. (భార).
విహితమ్ మయాద్య పదమేవ మవమృషిత మచ్యుతార్చనమ్.
యన్య సమయకు ప దావమయం పరణః కృతః శిరసి సర్వభూభృతామ్ (శిశు)

శ్రీకృష్ణుడే యర్హ్యమున కర్హుడని ధర్మరాజునకు భీష్ముఁ డుపదేశించుచు శ్రీకృష్ణుని మాహాత్మ్యము వెల్లడించుటకై మధుకైటభసంహారము, వరాహ, నరసింహ, వామన, దత్తాత్రేయ, పరశురామ, రామ, శ్రీకృష్ణ కల్యాణతారముల సువన్యసిందినట్లు భారతమున విపులముగావర్ణింపఁబడినది. అట్లే మాఘుఁడు తనకావ్యములో నర్హ్యమునకు శ్రీకృష్ణసరమాత్మయే యర్హుడని చెప్ప భీష్మునిచేఁ గ్రమముగా మధుకైటభసంహారము వరాహ ద్యవతారవర్ణనములతో శ్రీకృష్ణస్తవము చేయించినాఁడు.

భా ర వి - మా ఘుఁ డు.

మాఘకవినాటికే భారవి కిరాతార్జునీయము లోకములో వన్నె కెక్కుటచే నాకావ్యము కన్నఁ దనకావ్యమే మిన్నయై యెక్కువ ప్రసిద్ధి నొందవలె నని స్పర్ధభూని మాఘకవి తన శిశుపాలవధ రచన సాగించినాఁడు. భారవి “శ్రియఃకురుక్షామ్” అని తన కావ్యమును శ్రీకారముతో మొదలుపెట్టఁగా మాఘుఁడు “శ్రియఃసతిః” అని తన కావ్యమును శ్రీకారముతో నారంభించినాఁడు. భారవి ధర్మరాజునకు వనేచరునిచే దుర్యోధనుని యొన్నత్యమును జెప్పింపఁగా మాఘుఁడు శ్రీకృష్ణునకు నారదునిచే శిశుపాలుని యౌద్ధత్యమును జెప్పించినాఁడు. భారవి పృథమసర్గాంతమున, ద్వితీయసర్గములోను ద్రౌపదీ, భీమ, ధర్మరాజుల సంవాదములో రాజనీతిని వర్ణింపఁగా మాఘుఁడు ద్వితీయసర్గమున బలరామ శ్రీకృష్ణోద్ధవుల మంత్రాలోచనములో రాజనీతిని వర్ణించినాఁడు. మూడవసర్గములో భారవి యర్జునుని యాత్రను వర్ణింపఁగా మూడవసర్గములో మాఘుఁడు శ్రీకృష్ణుని ప్రస్తానము వర్ణించినాఁడు. భారవి 4వ సర్గములో శరదృతువర్ణనము, 5వ సర్గములో వివిధవృత్తములతో, యమకల్లోకములతో హిమాలయమును వర్ణింప, మాఘుఁడు 4వ సర్గములో వివిధవృత్తములతో యమకల్లోకములతో రైవతకాద్రిని వర్ణించి, 6వ సర్గములోఁ బూర్తిగా యమకల్లోకములతో, విచిత్రవృత్తములతో షడృతు వర్ణనము గావించినాఁడు. భారవి 7వ సర్గములో గంధర్వులయొక్కయు గణికాస్త్రీలయొక్కయు విలాసములు, నింద్రకిలాద్రిపై వారిసన్నివేశమును వర్ణింప, మాఘుఁడు 5వ సర్గములో రైవతకాద్రిపై శ్రీకృష్ణుని సేనానివేశమును వర్ణించినాఁడు. భారవి 8వ సర్గములో గంధర్వుల పుష్పాపచయము, జలక్రిడ వర్ణింప, మాఘుఁడు 7వ సర్గమున యాదవ యాద వాంగనల విలాసములు, పుష్పాపచయమును వర్ణించి 8వ సర్గమునఁ బూర్తిగా జలక్రిడను వర్ణించినాఁడు. భారవి 9వ సర్గమున సంఖ్యావర్ణనము, చంద్రోదయవర్ణనము, గంధర్వుల పానగోష్ఠీ సురత వర్ణనములు ప్రభాతవర్ణనము గావింప, మాఘుఁడు 9వ సర్గములో, సంఖ్యా చంద్రోదయములు, దౌత్యము, 10వ సర్గమున యాదవుల పానగోష్ఠీ సురతవర్ణనములు 11వ సర్గములోఁ బూర్తిగాఁ బ్రభాతవర్ణనము గావించినాఁడు. 13వ సర్గాంతమున శివుని దూతయగు వనేచరుఁడు వచ్చి శివప్రభావమును జెప్పుట యుపాలంభవాక్యములు వల్కుట 14వ సర్గప్రారంభములో నర్జునుఁడు దూతకు సమాధానము చెప్పుట భారవి వర్ణింప, 16వ సర్గములో శ్రీకృష్ణునొద్దకు శిశుపాలుని దూత వచ్చి నిందాస్తుతులు వచ్చునట్లు శ్లిష్టవాక్యములు వల్కుట, శ్రీకృష్ణుని కనుసన్నచే సాత్యకి దూతకు సమాధానము చెప్పుట, దూత శిశుపాలుని పరాక్రమము సువన్యసిండుటయు మాఘుఁడు మిక్కిలి చమత్కారముగా వర్ణించినాఁడు. 14వ సర్గములో దూతవాక్యములువిని మాయాకిరాతకుఁడగు శివుఁడు నేనలతో వచ్చుటయు,

నాసేనతో నర్థములు యుద్ధముచేయుటయు భారవి వర్ణింప, 17వ సర్గములో దూతవాక్యములు విని శ్రీకృష్ణవక్షమువారు సంక్షోభించుటయు, శ్రీకృష్ణుని సేన యుద్ధమునకేగుటయు వర్ణించి, 18వ సర్గమునఁ బూర్తిగా నుభయసేనల హోయుద్ధమును మాఘుఁడు వర్ణించినాఁడు. భారవి 15వ సర్గములో నేకాక్షరి, నిరోష్ఠ్యము, గోమూత్రికా సర్వతోభద్రబంధములు మొదలగు చిత్రకవిత్వముతో యుద్ధమును వర్ణింప, మాఘుఁడు 19వ సర్గములో నేకాక్షరి, యతాలవ్యము, గోమూత్రికా, సర్వతోభద్ర, మురజ, చక్రబంధములు మొదలగు చిత్రకవిత్వము భారవికంటె వెక్కువగా వాడి యుద్ధమును వర్ణించినాఁడు. భారవి తన కావ్యములోఁ బ్రతిసర్గాంత శ్లోకము లోను "లక్ష్మీ" శబ్దమును వాడఁగా, మాఘుఁడు తన కావ్యమునఁ బ్రతిసర్గాంత శ్లోకములోను "శ్రీ" శబ్దమును వాడి యంతకంటెఁ జమత్కారమును జూపినాఁడు. అందువలననే భారవికి 'లక్ష్మీంక' కావ్యమనియు, మాఘమునకు 'శక్తింక' కావ్యమనియు వ్యవహారము వచ్చినది. భారవి తనకావ్యమున కితివృత్తము భారతమునుండి గైకొనఁగా, మాఘుఁడు కూడ భారతమునుండిగే గైకొనినాఁడు. "అవివేకః సరమావదామ్ పదమ్ (2.30)" అను భారవి వాక్యము లోని సౌగమను గ్రహించి "స్ఫుట మావదామ్ పద మనాత్మజేదితా (15-22)" యని మాఘుఁడు కూడ వాడుకొనినాఁడు. కొన్నిచోట్ల భారవి శ్లోకములకుఁ బ్రతిబింబశ్లోకములు గూడ రచించినాఁడు.

వృథుకదమ్మ కదమ్మక రాజిరం, గ్రాధిత మాల తమాల వనాకులమ్
లమ్మకుషార కుషారం శక్యతం, దృత సదాన సదానన ద వినమ్. (5-9) భారవి.
సవనరాశి వరాశవనమ్ పురః, స్ఫుటవరాగ వరాగత వజ్రజమ్
మృదుం తాస్త్ర లతాస్త్ర మలోకయత్, స సురభిం సురభిం సుమనోభర్తైః. (8-2)
మాఘుఁడు.

భారత, భాగవతములలో శ్రీకృష్ణుఁడు సభలోనే శిఖపాలుని శిరమును సుదర్శన చక్రముతో ఖండించినట్లు చెప్పఁబడినను భారవి కావ్యములోని శిఖార్జునయుద్ధమువలె వర్ణింపఁ దలచి శ్రీకృష్ణునకు, శిఖపాలునకు వెక్కటికయ్యమును 20వ సర్గములో వర్ణించినాఁడు. భారవి తన కావ్యమును 18 సర్గములలో 1040 శ్లోకములలో రచింపఁగా, మాఘుఁడు తన కావ్యము 20 సర్గములలో 1873 శ్లోకములలో రచించినాఁడు. భారవివంటి మాహాకవిలోఁ బోటికి విలంబి కానుగూడ "మహాకవి" యైనాఁడు "పరం చిరోదోఽసి సమమ్ మహాత్మభిః" అను భారవికవి సూక్తి మాహాకవి యొడ సార్థకమైనది. అందువలననే దనపాలుఁడు

మాహేవ ఏమ్మికోత్సాహః, నోత్సహస్తే వదక్రమే,
స్వరస్తి భారవే రేవ, కవయః కవమో యథా.

మాహామమునందు సూర్యుని తివ్రమగు వెండ్రు సృరించుచుఁ గాళ్ళు కాలుటవలన నుత్సాహము లేక కోఁతులెల్ల తమపాదమును ముందువేయుట కుత్సహించుటలేదో యుద్ధే మాహా కావ్య మతిక్లిష్టమగుటచే ఏమ్మికోత్సాహంబై భారవి కౌశాద్భుతీయమును సృరించుచు మాహము నందలి పదక్రమమనందుఁ గవులు చొచ్చుటలేదని తిలకమంజరిలోఁ జెప్పినాఁడు.

ఈ శిఖపాలవర కావ్యమునకు దుర్గావ్రసాదవండితులు చెప్పిన ప్రకారము (1) వల్లభ దేవకృత పండితావిషాదది, (2) రంగరాజ కృతవ్యాఖ్య, (3) ఏకనాథ కృతవ్యాఖ్య, (4)

చారిత్రవర్ణన కృతవ్యాఖ్య, (5) మల్లినాథకృత సర్వసంకష, (6) భరతమల్లికకృత సుబోధ, (7) దినకరమిత్రకృత సుబోధిని, (8) గోపాలకృత హసంతి, అను 8 వ్యాఖ్యలున్నవి. వీనిలోనికెల్ల మల్లినాథ వ్యాఖ్యానమే సర్వాంగపరిపూర్ణమై ప్రామాణికమైనదై దేశములో నెల్ల చోట్లఁ బ్రచారము గాంచినది. ఒక్క కాశ్మీరములో మాత్రము వల్లభదేవుని వ్యాఖ్యయే ప్రచారము నొందినది.

మ ల్లి నా థుఁ డు .

అంధ్రదేశమునఁ బుట్టి సంస్కృతములో నుద్దండపండితులై తమ యమూల్య గ్రంథ రత్నములచే గీర్వాణ సరస్వతి నలంకరించి, తమ విమలయశస్సందిగ్రీకల నాసేతుశీతావలము వ్యాసంపఁజేసిన కవర్తిస్వామి, అన్నంభట్టు, జగన్నాథ పండితరాయలు, కవికళానిధి కృష్ణభట్టు, రామచంద్రబుడేందుంగులు, నీలకంఠుడు మొదలగు కొలఁదిమంది పండితులలో మల్లినాథుఁ డగ్రగణ్యుఁడు. మల్లినాథుఁడు, పెద్దిభట్టు ననువా రిద్దఱును సోదరులనియు, వారిలోఁ బెద్దిభట్టార కుఁడు విద్వాంసుఁడై గ్రంథములను రచించి యన్నగారి యందలి భక్త్యతిశయముచేఁ దన గ్రంథములను మల్లినాథుని పేరుతో వెలయించెననియు జనశ్రుతి కలదు. మల్లినాథసూరి వంశజుఁడగు నారాయణ పండితుఁడు రచించిన పదయోజనమును చంపూరామాయణ వ్యాఖ్యానము లోనివిగా "కొలచె ల్యాన్వయాభీస్తు ర్మల్లినాథో మహాయతాః, శతావధాన విఖ్యాతో వీరరుద్రాభివర్షితః. మల్లినాథాత్మజః శ్రీమాన్ కవర్తి మస్త్రకోవిదః, అఖిల శ్రోతకల్పస్య కారికావృత్తి మాతనోత్. కవర్తితనయో ధీమాన్ మల్లినాథోఽగ్రజః స్మృతః, ద్వితీయ స్తనయో ధీమాన్ పెద్దిభట్టో మహాదయః. మహాపాద్యాయ అభ్యాసః సర్వదేశేషు సర్వతః, మాతులేయకృతౌ దివ్యే సర్వజ్ఞే నాభివర్షితః. గణాధిప ప్రసాదేన ప్రోచే మస్త్ర వరాన్ బహున్, నైషధ జ్యోతిషాదీనాం వ్యాఖ్యాతాఽభూజ్జగద్గురుః. పెద్దిభట్టుతః శ్రీమాన్ కుమారస్వామి సంజ్ఞకః, ప్రతాపరుద్రీయాఖ్యాన వ్యాఖ్యాతా విద్విదగ్రీమః॥" అను శ్లోకములను శ్రీ షేఖారి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు మీఁగడతఱకలను వ్యాససంపుటిలో నుదాహరించినారు. ఈశ్లోకములు వ్యాఖ్యానము రచించినవాఁడు పెద్దిభట్టునియే చెప్పచున్నది. 'పెద్దిభట్టు గృహిణీ విరాజతే' అను శ్లోకములోఁ గూడ నీపేరే యున్నది. సాంప్రదాయికులు పెద్దిభట్టు వ్యాఖ్యానము లనియే నుడువుదురు. అయినను పెద్దిభట్టులవారు గ్రంథాంతగద్యములలో నన్నగారి పేరుండుటచే మనము గూడ మల్లినాథునే గ్రంథకర్తగా వ్యవహరింతుము. వీరి యింటిపేరు 'కోలావల' యని ముద్రితప్రతులలోఁ గలదు. 'కొలచెల్మ' యని నారాయణ పండితుఁడు చెప్పుటచే నిదియే గ్రాహ్యము. వీరిది పండితవంశము. మల్లినాథుని తాత యగు మల్లినాథుఁడు శతావధానము లొనర్చి ప్రతాపరుద్రునిచేఁ గనకాభిషేక సత్కారమంది నట్లు పైశ్లోకములలోనే కలదు. తండ్రియగు కవర్తిస్వామి గొప్పవిద్వాంసుఁడు. ఈతఁడు కల్పమునుకుఁ జెందిన యాపస్తంబ శ్రౌత, శుల్ప, గృహ్య సూత్రములకు భాష్యములు నాపస్తంబ గృహ్యకారికలు, దర్శపూర్ణమాసభాష్యము, భారద్వాజ గృహ్యసూత్రభాష్యము, మొదలగునవి రచించినాఁడు. ఈతఁ డెక్కువగా నాపస్తంబకల్పమునకే భాష్యములను రచించుటచే వీరు కృష్ణయజుర్వేదశాఖకుఁ జెందినవా రనిచెప్పవచ్చును. ఈతని పుత్రు రత్నమే మన మాహాకావ్యవ్యాఖ్యాత యగు మల్లినాథుఁడు. ఈతనికిఁ బదవాక్యక్రమాణ పాదావారపాఠిణుఁ డనియు, మహాపాద్యాయుఁ డనియు బిరుదులు గలవు. పద మనఁగా

వ్యాకరణము. వాక్య మనఁగా మీమాంస. ప్రమాణ మనఁగా దర్శము. ఈమూఁడు శాస్త్రములందును బారంగతులగు వారికే యీదిరుదము చెల్లును. “ఈక్షతేన్నాశ్టమ్ (1-1-5)” అను వేదాంతసూత్రమున కుపోద్ఘాతభాష్యము వ్రాయుచు “తత్ర పదవాక్యప్రమాణజ్ఞే నాచార్యేణ వేదాన్తవాక్యానామ్ బ్రహ్మవగతిప్రదర్శనాయ వాక్యాభాన యక్త్యాభాన ప్రతిపత్తయః పూర్వ పక్షీకృత్య నిర్దేశియన్తే” అను సందర్భమున నీపదవాక్యప్రమాణజ్ఞ దిరుదము బాదరాయణ మహర్షులకు విశేషణముగా మొట్టమొదట శ్రీ శంకర భగవత్పాదాచార్యులచే వాడఁబడినది. సర్వశాస్త్రములయందును నిర్దాంతస్థాపనము చేయఁగలవానికే మహాపాద్యాయ దిరుదము చెల్లును. మల్లినాథుఁడు వైశేషిక, వేదాంత, మీమాంసా ధర్మనములలోను, బాతంజల వ్యాకరణ మహాభాష్యములోను, న్యాయధర్మనములోను మహాపండితుఁడై నట్లు

“వాణీం కాణమజీ మజీగణత్.....”

అను శ్లోకములోఁ దానే చెప్పుకొనినాఁడు. ఈతనికి ముందుఁగల ప్రాచీనుల కువ్యాఖ్యలను ఖండించి, యన్వయఠీరిని వ్యాఖ్యలను రచించుటచే నఖండ భారతమండలమున నీతని వ్యాఖ్యానములే వతనపాతనములలో మిక్కిలి ప్రచారమును గాంచినవి. అట్లు ప్రచారము నొందుటకుఁ గరణము

“ఇహాన్వయముజ్ఞే నైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా।

నామూఁం లిఖ్యతే కించి న్నానపేక్షిత ముచ్యతే॥

అన్వయముభముగానే వ్యాఖ్యానములను రచించుచున్నాను. మూలములోలేనిదివ్రాయను. అక్కరలేనిది చెప్పను. అని తన వ్యాఖ్యానములలోఁ బ్రతిజ్ఞ చేసి చిట్టచివరవఱకుఁ బాటించి నాఁడు. “తత్రేహ నామాని తు 'నానపేక్షితముచ్యతే' ఇతి ప్రతిజ్ఞా భగ్నభయా న్నలిఖ్యన్త ఇతి సర్వ మవదాతమ్” అనుచోటఁ బ్రతిజ్ఞోత్తంఘనము గావించనట్లు తానే స్పష్టపఱచినాఁడు. ఈతఁడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములలోవికెల్ల మేఘసందేహ వ్యాఖ్యానము, మాఘకావ్యవ్యాఖ్యానము రెండే పెద్దవి. మాఘవ్యాఖ్యానమే మిక్కిలి పట్టుదలతో వ్రాసినట్లు

“యే శబ్దార్థసరిక్షణప్రణయినో.....మాఘస్య సర్వజ్ఞఃషామ్॥”

అను శబ్దశ్లోకములో స్వయముగాఁ దెలిసినాఁడు. ఈతఁడు వృద్ధుఁడై శ్రీహర్ష నైషధము వకు వ్యాఖ్య సంక్షేపముగా రచించుచుండఁగా నొకరు “నైషధమువంటి కావ్యమునకుఁ దొందరగా వ్యాఖ్య రచింపనేల?” యని ప్రశ్నింపఁగా ‘మాఘే మేఘే గతం వయః’ అని యీతఁడు స్వమాదానము చెప్పినట్లు పెద్దలు నుడువుదురు. విజమున కీతని వ్యాఖ్యలు లేనిచోఁ గావ్యము లింత సులువుగా సర్థ మయ్యేడివిగావు. రసార్థవనుదాకరము, సంగీతరత్నాకరవ్యాఖ్య, రత్న పాంచాలికా నాటకము రచించిన సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుఁ డీతనికిఁ గనకాభిషేకమును గావించి నాఁడు. దీనికి “మాతులేయ క్రతౌ దిశ్యే సర్వజ్ఞే నభివర్షితః” అను నారాయణపండితుని వాక్యమే ప్రమాణము. ఈతఁడు సింగభూపాలుని కాలములో నున్నట్లు

కిం వావసా చీకిరీ బాకిరేణ, కిం దారుణా వంకరటింకరేణ।

సర్వజ్ఞ భూపాల విరోకనార్థం నైదువ్య మేకం విదుషాం సహాయమ్॥

అని మల్లినాథునిచేఁ జెప్పఁబడినట్లు వేటూరివారిచే నుదాహరింపఁబడిన శ్లోకము గూడ విరూపించుచున్నది. సింగభూపాలవకు సమకాలికుఁ డగుటచే నీతఁడు 14వ శతాబ్దమునకుఁ జెందినవాఁడు. మల్లినాథుఁడు కేవలము కావ్యములకే కాక, శాస్త్రగ్రంథములకుఁ గూడ వ్యాఖ్యలు రచించినాఁడు.

∴ మల్లి నాథు ని కృతు లు :-

కాళిదాసత్రయమునకు 'సంజీవినీ' వ్యాఖ్యలు (4) భారవి కిరాతాక్షునీయమునకు "ఘంటాపథ" వ్యాఖ్య (5) మాఘుని శిశుపాలవధమునకు "సర్వంకషా" వ్యాఖ్య (6) శ్రీహర్షుని నై షదమునకు "జీవాతు" వ్యాఖ్య (7) భట్టికావ్యమునకు "సర్వపథీన" వ్యాఖ్య. ఇవి కావ్య వ్యాఖ్యానములు. శాస్త్రములందు వై శేషికదర్శనములో (8) శివాదిత్యుని "సప్తపదాంతి"కి "నిష్కంఠకా" వ్యాఖ్య, న్యాయదర్శనములో (9) వరదరాజు "తార్కికరక్షసారసంగ్రహము" నకు "నిష్కంఠకా" వ్యాఖ్య, మీమాంసాదర్శనములో (10) కుమారిలభట్టపాదుల "తంత్ర వార్తికము" నకు వ్యాఖ్య.

ఈతఁడు వ్యాకరణములో జినేంద్రబుద్ధి రచించిన న్యాసమునకు న్యాసోద్ద్యోతమను వ్యాఖ్యానము రచించినట్లు కొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఈగ్రంథ మిపుడు కానరాదు. ఇవిగాక జ్యోతిషగ్రంథము, ఏకావళీవ్యాఖ్య, సర్వమంజరీ వ్యాఖ్య (పరిమళము) మొదలగు గ్రంథములు గూడ మల్లినాథుఁడు రచించినట్లు వేటూరివారు చెప్పుచున్నారు. అమరకోశటీక, ఉదారకావ్య వ్యాఖ్య, రఘువీరచరితము కూడ నీతఁడు రచించినట్లు పండితశివవత్త శర్మగారు చెప్పు చున్నారు. వీనిలో షట్కావ్యవ్యాఖ్యానములు, సప్తపదాంతి నిష్కంఠక, తార్కికరక్షసార సంగ్రహ నిష్కంఠకలు ముద్రితములు. తక్కిన వచ్చు కావలయును. మల్లి నాథుని గ్రంథ ములన్నియుఁ బ్రకటింపఁబడక పోవుట మన దురదృష్టము. ఈతని కుమారుఁడగు కుమారస్వామి సోమిషిధి విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్రీయమునకు రత్నావళిమను వ్యాఖ్య రచించినాఁడు. ఈతఁడు రత్నావళిములోఁ బెద్దిభట్టు, తాను, మల్లినాథుని సుతులుగాఁ జేర్కొనినాఁడు.

మాఘుఁడు కేవలకవియే కాక, సర్వశాస్త్రముల యందలి రహస్యములను బాగుగా నెఱిగిన మహామనీషి. ఈతఁడు తన కావ్యములో నడుగడుగునఁ దన పాండిత్యమును బ్రదర్శించుచునే వచ్చినాఁడు. క్షేమేంద్రుఁడు తన కవికంతాభరణము నందలి పరిచయప్రాప్తి యను పంచమసంధిలో

శ్లో. "న చ పరిచయహీనః కేవలే కావ్యకష్టే, కుకవి రభినివిష్టః స్పష్టశబ్దప్రవిష్టః।

విబుధసగని పృష్టః క్లిష్టధీర్వేతివత్తు, నవ ఇవ నగరాంతర్గహ్వరే కోఽవ్యదృష్టః॥

అథ పరిచయ చారుత్వ మాహః- తత్ర తర్క, వ్యాకరణ, భరత, చాణక్య, వాత్స యన, భారత, రామాయణ, మోక్షోపా యాత్యజ్ఞాన, హతువాద, రత్నపరిజ్ఞ, వైద్యక, జ్యోతిష, ధనుర్వేద, గజ, తురగ, పురుషలక్షణ, ద్యూ తే.న్యజాల ప్రక్తిర్వేష పరిచయః కవిసామ్రాజ్య వ్యజ్ఞానః అని చెప్పి వివిధకావ్యముల నుండి తత్తచ్చాస్త్రపరిచయ శ్లోకముల నుదాహరించి తనగ్రంథమును ముగించినాఁడు. మాఘకవి తనకావ్యములో సకలశాస్త్రములను నెట్లు పరిచయము చేసినాఁడో క్రమముగా మల్లినాథుని సర్వంకషాసహాయమునఁ బరిశీలించుము.

∴ మా ఘ మ హా క వి స ర్వ త ం త్ర స్వ త ం త్ర తః :-

వ్యాకరణశాస్త్ర పరిచయము :-

అనుత్పత్తృ పదన్యాసా, పద్వృత్తిః సన్నిబన్ధనా।

శబ్దవిద్యేవ నో భాతి, రాజనీతి రపస్సశా॥ (2-112)

కం. "వాని ననుత్పత్తృ పద న్యాసము- అని యాంధ్రమాఘము. ఈశ్లోక ముద్భవుఁడు

శ్రీకృష్ణునకు రాజసిద్ధివడలేనిచు సందర్భములోనిది. నీతిశాస్త్రమునకు విరుద్ధమైన పదవ్యవహారము లేనిది, భృత్యామాత్యులకు మంచివనము, పారితోషికములు గల్గించునది యయ్యును (స్వభుజు) చారులు లేనిచో రాజసిద్ధి, సూక్ష్మాక్షరములచే నర్థమునుబొత్తిపొందించు న్నానమును వ్యాఖ్యానగ్రంథము గలదియుఁ గాళిక యను వృత్తిగ్రంథము గలదియు. వ్యాకరణ వివిధన మగు మహాభాష్యము గలదియు నయ్యును బస్వశాహ్నికము లేని శబ్దవిద్య (వ్యాకరణశాస్త్రము) వలె శోభించదని భావము. పతంజలి మహర్షులు రచించిన మహాభాష్యములోని మొదటి యాహ్నికమునకుఁ బస్వశాహ్నిక మని పేరు. "రక్షో హాగమ ల ఘ్నస్థేహః ప్రయోజనమ్" అని వ్యాకరణ శాస్త్రార్థియైన ప్యయోజనములు విఫలముగాఁ జర్చింపఁ బడుటచే మహాభాష్యములో నీ పస్వశాహ్నికమే ముఖ్యమైన దని భావము.

శ్లో. సంక్షిప్త స్సావ్యతోఽ. వైయ, వాక్య స్సార్థగరియః
సుప్తస్తరతా వాచో భాష్యభూతా భవన్తుషే॥ (2-24).

సీ. విస్తృతం బైన వాగ్వితతి.....అ. మా. (2-23).

శ్రీకృష్ణునకు బలరాముడు నీతి నెఱిగించు సందర్భము. సంక్షిప్తములయ్యు నర్థగంభీరములై సూత్రప్రాయముగా శ్రీకృష్ణుడు వల్లిన పల్కులకు విస్తరములగు నావాక్యములు భాష్యభూతము లగు నతి భావము.

అల్పాక్షర మనన్దిగం సారవ ద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభ మనవద్యత్వా సూత్రం సూత్ర్యవిదో విదుః।

అని సూత్రోత్పత్తిని. శ్రీమద్వాచస్పతిమిత్రులు భావంతిలో.

అమూని సూచితార్థాని, స్వల్పాక్షర పదానివ।

పర్యుతః సారభూతాని, సూత్రాణ్యహ ర్మనీషిణః॥

అను సూత్రోత్పత్తిని శ్లోకము మదాహరించిరి.

సూత్రోన్యమ్ పదమాదాయ, వాత్స్యే స్సూత్రానుసారిభిః।

స్వపదాని వ చర్జ్యన్తే భాష్యమ్ భాష్యవిదో విదుః॥

అనునది భాష్యోత్పత్తిని. ఇందు భాష్యమనఁగా వ్యాకరణ మహాభాష్యమే యభిప్రేత మైనట్లు "విశవ్యుతాఃశేషగవీ 2.83" (అంత శేషుని యవతార మైన రాము వీరభాషణము... అ. మా. 2.80) అనుచో శేషశబ్దమును వాడి కవి ధ్వనింపఁ జేసినాడు. అదిశేషుడే బలరాముడై పుట్టుటయు సతఃశే పతంజలియై పుట్టివ్యాకరణ భాష్యమును రచించుటచేతను "శేషగవీ" అని పర్యయ క్రమెనది. సాధారణముగా సంస్కృతములో ముందు సూత్రగ్రంథములు, వానిపై భాష్యములు, నాభాష్యములపై వార్తికములు ఉట్టినవి. కాని వ్యాకరణశాస్త్రము నందు మూత్రము ముందు పాణినీయూత్రములు, వానికి వరకుని వార్తికములు వ్రాయఁగా నామూత్రవార్తికములపైఁ బతంజలి భాష్యము పుట్టినది. సంస్కృతములో నకలశాస్త్రములకు భాష్యములున్నను మూత్రవార్తికముల రెంటిని వ్యాఖ్యానించుటచేఁ బతంజలి భాష్యమునకే మహాభాష్య మనుపేసు యుగమైనది.

శ్లో. ప ప్రపేవ చిర ముప్రకృతత్వా, దవ్యకాళిక మదిద్యుత దక్షే.

విక్రమమ్ మధుమదః ప్రమదానాం, రాకులీన ముపసర్గ ఇవాఙ్ము॥

కం. రాకు పేలి వార్తములకు... అ. మా. (10-15)

ఈ శ్లోకము పాసగోష్ఠిని వర్ణించు సందర్భము లోనిది. పాణినిచే రచింపఁబడిన దశ గణిలోని భూవాదులకు ధాతువు అనిపేరు. “భూ-సత్తాయామ్” భూ ధాతువున కుండుట యని యర్థ మనియిట్లు ధాతుపాఠములో వాని కౌక్క యర్థమే పేర్కొనినను “ధాతూనామనేకార్థః” అని చెప్పఁబడుటచే ధాతువులకుఁ బెక్కర్థములుండును. కాని యాయర్థము లుపసర్గ సంయోగము లేనిచో ద్యోతకములు గావు. వ్య, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిన్, నిర్, దున్ దుర్, వి, అజ్, ని, అఙి, అపి, అతి, ను, ఉత్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉప, యనునవి యుప సర్గములు. ఇవి ధాతువులతోఁ గూడి యనేకార్థము లొనఁగును. ప్రహరమనఁగా దెబ్బ. అహరమనఁగా భోజనము. సంహరమనఁగాఁ జంపుట. ఇత్తే విహర పరిహారాలు. ఇవట ప్ర, అజ్, సమ్, మొదలగు నుపసర్గములు చేరి వేఱువే అర్థములను బోధించుచున్నవి. ఈ యుప సర్గములు ధాతువులపైఁ జేరి యెట్లు ధాతులీనములైన యర్థములను ద్యోతక మొనర్చుచున్నవో యట్లే మధుపానమదము త్రీల యంగములలో నెల్లప్పుడు నప్రకాశితముగా నున్న లావణ్యమును బ్రకాశింపఁ జేసినదని భావము.

శ్లో. సజ్జ హ నిగదితుం విభక్తిభి, ర్వ్యక్తిభిశ్చ నిఖిలాభి రాగమే.

తత్ర కర్మణి విపర్యజీనమ న్మన్త్ర మూహకుకలాః ప్రయోగిణః॥

ఉ. ఉన్నది యన్నటుల్... .. ఆ. మా. (14-23).

ధర్మజునిచే యాగమును జేయించు ఋత్విజు లందఱు నూహకుకలు లగుటచే లింగ, వచన, విభక్తి, విపరిణామమును జక్కగాఁ జేసి వేదమంత్రములు సరిగాఁ జింతించిరి భావము. సర్వలింగజ్ఞాపక పదముల తోడను, సర్వవిభక్త్యంత పదముల తోడను వేదములందు మంత్రములు చెప్పఁబడ లేదు. యజ్ఞమును జేయించు పురుషుఁడు వానిని యధావిధిగా విపరిణామ మొనర్చవలెను. వ్యాకరణము రానివాఁడట్టి విపరిణామ మొనరింపలేఁడు గావున వ్యాకరణమును జింతింపవలెనని మహాభిష్యకారులు చెప్పినారు. ఏ యాగమునందు సకలాంగములు ముపదేశింపఁబడినవో దానికిఁ బ్రకృతి యనియు, నట్లు కానిదానికి వికృతియనియు సంజ్ఞలు. ప్రకృతివలె ఓకృతి నొనర్చవలె నని మీమాంసాసమయము. ‘అగ్నయే త్వా జుష్టం నిర్వపామి’ అని యగ్నియంత్రము. “సౌర్యం చరుం నిర్వపే ద్రృహ్యవర్చసకామః” అను సూర్యు నుద్దేశించి చేయు చరుద్రవ్యక యాగమునందు “సూర్యాయ త్వాం జుష్టం నిర్వపామి” అని విపరిణామమొనర్చవలెను. “అగ్నయే” అనుచోట “సూర్యాయ” అని చేయు విపరిణామమున కూహ మనిపేరు.

శ్లో. సంశయాయ దధతో స్పరూపతాం దూరభిన్నవలయోః క్రియామ్ ప్రతి.

శబ్దకాసనవిదః సమాసయో ర్విగ్రహం వ్యవసనుః స్వరేణ తే॥

తే. సంశయము గల్గు నటు... .. ఆ. మా. (14-24).

వ్యాకరణశాస్త్రమునందు నిపుణులగు ఋత్విజులు సారూప్యముచే సందేహమును గలిగించి వేఱుగా ఫలితముల నొసంగు సమాసములయొక్క విగ్రహమును స్వరోచ్ఛారణము చేతనే నిశ్చయించి రని భావము.

శ్లో. “దుష్టః శబ్దః స్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థ మాహ.

స వాగ్వజ్ఞో యజ్ఞమానం హి న సి యధేన్నశత్రుః స్వరతోఽ. పరాధాత్”

స్వరదోషమువలనఁ గాని, వర్ణదోషమువలనఁ గాని యన్యార్థమునిచ్చు దుష్టశబ్దము కోరిన యర్థమొసంగక వక్త్రాయుధమై యాగము చేయు వానిని హింసించునని భావము.

పూర్వము తన పుత్రుఁడగు విశ్వరూపుఁ డనువానినిండుఁడు వధింపఁగా గోపించి త్వష్ట యను వాఁ డిందుని జంపెడు శక్తిగల పుత్రుని గోరి వృత్రాసురునకై యాగ మొనర్చెను. ఇందుని జంపెడువాఁ డనునర్థము' వచ్చునట్లు "స్వాహేన్ద్రకర్తుర్వర్షస్య" (తై. సం. 2-4-12) అను మంత్రము నుచ్చరించుచుఁ దత్పురుషసమాసముగా నందుఁ బ్రయోగింప వలసిన యంతోదాత్తస్వరమునకుఁ బదులు ప్రమాదవశమున నాద్యుదాత్త స్వరము వలించుటచే బహువ్రీహ్యార్థము వచ్చి యిందుఁడే హింసకుఁడై పుట్టిన వృత్రాసురుని వధించెను. ఇట్లు స్వరము మారినంతనే యర్థము మారి యనర్థములు వచ్చునుగాన ధర్మజుని ఋత్విజులు స్వరమును సరిగా నుచ్చరించి రనిదావము.

శ్లో. పరితః శ్రమితాక్షరాఽని సర్వం ఓషయమ్ ప్రిప్రవతీ గతా ప్రతిష్ఠామ్

న ఖలు ప్రతిహన్యతే కుతశ్చిత్ పరిభాషేవ గరియసీ యదజ్ఞా॥

అ. వె. అతని యావతి... .. అ. మా. (16-80).

శ్రీకృష్ణునిద్ద దూత శిశుపాలుని పరాక్రమమును వర్ణించు సందర్భము. మితాక్షరములు గలదైనను దేశమునందంతటను వ్యాపించి ప్రమాణముగలదై గౌరవమును గల్గిన శిశుపాలుని యాజ్ఞ; మితాక్షరములతోఁ గూడి శాస్త్రము నందంతటను వర్తించు పరిభాషవలె నొప్పుచున్నదని భావము. "ఇకో గుణవృద్ధీ" మొదలగు వానికి వ్యాకరణశాస్త్రమునఁ బరిభాష అని పేరు. పరిభాష యేకదేశమందున్నను సర్వశాస్త్రమును దీపమువలెఁ బ్రకాశింపఁజేయు నని భావ్య కాదులవచనము.

శ్లో. విపాతిత సుహృ శ్వామి, పితృవ్య భ్రాతృ మాతలమ్

పాణినీయ మివాలోకి రీరై సత్సమరాజిరమ్॥

తే. అనువమందైన... .. అ. మా. (19-72).

వీరశయ్యను బొందిన మిత్రులు, ప్రభువులు, పితృసోదరులు, సోదరులు, మేనమామలు, గల యారణరంగము "సుహృద్భర్తృదౌ" మొదలగు నిపాతన సూత్రములు గల పాణినీయ్యాకరణ మువలె మన్ననని భావము.

ప్రకృతి ప్రత్యయములచే సాధింపఁబడిన శబ్దముల సాదుత్వమునకై రచింపఁబడు సూత్రములకు విపాతన సూత్రము అనిపేరు. "సుహృ ద్భర్తృదౌ మిత్రామిత్రయోః" (5-4-150) అను సూత్రములో హృదయ శబ్దమునకు హృద్భావము, "స్వామిన్వైశ్వర్యే" (5-2-126) అను సూత్రములో మత్స్వరీయ స్వామిశబ్దము, "పితృవ్య మాతల మాతామహా వితామహాః" (4-2-36) అను సూత్రములో వృదులజంతములు "నప్తనేష్టృ" ..... వివరింపఁ బడుటచే విలువెప్పఁబడినది.

కుభేత రాచార విపక్తి మాపదః (1-73):- అను శ్లోకములో విపక్తిమ శబ్దము వాడఁబడినది. దురాచారముచేతఁ గాలపరిపాకముచేత వచ్చిన యాపద అనిభావము. 'వి' పూర్వక 'పచి' ధాతువునకు 'ద్వితీః క్రిః' (3-3-82) అను సూత్రముచే క్రిప్రత్యయము "క్రైర్మమనిత్యమ్" (4-4-20) అను సూత్రముచే ఘవప్రత్యయము రాఁగా విపక్తిమమను

రూప వేర్పడును. “అన్యూనాఘర్జిత పక్తిమాపదురువాద్యుర్ (1-73)” అని తెనుఁగునఁ గూడ వాడఁబడినది.

రామోష్ఠవిమ్బచుమ్మన చుఱ్ఱునా (2-14):- అనుచోట “తేన విత్త శ్చుఱ్ఱునా చణపా” (5-2-26) అను సూత్రముచే విధింపఁబడిన చుంచుప్రప్త్యయమును మాఘుఁడు వాడఁగా “వల్ల ఛాదర వింబ చుంబన చణమగు” (2-14) అని చణప్రప్త్యయమును మహాదేవుఁడు గారు వాడిరి.

సరజన మకరన్త నిర్భరాసు (7-42):- అచటర విచటర సుచటర స్త్రీపుంస దేన్వనదుహ ఛ్వామ వాఙ్మన సాక్షిభ్రువ దారగ వోర్వస్థీవ పదస్థీవ న క్తన్తి మాత్రిన్తి వాహ్నివ సరజన నిఃశ్రేయస పురుషాయుష ద్వాయుష త్రాయుష, ర్గ్గజుష, జాతోక్ష మహోక్ష వృద్ధో క్షోసకున గోష్ఠశ్వాః (5-4-77)” అను సూత్రమునందజంతముగా నివతంపఁ బడుటచే సరజనశబ్దము సాధువు. ఇది సాకల్యమున నవ్యయాభావము. “అవ్యయాభావే చాకాలే” (6-3-81) అను సూత్రముచే నవ్యయాభావమునందు” సహస్యసః సంజ్ఞాయామ్” (6-2-78) అను సూత్రముచే సహశబ్దమునకు సభావమువచ్చి యజంతనిపాతముచే “సరజన” మని యగును. రజోభిః పరాగైః సహ అను విగ్రహమున “తేన సహేతి తుల్యయోగే” (2-2-28) అను సూత్రముచే బహువ్రీహీయందు “వోపసర్జనస్య” (6-3-82) అను సూత్రముచే సహ శబ్దమునకు సభావమువచ్చి బహువ్రీహీ యగుటచే నజంతముకాక సరజః పజ్జుజమ్ అని యగును. “తతోఽవ్యయాభావః, సహరజసా సరజనమ్” అని భాష్యకారులు. ప్రాధమనోర మలో సరజః పజ్జుజ మితి-కథంతిర్హిః “సరజన మవహాయ కేతకీనామ్ ప్రసవమ్” (కిరాత. 10-26) ఇత్యాది, “సరజన మకరన్త నిర్భరాసు పృసవ విభూతిషు. భూరుహం విరక్తః” (మాఘ-7-42) ఇతిః పృమాద ఏవాయ మిత్యాహః” అని భారవి మాఘప్రయోగములు ప్రమాదములే యని భట్టోజీదీక్షితులు. బృహచ్చట్టేందుశేఖరములో సరజః పజ్జుజమితి- “సరజన మవహాయ కేతకీనామ్ పృసవ” మితి పుంలింగ పుష్పవాచి పృసవ విశేషణత్వేన ద్వితీయాంతం సాధు. యది తు తద్వాచి పృసవశబ్దస్య నపుంసకత్వమేవ, తదా ప్రమాద ఇతి బోధ్యమ్. “సరజన మకరన్త నిర్భరాస్వి”తి తు పృమాద ఏవేతి బోధ్యమ్” ప్రసవశబ్దమునకుఁ బుం స్త్వవివక్షయందు “సరజనమ్” అనునది ద్వితీయాంతముగా నన్వయించి భారవిప్రయోగ మునకు సాధుత్వ పక్షము చూపి, మాఘప్రయోగము ప్రమాదమే యని భట్టనాగేకులు చెప్పిరి. సర్వంకషలో సహరజసా సరజనమ్. అవ్యయ మిత్యాదినా సాకల్యార్థేఽవ్యయాభావః. అచటర ఇతి సమాసాంత నిపాతః తేన సరజస్క- ఇతి బహువ్రీహ్యర్థోలక్ష్యః, ముఖ్యోవా. మహోకవి పృయోగ బాహుల్యాత్. అన్యయాభావ దర్శనం తు ప్రాయిక మిత్యక్తమ్ పాక్. (అత ఏవ న సరజన మిత్యనవ్యయా భావ ఇతి వాచనః. అథ వా మహోకవిప్రయోగ దర్శనా దవ్యయాభావ దర్శనమ్ ప్రాయికమితి పక్షాశ్రయణా ద్బహువ్రీహ్యర్థోఽపి సాధురేవ (6-47) మహోకవి పృయోగబాహుళ్యమువలన సరజనశబ్దమునకు లక్షణచే బహువ్రీహ్యర్థము కూడ సాధువే యని మల్లినాథుఁడు. “సరజనశా మవనేరపాం నిపాతః” (10-20) అని భారవి ప్రయోగము.

సరస్వతీకంతాభరణము నందలి “శ్రీపుంస దేన్వనదుహ ర్గ్గజుష రాఘమ వాఙ్మన

పాక్షిభువ దారగ వార్యస్తీవ వదస్తీ వాహోరాత్ర రాత్రినివ సక్తన్తి వాహర్దివ సరజస
వృక్షపాయవ ద్యాయువ జ్యాయువ జాతోక్ష మహోక్ష వృద్ధో జ్ఞోపకున గోష్ఠ్యావః”
(5-4-32) అను భోజనసూత్రమునకు హృదయహోరిణి యను వ్యాఖ్యలో “సరజసమితి సాకల్యేఽ-
వ్యయాదావః సరజస మభ్యవహరతి. బహువ్రీహిర్వా. సరజస మవహాయ కేతికీనామ్ ప్రసవమ్
ఇతి” అని సరజసమును బహువ్రీహిగాఁ గూడ నాయణదండ నాకుఁడు పేర్కొనినాఁడు.
అంధ్రమాఘములో వచ్చే “సరజస సమరంద జాత ప్రసవ కుశముల” (7-32) అని వాడఁబడినది.

తవ వరద కరోతు పుష్పాత మహామయం నాయకః [11-67]:- సుప్రాత సుశ్య
మదివ కారికుక్ష చతుర కైర్యజీవ రా జపద ప్రోష్ఠపదాః [5-4-120]. అను సూత్రమున
బహువ్రీహ్యర్థమున సత్ప్రత్యయాంతముగా నివర్తించఁబడుటచే నప్రత్యయంతమై “టి”
తోపము గలిగి సుప్రాత మని యేర్పడును. శోభనమైన ప్రాతః కాలము కలిది సుప్రాతము.
మవ్రాత మని యిట్లము. ఏకు సుప్రాత మొనరించుఁ గాక నేఁడు. అ. మా. [11-67].

కూంబ్జ షేఘాః సరితః [12-60] - సర్వ కూ లాభ్య కరీషేషు కషః [3-2-42]
అను సూత్రముచేఁ గూంబ్జమునకుఁ బరమగు “కష్” రాతువునకు “ఖచ్” ప్రత్యయము
వచ్చి “కూమ్ కషతి” యను విగ్రహమున నుద్భవమై ముమాగమము వచ్చి కూలంకషమని
యేర్పడును. కూలంకషేఘనదుల... ... అ. మా. [12-60].

వృజ్ఞా మృగ్యజావ మధ్యగీషత [14-21]:- “అచతుర” సూత్రములో ద్వంద్వైకవ
ర్ధావమున ‘అచ్’ ప్రత్యయంతముగా మృగ్యజావ శబ్దము నివర్తించఁబడినది. ఎలమి నధ్య
యించిరి మృగ్యజావము. అ. మా. [14-21].

తథాని వాచారతయా యవ క్రి మామ్ [1-40]:- వాచో బహోవ్యైస్య సన్తి యను
విగ్రహమున “వాచ్” శబ్దమునకు “అంశటచ్ బహుభాషిణి” [5-2-125] అను సూత్రముచే
‘వారచ్’ ప్రత్యయము రాఁగా ‘వాచార’ యని యేర్పడి తల్పప్రత్యయము చేరఁగా ‘వాచారత’
యని యగును. ఒక వాచారత యుద్భవించి... ... అ. మా. [1-40].

ఇక్లే తక్కిన ప్రయోగముల ప్రక్రియ యెఱుంగవలయును.

ఈ శాస్త్రములో మిక్కిలి విచిత్రప్రయోగములు గల శ్లోకము.

గ్లో॥ ఘోమవస్కన్తం యనీహి నన్దనమ్ ముషాణ రత్నాని హరామరాజ్గణాః,

విగృహ్య చక్రే వముచిద్విషా జలీ య ఇత్త మస్వాన్త్య మహర్దివం దివః. (1-51)

శ్రీకృష్ణునకు నారఁడు రావణుఁ దొనర్చిన దుండగములను జెప్పు సందర్భము. బల
వంతుఁడగు రావణుఁ డింద్రుఁడతో ఘోధించి యమరావతి నాక్రమించెను. నందనవన
మును చేదించెను. రత్నములను దొంగిలించెను. అప్పురఃశ్రీల నవహరించెను. ఈ
పదముగాఁ బ్రతినిధము దాడిచేసి స్వర్గమున కస్వాన్త్యము చేకూర్చెను. అని దీని
రీతి.

ఇందు అవస్కన్త, యనీహి, ముషాణ, హర, యనునవి లోణ్యాధ్యమపురుషములను
బోధించు క్రియావదములు. అనఁగాః అవస్కన్త = అవరోధింపుము; యనీహి : చేదింపుము
ముషాణ : దొంగిలించుము; హర = అవహరింపుము; అని యర్థము. ప్రథమపురుష
బోధక మగు రావణవదమునకు మధ్యమ పురుష క్రియతో నన్వయము గుదురదు. ఇవట

మల్లినాథుడు 'బిల్' యను పదమున కన్వయించు నట్లు వరోధించెను, చేదించెను, దొంగి లించెను, హరించెను; అనియన్నిక్రియల యందును బొనఁపున్వార్థమునుజెప్పి "అత్రా'వస్కన్తే త్యాదౌ 'క్రియాసమభిహారే లోటే, లోటో హిస్వా వా చ తధ్వమో' ఇ త్యనువృత్తై 'సముచ్చయే॥ న్యతరస్యామ్' ఇతి ఓకల్పేన కాలసామాన్యే లోటే. తస్య యథోపగ్రహం సర్వతి జాడో హిస్వా చ. ప్రకరణాదినా త్వర్థ విశేషావసానమ్ 'అతోహే' ఇతి యథాయోగ్యం హిలుక్. పానఃపున్యమ్ భృశార్థో వా క్రియాసమభిహారః అవస్కన్తనాది క్రియావిశేషాణాం సముచ్చయః క్రియాసమభిహారః. తత్పామాన్యస్య 'సముచ్చయే సామాన్య వచనస్య' ఇ త్యనుప్రయోగః చక్రే ఇతి." "క్రియాసమభిహారే....., సముచ్చయే...." అను సూత్రముల వలన సర్వకాల సామాన్యమగు లోటు ప్రయోగింపఁబడిన దనియు 'సముచ్చయే సామాన్య వచనస్య' అను సూత్రము వలన నవస్కన్తనాది క్రియాసమభిహారమునకు 'ఇత్రే' యను ననుప్రయోగము చేయఁబడిన దనియు వ్యాఖ్యాన మొనర్చినాఁడు.

సిద్ధాంత కౌముదిలోఁ బై సూత్రములకు వృత్తివ్రాయుచు "ఏతేన పురీమవస్కన్త..... ఇతివ్యాఖ్యాతమ్. అవస్కన్త లవనాది రూపా భూతానద్యతనపరోక్ష ఏకకర్తృకాఅస్వాప్యక్రియేత్వ ధాత్. ఇహ పునఃపునశ్చస్కన్తేత్యాదిరర్థ ఇతి వ్యాఖ్యానమ్ భ్రమమూలకమేవ. ద్వితీయ సూత్రే 'క్రియాసమభిహారే' ఇత్యస్యాననువృత్తేః. లోడన్తస్య ద్విత్యావత్తే శ్చ. పురీమవ స్కన్తేత్యాది మధ్యమ పురుషైకవచన మిత్యపి కేషాఙ్చ ద్రుమవివ పురుషవచన సంజ్ఞే ఇహ నేతుక్తత్వాత్." భూతానద్యతన పరోక్షమును బోధించు నవస్కన్త లవనాదుల కేక కర్తృక మగు నస్వాప్యక్రియ తోడనే యన్వయము. ద్వితీయసూత్రమునఁ గ్రియా సమభిహారసూత్రానువృత్తి లేనందునను, (పునఃపునశ్చస్కన్త) మాటిమాటికి నవరోధించె ననునర్థము చెప్పిన వ్యాఖ్యానము భ్రమమూలకము. ఇచట 'పురీమవస్కన్త' మొదలగు వానికి మధ్యమపురుషైకవచనార్థము చెప్పుట కూడఁ గొందఱి భ్రమయే. ఇచటఁ బురుష వచన సంజ్ఞలు పేర్కొనఁబడలేదని భట్టోజీదీక్షితులు మల్లినాథునివ్యాఖ్యను ఖండించినారు. ఇచ్చటఁబాణినీయ సూత్రముల యర్థమును గ్రహముగా విచారింపవలయును.

క్రియాసమభిహారే లోటే, లోటో హిస్వా వాచ తధ్వమో (3-4-2): క్రియాసమభిహార మనఁగాఁ బొనఁపున్యము. పొనఁపున్వార్థమును బోధింపవలసినపుడు 'లోటు' వచ్చును. ఆ లోటునకు 'హి-స్వ' ప్రత్యయములు వచ్చును. ఇచ్చటఁ బురుషవచనవివక్ష లేక యన్ని కాలము లందును ఐర స్మైపదమున 'హి' ప్రత్యయము, నాత్మనేపదమున 'స్వ' ప్రత్యయము వచ్చును. 'త-ధ్వమ్' ప్రత్యయముల విషయమున లోటునకు 'హి-స్వ' ప్రత్యయములు వచ్చును. పక్షమున, త - ధ్వమ్ ప్రత్యయములు వచ్చును. సముచ్చయే॥ న్యతర స్యామ్ (3-4-3): అనేక క్రియా సముచ్చయమునందుఁ గూడఁజే ర్చితిని లోటునకు హి - స్వ ప్రత్యయములు వచ్చును. ఇచట ఛన్తో॥ధీష్వ వ్యాకరణమ ధీష్వ నిరుక్తమధీష్వ త్యేవాయ మధితే అనఁగా ఛందో వ్యాకరణ నిరుక్తములను మాటిమాటికి నధ్యయనము చేయుచున్నాఁ డనిభావము.

యాథాది ద్యమప్రయోగః పూర్వస్మిన్ (3-4-4): ఈ లోడ్విధానమునందు లోడంతముగా నేధాతువు ప్రయోగింపఁబడినదో యాథాతువునే యనుప్రయోగ దాతువుగాఁ బ్రయోగింపవల

యును. అనఁగా 'ఐనీహిఐనీ హీత్యేవాయం ఐనాతి' యని ప్రయోగింపవలయును గాని 'ఐనీహి ఐనీహీ త్యేవాయం చిన్తి' యని లోట్పుయు క్తదాతువునకు భిన్నదాతువును భియోగింపరాదు.

సముచ్చయే సామాన్యవచనస్య (3-4-5): సముచ్చయమునందు లోడ్విధిలో సామాన్యార్థకమగు దాతువు ననుప్రయోగింపవలయును 'ఓదనఁమఁకుంక్ష్య, సక్తున్ సిఙ, దానాః ఖాదేత్యేవాయ మభ్యవహరతి' అని సముచ్చయమునందుఁ బ్రయోగింపవలయును.

'క్రియాసమభిహారే ద్వే వాచ్యే' అను వార్తికమువలన క్రియాసమభిహారదాతువునకు ద్వితీయము వచ్చును. అనఁగా బైమాఘ్లోకములో "అవస్కన్త అవస్కన్తః ఐనీహి ఐనీహి" యని ద్విత్యవచన మున్నపుడే పానఃపున్యార్థమును జెప్పవలయునుగాని. లేకపోవుటవలనఁ జెప్పరాదు. ఇది యిట్లుండ

"అత్రైతయోః పథోర్న కతరేణచన ఇ పీమాని జ్ఞద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి జాయన్త్య మ్రియన్త్యే త్యేత తృతీయగ్ం స్థావం తేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్ణతే తస్మాజ్జగుప్సేత తదేష క్లోకః. (5-10-8)" అను ఛాందోగ్యోపనిషద్వాక్యమునకు భాష్యములో "అత ఉభయమార్గవరిభృష్టా హ్యసకృత్తాయ నై మ్రియ నై చేత్యర్థః. తేషాం జనన మరణ సంతతే రనుకరణ మిదముచ్యతే" అనుచోట "జాయన్త్య మ్రియన్త్య" యను క్రియాపదములకు భయమార్గవరిభృష్టలు మాటిమాటికిఁ బుట్టుచున్నారు, చచ్చుచున్నారను నర్థమును శ్రీ శంకరాచార్యులు చెప్పిరి. ఈ భాష్యవ్యాఖ్యానములో "పానఃపున్యేన లోణ్యధ్యమైకవచనా త్రయోః ప్యాఖ్యాతేషు విధానాత్ పునఃపున ర్జాయ నై మ్రియ నై చేత్యస్మిన్వర్తే జాయన్త్య మ్రియన్త్యేతి ప్రయోగ ఇక్వాహ" అని యనందగిరి పూజ్యపాదులు 'జాయన్త్య' 'మ్రియన్త్య' యను లోణ్యధ్యమైకవచనక్రియాపదములు పానఃపున్యమున 'జాయ నై మ్రియ నై' యను నర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినట్లు చెప్పిచున్నారు.

ఇట్లే 'అథాత్ భిహృతిజ్ఞాపా' యనుచోట బ్రహ్మసూత్ర శాంకరభాష్యవాఖ్య యగు భామతిలో 'అథాప్య పురుషదేయస్యా మభివోపపత్తివ్యా పేవంసునిపుణం నిరూపయతః ఆ చ పత్యలోకాదా చావీచే ర్జాయన్త్య మ్రియన్త్యేతి వివరిత ర్తమానం క్షణ ముహూర్త యా మాహారా తార్థమాన మాన ర్త్వయన పత్పర యుగ చతుర్ద్యుగ మన్వన్తర పృథియ మహా పృథియ మహాసర్గా వాన్తరస్థ సంసారసాగరోర్విధి రనిశ ముహ్యమానం జాపత్రయపరిత మాత్మానం జీవలోకం చావలోక్య, అస్మిన్ సంసారమణ్డలే అనిత్యాశుచిదుఃఖాత్మకమ్ పృసంఖ్యాన ముపావర్తతే' అనుచోట ద్విత్యవచనరహితముగానే షడ్వర్ణనచక్రవర్తులగు వాచస్పతిమిత్రులు ప్రయోగించినారు. ఈభామతీవ్యాఖ్యానముగు పేదాంతకల్పితమవులో 'జాయన్త్య మ్రియన్త్యేతి-పునఃపున ర్జాయతే మ్రియతే చేత్యర్థః. 'క్రియాసమభిహారే లోట్' ఇతి పానఃపున్యే సర్వలకారావచ్ఛేన లోటః స్వాదేశస్య చ విధానాత్' అని ద్విత్యావధు లేకపోయినను క్రియాసమభిహారసూత్రమువలనఁ బానఃపున్యార్థమునందు లోట్టు, స్వాదేశము వచ్చిననని భగవదమలానందాచార్యులు చెప్పినారు.

పై యాకరణమార్గన్యూలగు నాగేశభట్టపాదులు కౌముదిని వ్యాఖ్యానించుచు వార్తికమున 'ద్వేవాచ్యే' అని చెప్పటవలన పైమాఘ్లోకములో ద్విత్యవచనప్రయోగము లేనందున 'క్రియాసమభిహారే లోట్' అను సూత్రముచేఁ బానఃపున్యార్థము చెప్పరాదు. అను ప్రయోగమగు

'పత్రే' తోనన్వయించి యస్యాస్యమును కేకూర్చెనని చెప్పవలయును లేక బలియగు రావణుడు 'అవస్కంధం = అవరోధింపుము' మొదలగు క్రియలతో నేవపలను ద్రోహ మొనర్చియస్యాస్యమును జేకూర్చెనని చెప్పవలయును. 'అహర్నివమ్' అనియుండుటచే బొనః పున్యార్థమును తెప్పవచ్చును. బాధ్యకారు లనుప్రయోగవిధిని విచారించుటచే 'జాయస్య మ్మియన్య' అను శ్రుతిలో ననుసరియొగ మక్కరలేదు. అసకృత్పదము వలన శ్రుతిలో బొనః పున్యార్థము వచ్చును. అట్లే వాచస్పతి ప్రయోగములోఁ బలుమాటలు 'చ, చ' యని యుండుటచే బొనఃపున్యార్థము చెప్పవలయును. 'క్రియాసమభిహారే లోబ్' అను సూత్రముచే బొనఃపున్యార్థము చెప్పు కల్పతరువు చింత్య మని లఘుబృహద్వజ్జేందు శేఖరములలో విపులముగాఁ జర్చించినారు. ఇదియంతయు నారోధించి బాల మనోరమలో 'బలియగు రావణుఁ డిందుగ్నితో విరోధించి యమరావతి యొక్క యవస్కందనము, నందనవన లవనము, రత్నముల మోషణము, నమరాంగనల హరణము నీవిధముగా నహర్నివము స్వర్గమున కస్యాస్యము చేకూర్చెనని యర్థమని మీమాంసకభిరూపణులగు వాసుదేవ దీక్షితులు చెప్పినారు. కల్పతరుపరిమళములో "క్రియాసమభిహారే ఇతి— క్రియాసమభిహారే లోబ్ లోబో హిస్యా' ఇతి పాణిని సూత్రేణ, క్రియాపానఃపున్య వివక్షయాం సర్వలకారావవాదేన లోబ్యహితః; తస్య సరస్వైవదాత్మనేపదయో ర్యదాకర్మం హిస్యా వాదేహి వ విహితో. నను క్రియాసమభిహారే లునీహి లునీ హిత్యేవాయం లునాతి 'ఇత్యాగ్నిధాహరణాంత రేష్యవ' 'జాయస్య జాయస్వేత్యేషేమాని జాయన్తే' మ్మియన్య మ్మియన్వేత్యేవ మ్మియన్తే. ఇతి ద్వీభావ సత్తస్య తస్య ధాతో రనుసరియొగళ్ళ ప్రాప్తితీతి తత్సూత్ర్య వార్తికే ద్వీభావానుశాసనాత్. "యదావిద్యనుప్రయోగః పూర్వస్మిన్" ఇతి సూత్రేణ క్రియాసమభిహారే తస్మైవ ధాతో రనుసరియొగనియమాచ్యు; నైవ దోషః; క్రియాసమభిహారవత్ జనన మరణ క్రియాద్యయ సముచ్చయ స్యావ్యత్యర్థ వివక్షితత్వాత్, సముచ్చయే స్యతరస్యా మితిసూత్రేణ సముచ్చయేనైవి లోబ్యాద్యమ పురుషైకవచనవిధా నాత్. తత్యహి న ద్వీభావవార్తిక మస్తి; నాపి యదావిద్యనుసరియొగవిధాన మస్తి; కిన్తు 'సముచ్చయే సామాన్య వచనస్యే' తిసూత్రేణ తావత్క్రియావిశేషానుగత సామాన్యవచన స్యాను సరియొగో విహితః 'ఓదనమ్ భుంక్త్య, క్షీరమ్ విభ; ధానాః ఖాద ఇత్యేవ మభ్యవహరతి' ఇత్యాది తదుదాహరణమ్. ఇహాపి జనన మరణానుగత సామాన్యభూత వివరివృత్తి వాచినోఽనుసరియొగోఽస్తి — 'అసకృదావర్తిని భూతాని భవన్తి' ఇతి. క్రియాసమభిహార సముచ్చయో భయవివక్షయాం చ సముచ్చయ వివక్షాసరియొగ్మేవ కార్యమ్ భవతి; విప్రతి షేదే పరంకార్యమితి స్మరణాత్" 'సముచ్చయే స్యతరస్యామ్' అనుసూత్రమునందు 'క్రియాసమభిహారే ద్యే వాచ్యే' అను వాక్యము పరింపక పోవుటచే ద్వీభావము లేక పోయినను బొనఃపున్యార్థము చెల్లునని సర్వతంత్రస్వతంత్రులగు నప్పయ దీక్షితులు పరిష్కరించినారు. ఇట్లు రెండుపక్షములు గూడ నున్నవని గ్రహింపవలయును.

౩. కట్టిడియై మహేంద్రప్రయః గట్టలుకన్ వహించి పాకజి

త్పట్టన మాకృమించెఁ జెఅవత్తై సురాంగనలన్ మహార్తమై
నట్టి మణ్ణుల్ హరించె మరుమాడిను నందనమెల్ల బెక్కుమా
ర్తిట్టలహర్నివంబు గననీడ సురారి దివంబునన్వస్థతన్.

అని మహాదేవుడుగారు పెక్కుమార్లు అహర్నివ మనికూడఁ బ్రయోగించినారు. శ్లోకములో నవస్కందలవనాది క్రియాసముచ్చయ ముండుటచేఁ బొసఁపుస్వార్థము వచ్చునుగాన దానికిఁ దెలుఁగులోఁ బెక్కుమార్లు పదము ప్రియుక్తమైనది.

ఈశ్లోకము మాఘమహాకవి వ్యాకరణ పాండిత్యమునకు నికఱోపలము. ఇట్టి వ్యాకరణరహస్య ప్రియోగములు మురారిమహాకవి యనర్హరాఘవమునఁ గూడఁగనఁబడును. అందువలననే.

శ్లో. మురారి పదచిన్తా చేతతథా మాఘే రతిం కురు.

మురారి పదచిన్తా చేతతథా మాఘే రతిం కురు.

మురారి పదప్రియోగనైపుణ్యము తెలిసినచో మాఘకావ్యమును జదువుము. విష్ణుమూర్తి (మురారి) పదచింతయున్నచోఁ బాపములొనర్చకు మను శ్లోకమును బెద్దలు చెప్పిరి. రాజనీతి పరిచయము.

శ్లో. షడ్గుణా శృక్తయ స్త్రిసః సిద్ధయ శోభదయా స్త్రియః.

గ్రన్థానధీత్య వ్యాకర్త మితిదుర్మేధసోఽవ్యలమ్ (2-28)

తే. గీ. అఱుగుణములు ..... అ. మా. (2-24).

ఇవి బలరాముని నలుకులు. అఱుగుణములు, మూఁడుశక్తులు, మూఁడుసిద్ధులు, మూఁడుదయములు. వీనిని వ్యాఖ్యానము చేయుటకు బృహస్పతి, కుక్ర, చాణక్య, కామందకాది నీతిశాస్త్రముల నభ్యసించి మందబుద్ధులు గూడ సమర్థులగుదురు. అనఁగా గ్రంథమున నభ్యసించినను దీనినెట్లు కార్యరూపమున నావరింపవలయునో రాజనీతిజ్ఞులగు శ్రీకృష్ణులు లెఱుగుదురుగాని, యద్దవాదులు తెలియనేరరని భావము.

శ్లో. సద్వి రాన్వి విగ్రహో యాన మానసం ద్వైధ మాశ్రియః.

షడ్గుణా శృక్తయ త్రిసః ప్రథా వోత్సహ మన్త్రజ్ఞాః.

క్షయః స్థానం చ వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతవేదినామ్ అనియమరము.

(1) సంధి (2) విగ్రహము (3) యానము (4) అననము (5) ద్వైధీభావము (6) సమాశ్రయము. అనునవి యఱుగుణములు. పృథుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి యనునవి మూఁడు శక్తులు. ఈ మూఁడు శక్తులవలన సాధింపఁదగినవి ప్రభుసిద్ధి, మంత్రసిద్ధి, ఉత్సాహసిద్ధి యనునవి మూఁడుసిద్ధులు. వృద్ధి, క్షయము, స్థానము ననునవి మూఁడు దయములు. విజిగీషువు—శత్రువు వీరల మైత్రి సంధి; వీరల విరోధము విగ్రహము; విజిగీషువు శత్రువుపైకి దండయాత్ర చేయుట యానము వీరు ప్రతిబద్ధశక్తులై కాలము కొఱకు జేచియుండుట యాననము. ప్రబల దుర్బలల వాచికమగు నాత్మసమర్పణము ద్వైధీభావము. (బలవంతులగు నిద్దఱు శత్రువుల నడుమ నుండెడువాఁడు వారిరువురతోఁ బ్రత్యేకముగా నీవాడ నని చెప్పుట. అం దొకనిచే సంధి చేసుకొనుట, యొకనితోఁ గల హింతుట ద్వైధమని శబ్దరత్నాకరము). శత్రువుచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై వాని నాశ్రయించుట సంశ్రియము. కోశదండముల వలనఁ బుట్టిన తేజస్సు ప్రభావము. చేయఁదగిన కార్యములకై యొనర్చు స్థిరప్రయత్న ముత్సాహము. ఈ షడ్గుణచింతనము రాజ్యాంగమంత్రము.

శ్లో. సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమ హైహి కార్యతః.

స్వాతా మమిత్రౌ మిత్రే చ సహజ ప్రాకృతా వపి. (2-38).

సీ. అరి ప్రాకృతుడైన ... .. ఆ. మా. (2-31).

నిర్దిమి త్రముగా నుపకారము చేయువాడు కృత్రిమమిందు. అట్లే నిర్దిమి త్రముగా నుపకారమొనర్చువాడు కృత్రిమశత్రువు. వినతల్లి పెదతల్లి బిడ్డలు, పేనత్త పేనమామ బిడ్డలు సహజమిత్రులు. వినతండ్రి పెదతండ్రి బిడ్డలు వారి సంతతి సహజశత్రువులు. తన సరిహద్దు దేశమున నున్నవాడు ప్రాకృతశత్రువు. వాని కవ్వలిప్రక్కనున్నవాడు మొదటివానికిఁ బ్రాకృతమిత్రుడు. కారణమేమన రెండవవానికి మూడవవాడు సరిహద్దున నుండుటవలన శత్రువై మొదటివానికి మిత్రుడగును. సహజప్రాకృతులగు మిత్రశత్రువుల యందు మిత్రత్వ శత్రుత్వములు నియతములు గావు. అనఁగా నొకమాటు మిత్రులై యుపకార మొనర్చి మఱియొక్కమాటు శత్రువులై యపకార మొనర్చవచ్చును. కృత్రిమమిత్ర శత్రులు నిమిత్తమాత్ర లగుటచే నుపకారాపకార భయము వారివలన నుండదు. కాబట్టి కృత్రిమ, సహజ, ప్రాకృతులగు మిత్రశత్రువులలోఁ గృత్రిమ మిత్రశత్రువులే శ్రేష్ఠులని భావము. ఇచటఁ గృత్రిముఁ డనఁగాఁ గపటియని యర్థముగాదు.

శ్లో. స్వశ క్త్యుపచయే కేచిత్, పరస్య వ్యసనేఽపరే
యానమాహు స్తదాసీనం త్వా ముత్థాపయతి ద్వయమ్. (2-57)

కం. తనబలము పెరుగ ... .. ఆ. మా. (2-50).

ఇది బలరాముని రాజనీతి. తన చతురంగములు, వ్యభుదండములు మొదలగు బలవృద్ధి కల్గినపుడు శత్రువుపై దండెత్తవలెనని కొందఱు చెప్పిరి. శత్రువు వ్యసనలోఁదైనపుడు దండు వెడలవలెనని కొందఱు చెప్పిరి. ఈ రెండును నీకు సమకూరినవి గాన నిది దండెత్తుటకు సరియగు సమయ మనిభావము.

శ్లో. “ప్రాయేణ సస్త్రో వ్యసనే రిపూణాం, యాతవ్య మిత్యేవ సమాదిశన్తి
తదా విపక్షే వ్యసనానపేక్షో, క్షమో ద్విషన్తమ్ ముదితః ప్రతీయాత్.”

శత్రువు వ్యసనలోఁడు కాఁగాఁ బరిఘటింపవలెనని ప్రాయికముగాఁ బెద్ద లాదేశించుచున్నారు. శత్రువు వ్యసనలోఁడు గాకపోయినను దాను స్వబలవృద్ధివలన సమర్థుడై శత్రువుపై కేగవలయునని కామందకుడు నీతిశాస్త్రమునఁ జెప్పినాడు.

శ్లో. “అన్యే ష్వపితు కాలేషు యదా పశ్యే ర్థవం జయః
తదా యాయా ద్విగృహ్యైవ, వ్యసనే చోత్తితే రిపోః”. (7-183)

మార్గశీర్ష చైత్రాది శుభమాసములందే గాక, తక్కిన కాలములలోఁ గూడఁ దనకు జయము సిద్ధించునను నమ్మక మున్నచో శత్రువు వ్యసనలోఁదై విపన్నుడై నపుడే దండెత్తవలెనని మనువుచెప్పినాడు.

శ్లో. బుద్ధిశత్రుః ప్రకృత్యజ్ఞో హనసంవృతి కఞ్చుకః
చారేక్షణో దూతముఖః పురుషః కోఽపి పార్థివః. (2-82)

సీ. అవ్యాహతంబును నత్యంతతీక్షణంబు ... .. ఆ. మా. (2-63)

బుద్ధియే యాయధము, స్వావ్యాధి రాజ్యాంగప్రకృతులే శరీరావయవములు, గొప్పదగు

మంత్రగుప్తియే కవచము. గూఢచారులే కన్నులు, రాయబారము జరుపు దూతయే వాక్కులుగాఁ గలిగిన లోకోత్తరపురుషుడు ప్రమాదములేని రాజగునని భావము. బుద్ధిబలము లేనిచో శత్రువుల వలన భంగమొందును గాన రాజ బుద్ధిశస్త్రుడు కావలయును. రాజ్య సప్తాంగ ప్రకృతి వైకల్యము వలన రాజు వైకల్య మొందును గానఁ బ్రకృత్యంగుఁడు గావలయును. మంత్రాలోచనము లేనిచో రాజ్యము భంగమొందును గాన గుప్తమంత్ర కవచుడు కావలయును. గూఢచారులు లేనిచో స్వపరమంతరవృత్తాంతజ్ఞున ముంధపు గావునఁ జారేక్షణుడు కావలయును.

“గావః పశ్యన్తి గర్ధనే కేదై పశ్యన్తి పక్షితాః

చారైః పశ్యన్తి రాజాన శృష్యన్తి మితరే జనాః”.

గోవులు వానవలన వస్తువులను గాంచును (పసిగట్టును). సర్వవిషయములను కేదములతోఁ బరిశీలించు పరికింతురు. రాజులు చారుల వలన రాజ్యవిషయము లవలోకింతురు. ఇతరులగు సామాన్యమానవులు కన్నులతోఁ గాంచురని చెప్పఁబడినది. ‘స్వ పర మ్మూల కార్యవలోకనే చరా శృష్యంషి క్షితిపాలనామ్’ భూపాలకులకు స్వపరకార్యమండల కార్యములను జూచుటయందు గూఢచారులే కన్నులని నీతివ్యాఖ్యామృతము. దూతలు లేనిచో రాజకార్యములందు మూఁగవానివలె రాజునకు వాగ్ద్యవహారనిధి యుండదు గాన దూత ముఖుడు గావలెనని చెప్పఁబడినది. ఇట్టిరక్షణములు గల రాజపాయము లేక కుశలుఁడగు పని యుద్ధపుని రాజనీతి. ఈకావ్యము నందలి రాజనీతి చూపవలె నన్నచో ద్వితీయ పోదశ సర్గములలోని శ్లోకములన్నియు సుదాహరింపవలసి వచ్చును. మచ్చునకు నాల్గి చూపఁబడినవి. రాజనీతిలోని శ్లోకములు మిక్కిలి కష్టమైన వగుటచే నీద్వితీయ సర్గ శ్లోకముల కెఱ్ఱతేళ్ళని మనదేశమున వ్యవహారమున్నట్లు శ్రీమల్లాదిసూర్యనారాయణాశ్రమము సంస్కృతకవిజీవితములోఁ జెప్పిరి.

దేవయోనివిశేష పరిచయము

విమృశ్యమ్ విహమనుతే తురగవక్త్ర శుమ్మస్తమ్ముఖ మిహ కిన్నరమ్ స్రియాయాః

శ్రిష్టస్త మ్ముహ రితరోఽవి తన్నిజశ్రీ ముత్తుగ్గ స్తన భరభగ్గ వీరు మధ్యామ్ (4-38)
తే. గీ. స్రియమ వింబోష్ఠి ... . అ. మా. (4-38)

ప్రియయొక్క దొండవండు వంటి మోవిని ముద్దాడు కిన్నరుని (అశ్వాంగము, మమృష్యముఖము గల వానిని) గాంచి తురంగవక్త్రుడు (గంధర్వుడు) మెచ్చుకొను చున్నాడు. అట్లే యొత్తైన గుచ్చిల విరువునకు విఱుగుననుభయముచే జవజవలాడు నడుము గల తవజవలారిని గొఁగిలింతుకొను తురంముఖుని గాంచి కిన్నరుడు మెచ్చుకొను చున్నాడు. కిన్నరుడు మమృష్యముఖుఁ డగుటచేఁ బ్రయను జూచించుటకు సమర్థుఁడు గాని యశ్వాంగుఁ డగుటచేఁ గొఁగిలింతుకొనుటకు సమర్థుఁడు గాడు. రెండవవాఁడు (గంధర్వుడు) మమృష్యాంగుఁడగుటచేఁ దన భార్యను గొఁగిలింతుకొనుటకు సమర్థుఁడు గాని యశ్వముఖుఁడగుటచే ముద్దిమకొనుటకు సమర్థుఁడుగాడు. కాబట్టి యొకనిని గాంచి యొకఁడు వంతవించుచున్నాడని భావము. లోకములో దుర్లభమైనదే ప్రియమగుచుండు నని భావము. ఈవర్ణనము వలన రైవతకావలము దేవతావిహారయోగ్యుని భావము.

మామకవి యొక్కోకములోఁ గిన్నరులను మనుష్యములును నశ్వాంగులుగాను గంధర్వుల నశ్వములు మనవాంగులు గాను వర్ణించిభాడు. రామరాజ భూషణుడు వసుచరిత్రలో మ. హరిమై సాది శిరంబు సాదిమెయి జాత్యశోష్ట్రమాంగంబు గూ

డ రదోర్భిన్ రఘునాథశౌరి యసిఁ జెండన్ దివ్యమందార వృ

ష్టి రహిం బ్రాణాయతంబులై గగనవాటిం బుర్వ గంధర్వ కి

న్నర రూపంబులు దాల్చి సారె కవి యానందించుఁ దచ్చోర్భమున్.

రఘునాథశౌరి యద్వముతో ఖడ్గముచే రౌతును గుఱ్ఱమును ఖండింపఁగా రౌతుతల గుఱ్ఱముయొక్క మొండెము మీఁదను, గుఱ్ఱము శిరస్సు రౌతు మొండెము మీఁదను బడి యవి యాకాశమున నెగిరినవి. రఘునాథుని శౌర్యముగాంచి దేవతలు మందారపుష్పములు వర్షింపఁగా నీవృష్టి కవి సజీవములై గంధర్వ కిన్నర రూపములు దాల్చి దేవలతఁ గలిసి యవికూడ నతని శౌర్యమును గాంచి యానందించిన వని భావము. ఇద్దఱు గుఱ్ఱముయొక్క మొండెముపై రౌతుతల పడి గంధర్వుఁ డైనట్లు, నశ్వముఖము రౌతు శరీరముపైఁబడి కిన్నరుఁడైనట్లును వర్ణింపఁబడినది. అనఁగా గంధర్వులు మనుష్యముఖము గలిగి యశ్వదేహము గలవారనియుఁ గిన్నరు లశ్వముఖము గలిగి మానవదేహము గలవారనియు రామరాజభూషణుని యభిప్రాయము. ఇవట వసుచరిత్రవ్యాఖ్యాతలు పై మామకొకమును బ్రమాణముగాఁ గైకొని వ్యుత్క్రమాన్వయము చెప్పి గంధర్వుల తురంగములు గాను, కిన్నరులు మనుష్యములు గాను వ్రాసినారు. ఇదిచింత్యము. 'స్కాత్కిన్నరః కిమ్పురుష స్తురగ్గవననో మయః' అని యమరకొకములోను

'కిన్నరాః స్వః కిమ్పురుషా మయవోఽ. శ్వముఖాశ్చతే' అని వైజయంతీకొకములోను కిన్నరులే తురంగములుగాఁ జెప్పబడినది. కాదంబరిలోఁ జంద్రాపీఠుఁడు కిన్నరద్వయమును గాంచిన సందర్భమున 'కిమనేన గృహేతే నాగృహేతేన వా కిన్నరయగశేన ప్రయోజనమ్: .... కప్యాచ్చ మయా నిష్కరియోజన మిద మనుస్మత మశ్వముఖద్వయమ్' అనుచోట బాణభట్టు కిన్నరుల నశ్వములుగాఁ జేర్చినాఁడు. సూర్యశతకములో.

మారోపాస్తే సుమేరో ర్నువతి కృతనతో నాకథామ్నాం నికాయే

వీక్య వీరదావతీనామ్ ప్రతికుహరముఖం కిన్నరీణామ్ ముఖాని

సూతేఽ సూయత్యపీషజడగతి వహతాం కస్తవాగ్రై ర్వలద్భి

రాహ్వానాం వ్యస్యతాద్వ స్పమమనమహరే ర్హేషితం కల్మషాణి॥

సూర్యుని రథము మేటవర్వత మార్గమున వచ్చుచుండఁగా దేవతలందఱు నమస్కరించు చున్నారు. అందు నీగ్రుచేఁ దలవంచుకొనిన కిన్నరశ్రీలను గాంచి సూర్యాశ్వములు మెడలును బ్రక్కకుఁ ద్రిప్పి మెల్లఁగా నడచుచున్నవి. అపుడు సూతుఁడగు నమారుఁడు కోసించుచుండఁగా 'వడివడిగాఁబోలుచుండఁగా' నాగుఱ్ఱములు సకిలించుచుఁ జేయు శబ్దములు మిమ్ములను రక్షించుగాఁక. ఇవటఁ గిన్నరశ్రీ లశ్వములు గాన వారిని గాంచి యాఁడు గుఱ్ఱములని భ్రమించి సూర్యాశ్వములు వారివై పునకు మెడలు దిగిప్పి మెల్లఁగా నడచుచున్న వని భావము. ఇట్లు మయూరమహాకవి కూడఁ గిన్నరుల నశ్వములుగా వర్ణించినాఁడు. 'కిన్నరీణామ్ = అశ్వముఫీ నామ్' అని త్రిభువనపాలవ్యాఖ్య.

ఉద్వేజయ త్వణ్ణి ... పుస్తం.గతి మశ్వముఖ్యః॥ (1-11)

అను కుమారసంభవ శ్లోకవ్యాఖ్యలో "అశ్వనా మ్ముఖా నివముఖాని యాసాం తా అశ్వముఖ్యః కిన్నరత్రియః ఉచ్చ్రముఖవ త్వమాసః స్వాత్మిన్నరః కిమ్మురుష స్తుర్జగవ దనీ మయ్యః" ఇత్యమరః అని పరిణామకు. 'యత్నోఽధ కురగాయనః గన్ధర్వో గాతు గాన్ధర్వో' అనివై జయంతి. వీనినిఁబట్టి రామరాజభూషణుని భావమే సరియైనదని నిర్ణయం పవలసి యున్నది.

ఈమామకవి ననుసరించియే కాబోలు

మ. కనుఁగొంటే: స కలేందువీరి ముఖి: యాగందర్యులం బంకశా

సన గేహి న్యు వదిప్తు గీతరచన సర్వంకవ ప్రజ్ఞానన్.

కన దుత్తుంగ విమాన చాదులదురంగ గ్రీవులన్ నిర్జరీ

జనకా స్మృత సహాయ లరానుల యక్షగ్రామ వాస్తవ్యులన్ (2-83)

అని గందర్వల సశ్వముఖులుగా ముక్కుతిమ్మన పారిజాతావహరణమున వర్ణించి నాడు. వీనిసాధుత్వమువలె రెండు వక్షములునున్నట్లంగీకరింపవలయును.

బోధిషకాశ్రు పరిచయము

వవవాత్మ జేన్ద్రపుత మద్యపరీన, వికరా మరోచి రుచిరేణ తక్కితా!

సదతేవ యోగ ముభయగ్రహాన్తర, స్థితకారితం దురుధరాఖ్య మిస్తునా॥ (18-22).

కం. భీమార్జున మద్యస్థితుఁడై ... .. ఆ మా. (18-22)

భీముఁడు సర్థుమఁడు విరువైపులనుండగా మద్య మున్న శ్రీకృష్ణుఁడు రెండుగ్రహ ముల్ల మద్యమండి దురుధరాయోగమును బొందిన చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించె నని భావము.

ఈ దురుధరాయోగము బృహజ్జాతకమున నిట్లుచెప్పఁబడినది.

హితార్కం సునపాఽ సపా దురుధరా స్వాన్వ్యోభయవై ర్గ్రహైః

శీతాంశో, కథితోఽ న్యథా కు బహుభిః కేమదుగ్రమోఽ న్యై స్త్యసౌ

తేవ్యై శీతకరేఽ తవా గ్రహాయుకే కేమద్రుమో నేవ్యతే

తేచి తేన్ద్ర్య సహాశకేషు వ పద మ్మక్తి పృషిద్ధా నతే॥ (18-6).

కల్యాణవర్య పారావళిలో

రవివర్జం ద్వాదశగై, రవపా తస్మా ద్విశీయగై స్సునపా!

ఉభయస్థితై ర్దురుధరా, కేమద్రుమ పంక్షికోఽ తోఽవ్యః॥

సూర్యుఁడుకాక తక్కిన కుజ, గురు, శని, బుధ, శుక్రులలో నెవరైనను జంద్రుని సకు రొడవయింటి మున్నచో మనపాయోగము ద్వాదశమున మున్నచో ననపాయోగము. రెండుప్రక్కల నుండగా ద్విశీయ ద్వాదశ స్థానములందున్నచో దురుధరా యోగము. ఈ మూఁడు యోగములు వట్టివిచో వది కేమద్రుమయోగ మని కొందఱినుకము. ఒకప్రక్కఁ గుజాదులుండి రెండవప్రక్క సూర్యుఁడున్నచో దురుధరాయోగము కల్గదు, కాని రెండు వైపుల నాకుజాదులుండఁగా సూర్యుఁడు కలిసినను యోగము చెడదు. 180వధములుగా వీ దురుధరాయోగము లేర్పడవచ్చును. ఈయోగఫలితమును

శ్లో. ఉత్పన్నభోగ ముఖ భు గ్ధన వాహవర్య

స్యాగవిష్కోదురుధరా పృథమః పుభ్యత్యః (18-9) అని వరాహమిహిరాచార్యులును

దీపముల నార్చినను వెన్నెలకాంతులు వైడూర్యముల వైఁబడి యెక్కువ వెలుగు నిచ్చుచున్నవని భావము.

“అవిదూరే విదూర్యస్య గిరే రుక్తజ్జ రోధసః, క్షోగజ్జోలిక సీమా నైమజే స్తస్యా కరోఽభవత్,”

వైడూర్యములు విదూరవత్సరమునఁ బుట్టు నని వృద్ధభటుఁడు రత్నశాస్త్రములోఁ జెప్పినాఁడు. విదూరదేశములోఁ బుట్టుమఱులు వైడూర్యము లని కొందఱు చెప్పుదురు.

మార్జారనేత్ర సజ్జాశం రసాలప్రతిమం హిహ

కఠినం విర్యులమ్ పుణ్యం వైడూర్యమేవ మజ్జశమ్.

అను శ్లోకములో వైడూర్యము పిల్లికన్ను వలె నుండునని పండిత్యుఁడు రత్నదీపి కలోఁ జెప్పినాఁడు

అ. వె. పగలు గొంది గానఁబడెను, విదాలంబు, కన్నుల బోలె వెల్లుగల్గి నూలు

దిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరఁబారు వైడూర్య, రత్నమునకు దీప్తయత్నమునకు.

అని యాంధ్రరత్నశాస్త్రము. అందువలననే పిల్లికన్నుతాయ యని వైడూర్యమునకుఁ దెలుఁగుపేరు.

సీ. “పిల్లికన్ రతనంపుఁ బెద్దమందనములు! పొద్దుగల్పాడెంపు మిద్దియలును”

(రా. సుం. 9) అని కూచించితిమ్మకవి. రాత్రిఅందు వైడూర్యములు పిల్లికన్నుల వలెఁ బ్రకాశించు ననియు నివియున్నచోట టకెలుకలు రావనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు.

శ్లో. ఉరగేస్త్రి మూర్ధుహ రత్న సన్నిధే, యృహ దన్నతస్య రసితైః వయోముహః

అభవ న్యదజ్జ ఇధువః సమువృష్ట, న్నవ వాలవాయః మణిస్థలాఽపరాః॥ (13-58)

అ. వె. పాఁనతేండ్ల తలల... .. అ. మా. (13-58).

ఇది మయనభావర్థనము. వాలవాయమనఁగా వైడూర్యములు పుట్టుదేశవిశేషము. అందుఁ బుట్టునది గాన వాలవాయః మన వైడూర్యము. పాముల పడగల యందుఁ బుట్టిన నాగమఱులు దగ్గఱగా ఉన్నపుడు మేఘములు గర్జించుచుండగా నానభాంగణము వైడూర్యముల కుద్భవస్థాన మగుచున్నదని భావము. సర్పముల శిరోమఱులు నన్నిది లోనున్నపు డకాలమునఁ గూడ మేఘములు గర్జించుననియు నెవ్వరి నీనాగమఱులు మేఘగర్జితములు గల్గినో యదియే విదూర. భూమియనియు మల్లినాథుఁడీ శ్లోకవ్యాఖ్యలోఁజెప్పినాఁడు.

రామాయణ పరిచయము:-

ఏకస్మి న్నదికనయః క్రియం వహ స్త్యః

సంక్షోభమ్ ఏవనధువా జవేన నీతః

వాల్మీకే రరహిత రామ లక్ష్మణానాం

సాదర్య్యం దధతి గిరామ్ మహాసరస్యః [4-59].

ఈశ్లోకమునందు రై వతక్రాదియందలి సరస్సులు వాల్మీకి వాక్కులవలె నున్నవని వర్ణించఁ బడినవి. అధికప్రయః శ్రియం వహ స్త్యః = వయస్సనఁగా నీరు గమక నెక్కువ జలసమృద్ధిని వహించుచున్న వని సరస్సుల వరమగు నర్థము. కవులునఁగాఁ గోతులు సుగ్రీవుఁడు అంగదుఁడు మొదలగు వానరుల గుణాలంకార శోభను వహించుచున్న వని వాల్మీకి వాక్కుల వరమగు నర్థము. సంక్షోభమ్ ఏవనధువా జవేన నీతః = వాయుజన్యమగు వేగముచే

కోపించిన నాయకచేఁ దిరస్కృతుడై నాయకుఁడు వెతలుచుండఁగా నాయక వానిని నాపుటకై కృతకముగాఁ దుమ్మెను. అది దొంగతుమ్మని తెలిసియు నాయకుఁ డవశమున మునకు భయపడినట్లు మఱి వచ్చి నాయకతోఁ గూడెనని భావము.

శ్లో. 'కార్యోద్యమే న శస్త్రం, క్షుతం న యాత్మావ్రదేశయో శస్త్రమ్'

తుమ్ము కార్యారంభమునందును బ్రయాణకాలమునందును దుశ్శకునమని శకునప్రదీప మున లావణ్యశర్మ చెప్పినాఁడు.

శ్లో. వ్రజతః క్వ కాత వజసీతి? పరిదయ గతార్థ మస్పటమ్

దైర్య మభివ దుదితం శకునా జనసి నిభర్తున విరుద్ధ మన్యనా॥ (15-87)

ఉ. పోవఁగ నిర్దమైన .... అ. మా. (15-98).

శకుపాలుని పైనికుఁడొకఁడు యుద్ధమునకేగు చుండఁగాఁదల్లి చలదనుటచే మిక్కిలి కోపించిన పిల్లవాఁడు నాన్నా? యెక్కడకు వెళ్ళుచున్నా వని యస్పటముగా నడుగఁగా నావైవిటని దైర్యము పోయినని భావము. ఇచ్చట 'వ్రజసి' యనుటకుఁ బిడులు మాటలు పరిగారాని శకువు గాన 'వజసి' యని వాడఁబడినది. 'వజ-వ్రజ గత' యని భాతుపాత ముండుటచే పీవయోగము మిక్కిలి నమత్కారముగా నున్నది. ప్రయాణ మగుచుండఁగా వెక్కడకని యడుగుట యవశకునము. యోగయాత్రయుండు

శ్లో. యానాక్యురా వివతవమ్ బృహతీవ కాబిద్ గర్భేణ భారబృహతీ స్వపురః స్థితాత్రీ।

అగచ్ఛ తివృ తుకః ఇత్కం మర్దవావి శద్ధశ్చ రాజగమనే పృతిపేదకాః స్మయః॥

వ్రాయాణ మగుచుండఁగాఁబడుట, గర్భితాత్రీ మొదలగు వారెదురుగావచ్చుట, యితర ము లిటువచ్చి కూర్చొనుమా ఎక్కడకు? అగుము, మొదలగునవి వల్కూట దుశ్శకున ములని చెప్పఁబడినవి.

శ్లో. అభివర్త్తి వల్లభతమస్య ఏగం దమలాయతాంకుకా।

భూమివధసి రభసేన యతీ విరరాజ కావఫ సమమ్ మహోల్కయా॥ (15-92)

ఉ. వుదమివి మింది నట్ల ... అ. మా. (15-10)

కాతెడు పైఁదతో వేగముగా భూమిపైమగని కెదురుగా వచ్చునొక కాంత యుజ్జ్వ లశక్తులతో వాకాశమునఁ బ్రకాశించు మల్కవలె నొప్పెనని భావము. శకున ప్రదీపమున

శ్లో. ప్రతిమూర్ఖయ్యచోల్కా ప్రపాత శేతు ప్రబోధ విద్వాతాః

శ్చస్త్రీకర కావవాతా రాక్షాస్ ప్రహ్లానవిహ్నయః॥

వ్రాయాణపమయమున మల్కాపాతము, కోకడుక్క పొడుచుట, పిడుగులుపడుట, ముగంధవాన కురియుట, పెద్దగాలులువీచుట రాజంకు పిమ్మములు. (అపజయము మొద లగునవి) కల్పించునని లావణ్యశర్మ చెప్పినాఁడు.

ఇట్లే శకుపాలుని పై వికులు యుద్ధమున కేగు చుండఁగా వారి భార్యలు కన్నీరు కట్టుట, పారి ... కిందఁబడుట, కమ్మ అదురుట, బిందుజను లేడుట మొదలగు పరిణామములు పల్లించ బడినవి.

రత్నశాస్త్ర పరిచయము :-

“ము క్తమ్ ము క్తాగర మిహ క్షీర మివాభైర్, ర్వాపీ ష్యవర్తీన మహానీల దలాసు
శత్రుశ్యామై రంభఖి రాకుమ్రక మహ్నః, శ్చాయా మచ్ఛా మృచ్ఛతి నీలీనలిశ్యః.” (4-44)

మ. నునుముత్యంబుల డాలు.... ..అ. మా. (4-44).

ఇది రై వతకాద్రివర్ణనము. రై వతకాద్రియందలి నడబావులలో నప్పుడే మేఘములు
గుసిన నీరు ముత్యముల రంగు గలిగి పాలవలె నున్నది. ఆ బావులందున్న యింద్రనీలమణుల
కాంతులు చురకత్తులవలె నల్లని వై పైకెగఁజిమ్ముటచే నానీరంతయు నీలీనలిమము (నీల
మనుపేరు గల యొక యోషధవృక్షరసము) వలె నల్లగా నొప్పు చున్నదనిభావము.

పయో మధ్యే క్షిపే న్నీలం నునీలం తత్పయో భవేత్

ఇద్ర్యనీలస్య ఓజ్జేయో రత్నశాస్త్ర విశారదైః

ఏతద్గుణవిశిష్టస్య లోకానాం హితకారకః

పరిక్షా శక్యనీలస్య బుధై రేవమ్ ప్రకీ ర్తితా. (ర. దీ. 4-14, 15)

ఇంద్రనీలములను బాలలో నుంచినచోఁ బాలు నీలవర్ణమును బొందును. ఇది యింద్ర
నీలమునకుఁ బరిక్ష. పాలను నల్లగా మార్చునదియే నీలమణులలో శ్రేష్ఠమైనది. యని చందే
శ్వరుఁడు రత్నదీపిక యందుఁ జెప్పినాఁడు. అందుచే బావులలో స్వచ్ఛమై పాలవలెఁ దెల్లగా
చున్ననీరు క్రిందనున్న యింద్రనీలకాంతులు వడుటచే నల్లగా నున్నదని వర్ణింపఁబడినది.

ఉద్భిద్య విద్విష ఇవ ప్రసభమ్ మృగేస్త్వా

నిస్త్వాను జానుచర భూపతయోఽ ధ్యవాత్ముః

వన్యేభ మస్తక నిఖత నఖాగ్రము క్త

ము క్తాఫల ప్రకర బా.జ్ఞో గుహా గృహాణి. (5-12)

మ. కరికుంభంబులఁ జీల్చుచో... ..అ. మా. [5-12].

శ్రీకృష్ణు ననుచరులగు రాజులు సింహములను శత్రువులవలెనే చంపి, యేనుఁగుల
కుంభస్థలములను జీల్చి నాసింహముల గోళ్ళనుండి జాతి వడిన ముత్యముల పోవులు గల
గుహల నధివసించి రనిభావము.

ద్వివేన్ద్ర జీమాత వరాహ శంఖ, మశ్వాహి శుక్త్యర్భవ కేణుకాని

ము క్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే, తేషాం హి శుక్త్యర్భవ మేవ భూరి.

ఏనుఁగుల కుంభములు...మొదలగు వానియందు ముత్యములు పుట్టు నని రత్నశాస్త్ర
మునందు వృద్ధభటుఁడు. క. జలధర ఫణిఫణ కీచక, జలచర కరి మస్త కేజీ శంఖ వరాహో
జ్జ్వలదంష్ట్ర శక్తు యదరం, బుల ముత్యము లొదవు వర్ణములు వివిధములై. అని యాంధ్ర
రత్నశాస్త్రము.

రతే హ్రియా యత్ర నిశామ్య దీపాన్, తాలాగతాభ్యోఽ దిగృహం గృహిణ్యః

విద్య ర్భిదాతేక్షణ భీషణాభ్యో, వై డూర్య కుడ్యేషు శశిద్యుతిభ్యః. [3-45]

ఉ. అందలి గేహినుర్

అ. మా. [3-45].

సంభోగకాలమున సిగ్గుచే త్రీలు దీపముల నార్పియు వై డూర్యములు పొదగఁబడిన
కిటికీలనుండి విల్లికన్నులవలె భయంకరములై వచ్చు చంద్రకిరణములకు భయపడిరి.

దీపముల నార్చినను వెన్నెలకాంతులు వైడూర్యముల వైఱిడి యెక్కువ వెలుగు నిచ్చు చున్నవని భావము.

“అవిదూరే విదూర్యస్య గిరే రుక్తజ్జిరోదనః, కోగబోలిక సీమా నైవతే స్తస్యా కరోఽభవత్.”

వైడూర్యములు విదూరవత్సతమునఁ బుట్టు నని వృద్ధభటుఁడు రత్నశాస్త్రములోఁ జెప్పినాఁడు. విదూరదేశములోఁ బుట్టుమఱులు వైడూర్యము లని కొందఱు చెప్పుదురు.

మారానేత్ర సజ్జాశం రసాలపృతిమం హిహ

కఠినం విర్యులమ్ పుణ్యం వైడూర్యమేవ మజ్జళమ్.

అను క్లోకములో వైడూర్యము పిల్లికన్ను వలె నుండునని చందేశ్వరుఁడు రత్నదీపి కలోఁ జెప్పినాఁడు

ఆ. వె. వగలు గొంది గనఁబడెను విదాలంబు, కన్నుఁ బోలె పెట్టు గల్గి నూలు

దిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరఁబారు వైడూర్య, రత్నమునకు దీప్రయత్నమునకు.

అని యాంధ్రరత్నశాస్త్రము. అందువలననే పిల్లికన్నుతాయి యని వైడూర్యమునకుఁ దెలుఁగుపేరు.

సీ. “పిల్లికన్ రతనంపుఁ జెదమందనములు! పొద్దుగల్పాదెంపు మిద్దియలును”

(రా. సుం. 9) అని కూచిమంచితిమ్మకవి. రాక్షులందు వైడూర్యములు పిల్లికన్నుల వలెఁ బ్రకాశించు వనియు నివియున్నచోఁ బటఁలుకలు రావనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు.

క్లో. ఉరగేన్ద్ర మూర్ధుహ రత్న వన్నిదే, ర్మహా దన్నతస్య రసితైః పయోముచః

అభవ న్యదజ్జణ్ఘః సముప్సవ, స్సవ వాలవాయః మణిన్ద్రాజ్కరాః (13-58)

ఆ. వె. పాదతేంద్ర తలఁ... .. ఆ. మా. (13-58).

ఇది మయపదార్థ సము. వాలవాయమనగా వైడూర్యములు పుట్టుదేశవిశేషము. అందుఁ బుట్టువది గన వాలవాయః మన వైడూర్యము. పాముల వదగల యందుఁ బుట్టిన నాగమఱులు దగ్గఱగా మన్నపుడు మేఘములు గర్జించుచుండగా నానభాంగణము వైడూర్యముల కుచ్చవస్తాన మగుచున్నదని భావము. సర్పముల కోమఱులు నన్నిది లోనున్నపు డకాలమునఁ గూడ మేఘములు గర్జించుననియు నెత్తురి నీనాగమఱులు మేఘగర్జితములు గల్గినో యదియే విదూర. భూమియనియు మల్లినాథుఁడి క్లోకవ్యాఖ్యలోఁజెప్పినాఁడు.

రామాయణ పరిచయము:-

ఏకస్మి న్నదికవయః క్రియం వహస్త్యః

సంక్షోభమ్ సవపభవా జవేన నీతాః

వాల్మీకే రరహిత రామ లక్ష్మణానాం

పాదర్యం దదతి గిరామ్ మహాసరస్యః [4-59].

ఈక్లోకమునందు రైవతక్కాదియందలి సరస్సులు వాల్మీకి వాక్కులవలె నున్నవని వర్ణింపఁ బడినవి. అదికవయః క్రియం వహస్త్యః = పయస్సనగా నీరు గనుక నెక్కువ జలసమృద్ధివి వహించుచున్న వని సరస్సుల వరమగు నర్థము. కవులునఁగాఁ గోతులు సుగ్రీవుఁడు అంగదుఁడు మొదలగు వావరుల గుణాలంకార కోభమ వహించుచున్న వని వాల్మీకి వాక్కుల వరమగు నర్థము. సంక్షోభమ్ సవపభవా జవేన నీతాః = వాయుజన్యమగు వేగముచే

సంక్షోభమును బొందిన వని స. ప. హనుమంతుని వేగవర్తనముచేతఁ బ్రాగల్భ్యమును బొందిన వని వా. వా. ప. అరహిత రామ లక్ష్మణానామ్: ఎడఁబాటులేని యాఁగుబెగ్గురు పక్షులు గలవని స. ప. ఎడఁబాటు లేని రామలక్ష్మణులు గలవని వా. వా. ప. మహా సరస్వో వాల్మీకే ర్గిరాం సాధర్యం దధతి = ఇట్లు పెద్దపెద్ద జలాశయములు వాల్మీకి వాక్కుల సాధర్యమును గల్గియున్న వనిభావము. శ్లేషానుప్రాణితోపమ. మహాదేవుఁడుగారు.

సీ. అధికపి శ్రీలునునధిక వయస్సీలు, పటు కమనీయ సంపత్తిఁ జెలఁగ [4-59].

అను సీసములో 'భరిత కబంధ భంగములను' అను క్రొత్తవిశేషణము చేర్చి మిక్కిలి సమర్థతతోఁ దెనిఁగించినారు.

శ్లో. అథ లక్ష్మణానుగత కాన్తవపు ర్జలదిం విలంఘ్య శశి దాశరథిః
పరివారితః పరిత ఋక్షగణైః స్తిమిరౌఘ రాక్షసకులమ్ విభిదే. (9-31)

తే. ఋక్ష నేవక సంఘ మెల్లడలఁ గొల్వ... ..అ. మా. (9-31)

ఇది చంద్రోదయవర్తనము. ఇందుఁ జంద్రుఁడే రాముఁ డని యారోపింపఁబడినది. లక్ష్మణానుగత కాన్తవపుః = లక్ష్మణ మనఁగా లాంఛనము. లాంఛనముతోఁ గూడిన నుందర శరీరము గలవాఁడని చంద్రపరమైన యర్థము. లక్ష్మణునిచే ననుసరింపఁబడిన నుందరశరీరము గలవాఁడని రామపరమగు నర్థము. పరివారితః పరిత ఋక్షగణైః = ఋక్షము లనఁగా నక్షత్రములు; ఎఱుఁగుబంటు. అంతటఁజుట్టఁబడిన నక్షత్రసమూహము గలవాఁడని చం. ప. చుట్టును జొంబవంతుఁడు మొదలగు భల్లూకనైస్యముతోఁగూడిన వాఁడని రా. ప. జలధిం విలంఘ్యః సముద్రమునుండి పుట్టినవాఁడని చం. ప. నేతువుగట్టి సముద్రమును దాటినవాఁడని రా. ప. అట్టి శశిదాశరథి చీకటి యనురాక్షస. కులమును భేదించె ననిభావము. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము. పురాణపరిచయము:—

ఈకావ్యమునందు 2-39 [అ. మా. 2-39] లో శ్రీకృష్ణుఁడు నరకాసురునిపై దండెత్తిన కథ; 4-2లో వింధ్యపర్వతము సూర్యునద్దగించిన కథ; 5-31లో నింద్రుఁడు వజ్రాయుధముతోఁ బర్వతముల టెక్కలను ఖండించిన కథ; 5-86లో గరుత్మంతుఁడు మ్లేచ్ఛులను భక్షించుచు వారిలోఁ గంతమును దహించెడు విఘ్నేని వదలిపెట్టిన కథ; 8-84లో సముద్రమథన కాలమున క్షీరసాగరమున లక్ష్మి యవతరించిన కథ; 11-3లో శ్రీకృష్ణుఁడు శైశవమున శకటాసురుని బాదఘాతమునఁ గూల్చిన కథ; 11-56లో నింద్రుఁడు వృత్తాసురుని వధించిన కథ; 14వ సర్గమున భీష్మస్తుతిలో శ్రీకృష్ణుని వివిధావతారములు; 15-24లో ముచుకుండుని కథ; 15వ సర్గమున శ్రీకృష్ణుఁడు కువలయాపీడ మను గజమును, కేశి, బాణాదుఁడు మొదలగు రక్కసులను సంహరించిన కథ మొదలగు పురాణకథలు పరిచయము చేయఁబడినవి.

సంగీతశాస్త్రపరిచయము:—

శ్లో. రణద్బి రాఘట్టనయా నభస్వతః, పృథగ్విభిన్న క్రుతిమణ్డలైః స్వరైః

స్ఫుటీభవ ద్గ్రామవిశేష మూర్చనా మవేక్షమాణమ్ మహతీమ్ ముహూర్తహః (1-10)

చ. సతతము వీణతంతి... ..అ. మా. [1-10].

అకాశము నుండి క్రిందికి దిగుచుండఁగా వాయుతరంగముల తాకిడికి ధ్వనులొనర్చుచు విభిన్నములగు క్రతుల సమూహములు గలిగిన స్వరములచే స్పష్టముగా వజ్రాదిమిళిత

మగు గ్రామముల క్రమముతో మూర్ఖులు గలిగిన మహతి యను తన వీణను చూచిమాటికిఁ జూచినట్టి నారదుని శ్రీకృష్ణుడు గాంచెను.

“విశ్వవసో స్తు బృహతీ, తుమ్మరో స్తు కళావతీ |

మహతీ వారదస్య స్యాత్, సరస్వత్యాస్తు కచ్చపీ ||” [8-9-119]

విశ్వవాసుని వీణ పేరు బృహతి, తుంబురుని వీణ పేరు కళావతి, నారదుని వీణ పేరు మహతి, సరస్వతి వీణపేరు కచ్చపి యని వైజయంతీకోశములో యాదవ ప్రకాశులు చెప్పిరి.

“ప్రథమశ్రవణా చ్చర్మః కూయతే హ్రస్వమాత్రకః |

సా క్రుతిః సమృద్ధియో స్వరావయవంతరా ||

శ్రుత్యనంతర భావీ యఃస్నిగ్ధోఽనురణనాత్మకః |

స్వతో రజ్జయతి శ్రోతు శ్చిత్తం స స్వర ఉచ్యతే.”

‘శ్రుత్యారంభ మనురణనం స్వరః’ స్వరమునకుఁ బొరంభమున వచ్చు హ్రస్వమాత్ర కమైన శబ్దవిశేషమునకు క్రుతి యనిపేరు. శ్రుతి కనంతరమున వినువానికి మనోరంజనము కలిగించు మధురమగు సమరణనధ్వనికి [శ్రుతివెంటిడి మ్రోగు అముధ్వనికి] స్వరమనిపేరు.

శ్లో. క్రుతిభ్యః స్వః స్వరాః షడ్జ ర్షభ గాఢార మధ్యమః పశ్చిమో దైవత శ్చాప విషాద ఇతి సప్తతే తేషాం సంజ్ఞాః సరిగమపదని త్యవరా మతాః | క్రుతికి వెంటిడి వచ్చు స్వరములు షడ్జము, మిషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, దైవతము, నిషాదము, అవి యేడు విధములు. స-రి-గ-మ-ప-ద-ని యని వీనికి వరుసగా సంజ్ఞలు. వీనికే సప్తస్వరము అనిపేరు.

శ్లో. ‘వతు శ్చతు శ్చుత త్రైవషడ్జ మధ్యమ పశ్చిమః |

ద్యే ద్యే నిషాద గాఢారో, త్రి త్రి ర్షభ దైవతాః |

రెండురెండు శ్రుతులతోఁ గూడినవి నిషాద గాంధారములు. మూడుమూడు శ్రుతులతోఁ గూడినవి మిషభ దైవతములు. నాలు నాలు నాలు శ్రుతులతోఁ గూడినవి షడ్జ మధ్యమ పంచమములు.

శ్లో. యథా కుటుమ్మినః పర్యేఽప్యేకీ భూతా భవన్తి హి |

తదా స్వరాణాం సప్టోహో గ్రామ ఇత్యభిధీయతే |

షడ్జ గ్రామో భవేదాదౌ మధ్యమగ్రామ ఏవ చ |

గాఢారగ్రామ ఇత్యేతద్ధామత్రయ ముదాహృతమ్ |

షడ్జమధోఽతః జీమాతః సుభద్రో గ్రామకా త్రయః |

షడ్జ మధ్యమ గాఢారా త్రయాణాం జన్యహేతవః |

కృమాత్ స్వరాణాం సప్తానా మరోహ శ్చాపరోహణమ్ |

సా మూర్ధ్వే త్యుత్యతే గ్రామస్థా ఏతాః సప్త సప్తవః |

కుటుంబములోని ముందులు చొక్కచొక్క గలియనట్లు కలిసిన యీస్వరముల సమాహమనకు గ్రామ అనిపేరు. ఈ గ్రామములు షడ్జ గ్రామము, మధ్యమగ్రామము, గాంధారగ్రామము, అని మూడు విధములు. ఈషడ్జ, మధ్యమ, గాంధారముల నుండి పుట్టినవి సంధ్యావర్తము, జీమాతము, సుభద్రము, అని త్రివిధ గ్రామములు. కృమముగా

నీ సప్తస్వరముల యారోహణావరోహణములకు మూర్చన యని పేరు. మూడు గ్రామములందును బృత్యేకముగా మఱల నేడు నేడు మూర్చన లేర్పడి మొత్త మిరువదియొక్క మూర్చనలగు నని రత్నాకరమునఁ జెప్పఁబడినది.

'శ్రుతిసమధిక ముచ్చైః పఞ్చమమ్ వీశయన్తః, సతత మృషభ హీనమ్ భిన్నకీకృత్య షడ్జమ్ ప్రణీజగదు రకాకు త్రావక స్నిగ్ధ కణ్ఠాః, పరిణతి మితి రాత్రే ర్మాగదా మారవాయ.' [11-1]

చ. శ్రుతు విరువోందఁగా... ..అ. మా. [11-1].

మధురమైన కంఠస్వరము గలిగిన వైతాళికులు పంచమ, ఋషభ, షడ్జ స్వరములను వదలి వీజెలు మేళమించి తెల్లవాలుచున్న దని శ్రీకృష్ణుని మేలుకొలుపుటకై యుచ్చైరవమునఁ బ్రభాతగీతములను బాడి రవిధావము.

'షడ్జమ్ మయూరో వదతి గావ స్త్వృషభ భాషిణః.

అజాదికం తు గాన్ధారంక్రౌఞ్చ్య క్వణతి మధ్యమమ్.'

'పుష్పసాధారణే కాలే పికః కూజతి పఞ్చమమ్,

ధైవతం హేషతే వాణీ నిషాదమ్ బృంహతే గజః.'

నెమిలికూతల ననుకరించు స్వరము షడ్జము. ఆవుల యంబారమువలె నుండునది ఋషభము. మేకలు మొదలగువాని స్వరము ననుకరించునది గాంధారము. క్రౌంచపక్షి కూతలవలె నుండునది మధ్యమము. కోకిలకూతలవలె నుండునది పంచమము. గుఱ్ఱముల హేషలవలె నుండునది ధైవతము. ఏనుగుల బృంహితమువలె నుండునది నిషాదము. అని యమరకోశమునఁ జెప్పఁబడినది. షడ్జస్వరము ప్రభాతకాలమున నిషిద్ధము.

"ప్రభాతే సుతరాం నిన్ద్య ఋషభః పఞ్చమోఽపి చ

జనయే త్రృదనం హ్యజ్ఞే పఞ్చత్వమ్ పఞ్చమోఽపి చ

పఞ్చమస్య విశేషోఽయం కథితః పూర్వసూరిభిః

ప్రగే ప్రగీతో జనయే ద్దశస్య విపర్యయమ్."

ప్రాతఃకాలమునందు ఋషభస్వరము పాడినచో, యుద్ధము, పంచమస్వరము పాడినచో మరణము వచ్చునని భరతమహర్షులు నిందితములుగాఁ జెప్పబడిన వైతాళికు లాస్వరములను వీడినట్లు మాఘకవి చెప్పినాడు.

నాట్యశాస్త్రఫరిచయము:-

"భవద్గిరా మవసర ప్రదానాయ వహాసి నః

పూర్వరఙ్గః ప్రసజ్ఞాయ నాటకీయస్య వస్తునః. [2-8].

అ. వె. మీరు వలుకఁ చగు.... ..అ. మా. (2-8).

బలరామోద్ధవులతో మంత్రార్థోచవము చేయునపుడు మొదట శ్రీకృష్ణుడు పలికిన పలుకులు. నాటకము నందలి కథావస్తువునకుఁ బూర్వరంగ మెట్లో యట్లే నావలుకులు మీరు చెప్పఁబోవు నీతుల కవసరప్రసంగము కల్పించునని భావము.

"య న్నాట్యవస్తునః పూర్వం రఙ్గ విమోక్షవశాన్తయే, కుశీలవాః ప్రకుర్వన్తి పూర్వ రఙ్గః ప్రకీర్తితః" నాటకవస్తువునకు ముందుగా రంగస్థలమునందు విఘ్నములు రాకుండుటకై కుశీలవులు [కథకులు] గీతవాద్యాదులతో ముందుగాఁ జేయు నాందీపాతమునకుఁ బూర్వరంగ

మని పేరని వసంతరాజీయమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నాందీపాఠమునందు నాటక కథావస్తువు కూడ సంక్షేపముగా నూచింపఁబడును.

అనవద్య వాద్య లయగామి కోమలం నవగీత మవ్యవగీతతాం దధత్

స్పృట సాత్త్వికాణ్ణక మనృత్య దుష్కృతం సవిలాసలాసక విలాసినిజనః (13-86)

మ. సవిలాసంబుగ లాసకీజనము ... .. అ. మా. 13-86.

శ్రీకృష్ణుడు ధర్మజాని సభకేతెంచిన సందర్భము. అనవద్యములగు వంశాది వాద్య ములయొక్క ద్రుత, మధ్య, విలంబితములను త్రివిధలయలకు సరిపడునట్లు దోషములేని గీతము పాడుచు స్తంబాది సాత్త్విక భావములతోడను, భూవిక్షేపాదులగు నాంగికభావముల తోడను విలాసములతోఁ గూడిన యాటవెలఁడులు మనోహరముగా నృత్యము నర్చిరని భావము.

తతం వీణాదికం వాద్య మానర్థమ్ మురజాదికమ్,

వంశాదికం తు సుషిరం కాంస్యతాలాదికం ఘనమ్,

చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్.

తతము, అనర్థము, సుషిరము, ఘనము అని వాద్యములు నాల్గు విధములు. వీణ మొదలగువాని వాద్యము తతము. డోలు, మర్దల మొదలగువాని వాద్య మానర్థము. పిల్లనగ్రోవి మొదలగువాని వాద్యము సుషిరము. కరచ తాళములు మొదలగువాని వాద్యము ఘనము. ఈ చతుర్విధ వాద్యములకు వాదిత్రమని యాతోద్యమని నామములు.

ఈవాద్యముల లయ కమవుగా నమకాలమున గీతములు పాడవలయును. “వద్యాభి నయో నామ జ్ఞేయో వాగజనత్త్యజః” అని భరతముని వచనము. నృత్యము నల్పనపుడు గీతములలోని భావములను గమనాదు లెగురవై చుచు, చేతులు ద్రిప్పుట మొదలగు నాంగిక భావములతోఁ దెలియఁజేయుట కభినయ మనిపేరు.

భావాశ్రియస్తు నృత్యం స్యా న్నృత్యం తాలియాశ్రయమ్

అద్యమ్ వద్యాభినయో మార్గో దేశీ తథా వరః ||

భావాశ్రియమైనది నృత్యము. తాలియాశ్రియమైనది నృత్యము. వద్యాభినయము గల నృత్యమువకు మార్గమని పేరు. వద్యాభినయము లేక సామాన్యమైన దానికి దేశి యని పేరు. అని దశరూపకమువ ధనంజయుఁడు చెప్పినాఁడు. ఈశ్లోకమున నవగీతమయ్య, నవనగీతమని చెప్పబడిన విరోధాభాసము.

పాన్దరయన్ రప మనేకసంస్కృత పాకృతై రకృత పాత్యసజ్కరైః

భావబుద్ధిసహితై ర్ముదం జనో, నాటకై రివ బభావ భోజనైః. (14-50)

తే. సంకరముగాని పాత్ర ... .. అ. మా. (14-50)

ఈ శ్లోకములో భోజనములు నాటకములవలె మన్నట్లు వర్ణింపఁబడినది. పృక్కతి సిద్ధములై యే సంస్కారములు లేక పాన్దరువులైన మామిడిపండ్లు మొదలగునవి ప్రాకృత ములు. ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ మొదలగు వానిచే సంస్కరింపఁబడినవి సంస్కృతములు. వగరు, తీపి, ఉప్పు, తారము, చేరు, పులుపు. ఇవి వద్యసములు. వద్యముల స్వచ్ఛ త్వము భావబుద్ధి, కంచము, గిన్నె మొదలగునవి భోజనసాధనములు. సంస్కృతభాష, ప్రాకృత

భాష, మాటలాడు నువ్వంటుంటు కకుంతల, మొదలగు పాత్రలయందు సాంకర్యము లేనివి, రత్నాదిస్థాయిభావముల కుద్ది కలిగినవి నాటకములు. ఇట్టి నాటకముల యందలి శృంగారాది రసముల నాస్వాదించి యెట్లానందము పొందుదురో యట్లే వక్షస్సోపేతమైన భోజనములు భుజించి ధర్మజాని యజ్ఞమునకు వచ్చిన జను లానందించి రనిభావము.

పాత్యస్తు సంస్కృతం నృణా మనీషానాం కృతాత్మనామ్

లిజ్జీసీనామ్ మహాదేవ్యా మన్రిజావేశ్యయోః క్వచిత్

శ్రీరాస్తు ప్రాకృతమ్ ప్రాయః సౌరసే న్యధమేషు చ ॥

కులీనులగు మహాకాజులు, యోగులు, యోగినులు మొదలగు పాత్రలు సంస్కృతమును వాడవలయును. సందర్భానుసారముగాఁ గొన్నిచోట్ల రాజకీ దగ్గరవారగు మంత్రిమహారికలు, మత్తమవేశ్యలు కూడ సంస్కృతము నుపయోగింపవచ్చును. సాధారణముగా శ్రీలు ప్రాకృత భాషనే వాడవలయును. అట్లే యధమపాత్రలు సౌరసేని మొదలగు భాషలు వాడవలయు నని దనంజయుఁడు దశరూపకమున వివరించినాఁడు. ఈపాత్రల భాషలయందు సాంకర్యము కల్గఁగూడదు. అందుచేఁ బాత్రల సాంకర్యములేనివని మాఘకవి చెప్పినాఁడు. ఇట్లు 2-79, 20-45, మొదలగుచోట్ల నాట్యకావ్యము పరిచయము చేయఁబడినది.

అలంకార శాస్త్ర పరిచయము :

శ్లో. క్షణశయితవిబుధాః కల్పయన్తః ప్రయోగా

నుదధిమహతి రాజ్యే కావ్యవద్ధుర్విగాహే

గహన మవరరాత్ర ప్రాప్త బుద్ధిప్రసాదాః

కవయ ఇవ మహీపా శ్చిన్తయన్త్యర్థజాతమ్ ॥ (11-6)

చ. క్షణశయిత ప్రబుద్ధులు ... .. ఆ. మా. (11-6).

ఇది ప్రభాతవర్ణనము. ఒక్క-క్షణము నిద్రించి లేచి నాల్గవయామమున నిర్మలబుద్ధి గలవారై రసభావాదులతో సముద్రమువలె గంభీరమై, యవగాహనము చేసికొనుటకు శక్యము గానిదై యతిగహనమైన కావ్యమున రసానుగుణ్యముగా రమణీయవద ప్రయోగముల నెట్లు కవు లాలోచింతురో యట్లే రాజులు కూడ నొక్క-క్షణము నిద్రించి లేచి, రాత్రి నాల్గవ యామమువ నిర్మలబుద్ధి గలవారై రథగజతురగ పదాతులతో సముద్రగంభీరమై దుర్విగాహమై చొర శక్యముగాని రాజ్యమున సామదానాదుఃపాయములను ధర్మార్థ కామరూపములగు త్రివర్గము లను జింతించుచున్నారనిభావము.

బ్రాహ్మ ముహూర్తే చోక్తాయ చిన్తయే దాత్మనో హితమ్

ధర్మార్థకామాన్ స్వేకాలే యథాశక్తి న హాపయేత్. (యాజ్ఞ-ఆచా-(115).

బ్రాహ్మముహూర్తమున లేచి యాత్మహితమును విచారించవలయును. కాలానుగుణ్యముగా ధర్మార్థకామములను యథాశక్తి నేవించవలయును గాని త్యజింపరాదని యోగియాజ్ఞ వల్క్యమహర్షులు తమస్మృతిలోఁ జెప్పిరి. ధర్మావిరుద్ధముగా నర్థకామములు నేవించవలె నని రహస్యము. కావ్యాంకార సూత్రములో "రాత్రియామ స్తురీయః కాలః" (1-8-20) అనఁగా రాత్రియందు నాల్గవయామమునఁ జిత్తప్రసన్నత కల్గును గన నపుడు కావ్యరచన చేయవలయు నని వాసునుఁడు చెప్పెను. రాజులు రాజ్యచింత చేయుటకుఁ, గవులు కావ్య

ములు రచించబడుట దెల్లవాలు జామీ ప్రకృతమైన దని పై మామూలకమునకు భావము.

విషమం సర్వతోభద్ర చక్ర గోమూర్తికాదిభిః

శ్లోకై రివ మహాకావ్యం వ్యూహ స్తదభవద్బలమ్ || (-9-41)

మ. కుతలంబంధున .... అ. మా. (19-40)

ఇది యుద్ధవర్ణనము. సర్వతోభద్రవ్యూహము, చక్రవ్యూహము, గోమూర్తికా వ్యూహము, పద్మవ్యూహము మొదలగు వ్యూహములతో నాశికుపాలని నైన్యము సర్వతోభద్ర బంధము, చక్రబంధము, గోమూర్తికాబంధము మొదలగు బంధములు గల శికుపాలవధము వంటి మహాకావ్యమువలె దురవగృహమైన దని భావము.

జరువరిరెండు వర్ణనములు గలది మహాప్రబంధమని యప్పకవి, యరువదిన్నాలు వర్ణన ములు గలది మహాకావ్యమని సాహిత్యదర్శణమున విశ్వనాథుండు, ముప్పదిరెండువర్ణనములు గలది మహాకావ్యమని యలంకారశేఖరమున గేశవమిత్రుండును జెప్పిరి. అష్టాదశవర్ణనములు గలది మహాకావ్యమని కావ్యాదర్శమున దండియు, పంచారమరందచంపువునందుఁ గృష్ణ కవియు, బౌతావరుద్దియమునందు విద్యానాథుండును జెప్పిరి. ఇట్లు 2-83, 2-86, 20-24 మొదలగుచోట్ల నలంకారశాస్త్రము పరిచయము చేయఁబడినది.

కామశాస్త్ర పరిచయము :

సీతకృతావి మణితం కడజొక్కిః స్నిగ్ధ ముక్త మల మర్థవచాన్సి

హం భూషణ రమాశ్చ రమణ్యాః కామసూత్ర పదతా ముపజగ్మః (10-75)

మత్త. జాలివల్కులు సీతకృతంబులు ... అ. మా. (10-75)

రమణీయకృ దంతక్షతకాలమునఁ జేయు సీతకృతములు, రత్యానందమునఁజేయు కంఠకూజితములు, కావుమను దీనోట్టులు, విక్రియవచనములు, బాలును వలదను నిషేధవచన ములు, వత్స, భూషణముల ధ్యమలు, వాత్సల్యయనముని రచించిన కామసూత్రలక్షణములై యొప్పె నవి భావము.

మా : పాపవత పరభృత హరిత శుక మధుకర రాత్యూహ హంస కారణాన లావక విరుణాని సీతకృతభూయస్థాని వికల్పకః ప్రియుష్ఠేత. రతికాలమునందు నాయక యానంద ముతోఁ బావురము కోయిల మొదలగువాని స్వరమువలె, నొనర్చు రతికూజితములు సీతకృతములు.

“మా : అమృతా శృణ్వ వారణార్థ మోక్షజ్ఞార్థాశ్చాం మద్ధాప్రే చార్థ యోగాత్” అమృత : వలదు, వదలము, చాలను మొదలుగా త్రివిధ రతికాలమునఁ జేయుశబ్దములు సీతకృతము లని వాత్సల్యములు చెప్పిరి.

స్వరరాగమయీ వపు ప్రమిస్రా పరితస్థిత రషేరసత్యవశ్యమ్

ప్రియుమావ డిజాఽపి కోకిలే త్రి చరితస్థితరవే రసత్యవశ్యమ్. (8-70)

అ. వె. తనకు శకము గాని ... అ. మా. (8-70)

మమృదరాగరూపదుష్ట మగు కోకిలే చీకటియై సూర్యమండలము నాచ్ఛాదించినది. అవఁగా పంజోగింపవలయు నను దుష్టేచ్ఛయే వగఁటివేళ గూడ రాత్రిబుద్ధిని గల్గఁజేసినది. అందువలననే యువృతరర్థవితోఁ గోకిల కూయదుండఁగా వాడుకోయిల దివామైఘనము గూడనను విషేధమును మిల్లంఁపించి ప్రియుని స్వయముగా వధిపరించిన దనిభావము.

“ముగ్ధాయాః స్మరలిలితేషు చక్రవాక్యాః నిశ్శబ్దం దయితతమేన చుమ్పితాయాః.

ప్రాజ్ఞేనా నభివిదదు ర్విదూతహస్తాః, స్పీక్తారం సమచిత ముత్తరం తరుణ్యః. (8-12).

అ. మా. ముగుదచక్రవాకి... ..అ. మా. (8-13).

స్మియమిచే నిశ్శంకముగా ముద్దితుకొఁబడిన ముగ్ధవక్రవాకి కామకేళియందుఁ జేయ వలసిన యోగ్యమగు సీక్తారమును యాదవాంగనలు తమస్మియుల యొద్ద చేతులు విదుల్చుచు నొనర్చిరనిభావము.

ఇందు మొకటిశ్లోకమునఁ గోకిలరతియు, రెండవశ్లోకమునఁ జక్రవాకరతియు చర్చింపఁ బడినవి. ఇట్టి సకుషణ్యుడితిర్మగ్నితిని వర్ణించుట రసాభాసమని కొందఁ జాలింకారికులు దలంచిరి. కాని యేకావళి యందు “అపరేతు రసాభాసం తిర్యక్తు ప్రవక్షతే. తన్న వరీక్షక్షమమ్. తేష్యః విభావాదినమ్భువాత్. విభావాదిజ్ఞానశూన్యా స్తిర్యక్తో న భాన మ్భాన్తి రసస్యేతిచేన్న; మను ష్యేష్యవి కేషుచిత్ తథాభూతేషు రసవిషయభావాభావప్రసక్తాత్. అత్ర విభావాది సమ్భవోపి రసమే వ్యతి వ్యయోజకః. న విభావాదిజ్ఞానమ్. తతశ్చ తిర్యాచ మస్త్యేవ రసః” కొందఱు తిర్యక్కుల రతియందు రసాభాసమును జెప్పుచున్నారు. వాని యందుఁగూడ విభావాదినంభవ ముండుట వలన నది వరీక్ష కాగు విషయము గాదు. విభావాది జ్ఞానశూన్యమగు తిర్యక్కులు తనసాత్యముల కర్తృములు గావన్నచో నది సరిగాదు. అట్లే యైనచోఁ దిర్యక్కులతో సమాను లగు మనుష్యులయందుఁ గూడ రసవిషయభావము లేకపోవవలసినచున్ను. ఇచ్చట విభావాది నంభవము గూడ రసమునకుఁ బ్రయోజకమే. కేవలము విభావాదిజ్ఞానము మాత్రమే కాదు. అందువలనఁ దిర్యక్కులయందు గూడ రసము గలదని విద్యాదరుఁడు వ్యతిపాదించినాడు. శ్రీనన్నిదానము సూర్యనారాయణాశ్రామిగారి వచనము నుదాహరించుచు శ్రీ వెంకటాచల సూర్య నారాయణాశ్రామి గారు తమ మనుచరిత్రవీతికలోఁ దిర్యగ్రతి రసమే యగునని నిర్ణయించినారు. ‘రతాస్తే క్షణీభూతగతాశ్రాణం కామినాం తిర్యగాదినమ్మోగదర్శనమ్ పునః కామోద్దీపకమ్ భవతి.’ ప్రథమసూతాంతమునం దలసటచెంది విడివడిన శరీరములు గల కాముకులకుఁ దిర్యగాదినంభోగమును జూచినచో మఱియఁ గామోద్దీపక మగునని కామకాత్రమునఁ జెప్పఁబడి నది. ఎదుట యాదవ తదంగనల కామక్రీడలవర్ణింపఁదలపెట్టిన వాడగుటచే వారికిఁ గామోద్దీ పకమును గల్గించు కోకిలరతి, చక్రవాకరతి, ముందుగా మాఘకవి వర్ణించెనని తలంపవలయును. వైద్యకాత్ర పరిచయము:-

“చతుర్థోపాయసాధ్యే తు, రిపౌ సాస్త్య మపక్రియా, స్వేద్య మామజ్వరమ్ ప్రాజ్ఞః, కోఽమ్బుసా పరిషిక్ష్ణతి॥ (2-54). తే. నాలవయుపాయమునఁగని... ..అ. మా. (2-46). సామ, భేన, దాన, దండోపాయములతో నల్గివదగు దండముచే సాధింపవలసిన శత్రువునందు సామముపయోగించుట హానియగును. స్వేదనిర్గమనముచేఁ దగ్గింపఁదగు నామజ్వరమును (అపక్వజ్వరమును) నీటితో నేప్రాజ్ఞుఁడు పరిషేదనముచేయును. నీరు తగులుటవలన నామ జ్వర మెట్లెక్కువయగునో యట్లే సామమువలన శత్రువు రెచ్చిపోవు ననిభావము.

“లాలాసోనేకో హృల్లాస, హృదయాశు ద్వ్యరోషకాః, తద్వారిస్య విపాకాస్య, వైరస్యం గురుగత్రతా॥, జ్ఞాన్నాశో బహుమూత్రత్వం స్తద్విశా బలవాన్ జ్వరః అమజ్వరస్య విజ్ఞాని... ..

“జస్తో ర్వరవిము క్తస్య స్నానం కుర్యాత్ పునర్జ్వరమ్, తస్మా జ్వరవిముక్తోఽపి

స్నానం విషమివ త్యజేత్." లాలావనణము, కునికిపాటులు, నొకట బడువెక్కుట, యాకలి లేకపోవుట, మూత్ర మెక్కువయగుట, స్తబ్ధముగా నుండుట, మొదలగునవి యామజ్వరలక్షణములు. జ్వరము తగ్గినవెంటనే స్నానము చేసినచో జ్వరమెక్కువ యగును. కాఁబట్టి జ్వరము తగ్గినను రోగి స్నానమును విషమువలెఁ ద్యజింపవలయునని వైద్యశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినది.

"షాఢ్గుణ్య ముపయజ్జీత, శక్త్యపేక్షో రసాయనమ్, భవ స్త్యవ్యైవ మజ్గని, స్థాస్థుని బలవ వైవ." (2-93). తే. వర్ణణాభ్య నొప్పారు రసాయనంబు... ..ఆ. మా. (2-84) పృథుళ క్రి, మంత్రక క్రి, యుత్సాహక క్రి; యాబలమును గోరు రాజు నంది, విగ్రహము మొదలగు గుణవట్కము నుపయోగింపవలయును. అట్లు చేయచో స్వాఘ్యాది రాజ్యసప్తాంగములు బలవంతములై స్థిరపడుననిభావము.

"స్వామీ జనవదో మాత్యకోశో దుర్గబలం సుహృత్, రాజ్యం సప్త పృథ్వ్యజ్గం నీతిజ్ఞాః సప్రుపక్షతే." స్వామి, అమాత్యుఁడు, కోశము దుర్గము, బలము, సేనాపతులు, ఇవి రాజ్యసప్తాంగములు. బలమును గోరు మనుష్యుఁడు మధురాహ్లా లవణ తిక్తకటు కపాయ షడ్గుణోపేతములగు పూర్ణచంద్రాయము, స్వర్ణసిందూరము మొదలగు రసాయనములు చేపించినచో శరీరావయవములు స్థిరములు బలవంతములు నగు ననిభావము. ఇట్లు 2-84, 2-87; 12-25; 15-2; 20-75; మొదలగు చోట్ల వైద్యశాస్త్రము పరిచయము చేయఁబడినది.

ధనుర్వేద పరిచయము:-

రసుర్వేదము యజుర్వేదమున కుపవేదము. ఇది విశ్వామిత్రమహర్షి ప్రణీతము. ఇందు వాదగు పాఠములు గలవు. మొదటిపాదమున రసుర్గక్షణములు, ముక్తాముక్తాది చతుర్విధాయుధ విభాగము, శత్రునిరూపణము, బాహ్య వైష్టవ పాశుపతాది మహాశత్రునిరూపణము, వాని మంత్రములు మొదలగు నవి చెప్పఁబడినవి. ఈకావ్యమున యుద్ధవర్తనమున ముక్తాముక్తాద్యాయుధములు, శ్రీకృష్ణ కిశుపాదుల ద్వంద్వయుద్ధమున స్వావసాత్తము, నాగాత్తము, గరదాత్తము, అగ్నేయాత్తము, షేఘాత్తము వీని ప్రయోగములు విపులముగా వర్ణింపఁబడినవి.

మంత్రశాస్త్ర పరిచయము:-

"త వ్రావానవిదా యోగై ర్మణ్ణరా న్యదితిష్ఠతా, సువిగ్రహః సరేంద్రేణ వజీస్థా ఇవ శత్రవః." (2-88). తే. తుంకరి మావాన మెఱిగి ... ..ఆ. మా. (2-80). గారుడము మొదలగు మంత్రములు, తెల్లయుపరివేణ మొదలగు నోషధములు, దేవతాధ్యానములు, మాహేంద్రాది దేవతాదుఃఖములు వీని సమష్టింజు వివక్షైద్యునకుఁ బాములెట్లు సులభముగా వశమగునో యట్లే వ్యవసరాద్వృత్తి చింతనము, సామాన్యసాయములు, వీనిచే బరమండరముల నతిక్రమించు రాజులకు శత్రువులు సులభముగా వశమగుదు రనిభావము. మంత్రములచేతను, తెల్లయుపరి మొదలగు నోషధులచేతను బాములు వశమగుట లోకవర్జివృత్తు.

అశ్వశాస్త్ర పరిచయము :

శ్లో- అప ర్తినుః కుభవలవద క క్రియక్తః సప్రున్నదేవమణయో భృతరస్యభాగాః

అశ్వాః వ్యధ ర్వసుమతి మతిరోచమాన స్తూర్మ సయోధయ ఇవోర్మిభి రావత స్తః.

నీ. అలిక మాదిగ ... .. ఆ. మా. (5-4).

ఇందు గుఱ్ఱములు సముద్రములవలె నున్నవని వర్ణించఁబడినవి. దశస్థానములందును ధృగవము లనుపేరుగల సుళ్ళు గలవి. రాజ్యలాభాది కుభవలంబుల నొసఁగు కుత్తులను సుళ్ళు గలవి, మెడలందు దేవమణులను సుళ్ళు గలవి, బలినియుండుటచేఁ బూర్వం బడిన పార్శ్వ రంధ్రములు (బలినిన దొక్కలు) గలవి, కంఠమునం దతిశయించిన రోచమానములను సుళ్ళు గలవి, యూర్ములను గితివిశేషములతోఁ బరుగిడునవియు నగు గుఱ్ఱములు - నీటిసుళ్ళు గలవి, ముక్తావలముల నొసఁగు ముత్యపుఁ డిప్పలు గలవి, కౌస్తుభాది దివ్యమణులచే సంపన్నము లైనవి, నింపిన పల్లపుభూముల కన్నములు గలవి, మిక్కిలి ప్రకాశించునవి, పెద్దపెద్ద యల లతోఁ బ్రహంతునవియు నగు సముద్రముల వలె భూమి నంతటిని శీఘ్రముగా నాచ్ఛాదించె నని భావము.

అపర్త మనఁగా నుడి. “శ్లో. ద్వౌ పురస్యౌ, శిరస్యౌ ద్వౌ, ద్వౌ ద్వౌ రన్తోపర స్తయోః ఏకో బాలే హ్యపానే చ దశావర్తా ద్రువాః స్మృతాః” వక్షస్థలమున రెండు, శిరస్సున రెండు, పొట్టకిందనుండు రంధ్రస్థానమున రెండు, నుదుట నొకటి, గుదస్థానమునం దొకటి గల పదిసుళ్ళకు ద్రువము లనిపేరు. “శ్లో. ఉరసి ద్వౌ, శిరసి ద్వౌ, తదైవ రన్తోపర స్తయోద్వౌ ద్వౌ. ఏకం లలాటమధ్యే, విద్యా దేకమ్ ప్రపానేతత్” అని నకులుఁడు. అపక్ష మున గుదస్థానమునకుఁ బదులు నానిక గ్రహింపవలయును. “శ్లో. వక్షస్థాః కుత్తయ స్త్రిస ఊర్ధ్వరోవా జయావహాః” విక్కినవెండ్రుకలతో వక్షస్థలమునందెప్పడిన ముత్యపుఁడిప్పల వంటి మూడుసుళ్ళు కుత్తులు. ఇట్టి కుత్తులు గల గుఱ్ఱము జయము నొసఁగును. “శ్లో. ఆపర్తో రోమణో దేవమణీ స్త్వేష నిగాంబః నిగాలస్తు గళోద్దేశే” (వై జయంతి) గుఱ్ఱములకు మెడనమీపమునందుండు నుడికి ‘దేవమణి’ యని పేరు. “శ్లో. కణ్ఠాజో రోచమానశ్చ స్వామిసౌభాగ్యవర్ధనః” (వై జయంతి) కంఠమునందున్న నుడికి ‘రోచమాన’ మనిపేరు. రోచమానము గల గుఱ్ఱము స్వామికి సౌభాగ్యము తేకూర్చును. “పక్షీకృతానా మశ్వానాం నమనోన్నమానాకృతిః అతివేగ సమాయుక్తా గతి రూర్ధ్వ దదాహృతా.” (వై జయంతి) గుఱ్ఱము లన్నియు నొకవంక్తిలోఁ బరుగిడుచు నొక్కసారి క్రిందికి వంగి మరల నొక్కసారి పైకి దూఁతుచు వేగముగా నేఁగునపుడు సముద్రతరంగములవలె నుండును గాన నాగతి కూర్చి యనిపేరు. అధికము నకులుని యశ్వశాస్త్రమునం దనుసంధేయము.

తేజోనిరోధసమతావహితేన యన్త్రా సమ్యక్కశాత్రయ విచారవతా నియుక్తః
అరట్టజ శృణులనిష్ఠురపాత ముచ్చై శ్చిత్రం చకార పద మర్థపులాయితేన.

తే. ద్వివిధవేగములన్ మాన్చి ... .. ఆ. మా. (5-10).

తీవ్రవేగమునుండి సమవేగములో నడిపించుటలోఁ గుశలుఁడు, కొరడాతో మూఁడు విధములుగాఁ దాడించుట తెలిసనవాఁడు, నగు ధౌతుచే నియుక్తమగు నారట్ట (అరబ్బు) దేశ మునఁ బుట్టిన గుఱ్ఱము భూమిపై డెక్కలను మెల్లగను గట్టిగను గ్రుచ్చుచుఁ బులయను గతి విశేషముతో నర్థమండలాకారముగా పిచిత్రరూపముతోఁ బరుగిడె ననిభావము.

తేజస్సునఁగా సత్త్వగుణవికారమైన యంతస్సార విశేషమగు దర్పము. “తేజో నిసర్గజం సత్త్వం వాఙినాం స్ఫురణం రజః క్రోధ స్తమ ఇతి జ్ఞేయా స్త్రియోఽపి సహజా గుణాః” గుర్రములకు స్వాభావికముగాఁ బుట్టు సత్త్వగుణము తేజస్సు. దేహము, నంగ

ములు నదురుట రజోగుణము. క్రోధము తమోగుణము. ఇవి యశ్వములకు సహజములు. “దాసు యోజితానాం చ నినర్గా త్వేరణం వినా అపిచ్చిన్న మివాభాతి. తత్తేజ సృతతోద్ధితమ్ కళాపాదాది ఘాతై ర్యత్ సాధ్యసాత్ స్ఫురితం తు తత్” సతతోద్ధితము, భయోద్ధితము నని తేజస్సు రెండు విధములు. ప్రయాణము చేయుచుండఁగా నెట్టి ప్రేరణము లేకుండ నెడతెగని గతి కల్గియుండుట సతతోద్ధితము. కొరడాతోఁ గొట్టినపుడు భయముతో వణకుచు సాధ్యసము కల్గియుండుట భయోద్ధితము. కళా (కొరడా) మాతములు మూడు విధములు.

“మృదునై కేన ఘాతేన దణ్ణకాలేషు యోజయేత్ తీక్ష్ణమృధ్యమ్ పునర్దాభ్యాం జమస్యం నిపురై త్త్రిభిః ఉపశేతైథ విద్రాయాం స్థితే దుష్టచేష్టితే బడలాలోకనోత్సుక్యే బహుగర్హిత హేమితే సన్తానే చ దురుత్థానే విమార్గమనే భయే శిక్షాత్వాగస్య సమయేనశ్చాతే చిత్తవిభ్రమే దణ్ణః ప్రయోజ్యో హహానాం కాలేషు ద్వాదశస్వపి గ్రీవాయామ్ భీతమాహన్యా త్త్రస్తౌచై న చ వాణినమ్ విద్రావచిత్త మదరే త్యక్తశిక్షం చ తాడయేత్ ప్రహేషితం స్కన్తభావో ర్పడబాలోకినం తథా ఉపశేత చ విద్రాయాం కటిదేశే చ తాడయేత్ దుశ్చేష్టితమ్ముఖేహన్యా దున్మార్గప్రస్థితం తథా జమనే స్థితం హన్యాన్నేత్రమగ్నే దురుత్థితమ్ యో మన్తప్రకృతి ర్వాణీ తం సర్వత్రైవతాడయేత్”. ఉత్తమాశ్వమును శిక్షించు కాలమున మృదువుగా నొకదెబ్బ కొట్టవలయును. కొంచెము పెంకె దైనచో రెండుదెబ్బలు కొట్టవలయును, అధమజాత్యశ్వమును నిపురముగా మూడుదెబ్బలు గొట్టవలయును.

శిక్ష లేక విభ్రాంతచిత్త మైనదానిని గ్రిందిదొడ యందు, సకలించుచు నాడుగుజ్జమును గాంచుదానిని మూపు, కాళ్ళయందు, బరుండినదానిని నిద్రించుదానిని గలియందు, దుశ్చేష్టితమై (మెద్వారీచేయుచు) మార్గముతప్పి నడచుదానిని ముఖమునందు, దారిలోఁబడి లేచని దానిని మొలయందు, గొట్టవలయును. ఎప్పుడు పెంకెతనముతో నున్నదాని నన్నిచోట్లఁ గొట్టవలయు నని బోజాడు, “హేషితే తాడయే న్ముష్టిం శానుభ్యాం చలితే తథా క్రుద్ధే ఉరసి హస్తవ్యో బ్రావచిత్తే తథోదరే భీతం చ తాడయేత్పశ్చాన్నభే చోన్మార్గగమినమ్ జ్ఞాత్వా దోషం చ రూపం చ స్థానే ష్యేతేషు తాడయేత్” సకలించుదానిని శిరస్సునందు, వణకు గలదానిని మోకాళ్ళయందు, గోపించినదానిని వక్షమునందు, భ్రాంతినొందినదానిని బొట్టయందు, భయపడుదానిని బొట్టమందు, బ్రక్కతోవలఁ జరించుదానిని ముఖమునందు, దాడింపవలయునని నకులుఁడును జెప్పిరి.

“క్షిపతి సమవిశేషా నుత్థివ త్యగ్రపాదాన్ ప్రసరతి పురతోఽశ్వః సాదువారా పులాభ్యా విలసతి సమపాదోక్షేపణాకుశ్చానానాం కరుణ మిహ గతిజ్ఞాః పాప్రహు రస్యే పులాభ్యామ్” కాళ్ళు సమముగా నుంచి ముందరి కాళ్ళపాదము లెత్తి ముందటకు సాగుచు ముంచి నడక కల్గిన హయగతికిఁ ‘బుల’ యనిపేరు. నాల్గకాళ్ళు సమముగా ముడుచుచుఁ జూచుచు సమముగా నడచు గతి ‘పుల’ యని కొందఱిమతము. ఇట్టి పులతోఁ గూడిన హయవల్గనము పులాయితము. “శతార్ధార్థ క్రమాదూనై ర్మణ్ణలాయిత వల్గితైః ఉస్మత్తథ స్వాశ్వముఖ్యస్యగతి ర్థపులాయితమ్. పాస్తి పరదానమ్ ప్రవిధాయ రాగా ద్వర్గాం శ్లఘీకృత్య వహేత్పులాభ్యామ్” నంద, యేఁబది, యిట్లు క్రమముగాఁ దగ్గుచు మండలాకారముగాఁ బరుగిడుచు మీఁదు చూచు జాత్యశ్వముయొక్క గతి కర్థపులాయిత మనిపేరు. గుఱ్ఱపు నడుమునకు రౌతు తనకాలిమడపు లతోఁ దండెము వేసి, మధ్యబంధము నుండి కళ్ళేపుఁద్రాడు వదులుచేసి పులాయితము

చేయింపవలయు నని హయలీలావతి యందుఁ జెప్పఁబడినది. అరట్ట మనఁగా జాత్యశ్వమునా పుట్టు దేశవిశేషము. “అరట్టజా స్సుజహనా అదీర్ఘప్రస్థాః సుకుస్థికా బలినః స్థూలాక్షికూట శంఖా నైజో జవ సారయ క్తాః స్వః” బలినన మొలగలవి, పొట్టిని యగు పృష్ఠభాగములు గలవి, బలినన చీలమండలు గలవి. స్థూలముగా నున్న కన్నులపద్మభాగము, గట్టివియగు కన్నుల ప్రక్కయెముకలు గలవి, తేజస్సు, జవముగలవి యారట్టజాశ్వములని నటలుఁడశవి శాస్త్రము నందుఁ జెప్పినాఁడు.

“దస్త్రానికాధరణ నిశ్చలపాణియుగ్మ మర్థోదితో హరి నివోదయతైలమూర్ధ్నః, స్తోకేన నాక్రమత వల్లభపాల ముచ్చైః శ్రీవృక్షకీ పురుషకోన్నమి తాగ్రకాయః” (5-56) సీ. వక్షం బుపై మోముపై.... అ. మా. (5-56). పురుషక మనఁగా నశ్వముల స్థితివిశేషము. పురుషకముచే నెత్తఁబడిన పూర్వదేహము గలది, శ్రీవృక్షకమను సుడిగలదియైనై తూర్పుఁ గొండపై నగముదయించిన నూచ్యనివలె నొప్పు గుఱ్ఱము కళ్ళెపుఁద్రాటిని గృహించుటకు స్థిరముగా నుంచిన చేతులుగల రాతును గొందెము కూడ నతిక్రమింపక రాతునకు వశమై యుండె ననిభావము. ఈవర్ణనము వలన సాదియొక్క వల్లగృహం నై పుణ్యము వ్యక్తము. “పశ్చిమే నాగ్రపాదేనభువి స్థిర్యాగ్రపాదయోః ఊర్ధ్వప్రేరణయా స్థానమశ్వానామ్ పురుషః స్వృతః” గుఱ్ఱము పెనుకకాళ్ళను భూమిపై నుంచి ముందరికాళ్ళను బైకెత్తి శరీరము నెత్తి యుంచు స్థితికిఁ బురుషక మనిపేరు. “వక్షోభవానర్త వమప్తయం చ కర్ణోభవేద్యస్య చ రోవ మానః శ్రీవృక్షకీ నామ హయఃన భర్తుః శ్రీపుత్రాస్త్రాద్రి వివృన్తయే స్వాత్” వక్షమునందు నాలుగు సుళ్ళు, కంఠము నందు రోవమూనమను సుడి యున్న గుఱ్ఱమునకు ‘శ్రీవృక్షకీ’ యనిపేరు. ఈ గుఱ్ఱము భర్తకుఁ బుత్రసౌత్త్రాభివృద్ధి క్కణజేయును.

“అవ్యాకులమ్ ప్రకృత ముత్తరదేయకర్మ చాః ప్రసాదయతు మవ్యతకిర్ణ రూపాః సిద్ధమ్ ముఖే నవసు వీధిమ కశ్చి దశ్వం వల్గా విభాగకుశలో గమయామ్బుభూవ” (5-60). సీ. పదునాల్గు తెఱఁగుల... అ. మా. (5-60).

కళ్ళెపుఁద్రాళ్ళను విభజించి పట్టుకొనుచు, వడ్డిద ప్రేరణములతో నడిపించుట యందు నేర్పుగల రాతు, భయములేక, చతుష్క మనుపేరుగల గతివిశేషమునందు ముఖసిద్ధి నొంది నజ్జితమగు గుఱ్ఱమును యుద్ధోత్తరతాలమునఁ బ్రయోగింపవలసిన యనంతీర్ణములగు దారలను బరిచయము చేయుటకై తొమ్మిదిపేరుయందు నడిపింపఁ జొచ్చెనని భావము. “ఉత్తిప్తా శిథిలా తథోత్తరపత్తి మన్తా చ వైహాయసి విక్షి పైకక రాధకన్తరస మాకీద్వా విభక్తా తథా, అత్యుక్షిప్తత రోహ్యతే ఐదు తథా వ్యాగూధ గోకర్ణికే వాహూం కథితా శ్చమర్దశవిదా వల్లపృథేదా అమీ” వల్లయనఁగా గళ్ళెపుఁద్రాడు (1) ఉత్తిప్త (2) శిథిల (3) ఉత్తర పత్తి (4) మంద (5) వైహాయసి (6) విక్షిప్త (7) ఏకకర (8) అర్ధకంధరసమ (9) అక్తిర్ణ [ఉత్తిర్ణయని పాఠాంతరము] (10) విభక్త (11) అత్యుక్షిప్తతల (12) ఉద్భృత (13) వ్యా గూధ (14) గోకర్ణికయని కళ్ళెపుఁద్రాళ్ళు పదునాల్గు విధము లని ‘హయలీలావతి.’ “వల్లాశ్చ సమ్ప్రవివక్ష్యామి ముఖిభ ర్యాఃప్రకీర్తితాః పుష్పవస్త్రీ చ గోకర్ణి తూలోత్తూలా చలా తృషా, నామఖణ్డి పుష్పదారా దృఢముష్టి చతుఃస్తనీ ద్విహస్తా చైకహస్తా చ సుభగా శోభనా మతా.” ఇత్యేతే ద్వాదశవల్గా మునిభిర్యాః పరికీర్తితాః (1) పుష్పవంతి (2) గోకర్ణి (3) తూలోత్తూల

(4) చట (5) తృష (6) నామఖండి (7) పుష్పధార (8) దృఢముష్టి (9) చతుస్త్వని (10) ద్విహస్త (11) ఏకహస్త (12) సుభగ (శోభన) యను వల్లలు వందెగించువిధములని యుశ్వకావ్యమునందు నకులుఁడు. ఈవల్లలను ఓభజించి ప్రయోగించుట వల్లవిభాగపతకలత. ఇవట వల్లగ్రహణముచే రాగాదిప్రేరణములు కూడ గ్రహింపవలయును. "వాహనమ్ ప్రతి వాహనాం షడ్విధమ్ ప్రేరణం విదుః రాగ-వల్ల-కళా-పార్షి-ప్రతోద-రవభేదతః" అని భోజుఁడు, రాగ మనఁగా నశ్వముల మధ్యబంధవిశేషము. (నడుమునకుఁ గట్టు తోలుపటకా. టంగురాగశబ్ద మపూర్వముగాన దీనియర్థమింకను విచారింపవలయును). మధ్యబంధమునురెండు చేతులతోఁ బట్టుకొని ప్రేరేపించుట రాగప్రేరణము (1) కశ్యేపుఁద్రాశ్యను వదలుచు లాఁగుచుఁ జేరేపించుట వల్లప్రేరణము (2) కొరడాతోఁ గొట్టుచుఁ బ్రేరేపించుట కళాప్రేరణము కాలి మడమలతోఁ దన్నుచుఁ బ్రేరేపించుట పార్షి ప్రేరణము. (4) మునికోలతోఁ గొట్టుచుఁ జేరే పించుట ప్రతోదప్రేరణము (5) ఈలలు మొదలగు నుత్సాహవర్ధనములగు శబ్దవిశేషములతోఁ బ్రేరేపించుట రవప్రేరణము. ఇవి షడ్విధప్రేరణములు. చతుష్క మను గతి యందు గుఱము పొందు స్థితివిశేషమునకు 'ముఖసిద్ధి' యని పేరు.

"స్వక్యాధరోష్ఠసితవేనలవాభిరామపూర్ణావాయుపథ మున్నత కన్ధాగ్రమ్ నీతోష్ఠపకు జ్ఞోతముఖం నవలోహసామ్య మశ్వంఛతుష్కనమయే ముఖసిద్ధ మాహూః" నెలపులయందుఁ గింగిదిదోడయందుఁ దెల్లనిమరుపులు గొక్కుట, పూర్ణావాయునొనరుట, మెడను బైకెత్తి ముఖమును గ్రిందికి వంచుట, దేహమంతయుఁ గ్రొత్తయనుపముద్ద వలెనగుట చతుష్కగతి యందు ముఖసిద్ధి పొందిన యశ్వలక్షణమని 'రేవతోత్తలము'నఁ జెప్పఁబడినది. "అశ్వానాం తు గతి ర్ధరా ఓభిన్నా సా చ పశ్చాథా అస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితమ్ ప్లుతమ్" అని వైజయంతి. "అస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితమ్ ప్లుతమ్ గతయోఽ మూ పశ్చా దాహః" అనియమరము. గుర్రముల నడకలకు ధారలనిపేరు. అవి 1. అస్కందితము 2. ధౌరి తకము 3. రేచితము 4. వల్గితము. 5. ప్లుతము నని యొదు విధములు [అతివేగము, అతి మందము గాని నడక 'అస్కందితము.' అంతకంటె చక్కని నడక 'ధౌరితము.' తాళగతితోఁ బరుగెత్తుట 'రేచితము.' మీఁదికి కాళ్ళు కదలించుచు వేగముగాఁ బోవుట 'వల్గితము.' అంతట సమముగాఁ బరుగెత్తుట 'ప్లుతము'. అని శ్రీ వెంకటాచారి ప్రభావతీప్రద్యుమ్నవ్యాఖ్య]. "ధారాః పశ్చా ప్రవక్ష్యామి మునిభిర్యాః పృక్తిరీతాః ప్రథమా విక్రమా ధారా ద్వితీయా పులికా స్పృతా. తృతీయా పూర్ణకణ్ఠీ తు చతుర్థీ త్వరితా స్పృతా పశ్చామీ చైవ యా ధారా నిరాలిన్యా ప్రక్తిరీతా" 1. విక్రమ (సామాన్యగమనము) 2. పులిక [నాల్గొకాళ్ళను నొక్కసారి యెత్తి వేగముగాఁ బరుగిడుట దీనికే 'చతుష్కగతి' యనిపేరు]. 3. పూర్ణకంఠి (ముఖమును ముందఱకుఁ జూచుచుఁ బరుగిడుట 4. త్వరిత [వేగపుగాఁ బరుగిడుట 5. నిరాలింబఁ(అంగలతో బరుగిడుట). ఇవి పంచధారలని నకులుఁడు. "గతిః పులా చతుష్కా చ తద్వన్మధ్యజవా పరా పూర్ణవేగా తదా చాన్యపశ్చాదాహః ప్రక్తిరీతాః ఏతైకా త్రివిధా ధారా హయశిక్షాపిధో స్పృతా అపీష్వ మధ్యా తథా దీర్ఘా జ్ఞాత్యైతా యోజయేత్కృమాత్" 1. పుల 2. చతుష్క 3. మధ్యజవ 4. పర 5. పూర్ణవేగ యనిధారలై యు. మరలనొక్కొక్కధార 1. అపీష్వి 2. మధ్య 3. దీర్ఘ యని మూఁడువిధములు. మొత్తము 15 ధారలగును. ఈధారలను గ్రహముగా నెఱిగి ప్రయో

గింపవలయు నని కొందఱిపక్షము. ఈధారలను బరిచయము చేయుటకై గుర్రముల కేర్పఱచిన సంఘాతప్రదేశములకు వీధులని పేరు. “వీధ్యై స్త్రీసోఽథధానాం లక్ష్మీ మధ్యోత్తమాః కర్మాత్ తాసాం స్వా ద్దనుషామ్నాన మశీతి ర్నవతి శ్శతం లక్ష్మీమధ్యోత్తమానాంతు వాణినాం వీధితాః స్మృతాః నవానాం కథితా వీధ్యో దుష్టానాం క్రమణాక్రమే అన్యేషా మసి సర్వత్ర గతిదార్ధ్యార్థ మీరితాః సమోన్నతా సా విషమామ్ముక్తిర్థా శుద్ధా నతాగ్రా త్పూవీరుదాధ్య స్థాబువక్రీ ర్థోపలసప్రు కీర్తా పార్శ్వోన్నతాభ్యా నవదేతి వీధ్యః సర్వవీధీషు యో వాణీధృతశిక్షా సమన్వితః తేన రాజా రణే నిర్వృం మృగయాయా మ్మువంప్రజేత్” ఎనుబదిదనుస్సుల మధ్య దూరము గల వీధి లక్ష్మీ, తొంబది దనుస్సుల మధ్యదూరముగల వీధిమధ్య నూలువిండ్ల దూరముగల వీధి ‘యుత్తమ.’ ఈవీధులు తొమ్మిది విధములు. 1. ముందు సమముగానుండి వెళ్ళినకొలది బిర్లతమువలె నెత్తుగానుండునది ‘సమోన్నత.’ 2. ఒకచోట నెత్తుగను మరియొకచోట లోతుగను గొన్నిచోట్ల గోతులుగను నుండునది ‘విషమ’ 3. ఎగుడుదిగుడుగా నుండు క్రిందిభాగము కనపడకుండ నీటితో నిండి యుండునది. ‘అంబుక్తిర్.’ 4. ఎగుడుదిగుడులు లేక సమముగా నుండునది ‘శుద్ధ.’ 5. పోయినకొలది సొరంగమువలె బిల్లముగా నుండునది ‘సతాగ్ర’ 6. గడ్డితో, బొదలతో నిండియుండునది ‘త్పూవీరుదాధ్య’ 7. మోళ్ళతో నిండి యుండునది ‘స్థాబువక్తిర్’ 8. శిలలతో నిండియుండునది ‘యువలసంప్రక్తిర్’ 9. ఒకప్రక్క లోతుగనుండి మఱియొకప్రక్క నెత్తుగా నుండునది ‘పార్శ్వోన్నత,’ పెంకె. గుర్రములను లొంగతియుటకు మంచిగుర్రములను గతిదార్ధ్యము కల్గుటకు సేవవీధులయందు శిక్షింపవలయును. అన్నివీధులయందు శిక్షపొందిన గుర్రము రాజానకు యుద్ధములోను, వేటయందును సంతోషము కల్గజేయు నని భోజాదుడెప్పినాడు. “ఉరసాం వరశ్వాలీప్యధులో మధ్యనామకః ఆలీధ. శోభనై రగ్గైః ప్రత్యాలీధ స్తదావరః ఉపదేనవ ఉక్తం చ పాదచాలీ చ సర్వగః నిర్దిష్టాట వీధయస్త్యేతాః” 1. ఉరసాలి 2. వరశ్వాలి 3. పృథులము 4. మధ్యమ 5. ఆలీధము 6. ప్రత్యాలీధము 7. ఉపదేనవము 8. పాదచాలి 9. సర్వగము. ఇవి నవవీధు లని కొందఱిమతము. గజశాస్త్ర పరిచయము :

జజ్ఞే జనై ర్దుకులితాక్ష మనాదదానే సంరప్త హస్తినక నిష్ఠుర చోదనాభిః

గమ్భీరవేదిని పురః కవలం కరిన్ద్రో మన్దోఽని నామ నమహా నవగృహ్య సాధ్యః

తే, కుసితుఁడో మావటినిచే ... .. ఆ. మా. (5-49)

గంభీరవేది యను నొక యేనుఁగు కోపముతో మావటివాఁ డంకుకాదులతోఁ గఠోరముగాఁ దర్జించుచున్నను దనకు ముందుంచిన కవళము గైకొనలేదు. అగజమును జూచి గొప్పవాఁడు మందుఁడైనను నితరులవశములో నుండఁడు గదా! యని జనులు తలంచి రవిభావము. ఇందు “గంభీరవేది” యను గజము వర్ణింపఁబడినది. గంభీర మనఁగా మందము. దాని నెఱిగిన గజము గంభీరవేది. “త్వగ్భేదా చోఽజిత స్సావా స్మాంసస్య చ్యవనా దపి ఆత్మానం యో న జానాతి తస్య గమ్భీరవేదితా॥” చుర్రము తెగినను రక్తము కాలుచున్నను మాంసము తెగినదుచున్నను దన్ను ఛాఁదెలియని లక్షణము గల యేనుఁగు గంభీరవేది యని రాజపుత్రీయము నందును “చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షామ్ పరిచితా మపి గమ్భీరవేదీ షిజ్జేయః స గజో గజవేదిభిః” పరిచయమునొందిన శిక్షను గూడఁ జిరకాలమునకు (అలస్యముగా) గ్రహించు గజము గంభీరవేది యని “మృగచర్మియము” నందుఁ జెప్పఁబడినది.

మహీయసా మృహతి దిగన్తదన్తినా మనీకజే రజసి ముఖానుషజ్జిణి

విసారిణా మణిహత కో కిలావలీ మలీమసా జలదమదామ్మురాయః ॥

ఉ. అకసమున్ స్పృశించెడు ... ఆ. మా. (17-55)

దిగంతములను నేనుగలు పైన్యముచే నెగురకొట్టఁబడిన ధూళి ముఖములందుఁ బడఁగాఁ గోకిలలువలె నల్లగా నుండు ముఖములను మదరేఖలను గార్చె ననిభావము.

ధూళి యెగిరిన కొలఁది యేనుగలకు మదమెక్కి యవి సంతసించును. “త్రియో జారేణ కువ్యన్తి గావః స్వచ్ఛన్దవారతః కుజ్జరాః పాంశువర్షేణ బ్రాహ్మణాః పరనిన్దయా” శ్రీలు జారులవలన సంతసించురు. అవులు స్వచ్ఛందముగాఁ దిరుగుట వలన సంతసించును. ఏనుగలు ధూళి యెగిరినకొలఁది సంతసించును. బ్రాహ్మణులు పరులను నిందించుటవలన సంతసించురని మహాభారతమున బాదరాయణులు చెప్పిరి. ఇందు దిగంతములే యేనుగల లని చెప్పఁబడుటచే శ్లిష్టరూపకము.

మదామ్ముసా పరిగలితేన సప్తథా గజాజ్ఞానః శమితరజశ్చయానఘః

ఉప ర్యవస్థితఘనపాంశుమణ్డలా నలోకయ త్తతపటమణ్డపానివ. (17-68)

క. కరకటమేహననేత్ర ... ఆ. మా. (17-66)

ఏడు స్థానములనుండి స్రవించిన మదజలముచే గజసమూహము క్రిందనున్న ధూళి నణఁచివైచినది. ఇఁక నేనుగలకుఁ బైనున్న ధూళి మండలము వత్తమండపమువలె నొప్పిన దనిభావము. “దాసం కపోఽయో స్పీధుఁక్ష్యః క్రుత్వోస్తు సాగరః కరాగ్రేశీకరః సిక్కిం స్తనాగ్రే మేహనే మదః హృదయే ఘృసలిమ్ మేఘస్తు చరణవ్రజే సంజ్ఞయాష్టమదా హ్యేతే జాయంతే భద్రదన్తినామ్” అని భద్రగజముల కష్టమదస్థానములు చెప్పఁబడినను గజాత్తమునందు “కరాత్కటాద్యామ్ మేద్రాచ్చ నేత్రాద్యాం చ మదస్రుతిః” అని పాలకావ్య మహర్షి సప్తమదస్థానములు పేర్కొనుటచే ‘సప్తదా’ యని మాఘకవి చెప్పినాడు. “తొండము రెండుకపోలములు, శిశ్నము, గుదము, రెండునీత్రములు సప్తమదస్థానము” అని మణి వర్ణిభాష్యాఖ్య. “కరాన్నాసారస్థాభ్యా మిత్యర్థః” అని మల్లినాథుని ఘంటాపథవ్యాఖ్య. “కరేఽన్యద్వికయ సద్భావాత్ సప్తస్థానాన్యత్రబోధ్యాని” - అని యాదవాభ్యుదయవ్యాఖ్య. తొండమునందలి రెండురంధ్రములు, రెండు గండములు, మేహనము, రెండుకన్నులు సప్త మదస్థానములు.

సాన్వృత్యక్కా ప్తల్పిలాగ్నిషకజ్ఞ అక్షీం శోభా మాఘ్నువన్తి శ్చతుర్థీమ్

కల్పిస్యాన్తే మారుతేనోవమన్నా శ్చేలు శ్చణ్డం గణ్డశైలా ఇవేభాః ॥ (18-6)

చ. నలువది యేండ్ల యీడునకు ... ఆ. మా. (18-6)

ఏనుగ నడుమునందుఁ గట్టెడు తోటాత్రాకునకుఁ గక్ష యనిపేరు. దట్టములగు కపచములు గలిపి, పృష్ఠములందుఁ గట్టఁ బడిన కక్షలు గలిపి, నాల్గవ దశయందుఁ గల్గెడు శరీరకోభ గలిపి యగు నేనుగలు వర్షయమావతముచేఁ బొర్లించఁబడిన పర్యవములవలెఁ దివ్యముగాఁ జలించెనని భావము. 120 సంవత్సరములు వయస్సుగల యేనుగలకు 12 దశలు సంభవించును. దశకుఁ బదివత్సరములు. అందు నాల్గవదశ వచ్చినంతనే యేనుగలకుఁ బృథ్వీకోభ గల్గును.

నన్దానాదిషు జాతస్తుస్థిరబలో గృహ్లాతి యుక్తమ్ మదం
నిద్రాణః పృథిదన్తివై రిమనసా పీఠఃకరాధూననాత్
కేశోర్ధ్వ శ్చపలశ్చ సస్థిషు యువా యూథప్రయోగాశ్చర్యః
కల్యాణాహ్వయ మేతి వారణ ఇహ పాప్రశ్నతుర్థిం దశామ్.

అంగసంధులు బలియుట, మదమును బొందుట, తొండము నాడించుటయందుఁ బీఠి కల్గియుండుట, సిక్కినవెండ్రుకలు గల్గియుండుట, చపలత్వమును బొందుట యౌవనముగలిగి గజయాథములతోఁ గూడుట యివి చతుర్దశ పొందిన గజలక్షణములు. ఈ చతుర్దశ యందలి గజమునకుఁ గళ్యాణ మనిపేరని పాలకావ్యమహర్షి గజశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినది.

ఉష్ప్రపరిచయము: —

సార్థం కథజ్ఞో దుచితైః పిచుమర్త పత్తైః రాస్యాన్తరాశ్ గతమామ్రదశమ్ మృదీయః
దాసేరకః సపది సంవలితం నిషాదైర్విప్రమ్ పురా పతగూడివ నిర్జగార॥ [౧-86]
చ॥ నెఱి యలవాటుగాఁ దినెడు ... .. అ. మా. ౧-86. ఒంటెవేఁ
పాకులను దినుచు దానితోఁ బాటు కంఠమునఁ జొచ్చిన మృదువైన మామిడి చిగు
రును, బూర్వకాలమున గరుత్మంతుఁడు కంఠగతుఁడగు బ్రాహ్మణుని వదిలిన ట్లుమ్మి
వేసె ననిభావము. ఒంటెలు వేఁపరొట్టను బ్రీతిగాఁ దినుననియు. మామిడి చిగురు వాని
కిష్టుముగాదను రహస్యము నిందు మాఘకవి వెల్లడించినాఁడు. గరుత్మంతుఁ డమృతము
నకై యేఁగుచు సముద్రోదరంబున నున్న నిషాదులను మ్రింగి వారితోఁ గంఠ
మునందుఁ జొచ్చిన బ్రాహ్మణుని విచిచిపెట్టిన కథ మహాభారతాదిపర్వమునఁ గలదు.
ఈకావ్యమునందు లొట్టిపిట్టలు తక్కినచోట్ల కూడఁ జక్కగా వర్ణింపఁబడినవి.
బౌద్ధమత పరిచయము: —

సర్వకార్యశరీరేషు ముక్త్యాజ్ఞస్కన్ధపశ్చకమ్

సౌగతానా మివాత్మాన్యో నాస్తి మన్త్యో మహీభృతామ్ (2-28)

సీ. అయిదు స్కంధంబుల ... .. అ. మా. (2-25)

బౌద్ధమతస్తులకు సర్వశరీరములందును బంపస్కంధములు తప్ప వేఱే యాత్మ యను
పదార్థ మెట్లు లేదో యట్లే రాజులకు సంధి మొదలగు సర్వకార్యములందును గార్యారం
భముమొదలగు నైదంగములు తప్ప వేఱే మంత్రము లేదని భావము.

“సహాయా స్సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః

విపత్తేశ్చ ప్రతీకార సిద్ధిః పశ్యా” జ్ఞమిష్యతే కార్యము లారంభించు నుపాయము,
కార్యసిద్ధికై పురుషద్రవ్యసంపత్తు, దేశకాలముల విభాగము. అపదలను రూపుమాపుటకుఁ
బ్రతీకారము, కార్యసిద్ధి—ఇవిరాజులు చేకూర్చుకొనవలసిన పంచాంగములని కామందకుఁడు
నీతిశాస్త్రములోఁ జెప్పినాఁడు.

ఇట్లే బౌద్ధమతమున రూపస్కంధము, వేదనాస్కంధము, విజ్ఞానస్కంధము, సంజ్ఞా
స్కంధము, సంస్కారస్కంధము—అను నైదు స్కంధములు ప్రసిద్ధములు. ఇంద్రియవిష
యప్రపంచము రూపస్కంధ మనియు, నీవిషయములచే ననుభవించు నుభయభాద్యనుభ
వము వేదనాస్కంధ మనియు, జీతవిస్మరణము లేక ప్రవాహము గా వచ్చు నాలయ

జ్ఞానము జ్ఞానస్కంధ మనియు, జిత్తమునఁ గల్గ రాగద్వేషములు, మదమానములు, దర్మాదర్శములు మొదలగు వాసనాప్రపంచమునకు సంస్కారస్కంధ మనియు నీవంశ స్కంధములకంటె నితరమగు నాత్మపదార్థ మే శరీరమునందును లేచనియు బౌద్ధమత సిద్ధాంతము.

శ్రుతిపరిచయము:—

రుచిదామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోక మభ్యుపగతే వివిభాః

జ్వలనం త్వితః కథమి కేతరథా సులభోఽన్య జన్మని స వీవ పతిః॥ (9-13)

ఉ. కాంతుల కున్నిపట్టగు ... .. ఆ. మా. [9-14]

ఇది సూర్యాస్తమయ వర్ణనము. తమ భర్తయగు తేజోదాముఁడు సూర్యుఁడు పర లోకమును బొందినంతనే విభక్త్యంతై పతివ్రతలగు ప్రధారములు లగ్ని యందుఁ బ్రవేశించిరి. అట్లుగానిచో నితరజన్మములం దాతఁడే యెట్లు వారికి భర్తయగును:

“మృతే యా మ్రియతే పత్యే సాశ్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా”

భర్తచనిపోయినపుడు వానితో నెవ్వతె సహామించునో యా వ్రీపతివ్రత :తే నైవ సహ మోదతే' అ ట్లిగ్నిప్రవేశమొనర్చిన సతీమణి భర్తతో సన్యజన్మమునఁగూడ మోదమునొందు నని ధర్మశాస్త్రము. “శ్రు అగ్నింవా వాదిత్యః సాయమనుప్రవిశతి. ఉద్యంతంవా వాదిత్యమగ్నింను సమారోహతి.

“సాయంసద్యయండు సూర్యకాంతు లగ్నిలోఁ బ్రవేశించును. మరల బ్రాతఃకాలమునందు దయించెడు సూర్యునం దాయగ్ని కాంతులు ప్రవేశించు నని వేదమునఁజెప్పబడినది. ఇదట సూర్యుఁడు నాయకుఁడు. ప్రభలు నాయకలు. సూర్యుఁ డస్తమించినంతనే శ్రుతియందుఁ జెప్పబడినట్లు ప్రభాకాంత లగ్నిప్రవేశమొనర్చిరి. అందు వలననేమరలఁ బ్రాతఃకాలమునఁ దమ భర్తయగు సూర్యుని బొందఁగల్గుచున్నారని కవి ఉచితార్థముగా సతీసహగమనము విందు సమర్థించినాఁడు.

నానాపిదావిష్కృతసామజస్వరః సహస్రవర్త్య తపలై ధ్వరద్యయః

గర్వస్వభూయిష్టతయా సమానశాంస సామవేదస్య దధౌ బహోదదిః॥ (12-11)

శా. నానాభంగుల మించు సామజ ... .. ఆ. మా. 12-11

నానావిధములగు నేనుఁగుల బృహంతధ్వనులు, పెక్కు గుఱ్ఱములు వీనితో బహు మార్గములఁ జరించుచుఁ జవలలకుఁ బొంద శక్యముగాని యాసేనాసముద్రము, బృహద్ర ధన్తరాదిసామౌత్థిత స్వరములుగలది, సహస్రశాఖలు గలది, గాంధర విద్యవలె గాన పోదానమైనది, యల్పులకుఁ జదువశక్యము గానిది యగు సామ వేదముతోఁ దుల్యత్యమును బొందెననిభాషము.

సప్తభేద వరికల్పిత స్వరం సామ సామవిదనస్థ ముజ్జగౌ

తత్ర సూన్యతగింశ్చ సూరయః పుణ్యమృగ్యజ్ఞామ మద్యగీవత [14-21]

తే. సామవేదంబు ... .. ఆ. మా. (14-21)

దర్శజ్ఞుఁడు చేయు యాగమునం దుద్ధృత కరవిన్యాస పూర్వకముగా సప్తస్వరము లతో బృహద్రధన్తరాది సామవేదమును గానము చేసెను. పుణ్యసత్యవాక్కులు విద్వాం

నుట నగు హోత, యధ్వర్యుడు శ్రేయస్కరములగు ఋగ్వేదము, యజుర్వేదము పఠించిరి ణావము.

(1) కృష్ణము (2) ప్రథమము [3] ద్వితీయము [4] తృతీయము (5) చతుర్థము (6) పంచమము (7) అతిస్వార్థము. ఇవి సామవేదమునకు సప్తస్వరములని తైత్తిరీయ పౌత్తి కాఖ్యము (అధ్యా. 23. సూ. 14) నందుఁ జెప్పబడినది. 'అగ్ని ఆయాహి వీతయే' యని మొదలుగాఁ గలది సామవేదము. 'అగ్నిమీశే పురోహితమ్' అని మొదలుగాఁ గలది ఋగ్వేదము. 'ఇషేతోష్ఠేర్వేత్వావాయనః' అని మొదలుగాఁ గలది యజుర్వేదము. "యద్యునైవ హోత్రం కురుతే యజుషాధ్వర్యవం సామోన్నీయమ్" అని శ్రుతి. 'అధ్వ ర్హ్యద్ధాతృ హోతారో యజు స్సామ స్త్విదః క్రమాత్' అని యనురము. యజ్ఞమునందు హోత, అధ్వ ర్యుడు, ఉద్ధాత, మొదలగువా రుందురు. హోత ఋగ్వేదముతోడ, అధ్వర్యుడు యజుర్వేదము తోడ నుద్ధాత సామవేదముతోడను యజ్ఞప్రయోగములను నిర్వహింతురు.

స్మృతిపరిచయము:-

"బలావతేషా దధునాపి పూర్వవత్, ప్రవాద్యతే తేన జగజ్జగీషుణా,
సతీవ యోషిత్ ప్రకృతిః సునిశ్చలా, పుమాంస మథ్యేతి భవాన్తరేష్యపి. (1-72).
మ. బలగర్వంజునఁ దొంటి ... అ. మా. (1-72).

పశుద్దన్యభావముగల పతివ్రత జన్మాంతరములందుఁ గూడఁ దన భర్తనే యెట్లు పొందుచున్నదో యట్లే పూర్వజన్మ ములందు వలె నీజన్మమునందుఁ గూడ బలగర్వముతో జయెచ్చువగు శివుపాలనిచే జగత్తు వాదింపఁ బడుచున్నదనిభావము. "పతిం యా నాభివరతి మనో వాక్కాయ సంయతా సా భర్తర్లోక మాప్నోతి. సద్భిః సాద్వీతి చోద్యతే." (5-64) మనో వాక్కాయ కర్మముల భర్త నన్యభావముతో నే త్రి చూడవో యామె సజ్జనులచే సాద్వియని కొనియాడఁబడుచు భర్తపొందిన లోకమునే సొందుచుండునని మనుస్మృతి.

"చిరరతిపరీభేద ప్రాప్తనిద్రాసుఖానాం, చరమ మపి శయిత్వా పూర్వమేవ ప్రబుద్ధాః
అపరిచలితగాత్రాః కుర్వతే న ప్రియాశా, మశిదిం భుజవక్త్రాశ్లేషభేదం తరుణ్యః." (11-13)
క. చిరరతిసంప్రియలు... అ. మా. (11-13). భర్తలు నిద్రించిన పిదప నిద్రించి నను వారికంటె బూర్వమే మేలుకొనిన వారై యెక్కువ సంఖ్యగముచే నలసటచెంది సుఖముగా నిద్రించుచున్న ప్రియుల గాటవుఁగొఁగిలిని చేయిచేయుటలే దనిభావము. "సుప్తే పశ్చాచ్ఛయా కేతే పూర్వమేవ ప్రబుద్ధ్యతే నన్యం కామయతే చిత్తే సా త్రి శ్చేయా పతివ్రతా." భర్త నిద్రించిన పిదప నిద్రించుచు నతనికంటె ముందుగనే లేచుచు మనస్సులో నితరు నే త్రి కామింపవో యామె పతివ్రత యని ధర్మశాస్త్రము. "జలమ్ ఏదే న్నాజ్ఞలిసా, నశయారమ్ ప్రభోధయేత్ నాక్షైః క్రిదే న్నదర్శమైస్త్వి రావ్యదితై వ్యా న సంవిశేత్ (యాజ్ఞ. ఆచా-138) దోషితో నీచ తాగరాదు. నిద్రించిన వానిని లేపరాదు. పాచికలతో నాడరాదు. దర్శములతోడను, వ్యాధిపీడితులతోడను బరుండరా దని యోగియాజ్ఞవల్క్యుల వచనము. కౌగిలి విడిపించినచో భర్తలకు నిద్రాభంగ మగు నను భయముతో యాదవత్త్రీ లట్లే భర్తల కౌగిలిలో నుండి రని వర్ణింపఁబడినది.

"అగతా ద్వ్యవసితేన చేతసా, సత్త్వసమ్పదవికారి మానసః

తత్సినాభవ దసౌ మహాహవే శాత్రవా దివ పరాజ్ఞాభోఽర్థినః" (14-44).

చ. వివ మితవైరియైన.... ..అ. మా. [14-44].

సత్త్వసంపదగల దర్మరాజు యుద్ధమునందు శత్రువున కెట్లు పరాజ్ఞుఁబడు కాదో, యట్లే యజ్ఞమునందు యాచకునకుఁ బరాజ్ఞుఁబడు కాలేదు. అనఁగా నిరంతరదానముచేసఁగల సంతోషవలన ననిభావము.

"అహవే వ్యనివ ర్తిత్యమ్ ప్రజానాం చై వపాలనమ్ కుశూప్రా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరమ్ పరమ్" [మను. 7-88]. యుద్ధములో వెనుకకు మఱలకుండుట, ప్రజలను బాలించుట, బ్రాహ్మణుల సేవచేయుట, రాజులకు శ్రేయస్కరమని మనుస్మృతియందుఁ జెప్పఁబడినది. "పూర్వమేవ కిల సృష్టవానవ స్థాను వీర్యమనివార్య మాదధే తచ్చ కారణ మభూద్విరజ్ఞయమ్ బ్రహ్మణోఽ సృజవసా విదం జగత్." 14-67. కం. మునుదాసృజించి... ..అ. మా. 14-67. ఇది భీష్మ స్తవము. ఈహరియే మొదట నీటిని సృజించి యందుఁ దన యమోఘవీర్యముంచెను. సువర్ణరూపమగు నా వీర్యమే బ్రహ్మ వృద్ధులకుఁ గారణమై నది. బ్రహ్మ యా జగత్తును సృజించె ననిభావము. "తతః న్యయమ్నాభి ర్భగవా నవక్తా వ్యజ్ఞయన్నిదమ్ మహా భూతాది వృత్తాః ప్రాదురాసీ త్రమోనుదః సోఽభిద్యాయ శరీరాత్ ప్వాత్ సీసృష్ట ర్వివిః ప్రజాః తవ ఏవ ససర్జాదౌ తానుభీజ మవాసృజత్ తదర్థ మభద్ధైమం సహస్రాంకు సమప్రభమ్ తస్మిన్ జడే న్యయమ్ బ్రహ్మ సర్వలోక ఏతామహః" [మను. 1-6, 8, 9]. తమస్సును భేదించి తన యంతట తానే మహాభూతప్రకాశకుఁడై యవ్యక్తుఁడగు చరమాత్మ యున్న వించెను. అతఁడు సకలప్రజలను సృజింపఁ గోరి మొదట నీటిని సృష్టించి యందు బీజము నుంచెను. అదియే సూర్యకాంతిగల హేమండ మయ్యెను. అందు బ్రహ్మ జన్మించి సకలలోకములను సృష్టించె నని మనుస్మృతి.

"సముల్ల సద్వివేకరవ క్తృకా న్తయో, రజస్వలాః పరిమలితామృతశ్శిరః

దిగ్గజాః క్షణ మవిలోక నక్షమాః, శరీరీణామ్ పరిహరణీయతాం యయుః" 17-61.

చ. తమ్ములవిందు వెమ్మొగము... ..అ. మా. 17-61.

ప్రకాశించెడు సూర్యుని వంటి కాంతి కలవారు, దుమ్ముతో నిండినవారు (రజస్వలఁగా నా ర్తవము గనుక వెలువల నున్నవారు) మలినమగు నాకాశశోభ గలవారు (వెలుగు మోసిన వారు) చూచుటకు యోగ్యులుగావివారునగు దిక్కులను కాంతలు క్షణకాలము ప్రాణులకుఁ బరిహరింపఁ జగివారు (సంభోగించుట శక్తరులు) గా నై రని భావము. "నాకాల్పాం నాదీ మభిరమయేత్. రజస్వలాం చా (గౌ. ధ-1.9-29, 30) రోగముచే శస్వస్థ యగు శ్రీని రమింప రాదు. ముదైన వ్రీలి గూడ ముద్దీరాదని గౌతమమహర్షులు దర్శనాత్మమునఁ జెప్పిరి. న్యాయదర్శన పరిచయము:-

"వ్యక్తమ్ బలీయాన్ యది హేతురాగమా, దపూరయత్ సా జలధిం న జాహ్నువీ గజ్ఞోప నిర్భర్తృత శమ్భుకన్తరా, సువర్ణమర్జః కథ మన్యథాస్య తత్" (12-69).

చ. విగమముకంటె యుక్తి... ..అ. మా. (12-69).

అగమముకంటె హేతువు (అమమానప్రమాణమును విహిపించు పంచావయవములలో హేతువు ముఖ్యముగాన నిచట హేతు వనఁగా నమమాన మని గ్రహింపవలయును), బలీయ

మైనచో యమునానదియే సముద్రమును బూరించినది గాని గంగ కాదు. అది సత్తము. అట్లు కానిచో గంగాజలక్షణితమైన శివుని కంఠమువలె నా సముద్రజల మెల్లుండును; అనగా "గంగా సాగరపూజీ" యని వేదము చెప్పిన ప్రకారము గంగయే సముద్రుని బూరించినచో గంగాజలమువలె సముద్రజలము గూడ దెల్లగానే యుండవలయును. కాని శివునికంఠము వలె నల్లగా సముద్రజల ముండుటచే నల్లని జలముగల యమునయే సముద్రమును బూరించిన దని భావము. గ్రావాప్ల వనవాక్యమువలె "గట్టా సాగర పూరణీ" యను నాగమవాక్యమునకుఁ గూడ వేఱఁగము చెప్పవలయునని కవి చమత్కృతి.

"అనున న్తతిపాతినః పటుత్వం చదః కుద్ధిభృతో గృహీతపక్షః

వదనా దివ వాదినోఽథ శబ్దాః క్షితభర్తృర్థముః శూః ప్రసఃస్య. (20-11).

కం. ఎడతెగక వరఁగి..... అ. మా. (20-11).

వాచకత్వశక్తి గలదియై, శాస్త్రసమ్మతములై, గృహింపఁబడిన పక్షములు (నిత్యత్వాది సాధ్యార్థములు) గలిగిన శబ్దములు (ప్రతిష్ఠాహేత్వాదులు) వాది నోటినుండి యెట్లు వెలువడునో యట్లే గుటికలపై లక్ష్యధేవ పాటవము గలిగి యుత్తోహముతోఁ జేయఁబడి, కంకాదిపత్రములు గలిగిన బాణములు శిశుపాలుని ధనుస్సునుండి వెలువడిన వని భావము.

సందిగ్ధసాధ్యవంతము పక్షము. అనగా దేనియందు సాధ్యము యొక్క సందేహ ముండునో యదిపక్షము. పర్వతము వహ్నిమంతమా? కాదా? యనునది సందేహము. వహ్ని సాధ్యము. ధూతువత్త్వహేతువుచే సాధ్యమగు వహ్నియొక్క సందేహము గలిగియుండుట వలనఁ బర్వతము పక్షము. అనుమిత్యుద్దేశ్యత్వము పక్షత్వమని ననీనుడు. "నూ. ప్రతిష్ఠా హేతుదాహరణోపనయ నిగమనా న్యవయవా." (1-1-32) అని యక్షమామలవారి సూత్రము. అనుమానించిన విషయము వితరునిచే నొప్పుంపఁజేయుటకు 1. ప్రతిష్ఠా 2. హేతువు 3. ఉదాహరణము 4. ఉపనయము 5. నిగమనము; అను నైదింటిని వాచమున నుపయోగింతురు. తర్కశాస్త్రములో వీనికిఁ బంచావయవములనిపేరు. పర్వతమునందలి పొగవలన నిప్పు గలదని యనుమానించి యితరుల నంగీకరింపఁ జేయవలసినపు డీపంచావయవము లిట్లు ప్రయోగింపఁబడును.

1. పర్వతము వహ్నిమంతము-అని ప్రతిష్ఠా (పర్వతోపహ్నిమాన్) 2. పొగ కలిగి యుండుటవలన-అని హేతువు. (ధూమవత్త్వాత్) 3. ఏది యేది పొగను కలిగియుండునో యది యగ్నిని గలిగియుండును వంటయింటివలె-అని యుదాహరణము. (యో యో ధూమచాన్ పోఽగ్నిమాన్ యథా మహానసః) 4. అట్లే యిదియును. (వంటయింటివలెనే పర్వతమును)- అని యుపనయము (తదావయమ్). 5. కావున నిదియట్టిదే [పొగనుగలిగి యున్నది కాఁబట్టి యీపర్వతము కూడ వంటయింటివలె వహ్నిమంతము]- అని నిగమనము [తస్మాత్తథేతి].

"ఇషువర్ష మనేక మేకవీర స్తదప్రిప్రచ్యుత మద్యుతః పృథక్తైః.

అథ వాదికృతమ్ ప్రమాణ మన్యైః ప్రతివాదీవ నికారో త్ప్రమాణైః. [20-28]

ఉ. తూపుల జల్లువానలను..... అ. మా. [20-18].

వాది చూపిన ప్రమాణములను బ్రతివాది యన్యప్రమాణములతో నెట్లు నిరాకరించునో యట్లే లోకైకవీరుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు శత్రుబాణవర్షమును దన బాణములతో ఖండించెనని భావము. ప్రమ యనగా యథార్థమభవ మనియు, గరణమనగా సాధారణకారణ మనియు,

బ్రహ్మకరణమే ప్రమాణమనియుఁ దర్కశాస్త్రవ్యవహారము. ప్రమాణములను గూర్చి న్యాయ దిగ్విజయము విపులముగాఁ జరిపించి తక్కిన శాస్త్రములకు మార్గదర్శక మైనది. గౌతమమహర్షి మొదలుకొని యుదయనాచార్యుల వఱకుఁ గల ప్రాచీనన్యాయశాస్త్రముతోఁ బ్రజ్ఞాపితవారమున కెక్కువ ప్రామాణ్యము నీయఁగా శ్రీగంగేశోపాధ్యాయులవారి 'తత్త్వచింతామణి' వెలువడిన పిదప నన్యన్యాయశాస్త్రమునఁ బ్రమాణవిచారమున కెక్కువప్రామాణ్య మీయఁబడినది. ఒక్కొక్క శాస్త్రములోఁ గొన్నికొన్ని ప్రమాణము లంగీకరింపఁబడినవి. ఆయా శాస్త్రకారులు వారి ప్రమాణములను సాధించి ప్రబలయుక్తులతో నితరశాస్త్రప్రమాణములను ఖండింతురు. ఈ ప్రామాణ్యవాదమునందుఁ ప్రత్యక్ష మొక్కటియే చార్వాకులకుఁ బ్రమాణము. ప్రత్యక్షము, అనుమానము, రెండే వైశేషికులకు బొద్దులకుఁ బ్రమాణములు. ప్రత్యక్షము, పరోక్షము రెండే స్యాద్వాదులగు జైనులకుఁ బ్రమాణములు. ప్రత్యక్షము, అనుమానము, శబ్దము నను మూడే సాంఖ్యులకు, యోగులకుఁ బ్రమాణములు. పృత్యక్షమనానోపమానశబ్దములు నాలుగు నై యాయుకులకుఁ బ్రమాణములు. పరతఃప్రమాణవాదులగు తార్కికుల కనుమానప్రమాణమే ప్రామాణ్యము. అర్థావత్తితో నైదును బ్రాచాకరులకు, అనుపలబ్ధితో నాలుగు భాట్టమీమాంసకులకు నేదాంతులకుఁ బ్రమాణములు. స్వతఃప్రమాణవాదులగు వీరికి శబ్దప్రేక్ష ప్రమాణమే ప్రామాణ్యము. సంధవైతవిజ్ఞానులతో నెనిమిదిపౌరాణికులకుఁ జేష్టతోఁ దొమ్మిది తాంత్రికులకుఁ బ్రమాణములు. వైశేషిక దర్శన పరిచయము:-

“అప్యసారథమాణస్య, విభో రుత్పాదితాః పరైః,

ప్రజన్తి గుణతా మర్థాః, శబ్దా ఇవ పిహోయసః. [2-91].

క. ఏవని తాఁ జేయక... ...అ. మా. 2-82.

జయేచ్ఛగల సమర్థుఁ డగు రాజు తా నే కార్యములను బ్రారంభింపకపోయినను నితరులచే నాకార్యములను చేయించి, విభు [సర్వకృత్యావించునది] వగు నాకాశము స్తబ్ధమయ్యును శబ్దముల గుణత్వము నెట్లు పొందునో యట్లే సర్వార్థములను బొందునని భావము.

“శ్రోత్రగ్రాహ్యో యోఽర్థః స శబ్దః” [2-2-21] “పరీక్షా ల్లిజ్జ మాకాశస్య” [2-1-2] మొదలగు వైశేషిక సూత్రములతో శబ్దాకాశములను గూర్చి కణాదమహర్షులు చెప్పినారు. శ్రోత్రము [చెవి] చే గ్రహింపఁబడు గుణము గలది శబ్దము. శబ్దమున కాశ్రయ మాకాశము. శబ్దము ధ్వన్యాత్మకము, వర్ణాత్మకము నని రెండు విధములు. దోలు మొదలగు వాని నుండి పుట్టు శబ్దము ధ్వన్యాత్మకము. సంస్కృతము, తెలుఁగు మొదలగు భాషారూపములు గలది వర్ణాత్మకము. భేరివండ సంయోగము కలుగు నపుడు భేర్యాకాశసంయోగముచే ధ్వన్యాత్మకమగు శబ్దము పుట్టును. వీచీతరంగన్యాయమునఁ గాని, కచంబముకుళన్యాయమునఁగాని యిట్లు పుట్టిన శబ్దముల నుండి శబ్దసంతానము లుద్భవించఁగా శ్రోత్రశక్తుల్యవచ్చిన్నమగు నాకాశము గ్రహించుటచే మనము వానిని వినఁగల్గుచున్నాము. సర్వకృత్యావించి సర్వమూర్త ద్రవ్యసంయోగము కలిగి యున్న భూన్యవదార్థమున కాకాశ మనిపేరు. శక్కులి యనఁగాఁ జెవికి ముందు భాగము. శ్రవణవివర సజ్జక [చెవి యందలి రంధ్రము] మగు నాకాశమే శ్రోత్రము. ఇట్లాకాశము స్తబ్ధముగా నున్నను శబ్ద ప్రవాహమునకుఁ గారణ మగుటచే నిండిట్లు వర్ణింపఁబడినది.

సాంఖ్యదర్శన పరిచయము :

శ్లో. ఉదాసితారం నిగృహీతమానవై ర్గృహీత మధ్యాత్మదృశా కథశ్చన
బహిర్వికారమ్ పశ్యకృతే. పృథగ్విదుః పురాతనం త్వమ్ పురుషమ్ పురావిదః

తే. మనసు నేగాగ్రముగఁ జేసి ... .. అ. మా. (1-33).

నారదుఁ డానర్చిన శ్రీకృష్ణ స్తవము. పూర్వత త్త్వజ్ఞులగు కసిలాది మహర్షులు సంయమ చిత్తులై యాధ్యాత్మికదృష్టితోఁ గియాశూన్యుఁడు, మహదాదివికారములకంటె విలక్షణుఁడు, సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మికయగు పశ్యకృతికంటె భిన్నుఁడు నగు పురాణపురుషుఁడ వని నిన్నే వక్కాణించుచున్నా రనిభావము.

శ్లో. “మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః స త్త

షోడశకళ్య వికారో న ప్రకృతి ర్నవికృతిః పురుషః” (కారిక 3.)

మూలప్రకృతి, మహత్తు, అహంకారము, సంపదన్మాత్రములు, సంపదజ్ఞానేంద్రియములు, సంపదకర్మేంద్రియములు, సంపదమహాభూతములు, మనస్సు. ఇవి యరుదచది నాలుగు తత్త్వములు. ప్రకృతి వికృతులకు భిన్నుఁడు, కూటస్థనిత్యుఁడు, నపరిణామియగువాఁడు పురుషుఁడు (పరమాత్మ). అని సాంఖ్యకారికయం దీశ్వరకృష్ణులు చెప్పినారు. “అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్” అని శ్రుతి కూడ నిల్లే చెప్పుచున్నది. ‘అజ’ యనఁగా బుట్టుక లేనిది. ‘ఏక’ యనఁగా సజాతీయద్వితీయరహిత. లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణ యైనది ప్రకృతి. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మిక. రాగాత్మకమగుటచే నెఱ్ఱనిది రజోగుణము. ప్రకాశాత్మకమగుటచేఁ దెల్లనిది సత్త్వగుణము. అవరణాత్మకమగుటచే నల్లనిది తమోగుణము. ఈ త్రిగుణాత్మికయగు ప్రకృతిరంటె జేతైనవాఁడు పురుషుఁడని సాంఖ్యప్రవచనము.

శ్లో. విజయా స్త్వయి నేనాయాః సాక్షిమాత్రేఽ వదిశ్యతామ్

ఫలభాణి సమీక్ష్యేత్తే బుద్ధే ర్భోగ ఇవాత్మని. (2-59)

తే. కాన నీవు తలస్థుఁడై ... .. అ. మా. (2-51)

బుద్ధియొక్క సుఖదుఃఖాద్యనుభవమగు భోగ ముదాసీనమగు నాత్మము నందె ఛారోపింపఁ బడుచున్నదో యట్లేనీవు సాక్షిమాత్రముగా నుండి నేన పొందెడు జయము నీదిగా నెంచుమని బలరాముఁడు శ్రీకృష్ణునకుఁ జెప్పిన రాజనీతి.

శ్లో. “తస్మాత్తత్సంయోగా దచేతనం చేతనావదివర్జిమ్

గుణక ర్తుత్యేషేవి తథా క ర్తేవ భవత్యుదాసీనః” (కారిక 20)

శ్లో. సర్వమ్ ప్రత్యుపయోగం యస్మాత్ పురుషస్య సాధయతి బుద్ధిః

నై వ చ విశిష్టి పునః ప్రధానపురుషోత్తరం సూక్ష్మమ్” (కారిక 37)

బుద్ధ్యాదిక మచేతనమైనను జేతననన్నిధానముచేఁ జేతనమువలె నగును. అనఁగా నేను జేయుచున్నాను. చూచుచున్నా నను ప్రత్యయము గల్గును. పరిణతములగు గుణముల కృతి మత్త్వము గలిగి యున్నను వాని ప్రతిబింబమువంటి వాఁడగుటచే నుదాసీనుఁడగు పురుషుఁడు భోక్తవలె భాసించును. పురుషుని యొక్క శబ్దాదుల యుపభోగమును బుద్ధియే సాధించును. ఇది యత్యంత సూక్ష్మమైనదై ప్రధానపురుషుల భేదమును గల్గఁజేయును. అనఁగా భోక్తృత్వము బుద్ధిగుణమైనను పురుషగుణమువలె భాసించు నని సాంఖ్యులమతము.

శ్లో. మైత్యాగ్నిది చిత్తవరికర్మః దో విధాయ క్షేత్రహాణ మిహ లబ్ధవజీవయోగః
భ్యాతిం చ సత్త్వపురుషాన్యత యాదిగమ్య వాఙ్మన్త్రి తా మసి సమాధిభృతో నిరోద్ధమ్.

సీ. మఱియు బోగస్తాన ... .. అ. మా. (4-55)

ఇది రైవతకాద్రివర్ణనము. మైత్రీ, కరుణ, ముదిత, ఉపేక్ష, యనునవి నాల్గి చిత్త పృథులు. పుణ్యములొనర్చు వారితో మైత్రీ, దుఃఖించు వారియందుఁ గరుణ, సుఖించు వారియందు సంతోషము, పాపాలయం దుపేక్ష. ఇవి చిత్తకర్మములు. అవిద్య, అస్మిత, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము ననునవి సంపక్షేపములు. అనాత్మము సంధాత్మబుద్ధి మొదలగు వివర్ణయజ్ఞాన మవిద్య. అహంకార మస్మిత. అనుకూల వస్తువులను బొందవలెనను కోరిక రాగము. పరితికూలవస్తువులం దుండెడు రోషము ద్వేషము. కార్యాకార్యములం దాగ్రహ మభినివేశము. మైత్రీ మొదలగు చిత్తపృథుల నెఱిగి యంతఃకరణ మలినము లను బోగొట్టుకొనిన వారు. నక్షిద్యాది పంచక్షేపములను వదలినవారు, సఖిజయోగమును సాధించినవారు నగు యోగులు పృథ్వీ పురుషులు భిన్నులని యెఱిగి దానిని గూడ వీడి సమాధిచే స్వయంప్రకాశత్వము నొడఁగిండుచున్నారు. అనగా యోగులకుఁ గూడ నీరైవతకాద్రి నిలయ మనిభావము. ఇందు సమాధిశబ్దముచే నష్టేంద్రియోగాంగములను గ్రహింపవలయును. యమము, నియమము, ఆసనము, పాఞ్చాయమము, పృత్యాహారము, ధారణ, ధ్యానము, సమాధి - ఇవి యష్టాంగములు.

శ్లో. రజస్వ దర్శయిత్వా నివర్తతే న రక్షే యథా నృత్యాత్
పురుషస్య తథాత్మానమ్ పృథక్ శ్యే వనివర్తతే పృథ్వీః (కారిక 59)

శ్లో. పృథ్వీ శరీరభేదే చరితార్థత్వాత్ పృథానవినివృత్తై
ఏకా వైక మాత్యైక ముభయం కైవల్య మాప్నోతి. (కారిక 68)

నర్తక (నాట్యోపాధ్యాయ) నాటక మూడు పురుషులకు నృత్యము చూపి [ఇట్లు చేయవలె నని చెప్పి] నృత్యమునుండి యెట్లు మఱియో యట్లే పృథ్వీకూడ నాత్మసందర్శనమను స్వస్వరూపమును బురుషునకుఁ జూపి తొలఁగిపోవును. ప్రారబ్ధకర్మభోగానంతరము శరీరము సకంపకా జ్ఞానముచేఁ జరితార్థుడై ప్రధానము కూడ నివర్తింపఁగా నవశ్యంబావి, యవిసాగి, దుఃఖత్రయరహితము నగు మోక్షమును బురుషుడు పొందు నని శ్రీమదీశ్వరకృష్ణమహా మునులు సాంఖ్యకారికలలోఁ జెప్పిరి. పృథ్వీమఱియఁగఁ బురుషుడు పొందు స్వస్వరూపావ స్థానమే మోక్ష మని సాంఖ్యదర్శన సిద్ధాంతము.

తస్య సాంఖ్యపురుషేణ తుల్యతాం వీభ్రతః స్వయ మకుర్యతః క్రియాః
కర్తృతా తదుపలమ్బతోఽభవ ద్వృత్తివాఙ్మ కరణే యథ ర్హిజి. [14-19]

సీ. తాను గిరియమాని ... .. అ. మా. [14-19]

తాను స్వయముగాఁ క్రియల నొనర్పకపోయినను యజ్ఞమునందు ముత్తిజుఁ డొనర్చు క్రియాకలాపమునకు సాంఖ్యపురుషునితోఁ దుల్యుడగు దర్మరాజు కర్తృత్వమును బొందెనని భావము. స్వయముగాఁ బుణ్యపాపముల బోక్ష కాకపోయినను, నెఱుపువస్తువునకు దగ్గరగా మన్న స్పృహక మెఱుపు నెట్లు పొందునో యట్లు బుద్ధి సన్నిధానమువం దుండుటచే నాత్మము నకుఁ గర్తృత్వము గల్గు నట్లు ముత్తిజుఁ డొనర్చు క్రియల కర్తృత్వము దర్మరాజును బొందె నని భావము. అత్మమునందుఁ గర్తృత్వార్హణము “విజయా స్వయి” యను శ్లోకమున వివరింపఁబడినది.

యోగదర్శన పరిచయము :

సర్వజేదిన మనాది మాస్థితం దేహినా మపి జిహ్వుక్షయా వపుః

క్షేళకర్మఫలభోగవర్జితమ్ పుంవిశేష మము మీశ్వరం విదుః॥ (14-62)

చ. జనులు తలంతు రీమనుని ... .. ఆ. మా. (14-62)

ఇది భీష్మస్తవము. అది (పుట్టుక) లేనివాడు, సర్వజ్ఞుడు, సర్వప్రాణుల ననుగ్రహించుటకై దేహమును దాల్చినవాడు క్షేళములు, కర్మములు, వానిఫలములు, వానిభోగములు లేనివాడు నగు నీ పురుషవిశేషునే యీశ్వరునిగా (యోగులు) నిరూపించుచున్నారని భావము. శ్రీమత్పురంజలిభగవానులు యోగదర్శనమునం దిట్లు సూక్తిం చెప్పి. 'సూ. అవిద్యాస్మి తా రాగద్వేషాభినివేశాః పఞ్చ క్షేణాః (2-3)' అవిద్య, అస్మిత, రాగము, ద్వేషము, అభినివేశము, అనునవి యైదు క్షేళములు. "సూ. అనిత్యాకుచిదుఃఖాత్మసు నిత్యకుచి సుఖాత్మఖ్యాతి రవిద్యా" (2-5), అనిత్యములగు వస్తువులందు నిత్యత్వబుద్ధి, కుచిలేనివానియందు కుచిత్వబుద్ధి, దుఃఖమునందు సుఖత్వబుద్ధి, యసాత్మమునం దాత్మత్వబుద్ధి కలిగియుండుట 'యక్షద్య' "సూ. దృగ్దర్శనయో రేకాత్మతేవాస్మి తా" (2-6) దృక్కనంగా జూచువాడు ద్రష్ట. దర్శన మనగా జూచుటకు గరణమగు నదిబుద్ధి. ఈ రెండు శక్తులకు భేదము లేదనెడి యేకాత్మతాబుద్ధి 'యస్మిత' "సూ. సుఖానుశయీ రాగః" (2-7) సుఖము, దానిసాధనము, వీనియందుగల తృప్తి 'రాగము' "సూ. దుఃఖానుశయీ ద్వేషః" [2-8] దుఃఖములను బ్రీతిపటింప వలయు ననెడు కోర్కెదము 'ద్వేషము' "సూ. స్వరసవాహే విదుషోఽపి తదాహదేఽభినివేశః" 2-9 పూర్వపూర్వజన్మసంస్కారముచే బంధితునందు గూడఁ బ్రసిద్ధమగు మరణాదిభయమున 'కభినివేశమ' నిపేరు. "సూ. క్షేళమూలః కర్మాశయో దృష్టాదృష్టజన్మవేదనీయః" 2-12 వర్తమానజన్మము దృష్టము. భవిష్యజన్మ మదృష్టము. ఈజన్మముల భోగమూలముచే దెలియఁ దగినది, క్షేళమూలమైనది యగు పుణ్యాపుణ్యరూపము 'కర్మాశయము' "సూ. సతిమూలే తద్విపాకో జాత్యాయుర్భోగాః" 2-13 క్షేళముతోఁ గూడిన కర్మాశయము విపాకఫలమునకుఁ గరణమగును. జాతి (జన్మము), ఆయువు (జీవనకాలము), భోగము [సుఖదుఃఖాద్యనుభవము] అని విపాకము మూడు విధములు. క్షేళకర్మ విపాకాశయై రవరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వరః" 1-24 ఇట్టి యవిద్యాదీక్షేళములు, పుణ్యపాపకర్మములు, తత్ఫలములగు జాతిభోగాదివిపాకములు, వానిని వెంబడించు నాశయములు (వాసనాప్రపంచము) వీనిచే మూడుకాలములందు స్పృశింపఁబడని పురుషవిశేషుడే యీశ్వరుడని యోగదర్శనసిద్ధాంతము.

మీమాంసాదర్శన పరిచయము:—

ప్రతికరణ మశీర్ష్టత్యోతి రగ్న్వాహితానాం విధివిహితవిరిభైః సామిదేనీ రధీత్య

కృతగురుదురితౌఘద్వంస మధ్వర్యు వర్త్యైర్హత హయ మువలీదే సాదు సాన్నాయ్య మగ్నిః॥ 11-41

మ. కృతమోరాఘమటావినాశముగ

... .. ఆ. మా. 11-41

సృతిగృహమునందును [అగ్నిహోత్రకాలందు] శాస్త్రోక్త విధిప్రకారము నాల్గు స్వరములతోడను సామిధేనీమంత్రములను జదువును. జేసిన మహాపాపము లన్నియుఁ బటావంచలగునట్లుగా నధ్వర్యుక్తేష్ఠులు సాన్నాయ్యమును వేల్చుచుండఁగా నగ్నిహోత్రుఁ డాస్వాదించుచున్నాడని భావము.

అగ్నిని బ్రజ్వలించఁ జేయుటకై పఠించు 'వ్రవోవాహా' మొదలగు మంత్రము లకు సామిధేనీమంత్రము లనిపేరు. ఇవట సామిధేనీశబ్దముచే యాజ్ఞాపురోమవాక్యాది మంత్రములను గూడ గ్రహింపవలయును. "ఐన్ద్రం దధ్య మమావాస్యాయా మైన్ద్రమ్ పయోఽ మావాస్యాయామ్" అమావాస్యనాడు దది [పెరుగు] తో నిందుగ్గిని గూర్చి హోమము చేయవలయును. అమావాస్యనాడు పయస్సు [పాల]తో నింద్రుని గూర్చి హోమము చేయవలయునను వాక్యములచే విధింపఁబడిన దధిపయస్సులకు 'సాన్నాయ్య' మనిపేరు. ఈకావ్యమున ముందు చంద్రాస్తమమును వర్ణించి పిదపఁ బ్రవాతకాలమును వర్ణించుటచే నమావాస్య కావనుట స్పష్టము, అమావాస్యనాడు విధింపఁబడిన సాన్నాయ్య హోమము కుక్లపక్షములోఁ జేయఁబడినట్లు చెప్పుట శాస్త్రవిరుద్ధము. కాన నితట మాఘ కపిచే సాన్నాయ్యశబ్దము సామాన్య హవిర్మాతృవరముగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన దని గ్రహింప వలెను. శబ్దకొస్తుభమునందు 'అపాయ్య, స్నానాయ్య, నికాయ్య, ధాయ్యమాన, హవిర్ని వాః, సామిధేనీపు'. 3-1-26 సూత్రవ్యాఖ్యానములో సాన్నాయ్య శబ్దమును యథాకృత గ్రాహియగు మాముఁడు హవిర్మాతృమునఁ బ్రయోగించెను. ఇతట మాత్రము దధిపయో విషయక మెందు వలనఁ గాదని ప్రశ్నింపరాదు. చంద్రాస్తమయ వర్ణనపూర్వకముగా సూర్యోదయమును వర్ణించుచు నందుఁ బఠించుటచేఁ గృష్ణవృతపద్మిషయ మగుటచే నిఁదివయోయోగ మచట సంభవించదు. హవిర్వికేవనాచకమగు సాన్నాయ్య శబ్దము సామాన్యహోమవరముగాఁ గాని, వికేషాంతరముగాఁ గాని బోధ్య" మని భట్టోజీకీక్షితులు గూడఁ జెప్పినారు. అగ్నిహోత్రమున కొక్కఁడే ఋత్విజుఁడైనను బ్రతగృహమునందు నందఱును నగ్నిహోత్రములు చేయుచుండుటచే నితట నధ్వర్యు లని బహువచనము వాడఁబడినది.

శబ్దితా మనవశబ్ద మున్నకై ద్వాక్యలిక్షణవిధోఽ సువాక్యయా

యాజ్ఞయా యజనకర్మణోఽ త్యజన్ ద్రవ్యజాత మపదిశ్య దేవతామ్.

తే. యాజ్ఞికులు ... .. అ. మా. (14-20)

మీమాంసాశాస్త్రజ్ఞులై యజ్ఞక్రియలను జేయించు నవటి ఋత్విజు లవశబ్దములను వీడి యనువాక్యమంత్రములతో నుచ్చైస్సవరమున దేవతల నుద్దేశించి యాజ్ఞామంత్రములతో ద్రవ్యజాతము నగ్ని యందు హోమము చేసినవి భావము.

"పురోఽనువాన్య మనువాచ్యయా యాజ్ఞయా జహోతి" యను శ్రుతిచే ననువాక్య మంత్రములతో దేవతల నాహ్వనింపవలయును. దేవతల నాహ్వనించు ఋత్విజులను 'కనువాక్య' యనిపేరు. 'వ్రశాస్త్ర' యీ యనువాక్యలను బఠింపవలయును. అతఁడు లేనిచో 'హోత' యీ యనువాక్యలను బఠింపవలయును. 'ఉచ్చైర్భద్రా క్రియతే' యను పరివలన ఋత్విజులము లుచ్చైస్సవరమునఁ బఠింపఁబడినట్లు చెప్పఁబడినది. పశుపురోదా

శాదిహవిస్సమూహము ద్రవ్యజాతము. ఇంద్రాదిదేవతల నుద్దేశించి యీ హవిస్సులను తేల్చు నపుడు హోతపతింపవలసిన యజ్ఞాంగ సాధనమగు ఋక్కుంత్రమునకు 'యాజ్య' యని పేరు. "యాజ్యయాజుహోతి" యను శ్రుతివలన యాజ్యచే హోమము లాచరించినట్లు చెప్పబడినది. "దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగో యాగః" దేవతల నుద్దేశించి చేయు ద్రవ్యత్యాగమే యాగమని మీమాంసాసిద్ధాంత మగుటచే నివట దేవతల నుద్దేశించి ద్రవ్యజాతము హోమము చేయబడినట్లు చెప్పబడినది. మైత్రావరుణుడు దేవతల నాహ్వానించు సమవాక్యాలను బలింపగా హోత యాదేవతల నుద్దేశించి యాజ్యాలను బలింపగా నద్వర్ష్యుడు సమకాలమున వషట్కారముతో సోమాది హవిస్సమూహము నగ్నియందు వదలి హోమమొనర్చె నని భావము.

బద్ధదర్శమయకాంబిదామయా వీక్షితాని యజమానజాయయా
కుష్మణి ప్రణయనాదిసంస్కృతే తై ర్హవీంషి జహవామృభూవిరే.

తే. దర్శమయకాంచిదామంబు ... .. అ. మా. (14-22)

యజమానుని భార్య యగు సోమిదమ్మ దర్శలతోఁ చేయబడిన యొడ్డాణమును దరించి చూచుచుండఁగాఁ బ్రణయనాదులతోఁ సంస్కరింపబడిన యగ్నియందు హవిస్సులను ఋత్విజులు హోమముచేసి రనిభావము.

"అశాసానా సౌమనస మిద్యుత్తరేణ గార్హపత్య మూర్ధ్వజ్ఞా మావీర్యామ్ పత్ని సన్నహ్య తిష్ఠన్తిం వా వాచయతీ త్యేకే మోక్షాన దామూన్యతరతః పాశేన యోక్త్రేణ చ". గొంతు గూర్చినియున్న సోమిదమ్మ కాగ్నిద్రుడు దర్శల యొడ్డాణము కట్టి యామెచే మంత్రములు వలింపఁ జేయవలయునని యాప స్తంబమహర్షులు చెప్పటచే 'బద్ధదర్శమయకాంచిదామ' యని వర్ణింపబడినది. 'పత్న్యేక్షితే' యను మంత్రములో నాజ్యమునకుఁ బత్న్యేక్షణ సంస్కారము విధింపబడుటచే నివట సోమిదమ్మ చూచుచుండఁగా హవిస్సులు వేల్చబడినట్లు వర్ణితము. ప్రణయన మనఁగా గార్హపత్యాగ్నిని మంత్రములతో నాహవనీయస్థానమునందుంచుట. ఆదిశబ్దముచేఁ బరిస్తరణము, సమిదాదానము, సమ్మార్జనము మొదలగు సంస్కారములను గూడ గ్రహింపవలయును. ఇవట యజమానుడు ధర్మరాజు. సోమిదమ్మ దౌపది.

శ్లో. స్వర్క ముష్ట ముచితం దధచ్చివీ యద్దదాహ హవి రద్భుతం న తత్
గన్ధతోఽపి హూతవహ్యసమ్భవా ద్దేహీనా మదహ దోఘ మంహసామ్.

ఉ. అంటిన వెచ్చనై ... .. అ. మా. (14-27)

స్వాభావికములగు స్వర్కోష్ణములు ధరించు నాయగ్నిహోత్రుడు నెయ్యి, పాలు మొదలగు హోమద్రవ్యములను భస్మముచేయుట విచిత్రము గాదు. మతేమన హోమగంధమును వాసన చూచినవారి మహాపాపములను గూడ భస్మము చేసె ననునది విచిత్ర మని భావము.

యాగమందలి హోమగంధము నాఘ్రాణించిన వారి పాపములు నశించును. మహాచారము నందాశ్వమేధసర్వమున "శ్లో. తం పపాధూమగన్ధం తు, ధర్మరాజః సహానుజైః ఉపాజిఘ్ర ద్యథాశాస్త్రం సర్వపాహవహం తదా" అశ్వమేధయాగ మొనర్చి సర్వపాపములు పోగొట్టున దగుటచే వపాధూమగంధమును ధర్మరాజు తమ్ములతోఁ గూడి యాఘ్రాణించెవని వ్యాసమహర్షులు కూడవర్ణించిరి.

వేదాంత దర్శన పరిచయము :

కో. ఉదీర్ఘరాగప్రతిభోధకం జన్తై రభిక్ష మజ్జిజ్జతయాతిదుర్గమమ్
ఉపేయపా మోక్షపథమ్ మనస్విన స్త్వమగ్రభూమి ర్నిరపాయసంశ్రయా॥

కా. కామాద్భుద్భవచోరకౌఠన ... .. అ. మా. (1-52)

చోరాఽదాదలతోఁ గూడిన దుర్గమ మగు నరణ్యమునందున్న వాటసారి కపాయ రహిత మగు స్థానమువలె సంసారవిషయకములగు రాగాదిప్రతిబంధకము లతోఁ గూడి చేరుటకు దుర్గమ మగు మోక్షమార్గమును బ్రవేశించిన పరిశుద్ధమనస్కునకుఁ జునరావృత్తి రహితమగు గమ్యస్థానము నీపే యని నారదకృత శ్రీకృష్ణ స్తవము. శ్రీకృష్ణుడే మోక్షస్థానమనియఁ నతనిఁ జేరినవానికిఁ జునరావృత్తి లేదనియు భావము.

“తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు పేతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ” (శ్వేతాశ్వతరో పనిషత్తు) మోక్షమును గోరువాఁడు ప్రత్యగభిన్న పరబ్రహ్మమును దనస్వరూపముగా నెఱిగి మృత్యువును దాటును. స్వస్వరూపప్రాప్తికి జ్ఞానమొక్కటి తప్ప వేఱగు మార్గములేదు. పరబ్రహ్మప్రాప్తియే మోక్షము. “న న పునరావర్తతే” అట్టి బ్రహ్మైక్యము నొందిన వాఁడు తిరిగి సంసారదాదలందుఁ జిక్కుకొనఁడని యవనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి.

ద్యేయ మేక మపరే స్థితం ద్వియః స్తుత్య ముత్తమ మతీతవాక్పథమ్

అమనున్తి యముపాన్య మారరా ధ్ధూరవర్తిన మతీవ యోగినః. (14-60).

తే. ద్యేయుడే కాని కుజ్ఞాని దృష్టి పడఁడు ... .. అ. మా. (14-60)

ఇది భీష్మకృత శ్రీకృష్ణ స్తవము. అద్వితీయుడు, సర్వోత్తముఁడు నగు శ్రీకృష్ణుని ద్యానింపఁ దగినవాఁడనియు, బుద్ధికందనివాఁడనియు, ప్రోత్రము చేయఁదగినవాఁడనియు వాక్కుల కందని వాఁడనియును పానింపఁ దగినవాఁడనియు, మిక్కిలి దూరముగా నుండు వాఁడనియు, నారదాదియోగులు చెప్పుచున్నారని భావము.

‘ఏకమేవాద్వితీయమ్ బ్రహ్మ’ ‘వేదా నానాన్తి క్షిప్తాన్’ అద్వితీయమగు బ్రహ్మమొక్కటియే సత్యమైనది. నానాత్వముగాఁ జ్రుతిచానించునదంతయు మిథ్యయని కృతి చెప్పుట చే నొక్కఁడేయనిచెప్పబడినది. ‘ఆత్మావాఽరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో, మన్తవ్యోవిదిద్యానితవ్యో మైత్రేయ్యాత్మనే వా అరే దర్శనేన, శ్రవణేన, మత్వా విజ్ఞానేనేదగ్ం సర్వంఽదితమ్. మైత్రేయీ యాయాత్మమును దర్శింపవలయును. గురువేదమూలకముగా పనవలయును’ మనన మోఽర్హవలయును, దర్శనముచే, శ్రవణముచే మననముచే, ద్యానముచే. నీయాత్మము తెలియఁబడినవో సర్వమే తెలియఁబడు వని యాజ్ఞవల్క్యు లుపదేశించియున్న బృహదారణ్యకము. ‘యతో వాచో నిపతస్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దమ్ బ్రహ్మణో విద్యాన్ న విభేతి కుతశ్చన’ ఏయానందస్వరూపమగు పరబ్రహ్మమునుండి వాక్కులు, మనఃపురోగిబిద్ధి, పొందలేక వెనుకకు మఱలుచున్నవో యట్టి బ్రహ్మము యొక్క యానందమును, బొందుటకు, బండితుఁ డెప్పుడును భయము నొందఁడని తెల్పిరియును.

భక్తి మత్త ఇవా భక్తవత్సలే సత్తతన్మరణానీకాబృషాః

యాన్తి విరహాణ మవ్య సంస్కృతికేవదిక విడమ్యువానిదే (14-63).

చ. అనిశము భక్తవత్సలుని ... .. అ. మా. (14-63)

భక్తవిగ్రయించగ నీ హరియందు, భక్తిగల జనులెల్లప్పుడు నీతని స్మరించుచు
క్షణకాపులై క్షేణరూపకమగు సంసారనాటకమును ముగించి ముక్తులగుచున్నా రని
భావము.

సూ. 'అథాత్ భక్తిజిజ్ఞాసా' 'సా హనురక్తి రీశ్వరే' ఈశ్వరునందుగల్గెను పా
నురాగః భక్తియని శాండిల్యమహర్షుల భక్తిదర్శనము.

శ్లో. యోన హృష్యతి నద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి కుభాకుభసరిత్యాగే భక్తిమా
న్యః స మే ప్రియః (12-17) ఇష్టప్రాప్తివలన సంతసింపని వాడు, ననిష్టప్రాప్తిని
ద్వేషింపనివాడు, నిష్టవస్తువియోగమున శోకింపనివాడు, ప్రాప్తింపని వస్తువును గోరని
వాడు. భక్తిగలవాడు నాకుఁ బ్రియుఁడు 'మద్భక్తో యాన్తి మామాసి' నభక్తులు నన్నే
చేరుదు రని గీతాచార్యుల వచనము.

అదితా మజననాయ దేహీనా మస్తతాఞ్చ దధతే_ నపాయినే

బిభ్రతే భువమ యః సదాభ వద్రహ్మణో_వ్యుపరి తిష్ఠతే నమః (14-85).

తా ననది ... .. అ. మా. (14-85)

దేహులజన్మనాశములకుఁ గారణమైనవాఁడును, జన్మరహితుఁడును మూఁడు కాలము
లందు నవరిచ్చిన్నస్వరూపుఁడును, భూమినిదరించువాఁడును, బ్రహ్మలోకమునకుఁ బ్రే
మందువాఁడును నగు శ్రీకృష్ణునకు నమస్కారమని భిష్మస్తవము.

'జన్మాద్యన్యాయతః' యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవన్తి
యత్ప్రియన్త్య భివిశ్ తద్విజిజ్ఞాసస్వతచ్చప్రేమితి.' దేనినుండి యీభూతములు జనించు
చున్నవో పుట్టిన భూతములు దేనివలన జీవింపుచున్నవో ప్రళయకాలమున దేనితోఁ దాదా
త్యమును జొందుచున్నవో యది బ్రహ్మమని బ్రహ్మసూత్ర తైత్తిరియోపనిషత్తులందు
వర్ణితము.

రహితం కలాభి రభిలాభి రకృత రసభావసంవిదమ్

క్షేత్రవిదమపదిశన్తి జనాః పురభాహ్యహేన మగతం విదగ్ధతామ్ (15-3)

సీ. రసభావముల ... .. అ. మా. (15-39)

ఇది నిందాస్తుతులు వచ్చునట్లు శ్రీకృష్ణుని శిశుపాలుడు వర్ణింప వల్కులు. ఈతఁడు
కర్షకుఁడు, పురభాహ్యుఁడు, కళాహీనుఁడు, రసాదిపాండిత్యహీనుఁడు నని జనులు చెప్పుచు
న్నారని నింద. ఇతఁడుక్షేత్రజ్ఞుఁడు, నిష్కులుఁడు పదార్థానురాగము లేని చిద్రూపుఁడు
దేహముకంటె భిన్నుఁడు, నదాహ్యుఁడు నగు నాత్మస్వరూపుఁడని స్తుతిపక్షము.

"నైనం చిన్తన్తి శస్త్రాణి, నైనం దహతి పావకః నచైనం క్షేదయత్యాపో, న
శోషయతి మారుతః" (2-23) అత్మము నాయుధములు ఖండింపలేవు, నిష్పవహింప
లేదు, నీరు తడుపలేదు. గాలి యెండింపలేదు.

"క్షేత్రజ్ఞం చాపి మావింద్రి సర్వక్షేత్రేషు కారకం" సర్వక్షేత్రములందున్న క్షేత్రజ్ఞుఁడ
నేనే యని శ్రీకృష్ణుని గీతావచనములు.

అభిహన్యతే యదభివాన్తి పరితపతీ_యచ్చ తన్యతే

నాన్య భవతి వచసీయమిదం చవలాత్మికా వ్రకృతి_రేవ హీనృశీ. (15-14)

తే. కొట్టఁబడు ... .. అ. మా. (15-48)

ఈతఁడితరులచే దాడింపబడుచు వారినిజంపును. ఇతరులచే దాడలొందును. వారిని బాధించును. ఈవిషయమింతఁగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు. ఈతని ప్రకృతియే చపలమైనది యని నింద. ఈపరమాత్మ యితరులచే దాడలొందును. వారినిబాధించును మొరలగునవి చెప్పరాదు. మారణాదులు తమోగుణజన్యములు. ఈ పరమపురుషుఁడు నిర్గుణుఁడు. ఈతనిబుద్ధి యనేక విధములుకాఁజాల దని స్తుతి.

యవినం వేత్తి హస్తారం యశ్చైనమ్ మన్యతే హతమ్

ఉభౌ తౌ న విజానీతౌనాయం హన్తి నహన్యతే. [2-19]

ఈదేహిని జంపువానిగను జచ్చువానిగను నెవరు తలంతురో వారిద్దఱు నవివేకులగుటచే నాత్మస్వరూపము నెఱుంగరు. అవిక్రియమగు నీయాత్మము దేనినిజంపను. దేనిచేతను జంపబడదని భగవద్గీత. ఈకావ్యమున నారదస్తవము, భీష్మస్తవము, శిశుపాలవాక్యములు, మొదలగుచోట్ల వేదాంతశాస్త్రము ప్రచురముగాఁ బ్రతిపాదించబడినది. గ్రంథనిస్తరభీతిచే సంతటితో విరమించుచున్నాను.

మాఘకవి సకలశాస్త్రములందు నెంతటి పండతుఁడో, యంతఁగాఁ బ్రకృతిని నిశితపరీక్ష యొనర్చి యద్భుతకల్పన లొనర్పఁ గల చతురుఁడు.

శ్లో. చిక్రంసయా కృత్రిమవత్త్రిపంత్యైః కపోతపాలీషు నికేతనానామ్

మార్జార మప్యాయతనిశ్చలాఙ్గియస్యాం జనః కృత్రిమమేవ మేనే (3-51)

ఉ. తీ విగ నింటిముంగిట ... ... అ. మా. (3-51)

ఇంద్రియందు దారువులపైఁ జెక్కబడిన కృత్రిమపక్షులను గాంచి, వానిని బట్టుటకై కదలకుండినపిల్లిని జూచిజనులు కృత్రిమమార్జారమని తలంచిరి. ఇచ్చట, కృత్రిమపక్షులను గాంచి నిజమగు పక్షులని పిల్లి భ్రాంతిపడినది. కదలకుండిన నిజమగు పిల్లిని గాంచి కృత్రిమమైనదని జనులు భ్రాంతి వొందిరి ఎలుకలనుబట్టుటకుఁ బొందియుండిన పిల్లిని గాంచినచో మనకుఁ గూడ నీ దృశ్యము గోచరమగును.

శ్లో. నవా నధోఽధో బృహతః పయోధరాన్, సమూధకర్పూరపరాగపాణ్డురమ్

క్షణం క్షణోత్తిప్తగజేన్ద్రకృత్తినా, స్ఫుటోపమమ్ భూతినితేన శమ్భూనా (1-4)

ఉ. చారుతుషాంపీర ... ... అ. మా. (1-4)

నల్లని పెద్దపేఱుముల క్రిందనుండి పుంజీకృతమగు కర్పూరముతో సమమగు తెల్లని వన్నెగల యా నారదుఁడు భుజముపై నల్లని చర్మమును ధరించి విభూతివలన మిక్కిలి తెల్లని దేహముకలవాఁడై తాండవమాడు శివునితో స్ఫుటముగా సాదృశ్యము నొందె నని భావము. ఇట్టి కవి కాళిదాసుతో సమముగా సుపమాలంకారమును వాడఁగలఁడు.

శ్లో. స్ఫుళన్తి శరవత్తీక్ష్ణైః ప్రోకమనర్హిశన్తి చ
బహుస్ఫుళాన్తి స్థూలేన స్థీయతే బహిరశ్మవత్ (2-78)

తే జుద్ధిసూక్ష్మప్రకాండులు ... ... అ. సూ. (2-70)

నిశితబుద్ధి గల పాక్షిణులు వాణమువలె స్వల్పముగా స్ఫులించి కార్యాంతరమున సూటిగాఁ జొఱగలరు. స్థూలబుద్ధి రెహ్మవస్థానమునందు స్వర్కగలిగి బైటనుండు జాయివలె గార్యాకార్యములందు బహిష్కృతిచే కర్ణియుండుడు. మూడు లల్పకార్యమునకుఁ గూడ

బహుప్రయాసము నొందుటచే వారికార్యము కొండత్రవియై యెరుకను బట్టినట్లు పరిహాసాస్పదముగా నుండు ననిభావము.

శ్లో. తీక్ష్ణ నారంతుదా బుద్ధిః, కర్మ శాస్త్రం ప్రతాపవశో
నోపతాప మనః సోష్ఠ వాగేకా వాగ్మినః స్మృతః (2-109)

తే. ఉత్తమునకు నాచ్య ... .. అ.నూ. (2-100)

సత్పురుషులబుద్ధి సునిశితముగా నుండును. కాని మర్మపీడాకరముగాదు. వారు చేయు కార్యములు ప్రతాపముతోఁ గూడి యుండును. కానిశాంతముగా నుండును. చిత్తము కులశీలాద్యభిమానోష్ఠమై యుండును. కాని యితరులను సంతప్తులఁ జేయరు. సత్పురుషుల మాటలు, చేతలు, నొక్కపిదముగా నుండునని భావము. ఇట్లీతఁడు భారవితో సమముగా నర్థగౌరవములగు వచనములు చెప్పఁగలఁడు.

శ్లో. వదనసౌరభలోభపరిభ్రమ ద్భృమరస్రమ్భము సమ్భృతశోభయా
చలితయా నిదధే కలషేభకాలకలోఽలకలోఽదృశాఽన్యయా. (6-14)

మధురయా మధుబోధితమాధపీమధుసమ్మృద్ధిసమేదితమేధయా

మధుకరాజ్ఞనయా ముహూర్తస్మదధ్వనిభృతా నిభృతాక్షరముజ్జగే. (6-20)

ఇట్లు పదలాలిత్యమునం దీతఁడు దండ్యాచార్యులతోఁ దులనఁగఁగలఁడు. కాశ్చిట్టియే 'ఉపమా కాశిదాసస్య, భారవేరర్థగౌరవమ్. దణ్డినః పదలాలిత్యమ్, మాఘే సన్తి క్రయోగుణాః.' అనుపొగడ్తవడసినాఁడు. దీనినే.

చ."వివిధపదానుయోజనఁ బ్రవీణుఁడు దండి; పమంచి తార్థగౌరవమునఁ బెద్ద భారవి; ధురంధరుఁ డయ్యుపమాకవిత్వసత్ప్రవణతఁ గాశిదాసు; త్రివిధంబున మాముఁడు మేటి నాఁగనిట్లవనిఁ బొగడ్త కెక్కిన మహాకవులన్ బ్రణుతింతు నాధ్యులన్"

అనిభోజనాశీయములో ననంతామాత్యుఁ డాంధ్రీకరించినాఁడు. ఇట్లుమాముఁడు "వైయాకరణ శిరోమణి" "సాహిత్యసామాజ్యచక్రవర్తి" యగుటచే నిటు వైయాకరణులు, నటాలంకారికులు నీతని కావ్యమును వారిగ్రంథములం దుదాహరించి మిక్కిలిగౌరవము చూపినారు. కావ్యాలంకారసూత్రిముఁ డవ్వన్యాలోకలోచనములు, వ్యక్తివివేకము, వక్రోక్తిజీవితము, కావ్యప్రకాశిక, కువలయానందము మొదలగు సలంకారగ్రంథములందు; పదమంజరి, రాతువృత్తి, భాషావృత్తి, సిద్ధాంతకౌముది, మనోరమ, శబ్దేందుశేఖరము. కృనంతరూపమాల మొదలగు వ్యాకరణగ్రంథములందు నీతని శ్లోకములు ప్రమాణముగా స్వీకరింపఁబడినవి. మాఘకవి రచించినదీ శిశుపాలవదకావ్యము దక్కఁ దక్కిన కృతు లేమియుఁ గాన వచ్చుట లేదు.

శ్లో. శీలం తైలతటాత్పుతత్వభిజనః సన్దహ్యాశాం సహ్నినా
మాశౌర్యం జగతి కృతస్య విఫలక్షేశస్య నామావ్యహమ్
శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాకు నిపతత్వర్థోఽస్తు మే సర్వదా
యేనైకేన వినా గుణాస్తృణవసుస్యాయా స్సమస్తా అహి

శ్లో. నారీనితమ్మపలకే ప్రతిబిద్యమానా హంసీవ హేమరసనా మధురం రరాస
తన్మోచనార్థమివ నూపురరాజ హంసాశ్చక్రస్థు రార్తముఖరం చరణావలగ్నః
అను శ్లోకములు సుభాషితావలీ యుండును

బుభుక్షితై ర్వాక్యకరణం న భుజ్యతే, విపాసితైః కావ్యరసం న పీయతే
 న విద్యయా కేనచిదుద్భవతం కులం హిరణ్యమేవార్థయ నిష్పలాః కలాః
 అను శ్లోక మౌచిత్య విచారశర్చ యందు
 న జయతి గిరికన్యామిత్రతాశ్చర్యమూర్తిః త్రిపురయువతీలీలా నిర్మమభ్రంశహేతుః
 ఉపవయవతి యస్య పోన్నతై కస్తనత్వా దుభరి భుజగహారః స్థానపై షమ్యవేతి
 అనుశ్లోకము నడుక్తికర్తామృతమునందును, మాఘువివిగాను దా హరింపఁబడుటచే
 మాఘుకవి నేతోకకృతిని గూడ రచించిన ట్లవమానించుటకు వీలున్నది. లేదా యవి
 మాఘుని బాటవులు గావచ్చును. మాఘప్రయోగముల లోని కొన్నిదోషములను మల్లినా
 తుఁడు, మల్లినాథవ్యాఖ్యలోని కొన్నిదోషములను శ్రీధుగ్గప్పసాదస్యోదయము జూపిరి.
 వాని శర్చకిది తావు గాదు. మాఘుకవి వహోమాహాత్యము నెంత పొగడినను దనివి
 దీరదు గాన వివిషయము విటించి మహాదేవకవి యాంధ్రమాఘములోని విశేషములను
 గొంచెము తెలిసికొందము.

ఆంధ్రమాఘ విశిష్టత

వాక్యకరణరహస్యప్రయోగ బాహుళ్యము, శబ్దాలంకారప్రాయుక్త్యము నర్థగాంభీర్యము
 గలిగి సర్వకావ్యసంప్రదాయమయమగు మాఘమువంటి ప్రౌఢకావ్యమును దెనిగించుటకు
 సదుము కట్టిన మహాదేవకవి గారి మహోద్భవమే వారి పాండిత్యమును గవితాసామర్థ్య
 మును వేనోళ్ళ వెల్లడించుచున్నది. పింగళిసూరన్నగారి కళాపూర్ణోదయము, పురాణము
 పిచ్చయశాస్త్రిగారి విజయాశ్విదర్శితము మొదలగు రెండు, మూడు కావ్యములు తప్ప
 దక్కిన యాంధ్రకృతులన్నియు సంస్కృత గ్రంథముల కనువాదములే. కవిశ్రయము
 వారు, బాస్కరుఁడు, పోతనామాత్యుఁడు వంటి మహాకవు లివితిహాసపురాణములను దెని
 గించుచు రాగా శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కవితాశ్వికసార్వభౌముఁడగు శ్రీహర్షుఁడు
 రచించిన నైషధకావ్యము నాంధ్రీకరించి మహాకావ్యానువాదమునఁ దక్కిన కవులకు మార్గ
 దర్శకుఁడయ్యెను. శ్రీనాథుఁడు మూలమునందలి ఘట్టిములను గొన్నిచోట్ల గుడించి యాం
 ద్రభాషామగుణముగాఁ జంపూవద్దతిలో దన యనువాదమును సాగించెను. మహాదేవ
 కవి తనకావ్యమును విర్వచనముగను, యథామాతృకముగను రచించుట విశేషము. నన్నయ
 భట్టారకుఁడు మొదలు నేటి వఱకుఁ గల సాంప్రదాయకులగు నాంధ్రకవులు తమ కృతు
 లందీడ్తదేవతా ప్రార్థనము వత్సంతములు, నాశ్వాసాంతపద్యములు గూర్చుచునే నచ్చిరి.
 పంస్కృతమునం దీవియమ మున్నట్లుగానరాదు. మహాదేవుఁడుగా రాంధ్రసంప్రదాయ
 మును వీడి సంస్కృతకవులవలె

ఉ. "శ్రీశివదేవు నానతి .... ఘూర్జరదేశ మిమ్ముహిన్".

అను పద్యము మొదలుగాఁ గల మాఘకవి పరిశ్రమముతోఁ గావ్యము నారంభించిరి.
 'ఆకీర్తుపప్రియా వస్తువిధేకో భాష తన్మృతమ్' అశ్వారదముతోఁ గని యిష్ట
 దేవతా నమస్కారముతోఁగాని. వస్తువిధేశముతోఁగూని ప్రబంధము నారంభిం
 పవలయు నను కాలంకారిక వచనానుభావము మాఘకవి వివాహస్థాన. మగు
 ఘూర్జర దేశమను వస్తువు విద్దేశింపఁబడినది. మాఘభరితమును బొందువలసిన మేరు

తుంగాచార్యుడు, ప్రభావండుడు జైనకవులగుటచేతను, మూర్ఛరదేశమునందు జైనమతమున కెక్కువ వ్యాప్తి యుండుటచేతను, జిను నానతి శిరసావహించునది, యతని వాక్యామృతమును గోలునది యిహపరములను హస్తమణిగా నొనర్చునది మూర్ఛరదేశమని చెప్పబడినది. వైదికచూర్ణావలంబి యైనను మామకవి తనకావ్యమున బౌద్ధాదిమతమును విరివయ మొనర్చినట్లే, మహాదేవకవి శంకరాద్వైతమతావలంబి యైనను దన కావ్యమును శ్రీజినదేవుని ప్రస్తావనతోఁ జొరంబించి పరమతసహనమును వెల్లడించెను మాలక్ష్మీకముల యందలి సౌగను చెడకుండ భావములు ప్రస్ఫుట మగునట్లు వీరి యనువాద మొప్పుచున్నది.

సటాచ్యుటాభిన్నునునేన బిభ్రతా, నృసింహః సైంహీ మతనుం తనుం త్వయా
స ముగ్ధా నైస్స నసజ్జభజ్జరై రురోవిదారమ్ ప్రతిపస్కరే నత్తైః

శా. ఆకాశస్థపయోదభేదనచణంబౌ కేసరశ్రేణి గ్రి

వాకమ్రస్థలి జాటువాట హరియంపం బర్థమందున్ మను

ప్యాకారం బఱమేనఁ గైకొని నృసింహ ముగ్ధకాంతాకుచో

తేనై క్రీడల మెత్తనైన నభవంక్తిన్ జీల్పవే దైత్యునిన్. (1-47)

హిరణ్యకశిపుని జీర్చిన నృసింహవతారమును శ్రీశృష్టునకు జ్ఞాపకము చేయుచు నారదుఁ డొనర్చిన స్తవమిది. కొన్నిచోట్ల మూలము నందలి భావము తేటతెల్ల మగునట్లు పెంచి వ్రాయఁబడినది.

పరస్యమర్మా ....పణినామభుజ్జఞ్జా

సీ. పరమరూపేదనపాటవాంచితకళా, విభవపారీణత విడిచిపెట్టి,

లోకప్రసిద్ధదుర్లోలద్విజిహ్వాతా, యోగ్యదుర్వర్తన ముజ్జగించి,

బుజుమార్గగమిసద్విజులకవిష్టమౌ, చక్రస్వభావ మవ్వలకుద్రోచి,

బహుళమహాపాపభరహేతుకంబైన, స్వీయభుజంగతాచేష్ట మాని,

తే. యాత్మచక్షుః శ్రవస్త్యంబు నవలఁ ద్రోచి, కర్ణయుగముల ధరియించి కరచరణము

లడర నెమ్మేన వంకర నడక మాని, పాఞ్జూతియు నానీచు భక్తిఁ గొలిచె (1-48)

నాగులందఱు భయపడి రావణుని నేవించుట యందముగాఁ దెనిఁగింపఁ బడినది.

19, 20, అశ్వాసములలోని సీసము లన్నియు మూలమును బెంచి వ్రాయఁబడినవి.

అనువాదమైనను గొన్ని సొంత పద్యముల వలె నలరారుచున్నవి.

సీ. “కనదువయాద్రిశృంగప్రాంగణమ్మలం దనురాగ మెసంగఁ దోఁగడనేర్చి”....(పుట 159) సూర్యోదయవర్జనముగల యీ సీసపద్యము చదువునపుడు కాశిఖండములో సూర్యోదయ వర్జనమునఁ గల శ్రీనాథుని సీసపద్యములు జ్ఞాపకము రాకమానవు. ఇందుఁ బాదముల చివర సంఖ్యానుప్రాసము గూడఁ గూర్చఁబడినది. ఇట్లే

సీ. ‘గెలుపొ? యచ్చరకన్నె వలపొ? గైకొందునంచును నూటలూటు నాతనికి ముదము .... (19-70) అను యుద్ధవర్జనమునందలి సీసమెంతయు సహజముగా నున్నది.

ఉ. మందదియక్కరచ్చయగ మ్మొకటల నీడలఁ గూరుచుండి క
య్లం దనుపారఁ గ్రోలుచు నెలంగుల నొత్తిలి వల్కు చట్టిబుల్

చిందులు దొక్కిచుండియును శ్రీహరి యంచు స్వనామకీర్తనలో
గ్రంథుగఁ బాడు గ్రామ్యజనకాండముఁ గాంచె ముకుందుఁ డర్పిల్ (12-38)
ఈపద్యమునందుఁ గల్లుద్రావి గంతులువైచు గ్రామ్యజనుల వర్ణనము కన్నులకుఁ
గట్టి నట్లున్నది.

పొతా ఇవాళ్ల దరవిన్ననాదే. శమో రట్టాటాటతటాదివాసః
ముఖాదివాతక్రుతయో వివాతుః పూ నిర్మియుర్బురజిన్వజిన్వః
మ. జలజాతోద్భవు మోముఁదమ్ముల నొగిన్ జన్మించు వేదాల మం
జులశీతాంకురీరీట మస్త కజటాటాదోధతాంబూత్తులన్
జలజాక్షంగకజాతజాతమగు విశ్వప్రాణులం బోలి యా
నలిసాక్షాదుపమాతతుర్ వెతలె సన్నాహంబుతో ద్వారకన్ (8-11)

‘పరామృశత్కృతినకలోరకామినీతువస్థలప్రమృషితచన్దనంపవూః’

పరూజనా, త్యున్నత కర్కశస్తనతతోద్ధరమర్దనసంప్రమృష్టచంపన్నవచందనంబయి
(17-11) ఇట్లు కొన్నిచోట్ల మూలశ్లోకములలోని సమాసములు తెలుఁగుతోనికి దే.బడినవి.
యావక విరోధాబాసా ద్యులంకారములే గాక మూలములో శ్లేషాలంకారములు గల శ్లోక
ములన్నియు సులభముగాఁ దెలుఁగుతోనికి వచ్చినవి.

తే. గీ. మొగముపైఁ జంద్రకళగల పొగను గాంచి

కంటి చూపునఁ గామవిగ్రహము చూపి

విమలసలిలావగాహనఁబడిని మెఱసి

యషమూర్తి యష్టమమూర్తి యియ్యో నపుడు.

[14-18]

యజ్ఞ మొనర్చు ధర్మజానకు శివునకు శ్లేష. చంద్రునివలె ముఖమునందుఁ గళ గల
వాడు ధర్మరాజు. చంద్రకళను దరియించినవాడు శివుడు. నిశ్చంద్రస్థివలనఁ గామ
కోరములు లేనివాడు ధర్మరాజు. చూపుచే మన్మథశరీరమును భస్మమొనర్చినవాడు
శివుడు. యజ్ఞ దీక్షతోఁ బితృజలములందు స్నాన మొనర్చినవాడు ధర్మరాజు. గంగా
జలావగాహనమున మెఱయువాడు శివుడు. ఇట్లే తక్కినచోట్ల గ్రహింపవలయును.
ఇట్టి యర్థశ్లేషంబు సమవాదములోనికిఁ దెచ్చుట సులభమగును గాని శబ్దశ్లేషములు గల శ్లోకములను
దెలిసిండుట కష్టసాధ్యము. శ్లో. “తాతనోదవిలోదనమ్ ప్రతి త్వద్వివాద వయ ముత్స
హమహి” అను శ్లోకమునందు దేవతలు గొల్లలు హరిని స్తుతించుట వర్ణింపఁబడినది.
ఉండ్రీః నీవు లేక సముద్రమును [న + ఉదధి] మఠించుటకు మేము సమర్థులము గామని
దేవతల పక్షము. నీవు లేక పెరుగును [నో + దధి] ద్రచ్చుటకు మేముత్సహింప మని గొల్లల
పక్షము. ఇందు ‘న + ఉదధివిలోదనమ్’ అనియు, ‘నో + దధివిలోదనమ్’ అనియు శబ్దశ్లేష
వాదఁబడినది. “లేదు, కాదు” అను నర్థము నిచ్చు “నో, న” యను నవ్యయము లాండ్ర
ఁడవో లేవు. ఈశబ్దశ్లేషము నెంత చక్కఁగాఁ దెలిసింపిరో చూతము.

తే. గీ. కనవహోదధిఁ ద్రచ్చు నీకంటె మమ్ము నరయు వానిని..... [14-18]

‘కనము + అహో + దధి’ అని గొల్లలపక్షము. అహో = అశ్చర్యము; దధిన్ =
పెరుగును; ద్రచ్చి నీకంటె మమ్మునరయు వానినిగనమని గొల్లలు, కనన్ = చూడఁగా;

మహా + ఉదధి = గొప్పవగు పాల సముద్రమును ద్రవ్య నీకంటె మమ్ము నరయు
వానిని గన మని దేవతలపక్షము. ఇట్టి వట్టులే కవి సామర్థ్యమును వెల్లడించును. ఇట్లే
మూలము నందలి యమకములతోఁ గూడిన శబ్దాలంకారములను దెనుఁగునఁ గూర్చారు.

రాజీవ రాజీ వళలోలభృష్ణమ్, ముష్టన్త ముష్టం తతిథి స్తరూణామ్
కాన్తాలకాన్తాలలనా స్ఫురాణాంరక్షోభిరక్షోభిత ముచ్ఛహన్తమ్ (4-9)

తే. అవట రాజీవ రాజీ వళాళు లమట ముష్ట ముష్టత్తచచ్చాయ లొప్పుమీలు
మఱియుఁ గాంతాలకాంతలై వఱలు సురల సురతులకు సోఁకుమూఁకల సోఁకులేదు 4-9

అవట; రాజీవ = పద్మముల; రాజీ = పంక్తులకు; వళ = అధీనములగు;
అళలు = తుమ్మెదలు; అమయన్; ఉష్ణమ్ = ఎండఁగేడిని, ముష్టత్ = హరించుచున్న;
తరుచ్చాయలు = చెల్లినీడలు, ఒప్పున్; కాంత = రహస్యములగు, అలకాంతలై = ముంగు
రులగలవారై, వఱలు : ఒప్పుచున్న, సురలసుదతులకు : దేవతాశ్రీలకు, సోఁకుమూఁకలః
రాక్షసజనముయొక్కసోఁకు = అవేళము, లేదు. రైవతకాద్రియందు విహరించు దేవతాశ్రీలకు
రక్కసుల దాడి లేదనివావము. మూలములో 'రక్షోభి రక్షోభిత' యను దానికి 'సోఁకు
మూఁక'లసోక ని యచ్చతెనుఁగు వాడుట చమత్కారముగా నున్నది.

నవవలాశపలాశవనమ్పురః .... (8-2)

తే. నవవలాశ పలాశవనంబు మఱియు స్ఫుటపరాగపరాగ తాంభోరుహంబు

మృదుల తాంత లతాంత సంపవలఁ బొదలు సురభి సురభిని గనులారఁ గాంచెకొరి 8-2

నవ : క్రొత్తవియగు, పలాశ : అకులుగల, పలాశవనంబు : మోడుఁగుఁజెల్లినన
ముగలది, స్ఫుట : వికసించినవి, పరాగ : పుష్పాళ్ళచేత, పరాగత : వ్యాప్తములగు,
తాంభోరుహంబు : పద్మములు గలది, మృదులః కొమలములైనవి, తాంత : ఎండకుఁగొం
చెమువాడినవియగు, లతాంత : చిగుళ్ళయొక్క, సంపదలన్ : శోభచేత, పొదలుః
వృద్ధిపొందుచున్న, సురభిన్ : సువాసనలుగలది. యగు సురభిన్ : వసంతమును, కనులారఁ
గృష్ణుఁడుగాంచెనని భావము.

దిటత్యురోజవ్యయ ముర్వశీతలమభువోగతేవ స్వయ ముర్వశీ తలమ్

ఓభోముఖేనప్రతిమేన కాచన, శ్రియాఽదికా తీమప్రతిమేనకా చన

తే ఉ ర్వశీతల చుచముల నొప్పునొకతె యుర్వరఁ జరించు సుర్వశి కుద్ది యయ్యె
దస్మృతము తులారహితము మెఱువె మేనక తదీయసౌందర్యమేన కనద. (9-88)

అశీతలమనఁగా శీతలము గానిది యుష్ణము. మిక్కిలి వేడివి యగు స్తనములు గల
యొక యింతి భూమికి దిగిన యుర్వశి వలె సున్నది. సాటిలేని సౌందర్యముతో నొప్పు
ముఖముగల యా శ్రీసౌందర్యము మేనక యను నవ్వరసకుఁ గొంచెమైనను లేదని వావము
'అప్రతిమేన కాచన' యని మూలమునందుండ (సౌందర్యము + ఏన) సౌందర్యమేన
కనద యని తెలుఁగులోఁ జక్కఁగఁ గూర్చఁబడినది

వికచకమలగన్తై రన్తయన్ భృగ్గమాలాః సురభితమకరన్తమ్ మన్త మావాతి వాతః

ప్రమదమదనమాద్యద్యౌవనోద్ధామరామారమణరభసఖేవన్నేదవిచ్చేదజ్ఞః

మ. మదసుండున్ మదమున్ ముదంబు వొదిలించన్ యౌవనోద్రిక్త లో
ముదితల్. వొందు రతిశృమాంబుల శ్రమంబుల్ దిట్టయై నెట్టుచున్

మదభృంగాః స్ఫుటాబ్జగందముల నందంతౌ నటుల్ నేయుచున్

గదిరెన్ మెల్లంగ గాలి తేనెలకు సౌగంధ్యంబు నందిల్లగన్. (ఆ. మా. 11-19)

పైశ్లోకవ్యాఖ్యలో "శేషః ప్రసాదం సమతా, మాధుర్యం సుకుమారతా అర్థవ్యక్తి
ఉదాత్తత్వ మోజః కాన్తి సమాధయః॥ ఇత్యాద్యోక్తదశగుణాః ప్రాచీణాశ్రయస్ఫుట
స్థితినివృత్తైరున్నేయా." అనిమల్లినాథసూరి చెప్పినాడు. 'మదంబు నొదివింపన్ యొకనో
దిక్కిల్, గాలితేనెలను సౌగంధ్యంబు నందిల్లగన్' అను చోట్ల శైలిల్య గాదత్వముల
మిశ్రితముచే జగ్రహదము. 'మదనుండున్ మదమున్ మదంబు నొందివింపన్' అను
చోట మొదటినుండి చివర వఱకు నొక రీతిగా నుండుటచే సమత. 'ఉద్రిక్త, రత్తిశ్ర
మాంబులు, దిట్టయై నెట్టుచున్' అనుచోట సంయక్తాక్షరములకు ముందు ప్రాప్యక్షర
ముల ప్రాచుర్యముండుటచే నోజస్సు శ్రమాంబుల బ్రమంబుర్, అనుచోట వింగుపూర్వక
సరళాక్షరము లుండుటచే సుకుమారత' మదమందున్ 'మదమున్ మదమందు నొదిపిం
పన్, గాలితేనెలకు' అనుచోట సంయోగసరహస్యాస్యాక్షరములు లేక వదములు విడివిడిగా
నుండుటచే మాధుర్యము. స్ఫుటాబ్జ, ఉద్రిక్త' అను వదములందు సంయక్తాక్షరము
లుండుటచే సుదారత. అర్థముస్ఫుటముగా వ్యక్తమగుటచే నర్థవ్యక్తి, ఇట్లు తెలుగు
పద్యములో గూడ నిగుణములు సంభవించుచున్నవి.

'దెసదెస గల్గి వస్తువుల' (3-78) అను పద్యమునందు వస్తువులను దక్కిన దివలలో
నమ్మి యతటి యమూల్యవస్తువులను గొని యోడలపై వర్తకులు తెచ్చుచున్నారని వర్ణిం
పఁడుటచే మాఘకవి వాటికే మన భారతదేశమున కితరద్వీపములతో వర్తకవ్యాపార
సంబంధమున్నదని స్పష్టము. "పంతగ నవ్వీ రొక్కపతి" (5-7) అను పద్యమునకు
బట్టి యాకాలమున యాశ్రయించు గంపరగాడిదల సుపయోగించెడి వారనియు, 'నల్లకి
ముష్టుగాఁ గలుగు' (5-17) అను పద్యమునందు రాజుల పేరిమనుఁగలు వర్ణింపఁబడు
టచే మాఘకవి కాలమున పరదావర్తతి యమలులో నున్నట్లు తెలియుచున్నది. 'కాంతుల
కుప్పివట్టగు' (9-13) అను పద్యమునబట్టి మాఘకవికాలమున సతీసహ గమనము భేద
ములోఁ బ్రచారముగల యాచారముగా నున్నట్లు వ్యక్తము. 'అంతవానికి ... పతివిరవ
హ్నిలో నుతిత పాద్వి' (చూ. ప. 88) అను పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన సతీమతల్లి యగు
మాఘుని భర్తృభేదైషయమును విరూపించుచున్నది.

మహాదేవకవి యిట్లు మూలములోని యొక్క శ్లోకమును గూడ విడువకుండ యథా
మాతృకముగా శాంధ్రభిమపాలవృత్తావ్యమును సంతరించెను, మూలకావ్యమునందుఁ బదు
వైదవ పర్గమున 'యదపూవశస్త్యమిహ' (15-14) అను శ్లోకము వఱకుఁ గల 24 శ్లోక
ములు ప్రక్షిప్తము లని వల్లభదేవుడు వ్యాఖ్య వ్రాయలేదు. మల్లినాథుడు వ్యాఖ్యానిం
చెను. అట్లే 'సను సర్వ నివఘనేక్ష్య' అను శ్లోకము మొదటకాని 'యదువాచ దుష్టమతి
రేవ' అను శ్లోకము వఱకుఁ గల 24 శ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లని మల్లినాథుడు వ్యాఖ్య
వ్రాయలేదు. వల్లభదేవుడు వ్యాఖ్యానించెను. మహాభేవుఁడుగారు మల్లినాథుడు వ్యాఖ్యా
నించిన వానిని యథాతథముగాఁ దెలిఁగించుచు, వల్లభదేవవ్యాఖ్యానములై నిందాస్తుతులు
గల శ్లోకములను విడువలేకః 'సీ. గుణమున్న నెవఁడెని ...' (5-48) అను
పద్యము వఱకుఁ గల పదిపద్యములతో 84 శ్లోకముల భావమును గూడ నిమిడ్చినారు.

వ్యాకరణ శేషములు: —

చ. మును వృషపర్వుఁ డన్నసురముఖ్యునకై మయుఁడన్ సురారి కి

ల్పి నిపుణతన్ రచించుటకు బిందుసరంబున నుండి ... (14-50)

అను + అసురముఖ్యుడు = అన్నసురముఖ్యుఁడు. 'అక్సంశ్లేషా నాచి దుక్రితస్య'

అను చించామణి సూత్రముచే నిది యసాధువైనను సూ. కొన్నియెడలఁ బ్రామాణిక ప్రయోగంబులఁ ద్రుతంబున కచ్చు పరంబగుచో ద్విత్వంబు మాపట్టెడి (సంది-3) అని సూత్రించి "సర్వము న్నతని దివ్యకళామయ మంగు" మొదలగు ప్రయోగముల నుదాహరించి, నన్నయభట్టారకుడు "అన్నిష్ట సఖి నూది యన్నదాని" అని ప్రయోగించి "అక్సంశ్లేషానాచిదుక్రితస్య" అని సంశ్లేషమును నిషేధించుట ప్రయోగవైరశ్యసూదానార్థంబని యెఱుంగునది యని ప్రౌఢవ్యాకరణకారులు చెప్పబడే బైత్రయోగము సాధు వగుచున్నది

బిందుసరంబు: — సూ. సాంతంబుల తుది సకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. (తత్పు-80) ఉరము — ఉరస్సు ... బహుళగ్రహణంబురం జేసి పయః పృథ్వీకుల సకారంబునకు లోపంబు లేదు. పయస్సు, వయస్సు, సరస్సు, అని చిన్నయ సూరిగారు చెప్పబడే "బిందుసరస్సు" అని యుండవలయును గాని.

ఆ. అట్టి బిందుసరమునందున్న వివిధరత్నోపకరణవయము లొనరఁ గొనియె నభా-1-9

సీ. బిందుసరంబులోఁ గుండనవుండమ్మి పేరులేకుండఁగఁ బెల్లగించి (ప్రదా-1-20)

అని నన్నయభట్టారకులు, వంగళిసూరన్నగారు ప్రయోగించుటచే "బిందుసరంబు" ను ప్రయోగము సాధువు.

ఉ. ఈ సభ నచ్యుతార్చనము నేను విధించుట కెవ్వఁ డోర్వలే

దా నభికుండు ... (అ. మా. 15-58)

ఇందు నభికుఁ డని బ్రయోగింపఁబడినది. "సభాయా యః" (4-4-105) అను పాణిని సూత్రముచే సభ్యుఁడని యగును. "సభానద స్సభాస్సా సభ్యాస్సామాజికాశ్చ తే" "సభికాద్యూతకారకాః" అని యమరము. "సభ్యా స్సామాజికా శ్చ సభికా ద్యూతకారకాః" వైజయంతి. ఈ యమరసింహ, యావవప్రకాశుల వచనానుసారము సభ్యుఁ డనఁగా సభలో నుండువాడనియు, సభికుఁ డనఁగా జూరమాడించు వాడనియుఁ దెలియుచున్నది. మన తెలుగు కవులు మాత్రము సభ యందున్నవాడను నర్థమునఁ గూడ సభికశబ్దమును బ్రయోగించుచున్నారు.

ఉ. ఈ సభికుల్ కనుంగొనఁగ నిట్లయితిన్ వగ నాకు వింతయే (విరా. 2-176)

చ. అని పలుకంగ నా సభికు లప్పు డెఱింగి ... (మిత్రభే-562)

అని తిక్కనగారు, దూబగుంట నారాయణకవి ప్రయోగించుటచే నిందుఁగూడ సభికుఁ డని ప్రయోగింపఁబడినది.

ఉ. నింపిన మద్యసారమున ... గాంక్షింపుదుఁ గూలె ... (10-5)

సూ. పకారంబు కొన్నియెడల శత్రుత్వప్రక భవర్థంబునకుం గానంబడియెడి (స్వాధ క్రియా-17) అను సూత్రమువలనఁ "గాక్షింపుడు" నను రూపము సాధువు. ఈ కావ్య మునందలి రంభోదాజనంబు (18-38) దివోకఅవళి (14-28), వగఁ అన్ [2-58],

చూసఱకు [5-54], వృద్ధు [14-70], అసుర [14-73], దూతుఁడు [16-16], మొదలగు ప్రయోగములు గ్రంథకర్త సంస్కృతాంధ్ర వ్యాకరణ సంస్కారమును వెల్లడించుచున్నవి ఛంఠో విశేషములు:—

సంస్కృతకావ్యమున మాఘకవి వివిధవృత్తములను వాడినట్లే మహాదేవకవి యిందు సామాన్యములగు చంప కోత్పల శార్దూల మత్తేభములు, కందము, సీసము, తేటగీతి, యాటవెలఁది మున్నగునవి యే కాక, యత్నాహ లాఱు, మత్తకోకిలవృత్తములు రెండు, ప్రమాణవృత్త మొకటి వాడిరి. పుష్పాపవమాది వర్ణనములందు సావారణముగా నాంధ్ర కవులు రగడలు వాడుదురు. పీఠట్టివోట్ల సీసమాలికలు వాడినారు కందపద్యము యొక్క రెండు నాల్గు వర్ణములందు మొదటిమూఁడుగణములకుఁ బదులు నాల్గు నగణములు గాని నగణ, గలములు గానివాడినచో నడకయందొక విధమగు సొగసు వచ్చును. ఇది తిక్కన తెక్కువ పీఠి.

క. అనవుడు భూపతి విలువం, బనిచె నతని నవఁడు నతడ భయభక్తులతో.

క. కలితభుజుండై యొక్కఁడు, తొలఁగి చనియె నేమి చెప్పుదుం గురునాథా.

ఇట్లే క. స్థగితేతరపరిమళమై, మగువ పొలుపు దెలుపు నొక్క మారుత మెరిసెన్

అని పెద్దనగారు గూడ వాడిరి.

ఇందుఁ గూడ విట్టినియమము పాటించిన కొన్నికందములగవడును.

క. రిళవధమగు నేవిఁ బురం, దరుని యురము దృఢిమ మెనయతం బులకలఁగ్రి క్కిరియు చనుమొనల కవి తొం, దరఁగ గవుఁగిలిండు నొత్తునకుఁ దాళకొనన్ 1-74 కలన నతని నభిగమింపఁగాఁదగునీకున్. [16-13]

జనులు పొగడ మాటుపల్కె సంరంభముతోన్ (16-16)

యతి విశేషములు :—

లం, కాపురి కేఁగి చంపితివి-జ్ఞానక మున్నరె ? ... ఆ. మా. (1-68)

క. “జ్ఞానము కేవలకృప నజ్ఞానికి మపదేశవిది ప్ర-కాశము చేయన్”

అను తిక్కనగారి ప్రయోగ ముదాహరించి ‘క-జ్ఞ’ వర్ణములను విశేషపథలుగా నవ్వకవి పేర్కొనినాఁడు.

నీయెదుట శాస్త్రమెవ్వఁడు-నేని ... ఆ. మా. (2-67)

“పట్టి మహాఁకూరకయ్యఁడేనియు; నెట్లన హరి తలఁపు గలిగె-నేని” అని యుదాహరించి యేని కల్పమున కచ్చుతోడను, వ్యంజనముతోడను యతి బదురునని విశ్వయతిగా నవ్వకవి పేర్కొనినాఁడు.

అవ భవదీయదర్శనము-కంచె (1-31)

పీఠు, కై వరసంపాదితమ్ము-లగు (2-82)

ప్రాణమ్ము తెల్లంబు-కంచె (19-70)

వీనిని బంచమీభక్తి క్తిపరామములుగా నవ్వకవి చెప్పినాఁడు.

ఉ. పట్టికే బుట్టు వొందిన శుభాహము నందు ... [మాఘ. క. చ. 24]

ఇట్టి యలంధరుడు లీకావ్యమునందు విజీవిగాఁ గలవు.

ఉ. భానునహస్ర భానివృష-దాదిపుఁ డన్నటు లర్థయు క్తమై
పూనినచో నఖండవడి పొల్పుగు నాదికవిప్రణీతమై.

అని కనిజనాశ్రయమునఁ దీయతి యంగీకరింపఁబడినది.

ఉ. ఎల్లరు సంతసించి ప్రక-టించిన ... [మా. చ. 9]

ఉ. హేలమెయిన్ గ్రహించి విని-సిందెను ... [అ. మా. 3-21]

ఇట్టి యిందుగాగమయతులు గూడ నిందుఁ బెక్కుచోట్లఁ గలవు.

క. కాంచనచేలుని దమి నుతి, యించె ననఁగ భిన్నవిరతి-యేపారుఁ గృతిన్
గొంతక పోషించెన్ విను, తించె ననఁగ భిన్నవిరతి-యేపాదుఁ గృతిన్.

అని సులక్షణసారమునం లింగగుంటిమ్మకవి యీ యతి నంగీకరించెను. రేఫలకారములకు, రేఫశకటరేఫములకు యతులు చెల్లవని యప్పకవి చెప్పినను బూర్వకపులు వాడుటచే నీ కావ్యమునఁ గూడ వాడఁబడినవి.

ప్రాస విశేషములు :-

రేఫశకటరేఫములకుఁ బ్రాసమైత్రి యప్పకవి యంగీకరింపకపోయినను పెక్కుమంది పూర్వకపులు వాడుటచే నిందుఁ గూడ వాడఁబడినది.

రేణువుర్ దొరఁగిన-యేనివాడి [6-48]

ఇందు 'న-ణ' లకుఁ బ్రాసము వాడఁబడినది. కొండఱు పూర్వకపులు దీనిని వాడిరి.

చ. విరిసిన కందళంబు లొదవించిన లాలన నుబ్బుమబ్బు న
య్యర ప్రసవన్నిజేశలగు నన్నుల వంతలఁ గూల్చుటర్ వనా
వళలను బట్టి వంసు బొకపాటివె యెంచ మనస్వీనీజనం
బుల మదిలోని గుట్టునె సమూలము గూల్చెడి చెట్టుముందటన్. [6-10]

ఇందు ర-ళ-ల-లకుఁ బ్రాసము వాడఁబడినది. అళలకుఁ బ్రాసమైత్రి గలదు. రలలకు యతి గూర్చిన వారేగాని ప్రాసమునందు వాడిన పూర్వకపు లరుదు. కాకుత్స్థవిజయము నందలి 'ర-ల' ప్రాసముగల యొక పద్యము సుదాహరించి సంధిగతప్రాసముగా నవ్వకవి పేర్కొనినాఁడు.

ఉ. అల్లన లింగమంత్రినుతుఁ డత్రిజగోత్రుఁడు నాదిశాఖి కం
చెల్లకులోద్భవుండు ... ..

అనుచోట దాశరథి శతకములో దామదాసుగారు దీనిని వాడిరి.

తే. అగతుల నగణిత వ్రతీయాతులైన (10-20)

ఇందు రేఫపుటిత సంయుక్తాక్షరమగు 'ప్ర' అను దానికి ముందున్న 'త' యనునది లఘువుగా వాడఁబడినది. ఇట్టివానిని గొండఱు ప్రయోగించుచున్నారు.

పూ, పులకయిచేయి యె-త్తి భుజమూలగతంబగు (7-28)

ఇందు "పు-మూ" లకు యతివాడఁబడినది. "పు, పు, బు, భు" లకు 'ము' వర్తముతో యతి మైత్రి యుండుటచేతను 'ప-వ' లకు యతిమైత్రి యుండుటచేతను వీరిట్లు వాడియుండురు. పూర్వకపుల ప్రయోగములం దిట్టిది మృగ్యంబు.

ఉ. ఈతని దానతోయ ... .. జ్ఞాతలిఁ బర్య ... (మా. క. చ. 31)

స్థలమునకు స్థలి, తటమునకుఁ దటి యను రూపము లున్నట్లు తలమునకుఁ దలి యను రూపముండదు.

ఇట్టివి ప్రమాదము అని చెప్పుట కంటె వారి యభిరుచిని బట్టి మహా దేవుఁడుగారు స్వతంత్రులని ప్రయోగించి రనుటయే న్యాయము. అంశ్యానుప్రాసములు, దుష్కర్తప్రాసములు వాడుచుఁ బద్యముల వలలీలగా నడిపించుటలో నాంధ్రవాఙ్మయమునందుఁ జోతనగారి దగ్గఱాంబాలము. ఈ కావ్యమునందుఁ గఠినప్రాసములు విజిగ్గా లేకపోయి పను వాడిన చోటలందు మాత్రము పద్యములు హేలగా సాగినవి.

ఉ. సస్యము నోమః సేర్పుగల చాన యొకర్తుక లేళ్ళనుండి యా

సస్యము గావనేర్పు కరసారన మెత్తక పాడ గాన సా

రస్యవశంవదమ్మయి కురంగము లిట్టులు చూడ కిందులిం

బాస్య ముఖంబునే కనుచు నట్లు నిలంబడి నాశ్వినంబునన్. (8-49)

క. ఉర్వికుఁ దెవఁడు తనతం, గర్వంబునఁ జైద్య కాళ్ళకడఁ జేర్చఁడో యా

దుర్వృత్తు నెత్తిమీఁద న్న, ఖిన్నోద్ధతి నాతఁ దెడమకా లిడి త్రొక్కున్. (16-88)

ఇట్లైర్మ, ంద్ర, ర్భ, ద్య, క్ష, ంద్ర, త్య, క్త్, వ్య, గ్ర, ర్మ, శ్చ, మున్నగు కఠినప్రాసము లిందుఁగలవు.

ఉ. కూడుఁడు, తైరిచో పుడచు చొప్పులఁ గ్రూరుఁడు .... (19-102)

పీ. దురితంబు లెల్లను దునుమాడు మరమీట ... (19-144)

ఈ రెండు పద్యములందు నంశ్యానుప్రాసము వాడఁబడినది.

చిత్ర కవిత్వము :-

మాఘమహాకవి. పందొమ్మిదవ సర్గమును సర్వతోభద్ర, మురళి, గోమూత్రికా, పక్ర జంతములు, ద్వ్యక్షరి, వేకాక్షర్య. ప్రలోమయమకము, అర్హత్రయవాచి, అతాలవ్యము మొదలగు చిత్రకవిత్వముతో నింపివాడు. ఈ యాంధ్రమాఘమునందు మూలములోవలె నెక్కువగాఁ జిత్రకవిత్వము లేదుగాని పదునాఱవ యాశ్వాసముతో నొక సర్వతః ప్రాససీసము, పందొమ్మి దవ యాశ్వాసముతో నొకసర్వతఃప్రాసగీతము, నొక గోమూత్రికాబంధము, కావ్యాంతమున నొక పక్రబంధము గలవు.

పీ. భంగంబు నొందించు రంగదుర్బతి నుత్తమాంగంబు లెత్త నభంగురగజ. (16-72)
అనునది సర్వతఃప్రాససీసము. ఇం దిటువలెనాల్గుచోట్ల నొకప్రాసమే వాడవలయు నన్న విధి దానిని వ్రాయుట యెంత క్లేశమో పహృదయు లాహంతురుగాక.

తే. గద్వి బెమ్మలి బొప్పలా గుమ్మకొనఁగ. (19-21)

అను తేటగీతిలో సర్వత్ర నొక్కప్రాసమే వాడఁబడినది. ప్రతిపదాంత శ్లోకమునందును బారవి 'లక్ష్మి' శబ్దమును, మూఘము 'శ్రీ' శబ్దమును పోతంప నైషధముతో శ్రీహర్షమహాకవి 'అనంద' శబ్దమును క్రయోగించివాడు. ఈయాంధ్రకృతిలో 2, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20 అశ్వాసాంతపద్యములలో శ్రీకారము కూర్చుఁబడినది.

ఇట్టి విశేషము లింకను గలవు గాని గ్రంథగౌరవభయముచేఁ నింతటితో నిప్రస్తావన విరమించుచున్నాను. ఇప్పు డిది పోకకుం కరకమలముల నలంకరించినది గావున వీకావ్య

వైష్ణవమును దామో కరతలామకము గావించుకొందురు. ఈ కావ్యవిషయమున మాను, మల్లినాథ, మహాదేవకవులను మూర్తిత్రయ మెంత ముఖ్యమో యట్లే దీనిని బ్రకటించుటకుఁ బూనుకొనిన శ్రీ బుద్ధవరపు మంగయమ్మగారు (మహాదేవకవి భార్య) దీనిని స్వీయ (హానెమాన్) ముద్రణాలయమున, సర్వాంగసుందరముగా నచ్చొత్తించిన శ్రీ వేమవరపు వేంకటరమణశర్మగారు, శ్రీమదాంధ్రమామమును బరిష్కరించుటయే కాక, యిందలి యేకాదశాశ్వాసమును బూరించిన బ్రహ్మశ్రీ వెంపలాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు కూడ నంతముఖ్యులు గాన నీమూర్తిత్రయమునకుఁ గూడ నానమోవాకములు.

మహాదేవకవి యితరకృతులు :

కువలయానందము :

సర్వతంత్రస్వతంత్రులు, శతాధిక గ్రంథకర్తలు నగు నప్పయ్యదీక్షితలవారిచే రచింపఁ బడి, పఠనపాఠనములలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధి గాంచిన కువలయానందమును నలంకారశాస్త్రమున కాంధ్రానువాదము. ఇందలి వృత్తివాగమును. వదలి లక్ష్యలక్షణశ్లోకములను మహాదేవుఁడు గారు తెనిగించినారు.

వి రో ధా భా స ము :

అభాసత్వే విరోధస్య, విరోధాభాస ఇవ్యతే

నినాఽపితన్వీ! హారేణ, వక్షాణౌ తవహారిణౌ ॥

ప్రతీవభూపై రివ కిం తతో భియా, విరుద్ధధర్మైర్వివ భేత్తుతోఽపి తా

అమిత్రజిన్మిత్రజిదోజసా స య, ద్విచారదృక్చారదృగవ్యవర్తత ॥.

తే. పలుకులందువిరోధ మాభాసమైన నది తదాభాసమై యెప్పు నమలకృతుల హారములు గల్గెనుండిన హరియశము నీదు కుచములకే సుమ్ము నిర్మలాంగి!

తే. చారదృష్టియు నగును విచారదృష్టి మిత్రజేతయై వెలయు నమిత్రజేత నలుఁడు గానఁ బ్రతీవభూనాథు లెల్ల భేదగుణముల విడచి నేపీంతువాని.

అప్రస్తుత ప్రశంస :

శ్లో. ఆవిధకృత్రిమ సటాజటిలాంసభిత్తి
రాలోపితో మృగవతేః వదవీం యది శ్వా
మత్తేభకుమ్భుతటపాటనలమ్మటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం ? హరిణాధిపస్య ॥

ఉ. సింగపుణాలు నొక్కటి రచించి మెడం దగిలించుకొంచుఁ జా
లంగ మృగాధినాథచిరలద్దిమహోన్నతవీరి నెక్కి యు
పొంగును గాని కుక్క యెటు పోలును జేయఁగ నన్యమత్తసా
రంగహృదంతరమ్ములఁ గరమ్ము వగుల్పుఁగఁ జాలు గర్జలన్.

ఆ క్షే పా లం కౌ ర ము :

సాహిత్యపాఠోనిధిమన్థననోత్తం, కర్ణామృతం రక్షత హే కవీన్ద్రాః!
యత్తస్య దైత్యా ఇవ బుద్ధినాయ, కావ్యార్థచోరాః పృగుణీభవన్తి.

గృహస్తు సర్వే యది వా యదేవ్యంనాన్తి క్షతిః క్వాపి కవీశ్వరాణామ్
రత్నేషు యద్రేషు బహుష్వమర్హై రద్యాని రత్నాకర ఏవ సిన్ధుః.

మ. ఉరుసాహిత్యపయోధిః ద్రచ్చుతరి లో నుత్పన్నమో కర్ణవ
ర్వరసాంపత్పుదః గాచుకొండు కవులారా! దొంగలున్నాయి కా
వ్యరమన్ దొంగిల; దొంగిలించినను లోపం బేమియన్లేదు లెం
డరయన్ రత్న మెవండు గొన్న జననభ్యాతుర్ దగన్ వార్తివే.

చం పూ రామా య ణము :

గవృతా దశరథేన నిర్వృతిమ్ భూతుజా మనులభామ్ భుజాబలాత్

మాతులస్య నగరే యథాజితః స్థాపితో భరతలక్ష్మణానుజౌ.

అథ దశరథః పుత్ర్యం రామం స్వతః ప్రజగత్పతిం

స్వవిషయమహిమాత్రే కర్తుమ్ పతిం విదధే మతిమ్

భువనభరణే కల్యం కల్యాణభూధర మాదరాత్

స్వగృహపటలీధర్యైస్తమ్మం విధాతుమనా ఇవ. (అయోధ్యాకాండము)

కం. కేవలము దాహుబలమున, భూవరుల కలభ్యమైన పుత్ర్యసుభావి

ర్భావంబున దశరథస్య, ద్వీపభుః యస్మాంకే నెల్ల వేళల యందున్.

తే. పేనమామ యథాజిత్తుతోన యంత, భరతశత్రుఘ్నులను బంపెఁ బంపలేక
దశరథుడు ముచ్చటన్నది తనకుఁ దనదు, మామ కొక్కటియే యను మాటలెఱిగి.

తే. త్రిజగతీసార్వభౌమసుస్థితికిఁ దగిన, రాముఁ దనదేశమునకు మాత్రంబెవరిగఁ
జేయఁగా నిశ్చయముచేసి చెలఁగఁచుండె, దశరథక్షణిపాలుండు తనమనమున.

కో. ప్రవిశ్య విసినమ్ మహత్తనమ్ మైథిలీవల్లభో

మహాబంసమన్విత శృలితనీలైశ్చపుషిః

విశాచరదవానలప్రళమనం విధాతుం శరై

శ్చుచార సశరాసన స్ఫురపథే తటిత్వానివ. (అరణ్యకాండము)

ఉ. అయెడ రామదేవుడు వనాంతముఁ జొచ్చెఁ జరద్యనీలై

లాయితగేయకాయుడు మహాబంసంయుతుఁ డప్రమేయ దై

తేయ దవానలమ్ము శరదీప్తుల నారువ విల్లుబాని బిల్

తోయదవంక్తి వింగిపయిఁ దోచెడి భంగి నమగ్రహించుచున్.

నాహం సుకేతుతనయా న చ నస్తస్మాకే

చాలీ న చ త్రిభువనప్రతితప్రభావః

కారాన్ని వజ్రహృదయా విశిష్టరభేద్యా

దస్యే కథమ్ భవనీ? రామవ మామవిధ్యా. (కిష్కింధాకాండము)

ఉ. తాటక నంటు నెంచుకుము తాళము లేడనుచున్ భృమింప తే

ప్పాటను ముజ్జగంబులను వానికి నెక్కిన చాలిగాను బ

ల్పాటవ మొప్పు నీయలుగులన్ మఱియింపఁగ రాని వజ్రపుం

గాటపుడెందమున్ గలుగు కట్టిడి తారము గాని రామవా.

క. నను బొలియింపక నీ కె, ట్లనువునకున్ వింటిదాల్చు లందున బలుమే
టను బిడుదము నీవింతయు, మనమున నూహింతో? లేదో? మనువంశమణి.
ఉజ్జ్వల్లితస్య తరసా సరసా షణ్ణేతుమ్ పాదౌ పయోధికలితౌ పవమానసూనోః
• స్తోత్రమాల్ల మభివర్ణగనస్యవ స్తీ పీచీవయస్థితకీకరమాలభారి.

తే. కడు విజృంభించి పాదముల్ కడలి వలుకు, విస్తరింపంగ నొడల వేల్పుపేటి
తరంగ దొంతుల తుంపురుల్ దాల్చునటుల నింగిదాకంగ నిగిడించి నెగడె మిగుల.
దేవ! తస్యాః పృతిష్ఠాసూ నసూ నాశై కపాలితాన్
ముద్రయిత్యా పృవన్నోఽ హం త్వదభిజ్ఞానముద్రయా. (సుందరకాండము)

ఉ. భూమిజ బొందినుండి విడిపో సమకట్టిన పాణిణివాయు వా
శామహనీయ బంధనవశమ్యయియుంటఁ ద్వదంగుళీయ ము
దాగ్రిమలవారుముద్ర నిడి పాణిణదనం బెటువోవకుండఁగా
నేమముచేసి వచ్చితిని నీకడ కర్కకులహృభూ త్రమా.

భోజుడు వంపువుగా రచింపఁగా మహాదేవుడుగారు నిర్వచనముగాఁ దెనిగించినారు.

సూ త స ం హి త ;

స్కాందపురాణమునందు (1) సనత్కుమారసంహిత, (2) సూతసంహిత (3) శాంకర సంహిత, (4) వైష్ణవసంహిత, (5) జగ్నిహ్యసంహిత (6) సౌరసంహిత యను నాలు సంహితలు గలవు. సూతసంహితయందు [1] శివమాహాత్యు ఖండము [2] జ్ఞానయోగ ఖండము [3] ముక్తిఖండము [4] యజ్ఞవైభవఖండము అన నాల్గు ఖండములు గలవు. సూతసంహిత యాటువేల శ్లోకముల గ్రంథము సర్వజ్ఞులగు మాథవాచార్యులు సూతసంహితకుఁ దాత్పర్యదీపిక యను వ్యాఖ్య రచించిరి. మహాదేవుడుగా రీసూతసంహితను గూడ యథా మాతృకముగా నాంధ్రీకరించిరి.

తై లాసశిఖరే రష్యే నానారత్నసమాకులే
నానారత్నసమాక్షిరే నానామూలఫలోదకే
నానావల్లీసమాక్షిరే నానామృగసమాకులే
నానావృక్షసమాక్షిరే నానాయోగిసమావృతే
నానానిర్ద్రుసమాక్షిరే నానామోనిసమాఘ్నే
నానాదేవసమాక్షిరే నానాచారణనేపితే
నానాయక్షసమాక్షిరే నానాగన్ధర్వనేపితే.

సీ. ఒకచోట నానారత్నోద్విజనముదయ, మొకటనానారతాంతోత్కరమ్ము
నొకసీమ నానాఫలోత్కృష్టకందౌఘ, మొకట నానాస్వాదుయోగ్యసలిల
మొకక్కేవ నానావిదోజ్జ్వలన్మునిగణ, మొకటనానాకరుంగకఙలమ్ము
నొకచాయ నానాసురకృతాద్ధబృందమ్ము, నొకట నానాకిన్నరకృతివితతి

తే. చెలువు దయవార నమ్ముతాంకుశేఖరాల, యమ్ము సౌమ్ములకెల్లను సౌమ్ము నగుచు
వెలయు ముల్లోకములఁ బేరు పెంపుఁగని పీలాససంపద నడలి కై లాసశిఖరి.

శ్లో. యజ్ఞై రైవత్వ మాప్నోతి, తపోభి ర్భృహ్మణఃపదమ్
దానై ర్భౌగ నవాప్నోతి, జ్ఞానా ద్భృహ్మధిగచ్ఛతి.

కర్మణా కేచి దిచ్చన్తి కైవల్యమ్ మునిసత్తమ్
తే మూఢా మునిశార్దూలః స్లవాత్కేత ఇతి శ్రుతిః.

కం. దానమున భోగమున్ జ, స్నానం దెఱగంటితనము నాశీకజని
స్థానముఁ దపమున నిస్సీమానందము జ్ఞానమునను బ్రాప్తంబి యగున్.

కం. జ్ఞానమునఁగాదు కర్మము, చే నొగై వల్యమంచుఁ జెనఱులుమౌఢ్యం
బూనివచించురు శ్రుతికది, యోను విరుద్ధం బదింత యరయరుగాడే.

అథవా సత్య మీశానం జ్ఞాన మానన్ద మద్యయమ్
అనన్త మమలం నిత్య మాదిమధ్యాన్తవర్జితమ్.
తథాస్థూల మనాకాశ మసంస్పృశ్య మశశుషమ్
సఽసం నచ గన్ధాఖ్య మప్రపేయ మనూపమమ్,
సర్వాధారం జగద్రూప మమూర్తమ్ మూర్తమవ్యయమ్
అదృశ్యం దృశ్యమన్తస్థమ్ బహిష్ఠం సర్వతోముఖమ్.
సర్వతః పాణిపాదం చ సర్వకారణకారణమ్

సర్వజ్ఞ త్వాదిసంయుక్తం సోఽహ మిత్యేవ చిన్తయేత్.

సీ. అవ్యయుం దాదిమధ్యాంతకూన్యఁ డనంతఁ, డనలుఁ డద్వయుఁడు ననముఁడు పుణ్యఁ
డహ్యఃస్వః డస్థూలుఁ డస్పృశ్యఁ డద్రేఘ్యఁ, డంసుఁ డగంధుండు నవ్రమేయుఁ
డనుపమఁ డక్రియుఁ డజ్ఞాతరూపుండు, సర్వతోముఖుఁడును సర్వగుండు
సర్వజ్ఞుఁడును సర్వసాక్షియు సచ్చిదా, నందస్వరూపుఁ డానందమయుఁడు

తే. కారణంబుల తెల్లను గారణంబు, నద్భుతం దా ర్తిహరుఁడగు హరు హిమాద్రి
జామనోహరు నెవ నిల్చి సంతతమ్ము, సోఽహమని ధ్యానమును జేయు చొప్పొకండు.

అథవా విష్ణు మవ్యక్త మాధారం దేవనాయకమ్
శఙ్ఖచక్రదరం దేవమ్ పద్మహస్తం సులోచనమ్.
కిరీటకేయూరధరమ్ పీతామృరధరంహరిమ్
శ్రీసత్సవక్షసం విష్ణుమ్ పూర్ణచంద్రనిధాననమ్.
పద్మపుష్పదలాభోష్ఠం సుసంసన్నం కుచిన్మితమ్
శుద్ధస్ఫటికసజ్జాశ మహమిత్యేవ చిన్తయేత్.

సీ. పసుపునున్నాదు బల్ పసల్కొల్క పచ్చని, పట్టుపుట్టము పేనఁ గట్టువాని
నొకచేత శంఖంబు నొకచేతఁ జక్రంబు, నిరుకేలఁ దమ్ముపూ లెనయువానిఁ
దలకిరీటంబు దాహులను గేయూరంబు, లదరోష్ఠమున నవ్వు లలిరువాని
నెదను శ్రీవత్సమ్ము నిందిదేవితో, సమముగా ధరియింపఁ జాలువానిఁ

తే. బద్మలోచను బద్మాన్యఁ బద్మనాభుఁ, బద్మభవుతండ్రీ బద్మకుం బ్రాణనాభు
విష్ణు మనమున నెలకొల్చి విభవమెసఁగ, సోఽహమని ధ్యానముం జేయు చొప్పొకండు.

కో. అథవా దేవదేవేశమ్ బ్రహ్మణమ్ వరషేష్ఠినమ్
అక్షమాలాదరం దేవం కమణ్డలుకరామ్ముజమ్.
వరదాభయహస్తం చ వాగ్దేవ్యా సహితం సదా
కున్దేస్తుసదృశాకార మహమిత్యేవ చిన్తయేత్.

సీ. తనయెద నిర్మలంబును దెల్పు కై వడి, స్పటికాక్షమాలఁ జేసట్లువాని
తా నిండుకుండని తగఁ జెప్పనో యన, జలకమండలుపు చే నిలుపువాని
నిరుచేతులం గల్లు నీఁగియే పలమన, వరదాభయవకరద్వయము వారిఁ
బల్కు వల్కినఁ బ్రియవలెఁ దోఁప వలెననఁ, బలుకులచెలి వజ్ర మెలఁగువాని

లే. స్వప్నకుండేందునిహారవర్ణ మొప్పు, వాని భువనప్రతేతయో వాని నజ్జలి
నలసురజ్యేష్ఠ సంతరంగాంతరమున, పోహమని ధ్యానముంజేయుచొప్పొకండు.

మహాదేవుఁడుగారు రచించిన గ్రంథములలో నిదియే పెద్దది. ఇందలి కవిత్యము
పరిపక్వస్థితి నొందుటచే నిదియే వీరి చివరికృతి యని నా యభిప్రాయము. శిశుపాలవధ
వంటి మహాకావ్యమును, భోజరామాయణము వంటి చంపువును, సూతసంహిత వంటి పురాణ
గ్రంథమును, గువలయానందము వంటి యలంకారశాస్త్ర గ్రంథమును దెనిఁగించిన కవితా
సంపత్తి గలవారగుటచే వీరికి జయపురమహాఁజాలగు పేకృమదేవవర్మగారు “కవితావిభారం”
బిరుదము నొసంగి గౌరవించినారు. వీరి పుత్త్రులు, పుత్త్రులు భాషాప్రియులే గానఁ దక్కిన
మూఁడుకృతులను గూడఁ బ్రకటించి వెలుఁగునకుఁ దెత్తురుగాక.

ఇట్టి యుద్దగ్రంథములను రచించి వీరు కీలకనామసంవత్స రాశ్వయుజ ద్వితీయా పౌష
వారము (7-10-1968) సాయంత్ర మాఱుగంటలకు భౌతికదేహమును వీడి

కం. క్షితి నెవ్వని నామము సత్కృతి నెన్ని దినంబులుండు దివి నా పుణ్య
వృతుఁ డంత కాలముండును, దృతి నింద్రద్వ్యమును నునికి ధృష్టాంతముగాన్.

అను నప్పకవి స్మరణానుసారము స్వర్గము నలంకరించిరి.

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రసనిద్రాః కవీశ్వరాః

నా స్తి యేషాం యశఃకాయే జ్ఞామరణజమ్ భయమ్.

“మల్లగాడిని మల్లశమధ్యాని మల్లశానాని హి శాస్త్రాణిప్రథమే వీరపురుషాణి భవంత్యై
యమృత్యుసంపాణి చాఽద్యౌతారశ్చ మల్లశయుక్తా యథా స్మృతి” యను మహాభాష్యకారుల
స్మరణము ననుసరించి

శా. కామోత్కంఠత గోపికల్ భయమునం గంసుండు వై రిక్రియా

సామగ్రిన్ శిశుపాలముఖ్యనృపతుల్ సంబంధులై వృష్టులున్

జ్యేషున్ మీరలు భక్తి నేము నిద్ర పడి గంటి మెత్తెన ను

ద్దామధ్యానగరిష్ఠుఁ డైన హరిఁ జెందన్ వచ్చు దాతీశ్వరా.

అను భాగవతవచనానుసారముగా

మ. హరిమేనత్త కుమారు భౌతికశరీరాభ్యంతరమ్మందు ని

ర్భరతేజోఽంశ మొకండు వెల్వడి వడిం బద్మాక్ష మైఁ జొచ్చె భూ

వరులీక్షించుచు నబ్బురంపడ నభస్వద్భావితానమ్ము చి

మ్మ ఋషుల్ జేయనఁ గ్రొవ్విరు య్గరియఁగన్ మార్గోయఁగన్ దుందుభుల్.

అని శిశుపాలుని దివ్యతేజస్సు శ్రీకృష్ణనితోఁ గలియుట యను మంగళాంతముగా నీకావ్యము
ముగింపఁబడినది. ఇట్టి మాఘకావ్యామృతమును జనులందఱుఁ గ్రోలునట్లు వ్యాఖ్య రచించి

శ్లో. నేతాఽస్మిన్ యదునస్తనః స భగవాన్-వీరః ప్రధానో రసః

శృంగారాదిభి రజ్గవాన్ విజయతే పూర్ణా పునర్వర్ణనా

ఇన్ద్రప్రస్థగమాద్యుపాయవిషయ త్సైద్యావసాదః ఫలం
ధన్యో మాఘకవి ర్వయం తు కృతిన స్తత్సూక్తిసంసేవనాత్.

అని మల్లినాథుడు తన యానందమును వెల్లడించినాడు. అట్లే యాంధ్రజను లందఱు నవగతమగునట్లు మహాదేవకవి మాఘమును దెనిగించి కృతకృత్యులై నారు. ఈ యాంధ్ర శిశుపాలవధ కథా సుధా సు ధారలు తనివితీయఁ గోరి యాంధ్రజను లందఱుఁ బివిత్రు లగుదురుగాక.

సీరక్షిరవివేకన్యాయమున నీభూమికయందలి దోషసందోహమును బరిత్యజించి గుణ లేశమున్నచో గ్రహించి నన్ననుగ్రహింపుడని పండితహంసులను వేడుకొనుచు నీ మాఘ సాహిత్యమును గూర్చి నాలుగుమాటలు వ్రాయుట కవకాశమొసంగిన యీకావ్యనాయకు డగు శ్రీకృష్ణవరమాత్యును మాటిమాటికి ధ్యానించుచు నిప్పటికే పెద్దదగుటచే నీ భూమికనింతటితో ముగించుచున్నాను.

సీ, శ్రీమాఘకవిరాజ శ శిశుపాలవధకావ్య
మాంధ్రభాష రచించి శ యలరె నెవ్వఁ
దాంధ్రభాషాయోష శ కవతంసభూషగా
శ్రీసూత్రసంహిత శ చెప్పె నెవ్వఁ
డల భోజరాజ రా శ మాయణచంపువు
త్రైలింగభాషలో శ వ్రాసె నెవఁడు
తెలుపల్కుల నప్ప శ దీక్షితకృతమైన
కువలయానందంబు శ గూర్చె నెవఁడు

తే. భాసురాండ్రాంగగీర్వాణ శ భాషలందు
సంప్రదాయజ్ఞుడైనట్టి శ చతురుఁ డెవ్వఁ
డట్టి పును బుద్ధవరపువం శ శాబ్ధిచంద్రు
బుధు మహాదేవకవిచంద్రుఁ శ బొగడఁ దరమె ?

శ్రీ మ త్ప ర మే శ్వ రా ర్పణ మస్తు.

అ వి డి, }
3-2-1974. } గరిమెళ్ళ ఆచ్యుత సత్య శేషగిరి పోమయాజి శర్మ.

విషయ సూచిక

	పుట		పుట
మామకవి చరిత్రము	1	శిశిరఋతువర్ణనము	96
వృథమాశ్వాసము		వసంతవర్ణనము	97
నారదాగమనము	19	గ్రీష్మఋతువు	98
శ్రీకృష్ణునకు నారదుండింద్ర సందేశ		వర్షఋతువు	98
మెరింగించుట	25	శరదృతువు	98
ద్వితీయాశ్వాసము		హేమంతము	99
మంత్రాలోచనము	31	శిశిరవర్ణనము	99
శ్రీకృష్ణుఁడు బలరామోద్ధవులతో		సప్తమాశ్వాసము	
మంత్రాలోచనము చేయుట	32	వనవిహారవర్ణనము	100
బలరాముఁడు స్వాభిప్రాయముఁ		ఉపవనవర్ణనము	103
జెప్పుట	34	పుష్పావతయవర్ణనము	105
శ్రీకృష్ణున కుద్ధవుఁడు స్వాభిమతంబు		అష్టమాశ్వాసము	
నెరింగించుట	41	జలక్రీడావర్ణనము	113
తృతీయాశ్వాసము		జలప్రవేశవర్ణనము	115
శ్రీకృష్ణుని ప్రస్థాన వర్ణనము	50	జలక్రీడావర్ణనము	117
ద్వారకాపుర వర్ణనము	54	నవమాశ్వాసము	
సముద్ర వర్ణనము	60	సూర్యాస్తమయవర్ణనము	124
శతుర్మాశ్వాసము		సంధ్యావర్ణనము	126
రైవతకాద్రి వర్ణనము	63	చంద్రోదయవర్ణనము	127
దాక్షిణ్యరైవతకాద్రిని వర్ణించుట	65	ప్రసాదనవర్ణనము	130
పంచమాశ్వాసము		దౌత్యవర్ణనము	132
స్కందావార సన్నివేశాది వర్ణనము	75	దశమాశ్వాసము	
గజవర్ణనము	80	మధుసానవర్ణనము	137
అశ్వవర్ణనము	83	సురతవర్ణనము	142
వృషభవర్ణనము	85	సురతావసానవర్ణనము	148
షష్ఠాశ్వాసము		ఏకాదశాశ్వాసము	
పద్మతువర్ణనము	87	శ్రీకృష్ణుని వైతాళికులు	
వసంత రువర్ణనము	87	మేఘకొలుపుట	151
విశేషకము	90	ద్వాదశాశ్వాసము	
గ్రీష్మరువర్ణనము	90	శ్రీకృష్ణుని ప్రస్థానవర్ణనము	163
వర్షరువర్ణనము	91	నేనానివేశవర్ణనము	170
శరదృతువర్ణనము	93	యమునానదీవర్ణనము	172
హేమంతరువర్ణనము	95	త్రయోదశాశ్వాసము	

	పుట		పుట
హస్తీపురప్రవేశము	175	శ్రీకృష్ణునిపై శిశుపాలుఁడు క్రుద్ధుఁడై	
చతుర్దశాశ్వాసము		బాణములు ప్రయోగించుట	274
రాజసూయయాగవర్ణనము	186	కృష్ణుఁడు శరవృష్టిఁగురియించి	
అర్ఘ్యమునకై భీష్మకృత కృష్ణ		శత్రునేసలము జెల్లాచెరులొనర్చుట	275
మహిమ వర్ణనము	194	శ్రీకృష్ణునిపై శివుపాలుఁడు స్వాప	
పంచదశాశ్వాసము		నాత్రమును బ్రయోగించుట	277
శిశుపాలుని యసూయ	200	స్వాపనాత్రముచే శ్రీకృష్ణుని నేసలు	
షోడశాశ్వాసము		నిద్రించుట	278
శిశుపాలదూత వాక్యములు	217	శ్రీకృష్ణుని దివ్యతేజస్సుచే స్వాప	
దూతకు సాత్యకిప్రతివచనము	219	నాత్రము వమ్మగుట	278
సప్తదశాశ్వాసము		శిశుపాలుఁడు నానాత్రములను	
కృష్ణసదాసంక్షోభము	230	బ్రయోగించుట	279
యావదవసేన సన్నాహవర్ణనము	233	శ్రీకృష్ణుని భూపంజరచే ధ్వజస్త	
సేనాప్రస్థాన వర్ణనము	234	గరుత్మంతునుండి గరుడసమూ	
అష్టాదశాశ్వాసము		హము పుట్టుట	281
ఉభయనేసల సమావేశము	241	గరుడసమూహము భుజగసందోహ	
తుములయుద్ధ వర్ణనము	242	మును బాఁబ్రదోరుట	281
గజయుద్ధము	245	శిశుపాలుఁ డాగ్నేయాత్రమును	
రణరంగమందు బీభత్సము	250	బ్రయోగించుట	282
ఏకోనవింశాశ్వాసము		శ్రీకృష్ణుఁడు వేఘాత్రమును బ్రయో	
ఉభయనేసల యుద్ధవర్ణనము	253	గించి యాగ్నేయాత్రమును	
చిత్రయుద్ధవర్ణనము	258	జల్లాచ్ఛుట	283
శ్రీయాదవసేనలు శిశుపాలునితోఁ		శ్రీకృష్ణ ప్రయుక్తమగు సుదర్శనము	
దలపడి పోరుట	259	శిశుపాలుని శిరమును ద్రుంచుట	285
గజయుద్ధవర్ణనము	262	శిశుపాలుని తేజస్సు శ్రీకృష్ణునితోఁ	
శ్రీకృష్ణుడు యుద్ధమున శత్రునేసలఁ		గలియుట	285
దునుమాడుట	265	సోమసుందరకవి విరచిత కొప్పలింగేశ్వర	
ఽంశాశ్వాసము		దండకము	289
శ్రీకృష్ణుని శిశుపాలుఁడు యుద్ధము		తప్పొప్పుల పట్టిక	292
నకుఁ బిలుచుట	273		

శ్రీమన్మహాగణాధిపతయేనమః,

మాఘకవి చరిత్రము

....*....

శ్రీజినదేవు నానతిధర్మ రించి శిరంబునఁ బూజితఁ, యశో
రాజితతద్వచోనిచయ్యరమ్యసుధారసలేశజిహ్వాకా
భాజితపుణ్యమై, యిహపర రంబుల హస్తమణిం బొనర్చి భూ
మీజనముల్ నుతింప నెలర్ మిం గనె ఘూర్జరదేశ మిమ్మహిన్. 1

ఉ. ధర్మపరాయణుండు, కృతర్ దానమహావిభవుండు, ధీరతా
భర్మశిలోచ్చయప్రభుఁడు, వైభవనిర్జితనిర్జరేశుఁడున్
నిర్మలవర్తనుండు, ధర్మజీవరులందున్ మేటియైన శ్రీ
వర్మలుఁడధరారమణీర్ ప్రాణవిభుండయి కీర్తి గైకొనెన్. 2

తే. అన్ని గుణగణముల రాజుర్ ననుకరించు
నట్టి మంత్రీశ్వరుఁడు లేకర్ యవని నెట్లు
ఫాలనము నేయనగు ననిర్ భావమందుఁ
దలఁచి సచివోత్తముని దా వెర్ దకుచునుండ. 3

సీ. అమరు లందఱకుఁబంఠచాంగంబు చెప్పునే
కాని చెప్పెనె బుద్ధిర్ కాంతకింతః
దితిజ సంతాన నీర్ తిప్రదుండగుఁ గాని
యవనీతి నేకాక్షిర్ యయ్యెఁ గాదె?
యష్టాదశపురాణ కష్టరచనఁ జేసె
నేకాని శుకిఁ జూచిర్ నెరపె రక్తి
కౌరవపతి పజ్జఁ ర్ జేరి నీతుల విని
పించెనేగాని జేర్ యించెనొక్కొ?

తే. యనుచుఁ దత్పూర్వనయవేత్తఁ లందుఁ దప్పు
లరసి యుపదేశమే కాకఁ యాచరణము
గలిగి పెరిసిన మంత్రీపుంఁ గవుని నొకనిఁ
గోరి నిల్పెను సర్వాధిఁ కారిఁ జేసి.

కం. దీవరుఁ డాతఁడు సుపరీభ

దేవుండనువాఁడు త్రిజగత్ తీవలయమునన్

జేవగల సచివమణుల ప్రి

భావములంజూపి యొసఁగుఁ బ్రభునకు జయమున్.

మ. శుభకార్యవ్రత శీలుఁ డ స్థితదృఢకౌభామలుండర్కస

న్నిభతేజుండపరావసివిభుఁడు నిర్ణీద్రుండు శ్రీవర్మల

ప్రభుసర్వాధిక్పతేల్ల సద్విభవుఁడున్ రాజద్యశోమూర్తి సు

ప్రభదేవుండలరారు దూరితరజోఁ బ్రాజ్ఞుఁడై సదా.

చ. సమయమెఱింగి యాసచివఁ సత్తముఁడెడిపల్కులెప్పు త

ధ్యములుమితాక్షరంబులునుఁ దర్కహితంబులునొట సుంతయ

డ్డము నెలవీయకాయతీఁ గఁ డంగి నృపాలుఁడు నిచ్చ శ్రేయ మొ

య్యవదిఁ దలంచి సల్పునుజ్జనాంచిత వాక్యముప్రాజ్ఞుఁడున్ బలెన్.

తే. పరీజకు రాజున కన్యోన్యఁ రక్తి నెఱపు

ముచ్చటలు మీఱ నామంత్రీఁ ముఖ్యుఁ డెలమి

నాయకానాయకులకు స్వాంఠ తముల రక్తి

మనిచి యుప్పొంగు చేటునిఁ మాడ్కినెపుడు.

ఉ. ఎల్లరు సంతసించి పరీకఁ టించిన దీవన లెల్ల వీర్యసం

పుల్లములై ఫలాకృతినిఁ బొందెనొ నా సచివావతంస మ

త్కుల్లసితాంతరంగుఁడయి యొప్పుఁగ నందనుఁ డుద్భవించి రా

జిల్లెఁ బయోనిధిం బొడముఁ శీతమయూఖనిచాయఁ గాంచుచున్.

తే. గుణములను నిన్నుఁ బోలెడుఁ కొమరుఁ గనుమ

యంచు సుపరీభ దీవించుఁ మంచివారి

పలుకు సవరించి తండ్రీనిం గెలుచు గుణము

లెసఁగు సుతునీయ బ్రహ్మ హస్తీర్షించె నతఁడు.

తె. బహుజనాశీర్వాచన దత్తశ్రమహితుడగుట
దత్తకుండని పేరిడెఁ దండ్రీ సుతున
కధికగుణవంతుఁ లెప్పుయ్యభారగరిమ
మోటువడకుండఁ బోషింపఁ నుత్సహింతు.

11

మ. పితృదత్తంబగు దత్తకాభిధకు బరల్పెంపొప్పఁగాఁ జేసి యా
శ్రీకు లెల్లన్ దయివారునట్లు సకలఁ శ్రేయంబులంగూర్చి తా
జతురుండై మును వారలిచ్చిననాగినో సర్వాశ్రయాభిఖ్య స్వా
రితముంజేసి గణించె నిట్టిదిగదాఁ వృత్తంబు మాన్యాశికిన్.

12

తే. అనయుఁ డైనట్టి తనయుఁడుఁ తన యఘమునఁ
దండ్రీ పేరును జెఱుచుటఁ తథ్యమట్లు
సునయుఁడైనట్టి తనయుఁడుఁ తనగుణమునఁ
దండ్రీ పేరును పెంచు నుఁ దారగతుల.

13

తే. అంకభాగమ్ముచేతనుఁ నంకెనొకటిఁ
జేర్చి గుణియింప, నంకంబఁ ధీమగును
మఱియుఁ బూర్ణాంకగుణితానఁ బొరయు వృద్ధి
కుమతి సుమతులచేఁ దండ్రీఁ క్రుంగుఁ బొంగు.

14

ఉ. తండ్రీనిమించు పుత్రుడనిఁ తన్నుజనుల్ సుతయించికొల్పఁగాఁ
దండ్రీని దన్నుఁ బోలియొకఁ ధన్యకుమారుని బొందఁ గోరి బల్
వేండ్రము నొ తపంబు సరఁ విన్బొనరించెను దత్తకుండు గై
కొండ్రు విశుద్ధసత్త్వ లెదఁ గోరిన గోర్కి తపోబలంబునన్.

15

ఉ. దత్తకుండంతఁ గొమ్మనెలఁ దప్పినదాదిగ దౌహృదేచ్ఛలన్
జిత్తము వచ్చునట్లువిరఁచించి ముదంబులఁ గూర్చి పూన్కితో
నెత్తినెట్టి వస్తువునఁ నిచ్చజనించిన తోడుతోన నా
బిత్తరి కాళ్లముందరనుఁ బెట్టును నత్తటి నట్టి వస్తువున్.

16

సీ. రసపాకసౌష్ఠ్యవఁ రాజితరామాయ

జాదికావ్యము లొక్కఁ యదనునందు

నౌచిత్యచర్చాభఁ రాత్తవిమర్శన

గ్రంథంబులను నొక్కఁ కాలమందు

నుపమాద్యలంకార శ సూపపాదనపటు

శాస్త్రార్థముల నొక్క శ సమయమందు
నాద్యంతయుతము శ శ బ్దగమం బావృత్తి

తతి గూర్చుచును నొక్క శ తరుణమందు.

తే. తర్కమీమాంసలను నొక్క శ తఱిని మఱియు

విశ్రుతచ్ఛందమును నొక్క శ వేళ నతఁడు

చెల్వకును జెప్ప గర్భస్థ శ శిశువు నేర్చె

మాతృగర్భస్థఁ డౌ నభి శ మన్యు పగిది.

17

కం. గర్భిణి యగు నాపౌలఁతుక

నిర్భర మగు శ్రద్ధఁ జలిపె శ నిరతము భక్త్యా

విర్భావముతో భారత

మర్చకునకు నట్టి రుచియు శ నలవడు టరుదే.

18

కం. ఆమె సభాపర్వంబును

వేమరు పఠియించి పొక్కు శ విధములు చూడన్

శ్రీమానవతీజాని

శ్రీమాహాత్మ్యముల భక్తి శ చెలఁగుట డోచున్.

19

కం. పుంభావసరవృత్తియై

పంభావ్యుం డగుచు మంచి శ సమయమునందున్

డింభకుఁ డొకఁ డుదయించెను

గంభీరపయోధి శీత శ కరుఁడున్ బోలెన్.

20

తే. ఆఘము లెయ్యవి నాతని శ నంటకుండుఁ

గాత మవి దీవవ తొసంగి శ పూతమైన

మాచునామంబు పెట్టిరి శ మాత్రఫితలు

ఒక్క శుభకథం బైవ ము శ పూర్తమందు.

21

కం. భోజనకు సహాధ్యాయిగ

శాఁజిదివేమ జరుపులము వ శ తఁడు వరకవితా

తేజముల నొందఁగోరున్

భూజనమతవద్యశంబు శ బొందఁగఁ గోరున్.

22

తే. ఆటలందును పాటల ర యందు నెపుడు

కవుల పేరులు సత్కవి ర కావ్యములును

కవియశస్సులు కవిరుచుల్ ర గాక వేఱు

ముచ్చటకు నైన స్మరియింపఁ ర బోవఁ డతఁడు.

23

ఉ. ఇట్టుల కొన్ని వత్సరము ర లేగిన వెన్నను ద త్తకుం దొగిన్

బట్టికిఁ బుట్టు వొందిన ఈ ర భాహమునందు మహోత్సవంబు స

మ్రోట్టునకున్ బలెన్ సలిపి ర మానితదానములెల్ల జందెపుం

గట్టుల కిచ్చి తన్నెను జ ర గంబులు మెచ్చఁగఁజుట్ట లౌ ననన్.

24

కం. అచ్చటఁ జేరిన భూమివి

యచ్చరులఁ ద్రికాలవేది ర జ్యోతిషవిద్యా

విచ్చతురుఁ దొకఁడు ద త్తకు

మచ్చిక మెయిఁ జేరి భావి ర మాఘచరిత్రన్.

25

కం. “వినఁ గోరిక యుండినచో

వినిపించెద” నన్న నతఁడు ర వీనుల విప్పుం

గన చేసి భావిచరితన్

వినిపింపు మనంగ గణక ర విభుఁ డిటు పల్కెన్.

26

కం. సిరి, చదువుల విరిబోజీయు

వరియింపుదు రితని సకల ర వైభవములకున్

మఱి సరి యెవ్వరు లేరని

స్థిర, సుస్థిరకీర్తి నితఁడు ర చేకొనుఁజుమ్మి.

27

మ. ధనధాన్యంబులు పాడిపంటలును ను ర ద్యానావళుల్ లోగిళుల్

ఘనసౌధంబులు వాహనంబులు నన ర ర్హప్రసరస్తోమముల్

నునుఁ జీనాంబరముల్ విభూషణములున్ ర నూత్నంపుభోగంబులున్

ధనముల్ రేఁ బవలున్ భజించు నితనిన్ రదాపించుచున్ నిచ్చలున్.

28

కం. పరులయెడ దోస మెంచెడు

తరుణంబున “నాస్తి దుష్ట ర తా” యను, దీనుల్

దరిఁజేరుచు యాచింపఁగ

సిరి వదలుచు “నాస్తి” యనుచుఁ ర జెప్పం డెపుడున్.

29

- చ. చదువులసాని వీని కను శ సన్నలలోన మెలంగు పట్ల సం
పద లిడు లేమ యీమహితు శ భావము రంజిల సేవ సేయు న
య్యదనున నీతనిం గనిన శ నంబుజసూత్రయు, నంబుజాశుడున్
మొదలికి మోసమయ్యె నని శ ముక్కుదు రీసు జనింప లోపలన్. 30
- ఉ. ఈతని దానతోయము ల శ నేకనదీనదనంఘతోయమై
జ్యోతిలిఁ బర్వ నందున న శ మంచిత మై తగు నీటితుంపురుల్
బ్రీతిగ మందమారుతము శ వీచుచుఁ జల్లిన చల్వితాఁకులన్
జేతము పల్లవించు నటు శ చెల్వగఁ జూచును దైవభూజముల్. 31
- ఉ. ఈతని సత్కవిత్వము రు శ చింపనివారలు గల రెండు ధీ
చాతురి, శబ్దసౌష్ఠవము, శ కైలిమృదుత్వము లేన్ని యెన్ని వా
జీతరుజీలలామ మది శ నింపదు కోర్కుల వేటుచోట వి
భ్యాతచతుర్ముఖోదితన శ మంజసఫక్తియు వెక్కినం బనున్. 32
- ఉ. కాని యితండు వృద్ధుఁడగు శ కాలమునన్ నుడిచేడెమిన్న తా
నూనుచు రక్తి యీతనికి శ నొయ్యఁ గరంబును బట్టి త్రిప్పెడున్
శ్రీనళినాజీ యీఘనుని చెంత త్యజించి చలించి మాయమై
యేనిలయానకో చని యు శ పేక్ష యొనర్చును వీనిపై సదా. 33
- మ. అనుచున్ జోస్యము చెప్ప వానికి ధనం శ బర్పించి శ్రీదత్తకుం
డనిపెన్ జయ్యన నీవయిన చలఁచె నా శ హా యర్చకుం డెంత కుం
దునొ దారిద్ర్యము గాసి వెట్టుతటి నీ శ దుష్టసిథిన్ మాన్ప నా
కమవేదాక్ష్ణా యభాగ్య మట్లు లగునే శ యత్నంబునన్ వానికిన్. 34
- కం. చేనైన యుపాయము నె
ఘనను చేయంగవలయు శ నని గంభీరా
నూనమనోఽంబుధి ద్రవ్యగ
వానికి నొక యూహ మొదపె శ వనటయు మానెన్. 35
- కా. నూతేంద్రే గదః యాయు వెవ్వరికిని శ నూతేంద్రకున్ జాలు న
స్త్రై రెట్టించి ధనంబు గూర్చి యిడఁ గా శ నీతండు తా వృద్ధుఁడై
యేరీతిన్ దురపిల్లు లేవడివి, విం శ కేషద్ధతిన్ జూడనే
పారన్ బాలుని గాసిదప్పెడి యుపా శ యం బింకలేదం చొగిన్. 36

కం. నవనిధులఁ బోలు ధనములు

సవిస్తరముగాఁగఁ గూర్చి నరగునఁ గడవల్

వివిధములఁ దెచ్చి నింపి స

చివవరుఁ డెవ రెఱుఁగకుండ న్ జీతిఁ జాతించెన్.

37

కం. తన కవసానావసరము

చనుదెంచు పెఱింగి యతఁడు న్ సన్మతి తనయున్

సనయున్ దరిఁ జేరిచి చెవి

వినిపించెను గుప్తవిత్త న్ విధ మది యెల్లన్.

38

తే. తనువుఁ జాలించు తండ్రికిఁ న్ దనయుఁ డెట్లు

చరమకర్మంబు దీర్చుగా న్ శాస్త్రము విధి

యించె నటు శ్రద్ధతో నిర్వ న్ హించి సౌర

పురముఁ జేరిచె మాఘుఁ డ న్ మోఘనయుఁడు.

39

కం. తానున్ భార్యయు శ్రీమా

లానగరమునన్ వసించి న్ లాలితగతి వి

ద్యానిపుణులతోఁ గాలము

మానుగఁ గడపుచును నుండె న్ మహితాత్ముండై.

40

ఉ. బట్టలు యాచకుల్ కవులు న్ పండితవర్యులఁ జేరి చుట్టునున్

ముట్టి సభాంతరంబునను న్ బొల్పుగ మాఘకవీంద్రున్ సంస్తుతుల్

వెట్టికి జేసి రీయవని న్ విత్తము విద్యయుఁ జూరగొంటచేఁ

గిట్టనివా దొకం డితని న్ కిన్ గనుపట్టఁడు ధాత్రిలోపలన్.

41

ఉ. “పండితసత్తముండు కవి న్ వర్యుఁడు పాత్ర మెఱుంగు దానశౌం

డుం” డను కీర్తి మాఘునకు న్ నూల్కొన బోజధరావతీకుఁ డా

పండితమండనున్ దనదు న్ పజ్జకునుం బిలపించి పిమ్మటన్

నిండిన భక్తి నాదరము న్ నీటుఁగ జూపి ఘటించె స్నేహమున్.

42

తే. తాను దినియెడు బోనమే న్ తనదు మిత్ర

వరున కిడి వేడ్క సల్లాప న్ సరణిఁ దీర్చి

హారతుల నిచ్చి తన శయ్య నావసధము

నందు తన శయ్యకును తుల్య న్ మైన శయ్య.

43

చ. అమరిచి భోజరాజు శిశిర రావసరాగతరాత్రి యోట శీ
తము నుడువంగఁజాలు ననిర దట్టపు సన్నని యన్ని నేలువల్
దమకముతోడ నిచ్చి కవిర తల్లజు నిద్దురపుచ్చి యచ్చటన్
నిముసమువోలె యానిశిని ర నెమ్మిని బుచ్చెను తాను ధన్యుడై. 44

తే. తెల్లవాఱగ లేచి యార ధీవరుండు
భూవరుం గాంచి మాయూరు ర పో ననుజ్ఞ
నీయవే యని వేడఁగార నేమి యిట్లు
లనఁగఁ గత మని తర్కించి ర మనసునందు. 45

తే. నెచ్చెలీ! యిన్నినాళ్లకు ర వచ్చినావు
కరుణతోఁ గొన్ని నాళ్లేని ర గడుపు మిటను
ఊరి నమ్ముక వచ్చితి ర వోయి యిట్లు
పోదు నంచును బలుకంగఁ ర బోలు నొక్కో? 46

తే. అనుచుఁ జనవున భోజరార జాడునట్టి
పలుకు వినియును బోవఁగార నెలవు నీయు
మనుచు మాఘుఁడు వేడ జర నాధిపుఁడును
పెండి యిట్లను స్నేహంబు ర పెంపు గదుర. 47

తే. ఓగిరమునందు పెబ్బర ర యుండెనేమొ
వెజ్జనుఖ మింతలోపంబుఁ ర జెందెనేమొ
యెఱుఁగనేరను మిత్రమా ర యింతమాత్ర
మాన తీరాదె నీకు నేర నన్యుడ నొక్కో. 48

తే. మాఘుఁ డదె వని భోజనర మాత్ర మెట్లు
లైనఁ గొనెమ్మది విచార్య ర మగునే నాకు
నీతువున రేయి చాల గార నెల్ల నాడఁ
బోయివచ్చెద నిప్పట్ల ర పోవవిమ్ము. 49

తే. అనుచుఁ బల్కిన భోజధర రాధినేత
మనము చిన్నపుచ్చుకొసె యర తనిని గొంత
దప్పు సాగఁగ నంపి మీర దటను నంత
పురములోనికిఁ దా మోన ర ముద్ర నేఁగె. 50

చ. అరిగెను గొన్నివత్సరము శ లావల మాఘుని మన్ని యెట్టితో
యరయగఁ గోర్కి పుట్టుటయు శ నాజనపాలుఁడు తా స్వయంబుగాఁ
బరిమితసంఖ్య నొప్పు పరి శ వారముతోడుగ మాఘపండితున్
దరినెనముం బొనర్పఁగ నురదారతఁ దత్పురి కేగె నొయ్యనన్. 51

తే. పెద్ద నగరిని బోలు కో శ విదుని నగరు
సొచ్చి యద్భుత మందుచు శ జూచి భోజ
నృపతి మెచ్చుచు నుండఁగా శ నే సకాఁడు
వచ్చె నని మాఘుఁడెదురేఁగి శ ముచ్చటలర. 52

తే. తెచ్చి నెన రచ్చుపడఁగ నాశ తిథ్య మిచ్చి
హెచ్చరించుచు నేమంబు శ లేఱుఁగ నడిగి
తనదు పడకింటి కాతని శ గొనుచు నచట
నిలువఁగవిరాజు రాజును శ నివ్వెఱవడె. 53

సీ. ధగధగద్దగలతో శ దక్కు లీనెడు మగ
రాల డాల్ బలు కౌగ శ డాలు గాఁగ
మరకతమాణిక్య శ సురుచిరస్థగితభూ
ములు చక్క నో తివా శ సులుసు గాఁగ
లొకికవైదికా శ స్తోకప్రబంధంబు
లెనసిన యగరు వా శ ననలు గాఁగ
సరసకావ్యలాప శ వర్షావిధానముల్
తాంబూలచర్వణ శ తతులు గాఁగ

తే. సీతురాతిరి నింతైన శ సీతు గనక
సుక్కుపెట్టుటవలె తోచి శ యక్కజముగ
మలయచందనచాయచ శ ర్పణును తాళ
వృంతవీజనసంగతి శ వెలసె గృహము. 54

తే. వేష విక్లేల వచ్చు నశ వేళ యనుచు
వెఱుగుపడు భోజనృపతికి శ విబుధవేదఁడు
పల్కె నిట్టిది గద శీత శ భోధనుడువు
వడు వటంచును నుత్సాహ శ మడపలేక. 55

కం. భోగము యోగము మాఘుని

కేగద ననుభోంట్లు నేయు శ నట్టి సపర్యత్

తూగునె తుల యివ్వానికి

నేగతి నొరు లీయఁ గలరె శ యిట్టి సుఖంబుల్.

56

కం. అని సంతస మందుచు భో

జన్మపతి తన దేశమునకు శ సపరిజనముగాఁ

జనుదెంచె మరల యచ్చెరు

వును బొందుచు మాఘు నిరికి శ భోగాయతికిన్.

57

తే. చదివి చేపట్టనట్టి శా శ్రుంబు లేదు

గడఁగి రుచి గొననట్టి భో శ గంబు లేద

యరసి చేయని యట్టి పు శ జ్యంబు లేదు

లేదు మాఘునికిఁ గొఱంత శ లేదు లేదు.

58

పీ. భావగాంభీర్యసం శ భాషణంబుల నెట్టి

విబుధుండు ముక్కుపై శ వ్రేలిడుకొను

పరసవాగ్రవనైక శ సామర్థ్యమున నెట్టి

కవిరాజు స్వోత్కర్ష శ కలన మాను

మరుచిరవృత్తసం శ శుద్ధి బుద్ధిని నెట్టి

ముని తనలోని లో శ టును గనుఁగొను

భోగానుభవసిద్ధ శ పూర్ణత్వమున నెట్టి

రాజేంద్రుఁడేని శి శ రంబు వంచు

తే. నెల్లవేళల దానంబు శ లిచ్చుపట్ల

వెంతవాఁడును గ్రిందిచే శ యిగ నగుఁగద

మాఘకవి కాతఁ డెన్న సా శ మాన్యుఁ దొక్కొ

తచ్చరిత్రంబు తలఁపఁ జి శ త్రంబుగాదె.

59

పీ. సకలవాంఛలఁ దీర్చు శ సౌరభూరుహములు

వాక్పాతురివి నింత శ వఱలఁ గలవెఁ

తాను వోచిన వేళ శ దాన మిచ్చు పునాశి

యెల్లవేళల దాన శ మీయఁ గలదెఁ

పట్టి బాధింప సం శ పద లిచ్చు నంభోధి
 యడిగినతోడనే శ యిడుట గలదె?
 యొక పక్షికిని తను శ వాసఁగి యాఁకలి దీర్చు
 యక్షఁ డెల్లర కీయ శ దక్షఁ డగునె?

తే. యంచు యాచకు లెల్లరు శ నంచితాత్మ
 లందునఁదదీయదానశీ శ లై కజనిత
 హర్ష ముప్పొంగ ఘనపుల శ కాశి తనుల
 మొలక లె త్తంగ వాంఛిత శ ములను గొంద్రు.

40

తే. తల్లిపాలకుఁ దమకించు శ దారకులటు
 తల్లితోడపైకి నులుకఁగాఁ శ దహతహలను
 జెలఁగు బిడ్డలవలె యాచ శ కులు కపింద్రు
 డాసి ఫలసిద్ధి గం ద్రదృ శ స్టం బదేమొ.

41

కం. మాత కగు గాసి తలఁపక
 పోతంబులు పొదుగులందుఁ శ బొడిచిపొడిచియున్
 బ్రీతిగఁ బాలుం గోరెడి
 భాతిని యాచకులు మాఘు శ బాధింతు రయోః.

42

తే. ఇటుల నొక కొన్ని వత్సరా శ లేఁగునరికి
 తండ్రి యిచ్చిన ధన మెల్ల శ దఱిఁగిపోయె
 మాన్యములును గుడువవోయె శ మఱియు వాన
 లేమికిని నెట్టి పంటలు శ లేకపోయె.

43

తే. నిరతవితరణశీలుఁడా శ వరగుణుండు
 చేయునది లేక తొల్లిటి శ చెల్మి దలఁచి
 పురమునందున్ తాను కాఁ శ పురము మాని
 భోజభూపతి పురిఁ జేరె శ ముదితతోడ.

44

కం. ఊరక యా ప్రభుధనములఁ
 గోరుట కిష్టంబు గాక శ కోమలిచేతన్
 దా రచియించిన శ్లోకం

45

(బారాజున కంపిత గృ శ హంబున నుండెన్.

తే. ఆమెయును రాజసౌధవశ్యంబున మేగి
తనదు రాకను నేవక శిష్యముచేత
ప్రభున కెఱిగించికొని యుక్కు శిష్యులను దీర్చు
కొనఁగ నారాజు పొంతకుఁ జనెఁ జవవున.

66

కం. విద్యాభోజుఁడు గావున
సద్యఃఫల మీయఁ గోరి శ సరగునఁ జేతన్
బద్యంబు నంది కర మున
వద్యం బగు ఫణితి ధానిఁ బరియించె నిట్లున్.

67

*చ. కలువ మొగంబు వాడెను, జోకాటపు డాల్ గనెఁదమ్మి గూబకన్
దొలఁగె ముదంబు సంతసము శ్రుతంబైనలారెను జక్రవాకికిన్
నెల కుదయంబు వోయె నవ శిరీషమిత్రుఁడు వాసిఁగాంచె, ని
ట్టులగద కర్మపాకము కన్నుడున్ హతదైవకృపాళి కెల్లెదన్.

68

చ. సదయుఁడు రాజు వదైమును శ సాంతముగా విని దాని స్పృహకిన్
మదిఁ గడు మెచ్చి యూరు పొకరమా ర్పిగుడించి, "త్రిలక్షణిన్ నీ
యదనున భోజనంబునకు" శ నంచు వొసంగి కవీశు రేపు నే
నుదయము చూడ వత్తుననియుత్సుకుఁడై వెసఁబంపె నుగ్మలిన్.

69

కం. లక్షత్రయము గొని బ
ద్మాక్షియు నృపుగృహము పెడలు శ ట్టి యెటు కనిరో
యాక్షణమె యీగ పదుపన
భిక్షకు లాయమ్మ జుట్ట శ బెట్టిరి తరుచై.

70

కం. కలిగిన తమ తమ యిబ్బం
దుల నర్థులు దెలుపఁ బతికి శ దుల్య యయిన యా
పొలఁతి యొసఁగె లక్షత్రయ
మలఘుదయన్ మనసు కర్కశి శ యవ్వారలకున్.

71

* శ్లో. కుముదవన మవశ్రీ, శ్రీమదహ్మౌజస్వజ్ఞం
త్యజతి ముద ములూక్ష్మ ప్రీతిషాం శృత్రవాకః ।
ఉదయ మహిమరశ్మి ర్యాతి, శీతాంశు ర్మనః
హతవిధిలసితావధానాః విచిత్రో విభాకః ॥ (శి. వ. 11-64)

తే. మూడు లక్షలు నొక గడ్డిర పోచ కెనగఁ
దెంపునను నిచ్చి పిదప సాశ్రయీలలామ
భర్త పజ్జకుఁ జనుదెంచిర వర్తమాన
మెల్ల సొంతముగా వివర రించి చెప్పె.

72

తే. అరయ మనుజుఁడు తాటుమా ర తై ననేని
సహజజీలంబు విడువంగఁ ర జాలఁ డంచుఁ
దెలుపు కైవడిఁ బండితుం ర డలరి యందు
నతివ దాతృత్వముం గొని ర యాడె నిట్లు.

73

కం. వారీరూప మొదవు నా
క్రీరితివే యనుచు నిన్నుఁ ర గీర్తింతుఁ జెబిః
నారీతతిలో భర్తా
చారము నెఱవేర్చునదియె ర సతి యగును గదా.

74

తే. అనుచు సంతోష మొదవంగ ర నాడు నవస
రమున నొక యాచకుఁడు వచ్చి ర రథసమున్నను
కరవిభూషితదానకం ర కణ్ణున కెలమిఁ
బైద గొంతెత్తి యిట్లని ర విన్నవించె.

75

* ఉ. వేడిపెలుంగుకాకలకు ర వేగిన క్షౌంధకు దావనహ్నిసం
పీడిత కాననంబునకుఁ ర బెల్లగు చల్లదనంబు గూర్చి బల్
పోడిమి మై నదీవధము ర లుం బరివూర్తిగ నింపి రిత్త యై
నాడవు నేటికిట్లుల ఘ ర నా! మఱి యీ డెవరయ్య నీ కిలన్.

76

* శ్లో. ఆశ్వాస్య పర్వతకులం తపవోష్మత ప
ముద్దామధావవిధురణి చ కాననాని ।
నానానదీవధకతాని చ పూరయిత్వా
రిక్తోఽసి య జలదః! నైవ తవోత్తమశ్రీః ॥ (భో. చ.)

* మ. అని యాచించిన వానిఁ జూచి కవి సుశన్నయ్యెన్ ధనం బెల్లమె
తని నామానన మెప్పు డీయఁగను సిశద్ధం బీదురాశాపి యా
చన నాకొప్పుదు గూడ దాత్మవధయున్ శసాగింపరాదో క్షణం
బును నాలస్యము నేయఁ కింకఁ బయనంబున్ బ్రాణసందోహమాః 77

* శ. దారిద్ర్యానలకీల లెట్టులొకొ శాంశతంబొను సంతోష మన్
వారిస్తోమముఁ జిల్కరించిన మనోశ వాంఛాభిభగ్నంబు లై
గారింపంబడు నర్థిబృందముల నేశ గాంచంగ నాగుండెలో
నౌరాః పుట్టెడుఁ బెద్దమంట లెటు శశ క్యంబొను వారింపఁగన్. 78

** చ. కఱ విటు కాలిపోవ నెట శ గలును బిచ్చము పెట్టువాఁడు. నుం
దరి ఋణ మెట్లు పుట్టు? ధన శ ధాన్యము లిచ్చి యెవండు కర్మముల్
వఱలఁగఁ జేయు విప్రుల దిశ వాకరబింబము గ్రుంకె భుక్తియున్
దొరుకదు జీవయాత్ర కడు శ దుర్లభ మో విధి యిట్లు వ్రాసెనా? 79

చ. అని నిజజాయతోఁ బలికి శ యాతఁడు చాల విషణ్ణుఁ డౌటఁ గ
న్గొవి యిట నుండ నింక మన శ కున్ బని యేమని కోర్కి తీఱకే
చవి రెటకో తదర్థిజన శ సంఘము వారిని జూడలేక యా
యనకనులొయ్య మూసికొనిరయారె నిటల్ శిలలున్ ద్రవింపగన్ 80

* శ్లో. అర్థా న సన్తి న చ ముఖ్యతి మాం దురాశా
త్యాగన్నసంక్రచతి దురలితం మనోమే ।
యాచాచలాఘవకరీ స్వవధే చ పాపమ్
ప్రాణాస్వయంప్రజత కిన్నువిలమ్పితేన్॥ (భో. చ.)

* శ్లో. దారిద్ర్యానల సంతాపశ్చానననోషవారిణా ।
యాచకాశావిఘాతాన్తర్దాహః కే నోపశామ్యతి. ॥ (భో. చ.)

** శ్లో. నభిజ్ఞ దుర్భిక్షే పతతిదురవస్థాః కథమృణం
లభన్తే కర్మాణి ద్విజపరివృథాన్ కారయతికః? ।
అదత్త్వేవ గ్రాసం గ్రహపతిరసా వ సమయతే
క్వయాఘః? కిం కురో? గృహిణిః గహన్తో జీవనవిధిః॥ (భో. చ.)

* శా. పంచప్రాణములార! పొం డెచటికో శ వ్యర్థాకులై 'యద్ధులి
 క్లైంచన్ రాని యవస్థలం బడుచుఁ దా శ మిక్లేగుచున్నారు తత్
 ప్రాంచత్సార్థతకన్న నెద్ది వలయున్ శ భాగ్యంబు? వెన్నెన్ననే
 కించిత్కాల ముపేక్షనేయకయె సా శ గింపుండు మీయానముల్. 81

మ. అని కంఠోక్తిగ నాజ్ఞలన్ నుడువ తన్ శ బ్రాణానిలం బట్లు చే
 నెనుగా చేయకయుండు లెట్లు మఱివా శ సిన్ వన్నెయుం గాంచి స
 జ్జనసాంగత్యము చేసి యుత్తమకవీ శ శాజ్ఞల్ శిరంబందు బూ
 నినవారేగద ధర్మమార్గగురుతా శ నిర్వాహకుల్ భూమిపైన్. 82

తే. ఎల్లవృత్తాంత మెఱిగి భో శ జేళ్వరుండు
 స్వయముగా వచ్చి మాఘుని శ పత్నితోన
 తాను దుఃఖింపఁగా రాలు శ లోన కరఁగి
 నీకులై పాటునట్లయ్యె శ నిక్కముగను. 83

కం. మాయిల్లు విడిచి వచ్చితి
 మే యని శోకింప నిప్పు శ దే నీపురి మా
 దే యనుచుఁ దలఁచెదను నే
 నోయనఘా! మీది కార్య శ మూహింపఁ గదే. 84

కం. అని మాఘు కొమ్మ నుడివిన
 జననాథుడు వనట కొంత శ శాంతింపఁగ మె
 ల్లన మిత్రుశవము నర్మద
 ఘనతీరము చేర్చి యంత్య శ కర్మము నడిపెన్. 85

తే. అంతవానికి నిల్లాల శ నైన నాకు
 నతఁడు వోయిన నిందించు శ కైనఁ గాని
 కార్య మున్నదె యని సహ శ గమనమునకు
 నరిగి పతిచితివహ్నిలో శ నుఱికె సాద్వి. 86

* శ్లో. వ్రజిత వ్రజిత ప్రాణా అర్థిని వ్యర్థతాం గతే ।
 పశ్చా దపి హి గ త్వవ్యం క్వపోఽర్థః పున రీదృశః ॥ (భో.చ.)

సీ. సురకార్యమునకుఁ జేరఁ బెచ్చెర వెన్నెముక నిచ్చు

నల్ల దధిది కేళి తిందియాయ

నొక చిటుపాము కై న యొడలు గరుడికిచ్చు

యక్షరా జొక కర న మంటిపట్ట

దేగమేతఁగను బం న దించి దేహము నిచ్చు

శిబిచుజుకము ముట్టి న సేమమడుగ

గుఱ్ఱ యాచించుట న కున్ ద్రిలోకి యొసంగు

బలిముందు తా బరా న బరులు సలుప

తే. సహజకుండలవర్మముల్ న స్వర్గపతికి

దాన మిచ్చిన కర్ణుండు న తనవదాబ్జ

యుగళిపైఁ జూడ్కి నిల్చి యో న హో! యనంగ

జాయతోడుత మాఘుండు న స్వర్గ మేఁగి.

87

తే. మాఘకవిచంద్రః నాదొక న మనవి గలదు

పెద్దవాఁడను సుమ్మ నా న పెద్దతనము

నీవు గాపాడవలె సుమీ న యింద్రుఁడ్రోహి

ననుచుఁ గవిజేరి మరగురుం న దొనరఁ బడుకు.

88

తే. ఎంత సంపూర్ణులైనో స్వ న దీయో తెల్లఁ

గొత్త తముఁ జేరు కవిరాజు న గుర్తెఱింగి

మన్ననలఁ జూపి తమలోన న మలపికొనుట

లాత్మగౌరవవృద్ధికి న నగుట నిజము.

89

సీ. చరణవిన్యాసంబు న సరజొ తెల్పెదొ సుమీః

దాని నేర్పెను కవి న తకు వితండు

సంగీతమున నప న స్వరముపాడెదొ సుమీః

గానంబు నేర్పెను న త్తైత కితఁడు

అక్షరరమ్యత న లలఁచిచేసెదొ సుమీః

భువి కైతకును నేర్పి న పొలిచె నితఁడు

అర్థపంపదల తన్న సభానయింకెదొ సుమీః

కవిత్వ పీఠ నేర్పెన దివిరీ యాళఁ

తే. ధనుచ నచ్చరల్ గుజగుజ శ లాడుకొనుచు
నాటపాటల జరిగింతు శ రమరవిభుని
కొలుపుకూటంబునందున శ గూర్మిమీఱ
వెలసి యాసీనుడై మాఘు శ డలరువేళ.

90

కం. రనవంతమైన కావ్యము
ప్రసిద్ధిగను జెప్పునట్టి శ పండితకవి పెం
పెనఁగ నిడు దానవీరుం
డెనఁగుదు రిహపరసుఖంబు శ తెయ్యెడనేనిన్.

91

కం. ఇది పూర్వగ్రంథంబుల
మదితంబగు గాధనుండి శ యొప్పు దలిర్పన్
గదియించినాడఁ టోచిన
యదనులఁ జెంచితిని నే ర శ స్వార్థం బంచున్.

92

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్య ప్రణీతంబైన
“మాఘకవి చరిత్రము” సంపూర్ణము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధ మహా కావ్యము].

ప్రథమా శ్వాసము.

—* నారదాగమనము *—

- మ. సిరి మోహించిన వన్నెలాఁడు భువన శ్రేణీభరంబున్ నిజో
దరమధ్యంబునఁ దాల్చి సర్వజగతీ శ్రత్రాణార్థమై దేహముల్
వరియింపంగలజాణ శౌరి వసుదే శ వప్రాజ్యహర్మ్యంతర
స్ఫురదావాసుఁడు గాంచె నింగి డిగు నం శ భోజాతజాతాత్మజున్. 1
- చ. ఇనుఁడు చరించు నడ్డముగ. శ నింగలపుంగొన పైకి లేచు. గా
వునఁ బరికింప నిక్క మిది శ ప్రొద్దును గా దనలంబుఁ గాదు; నూ
తన మగు తే జొకండు వసు శ ధన్ వెలయించుచు వచ్చు నంచు భూ
జనములు తొట్రుపాటు పడ శ సాగిరి తన్మునినాథు రాకకున్. 2
- చ. హరియుఁ దలంచెఁ దొల్లఁ బరశమాద్భుత తేజ మటంచు నవ్వలన్
గరచరణాది సంయుత మొ శ కానొక వ్యక్తి యటంచు నాపయిన్
బురుషుఁ డటంచుఁ బిమ్మటఁ ద శ పోనిది నారదుఁ డంచు నుర్వికిన్
సరగున దూరముల్ దఱుగ శ సాగు కొలంది క్రమక్రమంబుగన్. 3
- ఉ. చారుతుషారహీరఘన శ సారసితచ్ఛవిదివ్యసుందరా
కారముతో విసీలనవ శ కంధరబృందము క్రింద నాతఁ డొ
ప్పారె భుజోపరిస్థలి గ శ జాజిన మొయ్య ధరించి భూతి నిం
పారెడు మేనితో వెలయు శ నట్టి శశాంకకిరీటుఁ బోలుచున్. 4
- ఉ. శారదచంద్రచంద్రికల శ సౌరునఁ టోఁచెడు మౌనివర్షుఁ డం
భోరుహకేసరద్యుతుల శ పొల్పున మీఱు జడల్ ధరించి యొ
ప్పారె హిమస్థలీభవము శ లై తమయంతన పండు తీవలన్
దీరుఁగఁ దాల్చు శైలవిభు శ తీరును సారెకు గేలి నేయుచున్. 5

ఉ. తెల్లని తక్కు గుల్కు మెయిఁ శ దీరుగఁ గాంచనసూత్రబద్ధ మౌ
నల్లని చేలఁ దాల్చు బల శ నామని రామని గోము నోమి రం
జిల్లెను దెల్ల నౌ మెయివీ శ జెన్నగు పచ్చని మౌంజిబద్ధమై
నల్లని దైన లేడియజి శ నంబు ధరించిన మౌని యెంతయున్. 6

ఉ. తుంగళరద్దునంబు కడుఁ శ జోచు మెఱుంగులఁ బోలి పక్షిరా
డంగతనూరుహాయతము శ లొచు హిరణ్మయధూమిఁ బుట్టుటన్
బంగరురంగు లీను నును శ వల్లుల తంతువు లచ్చకాంతు లు
బొప్పింగెడుమేన జందెముల శ బొల్చు వహింపఁగ మౌని భాసిలెన్ 7

ఉ. మూపున రంగురంగు మెఱు శ పుల్ గల మచ్చలతోడి లేడి తో
లేపునఁ దా ధరించి తను శ వెల్ల బిసాంకుడదాళదశ్యముల్
తేపకుఁ జిమ్ముచుండ ముని శ దేవుఁడు బలతనాలమించు మౌ
దా పను మీఱు దేవవిభు శ దంతి విధంబునఁ జోచె నెంతయున్. 8

చ. సతతము వీజెతంతి వరు శ సన్ సరి నేయఁగ మీటుచోఁ దదా
హత బొటవ్రేలిగో రరుణ శ మై యెదు రౌ సగమున్ బ్రవాళ గుం
పిత మనిపింపఁ బొల్పెడి వ శ విత్రతరస్పటికాక్షమాలతో
నతితర ముల్లనెల్లచు మ శ హామని కానఁగ నయ్యె నయ్యెడన్. 9

చ. మఱిమఱి గాలి శోకి శ్రుతి శ మండతిముల్ నెదరన్ విభిన్న మౌ
న్వరములతో స్ఫుటం బగుచు శ జానగు గ్రామవిశేష మూర్చనల్
గర మెనిలారఁగా శ్రుతను శ ఖంబుగ మ్రోగుచు నున్న స్వయమౌ
వరమహతిన్ గటాక్షవిభ్రవంబునఁ జూచుచుఁ జోచె మౌని దాన్. 10

కం. తను సాఁగ నంత వెంటన్

జని మొక్కిరిక్కి నుకొని నితకః శ జాతును భాకు

దని యానెర్పజ్జాఁడు వ

జ్జినియచిత్త మైత డైత్య శ తిపు నియ నేరెన్.

11

ఉ. క్రిందికి వచ్చుచున్న తప శ తితి వెలంగెడి తాపసుండు గో
విండు పురోహదేశగళ శ వృద్ధిఁ జదం బిద మండు వంతటో
దెందమునన్ ముక్కుండులిట్టి గ శ దింపి ముదం బిరవొంద హేమపీ
లిం బొగుడి లేచె గెరి శ దిగు పయోదము తితి నాతజిన్. 12

- చ. జతనముతోడ నెత్తివను శ్ర జయ్యనఁ గ్రుంగెడు నుత్తమాంగసం
తతి నురగోత్కరంబు లెటొ శ్ర దాలిచి మోయఁగ నిల్చు ధారుణో
శతధృతినందనుండు చర శ్ర ఇంబులు రెండు జగంబు మెచ్చఁగా
దితిజవిరోధి కట్టెదుటఁ శ్ర దీరుగ నిల్చి ముదంబు గైకొనెన్ 13
- ఉ. వెన్నుఁ డేనాదిపూరుషుఁడు శ్ర వేడుకఁ గూరిచె నర్హ్యపాద్యముల్
సన్నుతభక్తితోడ రథ శ్ర నంబునఁ బూజ్యున కాతపస్వి కెం
దున్నేతపుణ్యకర్మఫల శ్ర యోగము గల్గనివారి యిండ్లకున్
మన్ననఁ జేరఁబోరుగదః శ్ర మాన్యసుధీజనపూర్ణచంద్రముల్. 14
- చ. జను లటు వారు నిల్వఁగఁ “దు శ్ర షారమహీధర మంజునాదీ” యం
చనుకొనుముందె సత్వర మ శ్ర నర్హు మణిమయ హేమమంగళా
సనమును దాన తెచ్చి యిడె శ్ర సాదర మందునఁ గూరుచుండఁ బె
ట్టెను మునిరాజు నారదు వ శ్ర డిన్ సుచిరంతనమాని శౌరి తా 15
- తే. సుప్రసిద్ధమహానీల శ్ర శోభితాంగుఁ
డైన హరి ముందరాసీనుఁ శ్ర డైన మౌని
యవరసంధ్యకు నెదురుగా శ్ర నమరు పొడుపుఁ
గొండ వెలయించు రేతేని శ్ర కొమరుఁ గాంచె. 16
- ఆ. తగు సవర్యఁ జేసి శ్ర తన్నె నమ్మునిచంద్రు
యాజకప్రియుండు శ్ర యదువడేణ్యుఁ
దార్యజనులఁ బూజ శ్ర నలరించి తమవారిఁ
జేసికో మహాత్ము శ్ర లాసపడె? 17
- ఆ. ముని యశేషతీర్థ శ్ర ములనుండి తెచ్చు క
మండలూదకముల శ్ర మహితపాణిఁ
బట్టి చల్ల హరియుఁ శ్ర బాపహరము లని
శిరము వంచి కొనియెఁ శ్ర బరమభక్తి. 18
- చ. మునిపతి యానతీయ, యదు శ్ర పుంగవుఁ డబ్బుదబ్బుదనీలకాం
తిని హేతచల్లు నాత్మ తను శ్ర దీధితు లొప్పు హిరణ్యపీఠిపైఁ
దవరఁ దదాసనంబు విత శ్ర తంబగు నేరెడుచెట్ల నొప్పు కాం
చనవగళ్ళుగలష్మిఁ గనఁ శ్ర జాలెను దత్సమయంబునందునన్. 19

తే. హరియుఁ జందురు కందును నవఘళించు

మేనిపైఁ గుందనంపుఁ గ న్త డాని వలువఁ

దాల్చి బాడబజాతవే న్ద దఃపరీత

మైన యంభోనిధికి సాటి న్మై తనరెప్ప.

20

ఉ. అవసుదేవనందను న్న మంచితవిగ్రహసీలకాంతులున్

దేవమునిప్రకాండు మెయి న్తెల్లనికాంతు లొకళ్లాకళ్ళతో

నావట మౌ నటుల్ మిళిత న్మై నిసిఁ జెట్లఁ జలించుచున్న ప

ర్ణావలి సందులన్ వెడలు న్నైందవదీప్తులటుల్ విరాజితెన్.

21

తే. పొదలు చీకటివ్రూఁకుల న్న పూల నల్పు

లల్ల యేడాకుటనఁటుల న్న యలరుఁ దెల్పు

లొనర నొందొంటితోఁ గల న్న సిన బెడంగు

గనిరి హరియును నారద న్న మునియు నంత.

22

తే. మునివరుని రాక నుదయించు న్న ముదము హరికిఁ

బట్టరాకుండెఁ దనువునఁ న్న బ్రళయకాల

సంహృతానంతలోకనం న్న చయము నిల్వఁ

జాలు విస్తీర్ణఘననివా న్న సంబ యయ్యు.

23

తే. ఇనుని మించిన డాలుతో న్న నెనయు మునినిఁ

గాంచి ముదమున విప్పారు న్న కన్నుదోయి

శ్రీలు చిలుకుచు హరి పుండ న్న రీకనయనుఁ

డనెతు నామమ్ము సార్థక న్న మ్మును బొనరెప్ప.

24

తే. దంతకాంతుల తెల్పు స్మి న్న తంబు తెల్పు

మేళవించుచు మునిరాజు న్న మేనిమేడ

వెల్ల పూయుటకో యన న్న వెన్నుఁడు ఋషి

వరునితో నిట్టు లల్లలఁ న్న బలుకసాగె.

25

చ. మునుపటి పుట్టునం దొలయు న్న పున్నెపుఁ బంటకుఁ జేను భావిశో

భవచయహేతు వద్యతన న్న పాపతమోఽర్కమహోదయంబు పా

వనభవదీయదర్శనము న్న ప్రాణుల తెల్లరకున్ గనంగ నో

యనఘః యిటుల్ త్రికాలముల న్న యందును యోగ్యత వ్యక్త

మయ్యెడున్.

26

చ. కరములు వేయి గలియు జగ గంబు మహాద్యుతి వెల్లజేయు భా
స్కరుఁడును త్రోవఁజాలని నిర గాఢతమఃపటలంబు నోము నీ
శ్వరః భవదీయశుద్ధతరగ్ర వాగ్జనితం బగు తేజ మొక్కఁ డ
చ్చెరువుగఁ బాఱఁత్రోలు నిఁకఁగజెప్పెడి దేమి భవత్ప్రభావముల్. 27

తే. అక్షయం బగు పెన్నిధులైన వేద
చయము లార్జించి వాని రగ్రక్షణ మొనర్ప
నీవ పాత్రమ వని బ్రహ్మలయిచ్చె నీకుఁ
బ్రజకు క్షేమంబు కలుగు నీలవలన ననుచు. 28

తే. పాపదూరుండ వైన యోగ వరమునీంద్రః
విన్నుఁ గన్నంతమాత్రనే నేగృతార్థఁ
దైతి, నైనను నీవల్కులతిహితములు
వినఁగఁ గాంక్షింతుఁ దృప్తి కల్గునె శుభముల. 29

చ. ఎఱుఁగుదు నిస్సృహుండ వనియెయ్యెడకున్ దయ నేయ హేతువున్
బరమముషిప్రకాండః తెలుగ్ర పంగను వేడుట సాహసం బగున్
గరమును నాయెడం గలుగుగౌరవమున్ బ్రకటించు నీదురా
క, రహిఁదలిర్పఁ బ్రశ్న మడుగన్ బురికొల్పు ననల్పభంగిమై 30

చ. అని వచియించు వెన్నుఁ గనిగ్రయజ్ఞభవాత్మజుఁ డిట్లుఁ బల్కు ని
ట్లనఁ దగునయ్యః నీవును యగ్రధర్మముగాఁ బురుషోత్తమాఖ్య నిం
పెనయుదు; విట్టి నిన్నుఁ గనుగ్రతెంతటి యోగులకేని కృత్య మో
నన భవదీయదర్శనముగ్ర కంటఁ బ్రయోజన మన్య ముండునే? 31

తా. కామాద్యుద్ధత చోరరోధన మహోగ్ర గ్రంభై జనం బెన్నదే
నే మాత్రంబును బోమి దుర్గమము నైగ్రయేపారు మోక్షధ్వమున్
దామై పొందఁగఁ గోరు ధీరులకుఁ దగ్రథ్యం బుజ్జితాపాయమై
నేమం బబ్బెడి యగ్రభూమివి పరీగ్రక్షింపంగ నీవే కదా: 32

తే. మనసు నేకాగ్రముగఁ జేసిగ్రమహితదృష్టి
వాత్సుఁడు తటస్థుఁడు ప్రకృతిగ్రకన్యుఁడు వికృ
తికిని బాహిరుఁడని యాదిగ్రధీరులరసి
విర్వచించిన వస్తువేగ్రనీవు గావె? 33

తే. పూని లీలగ నెత్తిన శ భూతలము భు

జంగమౌకమ్మునకు సమా శ చ్ఛాదనముగఁ

జక్క నెలకొల్పితివి జగ శ త్త్వపతి వగుట

స్తుంభమున నిల్చి శేషాహి శ డచ్చిరముల

34

ఉ. నీదు పురాణమూర్తికిని శ నిక్కము మించిన దుండ దెద్దియున్

నీదు స్వరూపత త్వగుణ శ నిర్ణయ మెవ్వ రెఱుంగలే తిలన్

నీదు మనుష్యదేహమున శ నీరససంస్కృతి గెల్చి ముక్తికిన్

బాదగు జ్ఞానశక్తి నెఱ శ పంగ సురాసురపంక్తి క్రిందిగున్.

35

చ. దురితభరంబు మాన్చి భువి శ తోరపులాఘవమున్ మటింపఁగా

సురభువనంబు వీడి యిట శ జొక్కపు మేల్తువొందినాడ బి

వరిది దయారసంబునఁ గగదాః త్రిజంగంబును గుడి నిల్చి యున్

ధరకు గజింపరాని గురు శ ధర్మము గూర్చితి పెంత చిత్రమో 36

చ. ప్రకటభుజాబలంబున ని శ రంతరమున్ జ్ఞాన నేఁచు లోకకం

టకుల స్వవికృమంబున న శ డంపఁగ భూమి జనింపవేని యు

త్సుకత సమాహితోత్తమమ శ తుల్ సయితంబు గనంగలేని ని

ష్టుకటః యెఱైనఁ గాంచఁగలరా? మముఁబోటులు చర్యచక్షువుల్. 37

చ. స్థిర మవి తోర్పరింబులు మ శ దించిన దురనకోటిచే నిరం

తరమును మూలుచున్న పసు శ ధాన్తలిఁ గవఁగ నీకుఁ దక్క నె

వ్వఁజేరి దరంబు? నాకనము శ పై నిసిఁ బర్వెడి కాటుచీకటన్

దటమెడి శక్తి భానునకుఁ శ దక్క మతోక్కని కింత యున్నదే? 38

తే. అల తోరజ్యక్ష ముఖ్యదై శ త్యద్వివముల

శరదావి హారి పైన నిన్ను లే శ శ్లేబ్ధ కం

ముఖ్యులను జరిపుటకు జన శ మ్ముల పొగడుట

లరయఁ దెగడుట లగఁగనవి శ యన్య మగునె? 39

39

మ. ఒకఁ డర్థింపకె నీకు నీవ కడు ను శ త్యోగింతు లోకారులన్

బెకలింపంగ నొదైన తీదు చెవి జి శ న్నింతువ రహస్యంబు నో

పకలేళాః నినుఁ జేరి నెన్నుఁ గని నీ శ సంబంధి నై యున్న నా

కొక వాచాలత యుద్భవించి పలుకన్ శ్రోతాహమన్ గూర్చుడు 40

40

—* శ్రీకృష్ణునకు నారదుం డింద్ర సందేశమెఱింగించుట *—

ఉ. ఇంద్రుఁడు చెప్పి రమ్మని యుగపేంద్రః రహస్య మొకండు పల్కినా
గేంద్రశయానః నన్ననిపె; శ నిప్పుడ చెప్పెద దాని నీవు ని
స్తంద్రమనస్కృతన్ వినుము శ సర్వజనీనమునుమ్మి యద్ది యా
యిందుని సర్వకార్యభర శ మెప్పుడూ బూనెడువాడ వీవె కా. 41

కం. బలవద్విపుభయ మెఱుంగఁడు

బలరిపు సిరి కొల్లగొనును శ భాను నముం దొ

వలఁతి దితి నుడుఁడు మేదినిఁ

గలఁ దొక బలియుఁడు హిరణ్య శ కళిపుం డనఁగన్. 42

తే. పరుల సుఖముల కపకార శ పరత నుంట

నతని కసురాభిదాన మ శ స్వర్థ మయ్యెఁ

జిరము నట్లుండి తొలుదొల్ల శ సురల మనసు

భయసమేత మొనర్చిన శ ప్రథముఁ డతఁడు. 43

అ. పీఠభోజ్య తాట శ వివిధదిక్పతిలక్ష్మి

లసురపతినిఁ గోరి శ యచట నిలువ

రించె నంత నుండి శ శ్రీలు చంచల లను

నపయశంబు గాంచె శ నవి ధరిత్రి. 44

తే. అసురభీతిని రూపశో శ భై కఫలము

లగు పురంబులు దుర్గంబు శ లుగను, నాయు

ధములు శివముగఁ గవచాల్ దృశ ధముగ నేన

ననుపమౌజమ్ముగఁ జేసి శ కొనరె సురలు. 45

తే. అన్యభువనంబులో దివి శ జారి విడిసి

యరిది సిరి గొను నేదెస శ నాదిశ కభి

ముఖ లయి సురల్ త్రిసంధ్యమ్ము శ మొక్కొచుండ్రు

వణఁకు కేలవ మకుటాగ్ర శ మణుల నిలిపి. 46

కా. అకాశస్థపమోదభేదనచణం శ బౌ కేసరశ్రేణి గ్రీ

వాకమృష్థలి జాలువాట హరిరూ శ పం బర్థమందున్ మను

ష్యాకారం బటమేనఁ గైకొని నృసిం శ హః ముగ్ధకాంతాకుచో

త్సేకక్రీడల మెత్త నైన నఖపం శ క్తిన్ జీల్పవే దైత్యులన్. 47

ఉ. అంతటఁ బోక క్రమ్మఱ సుత రాంతకుఁ దాతఁడు రావణాఖ్య జ
 న్మాంతర మొంది, దర్పమున ననబ్బిన బాహుల తీట దీట న
 భ్యంతర మింత లేక దివి న జావళిఁ జెండి దివంబు నాత్మసం
 క్రాంత మొనర్చి పేర్చి త్రిజ న గద్భయకారణుఁడయ్యెనే కదా! 48
 కం. లోకత్రయసామ్రాజ్య

శ్రీకాముఁ డతండు దశమనగిరము తఱుగఁబో
 శ్రీకంఠుఁ డిష్టవర మిడి
 ప్రాకటవిఘ్నము నొనర్చె న రా యని తలఁచెన్. 49

కం. వరమూల్య మిడెను దోడ్తో
 హరునకుఁ గైలాస మెత్తి న యాతండు త్రస
 దిరిజాససంభ్రమమనో
 హరసుఖహేతుస్వయంగ్ర న హలింగనమున్. 50

ఉ. కట్టిడి యై మహేంద్రు పయి న గట్టలుకన్ వహియించి. పాకజీత్
 పట్టన మాక్రమించెఁ జెఱ న పట్టె సురాంగనలన్, మహార్ఘ మై
 నట్టి మణుల్ హరించె నుఱు న మాడెను నందన మెల్లఁ బెక్కు మా
 రిట్లు లహర్దివంబుఁ గన న నీడ సురారి దివంబు స్వస్థతన్. 51

మ. అని దైత్యేకుఁడు పెన్నడిన్ దఱుమ నా న కాధీకుఁ డై రావతం
 బును మెచ్చుండు సలీల యానముల కురబ్బున్ జెంది యుచ్చైశ్శృవం
 బును శ్లాఘింపఁడు చిత్రవల్గనవిధం న బుల్ గాంచి కానీ తదీ
 యనితాంతస్యదయాన మొక్కటియె కొంకడాడున్ భయభ్రాంతుఁడై. 52

తే. విబుధవిద్వేషివరుని, వే న వెలుఁగునట్లు
 గనులు చలియింపఁ గనలేక న కొఱికుండు
 హాటకాద్రిగుహాగ్మహా న భ్యంతరములఁ
 గడిపె దివసమ్ములను భయ న గ్రస్తుఁ డగుచు. 53

ఉ. చట్టలఁ బోలి దిట్ట మగు న శత్రుగళంబులఁ దాకి నిప్పుకల్
 పుట్టఁగ విక్రమించెడి య న మోఘ సుదర్శనచక్రధారయున్
 గట్టిడి యైన రావణుని న కర్కశకంఠము నొక్కఁజైననున్
 గొట్టకపోయె నయ్యదియుఁ న గొంకెనొ వానికి లోకనాయకాః 54

తే. మదమున సురారి యేనుంగు శ్రమాడ్కి రేగి

శంఖభంగ మొనర్చి పు శ్రష్పకముఁ జెఱచి

వితతగాంభీర్య మెడలంగ శ్రవిత్రనాథు

మానసమ్ముఁ గలంపక శ్రమానఁడయ్యె.

55

తే. వరుణుఁ డురివోసి యేసిన శ్రయరగపాశ

తతు లసురఁ జేరి యతని హుం శ్రకృతుల బెదరి

మరలి వేవేగ పర్విడి వరుణు మెడనె

చుట్టుకొన్నవి యురిత్రాళ్ల శ్రచొప్పుదనర.

56

మ. ఒక యుద్ధంబున సంభవించిన దురు శ్రత్యోగంబు విన్నవె? వా

ళక యా రక్కసి క్రొత్త విల్లోకటి ని శ్రర్మాణంబు గావింప నౌ

రః కృతాంతప్రభు దున్న కొమ్ములనె బీ శ్రరం బొప్పుఁగా బల్మి లా

గుకొనెన్ దానఁదలెత్త దాయె నది ప్రేతగున్ బాసియున్ సిగ్గునన్. 57

తే. శుచినమయుఁడయ్యు స్వకరాగ్ర శ్రశోభ లంటి

యంట కుండనె దితిజు భ శ్రయాన వాని

కాంతల కదుష్టతాలన శ్రద్ధర్మ బిందు

మౌక్తికాలంకృతుల నిడి శ్రమనె నినుండు.

58

తే. కళలఁ బరిపూర్ణుడై వాని శ్రనిలయ మెడయ

కన్ను మిన్నల నెయ్యంపు శ్రటలుక లుడిపి

యసురపై హాళిఁ గల్పింప శ్రననుదినంబు

నర్మసాచివ్యమున శశి శ్రనలఁగుచుండు.

59

ఆ. తన విలాసినులకు శ్రదంతపత్త్రికలఁ గూ

ర్పఁగ విలాసి యతఁడు శ్రవారణాస్యు

దంత మొకటి పెఱికె శ్రదధ్య మిప్పటికిని

మఱి నద్ది మొలవ శ్రనెఱుంగ దయ్యె.

60

ఉ. అంతిపురంపుటింతుల య శ్రతోఽంశుకముల్ గదలించి యా నభ

స్వంతుఁడు వారి లోఁదొడల శ్రసౌరులఁ జూపఁగ సంతసించు దై

త్యాంతకు నండఁ జేసికొని శ్రయయ్యెడ నేర మొనర్పకుండియున్

సంతతబాధ్యమాను లగు శ్రనాకుల ముప్పులఁ బాపి ప్రోచెడున్. 61

మ. పటుతేజోనిధి యైన రావణు ప్రతాప పజ్యోతికిన్ పీఠి యు
 త్కటచిత్తోదితవేదనుం డయి తనూక కార్యబంబులం గంచి, మి
 క్కుటపున్ బాష్పము లొప్పు నిశ్శ్వసనభంగగుల్ మీఱఁగా నగ్ని వి
 స్ఫుటధూమోత్కర మిన్మండింప మిడుకున్ శోకార్తి సంతప్తుడై. 62

సీ. పరమర్మభేదనక పాటచాంచితకళా

విభవపారీజితక విడిచిపెట్టి
 లోకప్రసిద్ధదుర్గోలద్విజిహ్వాతా
 యోగ్యదుర్వర్తనక ముజ్జగించి
 ఋజుమార్గగామి సకర్షిజుల కనిష్టమౌ
 వక్రస్వభావ మకవ్యలకుఁ బ్రోచి
 బహుళ మహాపాపక భరహేతుకం బైన
 స్వీయభుజంగతాక చేష్ట మాని

తే. యాత్మచక్షుశ్శివస్త్యంబుక నవలఁ బ్రోచి
 కర్ణయుగముల ధరియించి కరచరణము
 లడర నెమ్మేన వంకరక నడక మాని
 పాఞ్శాతియు నాసీచుక భక్తిఁ గొలిచె.

63

మ. సురశత్రున్మదదంతిహస్తహతికిన్ శతభ్యత్కపోలాచ్చదు
 ర్భరదానోపకదార చెక్కు డిగి జాక అన్ గుండియల్ జాఱఁగా
 హరిదంతంబుల దాఁకఁ బర్వి యవటన్ శబ్రాణావనేచ్ఛ ని్నిరం
 తరము నిల్వ గజంబు లెన్నిదియు దిగ్గంతిప్రథన్ జేకొనెన్. 64

చ. విరహమహాజ్వరార్తుఁ డగుక వేలుపుగొంగకు దాప మూర్పఁగా
 వెరవులు గాకపోయె రణక వీధుల బందెగఁ గొన్న దేవసుం
 దరు లనిశంబు పుచ్చు పరిక తప్తపునిశ్శ్వసితంబులన్ బలెన్
 సరసపుఁ జందనాంబుకణక జాలలసద్వ్యజనానిలౌఘముల్.

65

తే. శిశిరముతువు వసంతలక్ష్మీసుమంగి
 రమణ హేమంతముతువు కకరద్వరాంగి
 జండమౌ గ్రీష్మముతువు వర్షాంతాంగి
 గూడి రావణు పురి నిల్చి కుసుమము విడు.

66

చ, అజుడ వమానుమండవు నర హస్కరవంశసముద్భవుండవున్
నిజముగఁ దన్నుఁజంపుటకె నీ వవతారము నెత్తినాఁడ వం
చు జనితబుద్ధి యయ్యు బిరు న సుందన మొప్పఁగ సీత వీడఁ డ
క్కజముగ వాడు పట్టుఁ విడఁగనా నభిమానధనుల్ దలంతురే? 67

ఉ. పాపులఁ జంప నీవు మును న పంక్తిరథాత్మజుఁ డై జనించి యా
భూపతి యాజ్ఞఁ బోయి వన న భూమికి; సీత హరించినట్టి యీ
పాపిఁ దరంగతుంగ మగు న వార్ధికి నేతువుఁగట్టి వేగ లం
కాపురి కేఁగి చంపితివి న జ్ఞాపక మున్నదె? లోకనాయకా! 68

ఉ. అంతటఁ బోక వాడు మను న జాశనకాయము వీడి నవ్యవే
షాంతరమున్ నటుండు గొను న నల్లు ప్రతారణనైపుణీక్రమో
దంతము సాగ, నిత్తటిని న దా శిశుపాలనృపాలభూమికన్
వింతగఁ దాల్చి దాచి తననవెన్నటిపుట్టువు; నేడు గ్రుమ్మరున్. 69

తే. బాలకుండయి చందురు న వంటి మోము
మూఁడు కన్నులు నాలుగు న బుజము లొందె
యువకుఁ డై నేదొతేజున న రవిని మించె
నిజకరాక్రాంతభూభృ త్త నెడి పరిసిద్ధి. 70

ఉ. ఇమ్మహి దేవదానవుల న కేన యనుగ్రహ మాగ్రహంబు, ని
త్యమ్ము నొనర్పఁగా బ్రభుఁడ న నాదిమదైత్యులు రావణాదిబృం
దమ్ము నిజేష్టదైవతప న దంబులఁ గూర్చి బలీయులైరి వా
రెమ్మెయి నాకు నీడగుదు నరే? యని నవ్వుచుఁ ద్రుళ్లుఁ గ్రొవ్వునన్

మ. బలగర్వంబునఁ దొంటి పుట్టుల బలెన్ న బాధించు లోకంబులన్
గెలువన్ గోరుచు వాడు నేడు నటు తా నే కాదె జన్మాంతరం
బులనేనిన్ సతియౌ పురంద్రి పగిదిన్ న బూర్వాశ్రయం బెంచి ని
శ్చల యై పొందును బూరుషున్ బ్రకృతియున్ న సత్యంబుగానమ్ముమా.

శా. కానన్ బ్రహ్మకృతానుశాసనము ధి న క్కొరించు నీముష్కరున్
గీనాశాలయవాసిఁ జేయుటకు శం న కింపంగఁ బోకయ్య య
న్యూనాఘోరిత పక్తిమాపదురుబా న ధ్యుల్, సాధుబాధావిరో
దానందాత్ము లవధ్యులే బుధఘత న వ్యాపారకూరాశికిన్. 73

కం. అరివధ మగునేని పురం

దరుని యురము ద్రధిమ మెనయు శ తన్ బులకలఁ గ్రి

క్కిఱియు చనుమొనల శచి తొం

దరఁగఁ గవుఁగలించు నొత్తు శ నకుఁ దాళుకొనన్.

74

శా. ఈరీతిన్ ముని చెప్పి మిన్నొరసి పూ శ ర్జేందుద్యుతిన్ పెల్లనోం

కారంబున్ బ్రకటించి చైద్యు నెడ నశ్కన్ గొన్నయాశాఙ్గి కే

పారన్ గేతువు వక్త్రమందు గగనం శ బం దట్ల తోఁచెన్ మహా

వైరిప్రక్షయసూచకంబు భ్రుకుటీ శ వ్యాజంబునన్ జెచ్చెరన్.

75

ఇది శ్రీబుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన

శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిఖపాలవధ) మహాకావ్యంబున

ద్వారకకు వారదుని రాకయు, శ్రీకృష్ణున

కింద్రినందేశకథనంబు ననెడి

ప్రథమా శ్వాసము

సమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము].

ద్వితీయాశ్వాసము.

—* మంత్రార్చనము *—

తే. “యాగ మొనరింతు నరయ ర” శ్రమ్మని పృథాను
తుండు పిలిచెన, చైద్యు పై శదండు వెడల
వలనె నిప్పుడ యని ముర శ వైరి కలఁత
నందె నించుక కార్యద్వ శ యంబుఁ దలఁచి.

1

తే. అసురగురు దేవగురువరు శ లనుగమింప
నాకసంబునఁ దోఁచు శ శాంకుఁ బోలి
యుద్ధవుండును బలరాముఁ శ దొయ్య వెనుకొ
నంగ విచ్చేసె హరి సభా శ రంగమునకు.

2

తే. తివిరి జగతికి శాంతి సం శ ధింపఁగోరి
వారు మువ్వరు మేలి స శ భాస్థలంబు
దివ్య మైన త్రేతాగ్నుల శ తేజతోడఁ
జేరి యాసీనులై విరా శ జిల్లి రవుతు.

3

తే. అన్య లెవ్వరు లేకున్న శ యచటి స్తంభ
రత్నముల వారి యాకృతుల్ శ ప్రతిఫలంప
వేలకును వేలు పురుషులు శ వెలసినట్ల
పరఁగె వారు కూర్చున్న స శ భాస్థలంబు.

4

తే. వార లాసీనులైనట్టి శ స్వర్ణపీఠ
ములు మృగేంద్రవిరాజిత శ భూమిభృత్తి
కూటముల సొంపుఁ దాలిచి శ కొమరు మీఠి
యున్నతము లోచుఁ గనుపట్టి శ మన్ననఁ గనె.

5

తే. అయ్యెడ విచక్షణం జగు శ హారియః బెద్ద
 తైన యా యిర్వరం గని శ యపు డవశ్య
 మానసింపగ వలయు కా శ శ్యద్వయమునఁ
 గలుగు విప్రతిషేధంబుఁ శ దెలియఁ బలికె.

6

— శ్రీకృష్ణుడు బలరామోద్ధవులతో మంత్రాలోచనము చేయుట —

తే. కుంకుమకుశమ్ము లట్టై ప శ ల్కుదురు గల ము
 కుంకు నెమ్మొగముననుండి శ విందు వాణి
 సభ నలుంగడఁ బొలయు నా శ శౌరి లేత
 నగపునన్ దోఁగి శుద్ధవ శ ర్ణగ వెలింగె.

7

ఆ. మీరు పలుకఁ దగు సుశదారోకులకును బ్ర
 స్తావమాత్రమె యగు శ నావచనము
 నాటకీయ మై త శ నర్పెడి వస్తుప్ర
 సంగమునకుఁ బూర్వ శ రంగ మట్లు.

8

ఆ. దిగ్జయం బొనర్ప శ భృతి గల సోదరు
 రెల్ల రాజులను జ శ యించి కప్ప
 మిచ్చువారిఁ జేసి; శ రేటికి మన మేగఁ
 శమనజుండె చేయఁ శ జాతాఁ గ్రగళువు.

9

ఆ. హితముఁ గోరువాఁడు శ హృద్ధి నొందు విపక్ష
 నింతయైనఁ దగ దు శ పేక్ష సేయ
 నరయఁ బెద్ద దైన శ వ్యాధియుఁ బెంపొందు
 నరియు నొక్కరూప శ యనరె బుధులు?

10

తే. నామ మేన త్త బిడ్డఁ డై శ న్న శిశుపాలుఁ
 డలిగి నను నింద నేసిన శ నలయ నేను
 జగము నీతఁడు భాధింప శ నై పలేని
 వగల నొగులుచునున్నాఁడఁ శ బగలు రేయు.

11

తే. తమయ మతము దెల్పుం డంతఁ శ దనుక నాదు
 మతమె సమ్మతం బొచును శ మనునుగత
 విదితసారుండె యయి యెరత శ విజ్ఞాఁడయిన
 వొకఁడె యైవ సుశయక్షుడై శ యుండుఁ గాదె.

12

తే. అనుచుఁ బ్రత్యక్షరంబు నశ్రద్ధాన్వితముగఁ
బలికి మిన్నకయుండె నశ్రన్నశిననాభుఁ
డారయ నుదాత్త చరితు లాశ్రనఱ్ఱివారు
ప్రకృతిచేతనె హితమితశ్రభాషులుగదః

13

తే. అంత బలదేవుఁడు విరోధిశ్రయాగడములు
వినిన మాత్రన పొడమినశ్రకినుక మెఱయ
వల్లభాధరబింబచుం శ్రబనచణ మగు
నోష్ఠ మదరంగ నిటు-పల్కె శ్రనిష్ఠరముగ.

14

తే. పెద్దవాఁ డొట కర్తవ్యశ్రవేది యొట
నుద్దవుఁడు పల్కఁబో రాముఁ శ్రదొయ్య నాపి
పలికె ముందుగ నుద్దవశ్రవాక్యవితతి
యెల్ల నుత్తరపక్ష మై శ్రయెనఁగునటుల.

15

కం. కలు ద్రావిన కైపునఁ గెం
పోలయ మెఱసి, రేవతీము శ్రభోచ్ఛిష్టవిని
ర్మలము లగు తెప్పలొప్పఁగఁ
దళుకొందిన కనుల ఘూర్ణిశ్రతము లొనరుచుచున్.

16

తే. కౌగిటికి నాన నేయు నంశ్రగన. తుటారి
చన్నుఁగవ బింకమునకును శ్రసాక్షి యైన
మృదులవనమాల గర్వవిశ్రజృంభితోష్ఠ
ముఖసమీరణముల వాడి శ్రపోపుచుండ.

17

తే. సంజ కెంజాయ మెఱయు నింశ్రగిం జెలంగు
రిక్కగమినాఁగఁబగతుని శ్రమొక్కలమ్ము
తలఁపునం బాఱ నెఱుపైన శ్రతనుపునందు
స్వేదజలబిందువులు వుట్టి శ్రచిందుచుండ.

18

తే. కుండలంబులఁ గూర్చినశ్రగొనబుకెంపు
టాకుల మిటారపుంజిగి శ్రయంసభాగ
మందుఁ దాల్చిన నీలనీశ్రలారబరములు
గున్నమామిడిచిగురుటా శ్రకుగ నొనర్చు.

19

తే. రేవతీకాంత పుక్కిట శ లో వసించు

కమ్మతావి గుబాళించు శ కల్లు చెల్మిఁ

గాంచి యాత్మీయవక్త్రాంత శ రాంచిత మగు

కమ్మవలపులు నలుఁగడఁ శ గ్రమ్ముకొనఁగ.

20

తే. మోముదమ్మికిఁ జెంతను శ ముసురుకొనెడు

చంచరీకంబులను వెల్ల శ మించు లెనయ

ధవళములఁ జేయఁగాఁజాలు శ దంత పంకి

కాంతిఁ జిమ్మంగఁ బల్కె నీ శ గతి నతండు.

21

—* బంరాముఁడు స్వాభిప్రాయముఁ జెప్పుట *

తే. వాసుదేవుఁడు పలికెడి శ పల్క నిర్మ

యమ్ము, నిర్దోషమును, నొచు శ నలరుఁ గాన

నతండు నుడివెడునది యేది శ యైనఁ గాని

తడయకయ చేయు తొకటె యు శ త్తరము దలఁప.

22

సీ. కట్టెల మోపులఁ శ గల్పు విభావను

కంటె భాస్కరు తేజు శ ఘనము కాదెఁ

విస్తృతం బైన వా శ గ్వితతికంటె మురారి

పలు కల్పమైన ని శ స్తుతిశక్తి

విఫులార్థబోధక శ విభవంబు దనరియు

నల్పపంఖ్యాకప శ దాంచితంబు

గాఁగ నాదిన వెన్ను శ కమ్రవాక్యములకుఁ

బలుపల్కు వే పల్కు శ భాష్యమ యగుఁ

తే. గడువిపులు లైన వారల శ మడుపు లపుర

ప్రతిఘటించి వచించు వా శ కృతుల నైన

మాకుల నొనర్చు ననుకూల శ ముగ వధించు

జకులనేని యొనర్చువా శ కృతురులుగను.

23

తే. ఆజు గుణములు శక్తిత్రయంబు, మూఁడు

సిద్ధు లుదయత్రయం బంచఁ శ జెప్పుమాత్ర

చాలుదురు నీతిశాస్త్రపు శ సకము లదిగ

మించి మిడిమిడి తెలివి దు శ ర్కేధసాళి.

24

సీ. మదిలోనఁ గార్యంబు శ తుద మొదల్ చర్చింప
 కుండు వాక్కురు దై శ ర్యోక్తు లేలః
 లక్ష్మమున్ గొట్టఁజా శ లని ధనుర్ధరుఁ డెంతో
 లీలకై చేయు వ శ లితము లేలః
 నయిదు స్కంధంబుల శ కన్యరూపాత్ముఁడౌ
 యాత్ముండు లేఁడని శ యాడు బుద్ధ
 భగవాను శిష్యుల శ పగిదిఁ బంచాంగంబు
 కన్న మంత్రము కల్గ శ దవనిపతికి

తే. ననుచుఁ బల్కుదు మతీయు స శ ర్వాంగవృతము
 నయ్యు పరభేదశంకిత శ మగుచు మంత్ర
 మొగి చిరస్థాయి కానేర శ దుర్వి నరయఁ
 బూర్ణరక్షితుఁ డౌ జోదు శ పోలిక గద.

25

తే. ఆత్మవృద్ధియు శత్రుక్ష శ యంబు ననెడి
 రెండె సూ నీతిసార మీ శ రెంటి నూఁది
 యేకదా నీతిశాస్త్రవి శ వేకయుతులు
 విస్తరించిరి తమ వచో శ విభవ మెల్ల.

26

తే. ఎంత యున్నను దృష్టి యా శ వంత వల్వ
 దది మహాత్ముల కౌక్క దృ శ స్థాంత మరయఁ
 బూర్ణఁడయ్యు సముద్రుండు శ భూతికాముఁ
 డగుచుఁ జంద్రునిరాకచే శ నలరుఁ గాదె!

27

తే. స్వల్పసంపద కెవఁడేని శ స్వష్టఁ డంచుఁ
 దలఁచు నవ్వాని సంపద శ దనర దింత
 వృద్ధి యెన్నఁటికిని కృత శ కృత్యుఁ డౌను
 విధియు నని యెంచుచుండు నీ శ విధిని నైన,

28

సీ. పూర్ణశత్రువినాశ శ మును జేయకుండఁగా
 మానధను లొకింత శ మానలేరు
 గాఢాంధతమసంబుఁ శ గడముట్టఁ జేయక
 రవి యుండఁ గల్గఁడె యు శ ర్వరను జూడ

శత్రుసంహారంబు శ సల్పకుండఁ బ్రతిష్ఠ
యబ్బినే యెవ్వారి శ కై నఁ దలఁప
ధూళిని బురదగాఁ శ చోడ్చి నొనర్చక
మానునే సలిల మెం శ దేనిఁ దలఁప

తే. నొక్కడైనను శాత్రవు శ తుండునేని
సుఖ మెఱులఁ గల్గు నెందైన శ సురలుచూచు
చుండ రాహువు పీడించు శ చుండుఁగాదె
యమృతధామని నిదియు దృ శ స్థాంత మొకటి.

29

* ఉ. మేలును బట్టి మిత్రుఁడు స శ మిత్రుఁడు కీడును బట్టియైన నె
వ్వేళ స్థిరంబుగా సఖుడె శ విద్విషుఁడే యగుటన్ గరియుఁ డిం
కోలిని బ్రాకృతున్ సహజు శ లొక్కొక వేళల శత్రుమిత్రభా
వాల విపర్యయంబు గన శ వచ్చును నమ్మఁగ రాద వారలన్.

30

సీ. అరి పొక్కుతుం డైన శ యటగాక సహజుడె
యైనను మే లేకుండు శ నేని సందిఁ
జేయ నర్హుండొను శ స్నేహితుం డిట్టివాఁ
డపకారముల్ నేయు శ పట్టి డైన
వానితో సంది నె శ వ్యాధిపథ్యగ రాదు
సంది క్షుండు ల శ క్షణము వివియె
పొగ్గు కక్కుతిమ శ పొక్కుతవైరుల
యందుఁ జెద్యుం దొకం శ తనినఁ గాఁడె

తే. ఏని తల్లి తుళితళివ శ మేనయ్యత
మనకుఁ దక్కుతుఁదొట కుం శ డవసు సహజ
మిత్రమే యయ్యుఁ దా బద్ధ శ శత్రుఁ డగుమి
నెపుడు మన కె గ్గొనర్చుచు శ లే మెలంగు

31

* తే. కృతిముడె శ్రేష్ఠుఁ డారయ శ మిత్రుఁడేని
పైరిమే వింక సహజుడొ శ ప్రాకృతుఁ డటు
మిత్రుఁడె విరోధి కావచ్చు శ శాత్రవుండె
సఖుఁడు గావచ్చు గల్గువ శ సరము బట్టి అని ఏ సాంతరము.

తే. తాను బెండ్లాడ నున్న యశ్ర త్తణిని రుక్మి
ణిని హరించి యాచైద్యునిఁ గినియఁ జేసి
తరయ స్థిరమూలముగ వైర శ్ర తరువు నిలిచి
పెలయఁగా స్త్రీజనమె తల్లి శ్ర వేఱు సుమ్ము.

32

తే. నరకు పై దండయాత్ర నీశ్ర వరుగఁ జూచి
మోహరించుచు నీపురి శ్ర ముట్టడించె
నినుఁడు దొలఁగంగఁ జీకటి శ్ర హేమతైల
తటము నలువంకఁ గ్రమ్ము చం శ్ర దమ్ము టోవ.

33

అ. అల్ల బభ్రు వనెడి శ్ర యాదవు నిల్లాలిఁ
బతితుఁ డాతఁడు చెఱ శ్ర పట్టిన కథ
పలుకఁ దగునె? యిస్స శ్ర ఖలుల సరిస్మరణమ్ము
గూడఁ బాపమందు శ్ర గూల్చుఁ గాదె.

34

అ. కీడు ముం దొనర్ప శ్ర గెరలు విపక్ష ను
పేక్ష చేయువాఁడు శ్ర దక్షఁడైన
గాలి కెదురుగాఁగ శ్ర గక్షమ్మునం దగ్ని
నిల్పి నిద్రవోవు శ్ర నియతి వాఁడు.

35

సీ. స్వల్పాపరాధముల్ శ్ర చాల పర్యామంబు
తైనను నొక్క మ శ్ర హాపరాధ
మొకసారి యైనను శ్ర నొనరించు నేని యా
విమతు మర్దంపంగ శ్ర వేగితింప
కుండ జెంతి వహించి శ్ర యోర్వంగ వచ్చుఁగా
కనుమతుం డగు నేని శ్ర యట్లు గాక
పెక్కుసారులు రేగి శ్ర పెద్ద యెగ్గులఁ బూని
సలిపిన యేని యా శ్ర శత్రుజాల

అ. మింత చేయక వధి శ్ర యించుట కర్తవ్య
మగునుగాన నట్టి శ్ర యరిక బిట్టు
దెగక నెవ్వఁ డోర్పు శ్ర జగత్తీత్రయం బందు
నిదియ నీతి యని గ్ర శ్ర హంపం దగును.

36

చ. పరిభవవేళలందు మగ శ వారికి శౌర్యము చెల్లు స్త్రీలకున్
సురతములందు సిగ్గు విడు శ చొప్పున నయ్యది భూషణంబ యో
నిరతము తక్కువేళలను శ నీరజనేత్రకు లజ్జ కైవడిన్
బురుషులకున్ క్షమాగుణమె శ భూషణ మో నని యాలకింపమే. 37

మ. పరసంప్రాప్తమహావమానదహన శ జ్వాలావళీదగ్ధఁ దై
ధరఁ బ్రాణాల ధరించువానికి నతోఁ 2 శ ధః పాతమే యబ్బు న
ద్ధరితాత్ముండు జనింపఁడాజననిఁ జెం శ దున్ గాదె సౌఖ్యంబుదు
రృగరగర్భోద్వహనార్తియున్ బ్రసవ మోరరక్తేశమున్ లేక తాన్. 38

ఆ. కాలఁ దన్న ధూళి శ వైశంబ తల కెక్కి
వానిఁ గ్రిందుపఱచు శ పైరి పూని
పరిభవింప నైఁచి శ స్వస్థుఁ డౌ నాదేహి
యట్టి ధూళికంటె శ నధముఁడె కదః 39

కం. జాతిగుణకర్మసముచిత
మై తగు నొక యర్థ మే ను శ పార్జింపఁ డెవం
దాతని జాత్యాదు లగు న
పేతార్థము డిత్తపదద శ విత్తపదగతిన్. 40

తే. కొందయం దెత్తెకాని తోఁ శ తుండ దద్ధి
లోఁతెకావియున్నతి సమా శ లోచనీయ
మిట్టియవిలంఘనీయతా శ హేతువైన
యథయమును నుండుధీరునం శ దొకవి యంద. 41

తే. అర్కచంద్రులు చేసిన శ యపకృతి సమ
మైన రాహువు ఖరకరు శ నవ్వుడవుడు
శితకిరణునిఁ దఱచు గ్ర శ సింహుచుండు
హేతు పేదన్న మార్దవ శ మే కదన్న. 42

క. పరవాయు వల్పమేని వి
సరినంతన వంగు తృణము శ సరణిని లఘు వౌ
నరుండు తనంతన నతుఁ డగు
సరగున దృష్టాంత మిదె య శ పారుల కెల్లన్. 43

సకలతేజస్వలందుఁ దే శ జస్వి యెంత
 దూరమున నున్న గణ్యుడై శ తోఁచుఁ బంచ
 వహ్నిమధ్యతపస్వికిఁ శ బంచమాగ్ని
 గా రవి దవీయుఁ డయ్యు లె శ క్కుకును రాఁడె?
 హేలగ నున్నత మౌ విమ
 తాళితలలఁ గాలు మోప శ కధిరోహింపన్

44

జాలునె యాకాశపద మ

నాలంబంబగుచు కీర్తి శ యంబుజనాభా:

45

మృగము సంకమ్మునన్ ధరి శ యించి చంద్రుఁ
 డయ్యె మృగలాంఛనుఁడుగఁ గ్రౌ శ ర్యమున మృగచ
 యంబు చెండాడునట్టి హ శ ర్యక్షమే మృ
 గాధిపతి యాయె నిదియె శౌ శ ర్యంబురూపు.

46

నాలవ యుపాయమునఁ గాని శ కేలఁజిక్కి
 నట్టి పగవాని యెడ సామ శ మగును చేటు
 చెమట లూరించి యామజ్వ శ రము శమిల్లఁ
 జేయనఁగాని సీరముల్ శ చిలుక నొనె?

47

స్థిరగురుకోపధారి యగు శ చేదిన్పాలునిపట్ల స్వాంతమే
 దురమృదువాక్ప్రియోగ మది శ తోషమ యౌను గుణంబు కాదు; ని
 ప్థురతరవహ్నికీలలఁ గ శ డుంగడు క్రాఁగెడి నేతిలోనఁ జె
 చ్చుటఁ గడుఁ జల్ల నౌ జలముఁ జల్లినచో నెటు లొనొ యట్లగున్. 48

సంధి మున్నగు గుణముల శ సంప్రయోగ
 మందు నొచితి యెఱుఁగక శ యర్థమున క
 నర్థకరులౌ నమాత్యనా శ మాంకితులను
 బగఱ మున్నుంద తొలఁగింప శ వలయుఁ బ్రభువు.

46

౨. తన బలము పెరుఁగ నని కేఁ

గ నగు నని రొకండు వైరి శ గతబలుఁడే నె
 త నగు నని రొక్కరా రెం
 డు నుదాసీనున్ నినుం గ శ డుం బ్రేరేచెన్.

50

సీ. నైర్య గాంభీర్య వి శ్ర స్తారసంపదఁ గాంచి
 లోకోత్తరం బైన శ్ర వీరక నెసఁగి
 పరు లెట్టి వారైన శ్ర వారిపై లంఘించి
 పరుల కోడని యట్టి శ్ర పటిమఁదనరి
 ముజ్జగంబుల క్షణంబున రేఁగి ముంచఁగా
 రయ సాహసముల క శ్ర రంబు దాల్చు
 యాదవాగణ్య శూ శ్ర రాంభోధి నాపఁగాఁ
 జెలియలి కట్ట నీ శ్ర వలచిన క్షమ

తే. కాన నీవు తటస్థుడై శ్ర నేన గొనెడు
 జయము నీయదిగా నెంచు శ్ర చతురుడ వయి
 బుద్ధి యార్జించు భోగంబు శ్ర పురుషుని దని
 సాంఖ్య శాస్త్రంబు వచియించు శ్ర నరణినుని.

51

తే. మిత్రుడైన జరాసంధ శ్ర మేదినిశుఁ
 డాహవంబున భీముచే హతుఁడు శ్ర గాఁగఁ
 గుందు శిశుపాలునకు జాన శ్ర టెందు లేమి
 సుదముడగును దాన జయము శ్ర సుమ్మునీకు.

52

తే. అనెడి పక్ష మాపద్ధర్మ శ్ర చుట్టివ్రేత
 మానభనునకు సిగున శ్ర కాను పూర్ణుఁ
 డగు శశివిభుంతుడున కెట్లు శ్ర లట్ల వైరి
 పూర్ణుడగునేని యుత్సవం శ్ర బునక యాను.

53

తే. బలవిశ్పంఖలతన్ బయి శ్ర బడుట వేఱు
 శాస్త్రచోదిత మగు నీతి శ్ర నరణి వేఱు
 కాంచ రేజస్సునకు నంధ శ్ర కారమునకు
 గలుగునొక్క సమాఖ్య శ్ర కరణవృత్తి.

54

కం. ఇంద్రప్రస్థమ్మునకు ను
 పేంద్రిః చనక చేదిభవామి శ్ర కేగుము మహి కుం
 భీంద్రముల చేరికకు నా
 య్యం దుర్జయరాజము శ్ర మోక్షిడు శ్ర లోకగామయటన్.

55

మ. అట మాహిష్మతిలో వసించు ప్రజ కా శ హారంబులున్ నీకులున్
బలుకాష్టంబులునున్ దృణంబులును ద్రవ్యంబుల్ సహాయంబు లొ
క్కట రాకుండ నొనర్చి గోష్ఠముల బిరగన్ గోవులన్ గట్టి న
లైటు పోకుండఁగ ముట్టడించెదర యెంతే దక్షిణై యాదవుల్. 56

ఆ. చేయుఁగాక పాండ శ వేయుఁడు జన్మంబు.

నినుఁడు వెలుఁగుఁ గాక శ యిరుఁదుఁడు దివి
నేలుఁగాక మన మ శ హితుఁ గూల్త మరయంగ
నభిలషించు స్వార్థ శ మఖిలజనము.

57

తే. పగఱ కంఠాలు ఖండింప శ బయటి కుఱుకు

ర క్తధారలఁ దడిసి శ శ రవ్రజంబు
మిహిరకిరణాల నెఱుపెక్కు శ మెఱుపుఁదీవ
లట్లు వెలుఁగొందుఁగాక యా శ హవమునందు.

58

తే. ఉగ్రుడయి యిట్లు లను హలా శ యుధు పలుకులు

గోడలకుఁ దట్టి మాఱ్ఱొసె శ కుడ్యచిత్ర
వితతి, భయపడి తద్వాక్య శ వినర మనువ
దించినట్లొప్పె నాసభ శ నంచితముగ.

59

తే. అంత శేషుని యవతార శ మైన రాము

వీరభాషణ మాలించి శ శౌరి కన్ను
సన్న మాటాడఁగా నవ శ సర మొసంగె
దీవిజగురుశిష్యుఁ డైన యు శ ద్ధవున కర్థి.

60

ఆ. అర్థగౌరవం, బ శ నౌద్దత్యము యథార్థ

మైన భాషణము గ శ దాగ్రజన్ము
నెదుట నుద్ధవుఁడు మ శ హేంద్రు నాచార్యుని
సరణి మెల్ల నుడువ శ సాగె నవుడు.

61

— శ్రీకృష్ణున కుద్ధవుఁడు స్వాధిపతించు నేతంగించట —

తే. బల్లిదుండైన బలభద్రు శ పలుకు మించి

యేను జెప్పఁగ శ్రేష్ఠార్థ శ మింత కలదొ
లిఖితనిర్ణీతకర్తవ్య శ లేఖ్యమునకు

మించి యుండునె? షాచికం శ బెంచ నెందు.

62

తే. అతనివలె నన్ను గురు వని శయధికగౌర
వాదరములను మన్నింతు శ వజ్జనాభః
అదియ పురికొల్పు నన్ను నీ శయవసరమున
నించుకంత ప్రసంగింప శ నంచు నెంతు.

63

తే. స్వరము లేడింటనే గాన శ శాస్త్ర మమిత
మై విచిత్రత్వ మొందిన శయట్టి రీతిః
గతిపయాక్షరములనె వా శ జ్ఞయ మనంత
మై యవాంతరభేదంబు శ లధిగమించు.

64

తే. అర్థసంబంధ మన్యోన్య శ మదుకకుండ
విచ్చవచ్చినయటు వచి శ యింప వచ్చుఁ
గాని యన్యోన్యసందర్శ శ గరిమ నెనయు
గ్రంథరీతుల నిర్మింపఁ శ గష్టమె కద.

65

క. అతిమృదుల మయ్యు ఘనమును
దతగుణకల్పితముఁ జిత్రి శ తము నౌ తమభా
షితమును జిత్రితవస్త్రము
గతిఁ గుళలులు విస్తరింతు శ కంజదళాక్షః

66

తే. తారతమ్యవిశేషవి శ తముఁడ వైన
నీయెదుట శాస్త్ర మెవ్వఁడు శ నేని దా ను
పన్యసించుట వాని య శ భ్యాససుస్థి
రతకు నయ్యది గుణనికా శ రంభ మగును.

67

తే. మంత్రశక్తియు, సుత్సాహ శ మహితశక్తి,
జిహ్వు వగు స్వామి యెటులౌ యా శ ర్జించుకొనఁగ
వలెను బ్రభుశక్తి జన్మించి శ వర్ధిలంగఁ
గారణంబు లవే యగుఁ శ గాదె తలఁప.

68

తే. సోపధానంబు సునైర్య శ శోభితంబు
నైన బుద్ధిని మంచంబు శ గా నొనర్చు
కొనిన ధీరులు దానియం శ దున, సతంబు
విశ్రమించుచుఁ గాంచ రె శ వేష శ్రమము.

69

తే. బుద్ధిసూక్ష్మప్రకాండులు శ్రమలికి యట్ల
స్వల్పముగ సోకి కార్యకాశ్రయాంతరములు
సొచ్చెదరు మూఢులు బహుస్పృశకులుగ నయ్యు
నశ్మమటు, లోనఁ జొరక బాశ్రహ్యమున నుండ్రు.

70

తే. అల్పులల్పంపుఁబనిని జేశ్రయంగఁబూని
సగ మొనర్చియె విరమింతు శ్రవంచలు లయి
గొప్పపనులను దలపెట్టి శ్రకూడ నిపుణ
మతులు కలఁగరు కాంతు రీశ్రప్సితఫలంబు.

71

చ. పెరవులు వేయి యున్నఁ దగు శ్రవేళఁ బ్రమాదము నొందినట్టి య
న్నరు సకలార్థముల్ పెన విశ్రాశము నొందును వేటకాఁడు దా
శరములు విల్లు మున్నయిన శ్రసాధనముల్ గొని మాటు చేరి ని
ద్దురమొగ మైనచో నెటులఁద్రుంపఁగ నేర్పు మృగంబులన్ వనిన్.

* క. పన్నిద్దఱు రాజులలో

నున్నతి వహించు నొక్క శ్రయత్సాహియె, సూ
పన్నిద్దఱు సూర్యులలోఁ
బన్నుగ దినకరుఁ డొకండె శ్రపడయు నుదయమున్.

73

పీ. అవ్యాహతంబును శ్రనత్యంతదీక్షంబు

నగు బుద్ధినే శస్త్ర శ్రముగ నొనర్చి
స్వామ్యమాత్యాదిక శ్రప్రకృతు లంగములు నాఁ
దలఁచి లోపము లేని శ్రదారి దునిచి
మహిమ మౌ మంత్రసం శ్రవరణంబు పేరి య
భేద్య మౌ కవచంబు శ్రభీతిఁ దాల్చి
నిశిత దృగ్గూఢచా శ్రరిశతంబు లనియెడి
చక్షుర్విశేషము శ్రసంగ్రహించి

* క. ద్వాదశభాస్కరమండలి

లో దినకరుఁ డటు జిగీష శ్రలోబడి తమి ని
ద్రాదుల మఱచిన నృపతియ
ద్వాదశనృపులందుఁ దగు ను శ్రదయ మెనయుటకున్. అని పా.

తే. బుద్ధిశత్రుంబు పశ్యకృతులు శ పొలుపుమీఱు
 నంగములు మంత్ర గుప్తి యశ యశకవచము
 చారు లక్షలు దూత యాశ స్యమృగ జగతి
 మనుచు భూపతి పురుషసాశ మాన్యుడగునె?

74

* ఉ. ఒక్కతఱిన్ క్షమాగుణము శ నొందొక పేళను జ్ఞాతతేజమున్
 రక్కానఁ గాలవేది యయి శ రాజు ప్రయోగముచేయ నోజుమీ
 యొక్కొక్కవేళ నోజము మ శతోక్తయెడటమునన్ బ్రసాద మిం
 పెక్క రసజ్ఞఁ డొకవి గ్ర శ హింపఁడె యాచితి కెగు రా నటన్.
 క. పరులవలని యవచారము

పొరసిన నవికృతి బయలు శ పుచ్చ కసాధ్య
 స్ఫురణఁ డయి రా జేదిరి బల
 మఱినతఱి బ్రకొవ మొందు శ వ్యాధియుఁ బోలెన్.

76

తే. మిగులఁ దేజంబు గలిగిన శ మృదుసరణినె
 కాక యర్థంబు లార్జింపఁ శ గణగు టిరిది
 తైలమున్ గొన దీపంబు శ చాలునొక్క
 నతుమ మేత్తని వత్తి యే శ ర్పడకయున్న.

77

తే. కేవలము దైవమునె కాదు శ కేవలంబు
 పురుషయత్నంబునే కాదు శ బుధవతేజ్యుఁ
 డభిలషించును రెండు శ భారముటను
 సమముగాఁబూని వర్తించు శ సత్కవివలె.

78

తే. స్థాయిభావంబునకును సర శ చారి ముఖ్య
 భావములు రససిద్ధికై శ బాసటయగు
 నటు జిగీషు నృపాలు ఁశ యంబు గోరి
 సాయపడుదురు పలుపురు శ జ్యోతమణులు.

79

* క. రసభావజ్ఞం డగు కవి
 ప్రసాద మోజన్ము నియమా శ రహితజ్ఞుగఁ గూ
 ర్పు సరణి క్షమమో తేజమొ
 రసాపతి వెలార్పు నకున్ శ రజ్జుర జగజున్: అని ప్రాతాంతరము.

తే. మంత్రశక్తి బృహన్మూలశ్రమాన్యః శున్న
తంబు నైన యుత్సాహపాశ్రమ మొనంగు
నెందును గరప్రచేయమ్ము శ్ర బృకుతరంబు
నైన ప్రభుశక్తియను. ఫలం శ్ర భవభిపతికి.

30

తే. తా ననల్పత్వముననె ప్రశ్రదానక్షమ వ
హించు వంశస్వరంబున శ్ర కిత్తరము లగు
స్వరములట్ల జిగీషు వా శ్ర ప్రభుశ్ర కిత్తర
నృపులు పరివారమై భజి శ్ర యింత్రుగిడె.

31

క. ఏవని తా జేయక విభు

కై పరసంపాదితమ్ము శ్ర లగు వర్ధతతున్

భూపతి మమత గ్రహించున్

దేవకుఁ బరకృతము స్వనము శ్ర నింగియుఁ బోలెన్.

32

తే. ఎదుటఁ బగతుఁడు వెను దన్ని శ్ర పృష్ఠచరుఁడు
నన్యు లందంద వెలయ నే శ్ర కార్డుతంతు
వందుఁ గ్రువ్వంగఁ బడ్డ మా శ్ర ల్యముననాయ
కాయితం డయి చెన్నారు శ్ర నాయకుండు.

33

తే. పక్షుజాఖ్య నొప్పారు ర శ్ర సాయనంబు
నేపు గోరెడివాఁడు గ్ర శ్ర హింషవలయు
నందువలననె యాతని శ్ర యంగచయము
స్థైర్యమున్ బలముం గనఁ శ్ర జాలునండు.

34

తే. శక్తి కలుగని తఱి యొర్పు శ్ర శక్తి గలుగు
వేళ వ్యాయామము నొనర్ప శ్ర వృద్ధి కలుగు
నంగముల తోడి తేండ్రకు శ్ర నట్లు గొక
శక్తి మించిన పని యైన శ్ర క్షయము కలుగు.

35

తే. కానఁ జేదీకునకు నవ శ్ర మానము ఘటి
యింపకాతఁ డుదాత్తుడై శ్ర యేకపదము
నంద చెలరేగి రిపుల ను శ్ర దాత్త మిత్ర
మైన స్వరముల నట్లు తై శ్ర యాడుచుండె.

36

క. శిశుపాలుఁ దొకఁడై సుఖముగ

వశుఁ డగు నని యెంచఁబోకు శ పార్థివగణ మా

శిశుపాలు ననుగమింతురు

యశ మని బహురుజులు రాజ శ యక్షునుబోలెన్.

87

తే. ఫలము నొంది నపక్షమై శ పరవిభేద

దక్ష మైనట్టి బాణమై శ తనరు బాణ

దైత్యుఁ డియ్యెడ గుణదామ శ తం దనర్పు

చైద్యుఁ డనియెడి బలు విల్లు శ చేతఁబట్టి.

88

తే. అన్యు లౌ కాలయవనసా శ ల్వదు లైన

వారు రుక్మిద్రుమాదు లౌ శ వీరు లెల్ల

తామసోపేతులౌటను శ దామసాత్ముఁ

లైన చైద్యుఁడైబోమనే శ యనుగమింతు.

89

తే. వార లియ్యెడ సందిసం శ బద్ధులనకు

చైద్యకల్పితభేదంబు శ స్వల్పమునకు

నెండుకట్టల దహించు శ నింతగాలి

యల్లె నీపయి వారలు శ నలుగువారె.

90

తే. అల్పుఁడైనను బెద్దసా శ హాన్య మొంది

కర్జములఁజక్కపెట్టును శ ఘనుని మాట

చెప్పనేలఁ మహానదిఁ శ జేరి యైన

కొండవాగులు సంద్రంబుఁ శ గూడును గదః

91

తే. అరికిఁ గూర్పువారలును నీ శ కహితు లైన

వార లెల్లరు చైద్యుని శ పక్షమే కదః

వానితోడ విరోధమ్ము శ పడెడువేళ

మిగులు వారలే నీకౌసు శ మిత్రగణము.

92

తే. ఇటులఁజేయుచు నృపలోక శ మెల్ల రేపి

ధర్మసూతి మఖధ్వంస శ కర్మదక్ష

లైన శత్రువులందుఁ బ్ర శ ధానపురుషుఁ

డీవ యగుదువు కాన నీ శ వెలుగు మిదియ.

93

తే. చుట్ట మైనట్టి ధర్మాత్మ శ జుండు మదిని
నెంత బరువు మూపున వహి శ యింప నేర్తు
వని నినున్ నమ్మి కృతుభార శ మును వహింప
నిచ్చగించుచున్నాడు విం శ తే ముకుందః

91

తే. తమ్ము భజియించు రిపుల నై శ త మ్మనుగ్ర
హింతురు మహాత్ము లలమున శ వంతు లంత
రాంతరమ్ములఁ దముఁ జొచ్చి శ నట్టి కొండ
సెలలను సపత్నులన, కట్టి శ జేర్చుఁ గాదె.

95

తే. బలియుఁ డేనాటికేని దా శ బగఱ నొంది
తనకు వశవర్తులను జేసి శ కొనును, గాని
మనసు విఱిగిన మిత్రు శ లేమాడ్కి వశ్యు
లొదురే వారి యిష్ట మౌ శ నటులఁ జనిన.

96

తే. శాత్రవునిఁ జంప సురలకు శ సంతసంబుఁ
గూర్చు తొప్పదె యని యెంచు శ కొందువేని
యజ్ఞమే వారలకు విందు శ లమరఁ జేయుఁ
గానఁ గ్రతువును జేయింపఁ శ గడఁగు తొప్పు.

97

అ. అగ్నులందు వేల్చి శ నట్టి హోమద్రవ్య
మమృత మంచుఁ జెప్పి శ రఖిలబుధులు
మందరాద్రిఁ గడలి శ మథియించి రనుగాథ
కేవలమ్ము సురల శ కీ ర్తికొఱక.

98

క. మానార్హకు మేనత్తకు
తా నీసుతుఁగాతు నూఱు శ తప్పులదాకన్
నే నభయ మిచ్చితి నయని
నీ నెఱపిన తొంటి ప్రతి న శ నిలుపుకొనఁ దగున్.

99

అ. ఉత్తమునకు వాక్య శ మొక్క తెఱం గగు
వాడి యయ్యు బుద్ధి శ వఱలు మృదుత
వేడి యయ్యు మనసు శ పీడింప దన్యుల
శౌర్యసరణిక్పతము శ శాంతియుతము.

100

తే. తొలుత దయతోడ శవభంజుఁ య బలికి నోడ
వవధిలోపల నతనిపై య నటుగఁ దగునె
తీతీ యలుగుచు నవకీర్తి య తెచ్చుకొనకు
భానుఁ డెపుడేనిఁ దప్పునే య పగటిమేర.

101

తే. వలతి మిన్నలు వేగుల య వారు తీర్థ
పదములఁ జరించి శాత్రవ య పార్థివావ
గాళిగాంభీర్యముల నెల్లఁ య గనఁగనేర్తు
రంతవఱకు నిరీషింప య నగును నీకు.

102

క. వాసి ననుత్సాహశ్రవద

న్యాసయు మఱిసన్నిబంధ య నయు సదస్వీతి
వ్యాస క్తయును నపస్పృశ
భాసిలునే? రాజనీతి య వ్యాకృతిపగిదిన్.

103

పీ. మఱియు నొక్క రహస్య య మెఱిగిరవవలయును

శత్రుదేశనివాస య చతురులఁ బర

మర్మజ్ఞులను స్వీయ య మర్మంబు లొలు రెరుం

గక యుండఁ జరియింపఁ య గలుగువారి

నరిదత్తవేతను య లొ చరులను జేర్చి

మన మిచ్చు భృతిఁగూడఁ య గొనఁగ వారి

నొప్పించి వారిచే య గొప్ప నేర్పొప్పఁగఁ

బరరాజమంతుల య వ్రాలు సృష్టి

తే. వెలయఁ జేయించి శాసన య ముల రిఖించి,

నృపుని సన్నిధిఁ జేరిచి య రివేల కిట్లు

సహకరించెడివారని య స్పష్టపఱచి,

సచివనృపులకు ధీదీమృత య సలవవలయు.

104

తే. బహునిపుణులైన చాతులఁ య జంపి, పొండు

పుత్రు యజ్ఞంబు కై వచ్చు య తొడబ్బి మేటయ

యుద్ధసన్నద్ధు లై రాఁగఁ య బ్రాహ్మహంబు

చేర్చు నీ మిత్రులను యది య విరుని వ్రేరికి.

105

తే. అర్హవిధులను ధర్మరార జప్తు పూజ్య
నిన్నుఁ బూజింప నోర్వఁగార నేరనట్టి
చపలులును మత్సరులు నైన ర శత్రునృపులు
తామె కయ్యంబునకుఁ గాలు ర ద్రవ్యఁగలరు.

106

కం. కాకములచేతఁ బెరిగిన

కోకిలఁ దన్నెఱిగి కరట ర కూటము విడదే
శ్రీకరుఁడు చైద్యుఁ డైనన్
బ్రాకటసుజ్ఞాను లపుడ ర పాయుదు రతనిన్.

107

తే. సహజచాపల తోష దృ ర గ్జనితగర్వ
మొంది దుర్బలపక్షంబు ర లూని రిపులు
పర్వి నీ పయి నీ దురా ర పవ్రతాప
వహ్ని కగుదురు సుమి శల ర భములగములు.

108

తే. అనుచు నయమార్గమున దుర్జ ర యార్గముగ
వినుచు స్పష్టార్థ మగు నుద్ధ ర వుని హితోక్తి
దన యెద వసించు శ్రీయును ర దాను మాత్ర
విని స్వపీతంబు నుండి లే ర చెను మురారి.

109

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిఖపాలవధ) మహాకావ్యంబున
శ్రీకృష్ణుఁడు బలరామోద్ధవులతో మంత్రాలోచనము
చేయుటయు, బలరాముఁడు స్వాభిప్రాయముఁ
జెప్పుటయు, శ్రీకృష్ణున కుద్ధవుఁడు స్వాభి
మతంబు నెఱింగించుటయు ననెడి

ద్వి తీ యా శ్వా స ము

స మాప్త ము.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

తృతీయాశ్వాసము

—*—

—* శ్రీకృష్ణవిప్రస్థానవర్ణనము *—

క. ధనపతిదిశ విడిచి యగ

స్త్వని మార్గము చేరు తపను శ చొప్పున యుద్ధా
భినివేశ ముడిగి హరి యొ

య్యన నింద్రప్రస్థనగరి శ కరుగఁగ వెడలెన్. 1

చ. జగములకున్ బివిత్రత నొ శ సంగఁగఁజాలుచుఁ గ్రాలునట్టి యా

తిగ వెలుఁగున్ నిజాంఘ్రులను శ దెంపునఁ బూజ్యులకెల్లఁ బూజ్యుడై
తగియెడు వెన్ను దాఁకదు గ శ దా నెఱ పున్నమినాటి చందురున్

మిగుల హసించు బల్పిరుల శ మేకొను చత్రమతండు దాల్చుటన్. 2

ఉ. తామరతూండ్లలోని నును శ దారములున్ బలెఁ దెల్లనైన విం

జామరభోయి నెన్నడిమి శ చక్కిని నెక్కొనియున్న సీరధ

శ్యాముఁడు శారి పొల్చె దివి శ జాపగ రెండు తెఱంగులై పడన్

గోముల మించు సంద్రమున శ కున్ సరివచ్చు చకచ్చకద్యుతిన్. 3

క. మకుటగతమణులఁ జిత్రా

రికకాంతులు వొలయ వాసు శ దేవుఁడు బహుగై

రికధాతురూషితశిలాం

శుక మగు గోవర్ధనాద్రి శ సొంపు వహించెన్. 4

ఉ. వాని శ్రవోయుగంబున వి శ భాసలు బంగరు కుండలంబులన్

జానగు పచ్చరా మిసమి శ సల్ పయిఁ గ్రమ్మఁగఁ బేరురమ్ము బా

ల్యాన నతండు నెమ్మిపురి శ యందపుఁ బేరు లలంకరింప నిం

పూచిన నాటి వైభవము శ పొందెనె నేడు ననం గనంబడెన్. 5

క. కవ్వపు మలతల చివురుల

మవ్వంబుగ సాన తిరుగు శ మణుల రుచులనన్

నివ్వటిలు నంగదంబుల

వివ్వచ్చుని మేనమఱుది శ వెలసె సొగసులన్.

6

క. ముంజెయి మురుగుల కెంపుల

కెంజిగి సహజారుణంపు శ గేల్లోళ్లందున్

గంజాక్షుఁ డసురపేరుర

ముం జీల్పన్ వెడలు రుధిర శ ముం బురణించున్.

7

క. దివి, యిరువాకల గంగా

సృవంతి పృథవించి పాఱు శ సరణి విసీల

చ్చవి శౌరి యక్కు మిక్కిలి

సవురుం గనె మంచిము తై శ సరి ధరియింపన్.

8

చ. జలధి మధింప మున్ను జల శ సారముగా జని గన్న కౌస్తుభో

జ్వలమణి కాంతిసంతతి దె శ సల్ గలయన్ బ్రసరించి మించ న

య్యలఘుఁడు దాల్చె నందు జగత్తమంతయునుం బ్రతిబింబితంబు నై

చెలఁగెఁ దదీయకుక్షిని వ్రసించు జగమ్మని భ్రాంతి గొల్పుచున్.

9

చ. హరి మొలిత్రాడునుండి దిగి శ హజ్జలపజ్జకు వ్రేలు ము తైపున్

సరము, గురుప్రభావిసర శ సంపదకుం గఱుఁ దావలంబ యై

కరము వెలింగె నయ్యనఘు శ కాలిని బొట్టనవ్రేల బుట్టి పై

కిరవుగ నెత్తు లేచి వ్రవ శ హించెడి తుంగతరంగ గంగ నాన్.

10

క. హరిసీలమణిద్యుతుల రు

చిరమై యరదళపుఁబసుపుఁ శ జేలము గల యా

మూరవైరి తమ్మిపుప్పొడి

తరఁగల పైఁ దాల్చు యమునఁ శ దలఁపగఁ జేసెన్.

11

తే. చక్కఁ గై నేసికొన్న యా శ శౌరి మేన

నెల్లఁ బొడమిన లక్ష్మి దా శ నెల్లరకుఁ బ్రి

యగనె యౌట యు కంబ య శ నన్యకాంత

యౌ నితరలక్ష్మి హరి యుర శ మందె యుండె.

12

క. విరివి గల యురమునందున

సిరి యొకతె వసించి మిగులఁ శ జెలువము నిడఁగా

నరుసింప జగం బెల్లను

బెఱి సిరి మురహారుని మేన శ పెలనె సతంబై.

13

క. అసురపతి ప్రాజాపతినరము

పసలడఁచిన గోళ్ల యాన శ వాళ్లన్ గారి

న్యసరణుల పెలయు గుబ్బుల

మిసిమి యెసఁగ నుండి రన్ను శ మిన్నలు చుట్టున్.

14

క. ఉరువును నెత్తుం గల కుచ

భర మాకర్షింపఁ బలుచ శ పడి నెన్నడు మా

కరిజీ యానల కొప్పెన్

గరమునీ వంగెడి నయంబు శ గనెనో యేమో?

15

ఉ. ఎవ్వతె నెవ్వతెన్ వలపు శ లీనఁగ, నోరగ శారి చూచునో

యవ్వగలాడి సిగ్గు మెయి శ నొదలఁ గ్రిందికి వంచునంతలో

నెవ్వగ లెచ్చ నన్యరమ శ జీమణు లీసున దాని జూచి మై

నొవ్వగఁ గొట్టుచుండుదు ర శ నూనకటాక్షకరాళి నాతనిన్.

16

ఆ. నల్ల యగిసిపువుల శ మల్లసం బాడెడు

దితిజరిపుభుజంబు శ తేజు గాంచె

చక్రధాళధశ్య శ చయము నర్తింపఁగా

మేలి సుడుల యమున శ జాలు వోలె.

17

తే. పగతుర యొడళ్ల మర్తింపఁ శ బటిమఁ దనరి

యర్వి సర్వత్ర విజయంబు శ లొనఁగఁజాలి

నిత్యసాన్నిధ్యవిభవంబు శ నెగడి మిగుల

మోదమున కవుఁగాదె కౌ శ మోదకి గద.

18

తే. సహజసత్వాద్యుడై నట్టి శ శౌరికి గజ

హయరథాదిబలంబుల శ జయము లరుదె

యైన నరి యుసురులఁ గొన శ నాతీతేఱు

నందకమునకె యన్వేర్థ శ నామ మబ్బె.

19

తే. చేతఁ బట్టంగ నెవ్వని శ చేతఁగాక
గుణము నెవ్వని వీ న్నజ్జ శ కుం గడంక
కార్యములఁ జేర్చకుండెడి శ ఘనసుహృత్తు
వలెను శారంబు హరి పజ్జ శ వచ్చి నిలచె. 20

ఉ. నీలపయోధి చెంగటను శ నిల్చిన హంసముఁ బోలి పాంచజ
న్యాలముశంఖ మచ్యుతుని శ యండకుఁ జేరి సమీరడింభకున్
హేలమెయిన్ గ్రహించి విని శ పించెను గానము వీనువిందుగా
నీలపయోదబృందరమ శ జీయగభీరనినాదరీతులన్. 21

తే. ఇష్టసిద్ధిని స్థాధించి, శ యెల్లదిశల
కడ్డు లేక చరించుచు శ నరుగు పుష్ప
మను రథంబు మహారథుం శ డయ్యు హరి వ
సించెఁబువ్యస్థితేందుని శ చెలువు గాంచి. 22

ఉ. యాదవరాజసింహుని ధ్వ శ జాగ్రమునన్ వసియించుచున్ మణి
మేదురమేదిసీన్ధుని శ మేన్ బ్రతిబింబితమైన వైనతే
యాదిమపక్షిరాణ్మాణి ర శ యంబున గూఢపదాన్వయమ్ములఁ
భేదిలజేయుఁ గ్రింది భువికిన్ బజతెంచు నటంచుఁ దోఁపగన్. 23

చ. మురియుచుఁ బై నపై న యదు శ పుంగవు దుందుభి నుద్భవించు ని
ఘ్నరరవ మద్రులఁ బగులు శ చున్ మణి యన్యరవంబు లందునన్
గరము విలీన మయ్యె ఘన శ కంధిజలంబులయందు నాపగో
త్కరనలిలంబు లెల్ల విది శ తమ్ముగ లీనము లౌటఁ జూడమే. 24

ఉ. లోకము లన్నిటిన్ గడుపు శ లోఁ గను గందక తార్చి ప్రోచు ను
శ్లోకుఁడు వెన్నుఁ దెయ్యెడలఁ శ జొక్కపుటజ్జల నిల్పు నయ్యెడన్
ప్రేకనఁ గ్రిందికిం దిగెడు శ వేతలలన్ శ్రమ మాన్ప మూఁపులన్
బై కెగయించి మీటుఁ గదః శ పన్నగభర్త రసాతలంబునన్. 25

క. తోరణము లున్నతనములే
యై రాజిలు, కాని పడగ శ లవిరాయ నటుల్
సారె కవి వంచి జోదులు

శారి ననుగమింతు ఫలము శ సారనయుబలెన్

- ఉ. చామనచాయఁ గావిరుచి శ్ర జానగు నేనుల దానవారి, స్వ
ర్ణమలభూరజంబు దడి శ్రయన్ బలు నెమ్మిపులుంగుఁపింపున్
శ్యామలకోమలారుణపి శ్ర శంగరజంబులఁ బోల నిన్నవ
ట్టామునుఁగన్ జరించెను గగ్గడంక రథంబులు నుగ్గు చేయఁగాన్. 27
- ఉ. ఏవగు నష్టతోహముల శ్ర నిద్రి ప్రతిష్ఠిత మన్న కీర్తి న
ష్టాపద మొందుఁ దద్దరణి శ్ర సైంధవరింఖల రేఁగు ధూళియున్
బ్రావును గాంచ దుద్దతులశ్రపైఁబడ దింత మహాజనంబు పై
సిపథ ముత్తమంబు గణి శ్ర యింప విశిష్టగురుత్వశాలికిన్. 28
- చ. కడుజతనంబుతోడఁ దుర శ్ర గంబుల రౌతులు పట్టి నిల్వ ముం
దడుగుల నెత్తి త్రోవ కొక శ్ర యంతరమై చను ధీరదంతులన్
గడిచి చనంగఁ గోరు నటు శ్ర గాథొకొ యెంత గురుత్వమేదురున్
గడిచి పురోగమింపరాకొ శ్ర కార్యవిదుల్ దమ కడ్డ మైనచోన్. 29
- ఉ. ఆఁషగరాక పర్వెడు హార్యంబులఁ గల్గెములన్ బిగించి తా
మాఁపిన పాదిమిన్నలు, ముగ్ధదంచితరీతుల దుమ్ముతోడఁ గ్రీ
డాపరులైన బిడ్డలనుగ్రదాయుచు వైశమ కన్నతల్లు లా
యాపథమందునుండి కడు శ్ర నాదట నెత్తుకపోయి రయ్యెడన్. 30
- ఉ. చిన్నతనంబునుండియు, నశశేష మెఱింగినయట్టివారలున్
వెన్నుని జేరి కన్గొనఁగగ్రవీధిని వీధిని మూఁగి రెంతయున్
తిన్నగఁ గూర్చి మొల్కఁగొని శ్ర తీవలు వారెడి పట్ల నిత్యమున్
గన్నులఁ గన్న వస్తువునె శ్ర గాంతురు నూతనవస్తువట్లొగిన్. 31
- మ. ఇసుముం జల్లిన నేల రాలనటు నెంతే లెక్కకున్ మీరు శూ
రసమూహంబుల రథ్య క్రిక్కిటియజ్ఞానన్ మెల్లగాఁ దేరు వోన్
లసమావాచితవైభవం బెసఁగు ప్రోశల ని్వందుగాఁ గాంచు చ
క్రి సమీషింపఁడు స్వీయ మౌ రథము నేగెన్ మెల్లగా నంచహా. 32

—* ద్వారకా పుర వర్ణనము *

- ఉ. ద్వారవతీపురీవరము శ్ర బంగరుకోటలమేటి డాలు ది
గ్వరము దాఁకఁ బచ్చని చో శ్ర కాటపుఁ దేజులఁ గూర్చఁగా నకూ
పారజలంబునుండి బడ శ్ర బావదనోజ్జ్వలకీలి యెయ్యెడన్
జారుతరంబుగాఁ బసుపుఁ శ్ర జాయలసినెడి యట్లు బోఁచెడున్. 33

తే. భూమిభృన్మౌళు లెలసిన శ మొదటి తావు
జలధితరంగల చుట్టారు శ నలముమూర్తి
పుడమికిని బ్రతికృతియనఁ శ బోలు ప్రోలు
దాత సృష్టించి కుళలుడై శ తనరినాడు. 34

ఉ. సంతత మభ్యసింపఁ గొన శ సాగిన నిర్మితి కౌశలానధీ
మంతుఁడు విశ్వకర్మ లన శ మానవిధానము మేరగాఁగ న
త్యంతము సృష్టి చేసె నని శ యాడఁదగుం బురివేల్పుటిక్క య
క్రాంతవినిర్మలాబ్ధిముకు శ రవ్రతిబింబము లీల తోఁచెడున్. 35

ఉ. అంకమునందు నిల్చి తన శ యన్ నగరీవరకన్య శేషప
ర్యంకున కిచ్చి పెండిలిని శ రంజిలఁజేయు ముహూర్తమందుఁ బ్రే
మాంకముగాఁగఁ గూతునకు శ నంబుదిరా జుపకంఠసీమ శో
భాంకురముల్ జెలంగు మణి శ హారము లిచ్చిన ముచ్చ పెట్టితో. 36

క. చలియించు నలలఁ బయివయి
తొలుకాడెడు సంకుగముల శ తోఁ బ్రాకారం
బొలయుఁ బురి; పెక్కు రిక్కల
వెలయు సుమేర్వద్రిసాను శ విధమునఁ తోఁచున్. 37

మ. పురిలో నంగడివీధులందు బలు ప్రోశపుల్ చేయఁగఁ బడ్డ భా
స్వరరత్నంబుల నంబునిర్మమతతుల్ శ సంద్రంబునం జేర్చు ద
స్కరుడై వానిని బ్రోవుచేసికొని గాం శ చం గర్గ రత్నాకర
స్థిరనామం బిపు డబ్ది; తొల్లఁ గలదేశచెన్నైన యాపే రెటన్. 38

క. నీరు స్రవింపఁగఁ గాంతిన్
వారింపఁగ నురువు మణుల శ వార్పిరిపిబ్బి
చారుకరంబుల నెండకు
నాటఁగ నాఁ దల్పతలము శ నందుఁ బఱచెన్. 39

ఉ. కోటను గాచు సున్నతపు శ గోడల యెత్తును గెల్వఁ గోరికల్
వాటిల దివ్యసుండి వర శ వళ్లను ద్రొక్కుచు లేచు నూర్పు లే
పాటిన గోర్కె తీర్చుకొన్న శ బాటిన మంతయు లేక సిగ్గుతో
జీటికిమాటికిన్ లయముఁజెందుటఁ జూడమె నేడు నాడునున్. 40

- ఉ. లోనఁ బ్రవేశముం గొనఁగ న్న బ్రహ్మమతిన్ గుతుకంబుతో రయం
బూనుచు వారిద మొక్కఁడునహమ్మని కోటవయిం జనంగఁ ద
న్మానితకుడ్యభాగములు న్మత్సరతన్ దను నడ్డగింప, బల్
ద్వాన మొనర్చి వేగ జడి న్న వాన నెపంబున నేడ్చు నివ్వలన్. 41
- తే. మాకు ద్వారావతీవధూ న్మండలికి వి
భేదకం బగు గుణము క న్న ల్పింపు మనుచు
నచ్చరల్ గోరఁదన ప్రజ న్న కపుడ మనువు
తెప్పపాటు పుటించె గు న్న ర్తింప వేఱ 42
- మ. ఇవపుంజాయల వేల్పుమే ల్పనల నె న్నంఠే లీనమై భేద మిం
త విలోకింపఁగరాని స్పాటికమణీ న్న నానోచ్చసాధంబు లు
త్సవ మొప్పుంగను నెక్కి ద్వారకపురిన్ న ధన్యాంగనారత్నముల్
దివిజాంభోరుహపత్రనేత్రలవలెన్ న దీపింతు రే లన్నిటన్. 43
- చ. జలధరమండలంబు తమ న్న చక్కి కధఃకృతమైన నున్జలం
బులఁ బరిపూరితంబు లయి న్న పొల్చు జగా నెలతాల కట్ట నం
బులఁ దగు నేలలన్ దనరు న్న పున్గను సాధతలంబులన్ విరా
జిలు జలమార్గముల్ ప్రతిని న్న శీధిని వారక ద్వారకాపురిన్, 44
- ఉ. అందలి గేహినుల్ సురత న్న మప్పుడు సిగ్గున దీప మార్పియున్
గొందురు భీతిచంద్రు వెలుఁ న్న గుల్ మది జాలసమాగతంబు లై
మందిరపున్ విదూరమణి న్న మండితభిత్తులఁ బిల్లికన్నుచాల్
చందమునన్ భయప్రదవి న్న లాసము లై ప్రసరింపఁ గాంచుటన్. 45
- అ. యువకు లిండ్ల గోడ న్న ల వెలయు నున్నులఁ
జిత్రములను వ్రాయఁ న్న జేతగాక
తామె ప్రతిఫలించి న్న తమ గోడల సజీవ
చిత్రరీతిఁ బరిని న్న జేయు చుండు. 46
- ఉ. అచ్చపుఁ బైఁడికాంతి గల న్న యాపురయౌవతదేహలీలన్
వచ్చునె వేఱు నేయ నును న్న బంగరు కంబములందు నీడలై
చొచ్చుటఁగాని క్రొమ్మరుల న్న స్రుక్కుచు బాండిమఁ గ్రక్కుచెక్కులే
యచ్చగ వజ్రదర్పణము న్న లట్లగుటన్ భిద కొంత యేర్చుడున్. 47

క. పురి మేల్ గీముల గడపలు

మరకతనిర్మితము లౌట శ మతి ముంగిళ్లన్

వఱలిన డాల్ గోమయ మని

పొరి గోమయమునను నలుకఁ శ బూనరు ముగుదల్.

48

తే. బిర్హములు వేలఁగఁ జూఱు శ పట్టెలందు

నెమిళు లట నొక్క డణమేని శ నిలుచువేళ

మరకతశ్యామత్పూణమనో శ హరము లైన

చూఱులఁ దనర్చు శేవ సొం శ పారు నిండ్లు.

49

సీ. బిరువైన దూలాల శ భరియింపఁ బృథులకు

లంబు లయ్యును నిస్తు శ లంబు లగుచు

లలితవితానమా శ లాపినద్దము లయ్యు

నవితానతానిల శ యంబు లగుచుఁ

జతురకకారహ శ న్యవిచిత్రముల యయ్యు

ద్వారాదులను సచి శ త్రము లగుచు

శతసహస్రజనప్ర శ చార ముండిన విశా

లము లయ్యు భూరి శా శ లంబు లగుచు

తే. నఘటనాఘటనాకర్త శ యైన వాసు

దేవుఁ దేలెడు ద్వారవ శ తీపురమున

వసతిగృహములు తీరుల శ వసతు లనఁగఁ

గీర్తి కెక్కును సౌందర్య శ మూర్తులగుచు.

50

ఉ. తీవిగ నింటిముంగిట ఘ శ టించిన కుడ్యములందుగూఁడులన్

జీవకళత్ తొనంకునటు శ చెక్కిన చక్కని పక్కి బారులన్

జేవ మెయిన్ లటుక్కున గ్ర శ సింపఁగఁ జూచిన మేను నిశ్చలం

బై విలసిల్లి పిల్లిని జ శ నావళు లెంతురు చిత్ర మం చహా!

51

క. చుక్కల కెత్తగు మేడల

నెక్కుట వృథగాదె? నేల శ నెనసియు శశికిన్

దిక్కారాధఃకరణముఁ

జక్కఁగఁ గవింతు వదన శ జలజములఁ జెలుల్.

52

గీ. రమ్య లంచుఁ బతాకికా శ ప్రాప్తి గల వ
టంచును వివిక్త లగుట రా శ గాభివర్ధ
ను లనుచు, నమద్వశీక ల శ స్తు లలనాశి
సరిగ వలభుల నేవింతు శ పురిని యువలు.

53

చ. జతనము లేకయే సహజ శ సౌరభమున్ వెలిఁ జిమ్ముకమ్మ నౌ
నతివల మోములున్ మధువు శ లానగరిన్ గల కోడెకాండ్ర సం
హతికిఁ బ్రమోద మూన్న వ్యతి శ హారము పూనె నతే స్వగందసం
తతులను జిమ్ము కృత్యములఁగదా మయి యద్భుతరీతి నేమనన్. 54

చ. పురిని విహారవేదికలఁ శ బొల్పుగ నిల్పిన మత్తవారణో
త్కరముల వ్రేలు గూడుల స శ దా వసియించెడి పులు మొత్తముల్
సురుచిర మందిరాలఁ గడుఁ శ జొక్కుచు దంపతు లాడు పల్కులన్
సిరు లొలుకన్ వసించుటను శిష్యగణ మ్మయి బొల్పు వారికిన్. 55

ఉ. సన్న జీలుంగుఁ బయ్యెద రె శ సంగును బైనను మాటెకాని యా
యన్నుల గుబ్బిదోయి హౌయ శ లంతయుఁ గన్నులఁ గట్టినట్లు రై
యున్నటె యంబరంబు లవి శ వ్యోమసమత్వము నామమాత్రఁ గా
దెన్నగఁ నర్థమందును వ శ హించుచు మించును ద్వారకాపురిన్. 56

చ. కుటిలత సుంత గైకొనక శ కొంచెము నేన్ మరియాద వీడకె
ప్పటికిని పంకసంకలిత శ పద్ధతి గాంచక ప్రాంచదాయతి
స్ఫుటగతు రై బెడం గడరుఁ శ బ్రోలి విసితపథంబులందు నె
చ్చట నొక యింత జాతి కనిశంబును నేగుదు రప్పురిన్ జనుల్.

శ. తన్నే చూడుఁడు తన్నుఁ జూడుఁ డని మా శ త్వర్యంబు లేపార సం
పవ్విరేజదశాక్షి సోయగములన్ శ బాటించు పౌరాంగనా
శి న్నాశీకభవుండు చేసి మును క శ ల్పించెన్ సిరిన్ వజ్రకి
టొన్నత్యంబున నన్నవాడు నెటొ పా శ యం గరె నీనాటికిన్. 58

ఉ. ఆపురివారి కాత్మ నుద శ యం బగు కోరికి యెట్టిదేని యా
రూపున నశ్రమం బపుడ శ రూఢిగఁ జేపడుఁ గల్పవృక్షరే
ఖాపటలీప్రభావములఁ శ గన్గొనియేనియు వారి వైభవ

శ్రీపరిపాటి యూహ మొన శ రింపగ నైన నసాధ్య మేరికిన్ 59

తే. అత్మసౌధప్రదీప్తుల శ నలమి దిశల

సకల కళ లూని, రేవతీ శ జాను లగుచు
రౌహిణీయుండు మతీయును శ రోహిణీకుఁ
డాపురంబున వసియింతు శ రనవరతము.

60

క. బాణుని రణమున నజగవ

పాణి గెలిచినట్టి చక్ర శ పాణికి సుతుఁడై
రాణఁ దను వెనసి సుమనో

బాణుఁడు పురిఁ దిరుగు శస్త్ర శ పాణి యయి ధృతిన్.

61

తే. శివమరుత్తులు నేవింపఁ శ జిరము హరికి

వాసమై, రత్నకాంతులు శ పైకిఁ జిమ్ము
జలధినుండి ద్వారక మేరు శ కైలతటగ
తామరావతిఁ బిల్చుఁ గ శ య్యమున కేమొ.

62

గీ. వర్ణకాంతులఁ జెన్నారు శ వనితను బలెఁ

బురిని, నునుకాటుకల నల్పు శ పొల్పు గాంచి

వృత్తహృద్యత గని జగ శ ద్విదితతిలకుఁ

డైన హరి తిలక మటు సొం శ పలరఁజేయు.

63

ఉ. మేడల గోడలన్ వెలయు శ మేదురవజ్రపుధాశధశ్యముల్

గూడి చరింప సౌరపతి శ కూరిమి బ ల్విలుమేటి చాయ యన్

బోఁడిమి, దేవసేనలను శ బోలి యరిన్ భయపెట్టు తూరుపున్

వాడను జేరె శౌర్యనిధి శ ద్వారక నారయుచుం గ్రమంబుగాన్.

64

మ. జలజాతోద్భవు మోముఁదమ్ముల నొగిన్ శ జన్మించు వేదాల మం

జలశీతాంశుకిరీటమ స్తకజటా శ జూటోద్గతాంబూర్ములన్

జలజాజెంగకజాతజాత మగు వి శ శ్వప్రాణులన్ బోలి యా

నలినాక్షోరుచమూతతుల్ వెడలె స శ న్నాహంబుతో ద్వారకన్.

65

చ. హయముల మోములన్ వెలయు శ నట్టి ఖలీనము లొందొకంటి పై

రయమున రాయ హేష లల శ రంగను ముందటికాళ్ల నెత్తి ని

శ్చయముగఁ బర్వఁబోవఁ గని శ సారెకుఁ గల్గెములన్ బిగించి యా

హయములఁ బట్టి యాశ్వికజ శ నావళి గానికి నోర్చి రెంతయున్.

66

తే. చిమ్మచీకటి దివ్వేచేత జెదరునట్లు
జననమూహముల్ కర్కులకు శబడిసి పర్వ
నెట్టి యిఱకటములులేక శయిభబలములు
పురిని వీధులవెంబడి శనరుగఁ గలిగె.

67

మ. పురి ద్వారంబును దాట హస్తినఖముం శబొంకంబుగా నెక్కి తే
ర్లు రయం బొప్పఁ జరింప సారథులు ధీ శరుల్ వాగెలన్ బట్టుచున్
గరమున్ లాఁగ దురంగమంబుల మెడల్ శత్రై వైపు, వక్రింప, సు
స్థిరయుగ్మంబులతో రథాలు సమధా శత్రున్ జేరె భద్రంబుగన్.

68

తే. భర్త కృష్ణుండు పరదేశ శవసతి గనఁగఁ
బ్రాణవల్లభ ద్వారక శభాహువీధి
భూషణము లైన నైన్యముల్ శమున్ను డుల్పి
ద్వారకాత్వంబుపై కోర్కి శవదలఁ బోలు.

69

—* సముద్ర వర్ణనము *—

క. నీరధి కవ్వల యొడ్డునఁ
గారాకుల నల్పుబల్పు శగలుగు వనాశిన్
శౌరి గనె సతము తరఁగలు
పారమునకుఁ గొట్టు నాచు శవస మిసిమివలెన్.

70

సీ. నవనవోల్లసదనూ శనప్రభావిసరముల్
చెలువొందునట్లు ల శచ్చిని ధరించి
కనువిందు లైనట్లు శఘనతరంగములచే
వరలెడి యొడ్డు పై శవసతి గలిగి
సజలనీరదజ్ఞాత శసామ్యంబులం గను
చామనచాయ బ్రశంసరు గాంచి

పుట్టిన దాదిగాఁ శబోలుపుల నేపారు

చారులతాసతీ శసమితి గొల్పి

తే. నలరు భూధూపావక్రవ శ్రుతులును తనదు

శతసహస్రలసన్నూర్తి శవరణి గాఁగఁ

జ్ఞానై న్నట శామదేవుండు శసొబగు రెఱుంగు

మహితవిభవాభిరాముడై శమాన్యదృష్టి.

71

ఉ. భూమివయిన్ సదా పౌరలు శ భోరన నాటుచు దీర్ఘ పీచికా
స్తోమభుజాఖ్యకేతువులఁ శ తోరముగాఁ గడుఁ గ్రిందు మీఁదుగా
వేమఱుఁ ద్రిప్పచుండుఁ, గడుశనిస్తృతి నుర్వులు గ్రక్కు నెన్నియో
బాముల నొందు నంబుధి; యశపస్మృతిరోగి మదిన్ స్ఫురింపఁగన్.

చ. కడుపును నిండఁగా నమృత శ ఖండములైనఁ దినంగవచ్చు నా
జడధి స్వకుక్షి నిండిననుశంధ్రమయూఖము లాబకొల్పి దాఁ
గుడువఁగఁ గుక్షి యుబ్బినది శ గొబ్బున గ్రక్కునఁ దిన్నదాని ని
య్యెడ నని పెన్నుఁ డెంచె దరిశనెల్లను గప్పిన ముత్తియంబులన్.

శా. సాబోపంబుగ నెల్ల దిక్కులను గ శ ర్జారావముల్ విన్ని వ
ర్షాబోపాన జగాల ముంపఁ గల నీ శ రర్పించు మేఘాలు బ
ల్వాటం బౌ నొక చిన్న కోన జల మా శ స్వాదింపఁగాఁ బెద్ద ము
న్నీటన్ గాంచెను దృశ్య మొక్కటి జగశ్చిన్నాకృత ధీరాత్ముఁడై. 74

ఉ. అచ్చటనుండి తీసికొని శ యచ్చటికే మరలించు నీతి తీ
అచ్చుపడంగ నంబుదము శ లబ్ధి గ్రహించిన నీకు లబ్ధికే
యిచ్చు నదీవిధంబుల; ము శ సింద్రులు నై గమనంప్రదాయముల్
పొచ్చెము లేనటుల్ స్మృతులఁబూస్తురు వేదము త్రోవఁ బోవఁగన్.

చ. దెస దెస గల్గ వస్తువుల శ దీవుల నెల్లెడ విక్రయించి యా
వసుధ నలభ్యమైన విలు శ వల్ గల నూతనవస్తు జాతముల్
పెనఁగొని యోడలం దునిచి శ వేడుకఁ గ్రమ్మఱు న్నోడ బేర్చులన్
బినరుహగర్భుఁ డారయుచు శ వేమఱు వారిని బ్రోత్సహించెడున్. 76

ఉ. అంబుజగర్భు నేవకయి శ యంబుధిలోపలినుండి సర్పవ
ర్యంబులు వేగ వెల్పులికి శ రా గమకించి విరోధిపక్షిరా
జంబు శిరంబు గాంచి నతి శ సల్పుచు నూర్పుగముల్ విడంగ సం
ద్రంబున లేచు వీచులు ప శ తాకవికాసము లయ్యె మెండుగన్. 77

క. తొలి తన, కుటువను నెజ్జన్
జెలువారఁగఁ బండు శౌరిఁ శ జేరఁగఁ గని యి
మ్ముల నాపద్బంధుం డని
జలధియు నెదురేఁగుఁ దరఁగ శ జాల్ బాహులు గాన్.

క. ఏలావనముల విడివడి

చాలన్ సౌరభము లొంది శ జలకణగణమున్

బాలించి జలధి తెమ్మెర

లాలించుచు వెన్ను చెమట శ లను, నింకించున్.

89

తే. చాల నె తెన తాళవృ శ క్షవనమందుఁ

బరఁగి గేదంగులకును బా శ పటల దిద్దు

వాయు సంచారతీరపా శ ర్హములయందుఁ

గూరుచుండిరి హరి నైన్య శ శూరవరులు

80

ఉ. వారలు నారీకేశఫల శ వారము లానుచుఁ బచ్చిపోకలన్

సారెకు మేల్ రసంబుల ప శ సం దిలకించుచు జాను క్రొమ్ముడున్

చారులవంగసూనపుస్ర శ జంబులచేత నలంకరించుచున్

వారిధికిన్ బ్రయాతిథిజ శ నంబులుబోలెఁ జరించి రయ్యెడన్.

81

సీ. ఇది యొక్క గుఱ్ఱంబు శ నెన్నఁడో గనె మున్ను

వేవేలు గుఱ్ఱముల్ శ వెలయు నివట

దీని భూభృత్తు మ శ ర్దించెఁగదా మున్ను

భూభృత్సమితి గెల్చి శ పోవు నిద్ది

తొలుతఁ గలిన్ లచ్చి శ తొలఁగఁగా మను నిద్ది

సంతకస్థిడలష్మి శ జరుగు నిద్ది

యొక తీరమును దాట శ కుండుఁగదా యిది

నెల్ల తావులఁ జరి శ యించు నిద్ది

తే. నీచనీచప్రదేశాంత శ నిలయ మైన

సాగరం బిద్ది మే ల్లోవ శ నేగు నిద్ది

వారిధికి వాసుదేవుని శ బలములకును

హస్తిమళకాంతరంబు నిం శ డారె నపుడు.

82

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రజ్ఞతం బైన

శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున

ద్వారకనుండి శ్రీకృష్ణుని ప్రస్థానముయొక్క

వర్ణనము. ద్వారకాపుర వర్ణనము.

సముద్ర వర్ణనమున నెడి

తృతీయాశ్వాసము

సమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్ర మాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

చతుర్థాశ్వాసము

—* రైవతకాద్రి వర్ణనము *—

ఉ. రైవతకాద్రి తోచె నెదురన్ హరికిన్ హరినీలకాంతిధా
రావృతచిత్రధాతునిచ న్నయం బయి భూమిఁ బెకల్చికొంచుఁ, బై
పై వడి నేఁగుదెంచు ఘటి న్న వారపుఁదోరపుఱురుపుం బొగల్
ప్రోవయి రత్నకాంతియుతిఁగబొల్పు వహించుచు నిల్చెనోయనన్.

ఉ. సానువులన్ మహాశిల రె నంగఁగ నాపయి యున్నతోన్నత
స్థానములందు నంబుధర న్నంతతి సంతతమందు నెల్లెడన్
మానక క్రమ్మి భానుగతి న్నమానుపఁ బూనిక గొన్న వింధ్యమే
యీ నగమై పునర్జనన న్నమై తెననన్ గిరి యద్ది భాసితెన్. 2

తే. ఇంద్రనీలంపురాజిగి న్నీను సతము

హొన్ను చరియల నునుకాంతి న్న హొయలు గురియు

నల్లరానిద్దపున్ ముర్దు న్న లుల్లసిల్లు

తేటిగమి విందులకుఁ బిల్చు న్న తీవరెల్ల. 3

అ. పొరి సహస్రశీర్ష న్న ములఁ గప్పి మిన్నెల్ల

నిల సహస్రపాద న్న ములను గ్రమ్మి

నెలయుఁ బ్రొద్దు నేత్ర న్న ములుగా వెలుంగ న

గంబు తా హిరణ్య న్న గర్బుఁ డయ్యె. 4

తే. నీరు వెడలంగ తెల్లని న్న నీరదమ్ము

లలఁతి నుదికిన తెల్లని న్న యంబరముల

పగిది ధరియించి నగరాజు న్న నగజ లేని

శర్వు భసితార్థకాయంబు న్న సరణి మెఱయు. 5

- ఉ. పెంటుల పల్కు తీయముల శ వేయు విధంబుల సొక్కి తూలుచున్
దంటనంబు లేచ్చ దరిఁ శ దార్జనునట్టి పుణంగుతేండ్లకున్
పెంటనె రేకు లెల్ల విడ శ విప్పిన తామర తెల్లపెల్లలన్
బం టయి పట్టుచుండె గిరి శ నాథుడు చల్లని నీడ లబ్బంగన్. 6
- తే. స్కంధముల నీలకంఠ సం శ ఘాతములును
దరువులం దహిహారముల్ శ తరళ శాఖ
కాగ్ర బాహువితానంబు శ లమర నమిత
రుద్రులను దాల్చినట్టులీ శ యద్రి యొప్పె. 7
- తే. వ్రేలు నల్లని కలువలు శ వీను సొమ్ము
లుగను లొడ్డుగ పుప్పొడుల్ శ పొలయుచెక్కు
లుగ నులప యు క్తనై కత శ రుచులనిచయ
మీను నీరము దాల్చు గి శ రీంద్రుఁ డెలమి. 8
- తే. అచట రాజీవరాజీవ శ శాశు లలరు
నుషముష తరుచ్చాయ శ లొప్పు మీటు
మతియుఁ గాంతాలకాంతలె శ వజ్రలు సురల
సుదతులకు సోఁకుమూఁకల శ సోఁకు లేదు. 9
- తే. ఆమరు లచ్చుతు మెప్పించు శ నాళఁ దవిలి
మేరుశృంగాలఁ గొని నిల్చి శ నారు గిరిని
నంచుఁ గవివరు లాడు వశ ల్కగునె కల
యంద మొన్నత్య మిందు సం శ దమర సేమత. 10
- తే. పేరికెక్కిన యొక మేటి శ బేరినండి
వలెను రై వతకమునుండి శ ప్రసములను
గొల్చి యుజ్వలమణిరాశి శ కొదవ లేక
లోక మెల్లప్పుడున్ గొనుకే దేకువ మెయి. 11
- చ. బిసరుహబాంధవుండు బలు శ వెట్టల గుప్పుచు మండుచుండ నే
దెస నరవిందబృందములు శ దీపిల్ నావృథివీధరంబునన్
బిసములు వంగఁదమ్మిపువు శ పే న్మునుఁదేనియ లాని మేన మ
తైసఁగుట నెండవేడి గణితయింపవు సొంపవు తేటిదాటులున్. 12

తే. వేలకొలదిని గనులట్ల శ విచ్చు పువులు
వెలయు నొక్క మహోర్విజ్ఞ శ విభుని వజ్జ
రాజితం బగు గందోపశలం బొకండు
సురపతిన్ మోయు చొదంతి శ సొంపు నింపు. 13

తే. అరుణుచే జాజువాలు కాయముల వెలయు
తరణి హయములు వెదురుక్రొం శ దలిరుటాకు
పసిమి నెసలారు నయ్యది శ పచ్చరాల
కాంతి రెట్టింది పచ్చనై శ క్రాలు మరల. 14

క. అన్నగమునఁ బన్నగభా
స్వన్నగ వనసీమ, గరళ శ వహ్ని యడఁగు ను
త్పన్నపయోదంబులు, సా
రెన్నవసీరంబులంగురరిసి తడుపుటచేన్. 15

క. ఇను కిరణంబులు వ్యాపిం
చిన నినకాంతోపలములు శ చెఱఁగును నిప్పుల్
కన గుణములు పాత్రగుణం
బున బహుగుణితంబు లగుట శ భూద్రము తెలుపున్. 16

ఉ. నిచ్చలు చూచుచున్న మల శ నీటలు వెన్నుని కన్నుతోయికిన్
ముచ్చట లీనె నాయెడల శ ము న్నెపుడున్ గననట్టి వింత సౌ
రచ్చుపడంగ; నట్టిదె క శ దాక్షణమున్ నునుఁ గ్రొత్తక్రొత్త సొం
పచ్చుపడన్ గనంబడుచె శ యౌ రమణీయత తెన్నఁ జిన్నెగన్. 17

చ. అనువుగఁబల్క నేర్చిన వి శ హంగములన్ దనరారు తన్నగం
బును మన ముల్లసిల్లఁ గన శ మోమును నెత్తిన గోము జూచి యా
వనరుహనాభతోడఁ బలు శ పల్కుల నర్మ మెఱుంగు ప్రోడ గా
వున బలు డాలుకెంబెదవి శ పొల్పుగు దారుకుఁ డిట్లు వాకొనెన్. 18

—* దాడుకుడు రైవరకాదివి వర్ణించుట *—

తే. ఆవృ తామిత సర్వ శ దిగంబరుం డు
దగ్గఱ్ఱంగాప్త గోమూర్తి శ నధివసించు
ప్రోడ శీతాంకుకోటి విశభూషణండు
నైన నద్రీకుఁ గని యెవ్వ శ రబ్రపడరు. 19

తే. పైకి వెల్వడు కాంతులే శ పగములుగ
న స్తమించుచు నుదయించు శ నర్కశకులు
పార్వముల వ్రేలు గంటల శ భాతి మెఱయ
నద్రి దిగ్గంతిలీల శ ననుకరించు. 20

క. అసమాననవాంకు కమై
పస గల హరితా సువర్ణ శ వసుధః జెలఁగి యీ
వసుధాధరమ్ము హరితా
అసమాననవాంకుకున్ గ శరము పోలు నినున్. 21

ఉ. ఇందుని బింబమందు స్ఫురియించెడి కం దది ముందె యుండు నా
కం దరయంగరాని వెను శ కం గల చంద్రునిమూర్తి సౌరు శై
లేందుని సానులందు వసి శ యించెడి వారలు కన్నువిందుగాఁ
గందురు సుందరాంగుల చోకాటపు మోముల గోములం బలెన్. 22

ఉ. డోసముఁ బాపుకోర్కి బతిశతుండు భృగుస్థలినుండి క్రిందికిన్
వీసమునుం భయంపడక శ బిట్ట రయంబున దూఁకు భంగి నే
ళ్లీనడిఁ జట్టుబండల పయిన్ బడి శీర్ణముగాఁగఁ దుంపురుల్
వాసిగ నింగి ముట్టి త్రిదిశవ ప్రమదా స్మరతాప మార్పెడున్. 23

మ. ఒకచో మేఘకదంబముల్ నిలిచి విశద్యత్కాంతకార్తస్వర
ప్రకటానంతరుచిన్ దలిర్చి యసలాశరన్ జాతకార్తస్వర
ప్రకరాపేతముగా జలం బిడును భాశ్వద్భామపుల్ వేఱ యొం
దొకచో నద్రి పిశంగవర్ణమున సంశయోజించి భాసిల్లెడున్. 24

తే. ఇందుకరముల రిక్కల శ నెత్తి నిలుచు
నద్రి శిరముల జానొందు శ నాకసంబు
చటియలం గ్రమ్మి వెలయేళ్ల శ జలము లనెడి
నమ్మకము గల్గఁ జేయు నశనారతంబు. 52

మ. ఒకచోటన్ బటికంపు రా తలుకు చెన్నొందంగ జాల్వాటి వే
రాకపీమన్ హరిసీలరత్నరుచు శే శ పొందంగఁ జైఁ బాటి. య
ర్కకుమారీజలసంగతిన్ వెలయు గం శ గాభంగతుంగచ్చవి
ప్రకరం బీను గిరీంద్రనిరతరురీ శ శారం బుదారంబుగన్. 26

- ఉ. మేరుసమాన వప్రచయ శ్ర మేదుర సన్మణి సాను రాగముల్
సౌర విలాసిమణుల శ్ర చక్కఁదనంబుల గెల్వఁ జాలు నం
భోరుహపత్రనేత్రల స శ్ర మూహము వల్లభులందు సానురా
గేరితదృష్టి నిల్చి తమ శ్ర కించుట పొందగు నచ్చటచ్చటన్. 27
- క. బంగరు రేఖలు సుధ రం
గుం గల యీవెండిగోడ శ్ర కొమరారును మే
నం గలయ భూతి మెఱయఁగ
నింగలపుంగంటితోడి శ్ర మృడు నిటల మటుల్. 28
- క. అతి గురువు, లమిత జరఠము
లతి లంబ పయోధ రాలశ్రసాలసములు సం
తత వసుభృద గమ్యలు పరి
ణత దిక్కరిక లగు తటుల శ్ర నగము భరించున్. 29
- ఆ. ఈ సువర్ణ తటము శ్ర భాసిల్లు వహ్నిగాఁ
బూచినట్టితరుల శ్ర పువ్వులందు
నకులు గప్పఁ గప్పు శ్ర లలరెడి ధూమశో
భలఁ దలిర్చుఁ జూడు శ్ర వనజనయన. 30
- చ. వికసిత పుష్ప సంభరిత శ్ర విశ్రుత కాంచన భూజ రాజితో
సకల దిగంతముల్ పసుపుఁ శ్ర జాయ వహింపఁగ నింగి దాకి మే
రు కుధర సానుతుల్య తట శ్ర రూధులఁ దాలుచు నద్రి. కాన త
న్నికటపుదేశమెల్లఁ గను శ్ర నిత్య మిలావృత వర్ష సంపదన్. 31
- చ. కనులకు వింతవింత లగు శ్ర కాంతులు బండు వొనర్ప రోమముల్
దనువుల భాసిలంగ బలు శ్ర తావులయందుఁ జరించు లేళ్ళు కొం
డను గల రత్నభాగములు శ్ర డంబుగ జంగమరూప మొంది యీ
యనువున గోచరించినటులౌను జామాః గనుమయ్య యచ్యుతాః 32
- ఉ. ముప్పది వత్సరాల్ వయసు శ్ర మున్నరికన్ గనుగాన నట్టి బ
ల్పొప్పిన యేనుగున్నలు సశ్రముద్ధతి నాడును దమ్మిపూలతో
నొప్పులకుప్ప లౌ నిజత శ్ర లోదరు లొద్దను సిద్ధసంఘముల్
దెప్పరమంది దెందము గగడింది స్వరంబులనల్పు గానముల్. 33

మ. తమమందుం బడి దైవయోగమునఁ దగ్ధదైన్యంబు వోయు క్త కా
లము వాంఛించెడి వేషెలుంగుదొరకున్ శ్రీ లాతుల్ దరిన్ జేర సా
ధ్యము కానట్టి తదీయపావనకళశ్రస్థానముల్ గూర్చ నో
ర్పు మెయిన్దాము వహించు నీశిఖరి నాశరూఢంబు లౌ నోషధుల్.

ఉ. తేనియ లానఁగా ముసరు శ్రీ తేటల కోటలు కాటు కౌను, బూ
లౌను గనుల్ వనస్పతుల శ్రీ యందపుస్కంధములే భుజంబు లౌ,
వానిని బట్టి వ్రేలఁబడు శ్రీ పల్లవముల్ మృదుపాణు లౌ, నిటుల్
మీనవిలోచనామణుల శ్రీ లీలల నేరెడి నీగిరిన్ లతల్.

35

క. బహు లయ సంగతితో నీ

విహంగములు పాడు, నీప శ్రీ విటపి వనమునన్

విహరించి కలఁచుఁ బవనుం

డహంకృతిని ఘనవితాన శ్రీ మటు నిటు చెదరెన్.

36

ఉ. ఇమ్ములలో వసించు నిధు శ్రీ లే నిగమప్రకరస్థ మంత్రరా
జమ్ములఁ బోలి పాపతతి శ్రీ సంగతిఁ బాపు శుభంబు లోము శా
స్త్రమ్ము లెఱుంగు విప్రుల వి శ్రీ ధమ్మునఁ; దజ్జలు చెప్పఁ జిత్త శౌ
చమ్ము గలట్టి వారెఱుంగఁగఁజాలుదు రన్యు లెఱుంగ రింతయున్.

37

తే. ప్రియను బింబోష్ఠి మోము చుం శ్రీ బింబు కిన్న

రుం గనుచు మెచ్చు నొక్క తురంగవదను

డతఁడు కుచభారనతమధ్య శ్రీ నతివఁ గౌఁగి

లింపఁ దురగాంగుఁ డరసి హార్షించి మెచ్చు.

38

తే. శైలమందున వెలయు తశ్మాలతాల

వనము నరయుము దట్టమై శ్రీ వనజమిత్రు

కరము చొరనీడు చూడనీ శ్రీ కాననమున

నలరు లమరని యొక లత శ్రీ యైనఁ గలదె?

39

సీ. రమణీయదంతాభి శ్రీ రామాకృతులు వారు

రమణీయదంతాభి శ్రీ రామము లివి

యమలశిలామేఖ శ్రీ లాంతాకృతులు వారు

లమలశిలామేఖ శ్రీ లాంతము లివి

మణిచిత్రకటకసంశ్రవన్నాకృతులు వారు

మణిచిత్ర కటకసంశ్రవన్నము లివి

స్నిగ్ధగండస్థలాశ్రవీతాకృతులు వారు

స్నిగ్ధగండస్థలాశ్రవీతము లివి

తే. పృథునితంబనమంచితాశ్రకృతులు భయము

నగుట నారీలలామలీశ్రయదిగిరాడ

ధిత్యకలయందు విహరింతుశ్రనిత్యమిచ్చు

కనుగుణంబుగఁ గంటివేశ్రయజ్ఞనాథః

40

తే. కొన్ని మాత్రమే మగరాలశ్రగౌనబుతున్న

లలము తెల్లని వెండి తాళపులు కొలంది

తడవు క్రిందట మబ్బులు శ్రవిడిచినట్టి

బుడగ లుడివోని నీటి సొంతపును వహించు.

41

మ. ప్రియసాంగత్యసుఖంబు నెంచి జనమున్ శ్రవీద్మోండు నేకాంతమ

వ్యయమారాగ్నిఁ దపించుచున్ గనులక్రేవల్ సుంతమూతల్ వడన్

భయమున్ జెందెడి యౌవతంబు గనియంతన్ నెచ్చెల్లల్ చుట్టుమూఁ

గి యిటన్ గాసిలుచుండి రారయుము చక్రక్రీః యాదవోద్ధారకాః 42

ఉ. కీచక వేణు సంతతులు శ్రక్రిక్కిఱియన్ జమరీగణంబు పె

ల్లెచిన వాలరోమ మొకశ్రతేనియు చిన్నము గాని రీతిగాఁ

బోచుకొనంగ నిట్టునటు శ్రపోవక నిల్చును వాయుపూర్ణత

త్కిచక రంధ్ర నిర్గమిత శ్రగీతిరవ శ్రుతి ముగ్ధమై నటుల్. 43

మ. నునుముత్యంబుల డాలు పాల సిరియున్ శ్రబొల్పారఁగా సీరమున్

ఘనముల్ నింపఁగ వాపికాతతిఁ దదంతర్గ్లిన నీలాశ్మఖం

డ నిశాత చ్చురికాఽసితాంశువులు గ్రశ్రన్నన్ స్వచ్ఛమౌ తజ్జలం

బును నీలీనలిలంబుగాఁ బరిణతంశ్రబున్ జేయు నీ యద్రిపై. 44

ఉ. అందఱకన్న మిన్న యగుశ్రనంబుజవక్త్ర నొకర్తుఁ బ్రేయసుం

దందఱ వీడి చేరఁ జవిశ్రప్రార్థన సేయఁ దిరస్కరించియున్

దెందమునందుఁ గిన్న విడిశ్రతీవిగ నిందుఁ జరించు భర్తకున్

మందముగాని సౌఖ్య మిడిశ్రమానభతీఘణి పొంగు నాత్మలోన్. 45

తే. కెంపు మిన్నులు పయిఁ బర్వఁ శ్ర గిరణ మొకటి
వేయి వలెఁ దోఁపఁ జుండుని శ వే వెలుంగు
గాఁ దలఁచి పద్మిని నిసిన్ బ శ గంటవలెనె
వికచ కోకనదత్వమ్ము శ వెలయఁ బూనె.

46.

ఉ. జంకును గొంకు లేక తన శ సన్నిధి నంకమునన్ జరించు నీ
వంకలు స్వాత్మజాతలు స్వశభర్తృగృహంబును జేరఁ బోవుచో
నింకని వత్పలత్వమున శ నిందలి పక్షివిలాప మెంచుచున్
బింకము వీడి తోడ విల శ పించెడి నిన్నగ మన్నటుల్ దగెన్.

47

క. విటపానమితలు బంధర

విట పాన సమృద్ధ వృక్ష శ వితతి దలిర్చున్
పటుపాక పిశంగలతో

త్కట సూన రజః పిశంగ శ కటకము లివి గాన్.

48

మ. గిరి శృంగంబులనుండి జాతీ పడుచున్ శ గ్రీవాడలం జేరు ని
ర్మరనీరంబులు రత్నకాంతు లలమన్ శ సంజాత శృంగారది
క్కరిశుండంబును బోలు, నిండుని ధనుః శ ఖండంబు వ్యత్యస్తవై
ఖరి వ్రేలంబడినట్లు గానఁబడెడున్ శ గంజాక్షః కన్గదే.

49

చ. పలుపలు రంగు లీను సుర శ పాదపచారు సుమంబులన్ గడున్
జెలువము లొప్పుఁగూర్చిన విశచిత్రపుదండలఁ బోలునట్టి పు
ల్గల పురు లద్రిరాట్టిఖర శ కోటికి శేఖరపంక్తిఁ బెట్టిన
టుల కనువిందుగా నగపరడున్ క్షణకాలము తేటి చూడుమా.

50

చ. అమృతము గోరి మంధరధరాంతికసీమకుఁ జేరు దివ్యసం
ఘములను బోలువారు, సుఖ శ కాములు కోకనదారుజాక్షిధా
మములఁ జెలంగువారు నిజ శ మానినులుం దమతోడు గాఁగ శై
లము దరులన్ నవీనరతులన్ సుఖియింపక మాన రెన్నఁడున్.

51

ఉ. తెల్లని పూలదుప్పటిని శ తీరుగ కాయము నెల్లఁ గప్పి లో
నల్లన నంగభాగముల శ నార్పెడి యాగరవప్రధూమ మ
బైతెడ పావురా మెడల శ హెచ్చుగ నల్పు వదల్పు నల్పు రం
జిల్లు మొయిళ్ల పిండు వెలసెన్ గిరి కెత్తిన ధూపధూమమై.

52

అ. వె. విగతదోష రత్న శ విస్తృతకిరణముల్

కలసి మింటఁ జిత్ర శ గతులఁ దోచు

గుడ్డకూన్య మైన శ గొప్ప చిత్తరు వని

భవరు లబ్ధిపడుచుఁ శ గందు రిందు.

53

ఉ. మారుతశీత మై శిఖర శ మండలినుండు సుఖాభిలాషు లౌ

వారలకున్ ముదంబు గొలుకవన్ జల మెల్లఁ దొరంగి తెల్ల నౌ

శారదవారిదంబుల వెశనన్ దెరలట్టుల నిల్చి యిమ్మహా

దారనగం బుదారచరితమున రూపున మిన్ను దన్నెడిన్.

54

సీ. మఱియు భోగస్థాన శ మాత్రమే కా దద్రి

ముక్తజనాశ్రయం శ బును జుమయ్య

మహితపుణ్యుల యెడ శ మైత్రి దుఃఖులయెడ

కరుణ సుఖులపట్ల శ నరిది ముదము

పావులయెడ నుపేక్షపద్ధతియు నాల్గు

శుద్ధిమార్గంబుల శ బుద్ధి నెఱిగి

యస్మితారక్త్యవిరద్యాభినివేశవై

రములను నైదు క్లే శ కముల మాపి

తే. ప్రకృతిపురుషులు వేఱన్న శ భావ మరసి

చిత్తమును శూన్యవృత్తిగాఁ శ జేసి యెపుడు

బీజయోగంబు సాధించి శ విమలముక్తి

కోరు సాంఖ్యులకీ కొంఠ శ గొప్ప యండ

55

తే. అర్కకిరణాలు తరువిటశపాంతరముల

నుండి మరకతభూములం శ దోలి వ్రాల

నచట మెఱవెడి యణురేణు శ నిచయమొందఁ

గలిగె నవనతశితికంఠ శ కంఠలక్ష్మి.

56

చ. నిగనిగలాడు నీలిమను శ నేటయి వీణియ మీటులందు జా

నుగ నునుతంతులం జెలఁగు శ నూతనగౌరవములన్ వెలార్చు తే.

టిగములు పజ్జ మూఁగి కడు శ రీవిగ వీనుల విందొనర్ప నే

మగువ నమస్కరింప దభి శ మానము వీడి నిజేశుఁ జేరుచున్.

67

ఉ. సాయపువేళ రేపెలుగు శ్రవల్లని చాయలు చల్వరాల పై
గాయఁగ మెల్లఁగాఁ గరఁగి శ్రకాల్వలువాతిన నీళ్లఁదోఁగి జ్ఞా
లాయతసూర్యకాంతమణుశలన్ రహి గొల్పెడి వహ్నికీల లం
దాయత మౌ మహావృత మశహంబులఁ దీర్పు గిరీంద్రసానువుల్.

సీ. అధికపిశ్రీలును శ్ర నధికపయశ్రీలు
పటుకమనీయసం శ్ర పత్తిఁ జెలగ
పవమానసుతుజవ శ్ర వివిధసంచారముల్
వివరింపఁజాలెడి శ్ర విభవ మెనఁగ
లలితావిరతరామ శ్ర లక్ష్మణాంచితములై
వీనువిందానరించు శ్ర జాను మెఱయ
నీరైవతకగిరి శ్ర జారతాస్థానులై
యెన్నెన్ని సరసులో శ్ర వన్నె గాంచు

తే. వరలు విక్టోండ *భరితకశ్రబంధభంగ
ములును" పవనజజవమునఁ శ్ర బలితములును
సతతమరహితరామలక్ష్మణములు నయి
సరసు, లలనాకుభవసూక్తి శ్ర సామ్య మెనసి.

58

క. కలభైరవరీతి ముదిత
కలభముల రవంబు లెల్ల శ్ర కడల నలము ని
మ్మల నెల్ల వనములం జను
రులుఁ గాంచనరత్నఖనుల శ్ర రోచులుఁ దోచున్.

60

* మూలమున "అధికపయః శ్రియమ్" అను శబ్దశ్లేష మాంధ్రీ
కరణమున ససాధ్యము. ఒక యర్థమున "అధిక, పయః శ్రీ" అనియు,
రెండవయర్థమున "అధికపయః" అని, "అధికపి" శబ్దబహువచనాంత
రూపము తెనుఁగునఁ గుదురదు. కాన, ఆయర్థమును విడిచి అర్థశ్లేష
మున కనువుగా కబంధ=నీటియొక్క; భంగ=తరఁగలచే; భరితములని
పరసుల పక్షమునను, కబంధ=కబంధుఁ డనేడి రక్కసునియొక్క;
భంగ=నాశనముచే; భరితములని రామాయణపక్షమునకు సరిపడునట్లు
"భరిత కబంధభంగము" అని యొయొక్కతావున మాత్రము మూలము
విడువఁబడినది.

తే. కస్తురిమెకాల రాయడి శ గంధిల మయి

రల్లక మృగాంగకముల స్ఫుర్యసుఖ మాని

వేణురంధ్ర నిర్గతగీతి శ వినుచు వాయు

వలరు రాగియు బలె శ విషయానుషక్తి.

61

ఉ. ఈ నగసాను భూములను శ హేళి మరీచుల దవ్వ సేసి సం

ధానము చేసి చీకటిదిశనంబుల రేలని భ్రాంతి గొల్పి యిం

పూనఁగ నల్లమబ్బుగము శ లొయ్యన దంపతులన్ విలాస ఫే

లానవతశ్రమం బుడిపి శ యవ్యయమోదము లందఁజేసెడున్. 62

చ. కటములపై మదం బడరి శ కాఱగఁ గండువు దీర్చుకో మబో

త్కట మగు దంతి పూవులను శ దాలిచి నేలకు వంగినట్టి యా

కటక మహీరుహంబు విఱుగన్ బొడవన్ నెలవేది యల్క మై

పటువిషవహ్ని గ్రక్కె ఫణి, శపాపుఁ గదాఁ చెడు కిన్న స్వార్థమున్.

మ. సకలైశ్వర్యమహానిదాన మగు నీశశానుండె శీతంబునన్

బ్రకటార్తిం బడి కట్టఁ గప్పకొన మేనన్ సాంద్రినాగాజినం

బొకటే దాల్చు హిమాద్రిః సీగిరినొ ద్వంశద్వోపప్లవం బింత గ

ల్లక నిర్బేదయు సంతసిల్లు ఋతుసాశకల్యోదయన్నిర్వృతిన్. 64

ఉ. చుట్టును దెల్లరా తళుకు శ సౌంపులు నింపఁగ మధ్యనూత్నముల్

దట్టములైన మబ్బుల విశధంబగు కానల కోనలూని యీ

గట్టులమిన్న భస్మపునిశగరపుఁ బూతలఁ దెల్లనై మెయిన్

గట్టిన నాగబంధముల శ నల్లన యైన త్రిశూలిఁ బోలుఁ దాన్. 65

చ. వికసిలు తమ్మిపూలు కనుశ్రవిం దొనరించెడు రెండుగట్టులన్

బ్రకటిత మౌ నదంబులఁ గరరంబును బోఁగి శ్రమంబులాఁగి స్వ

ర్ణ కృత విభూషలం దొడిగి శ నాజెపు పైక్షవమద్య మాని పొ

ల్లకల పయంటలన్ దొలఁగఁ శ శ్రోతురు యాదవవీరకుంజరుల్. 66

చ. మలఁగల పెండిగోడల సకమంచిత దర్పణ నిర్మలంబులం

దలమి తమోహరార్కకిరణావళి యవ్వల పెన్ననున్న ను

జ్వల వసు కందరంబులను శ బర్వఁగ నయ్యెడ వల్ప జాణు యో

షల కుదయింపఁ జేసెడిని శ సముఖఁ డయ్యును హేళి లజ్జలన్. 67

- * ఉ. ఈగిరి సీరపాణి ధరియించిన చేలమువోలె నల్ల నై
వేగయు తానిలాహతి దిశవిన్ భ్రమియించుచుఁ దుంగశృంగరా
జీగతి నొప్పు మబ్బుగమిశ్రచే బొలుపొందుచు సంభ్రమాన న
భ్యాగతుని న్నెదుర్కొనఁగ నాదట లేచుచు మన్నటుల్ తగెన్. 68

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
రైవతకాద్రివర్ణనంబును దారుకుఁడు
రైవతకాద్రిని వర్ణించుటయు ననెడి
చతుర్థాశ్వాసము
సమాప్తము.

—•—

- * ఉ. ఈగిరిరాజు కానఁబడెన నితటి నీగతిఁ జేరినట్టియ
భ్యాగతుని న్నెదుర్కొనఁగ నాత్రముతో శిఖరాభయై మరు
ద్వేగవిదూత మొటదిరిగి వ్రేలుచు సీరి ధృతాతిసీలవా
సోగతిఁ గ్రాలు మబ్బుగమిశ్ర సొంపెనలారఁగ లేచెనో యనన్.
అని పాఠాంతరము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

పంచమాశ్వాసము

—* స్కంధావారసన్నివేశాదివర్ణనము *—

చ. ఇటువలె దారుకుండు వచిరయించిన పల్కులు సూన్యతంబు లై
పటుగతిఁ బ్రేయసీ సదృశభావము నొందుచుఁ జారుమాధురీ
పటిమను గర్జ పేయముగ శభాసీల శౌరియు సాంద్ర కాననో
త్కట తట భూధరంబునను శదా విహరింపఁగ నెంచె నయ్యెడన్. 1

మ. ద్విపరాజంబుల వైజయంతులను భూవిస్తార సంవ్యాప్తులన్
సుపరీతం బగు పద్మనాభు బల మశ్శత్రుద్రంపు శృంగంబులన్
విపులాంచత్కడశీ వనావళుల నుశ్రీవిస్తృతి వ్యాప్తులన్
సుపరీతం బగు కొండ యండఁ జనఁగారశోభిల్లు మార్కొండయై. 2

మ. అల భాస్వత్కర మంబరాంతముల నశ్రల్లల్లన్ స్పృశింపన్ హరి
ల్లలనల్ “లోకులు తమ్ముఁ జూతు” రని మంశదాక్షిత్తి తో ముగ్ధులుం
బలె నేనల్ చను త్రోవ రేఁగి కడు సాంశ్రద్రం బౌ ఫరాగంబును
ష్ట్రీల సత్కంఠ కడారువున్ బయి సమారచ్చాదించుకొం ద్రొయ్యనన్

పి. అలిక మాదిగ దశశస్థలములం దెనఁగు నా

వర్తమ్ములే జలారవర్తములుగ

రాజ్యాదికుభఫలశ్రవదము లై యొప్పారు

ముత్తైమ్ములే యాణిముత్తైములుగ

సౌగంధ్య గుల్మేడు మెడన్ శ సౌమ్మై యలరు దేవ

మణిగణమ్ములే దేవశమణిగణములు

స్వామి సౌభాగ్య సంశవర్ధన గళ రోచ

మానంబులే రోచశమానములుగ

తే. విభ్రమ స్ఫుర దూర్ములే శ విభ్ర మోర్ము
లుగఁ జెలంగఁగఁ జార్పవంబు శ లొగి నలముచు
రయమునకుఁ 'బెట్టినది పేరు' శ లయి వెలయుచు
నశ్వనేనలు వార్ధుల శ ట్లవని నలమె.

4

తే. కుంభములక్రింద నాటినంశకుశముఁ దోల్చి
కరుణ పుట్ట గీపెట్టుచుఁ శ బఱచు కరియు
బరువిలఁబడంగ నెగురుచుఁ శ బఱచు నొంచె
దారి నొందొంటిఁ దారి భీతంబులయ్యె.

5

తే. చంచలాగ్రపదమ్ము నుశచ్ఛలిత చామ
రాభిరామ మౌ నశ్వంబు, శ నర్థ మీలి
తాక్ష మౌ దంతి నొక గతి శ నరనె జనము
ప్రీతిఁ గూర్పుఁ గదా! యెల్ల శ జాతిచేష్ట.

6

ఉ. వింతగ నన్ని రొక్కపటి శ ప్రేక్షకు లెల్లఁ గరేణుభీతమై
గంతులు వైచుచున్ బఱచు శ గర్దభి వీఁపున జీనువాసి యె
క్కింతిపురంపుటింతి గళితాంబర మైన నితంబబింబమొ
క్కింతయు మాటుకో నెఱుఁగశకే యిలఁ గూలుటఁగాంచి యెంతయున్

తే. నగము పొంగింతపు నేల పై శ నడచు తేర్ల
చక్రధారల నలఁగు ప్రశస్తర రజముల
నాదుకొని భూరజము మీంట శ నబ్దమా లయి
ఖర తనూరుహ ధూసరశకాంతి మించు.

8

తే. గొరిజ తాకిడిఁ జెదర మిశ్శణురులు పలక
దేరు రానేల పొంతల శ దాదులందు
వారువంబులు పేరెముల్ శ వాఱు గిరిని
దోళ్లు వాయించునట్లు చశప్పళ్లు పొడమ.

9

తే. ద్వివిధవేగమ్ములన్ మాన్పి శ తీర్చి సమత
మువ్విధంపు కళాఘాతశముల నెఱుంగు
రౌతు నడిపించు నొర! యాశ్రరట్టజమ్ము
లలితపారుష్య మర్థ పుశ్లాఱియితంబు.

10

- ఉ. యాదవసేన లగ్గిరి విగ్రహారము సల్పెడి తావులందునన్
మీదికి లేచు ధూళితతిగ నింగిఁ జరించి హిమంబు వైఖరిన్
బైదలిపిండు కనవల గ వక్ష్యపుసాంద్రత లిన్మడింపఁగాఁ
బ్రోది యొనర్చి మేలిమురుగవుల్ గనె దిజ్ఞాఖపాళిఁ గప్పచున్. 11
- మ. కరికుంభంబులఁ జీల్చుచోఁ దగులు ముగ్ధకారాగి గోర్పందులం
దిరపై యుండెడి సింహసంహతుల నెంతే శత్రులం బోలి తెం
పరులై చంపిన రాలు ముత్తేములు గుగ్గళుల్ గుప్పలై యొప్పు ని
ల్చిరి యద్రీంద్ర గుహా గృహంబులను జగక్రివ్యహాపిరోత్తముల్.
- చ. ముకుకొన బట్టినంత గడుశ్రమూర్చిలు సర్పము సాంద్రపంక యా
వక రమణీయ కాంతులను గ భాసిలి వ్రేలెడి పుచ్చ మొప్పు ది
వ్యకళ రచింపఁ బడ్డ విహారగాధిపు చిత్రము గలు పెక్కెమున్
బ్రకటముగా గ్రహించి హరి గ పజ్జ బస ల్ది రన్యభూపతుల్. 13
- మ. జనముల్ చేరిన తావులన్ దరుమహాగ్రధాయాసుఖం బున్న ముం
దునకున్ సాగు మణిత సౌఖ్యముల నెంతో మంచి తా వబ్బు నం
చును లో నెంచుచుఁ బ్రస్తుతాశ్రయము త్రోవచున్ లోక మత్యంత మొ
య్యన నాగామిసుఖాభిలాషఁ గల మారహాత్మ్యంబు సామాన్యమే!
- ఉ. ముందుగ నేఁగి యొక్కఁడు చరమాచరుఁ డర్పనివాస మొక్కఁ డా
నందము మీఱఁ గాంచి జతగనంబునఁ బిల్చిన వేఱ యొండు తా
వొందఁగఁ బోవు నైనికుల గ యుద్ధతి కాకులుండై ప్లతస్వరం
బొంది స్వకీయులన్ బిలుచు గ నుద్యత జాహువుతో దవిష్టుండై. 15
- చ. వనతరువుల్ వదాన్యతరు గ వారము కాకయుఁద్రోవఁ జాల డ
స్సిన హరి నైనిక ప్రజకుఁ గ జిత్త మెలర్ప శ్రమంబు వాపి కూ
ర్చెను సుఖమున్ సుధా రస నిగ్గిక్తము లైనటు చిత్ర మో ఫల
ర్థిని విట పార్వి తాంబర పరిగ్గిక్తియ లిచ్చెను గల్పకంబు లై. 16
- ఉ. పల్లకి మున్నుగాఁ గలుగు గ వాహనముల్ డిగు భూమిపాల నం
పుల్లసరోరుహాననల గ మోముల మేలి ముసుంగు జాఱఁగా
నుల్లమునం భయోత్సుకత గ లొప్ప క్షణం బరయంగనేర్తు రం
దెలరు దవ్వు పొండని వగచించెడి కంచుకి గన్మోఱంగుచున్. 17

- ఉ. అంతిపురంపుటింతుల హారయంబుల జీనులనుండి దింప న
త్యంతనియోగముల్ బడయు శ నాయధికారులు మార్దవాత్తబా
హ్వంతరముల్ స్వకంతముల శ నంటఁగఁ గొఁగిలి నొంద స్వచ్ఛను
స్వాంతపవిత్రు లొట మఱి శ యయ్యెడ ముద్దిడుకోరు చెక్కులన్.
- మ. పలు వన్నెల్ గల పూలదండ లమరింపన్ జూడ జానైన చం
చలనేత్రా కబిరీభరంబు నొక వృక్షచ్ఛాయ నీక్షించి నె
మ్మి లనత్పించపరాభవార్తి గని భూమీజాగ్రమున్ వీడి ద
వ్వలఁ బాతెన్ గుణిపజ్జ నీర్వ్య గల యల్పుం డెన్నఁడే నిల్చునే?
- చ. నిగనిగలాడు క్రొంబసిఁడిశనిగుల నల్గడ విస్తరింపఁగాఁ
దగి యురువంశ కేతనవిశతానము నింగిఁ జెలంగు గబ్బిమ
బ్బుగములఁ దాఁకు నున్నతులఁ శ బొల్పుగు తేరుల బారు లొప్పె బా
గుగ నల కొండదండ నెలకొన్న యలంతులు గుండులో యనన్.
- ఉ. ఛాయలఁ జిమ్ము చున్నతు లెశనంగఁగ సంతతభూతిరేఖలన్
బాయక యాణిముత్తెముల శ బారుల తీరును గైరికాది సాం
ద్రాయతర క్తిమల్ వెలయు శ యాదవనాథుల బల్గుడారు లు
చ్చాయ సమంచితమ్ము లగు శ సామజరాజములట్ల రాజిలెన్. 21
- చ. కరము పటీకుటీరములఁ శ గట్టిన కాండపటాశినందులన్
జొరఁబడు గాలి రివ్వల విశసుళ్లను జెమ్మట బిందులాట, రా
జరమణు లంత నిద్దుర లెశనంగ సుఖంబులఁ బారవశ్య మొం
దిరి నునుఁబచ్చికల్ సహజశనిర్మలశయ్యలు గాఁ దనర్పఁగన్. 22
- ఉ. చెమ్మట లూరఁగాఁ దడిసి శ స్వీయకథావళి విస్తరించు స్వీ
య మ్మగు రైక గోటికొన శ లైన క్షతంబుల రేఁప నూడ్చి చో
ద్యమ్ముగ బాహుమూలకుచశదర్శన మిచ్చు కృశోదరీలలా
మమ్మును నేత్రపర్వముగ శ మ్రాన్పడి చూతురు యౌవనోద్ధతుల్.
- ఉ. దం డటు లయ్యెడన్ విడియఁ శ దత్క్షణ మావణికుల్ చొకాటపున్.
నిండు గుడారముల్ నిలిపి శ నేటగు బాటకు రెండు ప్రక్కలన్
మెండగు వస్తుజాతులను శ మించు బజారుల వేటు వేటుగా
నుండెడు ఫక్కి నెక్కొలిపి శ రుత్తుకురై క్రయకుల్ భ్రమింపఁగన్

మ. “ఫలమల్పంబు శ్రమం బనల్ప” మనుచున్ శ్రావించ కే మట్టియుం
డలుఁ గఱుగ్ గొని జట్టు చుట్టు నిలువన్ శ్ర దద్వీతిఁ గుండేలు మ్రాఁ
కుల మధ్యంబున నుండి దూఁకఁ గని యొక్కొం డష్ట వారించి వా
రలఁ గారుణ్యము మీఱ నా శశకమున్ శ్రరక్షించె మెచ్చన్ జనుల్. 25

చ. విడిదల చెంగటన్ బెదరి శ్ర వేగమ పర్విడు లేడి వెన్న నె
వ్వఁడు విలునమ్ముఁ బట్టి చనశ్రవాంఛయునుం గొనఁ డట్లు లెనఁ దా
నుడుగదు లేడి పర్వ, వరశ్రయోధలతాంగుల వీనులంటఁ బ
ర్వెడు కనుచూపు తూపులకున్ స్వీయదృశాపజయంబు నెంచె బో! 26

ఉ. త్రోవ జనించు నాశ్రమము శ్ర ద్రుంగునటుల్ పడకింటి నెజ్జ ని
టే వెలయించి సొమ్ములు వశడిన్ దొడి కట్టి ప్రసాధితాంగులై
రోవెలఁదుల్ విడెంబులు విశ్రుల్ వగ నిచ్చి చిరానుషంగు లా
భావుకులన్ బలెన్ స్వవశశ్రవర్తులఁ జేసిరి పూరుషావళిన్. 27

ఉ. తోఁగిరి వారిఁబట్టి దగ శ్ర దోసిలి ద్రావి విశుద్ధిఁ జేయఁగా
సాగిరి మేలివస్త్రముల శ్ర సారబిసంబుల మెక్కి రంబుజ
శ్రీగరిమంబు లొదల ధరరించిరి యోధులు “పర్వతాపగా
పూగనమృద్ధి వ్యర్థ” మను శ్ర పూర్వుల మాటల వీటిఁ బుచ్చుచున్.

మ. నెలలన్ బుట్టు చలత్ప్రవాహజలముల్ శ్ర సీమంతిని సానుభూ
తల సంకాశ నితంబనేతువుల రుగ్ధం బొచు దన్నిమ్మ నా
భుల నిల్పించుచు వారి మడ్డుకములన్ శ్ర మ్రోఁగింపఁ ద్రుళ్లాడు మాం
సలవక్షోజము లందు దూఁకి పడుచున్ శ్ర జాల్యారె మందంబుగన్. 29

చ. తనువులు భార మంచనక శ్ర దవ్వన కేఁగినఁ బుట్టు గాసిఁ బై
కొను నెఱ యూర్పుతో వెడలు శ్ర కుంభగతం బగు మౌక్తికవ్రజం
బనఁగఁ గరాగ్ర మెత్తి కలయంగను జల్లెడు నీటివానలన్
గొనకొని మేనులన్ దడుపుకొంచు సుఖించును దంతియాధముల్.

మ. చెలువుల్ మీఱు కుఠాద్యలంకరణముల్ శ్ర జెండాలునున్ డించినన్
బొలుపున్ గాంచు చమూమదావళము లై శ్రమునీతెక్కలం గాచుకో
జలధిం బడ్డ గిరుల్ పవి క్షపిత పరక్ష శ్రేణు లై నట్టికొం
డలునుం నేడు జనించె నేమొ సరసిశ్నానేచ్చ నా నొప్పెడిన్. 31

—* గ జ వ ర్ణ న ము *—

- చ. అలఘనరోవరంబున మశహారయయు కతరంగమందు ను
జ్వల మగు నైజరూపమే పేశనం గని తన్నెదిరింపవచ్చు నే
నుల యెకిమీఁడటంచు భ్రమగొంచును వారణసార్వభౌముఁ డ,
గుల వేలిగ్రక్కుచూడ్కి నుఱుకకున్ గన నయ్యది యుక్తమే కదా;
- చ. పరగజదానదుష్ట మనిశ వారిని ద్రావదు, తృష్ట హెచ్చుటన్
గరము పిపాస వీడ్కొనదు, శ కాలు మెదల్పద, యంకుశంబు చె
చ్చెరఁ బడఁ జిమ్మి నిప్పుకలు శ చిందఁగఁ జూచు నొకేను నీరు గ్ర
చ్చఱఁ గొనవచ్చు వారు పెలుకచన్ బఱవన్ జలరిక్తపాత్రులై. 33
- చ. “కుటిలశిరోజ చూడు మదిశగో యొక దంతివిభుండు దారి ప
ర్యటన మొనర్చు నీకుచము శ లారసి వాని పరేభకుంభపుం
దటము లటన్న భ్రాంతి కరశతాండవమున్ బొనరించుఁ బోకు మ
చ్చట” కని మాన్తరయ్యెడలఁగజానల మేలము లాడుచున్ విటుల్.
- ఉ. దిక్కరిరాజి గెల్చి గడిరదేటిన వారణరాజ మొండు దాఁ
జెక్కు మదార్తిఁ బాపుకొనఁ శ జేతను బట్టచు నీరు పై పయిన్
మిక్కిలి జాఱఁ జల్లుకొను శ మేధురలీలలు రెల్లుపూల స
మ్యక్కులితస్వరూప మయి శ మానితచామరసామ్యమున్ గనున్, 34
- ఉ. ఒక్క మదావశంపుమద శ మొప్పెడి గాలి మెయిన్ స్పృశింప నీ
వెక్కి ఘటొక్క యేను గవ శ కిట్టటు పుక్కిట నుండు నీరముల్
గ్రక్కున ధూత్కరించి మునశలప్రతిమానములైన కొమ్ములన్
దిక్క కొలంది నాజిలదిరతీరము గ్రుచ్చుచు వ్రాలె నేలపై. 35
- చ. ఉరుకరదానహృద్ధఁ డగు శ నొక్కఁడు మ్రుక్కడి యై జడాల్పధీ
పరీవృతుఁ డైన వానిదగు శ పజ్జల నిల్వ నెవండు గోరు? ను
ర్వర మరియొండు చోట నిలుశవం జనుఁగావి జలాలఁ బోఁగఁగఁ
గరి యరుగన్ మిళిందతతి శ గండము వీడ్కొని నిల్చె నింగిపై. 36
- తే. నీట నేమఁగు మునుగంగఁ శ దేటిదండు
గండయుగళి విడచి యటై శ యుండె దివిని
గుణిపమాశ్రితం బై నను శ గుణము సతము
నిలవర్ణము పేర్పడె శ నిలిచి నట్లు.

చ. జలమహి విహారశుందరము, శ సామజపుంగవుఁడున్ సరిన్మఱి
లలనయు దంపతుల్, మమతశలన్ విహరింప యథేచ్ఛ లీల ను
జ్జ్వలగజకాయ గైరికసుశవరపటంబు గొనున్ స్రవంతి; త
జ్జలజపరాగయుక్త మగు శ సన్నని చేలము దంతి గై కొనున్. 39

చ. సలితధారగా మదము శ జాల్మొను నేన్గు మదంబు లేకులన్
గలియుచు మండలాకృతులు శ గంచుట నయ్యెడ నేత్రపంక్తి యొ
ప్పులు గనె; నీటఁ దోఁగి తటశముల్ గజ మెక్కెడు వేళ నల్లగ
ల్వులు మెయి నంటఁ దోఁచె “గనుశలన్ గొనె మాటుగదాను”
నన్నటుల్. 40

ఉ. పైరముతోడ నన్యకరితపైఁబరువెత్తెడు దంతి నాఁవఁగ
సారతరాంకుశంపుఁగొన శ జయ్యన్ లోతుగ నేత్రగోళమున్
జేరఁగఁ గ్రుచ్చి యైనఁ గరిత నిల్పఁగఁ జాలఁడు మావటిఁ డభాఁ;
శూరులు సాహసంబులతె శ చొత్తురుగా పరు లెంత యడ్డినన్. 41

చ. చనవున బుజ్జగించుచు నిశపాది యొకం దొక యేనుఁ గట్టఁగా
నను వగు చెట్టునీడ కెలశయన్ జినఁ ద్రోలఁగ నన్యహస్తి వా
సన యటఁ దోఁచి, నిల్వ కల శ సాలము భగ్గు మొనర్చివేసెఁ గి
న్న నెనసి, యెయ్యెడన్ బరులశగంధము మానధనుల్ సహింతురే?

చ. గిరివశకాననంబులను శ గ్రీడకు నై విహరించు వన్య మా
కరివర మొండు చెక్కిఁకుల శ కండువు వోవఁగ రాయఁ జిందు బం
ధురమచవారి వర్ధిలిన శ తుంగమహీజముఁ గూల్చె వైన్యపుం
గరి విరు లెల్ల వాడ, నశిశకాండము రేఁగి చనన్ యథామతిన్. 43

ఉ. అల్లనఁ జేరి భూరుహశిఖావళి మేయఁగ మాన్పు రాక రా
గిల్లు మదేభయాధము స్వయకీయ నియంతృ నిదేశ శక్తిఁ గం
పిల్లుచు మూలశాఖతనె శ పెంపఱు ద్రుంచు స్వబంధనార్థమే
యెల్లెడ మత్తు లొ జను లొశకింత యెఱుంగర యాత్మనీనముల్. 44

ఉ. పెచ్చని శీకరంబులను శ వే విడఁజాలిప వేడి లోపలన్
బెచ్చు పెరింగియుండ నవశనిలసరోరుహకాంతి పైపయిన్
హెచ్చుగఁ బరవ్విఁ బ్రేదతలశలెత్తెడు నాగములందుఁ గొన్నిటిన్
గ్రచ్చఱఁ దోలి కొన్నిటిని శ గంధపుమ్రాఁకులఁ గట్టి రా భటుల్. 45

చ. గమగమలాడు నాము గల శ గండతలంబులఁ దీటఁ దీట వృ
క్షముల ప్రకాండకాండముల శ సామజముల్ కడు రాయ నా సుగం
ధమునకుఁ గొమ్మలన్ విడిచిరదంతుల గొంతులఁ గ్రమ్మి యింద్రసి
లమణులఁ గూర్చు హారములశలాగునఁ దుమ్మెదబాలు గీల్పొనెన్.

శా. కాలందన్నుట సిళ్ళు గ్రుచ్చుట, యెఱుంగఁబోని యొక్కైదు వ
ర్షా లీదొందిన గున్నయేనుఁగును శాశ్రుప్రోక్తశిక్షవిధా
నాలన్ దర్జనభర్జనాదుల నధీరనం జానటుల్ చేసికోఁ
జాలెన్ మెల్లఁగ యంత; సిద్ధి నిడదేశ శాస్త్రంబు ధీశాలికిన్. 47

తే. తొంటి యున్నత స్తంభంబుఁ శ దొలఁగ విడిచె
సరసహస్తాగ్రదానం బొసంగఁ దెగియె
నపరబంధనశృంఖలా శ లపనయించెఁ
బృథుతర స్వేచ్ఛఁ గాంచెఁ గరరేణురాజు. 48

తే. కుపితుఁ డౌ మావటీనిచేఁ శ గ్రూరశిక్ష
లందియును గన్ను మూసి సుంతైనఁ గవణ
మారగింపద కడఁక గంధభీరవేది
“మందుఁడును బల్మి లొంగఁ” డన్ శ మాట లేదె; 49

ఉ. సంబర మొప్పుఁ గైకొనదు శ సమ్మృఖమం దిడినట్టి యిశుకాం
డంబుల నల్లనల్లఁ దను శ డగ్గటి వేచిన తత్కరేణుర
త్నంబును నోరగంట నయి శ నన్ గన దక్షల మూసి హస్తి దెం
దంబున నిల్పుఁ దా మును పొసగిరిన వైరవనీవిహారమున్. 50

శా. ఉత్తుంగగ్రశరీరి యొక్క కరి యుశ్శోగింప దింతేని మేల్
బత్తెంబున్ గొనువేళ వంగుట కటన్తభక్ష్యప్రదుం డాకడిన్
బత్తిం జే నిడి బాహు వెత్త ఘృతముల్ శ జాల్యాలుచున్ జాట వ
మ్మత్తేభంబు గ్రహింపఁ జేసెను గడిన్ శ బ్రాప్తామితకేళుఁడై. 51

ఉ. తెల్లని యంతుకంబులను శ దీర్చిన కప్పులు రశ్మిసంతతుల్
మొల్లముగా ఘటంపఁ బడి శ ముచ్చట లీను నరేంద్రవాసపుం
గొల్లెన తెల్ల నీలఘనశకుంజర మండల కాంతివోడ శో
భిల్లెను నీలమేఘ పరిశవేష సమంచిత చంద్రులుం బలెన్. 52

—* అశ్వవర్ణనము *

కం. గతిజితమార్గము లయ్యును

గతబహుమార్గములు హరు లభింక సేవద

స్రుతిసి క్తవార్ధప్రయ

నతనువులై భువి బొరలి యశ్ర జంచుకొను శ్రమల్.

53

ఉ. వంచి శిరంబు బాహ్నిజపురవార్వము వాసనలన్ గొనంగ గ

ల్గించిన యూర్పులన్ బలసి శ్ర లేచిన సన్నని ధూళిరేఖ య

శ్వాంచితకాయసక్తి నుదతయం బగు భూ లల నాంగ జాత రో

మాంచ మొకో యనన్ గనగతనయ్యెను జూపతి కద్భుతంబుగన్.

ఉ. బంగరు నైకతస్థలిని శ్ర బాగుగ దాబొరలాడి వాజి స్వీ

యాంగకముల్ విదిల్చి. మెడతయందలి యాయతమైన జూలు ని

క్కంగను విప్పు వేళఁ గడఁకన్ స్ఫురదాంతరతేజ మింగలం

పుంగణరాజిఁ గ్రక్కె ననఁ శ్ర బొల్పుగఁ బర్యె సువర్ణరేణువుల్.

55

సీ. వక్షంబుపై మోమునపై శుభంకరము లౌ

సుడి తీరు లరదోవఁ శ్ర బొడుచు భాను

విధమున మెఱయ శ్రీవృక్షకి సంజ్ఞఁ జె

న్నారు నొక్క తురంగ శ్ర మావతంస

మగ్ర పాద మొకండ శ్ర యవనిపై నెలకొల్చి

యగ్రకాయంబు మిశ్రన్నంద నెత్తి

పురుషకాహ్వయమున శ్ర వరలు స్థానకమున

నిశ్చలాంగముల నిశ్చర్ణిద్రవృత్తి

తే. నుండియును గల్గియపుడ్రాళ్ల శ్ర రెండు హస్త

ములను బిగియించి పట్టిన శ్ర ప్రోడ రౌతు

నింతయును ధిక్కరింప వశలంతిగాని

దాయె “రౌతు కొలంది హతయంబు గాదె”

56

ఉ. స్నానజలార్థమై నునుపుఁజాయల కాయముతోడి యున్నతం

బైన మహాశ్వ మొండు గన శ్ర నయ్యెను సాగరజాత మౌ శచీ

జాని హయంబు గేర్చుచును శ్ర స్వర్గనివాసులఁ బోలి యెల్ల ర

దానినె చూచుచుండ్రు కనుదమ్ముల మూయక విస్మయంబుతోన్.

ఉ. ఇంచుక మ్రోతకే నిదుర న యేదుచు మేల్కొను భాగ్యలక్షణో
దంచిత లౌ నృపుల్ హరు లుభాపాంతతృణంబుల మేయు వేళ గ్రీ
వాంచల ఘంటికా కిణకిరణారవ సంమిళితంబు లైన య
భ్యంచిత దంత చుర్చుర రశవమ్ముల విందురు కొతుకంబునన్. 58

* చ. హయ మొక్కఁ డాత్మదర్పముననయ్యెడ రజ్జువుతోడ శంకువున్
రయమున లేవనెత్తుచుఁ గురంగము వేగముతోడఁ బర్వ నే
నయవిదు లాపఁజాలరు; పునం బగు వేరొక వాజిఁ గాంచి య
శ్వ యని భ్రమించి దానికయ్యివర్వఁగఁ గుందుదు రెల్ల నైనికుల్.

సీ. పదునాలు తెఱఁగుల న వాగెల త త్తత్పరి
యోగంబు లాటు ధీర్యుక్తి నెఱుఁగు
సాదిమిన్న యొకండు న చతురచతుర్విధ
ముఖసిద్ధి లందు సంకపూర శిక్ష
ణంబు నొందినది, భర్యం బెఱుఁగనియది
పల్లంబు మొదలౌ సకవరణ తెల్ల
నమరింపఁబడి యోగ్యులైనదియును నగు
నశ్వంబు, యుద్ధాది, న కవల సేర్వ

తే. వలయు వలనముల వెల్లనభంగు లొకటి
నొకటి గలియని విధములు; న నోర్చి త్రొక్కఁ
బ్రకటనవమార్గములలోన న బహువిధములఁ
దివిరి నడిపింపనేర్చె నశ్చయవసరమున.

60

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చునట్లు చరియింపఁగ విప్పిన వాజు తెల్లెడన్
బచ్చిక మేసి యాశిబిర్రపార్శ్వములన్ జరియించి దూష్య తృ
ట్యచ్చరపాశలగ్న మగు నటాళపి పాదులు మాన్పు నల్లఁగా
గృచ్చర వీడుచున్ శిధిలరజ్జుపదంబులతోవ నేగెడున్. 61

* ఉ. త్రాడులతోడఁ గంఠమును న తప్పన ట్టుదికఁ బెల్లగించి మై
వాడితనంబుఁ జూపి యొకనవారువ ముద్ధతి బర్హి బట్టగాఁ
నోడుటె కా; దదే పఱచుచున్న మతోక్క హయంబు జూచి బల్
గోడిగ యంచు పెంటఁబడునగోలకు, గాసిలి రెల్ల నైనికుల్. 59
అని పాఠాంతరము.

—* శృంగభవర్షనము *

చ. బరువులు దింపఁగా లఘుతః శభాసిలి స్వాదుమ్మదూలపంబు మే
సి రహిని గుఱిలో బరువు శచేకుఱు మత్తిలి చర్వణాపి మై
నురగలు గంగదోలు పయినూల్కొనుచుం బ్రవహింపఁ గన్నులన్
గరమును మూసి యెద్దులు సుఖంబుగఁ గూల్కొను జెల్లు నీడలన్.

మ. బలదర్పంబులతో మహోక్షములు వశప్రక్రీడ గావింప ని
మ్ముల యగ్రంబుల మంటి ముద్దలలమన్ శమోమం దసల్ బద్ధల
క్షృలసద్రూపము గాంచి, యిందునిభమై శజానొందు శృంగల నె
ద్దుల కొమ్ముల్ వడఁగొట్టి పేర్చి యటచున్ శదువ్వున్ సరి తీరముల్.

ఉ. ఆవును గోరి డాయ నభిరహరిమహోక్షము లొక్క పెట్టునన్
జేవను వచ్చి యుద్ధముల శజేయఁగ నన్నిటి నోడపుచ్చు డీ
ర్వావిల శృంగకేతుయుగ శమన్ని దెసల్ ప్రకటింపనో యనన్
గోవు పిఱుందనే యరిగె, శగోవిభుఁ డస్తనమస్తశత్రుఁడై. 64

—* ఉష్ణవర్షనము *

చ. మెడ పొడ వౌ ప్రయోజనము శమించ లభింపఁగ సాచి కంఠ మ
క్కడఁ జరియించు లొట్టియలు శస్థలముల్ స్పృశియించు చెట్టులన్
పొడమెడి లేజివుళ్లఁ గల శక్షురి రసంబు గ్రహింపఁజాలె వ్రే
లెడి పెదవుల్ చలింపఁ బయితెత్తిన మోముల గోము దెల్పుచున్.

చ. నెఱి యలవాటుగాఁ దినెడి శనిబదళంబులతోడ మార్దవ
స్ఫుర దరు జామ్రుపల్లవము శచూడక మ్రింగిన యెంటి తా నని
స్ఫురతను గ్రక్కె దాని గరురడుం డొక యష్ట కిరాతయు క్త భూ
సురుఁ దిని కంఠదాహమున శ్రోత్రియు మాత్రము గ్రక్కునట్లుగన్.

ఉ. పూవులమాలికల్ వలెను శబొల్పు రహించెడి తేటమాట లెం
తే విలసిల్ల గొంతు పయితెత్తి బహిఃస్థితనేవకాళికిన్
భూవిభు చర్యలన్ బ్రజకు శమోదముగాఁ బ్రకటింప నేర్పు భో
గావళి సత్ప్రబంధముల శనచ్చటి మంగళపాఠకోత్తముల్. 67

మ. ఒకచో నగ్గరి నున్నతస్థలముపై నుద్యద్విసీలాంగక
ప్రకటేభంబులు నిల్వఁ దామ్రవసనస్రప్రాంచత్పృథామండలిన్
వికచాబ్జాక్ష పటీగృహంబు వెలసెన్ నీలాంబుదశ్యామభాః
ప్రకరంబుల్ నెఱ సంజకెంపు రుచులున్ న బైకొన్న మిన్నట్టులై

ఉ. “గట్టొక దాని నెత్తి తని న కాదె నినున్ బొగడున్ జనంబు న
న్నిట్టుల సేనలం బఱపి న యెంతయుఁ గాఢీయ పెట్టెదేల నీ
పెట్టిఁడ” వంచు రైవతక న మెల్లరునున్ వినఁ గృష్ణ గట్టిగాఁ
దిట్టెను దంతి భగ్గు కుజనదీర్పు రవచ్చల నిష్ఠురోక్తులన్.

ఇది శ్రీ బుద్ధ వరపు మహాదేవామాత్య ప్రణీతంబైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
స్కంధావారసన్నివేశాది వర్ణనంబును, గజవర్ణనంబును
నశ్వవర్ణనంబును, వృషభవర్ణనంబును, నుష్ట్రవర్ణనం
బును ననెడు పంచమాశ్వాసము.

స మాప్త ము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

షష్ఠాశ్వాసము

—* షడ్వతువర్ణనము *—

* ఉ. అంత గిరింద్రసానువులరయందుఁ జరింపఁగఁ గోరువాని, స
తన్వంతతి కాపదల్ వొడమఁ సంతత మారసి ప్రోచువాని, ర
క్షోఽంతకుఁ గొల్వఁగా ఋతువుఁ లాఱును జేరెను స్వస్వభూరుహా
త్యంత మనోజ్ఞ పుష్ప ఫలరతండముతో భువి నావరించుచున్. 1

—* వసంతర్తువర్ణనము *—

తే. నవ పలాశ పలాశవనంబు మఱియు,
స్ఫుట పరాగ పరాగ తాంభోరుహంబు
మృదుల తాంత లతాంతసంఘదలఁబొదలు
సురభి సురభిని గనులారఁగ జూచె శౌరి. 2

తే. అలకలఁ గదల్చి, మృగనయనాలికములఁ
గ్రమ్ము చెమ్మట లార్చి, సరస్సులందుఁ
జిలుతతరఁగలతోడఁ దామరలు వివ్వ
మాఁపి, చెలఁగును జిలుగాలి యుల్లసిలుచు. 3

తే. వెల్లఁదన మొప్పు గోరంట్రవిరుల నకులు
వ్రాల్చి నాతేల్ల నల్పులు సవరలె; శౌరి
చెలుల కనుపాప లందలి సనలుపుఁ బోలె
గుణవదాశ్రయాపర్థులౌ సగుణము లగుట. 4

* ఉ. ఆతఁడు ముందు గాంచెఁ జిగుర్రాకులఁ దాల్చు పలాశకాననం
బాతత రేణు యుక్తజలరజాశి, నభోగతభాను భానుజా
తాతపతాంతకోమలలరతావళియున్ గడు ఘ్రాణితర్పణం
బై తగు పూవు తావుల త్రిశయం బగునట్లు వసంతకాలమున్.
అని పాఠాంతరము.

తే. స్వర కాంతుల సంపఁగుల్ శ్రీ పృజ్వరిలఁగ
నతుమఁ గంకేళిసుమము లశనంగదహన
కపిశితం బయి స్పష్టమై శ్రీ గానవచ్చు
విరహిజనభిన్నహృదయస్థాపిశితమువలె. 5

తే. మావులను రాలు పుష్ప రశజోవితతులు
స్మర తుషానల కణ సముత్కరము లగుచు
నవట విహరించు పాంథుల శ్రీ కధికతాప
కరములై యేచు నెల్లడఁ శ్రీ గరము మెఱసి. 6

తే. ప్రియతమాల పైనఁ గోపించు శ్రీ మృగవిలోచ
వలను బ్రతిమాల మరుఁ డంపు శ్రీ చెలు లనంగఁ
బొగడపువు మధ్యములఁ ద్రావి శ్రీ పొల్పు మీఱు
గానముల మించె మధుపాళి శ్రీ యా నగముల. 7

క. కట్టలుక దీర్ప నెచ్చెలి
గుట్టన్ వచియించునట్లు శ్రీ కోకిల గూయన్
బెట్టెల విడిచి కోపన
యట్టే తన మేను ప్రియున శ్రీ కర్పణ చేనెన్. 8

క. పరివాదినీస్వరాతి మ
ధురగాన మొనర్చి యశులు శ్రీ తుంటవిలుతు సా
మరి వశపఱుచును విరహాల
హరిణంబుల మోసగించు శ్రీ వ్యాధతతి వలెన్. 9

ఆ. పూలఁ బుణకఁ జేరు శ్రీ పూఁబోజి తన చేతఁ
బట్టి దివియ నుంత శ్రీ వంగేకుండ
విటపిరాజు; పుంస్త్య శ్రీ మట మట మైపోవఁ
జెన్ను గనునె యిలా ద శ్రీ దున్నుతియును. 10

క. కంచజిత కుశుమగుళచ్ఛాః
ప్రచురావత వతతితాపశ్రాగభరసరో
జ చోయాంచితదాగముః
జీ చలవరీకములు బర్వెరడిన్ నీ కెదురై. 11

శా. కాంతాసనిశ్వసితంపు సౌరభము గగల్గన్ నీడు కెమ్మోవి న
శ్రాంతం బూరు సుధామధూత్కరము లిశచ్చన్ గ్రోలఁగాఁ గల్గ నా
వంతేఁ బూర్ణియించు తేనియల పై నందొప్పు నెత్తావి పై
స్వాంతం బేఁగునె నీకునుంబలెను జంకచ చ్చంచరీకాకిన్. 12

ఉత్సాహః- ఇటులఁబ్రియము వలుకు ప్రియుని శ్రాంతి రెండు చేతు లె
త్తుటను బసలు దెసలఁబరువ శ్రతుంగతర కుచోల్లసత్
తటములానఁ గొఁగిలించె శ్రద్ధయితు రభసమునఁ దనం
తటనెయళికఁ దలఁకి నటులు శ్రదరవకు ర్పైలంగఁ గాన్. 13

ఉ. ఆననసారసౌరభము శ్రలాను పనిం బలు తేటిమేటి లో
నూనిన యాస డాయ భయ శ్రమొంది తటాలున నింతి యొర్తు సం
దానితమేఖలా రణితశ్రనవ్య కలక్వణ కింకిణీ కణ
ధ్వానము లీనఁగా నడచెఁ శ్రదాఁ జలి తాలక రుద్ధదృష్టి యై. 14

తే. పతులె తొల్లన పల్ములు శ్రప్రణతి నేయ
గరువమున హరిఁ గన్నెత్తి శ్రయరయ నట్టి
మంద ప్రోయాండు తామె యాశ్రమతి చెలంగఁ
బతులఁ జేరిరి మదనార్తి శ్రబట్టలేక. 15

తే. తియ్యవిల్పఁడు వింటు సంశ్రధించి విడువ
రుంయి మని వాల్చిలు విరి యమ్మశ్రరుంతుదముగ
మేనఁ గుశ్వఁగ స్మృతి దప్పెఁజానల కని
నుడువఁగా నేల పెక్కురు శ్రమడసిర యన. 16

అ. నెలఁత నీవు కంట శ్రనీర్వెట్ట మొగ మింత
కగ లేదు సొగసు శ్రతగ లేదు
కాని యిట్టి సురభి శ్రకాలానఁ గన్నీర్త
అంగు కంటె నెది యశ్రమంగళంబు? 17

తే. “విడుచు నసువుల వైశమ శ్రవిరహవేద
నాధికత నీపె” యంచు నీశయాప్తు లెల్ల
నిన్నుఁ బ్రేమించి యందురే శ్రనీవు వారి
పలుకులు నిజ మ్మొనర్చు కోశభాగ్యరాశి:

ఉ. దూరగుఁ డయ్యు లేమ దయిశతుండు వసంతమహోత్సవావధిన్
మీఱక వచ్చితీటు నని శ నెచ్చెలు లూఱడఁ బల్కుచుండ నే
దారునఁ జేరు కాంత విశదస్వర మంతల పొంతలన్ వినన్
రా రమణీలలామ కదె శ కృన్న సుధారస మై సుఖం బిడెన్. 19

వి శే ష క ము.

చ. అలఘుమధుప్రబోధితము శ లై చెలు వొందెడి మాధవీసుమం
బులను దొనంకు తేనియల శబోజలు నిండఁగఁ ద్రావి కొవ్వి శో
భిలు మధుపాంగనల్ నవనశవీన కలధ్వను లీన దర్పక
జ్వలనము ప్రజ్వరిల్లునటు శ పాడెను మై మఱువంగ నెల్లరున్. 20

ఆ. పాంథగణము మిగులఁ శ బరితాపములఁ గుండ

శైలవనము లెల్ల శ జాజువాఱు

బువ్వలెల్ల బలసి శ మోదుగుచెటుల

విరిసి వహ్నిలీల శ మెఱయఁ జొచ్చె.

21

—: గ్రీష్మ ర్తు వర్తినము :—

చ. దిరిసెనపూవుగుత్తులను శ దీపిలు పుప్పొడి రేఁగి యుష్టరు
క్తురగ తనూరుహ చ్చవుల శ తోఁ దులఁదూఁగి చెలంగ మల్లికా
స్ఫురిత లతాంత సంకలిత శ మోహన సౌరభ బంధురంబు గీ
ష్మఋతువు గ్రమ్మఁజొచ్చెను గ్ర శ మమ్ముగ నిమ్ములవిశ్వవిశ్వమున్

తే. లలితపాటలకుట్మలం శ బుల నగించు

చాత్మకాంతల యూర్పుల శ ననుకరించు

చకులు మత్తిలి చెలరేఁగి శ యాడఁజేసి

వన్నెకాండ్రన్నుకొన గీష్మశ్రవాయు వొలనె.

22

ఉ. చల్లని నీట తోఁగి కుచ శ సంగతవారికణంబు లొప్పుఁ గాఁ

గిళ్ళ నొసంగి తజ్జలము శ కేవలమాఱినఁ జూచి చేతులన్

జల్లని మంచిగంధపురశసంబులఁ జల్లుచుఁ జల్వఁ గూర్చుచున్

బెల్లు సుఖింపఁజేసిరి తశ్రమిం బ్రియులన్ బ్రియులట్టు వేసవిన్. 24

తే. చంచలాంచితదీప్తివిశకాలనయన

యగళితోరుపయోధర శ యగుచు తానె

వేళకాకుండ వర్షర్తు శ వేళభూమి

ధరుని గాదంబిని యలఘూ శ త్కంఠఁ గవిసె.

25

—: వ ర్ష త్త వ ర్ష న ము :—

ఆ. గజబిడౌజుతేజు శ గల గబ్బి మబ్బుల
నింగిఁ జూచి తన యశనుంగు ప్రియుని
గవియ నభినరింపఁ శ గడఁగ దేపడతి? లోఁ
నల వరింపకుండు శ కలికి గలదె? 26

ఆ. హరిధనుర్విలాస శ మవఘళించెడి మబ్బు
బహుమణి ప్రిదీప్తి శ పటల కుండ
లద్వయాప్త శోభశలను వెలార్పెడి వెన్ను
దివ్యదేహకాంతి శ తీరు మీరు. 27

తే. గాలిరివ్వల విరియుచుఁ శ గవియు పెద్ద
మేఘములలోన మిలమిల శ మెఱయు మెఱుపు
లోలి వాయువిడీర్ణ తశమాలశాఖ
కలను జెలువొందు పూవు గుర్రతులను బోలె. 28

మ. తొలి మబ్బుంగని లేమ జీవనమునం శ దున్ గల్గె సందేహ మం
చు లతాంగీమణి చుట్టు జేరి పలుకన్ శ జుటాల నీడించి త
జ్జలదాలోకనముం బొనర్చె నది క్రో శ ధ క్రొంత దైన్యంబుతో
లలితాపాంగదృగాళిఁ బ్రాణముల నిశ్చంజాలి యెట్టెటలో 29

చ. విరిసిన కందళంబు లొద శ వించిన లాలన నుబ్బు మబ్బు ప
య్యర ప్రవసన్నిజేశ లగు శ నన్నుల వంతలఁ గూల్పుటల్ వనా
వళులను బట్టి వంచు బొకరపాటివె యెంచ మనస్విసీజనం
బుల మదిలోని గుట్టునె సశమూలము గూల్పెడి చెట్టముందటన్. 30

ఉ. మృతును నీరు బూదియును శ మేదిన సంస్కృతి నొందు మద్దెలన్
జిత్త మిగుర్పఁగా పెడలు శ స్నిగ్ధ రవంబులఁ బోలు శబ్దసం
పత్తలరించి మేఘములు శ మంజుల కేకము లౌ నెమిళ్లగుం
పత్తటి నాడఁ జేసె హృదయంగమసంభ్రమవిభ్రమంబులన్. 31

తే. కడిమిపూవుల పుష్పొడి శ గగన మెఱుపు
నేసి చెంగల్వ పూఁదావి శ చిలికి యడవి
గాలి యత్తటి తమతమ శ కాంతలయెడఁ
బ్రియుల యెదలఁ గొివ్వలపులు శ పెనిచి కలఁచె. 32

తే. వేడి చల్లాతె దుమ్మును శ విరినెఁ గ్రొత్త
గురియు మబ్బులు చిన్నుల శ గిరినితంబ
వాసినులు సుఖియించిరి శ వసుధ చిమ్ము
తావి మురియింప కుండెడి శ తావె లేదు.

33

తే. పెద్దమబ్బు తాకిడిఁగొనల్ శ విఱిగి దివము
తొఱిగి భువిఁగూలు చలివెలు శ తునకఁ బోలి
ద్విరద రదనాచ్చరుచు లాని శ తేఱు లంక
భూతమృగముగ వెలుఁగొందె శ మొగలిపూవు.

34

తే. పెద్దనెలయేళ్ళ జలబిందు శ వితతి సొగసు
దళితమౌ క్తికచూర్ణ ధరవళిమ చెలువు
పెరుఁగు చిందులతో సాటి శ దవిలి యడవి
మల్లిపూవు పరాగంబు శ మహిని వెలనె.

35

చ. తొలకరి మబ్బుచిన్నులకుఁ శ దుల్యములై మృదులంబులైన జా
జల విహరింప నందుఁ గల శ చొక్కపుఁ బుప్పొడి మేననంట తె
ల్పుల విలసిల్లు నంగములఁ శ బొల్పు గనెన్ మధులిట్టు లిట్టుల్
గలయఁ జరించు చుక్కగమి శ కైవడి నత్తఱి నేత్రపర్వమై.

36

తే. మగ రెడసినట్టి మగువల శ నొగులుచు నవ
సీఫవన పవనావళి శ నిజ మదేమొ
కాని నిజరజ మలికె బురక్కాము వోరె
ధృతజలదవత్త్రులైన దిశక్సతుల పైన.

37

చ. ప్రణయరుషాపిచేష్టలకుఁ శ బాల్పడి యవ్వల మోము పెట్టఁగా
ధణధణ మేఘగర్జనల శ ధైర్యము జాతిన యింతి, కాంతుఁదత్
క్షణమునఁ గుచ్చి కౌఁగిలితు శ నందడిఁగుక్షి వళిత్రయంబు సొం
పణఁగి యధృశ్య మయ్యెనడునూయతమౌచు వికాసమొందఁగన్.

తే. “మబ్బువయ్యర దాకిన శ మనసు కలఁగ

కున్నె యెంత విరాగుఁ దొ శ మిన్నకైన
నిక్కమిది” యంచుఁ దుమ్మెదల్ శ చక్కఁ బాడఁ
దలిరుటాకులు సలిపెన్మ శ త్యంబులలరి.

39

చ. మెఱుపు నెఱాన బెగ్గిలిచు శ్రమినవిలోచన లాత్మనాధసుం
దరరతి మందిరంబులనె శ్రతక్కుచుఁ దారుచుఁ కామవశ్యులై
వరులను జేరి మంతనపుఁ శ్రబల్కులఁ గుల్కుచు నుండున్. యాదవే
శ్వరవరయూధశూర పరిశ్రవరము చూచి బలే! బలే! యన్. 40

—శరదృతువర్ణనము.—

సీ. వానకారున ఘన శ్రవారిదబృందము

పాధియై కాలంబు శ్రవరలుఁ గాన
వేవెలుంగు దిగంత శ్రవిశ్రాంతఘృణి గాక
నిద్రాయితం బగు శ్రముద్రఁ గనియె
ఖగగణింబు యథేష్ట శ్రగగన విహార నా
తురిమాని గూండ్లలో శ్రసురిగి యుండె
నాఘనోపాధి వా శ్రయఁగనె కాలము శర
దృతు వౌట రవిదీప్తి శ్రదెసల నలమె

గీ. సకల విహగకులమ్ములు శ్రసర్వది గ్వి
రామముగ సంచరించు టా శ్రరంభ మయ్యె
నంచు హరి పల్కె “నారః యు శ్రపాధి మాత
నొక్కకాలమె పలు మార్పులొందు” ననుచు

సీ. చక్కఁగ వికసించి శ్రసౌరుల మీతిన
యిందీవరంబులే శ్రయీక్షణములు

తీరు తీరుగ జాటు శ్రతెల్లని మబ్బులే
సన్నని వలిపంపు శ్రసరణులనఁగ
నొప్పులకుప్పయై శ్రయొప్పు శరదృతు
వాత్మసిన్రియుండైన శ్రయవనిభృత్తుఁ
జేరఁ దత్తుంగాంక శ్రసీమ పై నెలకొని
తత్ప్రేయ సీరూప శ్రధారిణి యయి

గీ. కన్నులకు విందొనర్చు నీ శ్రకరణి ననుచుఁ
జూచి చూచియు మఱియును శ్రజూచి మురియు
పేరు స్మరియించువారి నె శ్రవ్వారి నైనఁ
జొచ్చువాఁడగు యాదవ శ్రభూషణుడు.

ఉ. రేలను మచ్చరించి విహారించుచుఁ దమ్ముల తేజుఁ బాపుచున్
గ్రాలఁగ నేర్పు బల్లమము శ కంజహితోద్ధరదివ్యకాంతికిన్
నేలఁ జరింపలేక యట శ నింగిని వేళిలును మేఘబృందమై
ప్రీలక నిల్చురెవ్వ రొక శ విశ్రుతు తేజము వికరిమించుచోన్. 43

తే. వర్షముతుకేకి కేకల శ పరుసఁదనము
మాని, శారదహంసముల్ శ మధుర భాష
జముల వచియించు సర్వలో శ కముల బలిమి
కలిమి లేములు కాలసంశ్చగతము లనుచు. 44

ఉ. హంసవచోఽతి మార్దవజిశ్చ తాలఘు కేశశిఖండిబృంద మా
హంసకృతాభిభూ త్యనలశజాంగ మహావ్యధచేఁ దనూరుహా
త్తంసము లూడె శారద విశ ధానము వర్తిలు వేళ విద్విష
న్మారసలదుష్పరాభవముశమాన్యులు నైతురె భూతలంబునన్. 45

తే. వరపరాగసమేత జశ్పాసుమాధ
రోష్ఠ మంజువనీ యోషిశ్చదుజ్జ్వ లాస్య
మందునన్ నీల గోరంటశయలరు లోలిఁ
గ్రమ్ముకొని భాసిరె విలోచనమ్ము లగుచు. 46

ఉ. పుష్పొడి హత్త జాజుటికిరపొల్పెనలారెడి కేసరాశిచే
నొప్పుల తావు లొచుఁ గనశ కోజ్వలభంగపిశంగ పత్త్రముల్
ముప్పిరి గాఁగ నయ్యననశ పుష్పము లొందును సార్థ కాభిధర్
దప్పక భర్తృవిప్రకృత శ తన్వల బింకము చిమ్మఁ గల్గుటన్. 47

ఉ. బాలదివాకరాతపము శ పర్విన పద్మము నీట నుండియున్
హాలను గోల నెఱ్ఱ నగు శ నంగన నెమ్మొగ మింత పోలుచున్
జాలఁగఁ బ్రేయసీవదనశసంస్మరణ మ్మొలయించి యుత్పక
త్వాలఘుచిత్తవృత్తినిల శ యంబులఁ జేయదె యెంతవారినేన్. 48

ఉ. నన్యము నోమ నేర్పు గల శ చాన యొకర్తుక లేళ్లనుండి యా
నన్యము గావ నేర్పు కర శ సారస మెత్తకె పాడ గానసా
రన్య వశంవదమ్మయి కు శ రంగము లిట్టటు చూడ కిందు బిం
బాన్య ముఖంబునే కనుచు శ నట్టె నిలంబడె నాశ్విసంబునన్. 49

తే. కప్రపుటనంటి ననగుత్తి గంధ మెనసి
బంధరీగానవైభవ శ్చ భరితము లయి
తెమ్మెరలు వీచి లోకత్ర శ్చ యమ్ము నొంచు
కార్తిక మేతంగజమ్ము రాకలనుజాపె.

50

తే. యాదవులు గాంచి మోదించు శ్చ రజ్జరహిత
కాలమున దిక్కు లొక లూడ్చు శ్చ భద్రము లని
సీరదావృత మౌ వేళ శ్చ సారదంతి
చర్మనిర్మితకంచుక శ్చ సహితము లని.

51

తే. తెమ్మెరలు చిమ్ముఁ జెదరి కొంఁదమ్మియకరు
లందలి పరాగములు గ్రమ్మె శ్చ నది నెల్ల
హరివధూటులపై శరదంబుజాషీ
నవ్వలాటకు నని చల్లె శ్చ నా యనంగ.

52

తే. ఆకసమ్మునఁ దన విజయమ్ముఁ గోరి
సురలు పచ్చని యాకులు శ్చ నెఱుపు చివురు
లమరఁ గట్టిన తోరణా శ్చ లనఁగ నరుణ
ముఖశుకావళు లొనఁగెను శ్చ ముదము హరికి.

53

తే. వికచబిసరుహనేత్ర మౌ శ్చ విమలవారి
హంసహసితమ్ములఁ దనర్చు శ్చ నాకసమ్ము
దీప్రశరదంతురము లైన శ్చ దిజ్జ్ఞాభములు
గల శరత్తును ముదితగా శ్చ దలఁచెఁ జక్రి.

54

—: పాపం త ద్దవర్జనము: —

ఉ. ఏనుఁగు లోతు నీరు గల శ్చ యేకులనేని శిలామయంబుగా
మానక మార్పఁగాఁ గలసకమర్థత గల్గిన శీతకాల జ్ఞా
తానిల మార్తలైన పథికాంబురుహాక్షిల యక్షిలందు నే
ర్లొ నటు లుష్ణజాష్పము లగ్నారతమున్ గురియించు బబ్రిమే.

55

మ. ఎలప్రాయమ్ముఁ గుచోష్ణతామహిమ రెంఁతేఁ గలు నిందివరా
క్షిల వేసార్లు స్మరించు పాంథతతి కిచ్చో మంచుతో మించు గా
లులు ప్రిణాంతక మౌచు వీచుననఁ జెల్లుం బో వసంతాదివే
ళల వారల్ ప్రియలో స్మరింతురని పల్కన్ యుక్తమెల్లయ్యెడిన్:

ఉ. ఏచెలి యూరకే ప్రియునిశ్చనెగ్గులు వట్టుచు వీడి యుండు ము
న్నా చెలి మార్గశీర్షమునగ్గ వాప్రియునే దరహాసవక్త్ర యై
యేచిన యాచలిన్ వణకురజెచ్చిన మచ్చికఁ గొఁగిలించి గా
ఢాచితబాహుబంధము రశహత సడల్పద యొక్క లిప్తయున్. 57

ఉ. వాతెఱ మీదఁ గెంపువల్లెఁ భాసిలు గంటు మఱుంగు సేయఁగా
నాతటి నాతి కేమియు నుగ్రపాయము దోవఁగ నిల్చియున్ హిమా
నీతతవాయుపీడకు జగనించినటుల్ ప్రకటించి సీత్య్కృతుల్
చాతురిఁ గప్పె దంతధవ్యశఃద్యుతిచేలము చేతనంతబ్రాన్. 58

తే. పతివలని కెంపుమోవి పైఁకెబంటిగంటి
మఱుంగుపడ కున్ని బోటి హి శ మంబు చిలుకు
గాలి వణకుచు సీత్యార్ శ కలితయగుచు
వలుకుదుటి తెల్ల డాలు దు శ వ్యలుఘఁ గప్పె. 59

తే. మంచుకణములు జాల్మిను శ మారుతముల
కంప్రభూజలతాంగుళీశఘటితతర
నముల సహియింప రింతైన శ ప్రమద లాత్మ
విభుల పెనువక్షముల వీడు శ వేశలందు. 60

తే. స్మరభవం బయి సహజమై శ మహిత మైన
ప్రేమచే సీతునను బ్రభ శ వించు చెమట
లూర వామోరు లాచలి శ కాజ మేల
టంచు నెంచుచుఁ బ్రియుల మెరప్పించి రెలమి. 61

—: శిశిరముతువర్ణము :—

ఆ. అల ప్రియంగులతల శ కలరుల దయచేసి
యాడు తేటి రొదయ శ హరికృతులను
శిశిర వాయువితతి శ చెలరేగి విరహిణీ
జవమునకును భయ మొనఁపంగె వనుల. 62

క. ఆది వర్ధిలఁ గృశియించును
వరవిక్రముఁ డయ్యుఁ గాల శ వశమున నెవఁడున్
గర్భఘోషము గోల్పడెదవి
గురుహిమ మెదీరింపఁ జాలరకొ మాఘమునన్. 63

ఉ. తొద్దుగపూ దుమారముల శబ్దప్రసూదారుచు బుల్లసిల్లుచున్
హద్దులు మీటి సర్వహరితదంతములన్ విహరించు రాట్టుమూ
పద్దశితావసీ రణము శబ్దంగి నలుంగడఁ బెల్లు రేఁగి మే
బుద్ధియలున్ బ్రియుత్ బెగడఁ శబ్దవిలుదాలుపుదాడిఁ జాపెడున్.

ఉ. లాలితమత్కుచోష్ణతకు శలభ్యఫలం బికౌకప్ప డబ్బనే
యేలొకొ? జాగటంచు మది శనెంచుచు నల్కల నూడ్చి శీత మా
వేళ వినము లౌ పతులశబ్దట్రుగ బాహుళ్య గౌగిలించి యు
ద్వేలసుఖాఖ్యదుగ్దజలరదిన మునుకల్ గొనుచుండ్రు కామినుల్. 65

తే. సతము సుమనోదళాధివాసమునె గోరు
నశిపతి లవంగలతఁ బొందరనరిగి తద్ర
జఃప్రసక్తి నొందె మలీమశనత్వ మనుచుఁ
గుండలత పూలచేతఁ బశక్కునను నవ్వె. 66

—* వ స త వ ర్ణ న ము *—

చ. సురభిశ పుష్ప గుచ్ఛ భరశశోభఁ దలిర్చుచు నమ్రభావమున్
సురధరణీరుహంబు గనె శనూత్న విజృంభణ వద్వసంతరా
డ్వర వరదుందుభి స్వనవిరడంభిత కోకిలకాకలి ధ్వనుల్
సురత విలాస లాలసతఁ శ జొక్కఁగఁ జేనెను గాముకావళిన్. 67

ఆ. అతివ నలముకొన్న శ నభిమాన మెడలించు
తీయమావిపువులఁ శ దేంట్లు వీడ
వల వసంతసౌధ శ మగు రసాలము దక్క
మనికి పట్టు గలదె శ మధుపతతికి. 68

ఆ. జగము లెల్ల గెలుచు శ నైన్యమధ్యంబున
జయకరంబు లని వశసంతలక్షి
వర్దమాన యగుచు శ బహుపటాంతకేతు
పటల మట్ల పె క్కరరటుల నిలిపె. 69

ఆ. తనకు వశము కాని శ తనప్రియుఁ దనుఁ దానె
పట్టపగలె డానెఁ శ బ్రస్తుద యొకతె
తనకు వానిపైని శ దవిలిన ప్రేమ లే
తమము లగుచు నెగచి శ తపస్సు గప్పు. 70

—* గ్రీష్మ ఋతువు *—

ఉత్సాహః- వేసవిన్ జలంబు బోగర వితతహిమసుశీత మై
భాసమాన మౌచు మెఱపు ర పగిది నున్న మేనితో
వాసిఁ గంచు మించుఁబోణి ర పజ్జ డాసి స్వాంతసి
మాసనం బొసంగెఁ బ్రియుఁ డరనంతముదము గల్గెగన్.

71

—* వర్ష ఋతువు *—

తే. అబ్బజల మబ్బు నెమిలిపిం ర డాడఁ దొడఁగె
నదులు పొంగారె సాయంత్రనంపుదీప
మట్ల యెఱుపౌ శిలీంధ్ర సుశమాలయముల
నళిని యళిఁ గూడి క్రీడావిరహార మూనె.

72

చ. ఘనమదమ త్తబంధరనిరకాయము మూఁగిన కొండమల్లెపూ
లను జలవర్షణోన్ముఖ విశలంబిత సీల వలాహకావళిన్
మన మలరంగ రైవతపురమౌళితలంబుల నిల్చి చూచుచున్
వనశిఖి బృంద మద్భుతరవంబులఁ బాడెడి నుద్గళంబు లై.

73

—* శరదృతువు *—

తే. పొడవు లగు రెల్లుమొక్కల ర పొలుపు గన్న
శరదృతువునందు సంకోచ ర సరణి వీడి
మారసుఖముల నెదలోనఁ ర గోరు ప్రియుని
జేరి యలరెఁ జిరం బొక ర చిగురుఁబోణి.

74

తే. బెగ్గురులు బిట్ట రొద పేయకవేళ యగు శ
రతునఁ గుచద్వయంబున ర నత్తుకొన్న
చెమట బొట్టును హారమై ర చెలఁగి ప్రియుని
కరుచి నింపమి నంగన ర నదిమిపట్టె.

75

తే. కర్ణ పేయంబుగా బలారకలు పొనర్చు
కాకురుతులకు నులికి యంకగజుని బోలు
కాంతుఁ జేరి తనంత నేకాంతమందుఁ
గంతులీలకుఁ బూన ధేరకాంత ముందుఁ

76

—* హేమంతము *—

తే. భావజోద్ధీప కానవశపానములను
మరులు నగవులు వర్దిల్ల శ్రమగలఁ గొప్పు
వట్టి రతి కెలయించు జశ్వనుల విడిచి
యెవఁడు కనుమోడ్చె హేమంతశ్రముతువునందు.

77

—* శిశిరవర్షనము *—

తే. చారులవలీవనావశి శ్ర సంచరించు
తేటిగమి దివ్యమధు వాని శ్ర నీటు మీఱ
సగము వికసించు పూరేకు శ్ర చతురనాట్య
ములకు వెఱఁగంద మధురగీతతులను బాడు.

78

తే. కుజము లెల్ల నతంబులే శ్ర కుసుమతతుల
మధురగానమ్ము వీడదు శ్ర మధుపవితతి
సకల ఋతువులు వర్తిల్ల శ్ర సానువులను
కృష్ణ! విహరింపవే యని శ్ర కేకి పలుకు.

79

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
శ్రీమదాంధ్రీమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
వసంతర్తువర్ణనము, గ్రీష్మర్తువర్ణనము, శరదృతు
వర్ణనము, హేమంతర్తువర్ణనము, శిశిరర్తువర్ణనము,
మఱిల షడ్మతువర్ణనమ్ము నను షష్ఠా శ్వాసము
సమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్ర మాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

సప్తమాశ్వాసము.

—* వనవిహారవర్ణనము *—

- ఉ. రైవతకాద్రియందె ఋతుశరాజము లన్నియు నేగుదెంచి క్రొం
బూవుల మొగ్గలన్ ననల శ మొల్లముగాఁ గయినేసి చక్రికిన్
నేవ లొనర్పఁ జేసిన కృశషిన్ గనుచున్ విహరించెఁ జక్రియున్
బావనఘూర్తులన్ గొలువఁ శ బాల్పడు యత్నము రిత్త వోవునే? 1
- చ. వివిధ లతాంత సంతతుల శ వేడుక గొల్చు వనంబు సొచ్చి యా
దవులు చరింపఁగోరుదురు శ దారసమేతముగా మఱెట్లు ప
చ్చవిలుతు వాడికోల లన శ సన్నుతి కెక్కిన యైదుపూవు ల
య్యవక శిఖావతంసముల శ కోరువ శక్యము లొఁ దలంపఁగన్. 2
- క. అంత సహజమధురాకృతు
లింతులు హరియించు చెల్ల శ హృదయములు వనా
భ్యంతరభూములఁ బద మిడు
నంత వెలసములు వారిశయందుఁ బద మిడెన్. 3
- తే. చెలువ యొకరిత యిటు నటు శ మెలఁగె నఖర
పాశి రుచు లింద్రచాపకశల్పన మొనర్ప
వలయములు మ్రోయ మృదుబాహుశల్పన సారె
సారెకు నితంబముననుండి శ జాటుచుండ.
- క. అతితర పరిణాహముతో
రతనపుఁ జిలుగంటగములు శ రవళులతో శిం
జిత మగు నొక చెలి మొలనూత్
తత మగు తజ్జఘనమునఁ గళల ధ్వను లొలికెన్.

క. వెడఁద యిటి పిఱుందుల బరు
వెడవక తము నేచుచుండ శనింతుల యడుగుల్
గడు బడలి స్వరస మంతయు
నడుగడుగునఁ గ్రక్కెలాక్ష యను వ్యాజమునన్.

6

సీ. గొనములచే గౌరి శ కెన యైన యో చెలి;
నిను నిప్పుడే తెత్తు శ ననుచు నీదు
ప్రియుని నమ్మించి నే శ వెన నిట కరుదెంతు
నాపల్కు విత నేయ శ నయమె నీకు;
నీప్రతిజ్ఞ సడల్పు శ నే నొక్కతెను గాక
నేర రెవ్వ రెప్పు శ నిక్క మనెడు
వాసి గల్గును నాకు శ పనితామణులతోన
నాకీర్తి కాపాడి శ నన్నుఁ గావు

తే. నిన్ను నావెంట గొనకున్న శ నీకు నాకు
మాటలే యుండ వని నియమంబు గొంటి
మనము మాటాడకొనకుంటఁ శ గనిన యట్టి
మన విరోధుల కోర్కులీ శ మాటు పండు.

7

సీ. అందువల్లను ధైర్య శ మడుగంటు నా కింక
నసువులే భారంబు శ లగుచుఁబుడకు
మేన నిల్వవు సుమ్ము శ కానఁ గాంతుని మీద
గోరంత ప్రేమయుఁ శ గుడురకున్న
నాప్రాణములమీద శ నామీద దయ యంచి
మనువుమా నన్నని శ మతీయుఁ బల్కె
ననుఁగుఁజెలిమికత్తై శ యడుగుఁదమ్ముల ప్రాల
దానిపై దయగల్గుదానివలెను

తే. వల్లభుని నేరముల నెంచి శ వనజనయన
పెద్ద కనుఁదమ్ములను గెంపు శ షేర్మి గదురఁ
జెలియ పలుకులఁ గరఁగిన శ చెమ్మఁ బోవ
నరుగు నద్దాని విడక వెరన్నాడి చనియె.

8

తే. వెన్నెఁబడియుండ నెచ్చెలి శ వేగ మేఁగఁ

దగునె ముందటి కేఁగ నోశమగలరాజుఁ

కుచనితంబభరమ్మునఁ శ గోమలాంగి

కడు వెతం బడు టీ వెఱుంగనిదె? చెపుమః

9

తే. అని యొక వయస్య నిందింప శ నతివ వచ్చు

నందనుక నాఁగి యామె ముఁ శ దడుగు లిడుచు

నడచుచుండంగ వెన్న నాశతఁడును మెల్ల

నడుచు నడుగులఁ బుడమిఁ గొశలైడు ననంగ.

10

తే. వాఁడు నను వీడి యవమానశపఱచినాఁడు

నా వెతకుఁ గుల్కుచుందువు; శ నీవు మెచ్చ

నతని పజ్జ కిదే యేన శ యరుగుదాన

ననుచు నల్కనుబలె నాడె శ నబల చెలికి.

11

క. పతిపజ్జ నడుచు యువతికి

నతులిత పులకాంకురాళి శ యలమిన కుచ మొం

డతని యెద దాకి వీడుచుఁ

బతనోత్థానముల వెలయు శ బంతిం బోలెన్.

12

సీ. చెలువ యో ర్తధిపు డాశపలి దెస సంగత

యై యుండ బహుళ రోశమాంచితస్వ

సవ్యభాహువు సాచి శ సరగ నవ్వలి కుచం

బతఁడు పట్టఁగఁ దన శ యతుల మృదుల

దక్షిణేతరబోర్ల శ తాహారమును మోహ

నాంగుని మెడ పైచి శ యవల సడల

కుండు రీతిని జుట్టి శ యొప్పుగా వేమాటు

రవళించు మొలనూలు శ రాజిలంగఁ.

తే. బ్రేయసుని జఘనంబుతో శ బిట్ట తాఁకు

స్వీయహారావళులు చాల శ జిక్కు వడఁగఁ

గుడికుచంబునఁ బ్రియు నెద శ గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి

దక్షిణాంఘ్ర ప్రియాంఘ్రకి శ దవులుకతన.

- తే. నాతిలోలంబుగాఁ జేసి యవలి పాద
మందుఁ జిలుమువ్వమ్రోతలు యసందడింపఁ
గదలుపుచు భావజాతిరేకమున మెల్ల
మెల్లగా మెట్టు భువి జగం య బెల్లఁ జూడ. 11
- తే. సరయసుందరగమనుఁ డౌ య వరుని రెండు
మూఁపులం గరపల్లవశములను మోపి
గాటపుం గబ్బి చనుమొనల్ య గాసి గూర్చు
నతని వెన్నంటి లీల మై యతివ జనును. 15
- ఆ. అలఘుపీవరోరు య వయ్యు గురునితంబ
భారవహనభేదభరిత యయ్యుఁ
బతిగళార్పితస్వభాహు వౌట భరింపఁ
జాలె హేలఁ బృథులభజున యొకతె. 16
- ఆ. వెలఁది వెనుక వచ్చి య విభుండు కక్ష్యంబులఁ
గరయుగంబుఁ జొనిపి య గబ్బిగుబ్బ
లంటి మోము ద్రిప్పినంతనె చుంబించి
నేల నున్న యొంటియకాల నడపె. 17
- తే. పచ్చి పారాణి రేకలు య పరఁగు కాల
దయిత దన్నిన తొమ్ము ముద్రలకు సంశ
యింపకె విభుండు సఖులలో య నెలమిఁ బోఁట
నాడుకొను చేడె కట్టెడు య రిట్టె చేరె. 18
- తే. అలఘుశృంగార రసవాహినులు నతంబు
లైన నాభీప్రదంబుల య నలమి నింపి
రోమరాజీ పరీవాహకరూప మొంది
హంసకధ్వనితో నదు య లైరి చెలులు. 19

—* శివనవనర్జనము *

- తే. హరివెలందులు విని రేటిదరులయందు
మరుఁడు జనతామనంబుల య గుఱిగఁ జూచి
దివుచు పూచింటి గొనయంబురవళి యనఁగ
శ్రవణసుభగంబు లైన సాగరసరుతముల. 20

- తే. అళికులంబులు దిరుగుచు శ్రీ నంబుజాక్ష
కమలనేత్రలవలె నుత్సృకతను బాడె,
వనులు నవపల్లవ కరాగ్రశ్రవలనచలిన
ముల నభినయించుఁ దద్భావశ్రములను గెరలి. 21
- తే. అర విరియు మొగ్గలం జొరఁ శ్రీ దరము గాక
కలఁగి తేటలు చిమ్మ విశ్వాస మెనయు
తరుల కేసరముల విప్పిఁ శ్రీ దద్రజంబు
వారిజాక్షల కర్పించె శ్రీ మారుతంబు. 22
- క. వనమారుతగతి తోడన
చన నేర్చిన తేటగమి కెనంగెను వనితా
జననుతపరిమళ మున్నతిఁ
దనరు జనముఁ జేర సంపద లెదురగుఁ గదా: 23
- క. హరితరుణులు నునుగేలన్
దర మిడి తాఁకంగ సౌమ్యనన్దము గనుటన్
విరులకుఁ దదాది నామము
పరఁగెను “సుమనస్సు” లనఁగఁ శ్రీ బ్రథితార్థంబై
- క. ఎదురేఁగి యదుముకొనఁగా
నద నెఱిగిన సత్తుల యద్రశహస్తంబుల బిల్
చదురుల కోడెన్ మ్రాఁకుల
మ్రదిమాంచిత కిసలయములకృమండలి మదిరా. 25
- క. గల్లవి మ్రోయఁగ వలయము
లుల్లనదళి యైన కొమ్మ శ్రీ నూపఁగఁ ధరువున్
జల్లు మనఁ గురిపెఁ జెలి తల
పుల్లసుమవయంబు మోదశ్రమునఘో యుఁగన్. 26
- క. అనవరతరసము రాగము
మొనయు తరుణపల్ల వోద్ధృశ్శు మదఘటి శా
త నఖక్షతి పరిచితిఁ గౌ
చిన వాడె నదయముగఁ జెల్లివే ఖండితమై. 27

—* పుష్పావళయవర్ణనము *—

చ. చెలువుని ముందటన్ నిలిచి శ్రవేడియ జాణతనంబు మీఱఁ బూ
వులకయి చేయి యెత్తి భుజశ్రమూలగతం బగు తన్నభక్షతం
బులు బయలొట కోసరిలి శ్రవొందుగ రెండవచేత నంబరాం
చలమునఁ గప్పెఁ జనవ పెరసన్ బతి చూచినఁ జూడనట్లుగన్. 28

సీ నమాలిక :-

తనతోనె విహరించు శ్రధవుఁడు వనస్థలి
దాఁగి క్రమ్మఱ వచ్చి శ్రతరుణి యెదుటఁ
జనఁగ వానిని జూచియును జూడనివిధాన
మిఱుపల్లంబుల శ్రమెఱయు వశుల
మెండైన తెల్పుతో శ్రమేలి నూఁగారు వి
లీన మై సన్న నై శ్రజాను గాంచ
తనుమధ్యమును దనుశ్రతరమగు నట్లుగా
నిగిడి విజృంభించి శ్రనెఱి మొగమ్ము
కనుదోయి నూర్వముశ్రముగా పెనఁ ద్రిప్పి
వలుద చగ్గిన యెత్తుశ్రపల్ల మైన
యక్కునఁ గప్పఁగా శ్రభావణించు బల్సాలు
దిగజాఱ నుదరానఁ శ్రదేజరిలెడి
వలిపె మొకటి యున్న శ్రస్పష్టమై గనఁబడు
నతనాభి తీరు విశ్వానా మొప్పుఁ
దరుఁబాఱ పై నున్నశ్రతం బగు పూవులఁ
గోయు నెపంబునఁ శ్రగొంత నేపు
నాలసించుచునుండ శ్రనతఁడు కట్టెదుటనే
గలఁడంచు గూర్చి నెర్రచేలులు వల్కఁ
దెలియనటు నటించి శ్రయలరు గోయుట మాని
కడు తొట్రుపాటుల శ్రబెడఁగు చూపి
యన్ని తావులయందు శ్రనంశుకంబును వేగ
సవరించుకొను చెల్వు శ్రచాలఁ జూపి
భయసంభ్రమములతో శ్రభావజు నానచేఁ
దమి హెచ్చఁ గిలికించిత మొనర్చి

తే. చంద్రసఖ మైన నెమ్మొము శ చక్కవంచి
 కొంత వ్యవధిని కోరెడు శ నింతివలెను
 బ్రియుని మన నెల్లఁ గరఁగించి శ పిన్న నగవు
 చిలికఁ జిలునవ్వె గదఁ సొమ్ము శ చెలువ కెపుడు
 సీ. తునిసిన చిగురాకుశలను లిఖించినఁ బతిం

29

పఁగ నసాధ్యమ్ము లై శ పరఁగు నివియు
 కేవలమ్మును బులఁకించిన యంగక
 మంద కూర్పఁగ నను శ వైనయవియుఁ
 గొల్పివాడిగోళ్ల నొక్కపై యక్కరములుగా
 బమ్మెర గొన వ్రాయఁబడిన వయ్యు
 నారసినంతన శ యాకళింపఁగ వ్యక్త
 మగునట్టి యర్థము శ లమరునవియు

తే. నై న మన్మథలేఖ లేకయాక లేక
 యమ్మహీధరవనుల విశహారకేళి
 వశత యెసలారు యువతీయుశవకులచేతఁ
 బ్రిణిహితము లయ్యె నితరేతశరమును బ్రీతి.

30

తే. లేని కిన్నను నటియించి శ చాన యోర్తు
 నేరు పింతైన లేదని శ నేర మాడి
 విడిచి నెచ్చెలిఁ గ్రొమ్ముడి శ విరులఁ దానె
 తులుముకొనె బాహుమూలదీర్పులు నెలంగ.

31

సీ. అళికులంబులు మూఁగి శ యవనిజముల వీఁగి
 నీమోము డాయఁగా శ నీవు పెదవి
 విప్పి వారింపకు శ విప్పుచో మధుసౌర
 ధాంచిత భవదానశనాజ్ఞసీమ
 నవి గుత్త గొనును జాశ్మద్దిరా సరజన
 సమరందజాతప్ర శ సవకుజముల
 పైరక్తి మాని సుశధారసంబును గ్రోల
 భవనధావాసశపరత వచ్చు

తే. చున్నవే యని చెలి పల్కనొక్క జాణ
కంటితెప్పల ద్విగుణించి శ కన్నుగవను
మూసి మధుసాళికృతభయంబునను బ్రియుని
యంకమున వ్రాలె సతికి భయమై సొమ్ము. 32

ఆ. కొత్త పెండ్లి యైన శ కోమలి మో మెత్తి
ప్రియుఁడు బల్మి ముద్దు శ వెట్టుకొనియె
బాలఁ గోయు వ్యాజ్రమున యెఱుంగని యటు
యటు చరించె జాణ శ యగు వయస్య. 33

తే. తీవగమిచేతఁ దన సపశ్చి మఱుఁగుపడ
ప్రియుఁడు ప్రియ డాసి బల్మి చుంఁబించి మోవి
నొక్కవెత విదళించునిండుముఖ హస్త
వలయములధ్వని సవతివీరనులకు సోఁకె. 34

ఆ. ప్రక్క నున్న మొక్కరపైఁ బ్రాకుఁ లేదీవ
ననుకరింపఁ గోరి శ వనిత యొకతె
యాళు లేదుటఁ బ్రియున శ కాలింగన మొసంగె
బోస మని తలంపశదు చపలతను. 35

తే. ఉవిద యున్నతరువుపై శ నున్న పూవు
గుత్తిఁ గోయఁగ నొక చేయి శ యెత్తి యితర
హస్తమును బ్రియు మూపున శ నాని. వాని
వెడఁద యురమును గప్పెఁ గొరవ్విన చనుఁగవ. 36

తే. మృదుపదంబులు భువి నానుశచదురు లేదు
కుచభరంబును వహించుకొనను లేదు
చెట్టు పై పూవు గోయ నేకపట్టు లేదు
కానఁ బ్రియు నక్కుననే వ్రాలెఁ శ గలికి యొకతె. 37

తే. ఎత్తు గల కొమ్మ నున్న పూగుత్తిఁ గోరు
దాన నని పల్క బరిరంభశతత్పరుఁ డయి
ప్రళితకుచభరఁ గొగిలుఁ శ బట్టి పూవు
గోసి యిచ్చె నతండు దా శ గూర్చిపేర్చి. 38

క. ఇది తరు విదె పువ్వని పతి

ముదితను ముందటికి ముందు శ్ర ముందున నడపున్

తుది కేకాంతముఁ జేర్చున్

మదనుని సాహసము లెన్నో శ్ర మనుజుల యెడలన్.

39

క. ఏవారు లేని తావని

తా వరు రప్పింప నన్యతరుణి గని యటన్

దా వెఱచి యవలఁ జనఁ బో

లావున నతఁడఁపఁ దాఁ దశలంచెఁ గృతినిగా.

40

తే. “రేయి దానింటి కరుగవా? శ్ర యీయ” నంచు

నతివ కోపించి పూదండ శ్ర సంప్రియుగళ

మందు బింధింప నొక పేని శ్ర యడుగు గదలఁ

డేది భీతుల శక్తి హఠంప దరయ

41

సీ సమా లిక.

తలిరాకు గాన్కగా శ్ర దరిఁ జేరి యర్పింప

గూడాపరాధి యో శ్ర కూర్మివిభుని

నరసి త్వదీయమశహాదానముం గొను

యోగ్యత మాకడ శ్ర నుండదె కద

యతిరహస్యస్థలి శ్ర నధరమధువు ద్రావి

యాపద రక్షించు శ్ర నయ్యదుండ

పొమ్ము దానికె యిమ్ము శ్ర పో యీవిటప మిప్పు

డందున సిద్ధించు శ్ర నాత్మ సదృశ

పరతరయోగంబు శ్ర పజ్జ నీతో నుండు

మఱి ధూర్త! నీదు దుశ్శరీతములను

గ్రమ్మి యత్నము వృధా శ్ర కదె చ్చెట్టుచివురులు

పూవులు మాకర్ణశ్రవణము గనె

జను లెల్లఁ జెవులార న వినిన నీదుశ్చరి
త్రములు మాకర్ణరంగధ్రముల నిండె
నెన్నఁదో యింతకు న మున్నె మాకికఁ గర్ణ
పూరచారుత లీల న బోఁ గదయ్య
దానింట నీవుండి న పూని యిచ్చటఁ బెద్ద
కలి నిల్పినఁడవు న కాన నిప్పు
డిచట నీకలిక నిఁకేల నుంచెదవళి

కులములన్ ధ్వనియించునకొనుచు నవ్వు

తే. ననుచు నిష్ఠుర మాడుచు న వినుతపక్షి
కేసరమ్మును శ్రవణసంక్రీరము నగు
నల్లకలువనెకాదు కంఠటను సయితము
కాంతు దయమాలి పరిహరించె న గాంత యోర్తు.

42

తే. ఒకతె కంటిలోఁ బుప్పొడినయొక్క రేణు
వొలికి యేచఁగఁ దత్ప్రియుండుహ్వాటంచు
నూది యోమఁగఁ జూచెడి న యొక సవతికిఁ
గిన్నఁ గావులె గ్రొమ్మె నశక్షిద్వయమ్ము.

43

తే. తోడి మీనాక్షి దా పేరినతోడఁ దన్నుఁ
బిలిచి నునుఁబూవు తన పయి న విభుడు వినర
నదియె యభిచారమంత్ర మై న యతివఁ గూల్చె
సతుల కభిచారమంత్రమే న సవతి పేరు.

44

ఆ. ప్రియ నొక్క పూవు న ప్రియసి వీనున
భర్త యుంప దనదు న స్వర్ణ భూష
ణముల నెల్ల నొక తృణమ్ముగా నెంచియు
దాల్చి భార మనును న దాని సవతి.

45

తే. నీదు కను తీరులే గెల్పు న నాదు తీరు
ననుచు వనజాయతాక్షి వీరనునకుఁ జేరి
వంగి యెలలేటిస్వనముతో న వాకొనునటు
చెలువ తీనున నల్లని న కలువ ప్రిలు.

46

తే. విరులఁ గోసిన తీవల శ్ర వీడి పూల
దండలు గలట్టి లేమల శ్ర యండఁ జేరు
తుమ్మెదల దిమ్ము లట్టు లోఁ శ్ర దొంటిసాహ
చర్య మేలొకొ? మలినాత్మ శ్ర చయముల కిల.

47

సీ. జాతెడి క్రొమ్ముడి శ్ర భారంబునం బలె
దిగు మూఁపు లొప్పఁగఁ శ్ర దిరుగువారు
పొడవు దట్టము గల శ్ర భూపక్ష్యభరముచే
ననఁ గనుమూయు నాననము వారు
మోముబల్మిని బట్టి శ్ర ముద్దాడఁ గుంకుమ
రేణువుల్ దొరగిన శ్ర యేని వేడి
పెలుఁగులగొర ప్రతిశబింబింపఁ గావులు
మొలకెత్తు చెక్కిళ్లు శ్ర వెలయువారు

తే. లలితకార్యము లొనరింప శ్ర వలయు వార
లతిలలితతరణాహద్వర్యములవారు
తలిరిటాకుల ద్విగుణీకృతంబు లైన
విమలకాంతుల గరకమశ్రలముల వారు.

48

సీ. ఒండొరు కౌఁగిళ్ల శ్ర నుండ నంటిన పతి
యక్కు బల్బూతల శ్ర నడరు వారు
గురుభేదమోదముల్ శ్ర గూడి నిల్చిన యట్టు
లెడ లేని చనుఁగవ శ్ర లెనయు వా
కుచభారనతతనుశ్రుచిర లయ్యును, దూర
గమనశ్రమానతాంగములవారు
అలవాటు లేని దశవృల జన నలసిన
స్తవనీయగజకరోశ్రువులవారు

తే. అపుడ ఘటియించు పారాణి శ్ర యవని
భృష్ట మైనను గ్రమ్మర శ్ర లక్కరంగ
లొదవ నెట్టెటొ మెట్టుట శ్ర కోర్కలేని
చరణకంజాతయుగముల శ్ర జరుగువా

49

తే. ఇటుల నిహరించి విహరించి యటవి నటవి
నుపరమించిరి ఘనజఘనోన్నత లట
మృదులతనువులు మఱియుఁ బ్రశక్తత్యలసలు
వనవిహారసమర్థులే యారు జగతి.

50

తే. దీప్తగండస్థలముల ముర్రతైములఁ బోలి
యావలన్ జాతి కఠినకుశలగ్రదేశ
పాతములఁ జెందు శ్రమబిందుకపటలబృంద
ములు సహస్రకణంబు లై యెలుపు గాంచె.

51

తే. ప్రియుఁడు దరిఁ జేరి వెలఁదికి యవిపుల మైన
పులక లొదవంగఁ జేయ విశపులకమె యగు
సపరిమళముం బొనర్చిన యసౌరు విడదు
కుచయుగము మాత్ర మలయదు యగొనదు వికృతి.

52

ఉ. మానక పూలు గోయుచు శ్రమంపడి వల్లభు కంబుకంఠసం
ధాన మొనర్చఁగా భుజలతల్తమకంబునఁజుట్టి యుజ్వలత్
పీనపయోధరద్వయిని యబ్రేయసు పేరుర మొప్పు గప్పి జా
నైన విధానఁ దాన పడిననట్లు శ్రమంబును జాపె డంబుగన్.

53

చ. ముదిత యొకర్తు స్వప్రియుని యుండట చెల్వుగ నిల్చుచున్ జగ
ద్విదితసమున్నతిం దనరు యస్వీయకుచద్వయ మంతకంచె నె
త్తు దనర మే న్నిగిడ్చి తనకొర్రతలొంట నొకండు నల్లుచున్
మది నుదయించు కోరికల యమాటికి మాటికినినే వెలార్చెడున్.

54

తే. మంచుకణములఁ బోలు చెరమృటకణముల
మఱియు మఱియుఁ బ్రయత్నించి యతటి లభించి
నపుడు తుడుచును గొత్త బెండ్లదైన సతికి
బతికిఁ గుచకలశము లంటఁ బదను నదియె.

55

సీ. ప్రియంపు టింతులే యప్రవహించు నదులైరి
స్వేదప్రవాహ మంశచితజలమ్ము
సరభసగతితోడి యజఘననైకతముల
జరుగుచు మధ్యదేశములావఁ

దరువాయి నాభీప్రూదంబులం బూరించి
 యాపెన్గు నూరుభుశజాతములయి
 బాహులతలఁ గూడిన పైబడి విహరించి
 యుత్తుంగకుచపాళి నుటికి యవల

తే. రోమకూపసహస్రముల్ న రూడి నింపి
 యవల గండప్రదేశంబు న్ లాకరిమించి
 యచటనే నిల్చునట్లుండి న్ యాగడించి
 యందఱకు నేత్రపర్వంబు న్ పొందు పఱచె.

56

ఉత్సాహ :- ఘననిదాఘబిందుతతికిఁ గాంతుకరము దాఁకు నం
 తనె మఱితలై ప్రవాహాదర్పతన్ జెలంగఁ గా
 వనవిహారజాతభేదకపాత్ర లయ్యు నుజ్జ్వలత్
 తనువిలాసవతులు స్నానకృతత్పరేచ్ఛఁ గొల్వఁగాన్.

57

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతంబైన
 శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
 వనవిహారవర్ణనము, ఉపవనవర్ణనము, పుష్పాపచయ
 వర్ణనము ననెడి సప్తమాశ్వాసము
 సమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్ర మాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

అష్టమాశ్వాసము.

—* జలక్రిడావర్ణనము *

- తే. మేటి కుచములతోడ నిశమిలితాక్షి
పద్మములతోడ భూషణ శంక్తి మ్రోయు
ద్వసులతో నేద భూమిపై శపదము లిడుచు
నలసి చెలిపిండు చనె నెట్లొ శజలము కడకు. 1
- తే. వంగియుంటను మూపులు శంక్తిగట్టి
యరుగు వనితల కెంత యంతరము లున్న
వెడలుపయి నొందొకంటిని శబీడ నేయు
పిఱుదులకుఁ ద్రోవ లిటు కయ్యె శ వెడలుపయ్యె. 2
- ఉ. అంతరళూన్య భూజ శిశిరావసీమల సంచరించు నా
యింతుల ముట్టఁగా వెఱచియేమొకొ వేడి వెలుంగు గాలి నం
తంతఁ జలించు శాఖల దశకాంతరవీధుల నుండి బంపి యా
వంత కరమ్ములన్ క్షణమె శయంబక ముట్టనియట్లు యంచెడిన్. 3
- చ. ముదిత నొకర్తు భానుకరశముల్ గడు గాసిలఁ జేయ నాయెడన్
వదనసరోజ నిర్జిత విశభాయుతుఁ దొటఁ దుషారరశ్మి దాఁ
గదిసి సితాతప త్రితను శ గాంచి, తదాన్య దయావలంబమున్
హృదయమునందుఁ గోరి భజియింపఁగ వచ్చినవాఁడు నాదగెన్.
- తే. అర్మిలిని దన యుత్తరీయముఁ బ్రియుండు
ప్రతిపద మ్మెండ పోకని శగతిని మీఁదఁ
గప్ప ఛాయ యొక్కతె కధికతర మయ్యె
గొడుగు లూలి నలాకు లొ శకొమలకంఠె. 5

- చ. వరు కరమున్ కరంబునను శ బట్టిన నీరజపత్త్రినేత్రకున్
గరమును స్పర్శజం బగు సుశబంబు తమాలత నంటి పూర్తిగాఁ
బరవశ మొందఁజేయుటయు శ బల్మి దృఢంబుగఁ గట్టినట్టి యం
బరమునఁ గలు పోఁకముడి శ మాటికి మాటికి వీడిపోయెడున్. 6
- ఉ. మందముగాఁగ నెన్నడల శ మానవతుల్ పచరింప వారికిన్
డెందమునందు నచ్చెరువు శ తెంకిగొనంగను, గాంచి హంసికా
బృందము వీడె, స్వీయగతి శ నెవ్వఁడునే నొరు చెంత నోటమిన్
బొంది వెలార్చునే స్వగుణశ్రుమన్ మది సిగ్గిలకుండ నెయ్యెడన్. 7
- తే. పెద్ద వయి విస్తరిల్లిన శ పిఱుఁదు లొప్పు
సిరులు మించిన శ్రీకృష్ణు శ చెలుల జఘన
ములకుఁ దమనైకతము లోడ శ జలధిరాణి
వాసముల్ రాలఁ బడి వేగఁ శ బాతెఁ గలఁగి, 8
- తే. సలిలవేగాస్త ఉక్తి పేశులను విడిన
ముత్తైముల నంద మౌ నదీశులినములను
విడిన హారాళి రమ్య మౌ శ స్వీయశయన
ములకు సరి యయ్యె నని యెంచెఁ శ జెలుల గములు. 9
- తే. శ్లాఘ్యగంధంబులును, శ్రమశ్రజంబులు నగు
స్త్రీల నిట్టార్పుగాలులఁ జాల మూరు
కొని యశుల్ వన్యసుమములఁ గోర వారః
యౌచితి గణించునే విశేషాభిలాషి? 10
- తే. అడవినుండి స్వకీయ జాతయ చనుదేఱఁ
గాంచి మఱియొక పెంటిని శ గానకుండఁ
బింఛమునఁ గప్పు నెమిలిని శ వెలఁదు లరసి
నమ్మినా-రెందు మగవా రొనర్చు మాయ. 11
- క. హరివనితల పలుకుల మా
ధురి కోటమి గనఁగఁ దమ రుశతుల్ మదహంసో
త్కర మణఁగెఁ గలువగుంపులఁ
బరు నెదుటన్ నిలుచు నెవఁడు శ పరుచే జితుడై. 12

- అ. ముగుద చక్రవాకి శ్రమగఁడు నిశ్శుంకగా
ముద్దు గొనఁగ నాత్మభూలలితము
లందుఁ దగెడు సీతశ్రరాళి ప్రియుల ముందు
చేతు లొడ్డి చేసె శ్ర నాతిపిండు. 13
- తే. ఎత్తుగా విచ్చు దమ్ముల శ్ర నెత్తి యర్ఘ్య
మును గనఁగఁ జేసి స్నేహానఁ శ్ర బులుఁ గెలుఁగుల
నాడి, నురుగున వే నవ్వి శ్ర యతివలకును
నూర్మిహస్తాలఁ బాద్యమ్ము శ్ర లొనఁగె సరసి. 14
- అ. తనదు కాణయాచి శ్ర తమ్మినుండి సిరిసి
బాణిసల్లవములఁ శ్ర బైటఁ ద్రోసి
యపుడు కృష్ణు లలన శ్ర లద్దానికి సపత్ను
లొటఁ దెలిపినారు శ్ర దేటగాను. 15
- * జలవృక్షే శ వర్జనము *—
- ఉ. ఎంతకు నెట్ల యైన హృదయేశకరా ర్పిత నైజహస్తై
కాంతలు లోనికిం జొరక శ్ర కాతరతం గని నిల్చి యుండఁగా
నంతకు నక్కడన్ జలము శ్ర లాతురతన్ త్వరితంబు వారిసం
క్రాంత సుఖింబరూపమునఁ శ్ర గల్గఁగఁ జేసెను లోఁ బ్రవేశమున్. 16
- తే. కామినులు కాముల మనంబు శ్ర కరణి జలముఁ
దొలుత వెఱచుచు గాథమ్ము శ్ర తెలిసి యల్లఁ
బదము మోపి లోనికిఁ జొచ్చి శ్ర పిదప రాగ
హృద్య మగు నంగములను రంజించి రెలమి. 17
- తే. మాటికిని బెద్ద యేనుకుంభముల సిరులఁ
గాంచు చన్దోయి సీటిని శ్ర గలఁచి మించఁ
జక్రవాకయుగంబులు శ్ర జంట వీడె
నెవ్వఁ డుద్వృత్తుఁ డితరుల శ్ర కిడును సుఖము? 18
- అ. చలికిఁ దలఁకి కలికి శ్ర సరసి యొడ్డునఁ గూరు
చుండు టరసి సవ్య శ్ర చునిద కరయు
గము విదల్చు విలసనముఁ గనువాంఛ మ
గండు నీట నిలిచిరయుండి తడిపె. 19

తే. మగువ పతితో సరసిఁ జొరఁగ మాని తీర

మందె నిల్చి సఖుల్ చల్లుఁగ నంబువులకు
బెగ్గడిలు చూపుల నవోడఁగ ప్రియుని గౌఁగి
లించెఁ దప్పొనె హద్దు మీశతిన యిడుమను,

20

తే. వరుఁడు మూఁపులు మునుఁగంగఁగ వారి నిలువ

నంత దాఁకనె తనకు లోఁతగు నటంచు
నతివ తెలియక యట నిర్భయమున రాఁగఁ
బొదిపెఁ బతి కౌఁగిటను “మున్గిపోవునొ” యని

21

తే. నాభిదాఁకను గొలనిలోఁగ నాతి దిగఁగ

జలము చపలత నూర్మిహః న్తముల గల్చి
చన్నుఁగవ మీది కెక్కెఁ; స్ఫురఁబు గన్న
వారి కెందేని యున్నె వ్యవస్థ యనుచుః

22

చ. “ఉవిదల మోముతక్కులకుఁగ నోటమి నాకె యనంగరా దదే

కువలయ మోడెనే కనులకకున్ ద్యుతిచే” ననుచున్ మనంబునన్
మిపులఁగ సంతసింపుచునుఁగ నీరరుహం బళిరావ గానమున్
దవిలి యొనర్చుచున్ బ్రదలితం బగు నూర్ముల సల్పె నాట్యమున్,

చ. జలముల సంచరించెడి యుగ్మప్రజ మూరువు రాయుటన్ భయం

బలమఁగ నూత్నవిభ్రమముఁగ లందపుఁ బెందొడ లున్న యంతికిన్
గలిగెను; జవ్వనంబు గలఁగ కాంతలకున్ దగుహేతు వుండకే
గలుగును విభ్రమంబు లనఁగ నిక హేతువె కల్గ నేమనన్? 24

తే కలఁగిపోయె సరో మహాశబ్దంబి జలము

తత్పురంధ్రుల యాకృష్టతమత రాంగ
వల్లికల నీతలాడెడిఁగ బాహుపక్ష
ముల సముత్తుంగ కుచ గండకశిలలచేత

25

తే. ఎంత గాంభీర్య మెననినఁగ నేమి కౌలను?

యువతి జఘనవిఘటనఁగ మొంది వికచ
జలజవ క్త్రిముతోఁగ గీర్షిడఁగ సలువఁగోరి
కలఁగి మర్యాద మీతె నాశ్చర్యమునరదు.

26

తే. ఆకడన ముమ నాధుని శ నరసి తెచ్చు
కొఱకుఁ బలెనలల గతిచేఁ శ బలుపఁ బడిన
వితత చలిత శి ఖాంగుళీ శ యుతము కేశ
హస్త మలరారె సిరు లొల్కు శ చతివ కపుడు. 27

ఆ. విచ్చు ప్రియక కుసుమశ్చితతుల సిరిఁ దాల్చు
పడఁతి మేను కొలన శ బయలు వడియె
నమలతాంచితుల జశ్చౌఘమ్ము-లాక్రమిం
చినను బరిభవంబు శ నేయ గలవె? 28

ఉ. దూరమునుండి డోచునది శ తోయజమా యని శంకఁ జేసి కా
సారముచెంత కేఁగి యిది శ చాన ముఖం బని నిశ్చయించె శృం
గారరసజ్ఞఁ డొక్కఁ డల శ కంజములన్ బకవాసభూములన్
చారువెలస మేకడకొ శ జాణి పరోక్షతఁ బూని యుండుటన్. 29

— * జలక్రిడా వర్ణనము * —

చ. ద్రుతకనకోజ్వలంబు లగు శ తోయపు జంత్రములున్ సుగంధసం
గతమగునట్టి ద్రవ్యములు శ గబ్బిచనుంగవకుండలందు శో
ణతనుపటంబు లాసవము శ నాధనమీపముఁ డోయకేళి కా
యత మయి యిట్లు సాధనము శ లన్నియుఁ జేకుతె యావతానకున్.

తే. ఉన్నత తటాంతమునఁ బతు శ లుండి, భయము
కాంచ నవ్వారి యెదలతోఁ శ గటిభరములు
మందగతి లేవ నీటను, శ మరలఁ బడుదు
రతివమిన్నలు వాయుచశలాంశుక లయి. 31

మ. మగ లవ్వేశ నొనర్చు ధౌర్త్యము గ్రహింశపన్ లేని మౌగ్యంబునన్
మగువల్ గెల్వఁగలేకయున్ మరల సంశ్భఃపూరమున్ బాణులన్
దగఁ గైకొంచు నిజేళులన్ గదిపి మీఁదన్ జల్లుచున్ సంతతం
బుగఁ గ్రీడించి రొగిన్ నిజాభినరణంశ్చుంబన్నిదం బొడ్డుచున్. 32

చ. హరనయనాగ్ని దగ్ధ కుసుమామృత నైవిక రాజ్యలక్ష్మి నే
డైఱఁ గొన యొగ్యమైన యొక శ తీవయఁబోణి ముఖేందుమూ ర్తికిన్
గర కలశోద్యతంబు లుదశకంబులు పెల్వనఁ బట్టి యెత్తుచున్
సరసకళావిదుం డొకఁడు శ సల్పెను దానె మహాభిషేకమున్. 33

- చ. మదనకృతార్తి దుర్బలపు శ్రమానిని యెట్టెటొ చేతు లెత్తి ప్రేమ దనరఁగాఁ బ్రియున్ గదిసి శ్రమజ్జన మార్చుచునుండు నంతలో వదులయి తత్కరాగ్రమును శ్రబాసిన కంకణ మొయ్య జాతె నయ్యదన లతాంగి మై మిగిలిరనట్టి మితారపుఁ గాంతిలక్ష్మి నాన్. 34
- చ. యువకునియందుఁ జూపుగమి శ్రనొప్పగ నిల్చి నిజానురాగమున్ వివరణ చేసి మారవశ శ్రీత హృదంతర యయ్యు వేఱ యొక్క వనిత నెచ్చెలిం దడుపుకై తవముం గొని వాని ముందె రూపపు ప్రణయంబు నాఁగ జలశ్ర మంజలి నిండ ఘటించి నెక్కొనెన్.
- చ. ప్రియతమ హస్తతోయములఁ శ్ర ప్రేమ దలిర్పఁగ సిద్ధమాన మై రయమున సంతసంబును గగరం బొక శ్యామ మొగంబు దాల్చు; నాయయమున కోర్వలేని యొక శ్రయంబుజవక్త్ర ముఖంబు సిక్తమేయయిన గురుశ్రమాంబువుల శ్రనయ్యెను స్నానము చేసినట్లుగన్. 36
- చ. తన పతిహస్తకుట్మలస్పృశతం బయి పర్వెడు తోయధార చట్టన పెఱపూవుఁబోడి నిబ్బరడ స్తనయుగ్మము సేచనం బొనర్చిన నది గాంచి యీర్ష్య గొని శ్ర చేడియ స్వీయవిశాలనేత్రసంజనితమహాంబులన్ దడిపె శ్ర సారెకు నాత్మకుచద్యయిన్ రుషన్. 37
- శా. ఏనీరంబులచేత నొక్క సరసుం శ్ర డిద్దచ్చవుల్ మోమునంబూనంజేనెనొ నింతి; కట్టివగు సంశ్పూర్ణేందు విద్యోత సంఘానూ నాచ్చతరాంచి తాంబువులు దూరరాపాస్త మైనన్ సపత్నీనారీమణి కొప్పెఁ దాఁ గలుషతన్ శ్ర జేకూర్పుఁగా హేతు వై. 38
- చ. = పరమితానురాగమున శ్ర నాంధ్యము గన్న ప్రియుండు దా మనశ్చలతఁ జేరి మానవతి శ్ర సన్నిధిఁ దప్పగు పేరు చెప్పి మోముపయిని జిమ్మువారిపవి శ్ర పుట్టువుచేతను మంద మయ్య దేహపతిత మై పగుల్చు హృదరయం బది దుస్సహ మయ్యె నింతికిన్.
- ఉ. ప్రేమ దలిర్పగా బ్రియుఁడు శ్ర ప్రేయసి వక్షమునందు నూత్న సీరామలబిందువుల్ గురియ శ్ర నక్కతిన స్తనమండలాహతిన్ వేమఱు రాలు చాఁపెమెయిశ్రవేడిమి నొంది సమీపవర్తినిన్ భామిని నొక్కదానిఁ బయిశ్రపాటున నొందఁగ జేసెఁ దాపమున్. 40

తే. అంగనకు నంటు వరుని వశజ్జీంగరాగ

వటలి యిప్పుడు గడుగఁగాఁగబడియె నీట

నంచు పొంగెడు సవతికి నధికతాప

మొదవఁ జేసెను స్ఫుటనభరపదము లకట.

41

చ. చెలులు వినంగఁ దన్నుఁ బెఱచేడియ పేరిడి కాముకుండు తొ

ట్రలి పిలువన్ ముఖేందురుచి న్ దింది యపత్రపఁగ్రుంగఁ గాంచి య

క్కొలనునఁ గొమ్మ డాచుటకొక్కో యనఁగా వెస నావెలంది క

న్నుల జలవర్షముల్ వడిన న్ నూనసమృద్ధి ఘటించె నీటికిన్.

42

ఉ. అన్ను మఱొర్తు పైఁ బతి జరలాంజలిఁ జల్లి క్షణంబు పిమ్మటన్

దన్ను జలాభిషిక్తఁగ నొనర్పఁగ నక్కట మోము కోపసం

పన్నతచేతనే నలుపురవాతెను నేత్రయుగంబునుండియున్

గ్రన్నన జాటు కజ్జలజరలంబులు తా మపశబ్ద మై చనన్.

43

తే. స్వర్ణభూషోద్వహనశక్తిఁ న్ బాసి భర్తృ

కల్పిత మృణాళ సూత్ర కంఠకణము దాల్చి

కృత్సపత్నీకటాక్ష సంఠగతభర మయి

గురుతరం బయి పెంపొందెఁ న్ దరుణి భుజము.

44

తే. మిన్న లగు పెక్కు చిలుగంట న్ లున్న నేమి

సతతజలగాహమునఁ దేలు న్ సతుల మేఖ

లాకలాపము ధ్వని లేక న్ మూఁక మయ్యె

జడగుణాపుల కబ్బునే న్ నుడులతీరు?

46

ఉ. ఎంతయు స్వచ్ఛమౌ కొలన న్ నింతి పయోహృతచేల గాఁగ న

త్యంతము చూపు నిల్చి మదనాహవాదేశికుఁడౌ ప్రియుండు ద

న్నంతటఁ జూచె నంచు బిడిరయంపడఁ బద్మిని వీచిహస్త సం

క్రాంత ద శాంబరంబునఁ బురరంధ్రిని గప్పె వెనన్ వయస్య యై.

చ. గురు జఘనస్థ లాహతులకకున్ గుఱిసేసి ముఖద్యుతిన్ విక

స్వరకమలాళి గెల్చి చెలురవల్ తనుఁ గీడ్పఱుపన్ జలాశయం

బెరియుచు లోలబుద్ధి త్యజిరయింపఁగలేక తదంగరాగముల్

సరగ హరించెఁ గాని కలుగఁషం బయి గోచరమయ్యెఁ దాఁ దుదన్.

కం. వనితల సౌగంధ్యము గని

యును దవ్వయి తన్ముఖముల శ కుపమానం బై
తిని; జేరువ యయి యోడితి

నని కమలము కదలునీటియందు మునింగెన్,

48

తే. విచ్చు గురివెందపూలట్ల శ పచ్చ నైన
వనితల పసిండి నగలు సత్త్వర వగాహ
సలిలకేళుల జాటి యక్కొలన బాడ
బానల ద్యుతిఖండమ్ము శ లట్ల మెఱిసె.

49

క. యువతుల చూడ్కుల కనపా

యి విభాపాదకము లయ్యె శ నిదె యాస్మాక
చ్చవు లని స్వగుణముఁ గప్పిన
రవరవ నునుఁగాటుకలఁ గత్తెరచె జలంబుల్.

50

క. హరిచందన మంబురులు

గరఁగఁగ నాపాండు పైస శ కలికి ననుఁగవన్
దొఱఁగి పరభాగ మెడయుట
సరగఁ దెగియె హారయష్టి శ సహృదయ కాదే.

51

తే. అధిక మౌ నమృతగుణంబు శ నధిగమించి

దళిత విస్ఫురి తాబ్బావశతంస యయి ప్రి
యోపభోగ్యంబు నగు సురశయును సరసియుఁ
కామినుల దృక్కులందు రాశము ఘటించె.

52

ఉ. చెన్నయి నిర్మతోద కణశివిత్రము లై జలకంబు లాడు న
య్యన్నుల చన్నుఁగుండ లలశరారెను గేళిరయాన సూత్రముల్
చిన్నము గాఁగ సద్గుణవిశిష్టసమాశ్రయవాంఛచేఁ దమున్
గ్గన్ననఁ జేరు హారమణిరరాజికి నాశ్రయ మయ్యెనో యనన్.

53

తే. పడఁతు చెవులయందుండి శ పడిన నల్ల
కలువలను నొడ్డునకు గెంచె శ నలల గములు
ఉన్నతిని గాంచి, పతితుఁడై శ యున్న వాత్మ
భవుని నేని స్వచ్ఛాత్మలు శ పరిహరింతు.

54

తే. అంగమున లేపనము వో నశభాంకములును
అధరమున లాక్ష వో రదశనాంకములును
జానలకు శ్రీలనే నింపె శ సలిలకేశి
సిరులె కూర్చుగదా సదాశ్రీతు లెడరున.

55

చ. సలిల భరావలంబులుఁ బిశకంగిత కేసర పూరితాంతరం
బులు నయి వ్రాలు ముంగురులఁ శబ్దోల్పగు వల్లరు లుల్లసిల్లుచున్
గలికి ముఖంబునన్ మకరిశకాముఖపత్తిలిపుల్ జలాహతిన్
దొలఁగిన లోపమున్ దొలఁగఁ శ డ్రోచె ఘటించిన చిత్రశోభచే.

56

తే. సరసి జలములు యదువుల శ యురములందు
దట్ట మౌ నంగరాగమున్ శ దలల విరులఁ
గొనిన; మద రాగ మది మాత్ర శ కనుల విడద
ఘనులచక్షిష్ఠ్య ధర్షింపఁగలరె యొరులు?

57

తే. వారి వెలుపటి రాగమే శ వానఁ గాని
వారి మనముల రాగంబు శ వాయ దాయె
ధీరులగు వారి నడుమను శ జేరు నెవఁడుఁ
బరిభవ మటంచుఁ బొందు నే శ పరులవలన.

58

తే. రమ్యకుచముల ఫేనహాశరములు జఘన
సీమలందున శై వాలశచేలములును
జెక్కులను నాకుదీవల శ చిత్రరచన
లమరె జలముల సౌమ్ములై శ యతివలకును.

59

తే. గురుతరాలంకృతులు శ్రీల శ వరతనువులఁ
బాసి నీటను సిగ్గుచేఁగబలె మునింగెఁ
బోన నిర్మాల్యము నటింపఁ శ బూనె నీట
నల్పుఁ డభిభూతుఁ డయ్యు దార్థ్యమునె చాటు.

60

తే. బొట్టసిరు లేఁగిపోయెను శ బూలదండ
లంబరము కావులను బానె శ నంగరాగ
మరిగె స్వబలంబు వోయిన శ యార్తినిబలెఁ
జారుతరూపలుగఁ జేనె శ న్మరుఁడు శ్రీల.

61

తే. అంబునేచన జాత శీత తార్తినిబలె

శీతపవన కంపిత మౌచు శ నూతనాంకు
కమ్ము నవయౌవనోష్ణ కర్కశము లైన
కామినీ కుచతటములఁ శ గౌఁగించె.

62

తే. అంగముల నంటఁ ద మ్మంటి శ నట్టి లవణి
మంబు రూపొందినట్టుల శ యంబు లురల
నలలపై నాడ నేర్చిన శ వలువకొంగు
లడరఁ జెలిపిండు ప్రియులతో శ వెడలె సరసి.

63

తే. వేల్పులకుఁ గూడ వింతను శ గొల్పుఁ జాలి
భాసమా నాంబురుహ చారు శ పాణి యగుచు
సరసి వెడలెడుచెలి లచ్చి శ సరణి నెదుటఁ
జూచి కృష్ణుఁడు కడలిఁ ద్రశచ్చుట స്മరించె.

64

తే. తమ్ముఁ గప్పంగ ధరియించు శ తనుత రాంబ
రము జలాసక్త మై యంట శ రమణుల వగు
విమలతర పీవ రోరుయు శ గములు స్వీయ
కాంతులను జిమ్మి లో దాచి శ కప్పె నంటః

65

తే. చెలులు గట్టిన వలువలు శ తెలిమొగుళుల
సిరులుఁ గొని మోదమున నవ్వ శ కరణి మెఱనె
వారు విడిచిన నీ రోడు శ చీరలు వగఁ
గన్నునీ రోడ రోదించు శ కరణి నెఱనె.

66

తే. సరసతను దద్ద సంసక్తి శ నెఱపి యుంటఁ
బలుమణును బెట్టు త్రోపులు శ వడియుఁ బడియు,
నూత్నరక్త కతతి వెలంగదుకల యంగ
కముల విశ్లేష మెట్టెటో శ కాందఁ గలిగె.

67

తే. పెన్నెఱుల్ మూపునం బడ శ వెలఁది యొకతె
తాన మొనరించి యంగమ్ము శ తడివి నార్పెఁ
బెద్దతడవున కెట్టెటో శ ప్రియు నెదుటను
నరయఁ బెంపొందు శ్రమ వారి శ నెఱుంగ కట్టె.

68

తే. పాపటను దీర్ప నిరుగేలు శ్పైకి నెత్తు

లలన కువతట బాహుమూశలముల వంక

మతిమతి కనుంగొనును గోర్కుశలముల బ్రియుడు

విషయములపట్ల గుతుకమ్ము శ్విరతిఁ గనునె?

69

క. మరుఁ డెడయకయున్నెడ నుం

దరికిఁ జలువ వలువ స్నపనశ్చౌతాంగముఁ గ

ప్పురవిడెముతోడి మోవియు

నిరవగు నేకతము గలుగ_ననేటికి సొమ్ముల్?

70

చ. ఇటుల సరోఽఖిషేకమున శ్నింతుల మచ్చరముల్ కడంగి మి

క్కుట మగు శోభ నొందుచు నశకుంతల నిర్మల దేహకాంతి ని

వ్వటిలఁగఁ బొల్పు యాదవులఁ శ్భానుడు తాఁ గని పశ్చిమంపు ది

క్తటిఁ గల కంధి నీరముల శ్దానును గోరెను దాన మాడఁగన్. 71

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన

శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున

జలప్రవేశవర్ణనము, జలక్రీడావర్ణనం బనెడి

అష్టమా శ్వాసము

సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

నవమాశ్వాసము.

—* సూర్యాస్తమయవర్ణనము *—

క. అంతన్నిజతేజోబిధిక

సంతాపము నోర్వలేని శచాయను నవరా

బ్యంతరజల పతనేచ్ఛా

స్వాంతుఁడు రవి పాతఁ జరమ శక్తైలము నెక్కన్.

1

క. సురతోత్సుకత్వ మెంతయు

వరలఁగ మునుముంద చెలి గ్రవాక్షద్వారం

బురహిఁ గదిసి చూడ్కుల వే

మలు కొలిచె ని నాస్త గిరుల శమధ్యతలంబున్.

2

క. విరళాతప కాంతియు ను

ష్ట రహితతను వధికపాండుశసహి తాఢ్రశిరం

బురుషరిణతి గత రవిమం

దరవీక్షణమును దివా శ్లఘవిధం బయ్యెన్.

3

క. సాయంతన శీతలతర

వాయువుచే మెల్లఁ గదలు శ వల్యంగుళి “రం

దో”యని పిలిచెడి గృహశా

ఖాయుతునకు మాలు వల్కు శ ఖగతతుల రుతుల్.

4

తే. సంజ నిన తను కిరణాళి శ కైలశిఖర

ములను నాక్షణమందునఁ శ బొదలె; మంచి

వార లస్తంగతుల యైనఁ శ బరఁగుఁ గాదె

యుచ్ఛతర మైన స్థానమే శ యొక్క టరయ.

5

క. దైవము ప్రతికూలింపం

గా విఫలం బగును బెక్కున గల సాధనముల్

భావింప వేయి కరముల

చేవయుఁ బడిపోవకుండఁ గ జేయునె భానున్?

6

తే. క్రొత్తకుంకుమ కావి గైకొను పయోధ

రముల జానొంది, నిజకరకలగ్నసురుచి

రాంబరము నొందు వరుణదిగంగనఁ గడు

రంజిలఁగఁ జేసె నతిసక్తిఁ గ గంజహితుఁడు.

7

తే. మివుల నెఱ్ఱని కెంపుల నరవల నడుమ

చెలఁగునది వలె నుండి దిగ్వలయ మొప్పు

నల జపాసుమ గుచ్చ కాంతులను మీఱు

భానుబింబమ్ము సంజను న వ్రాలి వ్రేలె,

8

తే. తప్తశాత కుంభమ్ము చక్రందనమునఁ దోచి

సగము నీట మునుంగు భానస్కరుని బింబ

మజనఖ విభిన్న ఘనజగ న దండ కైక

తర విభాగముకై వడిఁ గ దనరి క్రాలు.

9

తే. సానురాగుఁడు, నయనసౌ న భావహాంక

యుతుఁడును, నతాపకరుఁ డయి న యొప్పుఁగాక,

గతవసుం డౌట, నపరదిగ్గణిక రవిని

వేగ గగనాలయమునుండి న పెడలఁ గొట్టె.

10

ఉ. వేడి వెలుంగులన్ దనరు న వేలువు గ్రుంకెడు నంతవట్టు రె

ప్పొడక నిల్చి పెద్దతడ న వారయఁగాఁ దమి వాడి జాలుగా

వీడెడు బంధురాశ్రువుల న పెంపును గాంచెడు నబ్జనేత్రమున్

మోడిచి నీటిలో నిలిచిపోయెను బద్మిని సంజవేళఁ దాన్.

11

తే. రవి తొఱఁగె జంద్రబింబము న రాదు రిక్క

లగపడవు దావ మేవతె న నంధకార

మొదవ దైనను నింగి సొంతపెక్కె-నరయ

విగుణునకు తోష హైన్యమే న యగు గుణంబు.

12

ల కున్నిప ట్టగు స్వకాంతుఁడు దా బరలోక మేగ న
త్యంతము నిర్మలమ్ము లగు శ నాతని రశ్మిసతీ సహస్రముల్
బంతులు దీటి యొక్కమెయి శ వహ్నిఁ బ్రవేశ మొనర్చె నొర! యా
కాంతునె ముందు జన్మమునఁ శ గాంచుట యెట్లు మతోక్తభంగిచేన్

—* సంధ్య వర్ణనము *

- తే. పితరుల సృజించి వేలుపుఁ శబెద్ద చాల
కాలమై త్యజియించిన శ కాయ మయ్యు
పుల్లకౌసుంభశోణతఁ శ బూని జనుల
యంజలుల నొంది సంధ్య పాశయదు ప్రకృతిని, 14
- తే. దట్ట మౌ సంజ వెలుఁగు కశతమున నెఱుపు
గలిగి జక్కవపులుఁగులు శ కవలు వీడె
విరహమున గాసిలంగను శ ప్రీలు వాని
యెదల వెల్వడు రక్తమ్ము శ గదిరినట్ల. 15
- తే. నిచ్చలును లచ్చి కిల్లని శ నెగడు నీ ప
యోరుహము పగలు గడవఁ శ బాటిపోయె
నల్ల లచ్చియుఁ ద్యజియించి శ యట్ల కాదె
సాజ మౌ గృతఘ్నత చపశలాజనులకు. 16
- తే “మిత్రుఁ డణఁగిన బగలును శ మృతిని జెందెఁ
గాన నబలను నే నున్న శ గార్య మున్నె?”
యని వెలుఁగుతేని విరహోర్తి శ నక్షణంబ
సంజ కంటికిఁ గనరాక శ చనియె నార్తి. 17
- తే. తనదు ప్రతిబింబమును గాంచి శ యినమృగేంద్రుఁ
డలుకచేబలెఁ బడియెఁ దా శ నంబునిధిని
బిడపఁ జీకట్లు జగ మెల్ల శ గదిసి మించె
నాగయాధమ్ములను బోలి శ నలుపు చెలఁగ. 18
- తే. సాంద్ర మగు పంకమును బోలు శ సంజయిరుల
గములు పెడలెనో భూధర శ కందరముల
నుండి వెలికిని? వెలినుండి శ యుర్విధరపు
గుహల సేవించెనో లేక శ కొఱత దక్కి? 19

తే. మింటియందుండి వ్రేలెనో శ మేదినిత
లమ్మునందుండి మీదికిఁ శ జిమ్మెనొక్కొ?
కాక దెసలను జన్మించి శ కలయఁబర్వె
నో యనఁగ నిర్ధరింపరా శ కొలనెఁదమము. 20

తే. మిన్ను మన్నును కనరాక శ మీఱ నిరులు
జనుల కనులకు నొక గ్రుడ్డితనము కలిగె
గాని నూతనతమ సిద్ధ శ కజ్జలాప్తిఁ
గామినులు ప్రియవేశ్మమార్గములఁ గాంతు. 21

అ. గాఢసంతమనము శ కార్యభార మెఱుంగు
టను బ్రియాభిసరణమునకుఁ గడఁగు
చెలికి వెఱపు గొల్పు శ దలఘుస్తనముల నూ
గారుతెరువు వణఁకనట్టిరీతి. 22

తే. దినము సూర్యుని కాంతిచే శ గనఁగరాని
గ్రహగణ మ్మది మించు చీరకటిని రేయి
ఘొంది యెంతేని తేజమ్ముఁ శ బూనె నొర
యల్పులు రహింతు గద మలి శ నాశ్రయమున. 23

తే. కలపములఁ బూలదండలఁ శ గాంతకుపిత
సుందరుల దీపశిఖలను శ సుప మదన
బోధనం బగు రీతిఁ బ్రభోధములను
సలుపఁ జెలరేఁగె నాప్రదోషంపువేశ. 24

—* చంద్రోదయవర్జనము *—

తే. భూమిదరినుండి వెల్పుడు శ భోగిభర్త
ఫణసహస్రాశ్మకాంతుల శ పటలి భంగి
సిరుల మించెడు శీతాంశుశరవితతులు
దేవతాధీశది గలంకృతఁగఁ జెలంగె. 25

తే. ఉదయగిరిఁ దలఁ దన్ని శీతోన్రమూర్తి
తెల్ల నొ కాంతులం గని శ తేజరిల్లె
బలువరుస దాఁగురించి తా శ బ్రాచిదిక్కు
లీలకె నవ్వు నెమ్మొము శ లీల నూని. 26

క. ముందట శశికలచేఁ బరి

మందంబుగ భిన్న మగు తశమఃపటలి జటా

బృందముగఁ గగనమును జను

లందఱు శివుతను వనిరి తశదంగ మగుటచేన్.

27

ఉ. క్రొన్నెలతక్కు పూవులను శ గూర్చిన చీకటికొప్పు యొప్పులన్

జెన్ను వహించు తూర్పుదీశ శ శ్రీయుతవక్త్రులలాటపట్టికన్

గ్రన్ననఁ బోలి తేజరిలి శ గంధపుబొట్టున నిక మైన య

ట్లున్నది యోషదీకుని నశవోదితఖండము పొంపు నింపుచున్.

28

తే. మొదట షోడశభాగంబు శ పిదప సగము

మీఁదఁ బూర్తిగఁ జంద్రుండు శ మించి వోఁచె

నెంత ద్యుతిశాలితేనియు శ నెనఁగు వృద్ధి

క్రమముగాఁ గాని వేవేగ శ కాదు నిజము.

29

చ. వికచ విపాండు రాజ్జగణభిస్త్వత శోభల మేర మీఱు శీ

తకరువి బింబ మాయెడఁ బశ్యతంగవిభూత మవాహనుండు బల్

సుకమునఁ బండు పాన్పుపయ శ సుందరి యిందిర నిద్ర మాని మ

చ్చిక మును లేవఁ దన్ముఖశశిద్యుతియెట్టుల మించు నట్ల యై.

30

తే. ఋక్ష సేవక సంఘ మెశ్లెడలఁ గొల్వ

లక్ష్యణానుగతుం డగు శ రమ్యమూర్తి

చంద్ర దశరథసూనుఁడు శ చండదాటి

నంధకా రాసురగణమ్ము శ హత మొనరె.

31

తే. గగనవీధులఁ జరియించు శ కైరవేశుఁ

డనెడు ముగ్ధవణిక్పుత్రు శ నర్దకళల

స్వీయవృద్ధికి నేవించి శ చెలఁగెనంట

సంద్ర మనియెడుఁ గడుసరి శ సాహుకారు.

32

తే. తేజు గాంచెను విధుండు రాత్రిని టొంది

రాత్రియును నిందు పొందున శ రాజిత నట

యాక్షణంబున, నట్ల మశ్మత్తు తొక రా

కరికి నుపకారములు నేయు శ నాథ లొప్పు.

33

మ. పగటన్ వేడివెలుంగు పాదహతులన్ శ బల్గసిచే నైన పె
న్వగతో సంతత చంచరికరుత సంశప త్రోదనన్ బొక్కు నా
తొగకన్నెన్ బలుమాటు లగ్ర కరసంశతోహంబుచే నంటి తా
మగఁ డొటన్ హిమధాముఁ డావ్యథ వెసన్ శ మాయించె

నూరార్పుచున్. 84

ఉ. జానగు కన్నుబోయి గల శ చానలు నాథుల పజ్జ మన్మథా
నూన వయో విభూషిత తశనూకలిత ప్రతిమానిసీమణిం
గా నివపున్ వెలుంగుదొర శ కాంతిఁ గరంగిన నీటిబొట్టులన్
బూనిన యిందుకాంత మణిశ్రుతికఁ జూతురు బీతు పైకొనన్. 85

క. అమృతమునఁ దడియు కరముల
నిమురుచు నోషధులపతి వశనితలన్; దద్దె
హము లెల్లఁ బర్వి సంతా
పము గూర్చెడు కోపవిషముఁ శ బాపెన్ మిగులన్. 86

తే. మివుల దిక్కుల శోభల శ మీఱఁ గూర్పు
చంద్రకాంతుల సంతతి శ సారెసారె
స్వచ్ఛ మగు యౌవత కపోలశ ఫలకములను
నంతటను బర్వి కడు దట్ట శ మగుచు వెడలె. 87

శా. వేలన్ స్వీయ మహోర్మిబాహువులనొ శ విన్నాణపుం కౌగిటిన్
జాలం గూడి సుఖించు నబ్ధి నయినన్ శ సంజ్ఞబ్ధమున్ జేయఁగా
జాలున్ శీతకరుం డనన్-గలుగ దాశ్చర్యం బొంకితేని, గో
పాలాబ్జేక్షణలన్ స్మరాలసల క్షోభల్ వెట్టె వీడన్నచో. 88

తే. ఎంతొ మందుండు గావున శ నిండ్ల మేను
మఱచి కూర్కు మరుఁడు శ జాలమార్గ నిర్గ
తములు నిర్మల స్పృటికశదండ నిభము
లగు సుధాకరు కరము లూతగను లేచె.

తే. మున్ను తమమున శరలక్ష్మశమును గనంగ
నేరని సుమాస్త్రుఁ డప్పు డిందీవరాస్త్రుఁ
డుదితుఁడై లక్ష్మ భాగ మొరయ్యెయ్యఁ దెలుప
విలుచేఁ బూని వెడలెను శ విజయకాంక్ష.

తే. పూవువిలుకాని దగు ధనుశ్చవునకు వెలికి

వెడలు నట్టి శిలీముఖశ్చింతి చంద్రుఁ
తుదయ మందంగ విరియు కుశముదమునందు
మించుఁబోఁడుల యెదలందుఁ శ గాంచెఁ దావు.

41

తే. దిజ్మఖంబుల పేవేగ శ తేజు నింప

రతికి నొత్సుక్యగరిమ గశరంబు కూర్చి
యత్రినేత్రజ మగు నపశరాగ్ని యిందుఁ
డంగజుని బ్రజ్వరిలఁ జేసి శ యలరఁ జొచ్చె.

42

—* పృ సా ధ న వ ర్ణ న ము *—

క. ఈవిధముగ చంద్రోదయ

మై విలసిల నిశ్చితప్రియ సమాగమ లై
పూవుంబోడులు తొడవుల
నేవించిరి; తటి యెఱింగి శ నేత సఫల మా.

43

తే. అతివ చనుదోయి యొక రమ్య శ హారలతనె

సమముగ ధరించె నీరంద్ర శ సమతఁ గనుట
సంతతమును నీరంద్రతా శ సంహతతల
నలరువారికి నమ భాక్త్య శ మబ్బుఁగాదె.

44

తే. అరఁటికంబము లన నందశ్చమైన యూరు

తరుల జఘనస్థలీ పరిశసరమునందుఁ
గాంచికా భూష యన్ త్రాటఁ శ గలికి మిన్న
కంతుఁ డనెడి గజంబును శ గట్టివెచ్చె,

45

ఉ. చారు విశాల నేత్రయుగళ చంచలకాంతులు చాలఁ గలు నా

నారుల మోపులందుఁ గడు శ నాజెపు లత్తుకరంగుఁ జెక్కులన్
దీరగు లోద్రపున్రజము శ నేత్ర పయోజము లందుఁ గాటుకల్
సౌరయి యైక్యమున్ బడనె శ సంకునఁ బోసిన పాల తెక్కుడై.

46

చ. కదలు మెఱుంగు మోపు లనుశక్తమ్రదళంబులతో వికాసవత్

సదమల దంతకాంతు లను శ సన్నతి కెక్కిన కేసరాళితో
ముదమును నింపు కర్ణికలశ్చుంజము నాఁ దగు గండపాశులన్
వదనము లన్న విచ్చు నళినమ్ములతో ప్రమదాళి రాజిలెన్.

47

మ. మును తన్ మించినవాని కోడి పెఱభూముల్ పట్టుటో_గాక మే
లనినన్ వానికి వెన్న నే యరుగుటోశకార్యంబు లోకంబులో
ఘనలావణ్యముచేత నుజ్వలము లోగండంబు లింబొందు శో
భన లోలాఙ్గల మోములందు నెల బింబభ్యాతి మై నుండెడున్.

చ. అతికఠిన స్తనస్థలి నశనంగుని యమ్ములు తాఁకుతోడనే
ప్రతిహత మయ్యె నొర! యితరం బగు నంగములట్లు గాక యు
ద్ధతిఁ గుచపాళి నైజభర శ మంతయు మోపి యలంప మధ్యమం
బతి తనిమంబు నొందెఁ గద శ యాగురుతాదృఢతల్ దురూహముల్.

ఉత్సాహః_ ప్రియుఁడు గీము చేరు నని యెఱింగి, మేటి జాణ లే
యయినఁ జారునేత్ర, లలరుశలందుఁ, బూతలందు, మే
లయిన చేలలందు, నిదియె శ యద్దె యోగ్యమంచు ని
శ్చయము చేయఁజాల రవియు శ జాను మీటి యొప్పినన్. 50

తే. అతివ కొఁగిలి సుఖమున శ కంతరమ్ము
గలుగు నని భీతిచే మెయి శ గంధ మలఁద
దనవలేపన మే దేహశ్రమునకుఁ దగును
గరము నిజహృదయేఁకు సంశ్రగమములందు. 51

తే. అన్యకమల్ద్గత మ్మగు శ ననిలములను
నాసికారంద్రమును జొర శ దనదు పాణి
పల్లవతలంబులను వీచి శ భామ మోము
తావి గుర్తించి మెల్ల సంశ్రతనము గాంచె. 52

తే. ఎదుట మిన్నును, జెలియును శ నెత్తిపట్టు
నిండు మండలకాంతి, నిర్జ్విద్ర మైన
చందురునియందు నద్దంబు శ నందుఁ గనిరి
స్వీయముఖలక్ష్మి మాటికిఁ శ జేడె లపుడు. 53

ఉ. చాన మతోర్తు కయ్యెడఁ బ్రసందుగఁ దాల్చు కపోలసీమ పై
యానుట వంగు హస్తరుశ్శాంచితపల్లవమున్ ధరింపఁగా
జానగు బాహువున్ దనదు శ జంఘను నిల్చి గళంబులోఁ గలం
బైనను శబ్దకూన్య మగుశనట్టుల గాన మొనర్చె లీలకై. 54

ఉ. మిక్కిలి మోహజాలములు శ మేరలు మీఱఁగఁ జెల్మికత్తెలన్
గ్రక్కున నక్కునం గలుగు శ రాగము దెల్పఁగ జాలి. యింపు పెం
పెక్క బిరాన తప్పక నిశ్చేతుని మానసమున్ హరించు నా
చక్కని చూపులుంబలెనుశబ్దము లంపిరి కాంతుఁ డోడి తేన్. 55

—* దౌ త్య వర్జ న ము *—

క. “నను చుల్కన నేయని గతి

మనమున దయఁ జూచు'రీతి శ మానిని: ప్రియు చెం
తను జేరి కుశల మడుగుమ”

యనుచును దూతికకు నబల శ యాన యొసంగెన్. 56

తే. గరువము గలట్టి మఱియొక 1 కలికి ప్రియుని

జెప్పకయ తోడి తే నేగఁ శ జెలియ యేగఁ

జెలులకుఁ బ్రియంబు హితమును శ జేసి ధన్యు

లొదు రాపులు, ప్రేరితులైన మఱియు. 57

తే. తప్పు చేసిన ప్రియు ననారదరము చేసి

నట్టి నేనె యాతని వీడ శ కరుగు టిప్పు

డుచితమే; కాని యెంతువే శ మో “మనమున

నింత యభిమాన మొదవని శ యింతి” ననుచు. 58

మ. “పొలఁతీ నాథుఁ దిరస్కరించి యటుపైఁ శ బూనఁగలేవైతి గా

యలుకన్ దైర్యముతోడ నాతని పయిన్ శ హా” యన్న నీతోడనే

బలుకన్ రానిది యొండునుం గల దొకో శ పద్మాక్షిరో సాహసం

బలుసౌ, దానను నేను నీతెగువఁ జేరయం జాల నిక్కంబుగాన్. 59

తే. వాని కడ కేగి తప్పులఁ శ బట్టకమ్మ

అతని నేరంబులను మన శ మరయకుంటి

మంచ విశ్చయ మొనరించి శ యతివ యెగు

నొనరిచిన ప్రియు చెంతకు శ ననిపె దూతి. 60

అ. ఏమి రాయజార శ మింతి: చెప్పఁగవలె

నన్న సుంత పల్క శ దబల లజ్జ

నతను నిశిత విశ్వాశ హతిఁజాలఁ జిక్కిన

తనదు తమవు నల్లఁ శ గన్తులఁ గాంచె. 61

3. పురుషులను జేరి దూతికల్ శ పురుషులవలె
బ్రౌడమతిగర్భవచనముల్ శ పలికి రంట
అకుటిల మతులు చెలుల కై శయాచరించు
నన్ని ప్రకృతి విరుద్ధంబు శ లయ్యు పెలయు. 62
3. ఎవఁడు మద్రూప కీర్తి హారించె నతని
యెడఁ బ్రసన్నత వహించు శ నిది యటంచు
నీయెడల నీసుచేఁ బలె శ నీరజాక్షి
నక్కటా! మారుఁ డదయుఁడై శ స్రుక్కఁ జేసె, 63
3. త్వత్కథాశ్రవణమును జేయు శ వనిత తనదు
శ్రవణ మంగుళముఖముచే శ స్ఫాలనంబు
చేసి నీ గుణపూగముశ్చేత వింపఁ
దృష్టి నొందని చెవికిని శ హెచ్చె ఘనత. 64
3. అకట! యిందీవరాక్షి శోరణాధరంబు
కరము వెచ్చని యూర్పులఁ శ గంది యిగుర
నపుడ పేసిన తమలంపు శ టాకు కెంపు
రసము ననమర్థమై పోయె శ ద్రవము గూర్పు. 65
3. ఎంత పడనైనవో కాని శ కంతు శరము
లంతరము లేక కర్కశశమగు పయోధ
రముల మండల మావరశముగ డాఁగి
నట్టి చెలిమానసంబు చెంఁడాడివైచె. 66
3. క్రొవ్విరులకంటె నత్యంతశక్తిమలమ్ము
కలికి మైఁదీవ యనినచో శ గల్ల గాదు
కుసుమబాణుఁడు తన వగు శ కోల లేసి
కరుణ విడనాడి తరుణిని గ్రలఁచుచుంట. 67
3. చెడును విష మయి విపరీతశనేవవలన
నమృత మైనను సర్వమ్ము శ ననుట తెల్ల
మమృతజనితంబ యైన హిమాంకువెల్గు
లతివ దహించు నీవిరహమునఁ గడఁగి. 68

- తే. ప్రేయసిని గూర్చి దూతి సప్రీతి నిట్లు
చెప్పు మాటల విశ్వసింఁచెను బ్రియుండు
మునుపె యింగిత మెఱిగిన శ జనునియందు
నాటి వలుకులు తోడ్తోడ శ నాటుకొనవో? 69
- తే. మొదటఁ జొప్పును గానక శ పిదపఁ జంద్రుఁ
డుదయ మందినఁ దస్కరశపదము లెఱిగి
ప్రేయసీహృత మనముల శ వెదుకఁబూని
జయలుదేఱిరి పయన మై శ పడుచువారు. 70
- తే. తొట్రుపాటునఁ గదిరెడు శ తోయజ్ఞాక్షి
శ్రవణమందుండి రణితాళి శ సంకుల మగు
జలరుహము జాతెఁ, బ్రియుని గాంఠచంగఁ బోవ
విచ్చు కనుతాఁకునను బోలె శ విలసనమున. 71
- తే. కాంతు నాకస్మికమ్ముగాఁ శ గాంచి యెదుర
నతిరయంబువ రాబోవ శ నాకసమ్ము
నున్నతిని నెట్లు చన్దోయి శ యూత బల్మి
వంపఁ జెలిఁ బతి కౌఁగిటఁ శ బట్టి నిలిపె. 72
- అ. తనదు వెనుకనుండి శ దయితుని గురుబింబ
మంతరమునఁ దాల్చు శ నద్ద మధిక
భరము గల్గి మిపుల శ వడఁకు నవోధ క
రాననుండి యెట్ల శ యైనఁ బడద. 73
- తే కుచయుగము వక్షమునఁ గూడుకొనెడునట్ల
వంగి ప్రియురాలి బిగ్గఁ గశవుంగిలించి
కదలు మొలనూలి మువ్వల శ కల రవంబు
మించ దయితుండు నవ్వుచు శ మీఁది కెత్తె. 74
- తే ప్రియుఁడు దరిఁ జేర వెన లేచిశవెలఁది నీవి
జాఱఁ గని కేలఁ గొన్న వశస్త్ర మ్మొకింత
బయటి కగపడు బంగారుశపలకఁ బోలి
మెఱనెడి తదూరుదేశమ్ము శ మఱుఁగుపఱచె. 75

తీ. వెనుకపాటుగ దరిఁ జేరి శ్రీప్రియుఁడు కనుల
మూయ 'వీరెవ్వరో చెప్పు శ్రీ ముగ్ధః' యనిన
బోటికిని నోటితో చెప్పుఁగబోదు గాని
పులకలను నూత్నవధు వదే శ్రీ పోలఁ జెప్పె.

76

తీ. కాంతు సన్నిధి నూరువుల్ శ్రీ గదలకుంట
మివుల వడకుట సిగ్గును శ్రీ మీఱు విక్రృతి
కార్యమూఢత మొదలుగాఁ శ్రీ గలిగియున్న
నాదరాధిక్యమునె తెల్పె శ్రీ నతివ తనువు.

77

తీ. విభుల కువచారము లొనర్ప శ్రీ వేడ్క నూరు
భారమున మెలమెల్లన శ్రీ పదము పదము
దొట్రిలుచునుండ నిండ్ల బొగ్గెల్లకలు సంచ
రించుచుందురు వతులు లాశలించి మెచ్చ.

78

తీ. దృగ్విలాసంబుఁ, గనుబొమ్మ శ్రీ లెగురవేయు
లలితమును, జేయి త్రిప్పుచుఁ శ్రీ బలుకు హాయిలు
నైజములె యయ్యుఁ దరుణికి శ్రీ నాట్యచతుర
గురుఁడు గఱపిన నాట్యమ్ము శ్రీ కరణి మెఱనె.

79

తీ. గోత్రభేదమ్ము నాయెడఁ శ్రీ గూడఁ జేసి
జగతి నిపు డింద్రభావమ్ముఁ శ్రీ జాటితి గద
అట్టి నీకును నయనసరహస్రతయము
స్రష్ట కల్పింపకుంట యశసాంప్రతంబు.

80

తీ. అతిసమీపమునం దుండి శ్రీ యనిశ మక్షి
గతనె యైనను నావంకఁ శ్రీ గాంచ వెపుడు
హృదయగత యయి యున్న నీరయిష్టురాలి
యెదుటనే సారెకును జూతురవేమొ కాని.

81

తీ. అని వచించుచు ముందుగా శ్రీ నరుగఁ గోరి
చూడఁ ద్రుటికాల మొం డొరు శ్రీ చూపు కలయ
విచ్చుమో మొప్పు దయిత నాఁగపెను యువకుడుఁ
గరమున గ్రహింప గళిత మై శ్రీ కాంచి మొఱయ.

82

తే. వెలఁది యీసునఁ బతిని మున్ శ వెడలఁ గొట్టెఁ
గదలి వాడేగుచోఁ గృతశ్రకముగఁ దుమ్మె
దాని కల రూ పెఱింగి యాశ్రతఁడును నిలిచె
నపశకునశంక వగచుచు శ నాఁగినట్లు.

83

తే. ప్రియతముని జూచినంతనే శ ప్రిదిలి నేలఁ
జీర జాఱ ముఖేందు వంశచిహ్ని మాన
వతి నిలిచియుంట యరయ సశత్వరమ చనిన
మానము పదాంకములఁ గాంచఁ శ బూనె నిజము.

84

తే. పచ్చి యాఱని తప్పు తాపంబు, నిండు
జవ్వనపుఁ దాపమును, సుమశశరుని తాప
మిరువుకొన్న లతాంగి పాశలిండ్ల వేడి
నాథు కవుఁగిట గోర్వెచ్చనయును గాద.

85

తే. ఉర్వశీతలకుచముల శ నొప్పు నొకతె
ఉర్వర జరించు సుర్వశి శ కుద్ది యయ్యె
దన్ముఖమ్ము తులారహితమ్ము మెఱనె
మేనక తదీయసౌందర్యమేన కనద.

86

ఉత్సాహః- ఇటుల కోప మనెడు విఘ్న మెడయఁ జేసి జ్యోత్స్నః
క్కుటము కామినులను కాముశకులను గూర్పఁ జాలె వి
స్ఫుట లతాంతశర విలాసములఁ జెలంగి యడ్డు సి
గ్గుటలె దీర్ప నేర్చి మద్యమయ్యె రతుల గురువు గాన్.

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతంబైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
సూర్యాస్తమయవర్ణనము, సంధ్యావర్ణనము, చంద్రో
దయవర్ణనము, ప్రసాదనవర్ణనము, దూత్యవర్ణ
నము ననెడు నవమాశ్వాసము
సమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

దశమాశ్వాసము.

—* మధుపానవర్జనము *—

- తే. సజ్జితమ్ములు సౌరభస్వరచ్చములు సుఖటి
తమ్ములు ల్లసదక్షిపరద్యములు నయిన
ప్రియల మోములె యువకు లౌ శ ప్రియుల కయ్యె
వాంఛ లిగురొత్త మధు వాను శ పాత్రములుగ. 1
- ఉ. లాలన నేసి, సందియము శ లం దగ మానిచి తెప్ప వాల్చి కా
కాలములోనఁ గోపము విశ్కావిక లై చనఁ దోలి యాకృతిన్
దాలిచినట్టి ప్రేమఁ గడుఁ శ ద్రావఁగఁ జేసిరి మద్యసారమున్
గ్రోలు నెపంబు పెట్టి తమ శ కొమ్మల దప్పిక దీఱఁ గాముకుల్. 2
- చ. అతుల మనోజ్ఞతాయుత ముగ్ధాంబుజముల్ ప్రతిబింబ మొందఁగా
జితసహకారపల్లవవిశ్శేషసముద్గత మైన తావు ల
ర్పితముగఁ జేయఁ జల్ల నయి శ పెల్లుగఁ దుమ్మెదదిమ్ము మ్రోయఁగా
నతిమధురమ్ము నైన మధుశవందునె డిందె హృషీకముల్ వెనన్. 3
- ఉ. పెక్కుగ మద్యవాసనల శ పెంపొదవన్ సవికాసదృష్టులన్
జొక్కెడి సుందరీముఖము శ చూచి సరోజపుసౌరభంబులన్
జక్కని పానపాత్ర గని శ శంకిత మై యశి వ్రాల కెందునన్
మిక్కిలు మద్యపానమున శ మేని నెఱుంగక పాతె నర్దెనన్. 4
- ఉ. నింపిన మద్యసారమున శ నిగులు దేతెడి పానపాత్రలో
సౌంపులు గుల్కఁగా ముడిత శ సోగకనుల్ ప్రతిబింబ మొంద మ
వ్వంపుసరోజ మంచు మధుశవంబు తదీయ సుగంధ మానఁ గాం
షింపుచుఁ గూలె, భ్రాంతులకుఁ శజేకుఱు నొక్కొ వికాస మెన్నఁదేన్

- తే. ప్రియతమా దత్త మద్యమ్ము శ్రీ పీఠిఁ గ్రోలు
ప్రియున కెంతేని రసవంత శ్రమయి రహించు
టరుదె? చేతన లేని బంధగరు మకుటపుఁ
బ్రభలచేతనె పీత మై శ్రవరఁగె ననఁగ. 6
- ఉ. ఏయది మున్ను త్రావినదిరయేనియు నామధువే యపూర్వ మా
తాయమువోలెఁ గ్రొత్తరుచి శ్రదాల్చి ప్రియున్ దనియించె నంతటన్
బ్రేయసి క్రోలువేళఁ బెదగిన్ జనియించిన తీపి దానిలోఁ
బాయక లీన మై కలయఁబాటుట యెన్నఁగ ముఖ్యహేతు వౌ. 7
- తే. అతిమధుర మద్య గత విమళలాజ్జగంధ
ములను వికసించు నాననశ్రములను నాసి
కావివరముల నేక మౌ శ్రకాలమందె
గైకొనంజాలెఁ బ్రేయసీగణము కెరలి. 8
- తే. తీపుల మధువుఁ బోలెడు శ్రతేజవ యొష్ఠ
రుచకమును నంజుకొనఁగ గోశ్రుచును బంటఁ
బట్టి నాఘఁడు గ్రోలఁగాఁ శ్రబాసినట్టి
లత్తుకకు, జాజుచే నాత్మశ్రలబ్ధి గలిగె. 9
- చ. మదనవికారముల్ చెలఁగ శ్రమత్తును గూర్చెడి యొక్కప్రేయసీ
వదనము పానమున్ సలుపుశ్రవాంఛల మైమఱ పొంది యున్న యొ
క్కదయితుఁ డెన్నఁడున్ మునుపుశ్రగానక గ్రోలెడు నంజువోలి యా
యదన మధుద్రవంబె కడు శ్రనచ్చెరువున్ సమకూర్చె వానికిన్. 10
- క. కలు ద్రావిన మిథునంబుల
వలపు మొగంబులకుఁ గ్రిందు శ్రవడి సిగ్గుమెయిన్
గలుగిండిఁ బడిన సీతో
త్పల మళికులరుతుల నేడ్పునపగిది నగపడెన్. 11
- శ. ముమ్మా తాసవపానమున్ సలువఁగాఁ శ్రబొల్పారు నాప్రాతిభం
బిమ్మొ. వారిజపత్రనేత్రలకు నశ్రయ్యెన్ వక్రవాక్యంపు టం
దమ్ముల్ తొల్లి సుగూఢమై యిపుడు వ్యక్తం బౌ రహస్యాత్తహా
స్యమ్ముల్ చాలఁగఁ గల్గి యొప్పు పరిహాసన మ్మొంతయున్ మీఱఁగన్.

- చ. వరలెడు కైపుచేఁ దరుణశవల్లభుచేఁబలె ముగ్ధయైన నుం
దరికినిగూడ సంధిలె నశదాటుగ హావవిలాసరుచ్య మౌ
నరవిరి నవ్వు, భాషితముశలం దొక జాణతనంబుఁ, జూపులన్
మెఱయు వికారరీతులును శ మిక్కుట మై మదశక్తి నే మనన్. 13
- మ. ఆపరాధం బొనరించు నాధువిషయంబై యప్రసన్నంబుఁ గ్రో
ధపటిష్ఠానలదీపితంబు, నచలద్రౌత్యైర్దైర్యంబు, దీక్ష్యంబు నౌ
చపలాక్షీమన మామధు క్రమములన్ శ సంక్షళితం బయ్యెనో?
స్పృహితం బై శమితంబె యయ్యెనో? బిరానన్ ద్రావితం బయ్యెనో?
- క. ధాతు విలీ నార్థములకు
ద్యోతక ముపసర్గ మైన శ యోజ, వధూటీ
వ్రా తాంగ లీన లీలా
ద్యోతక మయి మధుమదంబు శ తోఁచెన్ బెలుచన్. 15
- తే. సగము పల్కిన మాటయు శ స్రస్తమాల్య
వననభూషాదరము లేమి శ పరఁగ హేతు
వంత గల్గె పో లేచు శ టింతులకును
మదవికారము సూచన శ గదురఁ జేసె. 16
- తే. ఆనవము గ్రోలియుంట నశల్లల్ల జాణు
సిగ్గు లలరారు తెప్ప కొంతచెముగ నెత్తి
యొప్పు చూపునఁ జూచె నశవోధ కాంతు
ముఖము మెల్లన తనదగు శ మోము వాంచి. 17
- తే. మున్ను చెలికత్తె ప్రేరణమునన యెట్లో
యే చెలి ప్రగల్భతను బ్రియు శ నెదుటఁ జూపు
నదియె మధు వాన మరల సిగ్గుగలమి పొలిచెఁ
గై పెనయ; నెల్లరును గాంత్రుగదె ప్రకృతి? 18
- ఉ. ఏది ప్రియానుష క్త మయి శ యెట్టెటులో కడుపెద్దకాల మా
చ్చాదిత మయ్యె సిగ్గునను శ జాన మనంబున నట్టి రాగమే
యాదట మద్య మానఁగనె శ యబ్బెడు మత్తునఁ గన్నుతోయి లీ
లోదయభంగిఁ గానఁబడె శ న్నోయ్య నశంకముగాఁగ నయ్యెడన్. 19

- తే. ఆగతుల నగణితప్రతిరయాతు లైన
వల్లభులఁ దామె యభినరింశ్వంగఁ గోరి
కాంత లనుతాప మెదలను శ గాంచు తఱివి
నానవాస్వాద మప్సర శ మగుచు వచ్చె. 20
- తే. మదవిమోహితచిత్త నై శ మరల నాకు
నెగ్గు నేసిన పతికి నై శ యేఁగఁ జన ద
టంచు నొక్కతె సురఁ గోర శ దారయఁ బొల
యలుక సుఖమునకంటెఁ దుశ స్త్యజము గాదె? 21
- అ. సప్రసాద మనుచుఁ శ జానలు సురఁ ద్రావఁ
బోన నది ఫలించెఁ శ త్రోనె సిగు
జాడ్య. మాత్మనాథశసామీప్యమును జేర్చె
రతిసుఖమ్ము లొంది శ రంజిలంగ. 22
- క. చెలువుఁడు పుక్కిటఁ బట్టిన
కలు మదనోద్దీపకముగఁ శ గడు రుచి మెఱయన్
లలి నీయఁ గ్రోలుదురు ప్రమ
దలు మదమును నామసార్థతయుఁ దమ కమరన్, 23
- ఉ. కల్లన నంగనాస్య చషకంబుల రెంటును బోచి, తుమ్మెదల్
పెల్లగ మోదమొందు సరళవిన్ విలసిల్లెడు రెండుతావు ల
ల్లలన నొండొకంటఁ గలశయంగను నూతనమై తనర్చెనో
యల్లవిమిశ్రమే యతిశయంబును గాంచెనొ యేమొ నాఁ దగెన్. 24
- చ. అలుకను మాన్పఁ జాలి, రతి శ కాస జనింపగఁ జేసి, సోగక
న్నులకును రాగసంషదల శనూల్కొనఁ జూపుచు, వేగవేగ స
ల్లలితము గాఁగ మానవముశలన్ గరగించి నిజాధినాథులం
బలె మదిరామదం బసిత్రవారిజనేత్రల కయ్యె నయ్యెడన్. 25
- తే. కల్లు ద్రావంగ వవయావశకమ్ము కావి
రంగు వాయంగ నా ధాధశరగత రాగ
మునను రంజించి రంట తమ శ మోపు లాంధ్రు
వద్దఁ జెలులుంట గుప్తచుంభనవతురత. 26

- తే. వేటొకతె పేరు కొని కల్లు శ విభుఁ డొసంగ
నాను నింతికి మద మింతయైనఁ గలుగ
దానకున్నను రెండవ శ యబ్జముఖికి
మద మొదవె దానిఁ గన్గొన్న శ మాత్రముననె. 27
- క. పరవనితా గత చిత్తుఁడు
వరుఁ డని లో నెంచు వనిత శ వారుణీరస మే
డైఱఁ ద్రావి మదము నొందదు
మరలని మానససుఖమ్మై శ మదహేతు వగున్. 28
- క. మును కోపంబునఁ బ్రియు ప్రా
ర్థన లొల్లక పిదప మధువు శ ద్రావంగ మరుల్
కొని విరహాఖిన్న చిత్త
మ్మున సతి “యలిగెనొకొ” యని విశ్రభున్ బ్రార్థించెన్. 29
- తే. కనుఁగవల మూసి పలుకులఁ శ గట్టి వైచి
సిగు వెడలించి మై చేష్ట శ చెఱచి మైక
మీర్ష్యచేఁ బోలె హ్రీగుణం శ బెల్లఁ దానె
కలుగఁజేసె నచ్చో నున్నశకామినులకు. 30
- తే. చెలుల సమవర్ణ గండభిశ్చులను వేఱు
పడఁడు తొలుతను బ్రతిబింబశ వనజవైరి
పాన పాటలకాంతులు శ పర్వ లోధ్ర
చూర్ణతిలకాకృతిఁ బిదపఁ శ జూడ నయ్యె. 31
- తే. గర్వమునఁ బలె నొందొంటి శ గాసిలంగఁ
జేయు కుచకుంభముల జంటశచేత, సతిమ
దంబుచేతను విభ్రమోశదారము లగు
భామినుల కోమలాంగముల్ శ బ్రమసిపోయె. 32
- తే. సతుల తనువుల సౌరును, శ సౌరు నిండు
జవ్వనపుఁ గల్మి, దానిని శ శంబరారి
స్తంపదయు, దానిఁ బ్రియసంగశసమయ భూష
యైన మదమును, గై సేసి శ యందగించె. 33

తే. మత్తలై మాటికిని రోషమహిత తోష
ములను గను చెలుల యెడల నలరువింటి
వాడు బాణంబుతో విల్లు న వట్టినాడో?
విగతతూజీరముగ దాని న విడిచినాడో?

34

క. పరయువతి సంగ శంకను
వరు నిజ మట్లబ్జముఖులు న వంచించిరి-మ
త్సరహత సంవృతి చిత్తం
బురు తత్త్వవిచారమునకు నోర్వం గలదే?

35

తే. ప్రియులు దరి నున్న తఱిని నంశప్రీతిఁ బులకి
తము లగుచుఁ దనువు లొప్పె, వశదనము లెంతో
విచ్చె, నెదలును సరసమై న వెలసె, బలుకు
లందుఁ గల కోపమును గూడ న నెందో డిందె.

36

తే. సహజ సౌందర్య రూపంపునసరణి-కార్య
మించుకయుఁ గోరనట్టి పెం న పెనయు ప్రేమ-
కృతక సంభ్రమ దూర మౌ న ప్రియవచనము-
వెలఁదులకుఁ గార్మణము లివి న ప్రియులపట్ల.

37

ఆ. మానవంచన క్షమత్వమ్ము లావణి
కత్వ మెనయు సతి ముఖంబుచేత
గౌరవాధ్య మయ్యెఁ న గాంతుని స్వాంతంబు
లీలఁ దులిత మగుచుఁ న గ్రీత మయ్యె.

38

—* సు ర త వ ర్ణ న ము *—

తే. తగ సుఖస్పర్శమును, విశదప్రభయును,
సురతలీలార్థ కల్పితశృంగార, సన్న
తియు వహించిన నాథుని న దెసను బాన్పు
దెసను నెడలేక చానల న దృష్టు లొలనె,

39

తే. రాగతారశృంగాలులు నరమణు నెడఁ ది
రఃపతనశీలు లంచుఁ బేర్పడియు దీర్ఘ
దర్శు లగుటను జెలుల నేత్రములు చనవు
శ్రుతిగుణాంచిత శ్రవణమ్ము న నతకరించి.

40

“తిరోంతర్దౌ తిర్యగర్థే” అమరము. కావున “తిర్యక్పాతి” శబ్దము
నకు “తిరఃపతనశీలి” పర్యాయపదముగా గ్రహింపఁబడినది.

క. పలుకాడఁ జూడఁ దనువున్

నలు వొప్పఁగ ముట్టఁ గోరి శ నాతి పతికి మా
ర్పలుకఁగ నేరదు సన్నిధి
వలనొప్పఁగఁ బలువలేదు శ వణఁకున్ దాఁకన్.

41

క. పతి పయ్యెద దిగలాగిన

నతని కనుంగవకు నడ్డఁమౌటను గని యొ
క్కతె గప్పెఁ గుచములను వి
స్తృతిగల్గిన ప్రియు సురంబుశ్చేతనె తోడ్తోన్.

42

తే. పైఁట దిగలాగి పతితన శ బాహుయుగము

స్వస్తి కాబంధముగ నొడ్డి శ చారుతర కు
చాగ్రములఁ గప్పు ముగ్ధ నొశ్యయనఁ గవుంగి
లించుకొనె శంఖవలయముల్ శ చిట్టిపోవ.

43

క. పంతము డిగి తత్తఱమునఁ

గాంతలఁ గవుఁగింటఁ బట్టు శ కాముక తతిపై
నంతకు నెత్తిన పేర
మృంతట మరుఁ డేనె నలుక శ యాఱఁగ నగుచున్.

44

క. సవతి దరి ప్రియుఁడు తమిఁ దన్

గవుఁగిట నలరింప స్వేదశ్రకలితాంబర మొ
క్క వనితమెయి జొఱ జఘన
మవరోధ మొనర్చెఁ దానె శ యతిచతురతతోన్.

45

అ. సవతి యెదుట నొక్క శ చాన కుచద్వయి

మగని హృదయ మదిరః శ పగులఁ బొడువఁ
బ్రిదిరె నడుమ సవతిశ్చహృదయ మాపతి హృద
యమునఁ దన్మయత్వ శ మందియుంట.

46

క. మరు లెనయ బిగువుఁగొఁగిట

సురమునఁ బతి గాసిపెట్ట శ సురు కతినతచేఁ
బొరయదు పక్రత్వం బట
తరుణి కుచకుంభములకు శ ధన్యత మీఱన్.

47

క. ప్రియతములు కౌగిలింపఁగఁ

బ్రియలకుఁ దద్ధృదయములఁ బ్రశవేశింపఁగఁ గో
ర్కియుఁ గలుగు మగల యెద నె
ల్లయెడలఁ దా ముంట మనముశలం దెలియదుగా.

48

తే. స్నేహరసపూర్ణములె కానఁ శ జెలుల తనువు

లంతటను మిగుల నార్ద్రత శ నందు నిజము
గాక తరుణుండు గట్టిగాఁ శ గౌగిలింప
నొడల వెడలునె వసనమ్ము శ తడియ ద్రవము.

49

తే. ప్రియతములు కౌగిలింపఁగఁ శ భ్రేయసులకుఁ

బొడము ప్రమదంబు లోపల శ నడఁగకుండ
బైట మిక్కిలి ప్రసరించి శ పర్వి తనురు
హంబుకు నైతము వికాస శ మబ్బు జేసె.

50

తే. ప్రియులతోఁ గూడి చెలఁగెడు శ వెలఁదుకలకుఁ

గలిగియుండఁగ నంగజశవులకలు గడు
నుచ్చస్వసితనీవులకు నపు శ దొందఁ గరె
బంధములనుండి విడివడు శ భాగ్యమహిమ.

51

చ. కవుఁగిటిలోన నున్న తఱి శ కమ్రముఖమ్మును సిగ్గుపెంపుచే

నువిదలమిన్న వంచినను శ నొయ్యన ముచ్చిలిగుంట పెన్నెఱుల్
ధవుఁ డను రాగ మొప్పుఁ దగ శ లాగుచు మీదికి నెత్తు మోముద
మ్మి వెలయు నోషపత్తము నిశమీలితనేత్రము గాఁగ నానెడున్.

52

తే. చివురుఁ బోలుటఁ దన్నెత్రిఁ శ జెలఁగు నధర

బింబమును బ్రియతముఁ డాని శ పీడ సేయఁ
దార లోల వలయములు శ దనరు తరుణి
కరము ధ్వనియించె నవ్వెత్తకతనఁ బోలె.

53

తే. తీయఁదనము రాగంపుదీప్తియుఁ గలిగిన

విరహతాపమ్ముచేతను శ వేఁగె ననియొ
తరుణి వాతెఱ విడనాడి శ సరస మైన
కన్నుఁగవ ముద్దుగొనె నొక్క శ క్షణ మొకండు.

54

అ. ఒరులు లేక తామ శ యున్ని నొందొరుల పైఁ
బొలయు ర క్తి దంపరతుల గృహములు
కనులతోడి శారి గల యుగంత పయోధి
సామ్య మొంది మిగుల శ సౌరు గాంచు.

55

అ. ఎడము నుంత లేక శ కడు నున్నతము లైన
గొప్ప చన్నుగవల శ గప్పబడియుఁ
జెలుల యెదలు చిక్కె శ గలయ నీయాయెడ
తడవు ప్రియకరాజ్యతతికి నొరః

56

తే. మితిరహిత ఘర్మజలముల శ మె తవడిన
కాముకుల నఖరంబులు శ కామినీ క
తిన కుచతటమ్ములందు ఘటంపఁ జాలె
నెట్టెటో నెలవంక లింగించుకంత.

57

తే. వేడి చన్గొండ నెత్తముల్ శ వీడి ఘర్మ
జలయుతము లైన యువకహస్తములు సతుల
వికచజలరుహ చారు నాభీసరసులఁ
బడియెఁ జల్లని లోతైన శ పదము లనుచు.

58

తే. తరగలను బోలు వశుల నంగతటను నిమిరి
లోలమానంబు లగు నిడుశ్రవేళు లొప్పు
కేలుఁదమ్ములఁ బ్రియతముల్ శ స్త్రీల నడుము
పిడికిటను గొల్వ ననుభవశృంగార గనిరి.

59

తే. మజ్జనం బాడి బొడ్డను శ మడుపునందు
వేగఁ బుట్టంబుఁ గొన బయల్ శ వెడలి పోక
ముడిని బట్టిన ప్రియు కరరమును బడంతి
యాత్మహస్తద్వయంబున శ నాపె నట్టె.

60

క. ధవుని కరము నాభి యను ము
డువున మునిఁగి వలువఁ గొనఁ గరడున్ పడి తీవిన్
దవిలి విఘటింపఁ జనఁ బో
న్మది కరము లొడ్డి చేరకకుండఁగ నాపెన్.

61

తే. చీర నెడలించు ప్రియతము శ్ర చేతి కింతి

కరయుగమునకుఁ బగ యయుక్త కం బటంచుఁ

దలఁచి వారింప నన శింజితము నొనరె

కంకణంబులు మొలనూలి శ్ర కింకిణులును.

62

తే. పోకముడిఁ బట్టి పతి విప్పఁబోవఁ గోక

తాఁకఁగా మానధన యైన శ్ర తలిరుఁబోణి

కన్నామలు రోమరాజియుఁ శ్ర గనె విభేద

మొక్క తూరియ సమముగా శ్ర నక్కజముగ.

63

తే. ప్రియు కరాగ్రము నీవిని శ్ర వేగ దాటి

యూరువును జేర నరమోడ్చు శ్ర నోరదృష్టి

తరుణి పలికెను యంత్రగాత్ర ప్రవీణ

వాది తాధర తంత్రీరశవ క్రమాన.

64

తే. ఆయతాంగుళి ప్రియు కరం శ్ర బజ్జముఖుల

యసదు నడుములఁ బెద్దవి శ్ర యయ్యెఁ గాని

స్పర్శమాత్రాన కెల్లెడఁ శ్ర జాలియుండె

గరతలము కామినుల పెద్ద శ్ర పిఱుఁదులందు.

65

తే. అరఁటికంబాలకంబెను శ్ర నధికకోమ

లంబు లగు శ్రీల పెన్దొడశలన్ స్పృశింపఁ

గదలు కాముకు పాణినశఖంబు లనిభృ

తంబు లయ్యును రేఖలఁ శ్ర దగ నొనరె.

66

తే. తొడలసందుల నారయు శ్ర వెడఁగు చూపు

గలుగు ప్రియుఁ గొట్టి రింతులు శ్ర కర్ణకుసుమ

ముల నవియె సుమజాణాంకశమును మనోభ

వునకు నర్థయుతంబుగాఁ శ్ర బొనరఁ జేసె.

67

చ. ఉదిత మనోజరాగపు సశముద్ధతి గల్గియు ధీరభావమున్

గొదకొని కంతుకేళి కనుశకూలముగాఁ దను విచ్చి వక్రతన్

మదనసమీక ధార్వము పునంబుగఁ గల్గియు లజ్జ పేరిమిన్

సుదతులు నంటుకొండ్రయెడఁ శ్ర జూపిన చాతురి చెప్ప సాధ్యమే? 68

చ. అతిమధుర స్మితాంతరిత శ మై యలరారెడు తర్జనంబులన్
బతికరమున్ దదీప్సిత మశ్వారిత మౌ నటు లాఁపునేత హృ
ద్యతఁ గడు మించు శుష్కరుదిశతంబు సుఖంబు చెలంగుచున్న నం
చితగతి మీఱఁగా నొనరిచెన్ గరభోరు వాకరై యంతటన్. 69

తే. సారె కీసున వెడ సిగ్గు శ చౌకలింప
“వలదు వల”దనుచును దొట్రుపాటు పలుకు
లాడు యువతుల కనను కూశలాచరణవి
ధమున యువకులు చేసి రిశప్తములు తుదకు. 70

తే. సంగమేతర సమయ వశర్జ్యంబు లైన
రెండు గుణము లిర్వురయెడ శ గండు మీఱఁ
గంతలకుఁ బ్రియుల యెడఁ బ్రాశగల్భ్య గరిమ
దయతులకు స్త్రీలయెడల నిశర్దయిత యపుడః 71

తే. ఇంత దయ దలఁపక కౌఁగిరిలించి కొప్పు
వట్టి నఖదంతముల నానశవాళ్ల నునిచి
చెలఁగు నంతకు లేజవ్వశనుల యొడళ్లఁ
గూర్చుచున్నట్టి మరుఁడు మేళొక్కనె జరిన. 72

తే. నిపుణహస్తుఁడు కాముకుఁ శ డపుడు గౌఁగి
లించి పయ్యెడ నెడలింప శ నెంచుఁ గాని
క్రిక్కిఱియు గుబ్బలనె చూపు శ నెక్కొనుటను
మున్న జాతిన పయ్యెడ శ తెన్ను గనఁడ. 73

క. జవ్వని కుచతటహతికిన్
నొవ్వ దిది యటంచు స్వ రమశణుని యురమందున్
నివ్వటిలె సరులు తెళ్లఁగఁ
బువ్వులసోనలను బోలె శ ముత్తైపుసోనల్. 74

మత్త. జాలిపల్కులు సీత్కృతంబులు శ “జాలు వ”ల్దను పల్కులన్
మేలుదెల్పెడి సూక్తులున్ రతి శ మీఱు పాపురకూతలున్
లీలఁ బేరులు సొమ్ము లోలిఁ జరలింప మ్రోసెడు మ్రోతలున్
జాల కయ్యెను గామసూత్రపురభవ్య లక్ష్మము లయ్యెడన్. 75

తే. ఒంటియయి మధ్య విశ్రాంతి శ నొందుచు మఱి
సన్ననై చెలిమణితమ్మై శ శ్రావ్య మయ్యెఁ
బెక్కుపై యెప్పు డాఁగక శ పెలుచ నంది
యలును నొడ్డాడ మెంతగా శ నులియుచున్న.

76

మ. రతులన్ దొట్రెలుపాటునన్ భువిని జాశున్ మేలియొడ్డాణ మా
యతమై యొప్పెడి “నిట్టిసి కుపరికేరళ్యానందవేళన్ మహా
త్పత నైతాదృశ లాఘనం బెటుల లభ్యంబయ్యెనే సారె” కన్
గతి టోచన్ జఘనంపుగౌరవము వశక్కాణించి చూపించుచున్.

తే. చెక్కుబోయిని జిత్రక శ చిత్ర రచన
చెడఁగ నూత్న నఖిక్షత్రచిత్ర మొలనె,
రథసమున ముంగురులఁ బూలు శ రాలిపోవఁ
జెమట చుక్కలు పువ్వులై శ చెన్ను మీతెఁ.

78

తే. ఏది యేది ప్రియేష్టమై శ యెసఁగు నద్ది
చేసి, రేకాంతమందునఁ శ జెలువ లప్పు
డానుకూల్యాప్తిఁ బూరుష శ మానసముల
నిజవశము చేసికొండురు శ గద ప్రమదలు.

79

తే. మోయఁగా రాని చన్వేగు శ పొదల మదన
రాగ మెచ్చంగ సురతపాశరమ్ము గాంచి
యలసి రసితాయత కచలౌ శ సతివ లలిక
మందుఁ జెమటల ముంగురు శ ల త్తమిల్ల.

80

—* సు ర తా వ పా న వ ర్ణ న ము *—

చ. ఎననెడిముంద నాథు లలరయింపఁగ నెట్లెటా పాయలేక పా
సిన నునుసి గహాః క్షణమున నేపును వీడని చెల్మికత్తె శి
తిని ననవిల్తుకేళి యవరధిన్ గనెనో కనలేదో యంతలో
నన యెడఁబాటు నైచవి దీక్షవంగను జేతెఁ ద దంగనాతతిన్. 81

ఉ. సారెకు సిగ్గుపెంపునను శ జుకెపచూపులుఁ దొట్రుపాటు మై
జాతిన చీరలన్ మఱలఁ శ జయ్యనఁ గప్పెడు ప్రీతియంగముల్
జారు రతాంతవేళలఁ బరపందుగఁ నొక్కక్షణంబుమాత్ర పొ
ల్పారెను నాటకాదులను శ నయ్యెడు దృశ్యముఁ దద్దఁ బోలుచున్.

ఉ. పయ్యెదకొంగుఁ బట్టుకొని శ ప్రాణవిభుం డొగి వీడకుంటచే
నయ్యలివేటి పెన్జునున శ మంతటఁ గప్పక యొక్కయూరువే
యయ్యెడఁ గప్పదువ్వలువ శ నారసి, చేతుల బిగ్గఁ బట్టుచున్
జయ్యన నూడ లాగికొనె, శ నందడి చేనెడి సిగ్గుపెంపునన్. 83

తే. చందన తమాలపత్త్ర రశచనలు మాపి
పూలదండల నులిచి, పొత్తమ్ములను జార్చి
వైచి, యువభోగ మపరాధిరవలెఁ జెలఁగియు
నింతులకు భూష యయ్యెఁ దశనంతఁ దానె. 84

తే. మేలిమి పసిండి మొలనూలు శ మిగుల రతులఁ
బెనఁగఁ దిగజాతె యువతుల శ పిఱుఁదులందుఁ
గాని యొకచిత్ర మేఖల శ కరణిఁ జుట్టు
నమరె నంతఁ వినూత్ననశభాంక లక్ష్మి. 85

చ. మెఱయుట యేమి చిత్ర మదిః శ మీనవిఠోచన చెక్కుబోయిపై
వరలెడు పొండిమంబునను శ వావిరి శోణ రద క్షతాంకముల్?
గురుతర శోణకాంతి గుణశగుంఫనమందు సమానసంపదన్
బొరసిన మోవి సమ్ముఖతఁగబొందియుఁ దాఁ బరభాగ మొందెనే!

ఉ. స్రుక్కని వేడ్క నాథులు సశ్రోరుహనేత్రల యుబ్బు గుబ్బలన్
మిక్కిలి గాసిపెట్టుతఱి శ మీటగు ముత్తైపుఁబేర్లు త్రెవ్వి యం
దొక్కటి ముత్యమున్ మిగులశకుండ దిగంబడ నూత్ర మొక్కపే
నెక్కిని చుల్కనయ్యును గ్రగనెన్ గురుతాభర మేమి చెప్పఁగన్.

చ. బడలిక దీఱఁగాఁ బ్రథమశభావజతే శ్యవసాన మైన య
య్యెడలఁ బ్రియుల్ తమిన్ సతులకిచ్చెడు బిగ్గకవుంగిలింతలే
పడఁతుల కాత్మలందు సుమశబాణవికారము రేచిపెట్టి దం
దడిగ ద్వితీయ మైన సురరతంబునకున్ మొద లయ్యె పెండియున్!

మ. మివులన్ లేతచిగుళ్లతో విరులతో శ మె త్తందనం బొప్పి మే
లవు నెజ్జల్ విలసిల్లుచున్ననెడ మాశవంతేని లేకుండఁ గ్రొం
బువువిల్కాని దురంబునన్ గెరలు పుశవ్వంబోండ్ల కాశయ్యలం
దవురా! యొక్కక్షణంబునున్ క్షణద తాశనై పండుకో నీ దయో!

చ. కడు నెలవంకలన్ జెలగి కంజదళాక్షుల మేను లింతయున్
బడవుగదా కొంత, నిజబంధుర సుందర కాంతి సంపదల్
వడి హృదయంబులన్ గలగఁగఁబాటఁగఁజేసి యదూర్వహాళి కిం
పడర మనోజరాగము నశనంతగుణంబుగ వృద్ధి గొల్పెడున్. 90

ఉత్సాహవృత్తము :

ఇటుల మరుఁడు మదము రాగమెంతో వెలికిఁ బుచ్చినన్
ద్రుటియు విడక వా రొగిన్ రథులను దేలఁ జూచి, యం
తటనె వ్రాలు నెలనుగూడి శన్యస్తహస్త రేయి సి
గటమటింప మోము వాంచియవలి కరుగఁ బోయెఁ దాన్. 91

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతంబైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
మధుపానవర్జనము, సురతవర్జనము, సురతావసాన
వర్జనము ననెడి దశమాశ్వాసము.
సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ మదాంధ్ర మాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

ఏ కాదశాశ్వాసము.

—* శ్రీకృష్ణనివైతాశికుణమేయకాలపుట *

- చ. శ్రుతు లిరవౌందఁగా ఋషభశకూన్యముఁ బీడిత పంచమ స్వరాం
చితమును గాఁగ భిత్తుతను శబెందిన షడ్జము నూఁది, రుక్మిణీ
పతి కొగి విన్నవించిరి క్షరపా పరిణామమకాకు దూరసం
శ్రుత మధురోచ్చ కంతు లగుశచున్ వఱువాతను గూడి మాగధుల్.
- ఉ. కూటమి వేగిరంపుఁ గుల్యకుల్ గఱవన్ వసివాడి నిద్ర కా
రాటము నొందు కామి నికశరంబు కనుంగవ మూయ నున్న య
ప్పాటన వేగుఁబోక దెలుకపన్ మినుముట్టె మృదంగ నిస్వ నా
ర్పాటము లింకఁ గాంత రెడఁబాయుదు రన్వగ నిద్ర రూపఱన్. 2
- క. మినుమిను కను ద్రువునకు మీఁ
దను దలక్రిం దగుచు సప్త శ తాపసి బాల్యం
బున హరిః నీచరణక హతి
వినువీధికి నెగయు బండోరవిధమునఁ దోచెన్. 3
- చ. తన ప్రహరంబు కాలము నశతంద్రతఁ బుచ్చిన యామికుండు ని
ద్ర నెనయఁ గోరి స్థారె కితశరప్రహరిన్ బిలువంగ వాఁడు మే
ల్కానియును నస్ఫుటాక్షరముగ విగతార్థపదం బెతో వచిం
చెను గనుతెప్ప విప్లవయ శ చిత్తము మేల్కొనకుంట నిత్తఱిన్. 4
- క. ఇంతి వెడంద పిలుందుల
సుంతయుఁ బాన్పునఁ బరుండఁ శ జో టొదవమిఁ ద
త్కాంతుఁ డెటొ యుడిపె నిద్రా
క్రాంతి రతికి మొగిసి; యేమి శ సలుపఁగలఁ డీకన్. 5

- చ. క్షణశయిత ప్రబుద్ధులు, నిశ్చా పరభాగ ధృత ప్రసాద ధీ
చణులును నై కవుల్ పగిది శ్మరమణుల్ చొరరాని యబ్ధి తో
రణి గల కావ్యమందువలె రాజ్యమునందుఁ బ్రయోగ కల్పనా
నణు మతిఁ జేయుచుండి గహనం బగు నర్థము లూని ధ్యానమున్.
- ఉ. మెండగు దానపంకమున శ్ర మే న్మునుఁగన్ ఊతిఁ బండి, లేచు వే
దండముఁ జేరి హస్తిపకుఁ శ్ర డల్లనఁ బార్మ్యము మార్చి భూమిపైఁ
బండఁగఁజేసెఁ దచ్చరమరపాదములందలి యందుకంబు లొం
దొండ చలించు చించుక మృగదూల్లసిత ధ్వనులన్ సృజింపఁగన్. 7
- చ. అతి లఘుహస్తతన్ వలఁతుకలై యమరావళివోలె మంధప
ర్వత మటు కవ్వమున్ జలధిశ్చైఖరిఁ గుండల వైచి, చంద్రమౌ
గతి నవసితమున్ బడయఁగా సలిలంబులకై వడిన్ బెరుం
గు తరువఁ జూని రిత్తతీనిశ్ర ఘుంఘమ రావము మీఱ గోపకుల్, 8
- చ. మఱిమఱి కాంతుఁ డెంత బతిరమాలిన నేనిఁ బరాజ్ఞుభత్వమున్
దొలుంగక దొంగనిద్రఁ గొనిత తొయ్యలి యున్నెడఁ గోడికూత బి
గ్గఱ చెవితోఁ బడన్ నిదురకగాటపు మంపునఁబోలెఁ గనవన్
దొలుపకె తొగిలించెను బశత్తీన్ - బరివర్తన మొంది యెట్టకేన్, 9
- శ. వీణారావ విమిశ్ర వేణురుతులన్ శవెంటాడు తాళ ధ్వనిన్
గాణర్ మేల్కొలుపంగఁ బాడెడు సుధాకల్పంబులొ గీతముల్
జోణీశావళి వించు నెజ్జలను వీరదోలేక సౌఖ్యాప్తి ని
ద్రాణంబై కననయ్యె నిష్కుడును మూతల్ వడ్డ కన్దోయితోన్. 10
- మ. చెవులున్ గుత్తుక వ్రేలఁగా ముకుళి తాళి ద్వంద్వమై యూర్ధ్వజా
నువుగా నిల్చి క్షణంబ నిద్రగని కశన్నుల్ తోడనే విచ్చి నైం
ధవ మిగ తుద్మతోష్ణమై వివృత ఘోషం బొచు నగ్రక్షీతిన్
బ్రహ్మీర్థంబయి యున్న పచ్చికఁ దినన్ శవాంఛించు నొయ్యెయ్యనన్.
- ఉ. “మామక సంగతిన్ దృఢి సకమంచితుడై యదయంబు గన్న యీ
సోముఁ డిసః పరాశకు వశుం డగుచున్ బలితాత్ముఁ డయ్యె మె
చ్చే మది నెంచ నిద్రి” యనిరయిమన నవ్వెడు ప్రాచి మంధహా
సామం రోచి-శాఁగఁ గననయ్యె నిడే తెలిచాయ చాయగాన్. 12

క. చిరరతి నలసి ప్రియులు ని

ద్దర గను వెనుకను బరుండితొలి మేల్కొనియున్

దరుణులు గదలర దృఢభుజ

పరిరంభము లేనసి చక్రర బంధగతలు నాన్.

18

చ. ముదురు మృణాళ ఖండములభ్రోత్కిని దెల్లని వయ్య రక్తిమన్

గదిసిన యంశుపాళిఁ దుహినద్యుతి పశ్చిమ దిజ్మృగాక్షి నె

మ్మది గయిసేయుచుండె నణుకమాత్రము కుంకుమరేక సోక నీ

ష దరుణ మైన చందన రశజః పటలంబునఁబోలె నియ్యెదన్.

ఉ. ఒక్కొక తేకుగా ముడుగురచుండఁ దొఱంగెడు లక్ష్మిఁ గల్వపూ

లొక్కొక తేకుగా విడుచురచుండుటఁ జేరెడు లక్ష్మిఁ దమ్మిపూ

లక్కట తగ్గు మొగ్గు లిటురలందిననేన్ భ్రమ రోపగాన స

మృక్కృత గౌరవంబున సకమస్థితినే కనె నుత్ప లాజ్జముల్.

తే. ఉదయ దరుణునిచే మదరద్యుతుల మించి

చిరముగా నున్న సిగ్గు త్యరజించి నట్టి

పూర్వ దిక్కాంత నెమ్మొగంబునకు మేల్ము

సుం గనఁగ నొప్పు సితక రాంశువులు జాతె.

16

చ. అవిరత కంతుకేళి శ్రమర మందిన కాంతల దుర్బలాంగమం

దు విరతి డాగి యున్న సుమరనోవిళి భానలమున్ బొరిం బొరిం

రవులఁగఁ జేయఁజొచ్చె నిసి ర రాలిన జాతిలతా ప్రసూన పాం

సువులను గూర్చి యొషసికరసుందర మంద సమీరవారముల్. 17

మ. అనివార్యంబుగ సాగినట్టి యనురాగయత్తులొ వారి నూ

తన సంభోగకళా విలాసముల నాశస్త్రన్ సర్వరాత్రంబు మూ

యని కంటన్ గవియుంట నిద్రిలుచు హీనాలోకమై దీపికా

ర్చి నిశాంతాక్షి విధాన వేకువను ఘోరరిలంగఁజొచ్చెన్ గనన్. 18

మ. మదనుండున్ ముదమున్ మదంబు నొదవింకపన్ యావనోద్రి క్తలొ

ముదితల్ వొందు రతిశ్రమాంబులు శ్రమంబుల్ దిట్టయై నెట్టుచున్

మదభృంగాళి స్ఫుటాబ్జ గంధముల నంధం బొనటుల్ నేయుచున్

గడ్డిదెన్ మెల్లఁగ గాలి_తేనెలకు సౌరగంధ్యంబు నంధిల్లఁగన్. 19

తే. కలుషితాక్షి తారకలును శ జ్ఞమముఖ ను

థాంశు బింబలునై రాత్రు శ లట్ల వార

నారు లిరు లట్టి క్రొవ్వెదల్ శ జాణుచుండ

నిదె వెడలుచుండి రెకిమీండ్ల శ యిండ్లనుండి.

20

ఉ. రేననబోణి దా నభిసరించి హిమాంశు దినాంతమందు మం

దానిలగంధి యౌచు నిపురదౌరః యనింద్య త దంశు కాంగరా

గానః బరీమళాక్త మయిక్రకాలెడి నిద్దపు టంబరాంతమున్

బూని రయంబు మీఱ నదెఱపోవుచునున్నది యెంత జాణయో. 21

చ. సమధిక దీప్తి యౌ శశి నిశశన్ నవ కైరవషండ లక్ష్మి హా

స మధురకేళిః జిక్కుకొని శ జాగరితుం డయి, వాడిపోయి పాం

డిమమున కగ్రమౌ తనువునెమ్మది వ్రాల్చె నిదే ప్రతీచి యం

కమున; శ్రమం బఱన్ నిదురఁగొంక్ష యొనర్చుడువాని కై వడిన్.

తే. సరయ పరిరంభ సంరంభ శ భరితుఁ డైన

వల్లభుఁడు రాత్రి యూడ్చిన శ వనిత వలువఁ

దెల్లవాఱిన మరల నీశనొల్లఁ డకటః

చక్ర విపుల నితంబ వీశజ్ఞక్రి యేచ్చ.

23

* క. “కుముదినులు నిశియుఁ దారలు,

సమనెనె యిపు డొకట” ననుచు శ శశి వెతతో నం

గము చాల్చెఁ గృశము రుచి విక

లము నగునద్దానిఁ బ్రియ కశశత్రుం డగుటన్.

24

ఆ. అంశుమాలి కనుల శ కగపడకయ మున్న

యరుణుఁ డరుగుదెంచి శ యణఁచెఁ దమముఁ

బగఱ నొడుచు తేజశము గలట్టిప్రభు పుర

స్సరుఁడు గూడఁ బగఱఁ శ జదువుఁగాదె.

25

* చ. కుముదిని కన్నుమూసె నిశి శ త్రుంగెను గ్రుంకెను దార లేకకా

లముననె యంచుఁ దాఁ బ్రియకశశత్రుఁడు గావుటఁ బట్టరాని శో

కమున మునింగి యేమొ యనఁగ్గాఁ గృశమై గతతేజ మైన యం

గము వహించి కానఁబడెఁగై రవబాంధవుఁ డిప్పు డక్కటా.

అని పాఠాంతరము.

తే. గత తిమిరపంకమై చదల్ శ కనఁబడఁగనె
విరహ తప్తమౌ జక్కవ శ విప్పె తెక్క
యంతలో వచ్చి వ్రాలె స్రవంతి కవలి
తటమునుండి జక్కవ పెంటిర తమక మంటి,

26

ఉ. నక్తము వచ్చుడున్ యువ మనః ప్రమదార్థము * కల్పితంబులున్
యుక్త విభూషణా లగుచు శ నొప్పె సమంబుగ స్ర గ్వధాతతుల్
నక్తము వోవుడున్ బరిమళ ప్రసరాంచిత లానెలంతలే
భుక్తము లౌటఁ గం దెనయురపువ్వుల మాలల రువ్వి రవ్వలన్.

ఉ. తమ్ములదిమ్ము నూఁచుచు, లగతాతతిఁ జిమ్ముచుఁ గొమ్ములన్ బ్రసూ
నమ్ములఁ దూల్చుచున్ బ్రతివశనం బెటనే ననవస్థుడై నితాం
తమ్ము చరించు మారుతుఁ డశతంద్రత నిల్చె విలాసిని విమ
ర్దమ్మున గంధిల మ్మగు లగతాంతము లొప్పు గృహంతరమ్ములన్.

మ. పలుగంటల్ నెలకూనలన్ వళులత్రోవన్ నాభి సంధిస్థలం
బులఁ జోఁకించుక తోఁచు వర్ణకము దాఁమూకంబె యయ్యున్ మహా
త్పలపత్రాక్షి రహఃకృతం బగు సుశమాస్త్రక్రీడఁ గైకొన్న లీ
లల నన్నింటిని * వర్ణకం బగుచుఁ దెరల్పం జొచ్చె నిప్పట్టనన్. 29

తే. పక్రికట మలినాంకుఁడు విభాత శ వికల రుచియు
నగు శశిని నవ్వె నన నొప్పె శ నజ్జముఖుల
కాశసుమపాండు గండభాగములు మృష్ట
పత్రికము లయ్యు సురత శోభల నలరుట.

30

ఉ. “కామవిలోల యైన పరశకామినితోడి రతంబుధాటి కు
ద్దామపు టంగరాగము నిశితాంత విలుప్తమ యైన నద్భుతా
రాముఁడ పైన నీదు ముఖరరాగమునం దరయంగ భేద మం
చేమియుఁ గానరాదె, కలరదే మఱి యద్భుత మింతకంటెనున్. 31

* గుంఫితంబులున్.

• వర్ణకము = 1. అంగరాగము, 2. వర్ణించునది. వ్యాఖ్యాత.

- చ. స్ఫుటముగ గోచరించు నిది శ్ర సుందరు లన్యలు చూడకుండు గా
కిటుప్రయి" నంచు శంక జనియింపనటుల్ మదిరాజీ సీతనూ
ఘటిత నఖాంక మంఘ్రితల శ్ర కంజము తాకున సోకినట్టి య
చ్చటి నెఱజాజు లతుక రశనంబునఁ గప్పె సవర్ణ మన్ మతిన్. 32
- ఉ. నా కొకనీవె ప్రేయసివి శ్రనమ్ముమి యన్ భవదుక్తి సత్యమై
తాకెఁ బ్రియోప భుక్త పరిధానము దాలించి, చూపఁగా మదీ
యోకముఁ జేర వచ్చుట నశహా!-సఫలం బగుఁగాదె వల్లభా
లోకన లబ్ధిఁ గామయిత్యుశ్లోక విభూషణలక్ష్మీ యారయున్. 33
- ఉ. కాచితి చేలచే నవ నశఖక్షత సంగము నంగ మెట్టెటో
దాచితి పాణిచే రదనశ్రటంక విఖండిత మోష్ఠ బింబమున్
దాచు టిఁకెట్టు? లన్యవనిశ్తా గమ సూచకమై దిగంతముల్
లాచిన నూత్నమౌ పరిమళశంబుల గంధము? నీవ చెప్పుమా. 34
- తే. అనుచుఁ దెగడుచుఁ గన్నీరు శ్ర నినిచె దయిత
యంత దయితుండు బేగడి తశ్రదంఘ్రులఁ బడె,
గరుణ మయ్యు నింతుల యశ్రుశ్రకణముఁ బ్రణయ
కలహమున మాన భేత్రాశుశగమ్ము గాదొ. 35
- సీ. అంగరాగము వోఁ బశరాంగనఁ గరచి నన్
ముఖరాగమున బేలుశవుచ్చ వత్తె
గోరాత్తు లలదాని శ్ర పారాణిఁ గప్పికోఁ
దలచి త చ్చరణాహారతుల సహింతె
యన్య కామిని కటిసటి వట్టము దాల్చి
వచ్చితి నీసొంపు శ్ర మెచ్చుకొంటి
చేలాన మేను కెంతగే లూని మోవి గ
ప్పితి నిదే నఖ రదశక్షతులు వోయె
- తే. ననుచుఁ దెగడుచుఁ గన్నీరుశ్రనిచె దయిత
యంత దయితుండు బేగడి తశ్రదంఘ్రులఁ బడె,
గరుణ మయ్యు నింతుల యశ్రుశ్రకణముఁ బ్రణయ
కలహమున మాన భేత్రాశుశగమ్ము గాదె.

మ. మదమున్ గామము హెచ్చి ధార్వ మొదవింశన్ రెచ్చు లీలావతీ

మదనాజిన్ దెగి రాలు భూషణములన్ శ్రాస్తార్చనా పూర్తులౌ
సదనాశిన్ “విఫలంబు లౌ” నని వయస్యత్ మానినా రీయఁగా
ముదమారన్ బ్రతికల్య మిచ్చు వికసన్ తుష్టిప హారంబులన్.

ఉ. ఒక్కవిలాసి మేనఁ దళుకొత్తెడు నైశము లైన గోటి ప
ల్నొక్కులు దద్విలాసిని గగనంగొని యన్య వధూ కృతంబు లం
చక్కిలి నొంద_వాఁడు “గతయామిని మత్తిలి గూర్తు వీవ కా
దొక్కొ తలంచుకొ మ్మనుడునూరడిలెన్ జెలి వ్రీడమానయె. 37

చ. గురుతర హారముల్ దునియఁ గగోమలి బిగ్గఁ గవుంగిలించి, క్ర
చ్చుట శిథిలీకృతాంగుఁ డయి శ చల్లఁగ నాఘఁడు పోవ వేఁడ_న
త్తరుణి కుచద్వయంబు గళితంబగు ముత్తైము లత్రుబిందు ల
ట్లురలఁగఁ గుంచుచుండినటులొప్పెసఁగెన్ క్షణమాత్ర మయ్యెడన్.

ఉ. మత్తిలి వాని కట్టెదుట శ మాటల నాడితి నంటః ఘోష్వియో
యైత్తిలి ప్రోడకైవడిఁ జరటూక్తులఁ బల్కితి నంటః య న్నిశా
వృత్తము నెచ్చెలుల్ దెలువ శ నిప్పు డెఱింగితి నంచ ముగ్ధ యౌ
బిత్తటి మత్తు వోఁ బగటిశవేశ స్మరించుచుఁ గ్రుంకె సిగ్గునన్. 39

తే. పాటలాజ్ఞముల్ మృదు హస్త్రపాదతలము
లకులు కాటుక, నీలోత్పళలాశి కనులు,
వులుఁగులరుతుల్ నుడుల్ గాఁగఁగబూర్వసంధ్య
రాత్రి పెనుకొనఁ బూసయౌ శ పుత్రివోలె. 40
(తమిని పెనుకొనఁ బొత్తులశతనయ పగిది. _పాతాంతరము)

మ. కృతఘోరాఘ ఘటా వినాశముగ శాస్త్రీయ స్వరోచ్చారణా
చ్చత నద్వర్యులు సామిధేనులను బెల్లెన్ బల్కి సాన్నాయమున్
హుతమున్ జేయఁగ నాస్వదించెడిఁ బ్రియుంబొప్పార నగ్నాహిత
ప్రతిగేహంబున నక్షతార్చి యగుచున్ శ్వేత్వానరం డిత్తఱిన్. 41

ఉ. సారెకు నోష్ఠ్యవర్ణముల శ సందడిఁ టోపక, లాఁతి వ్రాల యు
చ్చారణమందుఁ టోచు రదశసంహతితోడి ప్రగే జప క్రియౌ
దార తపస్విలోక చలశదాస్యము లొప్పెను దేవతేప ము
క్తారుచి టోప ఘట్టిత మశఘట్టితమౌ పటుకులుం బలెన్. 42

క. ప్రాచిదెసఁ దోచె దినకరు

రోచిఃపటలంబు బంగరవు పసిమి మిసన్

గ్రాచి జలము, లబ్ధిపయిన్

జ్యాచక్ర దిధక్ష నేచుక నౌర్వాగ్నిక్రియన్.

43

తే. చలిత ఖగరుత కలకలశములు చెలంగఁ

జాఁపఁబడినట్టి నిడుత్రాశ్లసాటి ఘృణుల

కృష్టి నెత్తిరి పెను బానశరీతి సూర్యు

జలధి జలములనుండి దిశ్జులినముఖాలు.

44

తే. నిజముగా నీరవి రాత్రి నీరరాశిఁ

గూలి బడబాగ్ని కీలలఁక గాలినాఁడు

గాన నుదయించుచునె పూనఁగలిగె మండు

చంద్రకట యింగలంపుఁ గెంకాయ మేన.

45

చ. క్షణ ముపరి స్థితుండయిన న మర్మ మయూఖునిచేతఁ బ్రాగ్ధరా

గ్రణి యిది యొక్కఁ డేలః క్షీతిఁగల్గిన సర్వ శిలోచ్ఛయంబులున్

క్షణ ముపరి స్థి తాభినవ న సౌర మరీచుల బంధుజీవకా

రుణ సుమగుచ్చ శేఖరము న రూఢిగఁ దాల్చినటుల్ వెలుంగవో. 46

కా. బాలార్కుం డుదయాద్రి శృంగములత్రోవన్ జిక్కి దోఁగాడుచున్

నాశీ కానన హాస మొప్పు నశినుల్కన ర్తింపఁగాఁ జూచుచున్

ద్యౌలీలావతి పక్షిరావములఁ దశన్నుం బాడ నంకంబునన్

వ్రాలెన్ గోమల పాట లాగ్రకరముల్ న నల్వంకలన్ జూచుచున్.

తే. క్షణము కూర్చుండి పాదము న క్షమను మోపి

ప్రణతు లగు లోకులను భ్రీతిపరతఁ జూచి

సకల భువన నిరీక్ష జేరచ్చను గిరితట

పీఠినుండి సప్తాశ్వుఁ డుత్తవ్వెత్తు లేచె.

48

ఉ. మట్టగ మౌక్తికచ్చవులు న మాటికి మాటికిఁ దోఁప ఘట్టితో

ద్భుట్టిత మైన శుక్తుల విశధంబున నోష్ఠ్యము లుచ్చరింపఁ గ

న్నట్టక, యన్యవర్ణ వచనంబునఁ దోచు రదాశితోడఁ జూ

పట్టు ప్రగే జిపోత్సుక తనపస్సుల యాననముల్ విరాజితెన్ఁ

42 పాఠాంతరము.

శా. ఆదిత్యుండు కరాళగంబుల సమస్తాశాంత రుద్య త్తమో
వేదండంబులఁ జీల్చ వెల్వడు తదుశ్చద్వేలాస్య గౌఘంబు నా
నాదే యాంబురురంబు తీరయుగళాంతర్లీనమాపక్వ హా
లా దీప్రంబయి యొప్పెఁ గ్రమ్మఁగ దెనల్ శబాలాత పారుణ్యముల్.

ఉ. సోరణగండ్లనుండి యిలు శ సొచ్చిన బాల దివాకర ప్రభల్
“వారక వేగె నం చళికి శ వల్లభు లేఁగఁగఁ గోరఁ గుందు నొ
య్యారుల పాలికిన్ బ్రకుపితాంగజ చాప విముక్త తప్త దు
ర్వారత రాయసాంబక పశరంపర లాయె సుదుస్సహంబులై. 50

తే. రాత్రిఁ బువ్వుబోండ్లు మధువెల్లఁ శ ద్రావ రి త్త
యగు పసిడిగిన్నె గోరోచరనారుణ మగు
నుదయ దర్శుని రుచుల నిశయ్యదన నైత
మాసనాపూర్ణమై యున్నయట్ల మెజయు. 51

తే. ప్రియుఁడు నిసి నేకతమ్మున శ శయనమందు
వీడిన సితాంశుకమ్ము రశవిప్రభలఁ గు
సుంభరుచి యైనఁ దన దంచుశసుదతి పయఁట
గా ధరింపఁగఁ గని చెలికత్తై నవ్వె. 52

సీ, కనదుదయాద్రి శృంగ పాంగణమ్ములం
దనురాగ మెసఁగ దోశగాడ నేర్చి
జలరుహ వదన హాసము లిగురొత్తఁ బ
ద్మినులు వేగనులఁ గగ్గనొనఁగఁ బేర్చి
తమిమై శకుంత కాంతలు మధు రాలాప
ములను లాలింపఁ బెంపునఁ దనర్చి
మృదు పాటల కరమ్మురలెత్తి ద్యోలలితాంగి
యంకాన వ్రాలి బాశల్యమును దీర్చి

తే. క్షణము కూర్చుండి పాదముశ్శమను మోపి
ప్రణతు లగు లోకులను బ్రీతిశపరతఁ జూచి
సకల భువన నిరీక్ష జేరచ్చను గిరితట
పీఠినుండి సప్తాశ్వుఁ శడువ్వెత్తు లేచె.

ఆ. రాజతాద్రీ పాంతురము మందిరము చంద్ర

కాంతి సోక్తి స్పృటికముగ రేయి

మెఱసె; నదియ బాలశమిహిరాంశువులఁ గుంకు

మాంబు నిక్త మట్ల శయలరె నిపుడు.

53

ఉ. కాంతల గోళ్ల పచ్చి నునుగంటలఁ దగు లొక్కినినట్టి కేశమున్
గాంతుఁడు మెల్పునన్ దిగువఁగగా జనియించిన పీడ సీత్కతో
త్కాంత తదీయ దంతములఁగదాఁ బ్రతిబింబితమైన బాల భా
స్వంతుని కాంతి శోణమణిరసం క్త్యనుకారము గూర్చె వానికిన్.

చ. సతత నిజాభి కాంగ దృఢశనంగ సమాత్తము నూత్న రక్త స
మ్మితమును నైన కుంకుమనుక మేదుటఁ గాంచన శాణ రేఖ య
ట్లతికమనీయ మైన జలశజాఘల దేహలతల్ త్యజింపఁబో
వతి మృదు వయ్య నాతపముననం దయినన్ దమచాయ లేశమున్.

తే. జలజవనకాంత మాలోకశక్తి హేతు

వైన కరలోచన సహస్ర శమంది జగము

లతిమహిమ నాకగొన్న శవృత్రాఖ్య వైరి

నమరపతి మాడ్కిఁ దరణి రూపఁగఁ దునిమె.

56

చ. ఉడుతతి చర్మనీయ మయ్యయున్నను జీఁకటలన్ హరింప వె
ల్పుడు రవిచే బలాత్కృతి నశపాస్తములౌ బొకవంతయే? రిపున్
గెడవఁగఁ బూను శౌర్య నిధికిన్ ద్విష దాశ్రయజమ్మునన్ సిరుల్
వడసినవారు వధ్యజనకము వారలె యొదురేకదాఁ

చ. ఎదురుగఁ దోచినట్టి శశశభృ త్కిరణామల సాంద్ర కాంతిసం
పద నెనలారు కొండచటిరపైఁ బ్రతిబింబిత మౌ కరావళిన్
సదమద మాచరించె రవి శక్తైల బహిఃక్షితి నిల్వ భీత మౌ
చు దరులఁ దూతి ప్రోవులగుచున్ మను ధ్వాంతచయంబు నైతమున్

క. వెలుపలనె వెలుఁగు రవి దీ

పులు భవనాంత ర్గత తమస్త్రతుల మాఘట చి

ట్టిరె? తేజస్సు లెపుడు నిలు

మెలకె తేజున విపక్షరసీచ మడఁపరో.

59

చ. పునరుదయంబు గోరుచు నశభోమణి స్వీయము ధామ మొంది గ్ర
క్కన రసబుద్ధి బుద్ధిఁ జిరకాలముగాఁ జెఱవడ్డ తేఱులన్
వనరుహపత్త్ర సంహతి కశవాటము విస్ఫుటిత మొనర్చి బం
ధన పరిముక్తులన్ జలిపిరనాఁడొ యనంగ వెలింగె నింగిపై. 60

ఉ. వేయి దళంబు లొక్కవటిక వేయి కరంబుల వేడ్క విప్పి, ప
ద్యాయతనంబునం దళిచరయంబుల పొటలతోడి లాలనన్
హాయి శయానయైన నిరీనాదర మొప్పఁగఁ జూచుచున్నవాఁ
డొయనఁగా సహస్రకరుఁ యొప్పెనఁగంగ వెలింగె నింగిపై. 61

తే. వేకువను రాగియై వేడిరవెలుఁగు చంద్రుఁ
గరములం బట్టి పీడింపఁగఱు జలధ
రాంబు సిత మైన కాంతి నిర్రాసమును సి
తాబుకజల నించుచున్నట్లు మించె. 62

తే. సృష్టి నెల్లఁ బ్రకాశింపఁజేయు దినవి
భుఁడు ద్వితీయాక్షివలెఁ జిరంబునకు విప్పు
నంద; గళితాంశు పైన సిరతాంశుచేత
వ్యంజితైకాక్షివలె ద్యోలకతాంగి యొప్పె. 63

ఉ. కైరవషండ లక్ష్మి చ నెఁ, క గంజవనీ రమ హెచ్చె, మూకసం
చారము చింతచేఁ దఱిఁగె, క జక్కవ లుబ్ధి చరింపఁజొచ్చె; సం
భోరుహ బాంధవుం డుదయశమున్ గనెఁ గల్వలరాయఁ డింకఁగాఁ
బాతెను; దైవదేవ్బిత విశ్రపాకము చిత్రముగాఁ గనంబడున్. 64

మ. హరి దబ్బజుల పాణి వట్టిన ధవుండ యన్నలేవన్ క్షణం
బిరవుం బాసి ప్రవాసియై మరల నిర్రపేతెంచి ప్రాగ్రితి ధా
స్కరుఁ డగ్రంబునఁ తోఁపఁ; జందురుఁడు వేరగన్ స్రంసమానాంశుక
స్ఫురణన్ జాతెడిఁ బిచ్చిమాంతమునఁ బెంపున్ వీడి జారుండు నాన్.

శా. తారాలోకము లన్నియున్ విలయ మొందన్ జేసి లోకోత్తర
శ్రీ రమ్యుండయి సానురాగ యగు లక్ష్మీన్ దాల్చు చాకాశ పా
భోరాశిన్ బవళించె నంబురుహ నేత్రుం డట్లు లేకాకి యా
కారం బబ్బఁగ వారిజావుండు నిశాక ల్పావసానంబునన్. 66

సీ. సతత చరాచ రాంశచ జగ జ్జాలమ్ము
 లకు సంతత ప్రదోశధకుడ యయ్యుఁ
 గలువ పూలకు జక్కవలకు సాజమ్ముగాఁ
 గల సిరుల్ దొంగయై గిలుబుకొనును
 మాచి కాభేద్యమై శ దోచు తమస్సును
 దలయై తనటు చెండవలఁతి యయ్యు
 వేగునేమో యంచుశవెతఁ జెందు కామిని
 కాములకును వియోగము ఘటించు

తే. గుణము లిటు హెచ్చుగను దోష శ మణుతరముగ
 గలు చతురుఁ డహర్పతి శ కమలనాభః
 శిష్టులం గాచి దుష్టుల శ శిక్ష నేయు
 నీకు సుప్రాత మొనరించుఁగక నేడు.

67

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
 శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
 శ్రీకృష్ణుని వైతాళికులు మేలుకొలుపుటయు, ప్రభాత
 వర్జనము ననెడు ఏ కా ద కా శ్వా స ము
 స మా స్త ము.

శ్రీ మదాంధ్ర మాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

ద్వాదశాశ్వాసము.

—* శ్రీకృష్ణనిష్కాసనవర్ణనము *—

చ. ఇటులఁ బ్రభాత మైనఁ దుర్యగేభ రథావళి నెక్కి వచ్చి యా
పటనిలయాంగణంబులను శబారులు దీటిచి రాజనందనుల్
పటుతర జైత్రయాత్రకు శుభంబగు వేసము శౌరి దాల్చు కొం
చట క్షణ మాలసింపఁగఁ దశదాగమనార్థము వేచి రయ్యెడన్. 1

తే. స్వక్షము సుపక్షమును స్వర్ణశృంగము జవ
హసిత నాగమౌ తార్జ్యవారహనము నెక్కి
యాకసంబునఁ బలె నడ్డశమాక లేక
సుఖసరణి భూమిమీఁద నశ్చయతుఁడు వెడలె. 2

చ. కరమున జాను మీఁదెడి యశ్శబంధిత చక్ర మురఃస్థలంబునన్
వరలెడి లక్ష్మీయున్ నరక శభంజన శీలము సద్విజేంద్ర కాం
త రుచియు సత్యరక్తియును శదాలిచి సర్వగుణంబులందు శ్రీ
వరుఁడు చరించు త్రోవనె నృశపాలురు నేఁగిరి పెంట నంటుచున్.

ఉ. తారయుతంబు లొచు విశదప్రభలై ముకుళీకృతంబులై
కైరవిణీ లతాంతములఁ శగ్రాలు మడుంగులటుల్ గుడారు లే
పారు కుముద్వతీతతుల్యకట్లు వధూటులకున్ ప్రభాతమున్
శౌరి చమూ ప్రయాణమును శసంధిలఁజేసె వియోగ భేదమున్. 4

తే. నింగి కుఱియెడు గుబ్బలిశ్శభంగి టోపఁ
నెలమిఁ బూర్వకాయము మీఁదికెత్తి గజము
వంచినపదంబునన్ నిజశపదయుగంబు
నుంచు మావటివాని నెక్కించుకొనియె. 5

- ఉ. ఉల్లము పల్లవించునటు శ్రీ లొయ్యనఁ దట్టుచు బుజ్జగింప మే
నెల్లను దేజు రాజిలఁగ శ్రీ నింపగు వాజుల నెక్కి రాశ్వికుల్
పల్లము నొక్కహస్తమునఁ బట్టి మజొక్కకరంబునందు మేల్
కల్లెము పట్టి యెక్కునెడఁగ గల్గెడు లాఘవ మెల్లఁ జూపుచున్. 6
- ఆ. దవ్వత్రోవ వోవఁగ దగు పల్లముల్ సాదు
లూఁది కట్టకుండ శ్రీ నొయ్య లేచి
పట్టరాని పర్వు శ్రీ పరఁగంగ లొట్టియల్
పాఱఁదొడఁగె నపు డశరీతముగ. 7
- చ. స్ఫురితసుగండముల్ రుఘులఁగ బొంపిరి వోవని నాభిచక్రముల్
హరువు నవోదరాభల. శుశభావిధురత్వము గాంచి యొక్కనూ
త్పరమణిఁ బోలి భాసిలు రశభమ్ము సుసారధి గల్గినట్టి యొ
క్కరథికుఁ డర్థిఁ బూనెను సుశభంబున నొ గమనంబు కోరుచున్.
- ఉ. క్రన్నన లేచి యేగ నమరకట్టిన యొంటెను ముందు బల్మిమైఁ
బన్నుగఁ బట్టి మూపుపయి శ్రీ భారవహంబగు యంత్ర ముంప. మున్
దిన్న తృణంబు సాము వెలిశ్రేన్పుటచే విషమస్వరంబునన్.
బన్నుగ నార్పె నంత. ధవరణం బను పేరు యథార్థ మౌనటుల్. 9
- ఉ. క్రొవ్వి న యొక్క గిల్చి ముకుశగుట్టిన త్రాళ్లను బట్టి యుంచిసన్
నొవ్వక రోస మెచ్చి మదిశనూల్కొన బున్ను మట్టంచు గొమ్ములన్
రివ్వన నూఁపి వెన్నెముక శ్రీ క్రిందిమొడన్ బలుమాటు. ద్రిప్పు దా
నెవ్విధి గోనె పై నిడఁగనెత్తెడివాని కశక్య మౌ నటుల్. 10
- శా నానాభంగుల మ్మింపు సామజు లసరన్నాదంబు లొప్పన్ సహ
ప్రానూనాధ్వములం జెల్లంగుచు నదీశదాగమ్య దూరప్థమౌ
స్థానం బంచుచు గీర్తి మోసి నవ గాంధర్వ ప్రహర్షంబునై
సేనాంబోనిధి సామవేద సమతన్ శ్రీ జెన్నొందె మి న్నందుచున్. 11
- తే. బారకోటల శిర మెత్తి శ్రీ పర గజమ్ము
పై కుటుకఁబాటు మధకలే శ్రీ తమును మావ
టీఁడు కుంతితమగు సృజిత వీడి. క్రొత్త
యంకుశ మ్మూని తుద కెట్లో శ్రీ యాపడ గలిగె.

తే. చక్రధరుడు ప్రయాణంబు న సలుపువేళ

సాంద్ర ముచ్చంఖలము నొచు న శంఖరవము
పటహరవమును జోజిభృద్వయమునఁ గల
మేటి సత్త్వమ్ములకుఁ గూర్చె న మిగుల వగల.

13

ఉ. రైవతకాద్రికిన్ దిగువ న రంజిలు బంగరునేల నశ్వముల్
పోవునెడన్ ఖార క్షతులఁ న బుట్టు రజశృట లుద్య దంశుమ
ద్వా వితతిన్ హసించుచు నశభంబును గ్రమ్మి దిగంగనాశికిన్
తీవి దలిర్ప నత్తటి ముగటించెను గుంకుమపాంసు చర్చలన్.

14

శా. తేరుల్ వాఱ జనించు మంద్రరవమున్ న దృప్తేభరా డ్భృంహి తో
దారారావము లొక్కతీ రగుట భేదంబేమి లే దింక నా
దారిం గాక విలక్షణంబు సముదాత్తం బొటఁ దారధ్వని
శ్రీ రమ్యైక హయాశి హేషలు దగన్ న జెన్నొందె విస్ఫుష్టమై.

15

చ. దరి నరుదెంచు నేనునెలఁతన్ గని మత్తిలి యే నొకండు క్ర
చ్చుఁ దన మావటిని గొన న కాఁగక యేఁగఁ దలంప వాఁడు త
చ్చిరమున గ్రువ్వ నంకుశమునశీర్షము ప్రక్కకుఁ డ్రిప్పెఁ గాని తా
గరమును ముందు సాచి కడఁకన్ విడనాడద మధ్యమోగతిన్.

16

మ. కడు వేగానఁ బదంబు లుర్విపయిఁ దాఁకన్ ఘానిన ట్లోప్పి ప
ర్విడుచున్ జామర తెల్లవైపులకునున్ న విప్పారి చెన్నార “ని
ప్పుడునున్ మొక్కలువోని తెక్క లను దంబుల్ మీతె సేనాశ్వముల్
బెడఁగై” యంచును విస్మయాత్త మతి భావం త్రప్పటన్ జూపఱుల్.

ఉ. పుట్టుక సూటియో మెడలనముందున కొయ్యనఁ జాఁచి కుచ్చు లి
ట్టును నాడ ఘర్షర రశవాధికతన్ దగఁ బొల్చునట్టి యా
టట లొట్టియ లట్టె యొక్క త్రుటిరలోపల నెంతటి దూరమేనియున్
బిట్ట రయంబుతోడఁ జనెనెమెట్టిన దాత్రిని ప్రయ్యఁ జేయుచున్.

18

చ. ఎలుఁగును నెత్తి యంత యదశలించుచు చెచ్చెరఁ బర్వ హెచ్చరిం
తలు సలుపంగ వేసరయుతం బగు తేరు స్వచక్రధారలన్
బలితముగాఁగ లేచెడి దురమారము లేమెడ వచ్చి కప్పునో
మలసిన నంచు భీతినిన న మాడ్కిని జ్రోవను బర్వు గైకొనెన్.

19

తే. నైన్యచరు లాస్యములు ద్రిప్పిరచనుచునే ని

జాస్యములఁ గాంచ క్షణమాత్ర శ నదరు నుదుటు

గబ్బిగుబ్బలతోఁ గంచుకములు గదల

రాజీవాసంబు చనియె గుర్రఱముల నెక్కి.

20

చ. అరదపుఁజక్రఘాతముల శ నయ్యెడఁ బ్రోవలు వ్రయ్య లయ్యె మున్

గరు లటమీద వేగిరముగఁ జనుతావుల నెల్లెడన్ బఠో

త్కరములఁ ద్రొక్కి మిఱ్ఱులు దిగఁబడఁ గూలిచి పల్లమానెడల్

సరగున నింపుచుండ వరుశనన్ సరిసేయు పొలా లనం దగన్. 21

ఉ. పట్టఁగ రాక గంతిడి గుర్రఱాలునఁ గూలఁగ రౌతుఁ జిమ్మఁగాఁ

జట్టన వీపునుండి దిగఱజాఱి యురంబున వ్రేలుపల్లమున్

బట్టి నిలంగలేక యిలశ్చపైఁ బడఁగాఁ బెడత్రోవఁ దేజి దా

బిట్ట రయంబునన్ బరువుశ్చెట్ట నహా యని నవ్వి రెల్లరున్.

22

ఉ. ఉన్నత భూమిభృత్తతికి శ నొక్కెడ నాఘఁగరాక పెద్దవై

చెన్ను వహించి మించు నలశ్చసింధు చయంబుల నెల్లఁ గప్పుచున్

మిన్నున సర్వతోకమున శ మేదిని ముత్తైరు వేఁగు గంగకున్

మిన్నలుగాఁగ లెక్కలకుఱమిక్కిలి త్రోవల నేఁగె నైన్యముల్. 23

శ. సామీప్యంబునఁ జేరి మత్తకరి బురస్సల్ గొట్టు నప్పట్టునన్

భీమత్రాసము నొంది పగములఁ జేర వీడెన్ గటా సాది యా

బామున్ గాంచి తురంగముల్ వెఱచి పైఱపైఱజాఱి శుద్ధాంతపున్

భామల్ క్రిందఁబడంగఁ జుల్క నగు తేర్కభంజించె మార్తోవలన్.

ఉ. జాఱిన నంగసంధులును శ జన్న నిజాక్ష దృఢత్వ సంపదల్

మీఱిన దుస్థితుల్ గనుట శ మిక్కిలిదుర్బలమౌ రథంబు ధీ

స్ఫూరుఁడు మిత్రసత్తముఁడు శ వర్తకి వైద్యునియట్ల నయ్యెడన్

వారక లంఘనక్రమమునన్ దగఁ తేఱిచెఁ దత్క్షణంబునన్. 25

చ. శకటము బండకున్ దగిలి శ చక్రము ముక్కలు గాఁగ లోని మ

ద్యకలశ మ్మట్టై భక్లు మన శ నందలి మద్యము కాల్యగట్టి యాఁ

గక పథ మెల్ల రొంపి యయికానఁగ రా విలపించెఁ గల్లువ

ర్తుకుఁడు క్షణంబుసేపు మునుగదాననె లాభము పొంది యుండుటన్.

శా. భేరిద్వాన విదారి తాఖిల గుహాశబ్దం దాస్యమున్ గేతునం
భా రాంచ చ్చల దంబరోచ్చలిత రంభభావ త్త్ర సందోహమున్
సారోత్తుంగ మతంగ జాంగక జితోశ్చైః ప్రస్తరం బొట న
య్యారే! యగ్గిరిమా? పెన్కెబడె గృతష్టాసీకిసిరాజికిన్. 27

చ. వనగజరాజ గండమదశవాసిత వాయువు డాయ నెంతయున్
గనలి నిమేష మాయెడనుగలుగుజంబుల లీలఁ జెండి లో
నెనసిన కిన్క పీడ్మొని మశదించిన చెన్నటియేను లెట్టొ ద
వ్వన నడపంగ మావటులుఁ శ బోయెను తప్పక తప్పుత్రోవలన్.

ఉ. తెక్కెము లన్న కోనలు, గగడింది గజంబు లటన్న గుబ్బలుల్
మిక్కిలి నేయెడన్ గణనశమీఱుజనంబు లటన్న యేరులున్
జక్కఁగఁ బిక్కిటిల్ల మురశనంహర పాలిత నైన్యసంతతుల్
పెక్కు ధరాతలంబులనుశభేదము గానఁగరాక గప్పెడున్. 29

చ. హరిణుల చూడ్కులేమొ? యనుశనానను లేమల కన్నుబోయిఁ దా
మరసి నిమేష మాయెడల శ నాఁగెను లేకుల సాము లంత నా
తరుణుల కన్నులందు లలితంబులు కానఁగనైన నోయ్యనన్
బఱవఁగ జొచ్చెఁ దత్తఱముశ్చైకొన నెత్తిన భీతి పెంపునన్. 30

ఉ. మిఱులనుండి పల్లములుశ్చమెట్టెడుపట్టుల రొతు లెట్టులో
యఱులఁ గల్గి పగములశ్చనట్టె బిగించిన మెల్లమెల్లఁగా
గుఱము లేఁగుఁ బగములఁ శ గొంచెముజబ్బుగఁ బట్ట దొలకున్
దుఱునఁబాటు డెక్కలనుశ్చోచెడి చప్పడు లుప్పతిల్లఁగన్. 31

ఉ. ప్రాయపు టొంటె ముందు పఱశవంగ నొకండు పిఱిందివారు తన్
డాయఁగ మాటిమాటికి దిశటంబుగ దారినె యాపి వీపునం
బాయక కూరుచుండఁ బిచుశమందము నయ్యది మేయఁ జొచ్చె నొ
రా! యెపుడేన్ ఫలించునుగదా బలితం బగు దాక్ష్య మున్నచోన్. 32

ఉ. పెన్నునిదొ ప్రతాపమున శ పీఁగిన వైరినృపాలు రింత నం
త న్నతు లొచుఁ గొల్వ సవిధస్థలి గ్రమ్ముకొనంగ వారిదొ
నున్నమి తాతపత్తచయశ మొక్క సీతాతపవారణంబు న
ట్లన్నలినాఱు నైన్యమునశ్చకయ్యెడ నయ్యె నతర్కితంబుగాన్. 33

- చ. వెనుకటినుండి వచ్చు కరికబృందముఘంటలు “ఘల్లుఘల్లు” నన్
వినిన ప్రియాంగనామణులు శ్రీ భీతిలఁ గన్గొనినట్టి నైనికుల్
ఘనతర భారవాహణములన్ వెన దూరమునుండి ప్రక్కకున్
జనునటు త్రిప్పి వారలునుశజయ్యనఁ బ్రోవను వీడి రంతటన్. 34
- ఉ. ఓజ నుదారవర్ణరచితోజ్వల వృత్తము మేల్ ప్రసాదమున్
యోజిత గోత్రనంబి దతశనూదిత సంపద యొప్పు శ్రీఘ వి
భ్రాజిత సద్గుణైక నికరంబునకున్ దులయైన పద్మముల్
రాజిల రాజుమొందు మధురరమ్ముగఁ బాడిరి వంది సత్తముల్. 35
- తే. సంద్రము చలించి యఖిలభూతచక్ర మంబు
ఝరులతో ముంచి మర్యాదగ్ర తోఱఁగఁ గాని
పట్టఁగా రాని జోదులఁ గ బల్లెలందు
విడిచి వీడఁడు మర్యాదగ్ర వెన్నుఁ డింత. 36
- చ. కుసుమశరార్తి బొట్ల పుష్పగుత్తుల తెల్పున మీటు మోములున్
బసలు చెలంగ విప్పుగొను శ్రీ బాణసుమంబులఁ గేఱుకన్నులు
ల్లసిలఁగఁ బల్లెటూళ్ల వృత్తులన్ లతకూనలు ప్రాకి మీదనుం
డి సరసిజాతుఁ గన్గొనిరి శ్రీ శీవి జనుల్ తముఁ జూడకుండఁగన్. 37
- ఉ. మందబయళ్లు రచ్చలుగ శ్రీ మ్రాఁకులనీడలఁ గూరుచుండి క
ల్లుం దనుపారఁ గ్రోలుచు నెరలుంగుల నొత్తిలి పల్కు చట్టిఱుల్
చిండులు ద్రొక్కుచుండియును శ్రీ శ్రీహరి యంచు స్వనామకీర్తనల్
గ్రందుగఁ బాడు గ్రామ్యజనశ్రవణము గాంచె ముకుందుఁ డర్పిలిన్.
- మ. నెఱగోలల్ గద గోపికాజనము తరన్నేత్రంబులన్ బ్రౌఢతా
సరణుల్ కూన్యము లోకసంవిదిత విశ్రాంతంబులే యయ్యుఁ ద
న్నరలోకేతుని గృష్ణుఁ గాంచి సఫలరత్నప్రాప్తిఁ జెన్నొంది యు
బ్బురపాటుం గనుఁ గాని తృప్తి గన వాతపూఁబోండ్ల వాలుంగనుల్.
- ఉ. కాలికఁగట్టు లేఁగల నేరగాదిగ మేనుల నాకు నావులన్
బాల వనంటి నూరుయుగ శ్రీ మధ్యమునం దిడి జుంజుమధ్యనుల్
గ్రాలఁగ కీరధారలఁ గరరంబు గరంబుల బోహనక్రియా
పాలన మొప్పుఁగాఁ బిడుకునవారిని శౌరి చిరంబు గన్గొనెన్. 40

- ఉ. బందపుద్రాడు చేతఁ గొనిశవచ్చెడు గోపకుఁ జూచి లేతలేఁ
గం దమిమీఁజేరఁ ద్వరగ నెదురేఁగఁ గలంగు చింపుసొం
పొందఁగ “హమ్ముహు” మృదుచు శ నొయ్యన గోవులమిన్న
యొండు దా
మందను బాసి యేఁగ మధుశమర్దనుఁ డారనె సంతసించుచున్. 41
- చ. చిలుకలఁ డ్రోల నయ్యెడకుఁ శ జేరఁగ నియ్యెడ లేళ్లు వచ్చి వి
చ్చలవిడిఁ బంటచేలఁ దినకసాఁగె ని దెట్లని చాల బేలలో
పొలములఁ గాచుగుబ్బెతల శ ముగ్ధవధూజన చిత్తచోరుడౌ
వలపులజేని యయ్య కనుకపండువుగాఁ దిలకించె నవ్వుచున్. 42
- ఉ. పైరులు గాచు చేడియల శ పాటలు వీనులవిందు సేయ నా
సౌరునఁ జొక్కుచున్ గలమ శ నన్యము ముట్టవ యింత లేకు లా
దారినె మమ్ముఁగూడఁ బెడకదారిని బట్టఁగ సేయు టబ్రమే
వీరలపాట? లంచు యదురవీరుఁడు సేనె వితర్క మాత్మలోన్. 43
- చ. జలములు గలుతావులను శ జానలు లీలలకై చరించుచో
వలనుగ నెఱ్ఱకల్వవిరి శ వన్నెల సీను పదద్వయిన్ విరా
జిలియెడు నంద్రమోతలటు శ చెల్వయి కృష్ణమనంబు నేయెడన్
జలితము గాకయుండ మదకసారన చారు రుతంబు లోఁగొనెన్. 44
- చ. హరి బహదూర మార్గగతుడైనను నుచ్చతర ప్రవ ర్తియై
పొరయక జాటు టింతయును శ భూరిగరిష్ఠత గంట యాదవే
శ్వరు బలధూళి కొందొక రకసాభృదసీకమునున్ దదాజ్ఞ నా
సరణినె తాల్చె వేటొక ర శ సాభృదసీకము భక్తి నొడలన్. 45
- చ. తెరువు సుగమ్యమై మివులఁ శ దీఱిచి యుండినఁగాక లోకు లె
వ్వరుఁ జిలుగట్లనేని నడుకవంగ సమర్థులు గారుగాదె? యా
మురహరు సేన తుంగతరభూదర శృంగములన్ జరించున
త్తఱిఁ బయి కెక్కఁజేసె సుపకథంబుల నెల్లయెడన్ విచిత్ర మా.
- ఉ. మేటిమల్లిపయిన్ నడచెనమేదుర గంధగజేంద్రయాధ మ
చోటఁ బయోధబృందములఁజొప్పడఁ గొమ్ములఁ గ్రుమ్మ నెంచి బ
ల్పటవ మొప్ప, నెత్తుచుఁ దగలల్ నిజగండ గళ న్మదాపగల్
గాటపులోతు గల్గ తమ శ కర్ణపుటంబుల నిండి పాఱగన్. 47

క. తొఱఁగు మదబిందులును జల

ధర బృంద ద్యుతులుఁ బెద్దదంతము లొప్పన్
గురుతను వగు నొకకరి భూ

ధరమేనియు నాచలేని శ దారినె యడెన్.

48

—* నే నా ని వే శ వ ర్ణ న ము *—

తే. ఇటు నటు స్వ భగ్న కుజములొ శ నెల్లదిశల

నెలకొలిపెఁ గేతనారణ్యములను మరల

స్వ బల చూర్ణిత గిరులైనశస్త్రులు నిలిపెఁ

గరులు తమమేను లద్రిదుశ్శరములు గాఁగ.

49

చ. మలలపయిన్ జరించు నలశమత్త గజాళి, శతాధికంబులై

వెలయఁగఁ జూచెనంట మురశ్శేది యుపత్యకలందునుండి మీ

క్కిలి విపరీతనాయువు లొశగిన్ బయి కెత్తుగ బిట్టు వీవఁ ద

త్కలిత మహాజ వోత్పతిత శ దారుణభార శిలావళింబలెన్.

50

తే. గిరుల నెక్కు పరిచితిఁ బొంగిన కుచద్వ

యములు చెన్నొందఁ బర్వతీ శ యాజ్ఞవదన

లుసిరితోఁటల విహరించుశచుండి విప్పుఁ

గనుల వెలువాటు చూపులఁ శ గనిరి హరిని.

51

చ. దరిని జరించుచున్న మురశ్శైత్యవిరోధి వరూధిసీ సము

త్కరము ననాదర మ్మెసఁగఁగఁగఁ ద్రుటిఁ గన్నులువిప్పి యొక్కమా

ఱరసియ తోన కూర్కొని మృశ్శాధిపుఁ డింతయు లోఁ గలంగఁ డీ

కరణిని గాక యేపగిదిఁ శ గాంవఁగ నొను? సురాజభావముల్.

52

తే. ఉన్నత ధ్వజపాళిచే శ నోలి భూరు

హంబులఁ గదల్చి, నరసమూహంబుచేత

నదుల రయ మాఁపి, కరులచేఁ శ జదిపి రాల

వైన్యములు పర్వతములపై శ సంచరించె.

53

ఉ. అక్షయ ఖర్జు, వాఱ గజ శ మాత్మకటంబున రాయఁ గంప్రమా

వృక్షమునందు శ్మశ్రుగతి శ వ్రేలెడి తేనియపట్టునుండి వేల్

లక్షలు తేనెటీగలు చశలంబున వెల్వడి వజ్రతీవ్ర తుం

డ క్షతులన్ నలంపగఁ దగడంబడి పర్వులువెట్టి రెల్లరున్.

54

తే. కట్టిడి గజాంతకుండు మేనికరణిఁ బరిచి
తోర్విరుహమును గూల్చి నంభ దుండుక్రోతు
లచ్చదేహములను జేరు న నాత్మలట్టి
యాక్షణమె చేరుకొనియె ననన్యద్రుమముల.

55

తే. ఒక్కచోఁగడుఁ బ్రహ్వత న నొకట నుద్ధ
తిని బ్రకాశత గహ్వరస్థితిని నొకట
విషమతను జెందు గురు న గిరివితతిఁ గూడ
దేవకిసుతుసేన న లతిక్రమించె.

56

తే. అపథములఁగూడ నలువంక న నాక్రమించు
కొనుచు సర్వపథీనమౌ న తనబలమున
హరి యొనర్చెఁ బ్రతిప నామాంకితలుగ
నీట మేటిదరుల్ దాటు న నిమ్మగాళి.

57

చ. కరిఘట లెల్లఁ జొచ్చి యవగ్రహ మొనర్పకముందు నైంధవో
త్కర ఖర శాతధారలఁ బరదంపడి రేఁగిన భూరజంజె, స
త్వరగతి నాయునీత మయ్యిపర్వి సరి ద్విమలాంబు సంతతిన్
గరమును పంకిలత్వమును న గాంచెడునట్టుల చేసి యెచ్చిరెన్.

58

మ. ప్రకటోత్తుంగ నితంబ భూములను భాస్వత్కేళి నొప్పించి సా
రెకు డెందంబుల సంతపించి మదపారీణంబులై మించి స్వీ
య కరాపావృత శైవ లాంకుకములై న యాయండ వేదండరా
జ కులంబుల్ ఘటియించెఁ బంకము సరస్వ త్కామినీపంక్తికిన్.

తే. పెనుదరులఁ బొర్లి తొలియేళ్ల న వెలయునీట
ధూళి నింకించి మిఱుఁగా న బోన చేసి
స్వమదధారలఁ గూలంక న షోఘనదుల
నిభములు పురాగతిన్ బ్రవరహింపజేసె.

60

ఉ. తమ్ములు గల్గుఁ గాని వనితాతతి మోముల గోము లేద హం
సమ్ములు గల్గుఁ గాని తెలికఛత్రరుచుల్ గనరావ రాల మొ
త్తమ్ములు గల్గుఁ గాని మదగదంతులఁ బోల వనన్ నదుల్ దవి
యమ్ముల యోగదా? యరుగునాహరిసేనలఁబోల్చి చెప్పచోన్.

61

మ. ఘన నీలాంజన కాంతి సంయుత మహాశక్తాయాంచి తౌన్నత్యముల్
దనరన్ మత్త మతంగజాళు లతిసాంధ్రద్రప్రక్రియన్ మీఱ న
వ్వనజా జ్ఞేక్షయ నైన్యలక్ష్మీకి సులభభ్యం బయ్యు బల్వైల్లలన్
గనుమేడ లలపట్టణాళి పరభాగం బొందెఁ బెంపొందఁగాన్. 62

చ. మురరిపుడేగుత్రోవను జశమూవితతుల్ వసియించు తావులన్
వరలు పటిగృహంబులు ఘనంబగు మేడలజాడ నొప్పెడున్
గరమును దన్నుఁ బ్రోచు నిజశక్తాంతు వియోగము నైఁపఁజాల కీ
సరణిఁ బురీరమాసతియశచయ్యన ముందుగ వచ్చి నిల్చె నాన్. 63

తే. ఒరయఁ జెక్కిళ్ల వెడలు మరదోదకముల
నార్ద్ర మగు చెట్లకొమ్మలంశ దణఁగి రొదలు
సేయు తేంట్లాటవికుల కాశసింధురమ్ము
లింత యెత్తెన వని చిరంశ బెఱుకసేనె. 64

క. కరియాధ శ తాయామత
సురు పటమందిరత వారిజోదరు సేనల్
స్ఫుర దట్టావళు లున్నత
శరణములున్ గలుగు సగర శతముల గెలిచెన్. 65

తే. దండుచే బైకి రేఁగిన శ ధరణీరజము
రవిని గ్రమ్మి తత్థరకాంతిఁ శ గ్రాఁగిపోయి
పడియె నాహ్లాది కహ్లాశ్రవన చలిత
మైన యమునాంబు పూరంబునందు నెదుట. 66

—* య ము నా న దీ వ ర్ణ న ము *—

మత్తకోకిల :-

వేడివెల్గులపట్టి యయ్య స్రవించు శీతలవారిచే
తోడఁబుట్టువు మిత్తి కయ్యుసుశతోఁచు జీవనహేతువై
యేడఁ గృష్ణతఁ గాంచియున్న నశహీన శుద్ధిక రాంబు సం
తాడి తాఘ మమోఘ విశ్రుతిదక్షమైయెది యొప్పెడిన్. 67

ఉ. ఏనదిలో ద్రవీకృత మశహేంద్ర దృషచ్ఛయ నీలతోయ సం
తానము లానియాని వితరతంబగు వానిసమానవర్ణమున్
బూనిన వేమొ గాక యన శ్రభూరి తుషార కఠోర పాండిమన్
జానగు మబ్బుమొత్తములు శ చయ్యన గాటుకకప్పు లందెతున్. 68

చ. నిగమముకంటె యుక్తి ధరశణిన్ బలవత్తర మేని సూర్యజా
పగయె పయోధి నింపె నదిశస్వరది కాదటు కానిచో సురా
పగరురి భస్మ మంతయు నశపాస్తము గాఁగ పెలుంగు శంభుకం
త గతవిసీలిమల్ గలుగునా ప్రతి వాఃకణమందు వార్ధికిన్. 69

తే. పుడమి జవమున దాటంగఁగ బూనినట్టి
కృష్ణు నేనాంబునిధికి నశయ్యెను దమాల
నీలమై యాయతిం గనిశనెగడు కట్ట
గా మహానది కాళింది శక్షణమునేపు. 70

మ. ఇరుపార్శ్వంబులఁ దెట్లు లాడ వడి నెంశతేజాదవంతంబులౌ
కరణిం బర్వెడు నావ లెక్కి భటు లాశకంజాతమి త్రాత్మభూ
వర నీరంబుల నేగి, రారయమునన్ శ భ్రాంతాత్మలై స్వీయ బం
భర వేణుల్ కనుదోయిమోడ్చి ఘటియింశపంగా స్వయం గ్రాహముల్

మ. తొలుతన్ మూఁపులఁ దాఁకఁ జాలెడి సరిశ్రోయంబులం గాంచి యిం
తలె నీ! యం చొకచీరికిం గొనక మాశద్వద్ధంతి యూధంబు త
జ్జలమున్ జొచ్చి క్షణంబులో స్వ మద పాశధాపూర సంపత్తి ని
మ్ముల నీరంబుల పెంపు నింపి ప్రమదంశబున్ జెందె గ్రీడించుచున్

మ. శ్రవణానందములై స్ఫుటధ్వనులు మీశున్ విస్ఫుర త్రోధము
ల పెసన్ మోముల నెత్తి వీనుగవ నిశక్కంబెట్టి గ్రీవంబులన్
సవిలాసంబుగఁ బైకిఁజాలి పృథువుశ్చక్రేణులన్ విప్పి యొ
డ్డవలోకింపఁగఁ జూడ్కులన్ నిలిపి వాశహంబుల్ తరించెన్ నదన్.

ఉ. ఎటును దాట రానియది శ యేనియు నొట్టునుబోలె నానదిన్
బిట్టు రయంబు దోపఁ గడుశ్రవీకను దాటఁగఁగల్గి కొమ్ములన్
గట్టుల మట్టఁ ద్రవ్వి యొడిశకంబుగ మూఁపులు దూఁగ నుక్షస
ప్రూట్టులు కర్ణ పర్వముగ శ అంకెలు వేపె దిశల్ చలింపఁగన్. 74

ఉ. బ్రోదిగఁ బాపటన్ నిలుపుకొల్పున మత్తకరింద్రశేఖ రా
 పాదిత కుంకుమాంక మొదగవన్ గవ లాసిత కాంతిమంతమై
 మేదిని దీర్ఘ వేణి నుపగమించుచునానది శోభ లీనఁగా
 నీదరినుండి యాదరికి నేగెను యాదవభూప సైన్యముల్. 75

మ. అనివా ర్యాధికపేగ విక్రమము నశత్యక్తామితాయామమున్
 గని నూత్నోర్ములసౌరు మీఱు భుజసంఘాతంబుచే నిన్నుగా
 ఘన నావ్యాంబువులన్ దరించి రెలమిన్ న గంజాక్ష సేనాచరుల్
 వినుతోత్తుంగత నాయతిన్ దనరు దగద్వీచీఘటన్ గెల్చుచున్. 76

ఉ. కొమ్ముల దొడ్డయొడ్డులను న గూలఁగఁ గ్రుమ్మిన పుంగవాళి, న
 క్రమ్ములు కాకులన్ దిగువఁగా వెలి కీడ్చు మదేభపంక్తి, న
 ర్వమ్ము జలమ్ములన్ గలఁచి నవైచిన ధీర రధిప్రవేక పుం
 జమ్ము నెసంగ శ్రీవిభుని న సైన్యము లేగెను గెల్చి యానదిన్. 77

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతంబైన
 శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
 శ్రీకృష్ణుని ప్రస్థానవర్ణనము, సేనానివేశ వర్ణనము
 యమునానదీ వర్ణనము ననెడు
 ద్వాదశాశ్వాసము
 సమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

త్రయోదశాశ్వాసము.

—* హస్తీపురప్రవేశము *

చ. అలయమునాతరంగిణి మ్రహాత్ముఁడు కృష్ణుఁడు దాఁటె నన్న వా
ర్తలు వినె ధర్మజుండు హరిశ్చందాటినవెన్న ననంగ నేల న
వ్వలమురి యే నిమేషమున శద్వారక వీడ్కొనెనో తదాది గాఁ
గల సకలంబు రేవగలు శగ్రన్నన నెప్పటి కపైఱుంగఁగాన్. 1

ఉ. యాదవకుంజరుండు తను నాదటఁ జేరఁగ వచ్చి యుంట స
మ్మోదము పట్టజాలక ప్రభూతశరీరము పొంగిపోవఁ ద
త్సోదరు లందఱుం గొలుచునచున్ వెనుకోఁగ ధరాధినేత ధా
మోదరుఁ డేగుదెంచుదెస శకొయ్యఁ బురంబుననుండి వెల్వడెన్ 2

చ. ఎనయు ముదంబుపేర్చి మొఱునయించు కురూర్ద్వహు నైన్యదుందుభి
ధ్వనులకు వీనులన్ జెప్పుడు శపట్టిన లోకుల కాపు లైన వ
క్త్రునివహ మంతకున్ మునుపుశ్రీప్రీతిని జెప్పెడు వార్తలందుఁ ద
క్కినవిషయంబు నప్పు డెఱిగింపఁగ నయ్యెను హస్తసంజ్ఞలన్. 3

తే. తేరు లెడలేక నంతటఁబాట వడిగఁ
దిరుగుచక్రాల మేలిబంధగరపుఁగమ్మి
నెగయు రజములు పెక్కెంబురలెనసి యొర
గాలి కాడుచు నొక్క టొక్కటినిఁ బోలు. 4

తే. పాణితల ఘాతముల మ్రోఁగు శ పణవవితతి
భంగి నశ్వఖర జ్ఞతాశవనులు మ్రోసె
జలదగర్జితముల మీఱునమద కరుల
ఘంకృతుల కాడె గూయుచుఁ గేసిపిండు. 5

తే. ప్రణయమున వాన్బుదేవ ధర్మజుల సేన

లొక్కటయి యేగుచుండ సంరదుండు కొమ్ము

పేనుగు లనుక్షణము కలరహింపఁ గెరలెఁ

బొడమునె వివేకము మదాంధరబుద్ధుల కిలః

6

ఉ. దూరమునుండి మాధవుఁడు శ్రీ జోచినయంతన సంతసంబునన్

దా రథమందునుండి డిగరధర్మజుఁ డెంచెడి సంతలోనె తా

నే రథమందునుండి డిగిరయెన్ బ్రథమంబుగ భూమిపైకిఁ బ

ద్మారమణుండు సంధ్రమయుతం బగుచున్ వినయంబు జోపఁగన్

తే. అఖిలజగములు మ్రొక్కుల శ్రీ నందుకొనెడు

ప్రోడ యయ్య సనాతన శ్రీ పురుషుఁ డయ్యఁ

దనకు మే లంచు మేనత్త శ్రీ తనయు మ్రొక్కెఁ

జిక్కువడ భూరిహారముల్ శ్రీ షీతిని వ్రాలి.

8

చ. రమణఁ గిరీటకాంతులఁ బరదాగము రంజితమౌసటుల్ రమా

రమణురంబు ముందటి ధర్మరాస్థలి సోకకమున్నె మన్నునన్

గ్రమము గణింపకుండఁ గురురాణ్మణియున్ భుజపంజరంబునన్

మహత దలిర్పఁ బట్టి మురళమర్దను నత్తటి నెత్తెఁ జయ్యనన్.

9

తే. తలుపువలె వెడఁదయౌ సిరిరదయితు సురము

న్యపుని మొదకంఠఁ బెద్దదై శ్రీ నెగడుచున్నఁ

గడుఁ బొడవు లొప్పు బాహుయుగంబు విప్పి

కొడువ గాకుండఁ గౌగిటఁ శ్రీ గూర్చె నెట్లొ.

10

ఉ. పొక్కిలివమ్మి వీడి చిరశ్రమున్ హృదయాంతరసీమఁ బ్రేమ పెం

పెక్కఁగఁ గాపురంబు గనిశ్ర యెచ్చిలు లక్ష్మి కురూత్త మాత్త స

మృక్కృతి నాంగపీడకు భగ్యయంపడియో యన నక్కునుండి తా

గ్రక్కున నెక్కె నల్ల మురళమృదుసుస్మిత వక్త్ర సీమపై.

11

ఉ. మున్ను బలిన్ జయించుటకుఁ శ్రీ బూనిన కైతవవామనత్వ సం

పన్నుఁడు శౌరి నమ్రతను శ్రీ వామ్రనుఁడై యిపు దొప్ప బాహు శౌ

ర్యోన్నతిఁ గొన్న పోరకుసురమోత్తమ మచ్చపుఁ గీర్తివైఖరిన్

బెన్నయి వాసనల్ గొలుపు శ్రీర్షము ధర్మజుఁ డల్ల మూర్ఖునెన్.

తే. హరిని గౌగిటఁ బట్టి భూవరుఁడు వీడె
గాని సుఖజాతమౌ పులకములతోడి
తత్తనూలత వికసత్కృదంబ ముకుళ
బృంద సౌందర్యగరిమంబు న వీడ దామె.

13

ఉ. ఊనినబల్మి రక్కసుల న నుక్కడఁగించెడి ప్రోడ లోకన
న్మానితుఁ డాయదూర్వహుఁ డనమందముదాప్తి విశాలనేత్రుడై
మానసమున్ దల్లిర్పఁ బరమానవపాళికి ధర్మసూను భూ
జాని యనుంగుఁడమ్ముల కొనసంగె యథోచిత గౌరవంబులన్. 14

మ. సమకాంతిత్వ శిలాఘనత్వ ఘనపరక్ష ద్వంద్వ దీర్ఘాతిదీ
ర్ఘ మహాజాహత లొప్పు భూమిపతులన్ న గాఢంబుగా భూప బృం
దము లొక్కుమ్మడిఁ గౌగిలించి; రట మున్ న దంభోశిధారోగ్రహ
తములన్ జెందకయున్న భూధరములన్ న దాత్రీ ధరంబుల్ వలెన్.

అ. కుంభికుంభ తుంగశకుచము లొండొంటి హ
త్తఁగఁ గృశోదరములు న దవ్వు తలఁగఁ
గౌగిలించికొనిరి న గలుపాటు చెక్కులై
కుకుర కొర, వాలిశచికుత లెలమి.

16

చ. కరిణులుఁ గాల్పలంబుఁ దురగంబులుఁ దేరులుఁ గూడి యున్నయ
య్యిరువురసేన లొండొకట న నెంతయు లీనము లయ్యెఁ గాని త
త్కరిఘట తెంతమాత్రమును న బాయక వేటుగ నుండె-నట్ల యౌ
నరయ జనాతిగం బయి మనహాత్ముల వర్తన మొప్పెడిన్గదా! 17

తే. రథ మధిష్ఠింపు మని ధర్మరాజు పలుక
నరునుని కయిదండ గొంఁ చంబుజాక్షఁ
డరద మెక్కెఁ గుబేరహాస్ ప్రావలంబ
మెనసి ఘనవాహనుఁడు మేఘమైక్కు కరణి.

18

తే. ఇటుల రథమెక్కి నగరికి న నేఁగఁ దలఁచు
హరికి ననురాగ భావితుండగుట ధర్మ
మూర్తి యగు ప్రజాపతి స్వయంభుగ వహించె
స్వాధిభిత్వంబు ఘను త్రిపురారి కట్ల.

19

- ఉ. సోరణగండ్లనుండి వెడల్పొచ్చెడి చంద్రకరాళియట్ల పొం
పారెకు చామరంబు ననిశలాత్మజుఁ డొయ్యనఁ గేలఁ బూని డిం
డీరనికాయ మూని తటిరసీపతికిన్ బలె వీవఁజొచ్చె దై
త్యానికిఁ బ్రక్క నిల్చి వినయం బనయం బెనయంగ నల్లన్. 20
- మ. వికస త్కాలసు మాసితద్యుతులతో శ పెల్గొందు లోకాధినా
యకుఁడొ కృష్ణున కిచ్చె జిష్ణుఁ డమితాశ్లాఘోదంబునన్ స్థూల తా
రక పాంతుచ్చవియో చమేయ యమునాశ్రవఃపూర్ణ పూరోపరి
ప్రక టాచ్చచ్చద మండలీద్యుతి జయింకపన్ బాత్రమో చత్రమున్.
- * తే. వడముడికిఁ గ్రీడికి నడుమ శ వాసుదేవు
డుండి మిక్కిలి వెలసెను శ రెండుగ్రహము
లకును నంతరమునను జెరలంగి ధురుధ
రాఖ్య యోగంబు గన్న శీతాంశునట్లు. 22
- తే. ఆయము నయము జితేంద్రియుఁడైన భూపు-
యమము నియమము నియతుఁడొ శ యతిని ననుస
రించురీతి జయేందిరావృతు ముకుందు
ననుసరించిరి కవ 'లనిశలార్కు లనఁగ. 23
- చ. ఇటుల మదిన్ ధృఢత్వము వశహించిన భక్తిని నాదరంబుచే
స్ఫుట మొనరించి దైత్యకులశూదను మ్రోలను గూరుచుండి యు
త్కటమగు నప్రభావములఁ శ దద్ద భజించిరి దేశికున్ బలెన్
దిటమగు నీతిరీతి నవిశనీతుల దండన నేయుపాండవుల్. 24
- తే. జాహ్నవీ యమునానదీ శ జలములట్లు
లె క్య మొందిన యుభయస్నైన్యముల మంగ
ళానకంబు లపార మోదానఁబోలె
మ్రోగె సురవిమానాల్ మాఱుశ్రమోగునట్లు. 25
- * క. భీమార్జున మధ్య స్థితుఁ
డై మార్ధవుఁ డొప్పె గ్రహయుశ్శాంతర గతుఁడై
హైమాంశుండు 'ధురుధరా'
నామక యోగమున మెఱయు శ నాటి చెలువునన్.

అ. ధర్మసుతుని యజ్ఞధర్మనార్థము వచ్చు
 నృపులనేన లాపురికిని బయట
 నిలుపు వసతు లరసిక తలఁచె నన్నగరంబు
 ముట్టడింపఁబడిన క యట్లు శౌరి. 26

తే. మాఱుమ్రోతల రోదసి క మండలంబు
 గ్రమ్మఁ బురబహిర్ద్వారంబు క కడకు నేఁగు
 దండుమున్నీరు చెన్నారెఁదతహిమాద్రి
 గుహల కెదురేఁగు సురసింధులహరిఁ బోలి. 27

తే. పలుమఱు ననేకతనువులఁబడసి యింద్రి
 యములపంచకమట్టి నృకపాత్యభవులఁ
 గొని విభక్తములగు నవకగోపురములు
 గల పురములోనఁ బురుషుఁ డశగ్గలికఁ జొచ్చె. 28

తే. అచటి మగవారు ముక్కంటి క యరయకున్న
 నాటి మదనుని మూర్తు లకనన్ దనర్తు
 రాజయక్షము సోఁకని క రాజమూర్తిఁ
 బోలు మొగముల మగువ లకప్పరిఁ దనర్తు. 29

ఉ. రక్కసిమూఁకలం గెలుచు క రాజితశక్తి యుతుండు కృష్ణుడే
 యిక్కడ కేఁగుదెంచె నని కయిందునిభాస్యలు తొట్రుపాటుతో
 ధిక్క్రూత సర్వకార్య లయితెప్పనఁ బోయిరి రాజవీధికిన్
 మిక్కిలు భేరికా ధిమిధిమింధిమి రావము లొయ్యఁ బిల్చుటన్.

ఉ. జాతెడు కటపుట్టములఁ క జయ్యనఁ బోఁకముడిన్ గరంబులన్
 జేరిచి పట్టుకొంచుఁ గయ్యనేత సగంబు సగంబు దీర్చి రా
 జారువిలోచనామణుల క సౌధము లారసి బిట్టు నవ్వె నా
 మాఱు నెలంగె గోడతకు క మధ్యమునన్ బటహ ప్రణాదముల్.

తే. హరముగఁ గాంచి క్రొవ్వెదకయందుఁ గర్ణ
 పూరమును గంకణమునకు క మాఱు శ్రవణ
 పూరకము తాఱుమాఱుగాఁ క బుట్టములను
 వడి ధరించి సతుల్ వచ్చి క వ్రాల్చి రంత.

- ఉ. బందపుట్రాడు చేతఁ గొనిశవచ్చెడు గోపకుఁ జూచి లేతలేఁ
గం దమిమీఁజేరఁ ద్వరగ నెదురేగఁ గలంగు చింపుసాం
పొందఁగ “హమ్ముహు” మృదుచు శ నొయ్యన గోవులమిన్న
యొండు దా
మందను బాసి యేగ మధుశమర్దనుఁ డారనె సంతసించుచున్. 41
- చ. చిలుకలఁ బ్రోల నయ్యెడకుఁ శ జేరఁగ నియ్యెడ లేళ్లు వచ్చి వి
చ్చలవిడిఁ బంటచేలఁ దినశసాఁగె ని దెట్లని చాల బేలలౌ
పొలములఁ గాచుగుబ్బెతల శ ముగ్ధవధూజన చిత్తచోరుడౌ
వలపులజేని యయ్య కనుశపండువుగాఁ దిలకించె నవ్వచున్. 42
- ఉ. పైరులు గాచు చేడియల శ పాటలు వీనులవిందు నేయ నా
సౌరునఁ జొక్కుచున్ గలమ శ నన్యము ముట్టవ యింత లేకు లా
దారినె మమ్ముఁగూడఁ బెడనదారిని బట్టఁగ నేయు టబ్రమే
వీరలపాటఁ లంచు యదురవీరుఁడు నేనె వితర్క మాత్యలోన్. 43
- చ. జలములు గల్గుతావులను శ జానలు లీలలకై చరించుచో
వలనుగ నెఱ్ఱకల్వవిరి శ వన్నెల నీను పదద్వయిన్ విరా
జిలియెడు నంద్రెఘోతలటు శ చెల్వయి కృష్ణమనంబు నేయెడన్
జలితము గాకయుండ మదనసారస చారు రుతంబు లోఁగొనెన్. 44
- చ. హరి బహదూర మార్గగతుడైనను నుచ్చతర ప్రవర్తియై
పొరయక జాటు టింతయును శ భూరిగరిష్ఠత గంట యాదవే
శ్వరు బలధూళి కొండొక రశసాభృదనీకమునున్ దదాజ్ఞ నా
సరణినె తాలె వేటొక ర శ సాభృదనీకము భక్తి నొదలన్. 45
- చ. తెరువు సుగవ్యమై మివులఁ శ దీఱిచి యుండినఁగాక లోకు లె
వ్వరుఁ జిలుగట్లనేని నడుశవంగ సమర్థులు గారుగాదె? యా
మురహారు నేన తుంగతరభూదర శృంగములన్ జరించున
త్తఱిఁ బయి కెక్కఁజేసె సుపశధంబుల నెల్లయెడన్ విచిత్ర మా.
- ఉ. మేటిమల్లిపయిన్ నడచెనమేదుర గంధగజేంద్రయాధ మ
చోటఁ బయోధబృందములఁగెజొప్పడఁ గొమ్ములఁ గ్రుమ్మ నెంచి బ
ల్పాటవ మొప్ప, నెత్తుచుఁ దగలల్ నిజగండ గళ నృదాపగల్
గాటపులోతు గల్గు తమ శ కర్ణపుటంబుల నిండి పాటఁగన్. 47

శా. ఎన్నన్ రాని వెడందయౌ నుదరమంగ దెవ్వాడు కల్పాంత పే
శ న్నానాభవనంబులన్ గొనుచు లీరలన్ నిల్చి మున్నీటిలో
న నిద్రించు సుఖాన నట్టిఘనునిన్ హాలామ దై కార్ధ మీ
ల న్నేత్రాంచల దృష్టి లోగొనియె బాళారత్న మొక్కర్తు దాన్. 40

ఉ. మిక్కిలి బాహు లెత్తి చనుమిట్టల గట్టితనంబు దెల్పుచున్
నెక్కిని యాడు నెమ్మికరణిన్ గలనాదము గాజు లీనగా
నొక్కతె కృష్ణకట్టెదుట శ నొద్దికమై నొకకర్ణరంద్రమం
దక్కిలఁ గ్రుచ్చె వ్రేలికొన శ నానికండువు మాన్పనోయనన్. 41

ఉ. అంతట నెఱుదామరలయందలి శ తేకుల సౌరు గాంచి బల్
వంతగ సారెకున్ గదలుర్రవేళ్లు చివుళ్లు లొప్పు గేలనే
స్వాంత నిగూఢభావమును శ బల్కయే తలయూచి తెల్చి దై
త్యాంతకుఁ బిల్చె నొక్కత యశనక్షరమై నిభృతార్థ మౌ క్రియన్.

తే. తమ్మిఁ గూర్చిన చివురుచందమున నొక్క
కేలు మోమున నమరించి శ కేలివేళ్ల
యంతరంబుల దంతప్రశభాంకురములు
మెఱయఁగా నావులించెను శ మెలఁత యోర్తు. 43

ఉ. చాలుగఁ గంకణమ్మునఁ బశనందుగఁ జెక్కిన యంద్రసీలపున్
డాలున నారు సన్నమయినన్ బరిపుష్టమొనర్చి క్రొన్ననన్
బోలిన కేలఁ బట్టెఁ బువ్వఁబోణి యొక్కర్తు తదేకదృష్టి గో
పాలుని గాంచి మైమఱచు శ పట్టన జాతెడు కట్టుపుట్టమున్. 44

ఉ. కమ్మని తావికిన్ వలచిరక్రమ్మిన తుమ్మెదతెక్క వీవనన్
బమ్మినతెమ్మెరల్ చెమటఁబాపఁ గనుంగవ మూఁత లేనిరూ
పమ్మున నొక్కకొమ్మ కనుకపట్టెను గంసవిరోధి కాభిము
ఖ్యమ్ము భజించి యే మనఁగగనౌఁ బురదేవత యేమొ యీమె నాన్.

శా. “మాకన్నుల్ తమిదీఱఁగాంచకయె యీమామ్యం డిదే యేగు” నం
చాకుల్యంబున ముగ్ధిపోయిరి నితంశబాభోగ లింతుల్ మనో
జాకారున్ హరి సర్వదా గనియు బ్రహ్మజ్ఞానియున్ ధృష్టి దాఁ
గైకోఁజాలఁ డటన్న నూక్తి నెఱుగంగఁజాలరేమో? కదా! 46

తే. మనసు హరితోన యేగినశ్రమగిడి రాగ

వేచియుంటను గాఁబోలు శ వెలఁదు లొక్క

క్షణము నిశ్చేష్టలై చిత్రశసామ్య మెనసి

యట్టె నిల్పిరి యిండ్లపై శ నాన మాని.

47

క. కనుఁగవ యను దోసిఁకులన్

గొనకొని మాధవరసంబు శ గ్రోలుట మద మె

క్కిన మేనుల సోలుచు నం

గన లిండ్లకు నరిగి రలసశ్రమనము లొప్పన్.

48

ఉ. ఇమ్ముగ నున్నతస్థలులనెత్తు పతాకలచేల లొప్పఁగా

గుమ్మున వింతతావులు బురగుల్కొను గొజ్జఁగిసీరు చల్లి పెన్

దుమ్ము నడంచు వీధుల నశనూనముగా బహు భూప ధూమ జా

తమ్ముగు రేణు విభ్రమమునదార్కొన మాధవుఁ డేగె నప్పరిన్.

చ. మును వృషపర్వుఁ డ న్నసుగరముఖ్యానకై మయుఁడన్ సురారిశి

ల్పి నిపుణతన్ రచించుటకు శ బిందుసరంబున నుండి దెచ్చి కూ

ర్పిన మణిదారువుల్ మెఱయఁ శ జెన్నగు వేల్పులయిండ్ల మించి శో

భన వివిధార్థముల్ గల సశభన్ హరి చేరె ముదంబు మీఱఁగన్.

తే. ఆసభను వెండియటు తెలుకపైన స్పృటి

కపుగృహంబుల రోచు లాశకనము గ్రమ్మ

నందు రేలఁ జరించు నేశజాంకుఁ దొప్ప

క్షణము దుగ్ధాబ్ధి గర్భవారస్తవ్యుఁ డట్లు.

51

చ. కనఁదగు నందునందు సలిశకంబుగఁ గ్రమ్మిన నాచుతీవలన్

దనరెడు జామదగ్ని పితృతర్పణ తోయములో యనన్ నికే

తనములఁ బద్మరాగ ఖచితంబగు భూములు నీలిరాల చా

యను హరితీకృతాంతరములై చెలువొందఁగ న్నమ్మహాసభన్.

52

ఉ. మాపటివేళఁ జంద్రసుష్రమన్ గన నై క్యము నేర్పరింపఁగా

నోపక మర్త్యు లంధతమశ్శోద్ధతియం దటువోలెఁ జేతులన్

జాఁపి స్పృశించి యెప్పటికొకజాడ నెఱింగి యతిక్రమింతు ర

చోపలనిర్మితంబు లయియొప్పెడు మేడల పంక్తి నాసభన్.

53

తే. ఆసభఁ గలట్టియిండ్ల నశత్రాస నీల
మణిరుచులు పద్మినుల నవరమానపజచు
ఖలచరిత మెంచి చంద్రాంశువుల నుపాంశు
వునఁ గెడపు గౌరవమున యాశమినులయంద. 54

క. తొలికూటమి లజ్జాభర
మలయింపఁ గలంగి విముఖశలగుమగువల నీ
డ లెదుటిమణిమయ కుడ్యం
బుల నభిముఖ మౌటఁ గంద్రురముదమునె భోగున్. 55

ఉ. అందలి పచ్చరాల నిలకయాలఁ దృణాశను సారె కాస్యముల్
గ్రిందికి వంచి నాల్కలను శ గీల్కొనఁ దత్కిరణాంకురంబు లిం
బొందు కురంగరాజిఁ గనిశయాహ యొనర్చు జనుల్ “నిజంబుగా
నిందలి లేతగడ్డి గ్రసికయించుచునున్నవ” యంచు నాత్మలన్. 56

తే. తత్సభాంతికసీమలఁ శ దరువరములు
బృథుల నై జాలవాల సంకభృత జలముల
నద్దములఁబోలెఁ బ్రతిబింబితాకృతు లయి
యడరును సమూలముగ శ నాకుఁదొడిగినట్లు. 57

ఆ. పాఁపతేండ్ల తలలకపైఁ బుట్టు రతనాల
డాసి మబ్బు లులుమురటయ తడవుగ
నూత్న వాలవాయ శ రత్న స్థలాంకురాల్
గా సభాంగణ స్థలములు మాటు. 58

ఉ. అందొకచో నిగూఢజలకమైన కొలంకు స్థలంబుగా భ్రమన్
జెంది సుయోధనుండు పడకనెట్టిన భీముఁడు బిట్ట నవ్వ రా
ణ్నందను లెందతో రణమునన్ మరణంబును బొంద హేతు వౌ
నందురు దేని నాసభ మరయప్రతిభన్ బ్రకటించు నెంతయున్. 59

క. ఇతరులు దెలిపినను నవా
గత జన మసికోమల ప్రకాశ మగు దివ
స్పతిమణి భువి జల మనుకొని
దృతవసనము లె త్తి నడతురెల్లరు నవ్వన్. 60

తే. అట్టి సభ కట్టెదుట నిల్చినట్టి యరద
మధికతేజస్సు లాహరియమ తనూజు
లక్షి పర్వముగఁగఁ బ్రాశగద్రినుండి
దివికి డిగు చంద్ర శుక్రల శ పవిది డిగిరి.

61

చ. ఇటు లిటు లంచు నాదృతి నశరేంద్రుఁడు మార్గము చూపుచుండ న
స్ఫుటమగు రత్నభిత్తికల శ పొల్పును, దెల్పుగు రాలడాలులో
నెటు గనరాని ద్వారముల శ హృద్యతయున్ మది కద్భుతంబు ము
చ్చటయు ఘటింప శొరి పరిశ్రవదృవనంబునఁ జొచ్చె నల్లనన్.

62

చ. సద మటు సొచ్చి యందు నొకశబ్దము ముకుందుఁడు గాంచె భూమిభృ
త్సదనముఁ గాంచనేష్టక చిశతం బగుదాని నభఃస్పృశంబు లొ
సదమల రత్నదీధితుల శ సంహతిచే దివి వెలు దేవతా
సదనములన్ హసింపఁగల శ సారము నూనిన దాన్నిజానుగన్.

63

తే. ఉదయభూధర శిఖరమంగదొక్క మాట
వెలయు రవి పూర్ణశశులకుఁ శ గలుగనట్టి
శోభ వహించి హరి పాండుశసూను లొక్క
సింహపీఠమునందు నాశీను టైరి.

64

క. అంత నఖిలార్తి హరుఁ డగు
కంతుజనకుచే సుఖంబుగనెఁ గురుకుల ము
త్యంతము జలనిధి నెలచే
సంతప్తాంగమ్ము గగనశ్రజముచేతఁ బలెన్.

65

(అకాశాద్వాయః)

మ. సవిజానంబుగ లాపకీజనము లాశ్రయప్రక్రియం జూపెఁ బా
టవ మెంతే నవవద్య చాద్య లయ పురష్టంబయ్యు నుం గోమతి
త్వ శరంబై నవగీతమే యనవగీతంబై విభాపిల్లఁగఁ
దష్టాన్ పాత్త్విక వాచి కాంక్షిక విధానా రాఖినీతి క్రియల్.

66

ఉ. అంబుజలోచనుం డటు గృహగతుఁ డౌటయు నుత్సవం బకా
లంబుననేని సల్పఁగ షోలాపతి వీటను జాటఁబంచె జి
త్రం బగు సంతతోత్సవ ధురంధరమా పుర మన్నమాటెఁమో
దంబున మునిపోయి వసుధాపతి విస్మృతి గాంచి యుండెడిన్.

67

అ. అడిగె హరి యనామర్యము ఛట్టముల నాకు
 మార మెఱుకఁ బేరు శ పేరు పరుస
 సీరుల వెన్ని యున్నగరువింప కు త్తమ
 చరితుఁ డెదియు నెపుడు శ మఱువఁడె కద!

68

తే. మర్త్యలోకదుర్లభ మసకమాన రుచి న
 మంచితమ్ము నొందొంటిని శ మించి నూత్న
 మైన యన్యోన్య బహు సంకరభామ్భతమ్ముఁ
 ద్రావిరి యధిష్ఠిరుండును శ శ్రీవరుండు.

69

ఇది శ్రీ బుద్ధ వర పు మహాదేవామాత్య ప్రణీతం బైన
 శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
 హస్తీపురప్రవేశ మనెడు త్ర యో ద శా శ్వా స ము
 స మా ప్త ము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

చతుర్దశాశ్వాసము.

—* రాజసూయయాగవర్ణనము *—

- చ. నిరుపమ రాజసూయవిధి యనిశ్చితచిత్తుఁడు సద్వచోధురం
ధరుఁడు నృపాలమౌళి యనెనదా నిటు వాక్యవిదగ్రగామి యౌ
హరికిఁ బ్రసాద మేదుర నిశ జాక్షిసరోజయుగంబుచేతఁ బ్రే
మరస లస నృరందము నశమందముగాఁ గురియించు వైఖరిన్. 1
- మ. పరు లెంతో నుతియింపఁగాఁ బడియు గర్వగ్రస్తులై, సిగ్గు గాం
చరు; లజ్జింతురు స్తోత్రవాదులె కడున్ శ సత్యేతరావాప్తికిన్
గురుకల్యాణ గుణున్ నినున్ బొగడి సిగ్గున్ గాంచ రవ్వారు హ్రీ
భరమున్ బూజ్యుడ వౌట నీవ కనె దశవ్వారల్ ప్రియం బాడఁగన్
- ఉ. పొంగును నింగికిన్ బరుఁడు శ బొల్లిపొగడ్తల; నవ్వి విమ్పు వా
రుం గల రెండవెందజొ నశరుల్ నినుఁగూర్చి ప్రియంబు లాడుచో
టం గనరా దబద్ధ మొక్కటన్ స్తవనార్హచరిత్రః సుంతయే
విం గనఁబోవు సంతసము శ నీమదియందుఁ దలంపఁ జిత్ర మా. 3
- తే. అఖిలహిత! పాపరహిత! నీరయందు సకల
గణ్య గుణసంపదలు గలుఁగగాన నిన్ను
నెంత నుతినేసినను వీసశమంత మైన
నన్యతతోషంబు నాజనుంఁడెనయఁ బోఁడు? 4
- ఉ. భారతఖండ మిప్పు డశనపాయతఁ గోట్లకొలంది యేఁడు లిం
పారఁగ నేలఁగాఁ గలుగు శ నంతటివాఁడుగ నౌట, నెంచ నా
సారత రైకవైభవ మొనంగినయట్టి యనంతమైన నీ
భూరి మహానుభావరమ శ పొల్చుటనే కద విశ్వధూర్వహా! 5

తే. యజ్ఞ మొనరింప నెంతు నశ్రనుజ్ఞ యిమ్ము
సదయ హృదయుండ వగుచు నోసరసిజాక్షః
తొలుతఁ దరుమూలమై నీవుననిలుతు వేని
గాంచెదను ధర్మమయ వృక్షతను మహాత్మః

6

చ. వలయు పదార్థసంచయము శ భద్రము చేసితి వేచియుంటి ని
ర్మలముగ జన్మమున్ సలుప శ మాధవః నీదగురాక కిమ్మెయిన్
బొలమున ధాన్యముల్ నుఱిచి శ బ్రోవిడినట్టి కృషీవలుండు దా
వలనుగఁ దూరుపెత్తుటక్కుశ వాయువుకై కనుపెట్టి యున్నటుల్.

7

తే. ఇప్పుడు నాజన్మ మమరుత శ నింత దొసఁగు
విఘ్నమును లేక నీయండ శ వెలయుకతనఁ
బ్రొద్దు పొడిచినఁ బగలింటి శ భూరిశోభ
నజఁపఁగా శక్తి గలవారశలయ్య యెవరు?

8

తే. ధర్మ వాక్కింత తప్పనిదారి సంత
రించి పాలించి పెంచిన శ సంచితార్థ
మెల్ల సత్పాత్ర వినియోగశమేను జేయ
ననల ముఖమున హతమట్లయదియుఁ గొనుము.

9

తే. కాక తొలుదొల్లఁ జేయుమీ శ క్రతువు సోమ
పానమును జేసి యవబృథశ్శాన మీవు
నేయు మామీఁద మచ్చిరేశ్పిత నిరుపమ
రాజనూయాహ్వయాధ్వరశ యాజి నగుదు.

10

మ. అటుగా కున్నెడ నీప్రభావమున నేనాన్జించియున్నట్టి మీ
క్కుటపున్ లచ్చికిఁ బాత్రమౌ విధుల నీశకున్ జెల్లు శాసింపఁగా
బటులోకత్రయ శీర్ష రాజిత మహాశభాగ్య స్ఫుర చ్ఛాననా
ఘటియింపంగదె నాకు నాన యను జోశుం జేను నీవారమే.

11

తే. అనుచుఁ బల్కెడు ధర్మజ్ఞననియె నచటి
నృపతు లెల్లరు వినుచుండఁ శ గృష్ణుఁ డంత
దంతరుచిమండలంబు నాఁదగెడు ముత్తి
యముల పేరులు పలురంగుశలలమ మెయిని.

12

ఉ. నీనయలక్ష్మి శక్తి హవరణిల్లిన నీపటుతేజమే మహీ
జానుల నెల్ల గెల్వ ననుననుతిసేనెదు కర్త న ప్పటుల్
పూనిన పథ్యభోజనమె శ భూరిగదార్తి వివారణ క్షమం
బొనెడ వైద్యుశక్తి యిదిరయం చితరంబు నుతించిన ట్లగున్.

ఉ. రాజుల మేలుబంతి విచిత్రరాజులలోనఁ దగం దొకండు రా
రాజు లొనర్చు నీనవనశరాజము సల్పగఁ సిదుముందటన్
రాజిత పర్వ తాల్చి కుజశరాజ భరంబున నొప్పు నుర్వరన్
దేజున నాదిఘోషినిశ్రద్రిక్కు మతోక్కని కెత్త శక్యమే.

ఆ. ఎంత దుష్కరంబ శ యేని నీశాసన
మునఁ జరించు నన్నుఁబనుపు దెలుపు
కోర్కి యేమి? యెంచుకొనుము నీవానిఁగా
వేటు లేదు నాకు శ్శ విజయునకును.

శా. ఈయజ్ఞంబున ధారుణీపతులలో శ నెవ్వండు నీభృత్యుడై
చేయెం దప్పునొ యెల్లకార్యములఁ దశ్శీర్షంబు ఖండింతుఁ ద
త్కాయం బుర్విని గూల్చివైచుఁ జుమి పంకజేశనోదార ధా
రాయుక్తంబు సుదర్శనం బిది మహాశరాజాగ్రణీ ధర్మజాః

క. అని పలుకు హరికి ధర్మజాః
డనె “నా నేమమున కీవశయాదుకొనుటచే
తన నానంపద సుస్థిర
తను గనె” నని పూనె గ్రతు విశదానంబునకున్.

తే. మొగముపై జంద్రకళ గల శ సొగసు గాంచి
కంటిచూపునఁ గామవిశ్రగహము మాపి
విమల సలిలావగాహన శ విధిని మెఱసి
యష్టమూర్తి యష్టమూర్తి శ యయ్యె నతఁడు.

తే. తాను గ్రియ మాని యాజకశతతి పొనర్చు
క్రియల సంతరంగమాన సంశగీకరించి
పొందెఁ గర్మత్వమును బొండుపుత్రకులడు
బుద్ధిసాన్నిధ్యమున పౌఞ్య శ పురుషుఁ డట్లు.

తే. యాజ్ఞకులు వాక్యలక్షణాభిజ్ఞు లగుట
యాజ్ఞయుఁ బురోనువాక్యయు శ ననెడి ఋక్కు
లనవశబ్దమ్ము నుచ్చైస్వశ్రరాంచితము గఁ
జెప్పు చమరులఁ బిల్చిరవేల్చిరి మఱాగ్ని.

20

తే. సామవేదంబు కరమును శ జాఁచి స్వరము
లేడు విస్పష్టముగఁ జోఁపఁగఱాడె సామ
విదుఁ డొకఁడు సత్యవచనులౌ శ విబుధవర్యు
లెలమి నధ్యయనించిరి శ ఋగ్యజుషము.

21

తే. దర్శమయ కాంచదామంబు శ దాల్చి సోమి
దమ్మ వీక్షించు హోమంపురద్రవ్య మెల్ల
ప్రణయనాది సంస్కృత మైన శ వహ్నికీల
లందు వేల్చిరి యాజ్ఞకురలధ్వరమున.

22

ఉ. ఉన్నది యున్నటుల్ నుడువనొప్పెజి యాగమమంత్ర * మూహమం
దు న్నెఱవాదులౌ యజన శ ధుర్యులు ఋత్విజు లాక్రతుక్రియన్
గ్రన్న విభక్తి లింగ వచనంబుల శాస్త్రవిలోధ మొందకుం
డ న్నెఱి నన్నిటిన్ విపరిణామ మొనర్చి పరింతు హేలగన్. 23

తే. శంశయము గలునటు రూపశసామ్య మెనసి
యభిమతార్థ విరుద్ధార్థ శ మావహించు
నాసమాసాల విగ్రహంబనువుపడఁగ
శబ్దవిదు లుచ్చరించిరి శ స్వరము వలన.

24

తే. జ్వాల లను వేయినాల్కలు శ సంచలింప
వెలయు వెలుఁగులు నవ్వులు శ వలెను జోఁపఁ
బ్రజ్వరిలుచు వషట్కృతాశ్రపరిమితాజ్య
ధార మఱిమఱిఁ గ్రోతె వైరతానికాగ్ని.

25

* “ఊహః ఖల్వపి న సర్వై ర్లింగై ర్న చ సర్వాభి ర్విభక్తిభి
ర్వేదే మంత్రా నిగదితాః, తే చావశ్యం యజ్ఞగతేన పురుషేణ యథా
యథం విపరిణ యితవ్యాః; త.న్నావైయాకరణః శక్నోతి యథాయథం
విపరిణమయితుం. తస్మా దధ్యేయం వ్యాకరణమ్” ఇతి పాతంజల
మహాభాష్యమ్.

తే. మంత్రపూత హవిర్భుక్తి మహిమ నొక్క

తనువె కాదు హవిర్భుజుండను సమాహ్వ
యమును స్ఫుటవర్ణ సంపద నంది, యుజ్జ్వ
లంబు నయ్యె నగ్నికి చన్మ్రఖంబునందు. 26

ఉ. అంటిన వెచ్చనై యపుడ నయంటుకొనం గల నైజ మొప్పు పెన్
మంటలదంట హవ్య మతిమాత్రము నుగ్గొనరించు టబ్రమే
తొంటి యఘోర పాతకతత్తుల్ హుత హవ్యసముత్థ గంధ మే
వెంటను నంటినన్ జదిపిరవేయు శరీరుల కెల్ల నన్నచోన్. 27

చ. రయి రయి మీదుమీఁ దెగసిగ్రక్కున దిక్కుల న లొనర్చి బల్
మొయిలు నధఃకరించి తమకమొత్తము గుత్తముగాఁగఁ బర్వచున్
బ్రయము దిలేకఆవళికి న వేడ్క వచించెడిరీతి తోఁపఁగా
బయలి నలంకరించె నలకవాయుసఖాయత కేతుజాతముల్. 28

చ. జలధి మధించుకాలమున న సర్వమహౌషధులందునుండియున్
వెలువడు సారమౌ నమృత న బిందువు నానిరి తొల్లి వేల్పు, లీ
యిల యమపుత్రయాగమున న కెంతయు వాఁపిరిగొట్టుమోములన్
గలఁగుచు “నెప్పు డెడ్డు” డనికాచియ యుం ద్రమృతాప్తికత్తతీన్.

క. ఎడతెఱపి లేక పిల్వఁగఁ

బడి జన్మంబునకు మగలు న వనివడి వోవన్
జడముడులఁ గల్పసుమముల
నోడఁగూర్పరు గోము నామకరోత్పలగంధుల్. 30

* క. యమతనయ యాగ హవసీ

యము వెన గ్రసెయించి చిరతనరామరుత్తై యో
జము పెరుఁగ వధించిరి దు
ర్దము లగు దైతేయులను సుకరల్ పలుగతులన్. 34

* క. భవ్య యుధిష్ఠిర మఖమున

హవ్యముల భుజించి యమరుకల్తై సంప్రాప్తై
జోఽవ్యాహతులై రణములఁ
గ్రవ్యాదులఁ జంపి జయము న గైకొనిరి సురల్.

తే. సాధనములందు లోపలేశంబు లేద

కర్మముల నపచారమ్ము శ గలుగ దాయె
నాండొకటి మించి పోయె నశయ్యుర్విధవుని
నంపదలు ఋత్విజుల శ బుద్ధి సంపదలును.

32

తే. క్రతు విటు సమాప్త మయ్యె భూతపతియుఁ బంక్తి

పావనులు దక్షిణీయులౌ శ బ్రహ్మకులుల
కొసఁగెఁ దద్రాజసూయకాంక్షదోక్తరీతి
దక్షిణలఁ బంక్తిఁ దీర్చి తాదక్షిణుఁ డయి.

33

తే. వలయు సంస్కారముల నెల్లఁబడసి శుద్ధి

నలరు భూమీసురక్షేత్రముల ధనమ్ము
బీజములఁబోలె విత్తె నుశ్రీర్విధవుండు
వారిపూర్వంబుగా మహాశఫలము లొదవ

34

తే. యజ్ఞవేదికపై నుండి శ యవనిసురల

దక్షిణలఁ దన్ని నరపతిశ దాఁ బవిత్రుఁ
డొట చిత్రమె? యనఘుఁడౌ శ నధిపువలని
దానముల వారును బ్రవిత్రతను వహింప.

35

శా. భూచక్రాన మహేంద్రశాసనుఁ డనన్ శ బొల్పారు ధర్మాత్ముజుం

డాచంద్రార్క సముద్ర తారక మహీశయఃస్థాయిగాఁ జెల్లఁగాఁ
బ్రాచుర్యంబున దానపత్రిముల ముద్రల్ నింపి యాత్మాంక సు
శ్రీచాతుర్యము మీఱ మాన్యముల నిశ్చెన్ దానె విప్రాశికిన్.

36

చ. శ్రుతి కవిరుద్ధ మౌచుఁ బరిశుద్ధము నుజ్జ్వల మైన శాస్త్రసం

హతి ధరియించినట్టి ద్విజశ్రమండలిచేతను వాచ్యమాన సం
గతులను నాలకించె మహీశకాంతుఁడు శ్రద్ధ నవర్ణ సంకరో
న్నతిఁ దనరారు పుస్తకగ్రణంబు సమంబుగ లోఁ దలంచుచున్.

37

చ. ఓతి సకలాశ్రమంబులను శ క్షేమము లారసి నిల్చి రాజ్యవ

ద్ధతిఁ జతురత్వమున్ నెఱపు శ ధర్మతనూభవుఁ డొయ్య స్వీయ మౌ
క్రతువును జూచి పుణ్యగతి శ గాంచుతలంపున వచ్చు బ్రాహ్మణ
వ్రతతికి నాతిధేయము లశవారణఁ గూరిచె నశ్రమంబునన్.

38

ఉ. ఎంతప్రయత్నముల్ సలిపి శయేనియుఁ బొందఁ దరంబు గాని దిం
తం తనరాని మూల్యము గల్గిట్టిది నూత్నము రత్నరాశి భూ
కాంతకుమార సంఘములు శ కానుకగాఁ గొని తెచ్చి యజ్ఞశా
లాంతికమందు దర్శనముకై నిలుచుండిరి వేళఁ గోరుచున్. 39

తే. ఒక్కొక్కనృపాలుఁడే యిచ్చు శ రొక్క మొకతె
యాగసంపూర్తికిం జాలునైన నేమి
శమనసుతుఁడు వదాన్యతాశాలి యగుట
నెల్లరాజుల ధనము వ్యయింపఁబడియె. 40

చ. నిజగృహసీమ నెల్లెడల శ నిండుటకంటెను శ్రేయమంచు ధ
ర్మజుప్రియ మాచరింప ధనశ్రరాళు లివేళులు కాన్క లిత్తుర
క్కజముగ, దానికిన్ మదిని శ గాంచు యుధిష్ఠిరుఁ డెంతో తృప్తిదా
న, జిత పయోధి సౌరతరుశనక, గవీళుఁడటంచు నెన్నఁగన్. 41

చ. జితరీపుఁ డైనధర్మజుఁడు శ శిష్యసమంబుగ నేనృపాలు సం
తతమును నెంతయున్ లఘువిశ్రధంబగు కృత్యము చేయఁబూన్పినన్
క్షీతిపులుఁ దక్కువా రతనిఁ శ జిన్నగఁ జూడఁగ నోడి గౌరవో
న్నతిఁ గనుచుండ్రు మానసమునన్ దమి హెచ్చఁగ నెల్లవేళలన్.

ఉ. తొంటి యుగంబునన్ బుడమి శ తొయ్యలి నాదివరాహమూర్తి దాఁ
బంటన యెత్తి నిల్పఁ బిదశపన్ బృథివీసతి గాసిలన్ జగ
త్కంటకులైన దైత్యులకశతంబున; ధర్మజుఁ డొక్కవాక్కుచేఁ
బంటవలంతి నాపియు నృపాశి కొనంగెను బంచి దేశముల్. 43

చ. వినమితవైరి యైన కురుశ్రవీరవరేణ్యు మహాహ వాంగణం
బున కరుడెంచుపట్టునఁ బ్రభూత దృఢీకృత చిత్తవృత్తిచే
నగువగు నర్థులందు నభిరయాతులయందుఁబలెన్ బరాజ్ఞాఖం
డనఘుఁ డతండు కాఁడు మదిశ నందఁడు సత్త్వముచే వికారముల్.

తే. చులకనగ నెన్నఁ శ డర్థిని జూడఁ, డెల్లి
నేడు ర మ్మంచు శ వేడిన నాడఁబోవఁ
డిచ్చు నేనుఁగుపాఁడిగా శ నిచ్చి పొగడి
కొనఁడు కోర్కు లొనంగి వ్యశననపడండు. 45

అ. దానశౌండుఁ డైన శ ధర్మజుఁమోల ని
 ర్గుణుఁడునేనియు విముక్తఁడు గాఁడు
 పరిహరించు నొక్కొక్క వాడు కోన్నతమైన
 నీరదంబు చవుటి శ నేలనేని.

46

చ. గొనములయందు నాదరము శ గూర్చకపోవుటచేతఁ గాదు, మేల్
 గొనములకున్ దదన్యమునశకున్ గనువచ్చెడి తారతమ్యమున్
 గనకయుఁ గాదు; దానము లశఖండగతిన్ సలుపంగఁ గోర్కిచే
 త నగుణికిన్ గుణాధ్యున కుశదారుఁడు భేదము లెంచఁ డర్థులన్.

తే. కంటఁ బడినంత మాత్రానఁ శ గనక మిచ్చ
 కెచ్చుగా నర్థులకు లభియించు కతన
 ప్రార్థనార్థమ్మునను గాక శ ప్రభుని త్యాగ
 ముననె “దీయతా” మను టర్థమును వహించె.

48

చ. ధనములఁ గోరువాఁడు పెను శ ద్రవ్యము నొందక క్రమ్మఁడు, రో
 గనిహతుఁ డైనవాఁడు తిరుగండ యరోగుఁడుగాక; యాఁకటన్
 గనగనలాడువాఁడు మతీగ్రమ్మఁడు డాత్మను దృష్టి గాంచ క
 య్యునఘని సత్పథాంతరపు శ టంతికసీమకుఁ జేరునంతటన్.

49

తే. సంకరము గాని పాత్రసం శ చయము లొప్పి
 సంస్కృత ప్రాకృతా నేక శ సరణు లలర
 భావశుద్ధుల మది రసాస్వాద మెసఁగ
 భోజనము నాటకము పోలె శ ముదముఁ గూర్చె.

50

చ. చెడుగుల నందఱున్ వెదకి శ శిక్ష యొనర్పఁగఁజాలు శ్రీహరిన్
 గడఁకను యాగరక్షకునిగ వరియించి పృథానుతుండు దం
 డడిగొను దాన హోమ యజ్ఞనంబుల కింతయు సంతరాయమున్
 పొడ మనటల్ మఖంబు పదిశహస్రి యొనర్చెఁ బ్రమోదహస్రితోన్.

క. “హరి యొకఁడె యాయజూకుల

కిర వగు సఖా” డనుచు నభినయించుచు భూసుం
 దరి యెత్తె, యూపభుజ ముం
 గరమట్ల చపాల మొప్పుఁగఁ జన్నమునన్.

52

మ. ఇటు నానావిధమైన పెం పెనయఁగా శ నింపొందు జన్మంబునన్
 బటు ధర్మార్థ నిబద్ధబుద్ధి చతురశ్రత్వ స్ఫూర్తి పార్థుండు “ముం
 దట నర్హ్యంబు గొనంగఁ దగ్గ సుజనోశ్ర త్తంసున్ విచారించి యొ
 క్కటియై మీరు వచింపుఁ” డం చనుడు, గంశ్ర గానందనుం డిట్లనున్.

—* అర్జునునకై భీష్మకృత కృష్ణమహిమ వర్ణనము *—

చ. “గొన మిది, దోస మిద్ది” యని శ్ర గురైఁజుఁగందగు నేర్పు పుట్టుతో
 డనె గడియించికోవొకొ? యెడందను గార్యవివేకసంపదల్
 ఘనములు గాకయున్న వొకొ? శ్ర కర్ణము దీర్చువు పెద్దలైన వా
 రిని మును పృచ్ఛనేయక యశ్రిందమః శిష్టపథానువర్తివై. 54

ఉ. “స్నాతకుఁ దొడ్జి, ఋత్విజుఁడుశ్ర సఖ్యమునన్ దనరారు వ్యక్తియున్
 బ్రాతిగ బాంధవుండు, నరశపాలనదక్షుఁడు తోడితేఁడు వి
 ఛ్యాయలు వీర లారువురు శ్ర నర్హ్యము నిచ్చి భజింప నర్హు” లం
 ద్రేతటి, వార లందఱు నిశ్చే సమకూరిరి త్వత్సఖాస్థలిన్. 55

చ. అతిశయిత ప్రతాపు లయి శ్ర యాపదలన్ ఘనమంత్రశక్తి న
 ద్భుతముగ మాపువార లయి శ్ర పూనికతోఁ బరలోక మెల్ల సం
 తతము వశమ్ము కాఁగలవిశ్రధానము నేర్చినవారలై మహీ
 పతులు మహీసురుల్ సమత శ్ర భాసిలుచుండ్రె త్వదీయ సన్నిధిన్.

క. గుణులగు వీ రెల్ల సమ
 ర్హణ కర్తులె వేఱు వేఱ శ్ర యయినన్ వినుమా
 గుణవత్తముఁ దొక్కఁడె య
 ర్హణ కర్తృతముం డటంచు శ్ర నందురు పెద్దల్. 57

ఉ. ఇందఱు బ్రాహ్మణప్రవరు శ్ర లిందఱు భూపకులావతంసులున్
 గ్రందుగఁ జేరి యున్న సభఁ శ్ర గాంచఁగ నియ్యెడఁ దోచినాఁడు నా
 దెందమునందు నొక్కఁడు, కశ్రింది గొనమ్ములవాఁడు దేవతా
 బృందవిరోధి ఘస్మరుఁడు శ్ర కృష్ణుఁడె పూజ్యుఁ” డటంచు ధర్మజా:

క. ఆనమిత దైత్య దానవుఁ
 దౌ నితని మనుష్యమాత్రుఁ శ్ర డనుకొన; కతిలో
 కానూన శక్తి, జన సం
 తా నాంతర్యామి తత్పరదార్థ కళ సుమా.

తే. ధ్యేయుడే కాని కుజ్జాని శ దృష్టిఁ బడఁడు
స్తుత్యుడే కాని మాటల శ దొరకఁ దెపుడు
దూరగుడే కాని యోగి సంశ్మోహ విమల
చిత్త సాన్నిధ్యగతుఁ డయి శ చెలఁగు నితడు.

60

చ. ఇతఁడు రజోగుణంబును వశహించి జగత్తు సృజించు బ్రహ్మ-సం
తతమును వాని సాత్త్వికగుణంబునఁ బోషణచేసి నిల్పున
చ్యుతుఁడైక వానిఁ దామసము శ నూని లయించు హరుండునై గుణ
త్రితయముచేత ముత్తైఱఁగురదీపుల వెల్గు నొకందె యయ్యుఁ దాన్.

చ. జనులు వచింతు రీఘనుని శ సర్వవిదుండు ననాది దేహులన్
మనుష నొడల్ ధరించు నసశమాన దయామయుఁ డాత్మకర్మ సం
జనిత ఫలానుభోగమును శ సంగతదుఃఖముఁ గాంచ కొక్క విం
తను దనరారు పూరుషవశతంసము నీశ్వరుఁ డంచు సారెకున్.

62

చ. అనిశము భక్తివత్సలుని శ నాత్మఁదలంచుచు సర్వపాప ము
క్తిని గని పావనైకఘన శ తేజము రాజిల భక్తితత్పరుల్
జననము చావునున్ మరల శ జన్మము చావును గల్గ దుఃఖ భా
జనము భవాఖ్య నాటకము శ చయ్యన నిర్వహణం బొనర్త్రహః

తే. పామరత్వము పోఁ గోరి శ వర ముముక్షు
జనము మనమును ఘనయోగశమునను నిల్పి
చేరఁగా రాని యీతనిఁ శ జేరుచుండు
రాక్క పరి చేరి, తిరిగి రాకకుండుకొఱకు.

64

తే. తా ననాది, శరీరీ సంశతతికి నాది
తా ననంతుఁడు, సర్వ భూతాంతకుండు
నెల్ల జగముల క్రింద య్యు శ నెత్తి సత్య
జగముపై నిల్చు వీని కంశజలి ఘటించు.

65

తే. సరగ సృజించు శాసించు శ సంహరించు
నను క్రియల్ కర్తఁ జెప్పు ప్రశత్యయము లొందు
నితనియెడఁ గర్మవాచుల శ నెపుడుఁ గనవు
గాని స్తోతియ వ్యత్యస్త శ మోను జూడ.

66

క. మును దా సృజించి జలముల

ననివార్యము వీర్య ముంచెత్తనం దితఁ డదియున్

గనకవికారము గొనె; నం

దు నజుఁడు జనియించి చేసెఁ గ దొలి నీజగమున్.

67

తే. పాలవెల్లి నెజ్జఁ గ బవళించి యున్న యీ

విభుని సుఖసుషుప్తి గ విఘ్న మొక్క

క్షణము మత్కుణముల గ కైవడి మధుకైట

భులు పొనర్చుమాత్రమునకె యైరి.

68

తే. శ్రౌత సుఖగాన కోవిద గ బ్రహ్మ భృంగ

గర్భ మైనట్టి యీగుణాశకరుని నాభి

కా సరస్వరసిజము విశకాస మొందు

నారః లక్ష్మీముఖేందుఁ గ డయ్యండ నున్న.

69

తే. ఋతచరిత్రుండ యయ్య మాత్రయికుఁ డటంచు

లోకవృద్ధయ్యఁ గూర్కు బాశలుండ టంచుఁ

జన్మి యయ్య నజుం డంచు గ జగము లీ పు

రాణపురుషుని మివుల స్తోత్రం బొనర్చు.

70

చ. బలిసిన నాసతోఁ డనువు గ భాసిల నాది వరాహమూర్తియై

వెలయుచు నీవిభుండు మెడగ వేగఁ గదల్చిన నిక్కుకేసరం

బుల నలసాగరాంబులు గ పోవఁ గనంబడు భూమిదేవి యు

జ్వల యయి తన్నుఁ గ్రుచ్చి సరశసంబుగ నెత్తినజాడ తోచె మున్.

చ. బలితపు శస్త్రసంహతికి గ భంగము నొందక సంగరాంగణ

స్థలంఁ జరించియున్ గెడవఁ గ జాలని తీట గలట్టి మేటికం

డలు గల నా నిశాటుని వెశడంద యురమ్మును గ్రుచ్చి వ్రచ్చు కో

మల నఖపంక్తిఁ జెన్నగు నశమానుషమూర్తి హరింద్ర మీతఁడే;

తే జలధి తరఁగలఁ బోల్నఖ గ సంచయంబు

దిగజంబులతల గొట్టు గ తీరు మీఱు

ముత్యముల గర్భముల నొప్పి గ మొనయు నఖర

కుక్తి పుటముల వెలిసి యశసుర వధించె.

73

మ. తతమధ్యాహ్న విరోచన ప్రథలతో శ దైవాలు వైరోచనిన్
క్షితిచక్రంబును వేడువేశ భువన శ శ్రేయంబ కాంక్షించి యం
చిత లోకంబుల కెల్లఁబెద్దయయి భాశిల్లన్ స్వయంభావ్యు స
మృతుఁడయ్యున్ ద్రిదశేశు తమ్ముఁడగు చీరమాన్యుండు దాఁబుట్టఁడే?

తే. పొట్టిబాపఁడు వీఁ డెంత శ భూమి నలము
ననుచు దైత్యులు గేలి నేయకయ మున్న
సూర్య శశిమండలంబుల శ చొప్పు గడచి
నింగి మ్రింగిన పాదంబు శ నెట్టె బైకి.

75

క. గిరివలె దుర్భరమై యం
బర మొఱయు పదంబుచేఁ జూమా నిబద్ధ గళుండౌ
పురుషుఁ డటు బలి యితనిచేఁ
బురుహూతున కయ్యె సులభశ్రముగ బంధింపన్.

76

తే. ఆకసము గ్రమ్మ నతిసీల శ మైన వీని
యూరు వటు పైకిఁ బర్వెడు శ తీరు దూర
మందె కని యెంచిరి యమర్త్యు శ లభ గంగ
కలిగి భువినుండి లేచిన శ యమున యనుచు.

77

క. తలకొట్టఁ బడిన యలుకన్
మలపంగా పెరవు లేక శ మాన కితని మో
మెలమిని బోలుట నా జా
బిలిని విధుంతుదుఁడు పట్టి శ పీడ నొనర్చున్.

78

తే. గురుపరంపర విచ్చిత్తి శ గూరి పఠన
భంగ మొందు శ్రుతిస్మృతి శ పటలి నుడువ
నత్రిగోత్రంబు నందు దశతైఖ్యఁ బుట్టె
సీతఁ డవ్యయుఁ డవిహత శ స్మృతి యుతుండు.

80

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చినట్లు బహు శ వృద్ధి జెలంగెడు నర్జు నాటవిన్
రెచ్చిన పత్తిపాళిఁ బ్రహరించె మహాయత బాహుళాలిన్
గ్రచ్చుఁ డ్రుంచె ఛాయ యెటు శ గానఁగ రానటు మచ్చరించె దా
నొచ్చెము దీఱ రేణుకకు శ నుద్భవ మొందిన నాఁడు పుత్రుఁడై.

- తే. పుడమిఁ గల బడుగుల నెల్లఁబ్రోవ నితఁడు
దశరథాత్మజుడై పదితలల వానిఁ
బీచ మణిఁగించి యధిక విశ్రాంతముగ
రక్కసుల పట్టన మొనర్చెన నుక్కు మీటి, 81
- తే. అవుల స్వయముగ నా స్వయంభవుఁడు వేద
నెల్ల పొలదిండులను సమయించుకొను
వసుధ వసుదేవ రూపానఁ గ బరఁగు చున్న
కశ్యపబ్రహ్మ కడుపునఁ గలిగె నితఁడు. 82
83. కన మహాదధిఁ ద్రచ్చ నీకంటె మమ్ము
నరయు వానిని గన మంచు న సాద రాను
లాపముల గొల్లలును సురల్ న జగదధీశు
దైవరజ ధురీణు నీతని బొగడిరి. 83
- తే. నాత్త గంధంబు ఛాయాపననత్త సుర వి
తాన సంతాప మైన సుత్రాముని యభి
మాన మటు పారిజాత ద్రుమము దివమ్ము
నుండి యున్మూలతమ్ము నీతం దొనర్చె. 84
- తే. అల్ల ముక్కుంటి మేల్పొబ్బ గావహిల్ల
మనలు చేదిధరాపాలు న నొసటి కన్ను
మాయమై పోయె నీతని న చాయ పోక
నోరుగాలికిఁ బెనుదివ్వె న యాతినట్లు 85
- క. కిటియై గోపాలకుడై
పటుదంష్ట్రా భుజ బలముల న వారించి పయో
ఘటి తాపద లీతఁడు మి
క్కుట మగు తమి నుద్ధరించె న గోమండలమున్. 86
- ఉ. ఎవ్వడు దొల నున్న యజీరయింతురొ యజ్వులు భక్తి నెమ్మదిన్
నివ్వటిలం బురఃస్థుఁగ గ్రణించుచు జన్నములం; దతండె తా
నివ్విధి గోచరుం డగుటకీ విట ధన్యుడ వైతి వర్ష్య మీ
కవ్వడియంత కిచ్చి కలనకాలము గాంచుము సజ్జనస్తుతుల్. 87

చ. అని కురువృద్ధ భీష్మఁ డమృతాయిత సూక్తులఁ నానతీయఁగా
మనమున స్వీకరించి యభిశమానధనుల్ వనుధాత లాధిపుల్
గనుఁగొనఁ జక్రవర్తిసిరి శగల్గు యుధిష్ఠిరుఁ డర్హ్య మీయ నొ
య్యనఁ గొని వాసుదేవుఁడు నశనర్హత మించెను ముజ్జగంబునన్.

ఇ ది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
రాజసూయయాగ వర్ణనము, అర్హ్యమునకై భీష్మ
కృత కృష్ణమహిమ వర్ణనము ననెడు
చ తు ర్ద శా శ్వా స ము
స మా ప్త ము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

పంచదశాశ్వాసము.

— * శిశుపాలనియసూయ * —

శా. శ్రీరమ్యం బగు నానభాస్థలి ధరిత్రీభర్త దా భక్తివి
స్ఫూరుండై హరి కర్పూర్ మిచ్చి కడు సంభావించుటన్. జేది భూ
దారుం డోర్వఁగ నేరఁ డయ్యెను బరోత్కర్షాన మాత్సర్య మే
పారుం గాదొకొ మానవంతుల మనంబందున్ దురాధర్షమై. 1

తే. మున్నె వెన్నునియెడఁ బగఁగొన్న చైద్యు
నలముకొనె నల్క హరికి నశ్టర్పణ మిడన
పథ్యనేవన కాలవిశ్వాక సమత
జనితమైనట్టి జ్వరము దేహి నలముగతి. 2

మ. జగముల్ మూడు వడంకఁజేయు ఘనమౌళి సామర్థ్య సంపత్తికిన్
దగు శీర్షంబు కిరీటసంగత లసత్కాణిక్య రుక్మాల మె
చ్చఁగఁ గుప్పించుచు దిక్కులన్ గమియఁగాఁగజైద్యుండు పంకించె మె
ల్లగ నచ్చోఁ గల రాజకంబు మనముల్ గంపింపఁ జేయంగ నాన్

తే. కనుల నశ్రువుల్ గ్రక్కుచు గండ మండ
లమునఁ గాఱఁగ ఘర్మజలమ్ము, హస్త
యుగము చెమ్మగిలంగఁ జైద్యుండు తోచె
ద్రవిధ మదధార లొలికెడి ద్వీరద మనఁగ. 4

తే. దిక్కుతాళిల రాజకుం డక్కటిలుఁడు
చెమ్మటలు చిమ్ము మేనఁ తోచెను; జలకణ
రాజిఁ జిమ్మెడి మేనితోఁ గ్రలయవారి
రాఁ వెల్వడ్డ యాదివశరాహ మట్లు. 5

కా. శుంభ త్రోషముతోడఁ జేదిపతి సంకృష్టాత్ముడై తత్పథా
స్తంభం బల్లలనాడి పోవఁగ మహాశైలోరు శృంగంబు వా
సిం భాసిల్లు వెడంద మూపునన వ్రేసెన్ దన్నిరాఘట సం
రంభం బారసి తత్పథానదులు సంకృతస్తాత్ములై కీడ్వడన్. 7

మ. ఎడలో రాజుచుఁ బైకి లేచిన తదీ యేర్పాగ్ని కీలాచ్ఛటల్
విదితంబై తగు నొక్కరూప మమరన్ శ వెల్గొందె నా నద్భుత
ప్రదమై యాతని బాహుయుగ్మకముపై శ భాసిల్లు కేయూరపున్
బదియా ర్వన్నె పసిండిదాలు మెఱసెన్ శ భాస్వ త్తటితోట్టియై. 8

ఉ. పుట్టువుతోడనే కుటిలశృంగు గుణ మొందిన వాని కన్నామల్
పట్టఁగరాని యల్కకును శ బాల్పడుటన్ భ్రుకుటిన్ వహించి క
న్నట్టెను వానిమోము మునుశ్రపాసిన మూఁడవలోచనంబు న
పట్టునఁ దాల్చెనేమొ యనుశ్రభావము తోఁప భయంకరంబుగన్. 8

తే. సాహసము పూని యతిరక్త శ సరణిఁ గాంచి
భయ మెఱుంగని యాశిశుశపాలు చూపు
చెంగటన యున్న కత్తిని శ జెలిమికత్తైఁ
బోలె నవలంబముగఁ గని శ పొంగి పోయె. 9

చ. కొలువున నున్నయట్టి నృపశకుంజరు తెల్లరు త్రుళ్లి యిట్టు న
ట్టుల పరువెత్తఁ జేసిన కశోరనినాదము పుట్టి మేటిగు
ట్టలి బలితంపు బండవలె శ భాసిలునట్టి నిజోరుపాశిఁ గు
ట్మలిత కరంబునన్ జఱచెరమానని కిన్నను జైద్యుఁ డొయ్యనన్.

తే. మేర మీతెను శిశుపాల శ మేదినిశు
కోప ముటు లెంతశాంతుండు శ గూడ నప్రి
యమ్ము నొందిన శీభితాత్ముడగున యనినఁ
బటుక నగునొక్కొ సహజకోపనుల యలుక. 11

తే. మొదట మెయిఁ బుట్టు వికృతుల శ మొగ్గదొడిగి
భావికలహంబు ఫల మౌచు శ బరిధనిల్ల
జం. కెఱుంగని చైద్యు రోషప్రసూన
మెననె వచనంబునన్ వికరసనము పెలుచ.

- తే. పట్టరానట్టి కినుక నిశ్చర్యముఁ డతండు
సజలజలదంబు గరిలు శ చందమునను
గతినతర విస్ఫుటాక్షర శ కలితముగను
బలికె సభ యెల్ల భయమునఁ శ గలఁకఁజెంద. 13
- తే. సజ్జనులకు నపూజ్యఁ డౌ శ శౌరి నిచటఁ
బార్థ! పూజింతు విది ప్రేమశ్రవశతనె చుమి
జనము తలఁపొయుఁగద గుజాశ్రధ్యునిగ-నెవఁడు
తనకుఁ బ్రేమాస్పదుం డయి శ తనరు-నతని. 14
- తే. అగ్నులటు వెల్గు బహు ధశరాధ్యక్షి లుండ
రాజు కానట్టి వీఁ డెట్లు శ రాజ యోగ్య
మైన యర్హుంబు గొన నర్హు శ డగును నేఁడు
శునకము హవిస్సు గొనఁగఁ దశగునె తలంవ. 15
- క. కుంతీసుత! “దబ్బిట యా
వం తాడ” వటంచు భ్యాతి శ నందితి జగమం
దెంతటి యసత్య కృతివో
యంతయు బయ లయ్యె నింశ్రద్ధు హరిఁ బూజింపన్. 16
- క. జనము నిను “ధర్మరా” జని
యనుట “యధర్మంపురాజ” శ వను సర్థమునం
దుననె యమంగళ వాసర
మును మంగళ వాసరాఖ్యముగఁ బలుకు గతిన్. 17
- చ. గొనములతోఁ బ నేమిటికిగొల్లఁడె మా కిఁకఁ బూజ్యఁడంచు మీ
మనమున నిశ్చయించుకొను శ మాటయె తథ్యమయేని యూర కీ
ఘనతర మాన భంగమునశకా యిటకున్ నృపకోటిఁ బిల్చుటల్
పని యిఁక నేమి యున్నది సశభాస్థలిఁ బాండవులార! వారికిన్? 18
- తే. ఎఱుకయే సున్న యాచారశమింత గనరు
మూర్ఖు లగు మీకు ధర్మవు శ బోధపడునె
యనవహితుఁ డాయె మతిహీనుఁ శ డౌట భీష్ముఁ
డరయ వృథ వీనికిం దలశ నఱయుటయును. 19

ఉ. ఆడితి వీవు కొందఱను శ నర్హ్యము చేకొన నర్హు, లంచు నీ
వాడిన వారిలో నొకరుఁ శ దౌనొకొ యీమురదాన వాంతకుం?
దేడను నేర్చుకొంటి? స్తుతిశయించెడు పల్లను బెద్ద బట్టవై
నాఁడవె? యాపగాతనయ! శ నాలితనంబున కెట్టు లోడితో. 20

క. ఉన్నతు లగు నీనృపగణ
మున్న విడిచి నీచు నొకని శ యోగ్యుఁగఁ బలుకం
గన్న నిను నిమ్మగాసుతుఁ
డన్నా రనఁ దగినవాఁడ శ వగుటనె గదరా. 21

క. కేవల రాజార్హము పూ
జావిధి నీ కెటు ఘటిల్లు శ శారీ? యే నిం
దేవాఁడ? ననుచు నరయుము
తావల మాపదకుఁ దన్నుఁ శ దా నెఱుఁగమి సూ. 22

క. మధుదైత్యుని నీ పెన్నఁదొ
వధియించితి వనుట యెల్ల శ వట్టిది, గడచే
మధుమక్షికఁ గారించుచు
మధువును గాఱించి కంటి శ మధునూదనతన్. 23

క. మును ముచుకుందుని తల్పం
బును శర జొందితివి మగధ శ భూప హతౌజం
డన నైతి వబ్బు రోహిణి
తనయునితోఁ గూడి సబలశ్రతన్ మురిసెదవే. 24

క. ప్రత్యేక కపట నట నాఁ
సత్యములను ముజ్జగమున శ జరిగెడు నీకున్
నిత్యము సాత్రాజితి సాం
గత్యంబున, “నిష్టసత్య” శ ఘన విఖ్యాతుల్. 25

క. అరి భీత నైజచక్రము
పరిరక్షించుటను గాదు శ బవరంబున నొ
క్కరథాంగము చేకొనుటన
స్థిర చక్రధర ప్రశస్తి శ చేకుటె నీకున్. 26

క. నిన్ను సిరిలేని దీనుని

నెన్నగ “శ్రీపతి” యనంగ న హేతువు బంధుల్
మున్నటి కూతు “శ్రీ” యని

పన్నుగఁ బిలుచుటయు, దానినపతి వగుటయు నొ:

27

క. పగఱ నని విక్రమంబున

నెగిచితి వని కాదు సుమ్మి న యెంతయు శ్రమమై
గగనమున నడుగుఁ బెట్టుట

జగతిని “విక్రమిని” యని ప్రశస్తి లభించెన్.

28

క. భూమి మును భరించినచో

‘భూమిభృ’ దంకంబు దగు రిశపుక్రామితమై

భూమి యని లేని నీయెడ

‘భూమిభృ’ దంకంబు వట్టి న బూటకమె కదా!

29

తే. అఖిల ధరణి * భృ త్తులితుఁడ న వయ్య నెట్లొ

యొక్కక్షణ మల్పకైలము న నొక్కటి యట

చేత నిల్పిన మాత్రాన న షీతిని దులిత

భూమి భృత్యాతి గంటి పీఠపుణ్య మేమొ.

30

క. నిరత పరిపాక దారుణ

నరక జయము గాంచలేక న నరకాఖ్య వసుం

ధరసుతుఁ జంపి “నరకజి

త్వరుఁ” డను పేరొందఁ గంటి న పాపాచారా..

31

క. గుణహీన సకల షోషా

పణమును, గుణశూన్య మగు భగవద్దేహః మ్రే

ఫణితిం ద్యజింపఁ గలవు త్రి

గుణములః శ్రమ మొందె దేహా న కో వ్యర్థముగన్.

32

క. గొన మెఱుంగని నీయెడఁ గూ

ర్చిన యర్చన-కురుట లేని న శిరసును మేల్దు

వ్వైన దువ్వుట యగు, నగుటా

టున కగును ద్రువంబుగాఁ గర్రోర చరిత్రా.

33

* తులితః = అవధూతః, తిరస్కృత ఇత్యర్థః అని వ్యాఖ్య.

క. వినుఁడు నృపులు, సింహములకు

నెన యగు మీ రరయుచుండ శ నీ వన శునకం

బును బోలు కృష్ణుఁ గుంతీ

తనయులు పూజింప మీకుఁ దలవంపుగదే.

34

క. హతవృషుఁడు వీఁడు మాలని

గతి వృషవధ చేసినట్టి కలుషాత్ముఁడ యె

ట్టితనికి నన్నృశ్యునకు నృ

పతి యోగ్య సపర్యఁ గూర్చ శ వచ్చునొ చెప్పఁడా.

35

క. నాతి యని పీని హృదయము

పూతనయెడఁ గరఁగకుండె శ బో పా లిడుటన్

మాత యను ధర్మ మైనను

జేతంబున నిడఁడు కఠిన శ చిత్తుం డగుటన్.

36

క. బండిని జెఱచుటయును జిన

కొండ నొకటఁ దాల్చుటయును శ గుజయుగ్మంబున్

ఖండించుట మున్నగున వ

ఖండ స్థిరమతులు వింతశ్రగా నెంచునవే;

37

క. వీఁ డల కంసు పసులఁ గా

పాతుచు స్వామినె వధించె శ గావుదుషులలో

నీ డున్నె యీన్మృతశువున

కేడ నయిన? నింత వింత శ యెందున్ గలదే.

38

సీ. గుణ మున్న నెవఁడేని శ గొనుఁ బూజ్యతను హరి

నిరుణుఁ బూజింప శ నీకు గుణమె?

మేటిగాఁ, డితరుల శ సాటి గాఁడు గుణాలఁ

దృక్పాభిమాని పృథగ్జనుండు,

రసభావములఁ గళా శ విసరమ్ము లేక జే

త్రజ్ఞుడై పురబాహ్యతను వహించు

భక్తులై శుచులైన శ వారి కేనియు “దురు

పవరుఁ” డౌచుఁ గృతఘ్ను శ భావ మూను

తే. ననుచితుం డయ్య బంధుత్వ శ్రమంటగట్టు
 వినయమునఁ గొల్చు జను నైనఁగనుఁ బగతుఁగ
 నపరిచితచిత్తుఁ డౌట నిశత్యము పరత్వ
 మంది జగతి కసమ్మతుం శ్ర దౌను వీడు.

39

సీ. కను సమంబుగ నవశకా ర్యుపకా ర్యప్రి
 య ప్రి యాసాధు సాశ ధ్యబుధ బుధుల
 నుపకారియౌ గుణాశ్చ్యున కార్తి గల్గఁ గిం
 చిత్తు మేల్సేయ నిశ్చింపఁడె కద
 తృణము దా వంపలేఁ డితర కర్తృక కర్మ
 ఫల మారగింప సిగ్గిలఁడు మదిని
 సుఖ దుఃఖ యుగ తటస్థుని వీనిఁ గొల్వ వి
 కరణత్వమె కాని శ కల్గ దుదయ.

తే. మెడయు గుణులను జపలులు శ్ర జడులు చుట్టు
 కొనఁగఁ దా నొక్కఁ డయి మోదశమునను దేలు
 జగ మెఱుంగఁ బెద్దతడవు క్లేశములఁ బొందు
 నెవ్వనికొ యెట్టొ దర్శనం శ్ర బిచ్చు వీడు.

40

క. అనుఁగులు బంధులు ప్రేమము
 నను గొల్వఁగ నిక్కతిన మనస్సుఁడు వారిన్
 గనఁ డర్మిలి; నిరపేక్షం
 డన మసలు చపేక్షనేయు శ్ర నాత్మ సుఖంబున్.

41

తే. క్షణము తా రాజసుం డయి శ్ర జగ దుదయ ధు
 రీణుఁ డయి సత్త్వ గుణహిత శ్ర కృతమతి యయి
 యంతలోపలనే తామ శ్ర సాత్ముఁ డగుచు
 సర్వమును నాశ మొనరించు శ్ర జాల్ముఁ డితఁడు.

42

క. కొట్టఁబడుఁ గొట్టుఁ, దాపము
 బుట్టించుఁ బెరిలకుఁ, దానుబొందు, ననెడి పెన్
 రట్టితనికి దానం గల
 దిట్టిద కద చంచల ప్రశక్తు షీతి నెందున్.

43

క. అతిసత్త్వ యుక్తుఁ డనుచున్

స్తుతియింతురు సూక్ష్మమతులు శ్రీ సుంతేనిన్ సంత

భృతసత్త్వఁ డైన నిలువఁడె

ధృతచాపుం డగుచు నెవఁ డెరదిర్చిన వేశన్.

44

ఆ. ఇతరుఁ డెంత మేటి శ్రయేని దదుణములఁ

గూల్చు స్వరుచి; నిస్సురణుండు వీఁడు

గుణముఁ గంటగించు శక్రౌను నీతనికి నబో

షముగఁ డోచు టరుడె శ్రీ సకల జగము.

45

సీ. నీట మునిన ధారుణీ చక్ర మెత్తిన

పరమాత్ముఁ డనిరి పాశురులు వీని

నరసింహరూపుడై శ్రీ నఖముల రక్కసుఁ

జీల్చినఁ డన విశ్వశ్రీసించు నెవఁడు

స్వార్థసిద్ధికిఁ బరుఁడగు బలి యాచించె

మానంబు వీడి నైశ్చర్యన కొగ్గి

చద లాక్రమించె విశ్వస్వరూపత నందు

రైంద్రజాలికుఁడు చేరయందె మాయ

తే. రావణారిగ మాత్ర మేకలా విసుతులు;

జగదతీత సత్త్వం డని శ్రీ చాట రాదో;

పదయుగళిఁ బండిఁ దన్ను టశబ్రమ్ము గాదో;

దధిఘట విభేద నాదులు శ్రీ దైవికముల.

46

సీ. తల్లివైఖరి స్నువత్ శ్రీ సన యౌచుఁ జేరు పూ

తనఁ ద్రుంచె నశ్రదయుఁడై వనిత యనక

దోఁగాడు నపుడ మరద్దులఁ గూల్చు టర్చక

కృత్యమై యది దైవకృతము గాని

మధుపటలము ద్రుంచి శ్రీ మధుసూదనుం డయ్యె

విజనాటపుల గోప శ్రీ వేష మూని

గో ప ధాఘము లెక్క శ్రీ గౌన కుపగవ మెద్దుఁ

ద్రుంచె “వీఁ డసురుఁ” డరటంచుఁ జాటి

తే. వికట రద కేశివక్త్ర ప్రభవిష్టమైన
 వీని బాహు పశుత్వాన శ విడువఁ దక్కె
 వాన పైఁబడనటు కొండఁ శ బాణి నెత్త
 దేనువుల భాగ్య మది కాని శ వీని దేమి?

47

సీ. తన జగత్కుశీత్యశమున నగోత్సవవేశఁ
 గొండంత యన్నంబు శ కుడుచు టరుదెః
 కువలయాపీడంబు శ కోఱఁ బెఱికి-చంపె
 నద్దాన-వింతె బృహదృలునకుఁ
 నది యదృష్టమ బాలుఁడయ్యు నియుద్ధాన
 హతు నొనర్చుట కర్కశశాంగు మల్లు
 సురలోక భయదుఁ గంఠసు నయుధ్యమానుఁ జం
 పుట హృష్టులై జనుల్ శ పొగడు పేటొ

తే. యంచు హరి దూఱు నుడు లెల్లశనయ్యె నుతిగ
 హరి పగఱకైన సంస్తుత్యుఁ శ డగుటఁ జేసి,
 కాని చేదీకు హృదయ వైశ్ణవిని బట్టి
 హరికి నవరాధ గణ గణశనార్థ మయ్యె.

48

చ. పర బలదర్పమున్ గెడపు శ బాహుబలాధ్యుఁ డనూయపేరి పెన్
 జ్వరమునఁ బీడితుండు నగు శ చైద్యమహీపతి నిష్ఠురోక్తు లి
 ట్లరయక యాడియాడి నరశకాత్మజు పాణితలంబుఁ బాణితోఁ
 జఱచుచు నట్టహాసము వెఱసన్ బొనరించె నహంకరించుచున్.

49

తే. వాడిమిని గ్రాలు శిశుపాలు శ వాక్కులకును
 గలఁత నొందఁడు మది రమా శ కాంతుఁ డింత
 సత్యసంఘఁ గలంపంగఁ శ జాలునొక్కొ
 యెట్టి పరుసంపుఁగూళయు శ నెన్నఁదైన.

50

తే. కాఱు లిటు ప్రేలుచున్నను శ గనలకుండి
 రతనిపై నింత యాదవ శ షీతి రమణులు
 నగభరు ప్రతిజ్ఞ గౌరవింశపఁగ దలంచి
 జనము ప్రభుచిత్తమును బట్టి శ చనును గాదెః

51

తే. తొల్లి తన కొనరెన్ను వీడు శ్రదాసంగు తెన్నొ
యిదీయ తొలుదొల్ల నిన్నవశయది యటంచు
మానసంబున గణించె శ్రమాధవుండు
గట్టువడి తొంటిప్రతి న కరప్పట్టు నందు.

52

తే. పగతుఁ డైనట్టి యాశిశుశపాలు వలని
యపకృతులు శౌరి స్మృతి పథంబంట కునికి
నదియ మొదలిటి దయ్యె-గురజాళి నెంచు
నుత్తములు స్మరింతురే యెన్నియన్నఁ గీళ్ల?

53

ఉ. శౌరిని నిట్లు దూఱు నతిశసాహసు మాటల నాలకించి యా
సౌరనదీసుతుండు పెలుశచన్ భువనంబుల నెల్లఁ బట్టి వే
మాఱు వడంకఁజేయు ఘనశమారుత పద్ధతికిన్ గలంగి పొం
గారు పయోధి ఘోష కెన శయైన యెలుంగునఁ బల్కె నీగతిన్.

క. తనయవమతి గణింపక
మనమున హరి నింద కెరిసి శ్రమావితదైర్యం
బున జొహ్నవీతనూజుఁడు
గానకొని వాకొనియె నిట్లు శ్రక్రోధోద్ధతుఁడై.

55

ఉ. ఈసభ నచ్యుతార్చనము శ్రనేను విధించుట కెవ్వఁ డోర్వ లే
డాసభికుండు వింట గొనశయమ్మును నెక్కిడి డాయ రావలెన్
రోసము వీస మున్న మదశరుల్ తలఁ గాచికొనుండు నేలపై
వేసిన యీ మదంఘ్రి నిద్రెపెట్టెద నొదల నింద తారయన్.

56

చ. స్థిరమగునట్టి భీష్ముని ప్రశ్రతిజ్ఞ ఫలించినయట్ల చెద్య భూ
వరగత పక్షపాతి నరగపాల సమూహము లొక్కమొత్తమై
యరక్తుటిలోపలన్ గలఁగి శ్రరాత్మహృదంతర కోపభారులై
కరమును ప్రజ్వలించిరి నెగగల్ పొగ లీనెడు నిప్పు లొల్కుచున్.

చ. సటుతర రోషభావముల శ్రబాణుని నెమ్మొగ మెట్టువాతె నం
తటఁ గను రెట్టువాతె విశరదప్రభ దక్కి. వెనన్ కనీనికల్
స్ఫుటమగు నైల్యసంషదల శ్రచొప్పుల మాత్రము వీడ. వాన్యము
త్కట భయదాయి కీలమును శ్రబాల్పిన భాస్కరబింబమో యనన్.

- తే. పొడుచుతటి నెఱ్ఱవాటిన శ్ర ప్రొద్దువోలి
 ద్రుముఁ డనెడు తేఱు తా విషద్రుమ మపరము
 పుట్టె నన విప్పు మిగులఁ గెంఱపుగఁ దనర్చు
 చటుల దృక్పఱిసూనములఁ బ్రసవండుఁ డయ్యె. 59
- క. అఱిని పైరానలమున
 నాఁగ నార్ద్రత రుషానిశలాహత మగుచున్
 బోరున మండెడి తరు వటు
 దారున జ్వలియించె వేణుశదారి నృపుఁ డటన్. 60
- చ. కసిగొని యెద్దియో పలుకఁగ గమకించెడునట్టి యుత్తమౌ
 జనుఁ డను తేనిమోము రద్రసంతతి పాండిమ బైటఁగ్రక్కు నౌ
 ప్పెనఁగెను నిండువంద్రు గ్రసిరయించెడి పూనిక విచ్చు రాహు వ
 క్త్ర సమతఁ గాంచి చూపఱకు శ గాటపుభీతి జనింపఁ జేయుచున్. 61
- తే. ప్రకృతిచేతనె యల్లిన శ్ర వాడు వోలెఁ
 బరభయంకరుఁడౌ దంతశ్రవక్త్ర నృపతి
 వజ్ర దళితాద్రి సాను నిశస్వన ని భాట
 హాస మెఱిగించె నొగిఁ గ్రుద్ధుఁడయ్యె నంచు. 62
- ఉ. ఎల్ల నరేంద్రమండలికి శ్ర నిప్పుడ పైఁబడెఁ గాని కిన్క, మున్
 చెల్లెలి రుక్మిణి బలిమిశ్రవేఁ గొనిపోయిన నాటనుండి లో
 నల్లన డాఁగియున్న కిను శ్ర పంతయు నప్పటి భీష్ము పల్కులన్
 బెల్లయి రుక్మిపట్లఁ గనుకపించె బహిర్గతమౌ చవార్యమై. 63
- ఉ. గట్టులకట్లు త్రుంగిపడఁగఁ దటసీమల దాటి వారి నీ
 రట్టు నిటుల్ తొనంకఁగ; ఘటేంద్రుని వేదల లుక్కు దక్కి క్రిఁ
 బట్టులకున్ దిగంబడఁగఁ శ బాదము మీఁదికి నెత్తి భూసలిన్
 బిట్టుగఁ దన్నినాడు పృథివీపతి యౌ సుబలాఖ్యఁ డత్త తిన్. 64
- మ. ఎదియో మాట వచింపఁగాఁ గడఁగి యెంఱతేనల్కకున్ దాను నా
 స్పద మౌటన్ బలు కెద్దియున్ దెమల కశప్పాటన్ విరు ధాత్మకం
 త దర ప్రోద్దత మౌచు సర్వ జగదంశడంబున్ డిగన్ మ్రింగు నా
 సఁ దగన్ దెర్వఁగఁబడ్డ కాలయవనాశస్యంబౌప్పె భీ హేతువై. 65
- అ. ఇనుపకట్ల గుదెల శ్ర కెనయగు బాహులఁ
 జాచి యెల్లనృపులఁ శ్ర జంప నడవ

వ్రేలుచున్న నుత్తరీయ మంసమునుండి

వసుధ జాతిపడియె శ వసున్యపతికి.

66

చ. ఇటు మదిలోఁ గలంగిరి ష్టితీశ్వరు తెల్లరు నొక్కసారి యె

ప్పటివలె నుండె నేకలత్రపాటు నెఱుంగక చిత్తమందు న

ప్పటుతర ధీరుఁ డచ్యుతుఁడు; శ భావజునేనలు బోధిసత్త్వ చెం

గటఁబలె జేండ్లు శౌరికడ శ నాతురులై చెడకుండ నిల్తురే?

67

చ. బొమిడికలన్ వెలుంగు మణిశృంఖలుచిచ్చట రచ్చలోని కు

డ్యముల మెఱుంగు లీను స్పటికాశ్మరుచిన్ బ్రహరించి త్రోయఁగా

సమరములన్ బరాభవ విశ్చార మెఱుంగని చైద్యపక్ష భూ

రమణులు డెందమందు సమశరంబునె కోరుచు లేచి రుద్ధతిన్. 68

క. చల నేత్రసు మోషదశం

బులు గంపిత చారు దీర్ఘశ్వుజ వల్లరులున్

జలి తావనీప కుజములు

గలిగి కొలువు గాలి కొరగుశకానన మయ్యెన్.

69

తే. సరకుగానరైరి హరిఁ గురు శ సార్వభౌము

తెక్కగానరైరి ఫీమ్మని శ నొక్కలవము

భయము పడరైరి ప్రబలగర్వమున ముజ్జ

గమును నిరసించు చైద్యపక్ష షితిపులు.

70

తే. మిగుల రోజుచు నూఁగాడు శ మేనితోడఁ

బైకిఁవెల్వడు దంతశోభాగ్నితోడ

నొప్పి పెనుసర్పముంబోలి శ యుగ్రమైన

వాగ్విషము గ్రక్కె నాశిశురపాలుఁ డిట్లు.

71

తే. ఏల చంపక విడుతు రిశలేశులార

వీని నొకప్రేష్యు వధ్యుని శ విటులవలనఁ

గన్న నేవురతోడ నింశ దున్న ముసలి

రాచకన్నియతోడఁ బశరాక్రమించి.

72

తే. పోర దివ్యుల గెల్చిన శ భూరియశులు

మీర లటు చూచుచుండుఁడు శ మిన్న కిపుడ

కదనరంగములం దే నొకకడనె యున్న

బాపురే వీఁడు నాకంటఁ శ బడఁగలండె?

73

ఉ. ఎల్లరు గల్గు సీసభను సీతని శ్రధర్మజ భీష్ము లెన్నియో
 పొల్లలు పన్యసించి కడుఁగ బూజ్యతముం డని రంతెకాని శౌ
 ర్యోల్లన దాజిరంగముల శ్రనొక్కడ రాఁగఁ బరీక్ష కాఁగునే
 కల్ల నిజంబు లాజి నెఱుఁగందగు మాటలతో బ నే మగున్? 74

క. ఈ గృద్ధగుఱుతువాని ర
 జాగ్రభువిని దాకి శరచరయం బదసీయా
 సృగ్రసముఁ గ్రోల శేష ము
 దగ్రగతిన్ ద్రావు విహగతతియున్ కీతియున్. 75

ఉ. ఈగతిఁ దీవ్రఫక్కి వచిరయించి, పృథానుతు లంద టేకమై
 “యేగకుమీ” యటం చనునరయించుచుఁ బ్రార్థన నేయుచుండనే
 యాఁగక, వారిపల్కుల నశనాదరణం బొనరించి తత్క్షణం
 బేగెను రచ్చ వీడి; యెలరయింప నహంకృతి చాపలంబుఁ దన్.

తే. తల్లిచెల్లెలి కొడు కంచుఁగ దాము పిలువ
 నాగతుండైన యతిథి యంశ చలఘుశాంతి
 పరులు ధర్మాధ్వచరులు నౌ శ పాండుపుత్ర
 కులు దయాళువు లౌట మాశ్రక్కొనర వాని. 77

తే. ఇచ్చ వచ్చినయటు చరిరయించునట్టి
 చైద్యుఁ డల ధర్మజునిశిన్నసాల వీడ
 వెంటఁబడె నాప్త నృపనూను శ్ర విసర మపుడ
 యశ్వమేధీయ హయము వెంశటాడినట్లు. 78

ఉ. వాయుజవంబులై చెలఁగు వాజుల నెక్కిన రౌతు లెందతో
 పాయక వెంట రాఁగ శిశుపాల నృపాలుఁడు రాజవీధులన్
 బోయెడిపట్టులన్ దలిరుఁగబోఁడులు వానిని జూచు కోర్కెచే
 నాయతిఁ బర్వలెత్త విఫలశలఁ జేసెనుఁ వాఁడు వారలన్. 79

తే. ఔర! యిపు డేమి మూఁడెనో శ్రయని జనంబు
 లొకరి కొక రాడుకొం చధ్వశమూవి నిమిష
 మరయ_రయమున శిబిరాన శ్ర కరిగి_జంకు
 మాని సమకూర్చె నేన దుర్మాని వాఁడు. 80

చ. త్వరపడి శాంఖికుల్ వదనశ్వాయువు బిటుగఁ బూన్చి యూదఁగఁ
గిరుల నితంబసీమల నొగిన్ బ్రతిశబ్దము లీనఁ జైద్య భూ
వరు రణయాత్రలోఁ జెలఁగు శ్ వారిజ భాంకృతు లొక్కపెట్టునన్
గరము నభంబు ముట్టె క్షణశకాలములోపల దుర్నివారమై. 81

క. లోకాంతసమయ విషద
ప్రాకట గర్జనముఁ దోలి శ్ బహు గురురవముల్
వీరకఁ గొని లో నడంచెడు
జోకను, రణభేరు లొక్కశ్చోప్పున మొరనెన్. 82

క. శిబిరం బెల్లను మిగులఁ గ
జిబిజిమెయిన్ దిరుగునరులు శ్ చెలఁగఁగ నెంతేఁ
బ్రబలి నడయాడు చుక్కల
సౌబగగు నంబరముఁబోలి శ్ చూడ్కికి నొప్పెన్. 83

క. జగములు గడగడ వడఁకఁగఁ
బగగొని శిఖపాలపక్ష శ్ పార్థివవర్యుల్
పొగ గప్పిన నగములవలె
తగు కవచము లంగములను శ్ దాల్చిరి వేగన్. 84

క. మందుఁ డయి లెంక కవచము
నదిచ్చుట కొక్కక్షణము శ్ యాలస్యము కాన్
గ్రందుకొను రోసమున దా
నిం దా నుసినుగ్గు చేనెశ్ నృపుఁ డొకఁ డంతన్. 85

క. కయ్యంపువేడ్క సేనల
నొయ్యన దలయెత్తు మేటిశ్చయులివున మద మ
క్షయ్యముగఁ గురియు కరిపై
నయ్యెడఁ జవుడోలు వైవ శ్ నలసిరి జనముల్. 86

తే. మేలిబంగారు మోము పశ్చటాల వేవే
లుంగు బింబమ్ము ప్రతిఫలింశపంగ లోని
తేజు వెలిఁగ్రక్కుచున్న రీతిని దనరై
నాయతాంగముల్ శ్రీపుత్రులగు హయములు. 87

(లక్ష్మీపుత్రో ఒశ్వ ఆధ్యశ్చ 'ఇతి వైజయంతీ' అని వ్యాఖ్య).

చ. గిరగిర చక్రముల్ దిరుగఁ శ్ గ్రిందికి మీఁదికి రేఁగునట్టి దు
మ్మరిది మొగిళ్లులై వెడలఁ శ్ నందులఁ బుట్టు గభీర నిస్వనో

- త్కరములు గుండియల్ ప్రిదులఁగ మహిఁ బ్రాణులు సోలి వ్రాలున
ట్లవఱవేయు పెన్నిడుగులై పరఁగం బఱచెన్ రథావళుల్. 88
- చ. కలుగును విప్రయోగ మని శ గాసిలి యాసవ మాన మానినీ
తిలకము మానివేసినఁ దశదీయగుణంబులై కల్గె; దుఃఖ మ
గలమయి యష్ట చెక్కిఁకులఁగ వియుఁ, జూపుల సామువిప్పు, ప
ల్కుల సగమాడుటల్, మెయిని శ గూడిన బల్ వసివాళ్లు మీఱఁగన్.
- క, మృగలాంఛిత మృగధరు భా
తిగ విలస దురశ్చదములు శ దేహము లలరన్
మగువలఁ గూడి నృపులు త్రా
గఁ గడఁగి రయభార్థ సిద్ధిశ్ర గా మధురసమున్. 90
- ఉ. క ల్లోకకంచుగిండి నిడి శ కమ్మని వాసన గూర్చ నాపయిన్
హల్లక మొండు నిల్చి పతిశ కాదట నీయఁగ వెత్తఁ బో నకుల్
మొల్లములై పయిన్ ముసరు శ భూరిభరంబున కోపలేక గా
సిల్లి కరంబునుండి యొకశచేడియ వీడెను ధాత్రిపైఁ బడన్. 91
- చ. తరుణవయస్కులౌ ప్రియులుశతాము రణంబున కేఁగనుంటి మం
చురుతర ఘోరవార్తలను శ నొక్కెడఁ దెల్పినయంత వేగ బ
త్తరులకు నొక్కమాటయుఁ బశదంపడి చొప్పడదయ్యెఁ గన్నులన్
దొఱఁగెడి నశ్రు పూరములశతో బదులాడిరి వార లెట్టుల్. 92
- చ. బలసిన చన్నుతోయి బిగిశపాటున నక్కున యుక్కుజోడు నొ
క్కులువడి తూంట్లుపోవునటు శ కోర్కులు మీఱఁగ గ్రొత్త జవ్వనం
బులు వెలయించు నైనికులు శ పోరికి బోవక ముందు డాసి యు
గ్మలులఁ గవుంగిటన్ గొనిరి శ గ్రావవిశాల కఠోరవక్షలై. 93
- చ. ఒక యెలనాగ తన్ విడి ప్రియముండు రణంబున కేఁగువేళ న
శ్రుకణ మమంగళంబ యనుశచున్ దడివెట్టదు కంటఁ గాని పూ
నికమెయి చేయి చిక్కి యవశనిన్ బడు బంగరుగాజుమాట య
మ్ముకురకపోల గుర్రెఱుఁగఁగబో దళభంబును మాన్పఁగలెనే? 94
- ఉ. దవ్వ ప్రవాస మేఁగుట కెదన్ దలపెట్టిన నన్నుకాని, బల్
నెవ్వగ వల్లటంచుఁ దరుశజీమణి తాను నవోధ యౌట వా

క్రువ్వగ లేక కట్టెనట శ్ర కోమల పాదయుగంబు నేర్పుమై
మవ్వపు నల్లకల్వ విరిగమాలికఁ బోలిన చూపుసంకెలన్.

95

ఉ. పోవఁగ సిద్ధమైన యొకకృపూరుషు ధైర్యము విచ్చె “దండ్రీ యి
స్తీ పెట కేఁగుచుంటి” వని శ యేకట వచ్చియు రాని మాటలన్
దా వచియించు బిడ్డఁ గనికతన్ని యదల్చిన నేని దానితో
బోవక బాలుఁ డల్గి మును శ ముందటివల్కులై మాన కాడుటన్. 96

ఉ. చివ్వకుఁ బోవు భర్తఁ గనికచెల్వ యొకర్తుక యింద్రలోకపున్
జవ్వని మిన్న కౌఁగిలి యశజస్రము నొందఁగ ధూర్తః చిత్తమం
దువ్విశు లూరుచుందు; విఁకశనొందెదులే ప్రమదంబు దానిచే
నెవ్విధి నైన నంచు గడుశనీసునఁ బల్కె వియోగఖీతిచేన్. 97

చ. సమరము సేయు నుత్సుకతఁ శ్ర జయ్యన వల్లభుఁ డేగ నుండగన్
బొమలను వంచినట్టి విరిగబోణి కొక ర్తుకు తెప్ప లెంత య
డ్డము నొదవించి యాపినఁ గగటా! పరుషాశ్రులు పొంగి పొర్లెని
క్కము వల పున్న నిష్కపట శ్ర కాంతల కిట్టివి నైజమే కదా! 98

ఉ. కాటుకకంటి నీ ర్నయనశ్రకంజములన్ విడి పాఱఁగా నిరా
ఘాటము గాఁగఁ జెక్కుల దిగఁబడి జాతినరీతు లే మనన్
జోటికిఁ జిత్తమందుఁ గల శ్ర శోకము పేరిటి కృష్ణవర్తు పెన్
బాటల కీడుజో డయి కశనంబడె నైల్యము పెల్లు మీఱఁగన్. 99

చ. అడుగులు కొన్ని సాగినను నానకతమై బొమతోయి రంజిలన్
బడఁతుక కేలనుండి భువికపైని దటాలునఁ బడ్డ బంగరుం
గడెమునఁగల్గి మ్రోత యొకకట్టిఁడి తుమ్మునుబోలె సాహసం
బుడుగఁగఁజేసి యా పయిని శ్ర యోధవరున్ క్షణమాపె నయ్యెడన్.

చ. పుడమిని మింట నట్ల రయశమున్ విడకుండఁగ సంచరించు నా
వడికిని నంగదట్టమును శ్ర బాసిన యట్టి వినిర్మ లాంశుకం
బడరఁగఁ బూర్ణిమా హిమకశరాస్య పథంబున నాభిముఖ్యమున్
బడసి కనంబడన్ బ్రియుఁడు శ్ర భావనసేనె మహోల్కా మేమొ నాన్.

చ. కలనికిఁ బోవ తేండ్లు కుతుకాన మెలంగిన నైన బిక్కమో
ములఁ బరిచారికల్ తమకు శ్ర ముందట నశ్రులు పెట్టుచున్న భీ

తిలదు భటాంగనాజనము శ తెంపున నాజికి భర్త లేగున
వ్వల నసువుల్ త్యజించుటకు శ వారలు సుస్థిరచిత్త లొటచేడ్. 102

చ. మరలఁగ సితనిం గనెడు శ మంగళ మబ్బ దటంచు ముందుగా
నెఱిగిన దానిఁబోలె నొకశయించుక తృప్తియు లేక చూపు లే
వఅకును భర్త వోవు శ నలబాటను బర్వనొ యంతదాఁకఁ దో
నరనెను తెప్పవేయ శ కొకయంబుజలోచన యేగు వల్లభున్. 103

క. “అని కేఁగి నేమముగ ర”

మ్మని ప్రేమన్ బతికి నిచ్చు శ నాశీర్వాదం
బును వ మొనర్పెఁ గట! యా
పిన నాఁగక యింతి కనుల శ వెలువడు నశ్రుల్. 104

సీ. కీర్ణ రజఃపుంజశీలిత దివ మట్లు,

కొందఱు జెమ వశక్తేందు లైరి
యుద్భాసిత సత్వలై శ యొకకొంద అంత ర్ది
శల వలె నైరి శ్రీల్ శ తొలఁగిపోవఁ
గొందఱు సకలదిశక్కుల వాత్యలవిధానఁ
దిరుగుచుండిరి యొక్క శ తీరు లేక
పైన్యముల్ నతువంగఁ శ జాల వడంకెడి
ధరఁ బోలి వడఁకిరి శ మఱియు గొంద

తే. ఆతివ లిటు చైద్య జైత్రయాశ్రావసరము
నందుఁ మున్ముంద దుర్నిమిశ్తాశి భావి
జరుగఁ బోయెడి యశుభసంభవయము నకట!
హుచన మొనర్పు పెంతయుఁ శ జోద్య మయ్యె. 105

ఇది శ్రీ బుద్ధ వరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
శిశుపాలుని యసూయా వర్ణనాదికము ననెడు
పంచదశాశ్వాసము
సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

షోడశాశ్వాసము.

—* శిశుపాలదూతవాక్యములు —

క. పిదప శిశుపాలుఁ డంపఁగ

సదమున కొకదూత వచ్చి నరస పరుష తా

స్పదముగ శౌరికిఁ జెప్పెను

విదితోక్తి విదగ్ధుఁ డగుట న వెల్లడి గాఁగన్.

1

తే. అటుల యప్రియ మాడి యశ్రత్యంత మను

శయంబు గని రోషయుక్తుండ న వైన నీకు

మానన యొనర్ప నఖిమనున్దై నితాంత

మభిలషించు చున్నాఁడు చైరద్యవనిపతి.

2

తే. ఉన్మనుండైన చైద్య నృపొత్తముండు

విపుల విగ్రహ నిష్ఠుర న పీడి తాంగు

నతిశ యాధిగ తాంగ నిరర్వృతిని గాఁగ

ని న్నొనర్చి సంతోషింప నున్నవాఁడు.

3

క. నీదగు శాసన మొనరుచు

నాదల నేదఁగను బ్రణతుఁ న డఖిల నృపులచే

నాదృతుఁ డగు జనపతి డా

మోదర! పరవంతుఁ డగుట నొక నీయెడనే.

4

మ. నియతస్వాంత సమర్థకర్ముడవు వశహ్ని స్ఫూర దుర్వార రు

క్చయ సంత్రాంత పతంగతేజుఁడ వశేషాజ్ఞాక రోత్సాహ ని

శ్చయకృత్యుండవు గాన నీ కెపుడు రాజన్యాంకు లెవ్వారు నీ

నయముం గాంచి నమస్కరించెదరు కృష్ణా పేయు నేలా యికన్.

చ. తవిలి పరాభిభూత జనశతా పరిపోషణ మాచరించుచున్
భువిపయి పేరుమ్రోసి వెఱకపుం గన కింతయునేని కృష్ణః భూ
ధవః యెసలారు నీదుగుణకతండ మగణ్యతఁ గాంచి మించెడిన్
సవతు వచింప నీకు సరికజంతువు కాఁనగరాద సృష్టిలో. 6

తే. అహితనామంబునకె భయంబందెద, వన
పత్తిపుండవు-నతిమాత్ర శ భగ్ను సాధ్వ
సుఁడ వనా స్తికుఁడ వవిస్మ శ యుఁడవు నౌదు
నిన్ను నొరనెడి గుణవంతుఁడైన జగతి. 7

తే. గొల్లయిల్లాండ్ర రతికేశిఁ గూడిమాడి
వృషముఁ దెగటార్చి, పాప ధిశక్కుతి నొనర్చి
వెలయు నీ చేసిన నరక శ విషయపుఁ బ్రతి
పత్తి యిత్తటి జన తాభివర్జ్య మయ్యె. 8

తే. నియతిఁ జేదీకుఁ డపచితి శ నిన్ బొనర్చ
రిపుబలంబు భయంబు గాఢింప నరయు
చున్నత మహిభృ దౌ ఘోషరె న్నెలకొని
సానుచరుఁ దౌచు బ్రదుకంగ శ నౌను నీకు. 9

క. వనజ మృగాది విక్రీరం
బును ఘనజాలాభ నాగరపుంజంబులచే
తను నెందు దురాసదమై
తను పగు నీనగరవీధిశతతి విలసిలుతన్. 10

చ. అతులిత ధీ వికారముల శ నందని నిన్ విడకున్న వైరి సం
తతమును నీతిమంతుఁ డగుఁ శ దాల్చుత వ్యాధి నతంబు, వ్యాపద
న్వీకుఁ డగుఁగాక, యెల్లయెడ శ నిచ్చలు వోవు నవర్తితోదయ
స్థితి సకలాపినద నిజశ్రధీ బల పౌరుష యుక్తుఁ డయ్యెడున్. 11

చ. సుర లలమంగఁ బజ్జ నవశసుందర నీల సరోజవత్త్ర సే
త్రరుచులు కందశింప బహూదా వృత గంధముతో నవాసవ
స్ఫురణము గల్గఁగా నయినశముచ్చటలన్ బ్రదు కెల్లఁ బోవుటల్
జరుగును శౌరిః చైద్యుఁడు చెకలంగి ఘటన్ నినుఁ జేర్చిపేర్చినన్.

క. చలి తానక దుందుభివి, స

బలుఁడవు, సగదుఁడవు నై రభసమున సమితి

స్థలి సహ సారణకేశీ

కలన నతని నభిగమింపఁగఁ దగు నీకున్.

13

తే. ఆజియందు నమిత్రఘ్నుఁడని ప్రసిద్ధి

గన్న శిశుపాలుతో నభిగమన మిపుడ

సలిపి యాదవనికురుంబ ర సహిత మీవు

చిరము విశ్వస్త యౌవతా ర శ్రితుఁడ వగుము.

14

క. జిత రోషగుణుని నసక్య

జిత సంయతు సకల రాజరశేఖరుల మహా

హితు సప్రమదుని నిను మా

ఘోరిపతి కనుఁగాక సంతరనించుచు భావిన్.

15

—* దూ త కు సా త్య కి ప్ర తి వ చ న ము *—

క. అని పగతు దూతుఁ డిటువలె

నని యూరక యుండఁ జక్రహస్తుని భూసం

జను జోదితుఁడై సాత్యకి

జనులు వొగడ మాటుపల్కె ర సంరంభముతోన్.

16

చ. వెలికిఁ బ్రియంబు లోపలను ర విప్రియముం గదురంగ సిగతిన్

బలికినవాఁడ వైతి నిపురణత్వము నీదగు సొమ్మె యై ననున్

గలిగిన యర్థముల్ తెలియఁగఁ బహిరర్థము లప్రియంబులై

యలరెడి సంతరాధమె ప్రియం బవు మా కెటు లెంచి చూచినన్.

క. కడుఁ గోమల మొక్కెడ నొ

క్కెడను సరస వారిజాతరవృంత పరుషమై

కడుకొని శాకపలాశము

వడుపున నీనుడువు గాన ర వచ్చె నరయఁగన్.

18

తే. పైకి సరసము లోపలఁ ర బరుస మగు త్వ

దు క్తి మార్గవర్తులకు మార్గకొప్ప దెనయఁ

బైకి రమ్యమౌ పింగళ ర ప్రభృతి పక్షి

కులము కూఁత లొగిన్ బధిరకునకుఁ బోలె.

19

శా. కొంతేయాగ్రజుఁ డల్లనాఁడు హరికిన్ శ గావించె సత్కార మం
చెంతో యీసున బ్రుంగునే యెవఁడుఁ జేరదీకుండు త కొక్కొక్కరుం
డంతస్తాపము నొందువాఁడు గలఁడా శ యో నన్న మేల్తావి పూ
బంతిన్ జక్క శిరంబునందు వెరవోవ్వం జేర్చ నెప్పట్టునన్. 20

ఆ. అల్పుఁ డప్రియమ్ము శ నంతరంగంబున
నడచుకొనఁగలేక శ వెతలఁ గ్రక్కు
సజ్జనుండు దాని శ స్వాంతంబునంద జీ
ర్ణింపఁ జేసికొని స్మశరింపఁ దెపుడు.

21

మ. అనిశం బేరికినైన లగ్గులను జేరయంబునుటే చాల స
జ్జనుఁడై వాసియు వన్నె గన్నతని నైరజం బెంచి చూడంగ; నం
దున వాఁ డొందిన యున్నతిం గనుచు సంశతోషింప కింతేనీ మూ
లును దుర్మార్గరతుండు డెందమున గగ్గో'లొందుచున్ దానికిన్.

ఆ. పేతల వృద్ధిఁ గని తరపింపఁ డుత్తముఁడు, మ
ధ్యముఁడు మాటుకొనును శ దాని నాత్మ
నధముఁ డాహిత వ్యరథాకులుఁడై బహి
ర్గత మొనర్చుఁ దన దుశ్రాశయమ్ము.

23

తే. తాపభరంబుఁ జోప దిఁకఁ శ దగ్గఱలంబు నొసంగ దెప్పుడున్
జోపద యించుకేని సుమ నో రమణీయతతో నొకప్పుడున్
దేపకుఁదేపఁ గాంచు నసశతీత్వ మిసీ ఖలతా నమానమై
యేవఱఁ జేయుఁగా ఖలతః శ యేబుధుఁ డాసనొనర్చు దానికై. 24

క. బదులాడెనె హరి తను నా
సదమునఁ బడఁదిట్టుచున్న శ సాత్వతి సుతుతో
ముదిర ధ్వనికిం గరి
ల్లఁ దగుహరి స్మగలరుతముశలకు గర్జిలునే.

25

క. జిత రోషోద్గతులు మహా
మతు లన_లఘుమతులు నా నశమర్ష విజితు_లా
జితుచేత విజితుఁడగు దు
ర్మతికిం బగ చాటఁదగునె శ మతిమరతులతోన్?

26

అ. ఓగు లాడుపల్కు శ లొకవేళ రేగిన
దొడ్డవానిగొప్ప శ తొలగిపోదు
మున్నుధూళి గప్ప శ మాత్రాన వెలలేని
మానికంపు విలువ శ మాయ దెవుడు.

27

తే. పరుల సంతోసపటుపంగ శ వరగుణ మ్మొ
కండు తనయందు గల్గని శ మొండి పరుల
లేని తప్పలు వట్టుచు శ బూని తన్ను
గొల్చువారికి మోదమ్ము శ గూర్చుగోరు.

28

మ. తనబోసంబు గణించుపట్ల జనుషాంధత్వంబు వాటించు నొ
య్యనఁ జూడన్ బరు సూక్ష్మబోషముల దిశవ్యాప్తీన్ బ్రయోగించు వ
రనమున్ జేయును గొండగా స్వగుణమున్ శస్వల్పంబునేన్, మౌనిరూ
పున నొ నన్యగుణంబులన్ బలుకుచో శ మూర్ఖుండు నిర్లజ్జుడై.

29

తే. పరుల బోషాలు కొండలై శ ప్రకట మైనఁ
జిరము కప్పఁగా నేరిచి, శ పరుల గలుగు
గుణలివంబుల నైనను శ గోర్కు లలరఁ
బొగడతలఁ గూర్చి పేరొందు శ సుగుణశాలి.

30

తే. తాన యొకరుండు నుడువఁడు శ తనదు గుణము
సజ్జనుండు; జగ మ్మెల్ల శ జాటుఁ గాని
తాన యొకరుండు నుడువును శ దనదు గుణము
లల్పుఁ డది యెవ్వఁడును గొనిశయాడ కునికి.

31

తే. మాటకారి కాని శ పోటుమానిసి పగ
దీఱ వినపుఁబోటు శ తీర్చి పొడుచు;
నట్లుకాక రజ్జుశలాడునాతఁడు డప్పు
మ్రోసినట్లు నోరు శ చేసికొనును.

32

చ. అది యటులుండ నిమ్ము; నరశ కాసురభేదిని చేదిభూమిపుం
దెద నెటు చేరఁగోరు? నటులే రయమారఁగఁ జేరనిమ్ము; త
త్సదృశ విధాన ముష్ట కొనశసాగనె దీర్పఁగలేక యున్నఁ జూ
చెద మ్మికఁ; దారతమృములశచే నొకవానికిఁ దీసి పోదుమే.

33

శా. ఓయీ! నీ విటు చూడు మీప్రభువు మారయర్వీశుతో సందిలన్
జేయంగా మదిఁగోరునే నిటుల సంశయిండుగా నేల? శా
ర్యాయత్తం బగువద్దతిన్ విడిచి దైన్యంబొంది ఖీతాత్మవై
ధేయంబొ గతిఁ జేకొనన్ హరి స్వబుద్ధిన్? నీవ వాక్రువ్వమా.

ఉ. చాలని బుద్ధివాఁడు బలశాలులపైఁ గదియంగఁబోవు; దో
షాలఁ దనంతఁ దాను, దనశవావును తెచ్చినవాఁడ యోఁ జుమా
చాలఁగ వేడినాల్కల నెసంగెడి యింగలమో పతంగికా
జాలము గీడ్పడంగ సహజంబగు హేతువు స్వీయసంగమో. 35

ఉ. తొల్లి స్వయంబుగా సభను శ్రమిండుడు కొప్పఁగ నెన్ని యెన్నో భూ
వల్లభుఁ డాడియాడి కొదురవల్ పరిపూర్తిగఁ జేసి దూఱులన్
దెల్లము గాఁగ నూటిటిని శ్రనేటికి లెక్కకు నప్పగించె, సం
పుల్లసరోజ నేత్రునకుఁ శ్రబొందుగ దూతముఖాన నిత్త తీన్. 36

చ. తలుపును ద్వారబంధమును శ్రదప్పిన గొప్పగు కోటగుమ్మముం
బలె వెలుపైన నోటను నశవావ్యము లెన్నో వచించినాఁడ వి
ట్టుల నిఁకఁ బల్కెదేఁ గడుఁ గరడున్ జతనంబునఁ బాఁపికొన్న మా
యలుకకు భాజనంబ వగుదొర! యెఱుంగవె యింత పుట్టుటల్. 37

క. అని యర్థ నిబిడముగ న
య్యనఘుఁడు శనిమనుమఁ దాడినట్టి వచనముల్
విని, రిపుఁ డనిపిన దూతుఁడు
మనమున భయ మింత లేకశ్రమరల నిటు లనెన్. 38

క. తమకు హిత మేదో యది మం
దమతులు తా మెఱుంగలే రితరు లొగి నుపదే
శము నేసినయేని, విచి
త్రము గలదే యింతకంటె శ్రధర నరయంగన్. 39

ఉ. పండితుఁ డైనవానికి స్వభావముచేతన యైనఁగాక యె
క్కుం డుపదేశముల్ నలువఁగ నయినన్ దెలియున్ సతంబు రా
నుండు నపాయముల్! దయ నొకకొండు వచించిననేనిఁ దాను ద
శుండయియుండి గాంచఁ డెఱుఁగున్ మతిహీనుఁడు నెత్తిపైఁ బడన్.

క. నాపలుకు నర్థ మెల్లను

నీపట్లం గుళల మగుచు శ నెగడుం గృహ్ణాః

యాపదలోఁ బడ నున్నెడఁ దా

మై పరునకునేని దెలుపరరా హితము బుధుల్:

41

తే. సామముఁ దదన్యమును నొక్కసారి సమతఁ

బలికితిని దొందరగ. నీవు శ స్వగుణ మనున

రించి విభజించి యొండు వరరించి తెలివి

దేటలను నీవ జగతికిఁ శ జాటుమయ్య.

42

తే. వ్యర్థ మగును దురాగ్రహా శ భ్యక్తమతుల

పట్లను హితోపదేశంపు శ భాషితములు

తరణి కిరణాల కలరెడి శ తమ్మికొలని

పట్ల వితయగుఁగద హిమశ్శానురుచులు:

43

ఉ. మంచియుఁజె డెఱుంగని ప్రశమత్తుఁడు స్వేచ్ఛమెయిన్ జరించు; వాఁ

డెంచఁడుగా గుణాగుణము శ లెన్నఁడు బుద్ధివిలాస మొప్పు వ

ర్జించి సభాస్థలంబున నశరేంద్రుని; ని న్నొకగొల్లవాని న

ర్పించెను భీమపూర్వజుఁడు శ చెప్పెడి దే మిఁక మూర్ఖచెయ్యముల్.

తే. నీయెడల భక్తి గలుగు కొంతేయుఁ డర్చ

నేయకున్నఁ జైద్యుఁడు పూజనీయుఁడె సుమ

సింగ మామిష మెల్ల గ్రహించి విడిచి

నంత గజకుంభభవ మణి శ యధమ మగునె.

45

ఉ. చారు వినిర్మలాకృతులు శ చక్కఁగ నిర్మలలన్ దలందు సిం

గారమొనర్చుకొందు రధికంబుగ నెంత్రుమలీమసాత్మ తౌ

వార లధఃకరింత్రు; సురశవాహిని శంభుఁడు మౌళిఁ దాల్పఁగా

శౌరి ధరించె దానినె విశ్చారవిహీనతఁ బాదమందునన్.

46

తే. మూర్ఖ కుంతీసుతులచేతఁ శ బూజ లప్పు

డందుమాత్రాన యోగ్యత శ నొందఁగలవె

కోఁతి సీతునఁ జలి కాఁగఁ శ గూర్చుకొనిన

పెద్దగురిగింజలకు నొనె శ వెచ్చఁదనము:

47

క. మావిభుని నూజుతప్పుల

నీవు క్షమించితివటం చశనెను సాత్యకి, ము

న్నావగ రుక్మిణీ దొంగిల

మావిభుడు క్షమించుతప్పు శ మలఁపదొ వానిన్.

48

ఉ. ముద్దుమఱుంది నీ కితఁడు, శ భూమిపుఁ డాపయి; వాని కాలిఁగ్గా
ముద్దియ నీయరే గురులు; శ మ్రుచ్చిలి తెచ్చితి దాని, ద్రోహివై
నుద్దియు బద్దముం గలదె; శ శూన్యము నీయెడ థర్మ మర్థమున్
దద్దముఁ జిత్తజాతునకుఁ శ దండ్రివి గాఁదగు దీ వాకండవే: 49

ఉ. కోకిలతెక్కఁ బిక్కటిలు శ గొప్పగు నీలిమ కాలవాలమై
వాకొనరాని రూపముల శ వావిరి సర్వజగంబు నిండు బ
శ్రీఁకటిగుంపుఁ బోలు నిను శ జేదిన్మపాలకుఁ డంశుమాలియ
తె కెడయించు, నాపలికినంతయు సత్యము; నమ్ముమీ హరి. 50

ఉ. పట్టఁగరాని యల్క శిశుశపాలుఁడు నీయెడఁ బూని యుంట నే
నెట్టుల యట్టియల్క శమిశయింపఁగ వాకొన నేర్చువాఁడ; మి
న్ముట్టి యుగాంత కాలమునఁ శ బొంగెడు సంద్రము నేమిచేయు బల్
గట్టులలోనఁజాతెడు జిత్తగజ్జలనిర్గమ మార్గసంహతుల్. 51

చ. అయిన ని పేల వచ్చి తని శ యంటివయేని నిజమ్ము చెప్పెదన్
రయమున యాదవాళి సమశ్రరం బొనరింపఁగ రం డటంచుఁ జె
ప్పి యరుగుదె మ్మటంచు ననిశపెన్ నను జేఁడు ప్రతాపదీపితా
శయులు మలిమ్ముచుల్వలె మిశషంబున పైరుల కె గొనర్తురే? 52

ఉ. గుబ్బిలికొమ్మునుండి దిగు శ ఘోరరురీ సలిలప్రవాహమ
ట్లబ్బుర మొందఁగాఁ బెనుశ్రయంబున నావఁగరాని రీతితో
నబ్బిలియుండు ని న్నలమశ నాయిత మయ్యె నయంబు నేర్చి బల్
ప్రబ్బలివోలె నుండుము చిశ్రరంబుగ; నిల్వకుమా ద్రుమంబటుల్. 53

క. శిశులనె పాలించుటఁ గనె

శిశుపాలాఖ్య నని విశ్వసింపకు, పాలిం

చు శరణని వచ్చు పగతురఁ

బ్రశమమున క్షమించి శ పడుచువారల నై నన్.

54

క. స్వార్థపరు లరు లొవర్తు ర
నరముల నశంకముగ మనహాత్ములకేన్: ర
జ్జో మేవఁడేని మ్రొక్క, న
మర్థుఁ డతఁడు కుపితుఁ డయ్యు న్ మనుచున్ గరుణన్. 55

ఉ. వీనుల కప్రియం బయిన న్ విన్నది నీకు హితం బగున్ వెనన్
దీని గ్రహించి చేయుము సుకర్షిమణి: సంధిని, గానినాఁడు నీ
కౌనుజుమీ వినాశము: ప్రియంబున సత్యమునే గ్రహింతువా
మానక గల్గు గెల్పును, నశమగ్రతరాయువు భూపతిత్వమున్. 56

క. పెక్కుర రక్కసితేండ్లను
జక్కాడిన నిన్నెగెల్పు న్ జన్యంబున దాఁ
జక్కన రాహ్వభ్య తమము
దక్కఁగ మ్రింగదె తమోవిరదాహకుఁ దపనున్. 57

ఉ. భండనతాండవంబుల నశభంగురభంగి నటించి, సంగరో
గ్రుం డయి సూనసాయకహారం డయి సంగత భద్రుఁడై బలో
ద్దండ గణార్పిత ప్రణతిరదామ పరుం డయి నిర్జితాంధకౌ
జుం డయి వేగ మావిభుఁడు న్ శోభిలుఁ గేవల కూలిలీలన్. 58

తే. దుష్టకుంజర వధ సముద్భూత భూరి
కీ ర్తి యగు * హరి వైన నీకే భయంప
డండు మాశిశుపాలుండు న్ భండనమున
నన్న * వృష్టిచయంబు మారఁజెన్న నేల: 59

మ. అరిరాజుల్ శిశుపాలు నాననము జనన్యంబందునన్ దద్ద ద
ద్దిరిలన్ జూతు రటన్న మాట యొకచిరత్రం బొనె? యా భూమిభృ
ద్వరుఁ డీక్షించినమాత్ర భీతు లగుచున్ న్ దావించు వైరిక్షిత్తి
శ్వర పృష్టంబులె కాని వక్త్రములఁ గాంఛం డంచు ఖ్యాతిన్గనన్.

తే. ప్రతను లస దచిరద్యుతుల్ న్ పటుతర శర
దాశ్రయ బలా పిచే ఖండితాయుధ తతు
లగుచు నాసారభృతులై న్ యలరె నేని
జలదఘటలు తద్వైరుల న్ సామ్య మెనయు. 61

* హరి = (1) సింహము (2) కృష్ణుఁడు

* వృష్టులు = (1) యాదవభేదము (2) మేఁకలు-అని శ్లేష.

తే. యుద్ధభూమిని రేగు దుశ్మొలసి మలిన
మైన యాన్మపు చరణద్యయంబు వైరి
కాంత లక్ష్మప్రవాహాలఁ గడిగివైవఁ
బూయుదురు మౌళిమణిరుచిన్ గ భూమిపతులు.

62

తే. కదన మొనరింప నొకమాట గాటముగను
వింటి నాతఁడు పంప నాశ్రయింటితోనె
పగఱఁజొల మెల్ల “భంగింపఁబడెద” మనుచు
నశికి, యానతిఁ గాంచెద గ రద్భుతముగ.

63

తే. “మంచువెలుఁ” గంచు హితులును గ “మంట మారి
వేలు” పంచును నహితు లగ్రవిభుఁ దలంతు
గారడీనిచే దృగ్భ్రమఁ గన్నజనము
త్రాడు స్రజమంచుఁ, బాశమంచుఁ దలంచునట్లు.

64

తే. అక్షయప్రాప్తిచేత నేకాంతరతము
చే నమానుషకాయమ్ముగచేత వేల్పు
లొట భువి నిల్వ స్థానంబు గ లంద కతని
వైరితతి నాకమున స్థిరాశ్రవాసు లైరి.

65

తే. అచ్చెరువు పుట్టఁగాఁ జేయు గ నతనిపౌరు
షమ్మునేఁ గనరాఁ డొక్క గ శత్రు వేని
నయవిదుం డైనయాతఁ డక్షయ మగు రిపు
కులము నొందించు క్షయ మనాశవిల మనీష.

66

తే. పైకిఁ దేలు కబంధ సంశపదలఁ బొదలి
యసులభ మకరవ్యాహ రుద్ధాధ్వము లగు
విపుల రణసాగరముల భూశవిభుఁడు పెక్కు
మాఱు లీఁడెను తనభుజశసార మహిమ.

67

క. ఉర్విశుఁడెవఁడు తనతల
గర్వంబునఁ జైద్యు కాళ్లకడఁ జేర్పఁడొ యా
దుర్వృత్తు నెత్తిమీఁద న
ఖర్వోద్ధతి నాతఁ డెడమ గ కా లిడి త్రొక్కున్.

68

. చతురంగబలములే. కా

యత భుజయుగ మాయుధముగ శ నైంద్రగజముతో
నతఁ దొనరిచెఁ బలుమఱు, ను

ద్ధతిని జతుర్దంతమైన శ యాహవ మహాహః.

69

. ఎనఁగును జారుచక్ర మది శ యిర్వరకున్, సిరి మెచ్చి కౌఁగిలి
చ్చి సవు రొసంగు నిర్వరకుఁ, శ జిత్ర మగున్ సమభావ మిట్లుగాఁ
బొసఁగిన మీకు నిర్వరకుఁ శ బొల్పెడి భేద మొకం; డుపేంద్రుఁడై
మనలుదు వీ వతీంద్రుఁ డయి శ మానరనాథుఁడు దాను బేర్వడెన్.

. ఇరువు రహీన భోగపరు శ లిర్వరు భూతి భరించు వారు ద్వి
ట్పరము లనేక మిర్వరును శ బూచి యొనర్చిన వీరముద్రికా
ధరులు హరుండు మాన్యపతి శ తథ్యముగా నొకభేద ముండె భూ
వరుఁ డగుఁ బూర్ణచంద్రుని శ భర్తనకో రుచి చంద్రరేఖికన్. 71

(సర్వతఃప్రాస సీసము)

. భంగంబు నొందించు శ రంగదుద్ధతి నుత్త

మాంగంబు లెత్త నశభంగురగతి

వంగి భూమీతలంశబుం గడు భుజశాఖ

లంగంబు లంట, నెత్తుం గడంగి

. చంగున మండలంశబుం గంటుచేసి మూ

లాంగంబులను ద్రవ్వి శ క్రుంగఁజేయుఁ

దుంగపత్తోద్గతుశలం గొన్ని తనకు వెం

టం గూర్చుకొను బల్మి శ పొంగులెత్తఁ

తే. జెంగట దృఢప్రతిజ్ఞ సుశప్పొంగుచున్న

ముంగలిగఁ బ్రాతికూల్య మశడంగఁజేయు

సంగరంబుల నారాజశృంగవుం డె

సంగి రాజకముం జెట్లశనం గలంచు.

72-75

సీ. అతులోపలశ్రేణి శ నలరారి సందు

సాంద్రాంబరాపి మింగవంగఁ గాంచి

యలఘు నితంబ పాశ్శల విరాజిలుచు మే

ఖలలఁ దీర్చి సతంబుశగాఁ జరింతు

రభినవ ముక్తాఫలభరణములై

భుజములఁ గటకముల్ శ పూనుచుండ్రు

స్నిగ్ధ గండస్థలీ శ చిత్రకంబుల నెడఁ

బాయ కెప్పుడు మురిశపములఁ గండ్రు

తే. భూధరేంద్ర మూర్ధంబులఁ శ బొలుపుమీఱ

రేపులను మాపులను విహారించుచుండ్రు

నేఁడు విధవల యైన నానాఁడు సధవ

లై నతఁజేబోలె శిశుపాలు శ నరుల యాండ్రు.

76-78

క. ఘన కుకు రాంధక తరువుల

వనశిఖివలెఁ గాలిచియు నశవని నెల్లను గృ

ష్ణనుగా శిశుపాలుఁడు చే

యు ననుటకంటెను విచిత్రమొక్కటి గలదే.

79

ల. అతని యానతి ప్రమిళితాక్షరమయ్య స

మస్త విషయములను శ వ్యాప్తిఁ గని ప్ర

తిష్ఠఁ జెంది యప్రతిహతమై పరిభాష

పగిది మెఱయుఁ జెప్పునగునె తలఁప.

80

చ. పుడమిపదంతి రక్కసులు శ ముష్కరులై వెనుకోఁగ నంబుధిన్

బడెను బురాణపూరుషుఁడు శ పాపము రూపఁబఁ బందిరూపుతోఁ

గడుకొని యుద్వహించెఁ ద్రుటికాలమ యక్షతఁగా క్షతారి మా

యొడయఁ డెఱింగి యుద్వహనశ్రమాన ధరిత్రి సుఖించు నిప్పుడున్

ఉ. లెక్కకు మీటి చారుతరశ్రీలలఁ దేటి మహోన్నతాభ పెం

పెక్కఁగ జాలువాటి యుద్రయంచు, నృపాల గుణోర్మిమాలికల్

చొక్కక పారమొంది నిలుశచున్ జలరాశి మహోర్మిమాలలోఁ

గ్రక్కున శీర్ణమౌచు నడఁగారును జారముఁ జేర సారెకున్.

82

శ. లోకాలోక నిరుద్ధ రుక్పయ మహాశయంతంబు లొటన్ విశా

లాకా శైక మణిడ్య తేజములు లోకానీకముల్ చూడ బల్

వీఁకం దాఁకవు సిగ్గుననబతెను భూభృద్భృందమున్ జేదిరా

జైక ప్రాకట తేజ మన్ననొ సదాశ్రవ్యాపించు భూభృత్తతన్.

83

సీ. ఒడలిపై గంద మేరయెడఁ బొందు విచ్చిత్తి
 పెదవి లత్తుకరంగు శ భిన్న మగును
 అచ్చంబు లయి పతిశతాంజనం బగు కనుల్
 పిఱుదుల మేఖలల్ శ పెరిగిపోవుఁ
 గుంభి కుంభోన్నత శ దంభముల్ సవరించు
 మానిత వక్షోజ శ మండలమున
 థాశధశ్యాత్త ముక్తాహారదర్శనం
 బగును నిచ్చలును నెంఁదరుగుచున్న

తే. నిటుల నిత్యవిభూషణై శ యెసఁగుచుండ్రు
 సంప దాపదలన్ భిదాంశశంబు లేక
 శత్రువన దావవహ్ని యో శ చైద్యన్యపతి
 పగతు రై నట్టి భూతల శ పతుల సతులు.

84

మ. స్థిరుఁడౌ మాశిశుపాలుఁ డూర్జితబల శ శ్రీలుండు దండెత్తి ని
 న్ను రణక్షోణి వధించు నీక్షణమునంఁదున్, నీవు చావంగ నీ
 తరుణుల్ పెల్లడలంగ నీదయిన బుశత్రవ్రాతమున్ బుజ్జగిం
 చి రహిన్ దా శిశుపాలనామము విభాశిల్లన్ జరించున్ జుమా! 85

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన
 శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
 శిశుపాలదూత వాక్యములు. దూతకు సాత్యకి ప్రతి
 పదనము, మరల దూత వాక్యము ననెడు

షో డ శా శ్వా స ము

స మా వ్ర ము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

సప్తదశాశ్వాసము.

—* కృష్ణ పథా సంక్షోభము *

చ. విలయ సముద్భవోచ్ఛలిత శభీకర వేగ సమీర ధీరమై
యలరెడి పల్కు వాక్చతురుఁ శ దౌ నలదూతుఁడు పల్కుఁ దత్సభా
స్థలి కలగుండు నొందె నుదిత ప్రళయార్జవ భంగ ఘుంఘుమో
జ్జ్వల మయి యాక్షణంబున దిశావలయం బనయంబు కంపిలన్.

సీ. అల రావి చివురుల శ చెలువంబు గా దనఁ
గల మించు లీను రాశగంబుతోడ
నుడికిన నొడ లెల్లఁదడుపఁ జాలుచుఁ జాలఁ
జొఱఁబాటు చెమ్మట శ సోనతోడఁ
గరములఁ జఱచిన శ ఘననాద మొదవెడు
వృథు లోరుపీఠంబు శ పెంపుతోడ
మాటిమాటికీ బల్లునాటంగ నెఱుపెక్కి
పొదలుచున్నట్టి కెంతబెదవితోడ

తే. రూపమును గాంచి విభ్రమ్యరూఢ మైన
విందు లొనరించి మించెడి శ వెలఁదుకవలె
కోపదేవత నేవింపఁ శ గూర్కు విడిరి
సభ సుఖాసీను లైన రాజన్యవరులు.

2

చ గదుఁ డనుశౌరి సోదరుఁడు శ కట్టలుకన్ దన జబ్బమీఁద న
య్యదనఁ గరంబునన్ జఱవనక్కడ నొప్పులు గుల్కుఁ దాల్చు నం
గదములు ప్రిలఁగా నదరు శ గల్గెను దదత శోణ రత్నముల్
చెదరఁగ ముక్కలై వడియెఁజిందు రుషాగ్ని స్ఫులింగముల్వలెన్.

ఉ. చారుణ కోపహిన్ని యెడఁగదన్ జ్వలియింపఁగ నెఱురంగు సిం
గారములన్ దనర్పు నిజశకాయమునన్ బలరామదేవుఁ డ
య్యారె! యటంచు దంత జనిశతాంశు తతిన్ దిశలెల్లఁ గప్పి దే
హోరుణిమంబు మాన్చి తెలుగపావహిలన్ గయినేనె నవ్వనన్. 4

చ. చకచకఁ జైద్యు దూతపయి శ సాగ మెడన్ గల తారహారముల్
గకపిక లౌచు సుశ్లపడి శ గానిలఁ జేయుచు మించునట్టి యు
ల్ముకుఁ డెఱిఁగించె ముందు జగత్ముల్ శిలకంబెను గట్టి దైన వీ
ని కఠిన బాహు ఘట్టనము శ నెక్కిన నిట్లు భ్రమించు నం చొగిన్.

తే. తత్తఱించు నల్కను యుధాశిత్తు మోము
వేడియూర్పుల నెగడి వశ్రత్తోడు చెమట
జిలుఁగుచలువ నెంత వీశచినను సారె
కడఁగ కంతంత హెచ్చుగాఁ శ బొడమ నెగడె. 6

చ. కడుకొని వైరిఁ ద్రుంచు తమరకంబునఁ బుట్టినయట్టి రోష మన్
జడధి మునింగి లేచి తనశక్తి యెఱుంగని యట్టి నైషదే
శుఁడు; మును దక్షయజ్ఞమును శ స్రుక్కఁగఁజేయఁగ లేచినట్టి య
యుక్తుపఁగరాని రుద్రజ్వరశ్రమో యనుచున్ జను తెంచఁగాఁదగెన్.

ఉ. మానుపరాని కోపమున శ మండుచు రెండు కరంబులన్ సుధ
న్వానుఁ డొకంట నొంట నలురపంగ నిజాంగుశులం దలిర్చుచున్
జానగు నుంగరాల మణిశజాలములున్ బొడి గాఁగఁ బంకిలం
బైన కరంబులన్ గడిగె శ నాతఁడు తద్గత ఘర్మవారితోన్. 8

చ. బగబగ లాడు మంటలను శ బర్వెడి యుల్ముకరేఖ లోక మే
ర్పఁగఁ దగఁ జుట్టద్రిప్పు గతిఁ శ బావకకిలను బోలు గోటి పె
న్వగలఁ జెలంగు తర్జనికొనన్ బరివేషముఁ బోలి తేజ మె
చ్చఁగ నల యాహుతిప్రభుఁడు శ సారెకుఁ ద్రిప్పె భయానకంబుగన్.

మ. దుర్గమున్ జేయఁగ వాడిముల్కులను బ్రశ్నద్యుమ్నుండు చేపట్ట ని
ష్ఠురమై యొప్పు తదీయరూపము నెవండున్ జూడ లే డన్న ద
బ్బుఱగా దానుడి; తొల్లి యమ్మదనుఁ గాల్పన్ గన్న ముక్కంటియున్
బరుషం బైన తృతీయనేత్రమున సంధర్శింప లే డయ్యెడున్. 10

- ఉ. ఎన్నఁడు వచ్చు సంగర మశ్చదెన్నఁడు సేయుదు నంచు నువ్విశుల్
గ్రన్నన నూరుచుండు పృథ్వీరాజు వెసన్ నిమిరెన్ వధూజనా
త్యన్నత కర్కశ స్తన తశ్చోద్ధర మద్దన సంప్రముష్ట చ
చ న్నవ చందనం బయి విశాలము నౌ నెదఁ బుట్టు గగ్గులున్. 11
- మ. అతిసీవంబగు చైద్యదూత పరుషశ్రవ్యాహారముల్ సోఁకఁగా
“నతిశాంతుండు గురుం”డనన్ జనెడు నశయ్యక్రూరుఁ డాత్మీయమా
స్థితి లంఘించి క్రుథావశాత్ముఁ డగురీతిన్ గాంచి కల్పాంతమా
రుతముల్ పుట్టు గిరుల్ చలించు ననుచున్ శ రూపించినా రెల్లరున్.
- తే. మద కలుషితాక్షి యుగముఁ బరల్మాలు ద్రిప్పు
చవనిఁ గరమున దారుణాశ్రవము పొడమ
నడఁచుచుఁ బ్రసేనజిత్తు కోశపారు ణాకృ
తిని బొలిచె గైరికారుణ శ ద్విపము వోలె. 13
- ఉ. కుంకుమ పంకిలంబు లయి శ గొబ్బున జాతెడు స్వేదబిందువుల్
పొంకము మీలు దాడిమలఁ శ బొల్చెడి యెఱ్ఱఁడనంబు చెంది-క్రో
ధాంకుర ఖిన్నదేహ బహిర్రాగత శోణితబిందు రాజి నా
సంకలితంబు లయ్యె నునుఁగ్రజాయ గవేణుషణుఁడన్న తేనికిన్. 14
- చ. శినివృపుఁ డట్టె కట్టలుకరచే నఱకాలను దన్న బీటవా
ఱిన ఓతి బల్పగుళ్ల రవిశ్రుష్టు లథోభువనంబు జొచ్చి యం
దనయము చల్లఁగా బ్రదుకునట్టి భుజంగమకోటి కెల్ల మున్
గని విననట్టి తాప మెనఁగన్ వెలుగొందఁగఁ జేసె నెల్లెడన్. 15
- ఉ. సారణభూపవుంగవుఁడు శ సారెకు రోషముచే శిరంబు నే
పారఁగ నూఁపి యూఁపి తలరయందు వెలుంగు కిరీటరత్నభాః
పూరము లిట్టునట్టు నొఱపుల్ గనఁ ద్రిప్పె నశంక మీన్మృతల్
బోధికి నేగుచ్చుండి రనిశముందు నివాళిని బట్టెనో యనన్. 16
- చ. ఎనసినయల్క బాహులత శ లిట్టలు లెత్తుచు నేమొ యేమొ బ
ల్కను మదిఁ గోరి కేవలచరలంబగు నాల్కను నోటిలోనె దా
ల్చె. నల విదూరదాధిపుఁడు శ చిత్త భయంకర సర్ప మొక్క తొ
ఱను దిరుగఁడఁ జూడ నయిరరాజిలు భూరుహరాజుఁ బోలుచున్. 17

క. పగతుని దుర్వచనముల క

లింగి కలంగిరి తక్కునృపులు శ్రేణము హరి దా
బెగడఁడు; వానల నేళ్లు క
లంగుఁ గాని సాగరము కళలంగునె యెపుడేన్.

18

క. పొగడికొనుఁ దన్నుఁ బెఱలన్

దెగడుఁ దులువ యనుచు నెంచి శ్ర దేవకికొమరుం,
డు గనఁడు వికృతి నవిస్మితుఁ
డగుటను, నుద్ధవుఁడు సస్మితాననుఁ డయ్యెన్.

19

క. కుపిత యదు ధిక్కుతిం గని

రిపుదూత చనన్ మురారి శ్ర రిపుభయదంబై
న పటహమున్ మ్రోయించి, పి
దప, రణసన్నాహ కార్యతత్పరుఁ డయ్యెన్.

20

—* యాదవ సేనా సన్నాహ వర్ణనము *

తే. పలురణంబులఁ బగఱయశ్రముల వృథాక

రించి స్థిరములు శౌర్య పూరితములు నగు
తనువులం దుక్కుకవచముల్ శ్ర దాల్చి, రాజి
సీతి యేని, మాత్ర యాదవశ్రవసతు లపుడు.

21

ఉ. పో రనుమాట విన్నపుడు శ్ర పొంగిన యంగములోని భాగ మే

పారఁగ నిండి పై కుబికి శ్ర యాపఁగరాక యెసంగి సంతసం
బూరక వెల్లివాలు వెల్లినొప్పెడి కంచుకముల్ క్షణంబునున్
జారుశరీరమం దమరు శ్ర జాడయుఁ గా నఁగరాదు వారికిన్.

22

క. కరులఁ దురగముల రథములఁ

ధ్వరతో సవరణలఁ దీర్చుత త్త త్పురుషో
త్కరము దరిఁ జేరుకొని తొం
దరపెట్టఁ దొడంగి రపుడు శ్ర నరనాథవరుల్.

23

ఉ. బిట్ట కల ధ్వనుల్ నెగడ శ్ర పీనుల విందొనరించు భృంగస

మ్రాట్టుల గానముల్ వినుచు శ్ర మార్తుర డీకొన బద్ధకక్షమై
దిట్టతనాన హస్తవిత్కతిన్ నలిలంబుల ధార లొప్ప న
ప్పట్టున డంతిరాడ్డు లశ్రపారముగా వెలలించె దానముల్.

24

- చ. సితతర దంత చారురుచిః శ జెల్వగు మేఖల మార్దవ స్ఫుర
న్నతతను విభ్ర మైక పరిశ్రదానముతోఁ బులకప్రకాండ మ
ద్భుతముగఁ దాల్చి మేలి. యసికపుత్త్రి రణోత్సుకుఁ డైనపూరుషున్
ద్రుతగతిఁ గాఁగిలించె ధృతిశతోఁ గుతుకన్ బ్రియురాలివైఖరిన్.
- చ. సురుచిర మూర్తినున్న యెడ శ సుందరమూర్తులఁ దాల్చి యాజిభీ
కరుఁడగు వేళ భీకరమృగా నగుచున్ హరియం దనపాయు లౌట నా
హరి దరిఁజేర వచ్చెను నిశజాయుధరత్నము లెల్ల నేకమై
యరయఁగ నవ్వి యన్నియునుశ నాతని మూర్తుల కాఫె యే మనన్.
- క. అట నిరుదెస భూమీభృ
త్కటకంబులు నిగుడ నడుమ శ గరువమున విశం
కట ధృతి హరి యెక్కె రథము
పటురాక్షస హృదయ రుధిరశపాయిప్రథిఁ దాన్. 27
- క. సరిలేని పెద్దతెక్క వి
సరునన్ బలుగాలి పుట్టి శ స్తంభము గదలన్
మెఱసె ధ్వజాగ్రమునందున్
గరుడి స్వతనుకాంతి దిజ్మూఖము లెఱుపెక్కన్. 29
- * నేనా ప్రస్థాన వర్ణనము *—
- క. ఉలివున మద్దెలనాదము
గెలిచి, పగతుఁ డనెడి యంచఁ శ గీడ్పఱచి ముదం
బలవఱిచి కేకిమూఁకకు
బలుమొయిలుంబలెను రథము శ పయనం బయ్యెన్. 29
- ఉ. ఎల్లెడ సాంద్రమై యరుగు శ కృష్ణ విశాలబలంబులన్ జగం
బెల్లను గన్నులారఁ గనిశ్ర యేడైఱ నింగిని భూమి ముంచు ద
ర్ఫలసనంబుఁ గాంచు ప్రళయోదధి మేరలు మీఱునట్టి పెన్
వెల్లి యె టుండునో యమచు శ వేఱుగ నారయఁగోర రెవ్వరున్. 30
- మ. కరిరా జొయ్యన ఘంకరించెను, దురంశగస్వామి బల్ హేషలన్
ద్వర మోచం బిరంగఁ జేసెను, రథోత్తంసంబుఁ గల్పించె సుం
దరమౌ మర్దల మంద్రనాదములఁ, దశద్రావంబులన్ శైలకం
ధరముల్ బిట్ట ప్రతిధ్వనించె ధ్వని కాశధారంబు మిన్ ప్రీలఁగన్.

ఉ. శూరజనాగ్రయాన మయి శశోభిలుచున్న మురారి సేనలోఁ
జోరముగాఁగ మ్రోయ జయధుందుఖి; తద్ద్వని గబ్బిగుబ్బలుల్
చారు గుహాముఖంబులను శ జయ్యన వెల్వడు సింహపంక్తులన్
సౌరు జనింప సారె ప్రతిశబ్ద మిషంబున నవ్వెఁ బెచ్చునన్. 32

చ. బలము లొనర్చు మేటిరొద శ పర్వి సుమేరుగిరింద్ర కందర
స్థులలఁ దమిన్ విలాసములు శ సాగఁ జరించు దివోకళికిన్
జలమునఁ గూర్పఁగాఁ జెవుడు శ సౌరవిలాసవతీ ర తాంతరో
జ్వల మణిత ధ్వనుల్ వృథగగసాగఁ జెవుల్ వినలేమి నయ్యెడన్.

చ. మురరిపు జైత్రయాత్రలను శ మ్రోనెడి తూర్యరవంబు విన్న య
చ్చరపడుచుల్ జగా సౌగసుశిగ్గు వగన్ గయిసేసి పట్టు స
న్నరకపు వల్వ గట్టి బలుశనాజెపు దీప్తులు తోఁప ముంగిటిన్
వరలుచుఁ దొంగి చూచుచును శ వార్తురు వీరభటాళి రాకకై. 33

మ. 'యతయాతంబు' లటన్న మర్మముల వేరదండాగమంబందు ధీ
యుతులొ మావటివాం ద్రెఱుంగుటను నేర్పొప్పారఁ తోలన్ గజ
ప్రతతుల్ పాణుల నొక్కమాట కదలింపన్ నాళికల్, మాన కు
న్నతి గంటల్ రవళించుచుండ నడచెన్ శ గంఘీరయానంబులన్. 34

మ. కడుఁజోద్యంబుగఁ గూర్పఁ బడ్డ బలుసింగారంబుతో లీల చొ
ప్పడఁగా నజ్జల వేయు నేర్పునను నిర్బటటుల్ జలింపం గడున్
బెడఁగుం గాంచు తురాయితో ఖరములన్ శ వే లేచు పెన్దూళితో
బడబాసీకము సాగఁగా నరయు నెరవ్వం యదన్య మింతేనియున్? 35

సీ. వ్రేలన్ మెదల్చి బల్కకేలన్ గదల్చి వీన్,

సొమ్ము లాడఁగను నృత్యమ్ము లాడు

మదపునిగ్గులు వాఱు మధుపవేణులు జాఱ

డంబు తీపులను గానంబు వాడు

భూరజంబులు తడిరయాఱగాఁ బూర్ణకుం

భముల మదాంబు పూరములు వీడు

చెవులపండువులుగా శ నివుడు రవము లుబ్బుఁ

జెలి గుల్కుపల్కుల శ వలెనె నాడు

తే. నంబరము ముట్టి చెల్లాడు శ నంచులు గల
కేత నాంబర సంపత్తిశ్చేత మెఱసి
యెదిరిపై నేగు కృష్ణుని శ యెదుట మంగ
శాచరణముల నొనరించు శ హ స్తిఘటలు.

37

తే. ఘనతరం బగు నైన్య మెక్కడకొ తరలి
పోవ విడిపట్టు శూన్యమైపోవ దింత
ప్రలయమున నీరు భూమిపై శ బాటి పొంగ
రిత్తయై పోవునొక్కొ సరదిద్విభుండు.

38

క. హరి చనఁగోరు దిశన్ రిపు
ధరణీవరు నేన పర్వః దనరిన ధాళుల్
గరము పొగవలెను ముది కా
సరపున్ శృంగంబు వలె నెఱసఁగె ధామ్రుండై.

39

క. తననేన మ్రోయు తూర్య
స్వనములు మార్మ్రోసి యయినఁ శ బరరణభేరి
ధ్వనివలె వీరునిమనమును
బెనగొని యాకర్షణంబు శ పెనుపవ యింతేన్.

40

క. హరివరుని కుఱంగటఁ బట
హరవమ్ము చెలంగఁ బొంగు శ సంగముతోడన్
బరనేన సంతసము గనె
వరవర్ణిని వరునిచెంతశ్చలె డెందమునన్.

41

తే. పిదప గాలికిఁ జెలరేఁగి శ వెడలు ధూళి
పర్వః మాలిన్య మొందిన శ వైరిపైన్య
కేతుతతి నింగి నిండారి శ కేవలమ్ము
ప్రలయకాళిక కెన యయి శ ప్రబలె నపుడు.

42

తే. ప్రతిముఖం బగు రవితేజు శ ప్రతిఫలింప
భీకరం బగు కరవాల శ వితతి దుర్ని
రీత్య మయ్యును బరనేన శ కృష్ణునైన్య
ముల కహః దర్శనీయత్వశ్చమునఁ దనర్చె.

43

- క. గగనమున జరుగు మొగిలున
నగు నీ డటు భూమి నలమి శయట పల్లంబున్
దగ మి ట్టనక క్షణంబునఁ
దెగి కృష్ణ చమూపయోధి శేజము గాంచెన్. 44
- ఉ. జేనెఁడు కుషీలో సకల శ సృష్టిని నిల్పఁగనేర్చు స్రౌఢ సం
ధానకళా ధురంధరుఁడు శ దానవ యోధవమూసమూహమున్
జానుల మీఱుచున్ గడు విశాలము నాయితమైన కనవన్
మానుగఁ జూచె నన్న; గరిశమంబున కచ్చెరు వంద నేటికిన్. 45
- చ. కదనముఖంబునన్ “రతిముఖంబున లేజవరాండ్ర కట్టు” ల
య్యదువర సేనకున్ జెమటశలావహిలున్, పులకాంకురావళుల్
గుదురుపడున్ శరీరములఁ, శ గోరిక లూరఁగ సాహసంబులున్
బొదలును, మానసంబునను శ బొల్పుగఁ దత్తటపాటు మేటియై. 46
- చ. చల దనుకూలవాయువు ప్రశసారముచే ఘనకేతనాంబరం
బులు దయివాఱ బల్మి మెయిఁబోరికి ర మ్మని బిల్వఁ బోలు శ
త్రుల; నటుఁ గాకయున్నఁ గసిశతో రయ మారఁగ వార లేల య
మ్ములు విలు పూని యాదవ చక్రమూనివహంబులపైకి నేఁగుటల్.
- ఉ. చెచ్చెర నయ్యెడన్ బగఱశ సేనపయిన్ హరిసేన తీవ్రకో
పోచ్చలి తాంగమై యుఱికి శ యొప్పు గనున్ మఱి యట్లు లేఁగఁ దా
మచ్చర మొప్పుఁగా నరి నశమందరణంబునఁ గూల్చి నెంచుఁ జం
చచ్చరితార్థ ధీరగుణ శ శాలులు నైఁపుదురే రిపున్ గనన్. 48
- తే. ఒడలఁ దొడిగిన కవచాన శ నొప్పి మెఱయ
జిగి జగా రాల డాల్గమిశ్చేత వాఁడి
ములుకు లలమినయట్ల బల్శముచ్చ పెనయ
రాచబిడ్డలు మెఱసిరి శ రణధరిత్రి. 49
- తే. సేనల పదాహతికి రేఁగు శ క్షితిరజంబు
ముసలి పారావతపు మెడశమొనయుపెండ్రు
కలఁ గలుగు ధూమ్రవర్ణంబు శ గాంచి మేఘ
మండలం బెల్లఁ గ్రమ్మె నుగ్ధందలీల.

క. హయబల పదహతిచే నెం

తయు సారెకు సారె కుద్ధతం బయి ధూళి

చయములు హయముల కెత్తుగ

పయనము సాగింపలేక శ పడు నట క్రిందన్.

51

తే. గరిమయు బహముఖత్వంబు శ గల నలువకు

జగముల స్పృజింపఁ గారణంబగు రజంబు

గరిమయు బహముఖత్వంబు శ గల బలమున

కఖిల విలయకారణ మయ్యె శ నారజంబె.

52

చ. బవరము సాగ నున్న దిక్కతవాడి యలుంగుల గంట్ల నెత్తురుల్

దివి కెగఁబాటి పెన్బురదశతీరుగ మే మగునట్ల ముంచు నం

చు వెఱపుఁ గాంచి మించుటనొ శ స్రుక్కక చేరు సమీరుఁ గూడి యె

త్తవు వినువీధిఁ జేరె భువిశనయ్యెడ రేఁగిన దుమ్ము లిమ్ముగన్. 53

మ. ఒకచోటన్ గమనీయ నీరద విశీశలోరు ప్రభల్, చింద వే

తొకచోటన్ దపనీయ వర్ణ సముద్రయోదారపీతప్ర భాం

శుక మింపొంద మతొక్కచోటను శరశచ్చుభ్రాంశు ఖం డావదా

తక రౌపమ్యముఁ బూన రేఁగె ఖరభూతప్రోత్త భూరేణువుల్. -54

ఉ. ఆకసమున్ స్పృశించెడు దిశగంతము లన్న మహాగజాలకున్

బ్రాకటమైన మోముపయిఁ శ బర్వఁగ నైన్యవిధూత ధూళి, బల్

కోకిలరాజి నల్పువలెఁ శ గోమల నీలమునైన యంబుదా

నీకము పేరిటన్ మదము శ నెక్కొనె నంచు వచింప నయ్యెడిన్.

ఉ. తోరపుఁగప్పుడా లొలయుశతుమ్మెదలట్టి శిరోరుహంబు లిం

పారఁగ గల్గువా రగుటనాజిని డింకఁ గొనంగఁ గూడ దం

చారసి యేమొకాని కురుశలందునఁ దెల్పుల నిల్చి, సాంద్రపృ

థ్వీరజ మంతలో ముసలిశవేసము గూర్చు యువప్రజాశికిన్. 56

చ. అలసులె యైనఁ గాని యరుశలందఱు నొక్కటఁ జక్కఁగూడి మి

న్నలమిన వీరతేజముల శ నందెడివానిని ధిక్కరింతు; ర

ట్టులకద! దుర్నిరీక్ష్యతఁ గగడున్ వెలుగొందెడు వేవెలుంగునేన్

నలుసులు లేచి యొక్క టగుశనాఁడు తిరస్కృతుఁ జేయ కుండునే?

ఉ. సారరయంబుతో విపులసంగర రంగమునందుఁ బర్వ బల్
తేరుల చక్రధారలను శరీరుగ లేచిన ధూళిలోపలన్
ధారుణి మునిపోయె వితశ్రతంబు యుగాంత నమీరణంబుచే
బోరున నుద్ధతం బగుచుఁ శ బొంగుపయోనిధిలోపలం బలెన్. 58

ఉ. తమ్ముల విందునెమ్మొగము శ ధామచయంబుల మించి యంబరాం
తమ్ములయందుఁ జాల మలీనమ్ములఁ నొంది రజస్వలావిలా
సమ్ముల కిమ్ములై నయనశసంగతి కర్నము గాక శిష్ట బృం
దమ్ములు దగ్గఱన్ వెఱవఁగదద్దయు నొప్పె దిగంగనాతతుల్. 59

ఉ. ఎట్టి మగంటి మెట్టి దిట శ మెట్టి యపూర్వపు సాహసంబు లీ
దిట్టలు సంగరంబునను శ దేజ మెటుల్ మెఱయించువారొ యీ
పట్టన నంచు నింగిని సుశపర్వులు బారులు దీర్చి తెప్ప పా
తెట్టలు లేక చూడ నలశయింపఁ బరాగము_పాతీ రత్తఱిన్. 60

-తే. క్రమ్ముకొని మించుల హరించి శ ప్రతిపదమున
నీటి హరియించి ధాళులు శ నీరదములఁ
గలియ, వానలు మాని పంశకంబుబరువు
కతన నామబ్బులె ట్లెట్లొ శ కదలుఁ జదల, 61

క. మిన్నేటినీట విమలతఁ
గన్నదిశాకరుల యంగశకముల కమరెఁ బ్ర
స్కన్నతురంగ ఖ రాహతు
ల న్నెగసినధూళి మునుకశలను బెనుసుఖముల్. 62

చ. కరితతి పాదఘాతముల శ గాసిలి భూమి రసాతలంబునన్
జొరఁబడె నోపలేక పలుకదొప్పల నేల నలంగిపోయి స
త్వరముగ రేణురూపమును శ దాల్చి నభోంగణ మెల్లఁ గప్పె, న
బ్బురముగ నిట్టు లేకమయి శ ముజ్జగమున్ దిలకింప నయ్యెడున్.

ఉ. ఏయెడఁ బల్ల మున్న గణియింపక గప్పెడు మేటి భూరజం
బాయెడ సర్వ పర్వత గుహావళి వ్రేలెడి కర్బురాంబర
ప్రాయముగాఁ జెలంగుచుఁ ద్రప్తపాయుత సౌర విలాసినిమణి
గేయ రతంబు గోరు సురశక్తిన్నరనాథుల కిచ్చె లగ్గులన్. 64

క. బలు ముఖపటములవలె ని

మ్ములఁ దఱచై రజము గప్పురమోహరమున దం

తులు తెలియుఁ బరస్పరమును

జల మదగంధములఁ జూతనమ గంధములన్.

65

క. కర కట మేహన నేత్ర

క్షర స్మదాంబువుల భూరశజ మథఃస్థలిఁ గ్ర

చ్చఱఁ దడియ నేనుఁగులపై

వరఃకురజము వస్త్రమండనమ్ములఁ బోలున్.

66

ఉ. ఉన్నతి విస్తృతుల్ సమతనోప్ప గ జాబ్దము లద్రిసామ్య సం

సన్నములై సువర్ణమయ శ భవ్యవిభూతుల బల్మెఱుంగు సొం

పు న్నవలీలఁ దాల్చి హరుశవుం గల యంగ విలేపనంబు లు

త్పన్న సురేంద్రవాపముగఁ శ బాపును ధూళి మదాంబువృష్టులన్.

ఇది శ్రీ బుద్ధివరపు మహాదేవామాత్యప్రణీతం బైన

శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున

శ్రీకృష్ణ సఖాక్షీభ వర్ణనము, యాదవసేనా సన్నాహ

వర్ణనము, సేనా ప్రస్థాన వర్ణనము లనెడి

సప్తదశాశ్వాసము

పమాప్తము.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

అష్టాదశాశ్వాసము.

—* ఉభయ సేనా సమావేశము *

క. తెక్కలు తెగ కుండిన నాఁ

దొక్కెడ వింధ్యాద్రి సహ్యామొగి నిలిచినటుల్

లెక్కింప కపాయముఁ బెం

పెక్కినరాదఁ గవినె వేగ న్ నిరుసేనాబ్దుల్.

1

తే. కల్పలము కల్పలమ్మును, న్ గజము గజము,

హయము హయమును, నరదంబు న్ నరదము, నిటు

మ్ముపై నేన యనూరాగ్రమునను బ్రతిబ

లాంగ మందమ్మునను వల్లభాంగము నటు.

2

ఉ. స్యందనబృంద నిస్వనము న్ హస్తీమటా వృథు బృంహణంబు నా

నందక రాశ్వ హేషలు పెనంగొనఁ దోచు ప్రణాద మత్తతీన్

దుందుభిన్నాదమున్ గలిసి న్ తోరముగా నటఁ బర్వి నింగి జా

నొందెను బ్రహ్మాబోలి కడునొప్పుచు వ్యక్తముగాక సుంతయున్.

శా. చాలం బం టొకరుండు బంటుపయి మాతృత్యర్థంబు హెచ్చంగఁ గం

బాలంబోలెడు బాహుదండములఁ బైరపై దూరమం దుండి య

వ్యేళన్ వ్రేయఁగ దీర్ఘఖండలత వేగవే వైజయంతీ ప్రభా

జాలం బిట్టిదె యంచుఁజెప్పఁగఁ దగెన్ న్ సామ్యం బసామాన్యమై.

చ. ద్రుతగతి గుఱ్ఱపుండశము న్ త్రోవ సలీలఁ జరించునట్టి ధౌ

రీతమున మీఁచి మీఁదికిని న్ గ్రేఖుణ్ణకన్ దిగి బంగువారు సం

గతమగు పైడి స్థానక నిశ్కాయ మెసంగెను దేహ మెల్ల వ్యా

పత్తఁ గవి పట్టరా కుబుకు న్ దర్పపు మాటమురులో యనన్.

5

చ. నలువది యేండ్ల యీడునకు శ నైజపుఁదేజును మేనఁ గంచి బల్
దళమగు త్వక్కునన్ బెడఁగు శ దాలిచి తల్పల బద్ధ కక్ష్య మిం
పొలయఁ మదద్విపాళి ప్రళ శ యోద్ధత దారుణ వాత ధూతమై
మలయు మహోపలావళి సశమానములై తిరుగాడె నెల్లెడన్. 6

చ. రయమునఁ బర్వు తేరుల భరంబున గి ఱ్ఱనునట్టి యక్షధూ
శ్చయము లెసంగ, గుఱ్ఱములఁ శ జయ్యనఁ బ్రోలేడి పట్టులందు మీఁ
దియొడలు పెంచి బ ల్పుబుకు శ తేపకునెత్తి నియంత పల్కు “హై
హ”యను నుడువ వచింప నపునొ నని మెచ్చుచు వచ్చినట్లుగన్.

క. అని కడ్డమౌ పరాగం

బును దుడువఁగ మృత్యు వెత్తఁ శ బొల్చెడు సమ్మా
రను లనఁగఁ, గేతుపటములు
గన నయ్యెడి నున్నతులను శ గ్రాలుచు నింగిన్.

8

క. అతికఠినత, విరివియు, ను

న్నతి, మండలతన్ దనర్చు శ నాగ ఘనశిరః
ప్రతతి ధనుర్వితతి రవో
ద్ధతిఁ దట్టిరి హ స్తిపకులు శ ధన్వికులములున్

9

క. గంటల గింగురు, డిండిమ

టంటం శబ్దములు, కరిఘటా బృంహితముల్
కంటసరుల ధ్వని, మావటి
దంటల హెచ్చరిక కొప్పురదల సూచించెన్.

10

— * కు ము ల యుద్ధ వర్ణ న ము * —

ఉ. ఆయుధజీవు లైన భటులందఱు చుల్కఁదనంబు సౌష్ఠవం
బాయతిఁ జెంది, నల్లెఱఁగులై విలసిల్లు, నముక్త ముక్త భి
న్నాయుధ పాళితోడఁ దొలిశనాదృతి నేర్చిన నేర్పుఁ జూపి యా
ప్రాయము నొంద భీకర రథజాంగణ ధీర విహారులై రటన్. 11

మ కరవాలంబులు మొక్కువోవ నటుపై శ ఖండంబులన్ వీడి దు
ర్బర రోషంబున యోధు లిద్దఱు మిథః శ ప్రాంతంబులన్ జేరి యొ
క్కరిచే యొక్కఁడు పట్టి జెటులవలెన్ శ గాటంపు బల్మృష్టి ఘా
త రయంబున్ గడు మించఁగాఁ బొడిచి యురద్ధంబున్ బ్రసాధిం

త్రొగిన్. 12

సీ. అదిత్య వహ్ని శోభాభిరామ జ్వల

త్సహజ నిర్మలిన తేజంబుతోడ

సర్వతోముఖ మహాశసంచార దీక్ష వి

నోద విక్రాంతి మర్యాదతోడ

నతిదూర నిర్గతాయాత కీర్తిస్ఫూర్తి

ప్రాపిత లక్ష్య వైభవముతోడ

మాతరిశ్వ ఖగేంద్రమాన సాధికతర

రయ విలా నై కసంక్రమముతోడ

తే. నెదిరిదండున బలిమి నెరయ్యెడలఁ జొచ్చి

వాజితాఽవాప్తికిని దగుశనోజ మెఱసి

యుచితకృత్యంబు లన్నియు శ నొక్కపెట్టి

సాయకంబులు చక్కఁగా శ సలిపె నపుడు.

13

ఉ. పోరుల పెన్ను చూప మనిశ మున్ ప్రతిసల్ గయికొన్న ఖారతా

కారులు సంగ రాగ్రిమపురస్కంధము నెక్కి భయంబు దక్కి, వి

స్తారిత తచ్చిరఃస్థలిని శ దానకముల్ గొని పైని లీల లిం

పార నమాను షాధ్వ గమ శ నాదృతిఁ జేరిరి విష్ణుపాదమున్. 14

మ. లలి దేహమ్మున నొక్కచో నిముడు లోశల ప్రాణసంఘాతమున్

గలి తానంత పరాక్రమాప్త మగు సంక్రమాంగణం బన్న ను

జ్వలమౌ నాపణమందు మూల్యముగఁ బెరల్చున్ గూర్పుచున్ విల్లు రా

యలఘుల్ శాశ్వతకీర్తులన్ సకలదిశ్శ్వప్తోన్నత స్ఫూర్తులన్. 15

మ. కలనన్ మున్ వినరానియట్టి గురు విక్ర్రాంత్యక్షుకత్వంబు సం

ధిలు కార్యంబు లొనర్చియున్ రిపులకేళనిన్ వీనులన్ పోఁకన

ట్టి లనన్నామముఁ బేర్కొనన్ హృదయపీఠిన్ లజ్జలన్ బూసు మా

నుల శ్రీనామము ముక్తకంఠముల వంశదుల్ విన్నిరుచ్చెచ్చరిన్.

క. కినుకను గను గానక పరు

గున నెదురుగ వచ్చు వీరకృంజరములు తొ

మ్మున దింపకొనిరి పిడి దాఁ

కను జొరఁ బగవారి చేతికత్తులఁ దామె.

17

మ. ఇరువారున్ గలయన్ రణాంగణమునం శ దేకాకృతిన్ జోచినన్
గుఱుతుల్ రెంటను స్వీయ నన్యుని నెఱుంగున్ జో ద దెట్లన్నచో
దురమున్ వీడ్కొను వైరియేనియు నవశ్యుడే యగున్, ద త్సమి
ద్ధరణిన్ సంముఖమైన స్వీయుఁ డయినన్ శదధ్యంబు వధ్యం డగున్.

క. (పుట్టెను వహ్ని విశుద్ధిని
బట్టెను జగదేకవీరు శ పాణి-నయినఁ గ
న్నట్టిన పరుమెడ గట్టెగ
గట్టా! యసిపుత్రి దరిసి శ కౌఁగిటఁ బట్టన్).

తే. అమలవంశోద్భవ యటంచు శ నంగనంగ
తిని ఘటించి గౌరవమున శ దృఢనిబట్టఁ
ద న్నొనర్చిన వానికే శ తలఁచె ఘాత
వంచనకు లోఁగి పరునిచేఁ శ బడి కృపాణి.

19

క. నూజిన వాదఱ గలుగు క
టారుల నీలాంబుధంబు శ డంబగు గవఢాల్
సారె దెగ నెత్తు రుబ్బిన
సారపువేటులు చెలంగె శ సరిగ మైఱపుల్లె.

20

ఉ. పెద్ద యలుం గొకండు సరశవిం జని-వంకలదాఁక దూజినన్
దద్దయు గాసి నొందియును శ దైర్యము వీడియు, శక్తిఁ భాసియున్
బ్రొ ద్దది యెంతయైన దృఢశముష్టిఁ జెలంగెడి చేతినుండి-వి
ల్విదై వలంతియౌ భటుఁడు శ వీడఁ డహా! ఫలకన్ విచిత్ర మా.

క. రౌ తొకఁడు కుంతముం గొని
మాతంగము బొడువఁబోవ శ మాతంగముచే
భీతిలదు హయము; సిగ్గునఁ
క్రొతురె ఘనకార్యపరుల శ దొరలను లెంకల్.

22

ఉ. ఏనుఁగు నెక్కి జోదుగము శ లేఁగి జగంబు నడఁకరించి వి
ల్పానుచు వేనవేలు శరశముల్ గురియించుచు శైలదురముల్
జానుగ నాక్రమించు వరుశసన్ దగి ఘాత్తుర క్రితయేన్ జయ
శ్రీ నిడకుండురీతిగ జశరించి రథాతిదవాగ్ని మేఘుల్లె.

23

శా. నా నాంగాఖ్య తరంగ మాళిక అనంతాశావళిన్ బర్హు బత్
సేనాంభోనిధి దవ్యు చొచ్చిన హితున్ శస్త్రియున్ గనంగోరి యా
జా నూదారభుజుం డొకండు తన యిరవ్చన్ జొచ్చి పోసాగె భూ
మాని న్యుద్ధర ఞ్ఞార్థి యైన కిటి సక్రమాట్టున్ విడంబించుచున్. 24

—* గ జ య ద్ద ము *—

తే. మదము గదియింప మావటింకడద నెఱింగి
యంజనము గూర్చకయ మున్న శ యాచమూ ని
నాదములకె జనించె మఠోదకుల్య
లమిత మౌచు గజేంద్ర బృంధముల కందు. 25

చ. పసిగొని దవ్యునుండి పరశవాహినిఁ గల్గెడి దంతి దాన గం
ధస్పతికి నల్కతోఁ బరిణత ద్విపరాజు నిషాది యాజ్ఞ మా
ట సరకు సేయకుండి నికశటస్థ కుమారగజంబు నిర్వదేం
దైసఁగెడిదానిఁ గొట్టె దెసకలెల్లఁ దదార్తరవంబు నిండఁగన్. 26

క. ప్రతికరి డగ్గటి నిలువఁ గు
పితమై కరి కన్దెఱచియు శ వీక్షింపదు వి
స్తృత ముఖపటమా లేదయ
మిత కోపాంధుండు క్రిందు శ మీఁదు లెఱుఁగునే. 27

క. మావటి తన కరిముఖపట
మావంతయుఁ దీయ కుండుశనంతకు శితబా
ణావళిఁ బఱపుచుఁ గుట్రెను
వేవే ముఖపటము నెదిరి శ ద్విపపాలుఁ డహః. 28

క. అరిగజముమీఁది కరిగెడు
కరి నయనపటంబు యంతశక్రగ్కున దీయన్
ద్విరద ముఖ లగ్నశంకు
స్ఫురిత విమలపింఛ మపుడె శ చూపులఁ గప్పెన్. 29

క. పూనికతో సుస్థితమును
హానాపేతంబు ననుచు శ నానించి తుదన్
జానగు నాపద్ధన మని
యేనుఁగు గజపాలుఁ డొకరుఁ శ డేదైట నోమున్. 30

క. ఒందొకటి వ్రేలికొన, మద

ముండెడితావులను దాకి శ యుచ్చిరముగఁ గూ

ర్చుండి కడు ముడిచి తోకల

దండిగఁ గోటలు ధ్వనింప శ దంతులు పోరెన్.

31

చ. కడు పొడుగున్ స్థిరంబు ధృఢ శ ఘట్టిత ముగ్రము నింపు నెన్నఁడే

నుతుగక వాడియై చెలఁగు శ చుండెడి కొమ్ములు శత్రుదంతి బెం

పడరెడి కొమ్ముపోటులకు శ నమ్మెయి వ మ్మయి పోయినన్ రణం

బుతుగదు భద్రదంతి త్రిదిశవౌకను లచ్చెరు వంది చూడఁగన్.

32

క. కరిరద ఘర్షణ జనిత

స్ఫుర దగ్గులు కనక శకలశములఁ బోలుటచే

వర మాంజి స్థాంచిత చా

మరములఁ దవులంగ జగము శ మఱి యెఱుఁగునొకో;

33

తే రోసమే లయవాయువు, శ రూఢ దంత

రాజియే చెట్లు, కోరాట శ రాపు వలన

గలుగు మిఱుఁగురై ప్రళయాగ్ని శ గాఁగఁ గాలె

గరుల తల లను నింగి నశక్షత్రమాల.

34

తే. మబ్బుగమి నల్పు లొందు సాశమజములందు

ర క్తపాతాన నెఱుపెక్కి శ రదము లలరుఁ

గడలిసీటను బొడముచు శ గడనకెక్కు

పగడవుందుంప లనుచు ముశ్జగమువొగడ.

35

క. జెంతాకొన లల్లాడఁగ

దండిగ మ్రోయన్ బెకల్పఁ శ దవిలిన గాపిన్

వెండి ప రేఖా స్యాంత

శ్చండరదముఁ బెఱుకఁ గరికి శ శ్రమ మయ్యెఁ గడున్.

36

ఉ నాగలికోలఁ బోలుచు ఘనంబగు కొమ్మునఁ గ్రుమ్ము, విద్విష

న్నాగము నొండు బట్టి, గగనంబున జీవము లూడ నిల్చి పే

రాగడముల్ బొనర్చెడి గజాభివుఁ శ దొక్కఁడు తుంగశృంగమం

చాగిన మబ్బుతోడఁ బొలుకపారెడి గుబ్బలిరీతి రంజితెన్.

37

క. తనగజము నేలఁ గూలిన

వెనుదీయక జోదు బాణ్యవితతిఁ బఱపి చ

య్యన యరి జయ దుర్గర్వం

బును గరి నరికట్టెఁ ద్రిజగత్తమును నుతియింపన్.

38

చ. వెడలఁగఁ గష్టమై భువనశ్రవిస్తృతిఁ గాంచిన యుద్ధగర్భపుం.

బుడమిని జొచ్చి యొక్క గజశ్రముఖ్యము మిక్కిలి భాసిలెన్-బయల్

వెడలఁగఁ గష్టమై భువన శ్రవిస్తృతిఁ గాంచిన పద్మానాభ పెన్

గడుపున సుప్రవేశమును శ్ర గాంచిన బ్రహ్మకు సాటి గాంచుచున్.

క. ఎలదేంట్లనలుపు గలిగిన

యలుఁగుగములు కాయ మెల్లనలమిన భయవి

హ్వలత నెఱుంగని కరి ము

త్పులకలతో పెరిసినట్లు శ్ర పొలిచెన్ మిగులన్.

40

క. కటమదము గావిగొనె, ను

త్కట కోపావేశముననొ శ్ర కాక నిభాతో

చ్చట లాగ్ర మార్గ జోదత

పటురుధి రోదార ధార శ్ర ప్రసరించుటనో.

41

క. జము మంచవుదొడుగఱ లన

నమరు గజముకోట లెక్కు శ్ర నతిసాహసు నై

న్యము దలఁచె దివికిఁ జను మా

ర్గము సగమున నున్నవానిఁ శ్ర గఁగఁ గలఁకతోన్.

42

క. మాటికి మాటికిఁ గత్తుల

ప్రేటలు కిభకుంభములను శ్ర వెలువడు ముత్యాల్

పేటలు వెన్నెల యుండల

సాటి వగుచుఁ జదల రిక్కుశ్రచాలై మెఱనెన్.

43

క. గుడ్డుసుంగైదువు దవులనె

వడి నఱకిన భూమిఁ గూలఁగబడి తనతొండ

మైడఁ గొట్టుకొనన్-రుషఁ గరి

కడు నెత్తురుపదట నలిపెఁ శ్ర గాలన్ దానిన్.

44

క. సమరమున ముందు జబ్బలు

సమూలముగఁ దెగిన సామ్రాజం బాధారం

బమరక తల వాలుచునెడ

నిముసంబున నిల్చి రెండు శ నిడుద రదమ్ముల్.

45

మ. ఇరుకోటల్ భువి గ్రుమ్మ, నావడుమ నెంతే క్షేమసంపత్తి సు

స్థిరుఁడై యొక్కభటుండు దా నిలిచి బల్శచేవన్ శిశిర్దాసిచే

గురు దంష్ట్రా పృథుమండలంబు పొడిగాఁగూలన్ గరింద్రంబు న

చ్చెరువు వొప్పన్ వధియించి మించె జయలక్ష్మి హస్తసంగ్రాహయై

చ. ఒకగజ మొక్కనిర్భయుని శ నొయ్యనఁ దొండముచేత నింగిమీఁ

దికిఁ గడు నెత్తి రివ్వనను శ తెంపదియై యెగురంగవేయ, దా

నికి ముదమంది, నింగిపయి శ నిల్చి తమిన్ గనుచున్న యప్పరో

వికచసరోజనేత్రలకు శ వేడుకకాఁ డయినాఁడు వాఁ డహః! 47

చ. వినువక ప్రాస మొండు గొని శ్రవేసిన వ్రేటుల. మొక్కవోయి బల్

పన చెడినట్టి తొండమున శ వారణ మొక్కఁడు చుట్టపట్ట లా

పెనఁగఁగ లాఁగఁ జెంత వసియించుచు లోఁగిన బంటుఁ గూడ న

క్కనమునఁ బట్టజాలద వశతావక లొటఁ సమస్తశక్తియున్. 48

క. కరి మీది కెగుర వైచిన

పురుషు నొడలనుండి-దివ్యశూరి వెలువడన్

సుర లెంచిరి కంసుం డసి

నఱకఁగఁ జండికగ వెలయు శ నందాత్మజఁగాన్.

59

చ. హృదయ మదెంత రాయయొక్కయేనుఁగుగున్నకు నొక్క జంఘపై

బద మిడి యొక్కజంఘఁ దనశపాణిని గట్టిగఁ బట్టి నిల్వఁగా

విదళనమున్ బొనర్చె నొకశవీరునిమే నిరుపాయలై చనన్

బిదబిదఁ నెమ్ము లెల్లఁ బెట్టపెట్టనుచున్ విటుగంగ నయ్యెడన్.

చ. ఇరువురు పార్శ్వభృత్యు లొకశ్రేణి వ్రేలుదాఁ గనుచుండఁ జావఁగా

“మరణము తప్ప దేరికి సకముంజనమా బహుమాన మింత పి

రిరువుర ప్రాణ ముండఁగనె శ యే నొనరింపక పోతి” నంచు మం

దురె యజమానుఁ డామరణశబ్దము క్రిం దగునట్లు పెద్దగన్. 51

చ. అరతౌగవిందు కైదువు రశయంబున దాక విలూన మౌచు నం
బరమున కెత్తఁగాఁబడి కశబంధముపై మరలన్ గుదుర్పడెన్
బరు తల, రోష దష్ట దశననచ్చదమై మొగమొప్పు, మొండె మ
చ్చెరువుగ నృత్యమున్ సలిపెఁజే నసిఁ ద్రిప్పుచు భీకరంబుగన్. 52

తే. తత శుభధ్వని కడుగులు శ తాశమీయఁ
గాహశార్పటుల్ గానంబు శ గాఁ జెలంగ
శూన్యదృష్టిని చెయి ద్రిప్పుశచున్ న్నటించు
మొండెముల శంఖముల్ బిట్టు శ మొరసి నవ్వె. 53

క. తనవా రోడిన మగతన
మును వీడ కొకం దెదుర్ప శముంచిరి విద్వి
డనము శరంబుల, సిద్ధులు
ననసోనల, సాధువాదశనముల నుభయులున్. 54

ఉ. సాది యొకండు బాణహతిఁ శ జచ్చి ధరం బడ దిక్కు లేమికిన్
ఫేదము నొందు నేనుఁ బరిశ్రకించి యరాతులు చుట్టముట్టి, యే
యేదెస తీవ్రకోపమున శ నేగఁగ నయ్యది సంభ్రమించు నా
యాదెస నడ్దగింపఁగ రశజావని యయ్యెను గట్టుకంబమై. 55

క. నెత్తుటి వాసన లలమిన
మత్తిలి కోపించి కరి జశమరి జనులను లో
తిత్తి తెగ లాగ నది కా
లత్తఁగఁ బదరజ్జువట్ల శ నయ్యెడ లాగున్. 56

ఉ. ఆజికి బ్రాణపంచకము శ నర్పణచేసిన ప్రాణనాథు ప్రే
మాజ మెలర్పఁగాఁ గరిణి శ యందున నెక్కొని చూచి తోడనే
రాజవదూటి యోర్తసువుశలన్ విడనాడి సతీత్వ శక్తి చే
రాజిలు దివ్యమూర్తి యయి శ ప్రాణవిభున్ గదియించెఁ గొఁగిటన్.

క. అమ్ముల గ్రుమ్ముల సొమ్ములు
గ్రమ్మిన భటుఁ డేను శీకశరములఁ దడిసి శ్వా
స మ్మెనయఁగఁ, దద్వరజా
ర్థ మ్మట కేతెంచు నవ్వుశరస మూర్ఖులెన్. 58

క. నునువాడి యలుఁగునన్ దెగి
వినువీధికి నెగయుదెంచు శ వీరుని తలఁ గ

నొని బెగదొందెను భేచర

జన వక్త్రేందువులు రాహుశంకను మిగులన్.

59

చ. పతి మరణించె నంచు నొకశపత్ని వియోగము నైవలేక స్వీ
యతనువు నగ్ని వేలిచి తగదంతికసీమకుఁ రాక ముందె బల్
చతురతఁ గొఁగిలించి రతిశసౌఖ్యము లొందెడుకోర్కి మీఱ దై
వతహరిణాక్షి యొక్కత జగవంబునఁ జేరె సుమేరుకుంజమున్. 60

చ. నవనవ చారుతా ధృతు లగనంతము గాఁగ నహర్దివంబు స్వ
ర విమలమందిరంబులఁ జిగరంబు, సురాంగన గారనింప, ను
త్సవ సుఖజీవియైన యొకశశార్యధనున్, భువిమీదఁ గూడ నా
ర్జవము దలిర్ప గీర్తి యను శ జవ్వని మెచ్చి భజించు నిచ్చలున్.

ఉ. ముమ్మరమౌ రణంబునను శ మూర్ఛిలి వీర కులాగ్రయాయ స్వ
రమ్మునఁ గలు నిస్తుల సుశంబు రుచిన్ గని యుద్ధభూమికిన్
గ్రమ్ముఁ బోలు, నట్లు లది శ కా దనిరేని మ తేల యాతఁ డు
గ్రమ్ము రణమ్ముకై వెడలి శ ప్రాణము గోల్పడు లబ్ధసంజ్ఞఁడై. 62

తే. పగఱ ములుకుల మూర్ఛిల్లి శ పడిన వీరుఁ
దత్సఖుఁడు గొంచుఁబోయి నేరదను దొలించి

‘వల’ దనుచునుండఁగనె వాఁడు శ కలన నుటికి

యీలై నప్పుడ లోకానుశవృత్తి యేమో?

63

ఉ. దూరమునందు నిల్చి పగశతుం డొకఁ డేసిన యొక్కకోలకే
దారిత వక్షి లొచు దరిశదాపుల నిల్చిన వీరు లిద్దఱు
య్యారె! పరస్ప రాశ్రయ బలాధికయు క్తిని నూర్చి కోటికిన్
జేరుటె కాద యొండొరుఁ ద్యజింపక చేరిరి నాకలోకమున్. 64

చ. ప్రదర కఠోర ఘాతములఁ శ గ్రచ్చఱ మూర్ఛితులైన శూరులన్
సదమలవంశ్యులన్ వధమొనరర్పఁ దమిన్ గొను స్వీయులన్ దయా
స్పదుఁ డయి మానిపించి చెఱకపట్టి నజీవముగాఁగఁ బట్టఁగా
మొదలిడె వీరుఁ డొక్కరుఁ డశమోఘ యశోగ్రహణంబు చేదొకో.

—* రణరంగమందు వీ భ త్న ము *—

చ. కర మరుదై పదా ర్కశలఁగ్రెగ్రాలెడు చందురు చంద మొందుచున్
గొఱతలు లేని వెల్లగొడుగుగల్ రణభూమిని నెల్లతావులన్
విడిగినకామ లొప్పఁగను శ బేర్చి యముండు భుజింపఁ బెట్టు సుం
దరమగు వెండిపల్లెము లగనన్ బడియుండె భయానకంబుగన్. 66

క. కోరిక తీఱన్ నెత్తురు

సారెకుఁ గొను మిత్తి కోఱసరణిని ముక్తా

హార మమరెఁ గుంకుమ సిం

గారముతో. గచ్చ దను నిశ్చకాయుల యెదలన్.

67

క. షీతి పలంబుల నింపిన

క్షతజాస్య జ్ఞివహమెల్లఁ గ గాలు నగరు గు

బైత వలువ కావికై సం

భృతమా కౌసుంభజలము గ విధమునఁ బొదలెన్.

68

చ. ఇరువదియొక్కమాటు పృథివీశ్వరులన్ వధియించి రాముఁ డ

బ్బురపు మడుంగు లైదిటిని గ బొల్పుగ నింపెను బెక్కునాళ్ల కే

డైఱ మును రక్త నీరములఁ గ దెంపున నేడు రణాన ర క్తశం

బరయురు లెన్నొ యొక్కక్షణ గ మాత్రన పుట్టెను దొట్టి నల్లెసన్.

ఉ. ఏనుఁగుకాళ్ల శృంఖలము గ లెప్పడు గట్టెడి తావు క్రిందుగా

జానగు నస్త్రనైపుణు లెశసంగెడి ప్రోడలు వాడిముల్కులన్

బూని తెగంగ నేయఁ బదశముల్ గన నొప్పెను, మేటి కూర్మముల్

గా, నట పాటు తద్రుధిరశకాండ నదీతట మధ్యభూమిలో.

70

ఉ. నెత్తుటియేళులం జెలఁగు గ నీటి తరంగములందుఁ దమ్మిపూ

మొత్తములై వెలుంగు పరశభూపతి యోధముఖంబు లెంతయున్

మత్త కరీంద్ర కర్ణయుగ గ మానిత చామరజాల మూడి హం

సోత్తమలీలలం దనరి గ యుజ్వలమై కడుఁ దేలియాడెడిన్.

71

చ. అసువులు చన్నవారి పలకలార్థము వచ్చిన పుల్గులంపు లా

కసమున మండలాకృతులుగా భ్రమియించుట బోఁచె నత్తఱిన్

బనగిల వాడికోలలనుగబల్మిని బాసిన ప్రాణపంచకం

బెసఁగుచు మూర్తి నొంది, మెయిగనీక్షణ సేయుచుఁ గాచుచుండె నాన్

మ. రిపు రివ్వంచు నచేతనంబు లగు పశ్చత్తి వ్యూహమున్ తెక్కలన్

దవుదవ్వందులనుండి వచ్చి నిశితో గ దంచ న్ముఖాగ్రాశి ను

త్సవ మొప్పంగను ద్రావువీరుల యస్పశ్శలంబు ప్రాణాల్ మెయిన్

దవులన్ మున్నిపుడో తొఱంగ నసువుల్ గ ద్రావున్ సజీవంబులై.

ఉ. నిక్కపుసాహసంబు లవశనిన్ బ్రకటించి గతించు జోదులన్

నక్కలు చేరి యాయపభుశనంబులతోఁ దదనంత తేజముల్

గ్రక్కునఁ దిన్న హేతువునఁ గావలయున్ బెనుమంట మోములన్
నెక్కున నార్పుచుండు నవి, శనిచ్చలు భీకరమైన వైఖరిన్. 74

ఉ. పెక్కు లకోరు లంగముల శవీడక నాటుటఁ బెద్దనిద్రఁ గై
పెక్కిన వారి మాంసముల శనెమ్మెయిఁ మ్రింగఁగ వీలు లేమికిన్
నక్కలు పేర్చి యార్చి రసశనం గల యింగలపుం గవోష్ణతన్
జక్కఁగఁ గాల్చి బాణములఁ శజయ్యన పెచ్చని మాంసముల్ దినున్

ఉ. రెక్కయ లేక పెల్చఁ గబళింపిన మాంసము జీర్ణమైన యా
నక్కలు, తద్రుజన్ గెడపశనా; రుధిరంపుటరిష్ట మొం డొగిన్
గ్రుక్కలు వేసి యాకటిని శగోరుచు నెమ్ముల దుమ్ము పంచదా
రెక్కటి తెచ్చి జల్లుకొని శయింపుగ స్థిహము నంజి యార్పెడున్.

ఉ. దుందుభి మున్నుగాఁ గలుగు శతోరపు వాద్యములందు నెత్తురుల్
బొం దగు నంచు నెంచి ముఖముల్ విదళించెను గృధ్రబృంద మా
చందము నేమి చెప్పఁ హయశామజ యోధవ రాదిజీవులన్
విందుగ మ్రింగఁగాఁ దెఱచు శభీకర ముత్యముఖంబులే యగున్.

ఉ. జీవులమేను లం దెసఁగి శచిన్నములైన తదంగ భాగముల్
ప్రోవులుప్రోవులై సమర శభూమిపయిం బడ నద్ది యొప్పె రా
జీవభవుండు క్రమ్మఱ సృజింపఁగ భిన్న విభిన్న దేహి రూ
పావయవంబు లుంచిన గృశహంబును బోల్పఁగఁ జాలి సారెకున్.

చ. ఉడుగని వేగసంపదల శనొప్పుచుఁ బర్వెడు శత్రునై న్యముల్
గడితపు శ్రీకు నై న్యముఁ గగలంచెడి కోర్కులఁ జేర, బల్బుదుల్
కడలి మహోర్మి వేగము లశలంపఁగ వచ్చుటఁబోలి యుద్ధ మి
వ్వడువున డోల యయ్యె నిరుక్తవైపు జయంబొ మతొందొ బోపమిన్.

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్యప్రజీతంబైన

శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున

ఉభయనేనల సమావేశము, తుములయుద్ధ పరనము,

గజ యుద్ధము, రజరంగమందు వీభత్సము ననెడు

అష్టాదశాశ్వాసము

పఠమాస్తకము.

శ్రీ మదాంధ్ర మాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

ఏకోనవింశాశ్వాసము.

—* ఉభయ సేనల యుద్ధవర్ణనము *

- ఉ. పీమ్మట, సంగరాటవినిశ్రీభీకరశాత్రవవేణుదారియై
పమ్మినతేజరాజిలంగ, శబాణతనూజాడువేణుదారి నా
మమ్ముగలాఁడొకండు, నృపశ్రమండలభూజములొందొకండువై
రమ్మునరాయంగారవినిశ్రీరాలినయగ్గివలెన్ బయల్పడెన్. 1
- ఉ. మీదికిఁ బర్వనయ్యలఘుశ్రీమిక్కిలిదూరమునందునుండిలో
కాద్యతవిక్రమాంచితఁడనటంచుఁ బ్రసిద్ధినిగాంచిమించిశో
భాదయితాంగుడైన బలభద్రుడుచూచెమెఱుంగుజూపులన్
వేదరిజేరునేనుఁగునుశ్రీవేచికనుంగొనుసింగముంబలెన్. 2
- ఉ. చూచినతోడనే బలుఁడుశ్రీశూరరణంబులగెల్పువాడుగం
డేచినవారివంపగలశ్రీయేపుగలాడు, గజాజిపాండితీ
రోచిఁజెలంగువాఁడగుటఁగ్రోధరసారుణనేత్రధృష్టియై,
వేచనవేణుదారిపయిఁ శబెద్దరథంబొకఁడెక్కియుక్కునన్. 3
- మ. కలుగున్ నామముతద్రథంబునకునిశ్రద్ధాతంబటంచున్ జగం
బుల; నద్దానికియుక్తరీతిఁజెలుచున్ శ్రీమ్రోయున్ మహోగ్రాశనుల్
వలె, సర్వంసహసర్వమున్ వడఁకిపోవన్ బిట్టుగాఁబోచుభీ
చలితంబొనటుప్రాణికోట్లురథమంగచల్లలఁబర్యెత్తుచోన్. 4
- ఉ. పోరొకపండువంచుఁదలఁపొసియనేకజయాశిగొన్నయా
శూరుఁడురాముఁడీవశరశ్రీశూరతనొంచెను, రాముఁడంతనా
గారిరయాన్వితంబులగునట్టియలుంగులుబాజపుత్రుపై
సారెకుసారెకేసిబలభద్రసంతసమొందుచునార్పెఁగెవ్వనన్. 5

- చ. వెలుంగులు మందగించు నెడ న వేయివెలుంగులవానితేరు దా
వలని నెటింగి సూతుఁడు నశ్రభంబుపభంబున దక్షిణాశకున్
మలఁపెడురీతి పొమ్మసిలి న మాసిన శౌర్యము తోడి వేణుదా
రి లఘుత సూతుఁ డొం డెడకు న రేగెడి పోరుననుండి చేరిచెన్. 6
- చ. అతులితమౌ ప్రభావము గగ్గలట్టి శినిప్రభునేన సాల్వభూ
పతివరు నేనపైని బగ్గపట్టి సమూలముగా వినాశ మం
చితగతి చేసి యందులకుఁ న జెల్వగ నిల్చిన తమ్మిపూవు సొం
పు తగుమొగంబులెత్తి ముద్రముల్ గని యార్చెను బేర్చి బిట్టుగన్.
- ఉ. పేరికిఁ దగ్గయట్లు వెఱసరించుచు నుల్ముకుఁ డన్నతేఁడు ది
గ్వారములన్ బ్రతాపము నశ్రఖండముగా వెలయించి భీకరా
కారత రేగుచున్ ద్రుముని న గాతీయవెట్టు తదీయ పత్త్రసం
భారము లెల్ల శౌర్య మనునమంటల బుగ్గిగఁ గార్చెఁ జెచ్చెరన్. 8
- ఉ. భూపతులందుఁ బెద్ద యని న మ్రోసినపే ర్గల యాపృథున్ “భవ
చ్ఛాపము కాలినే” యనుచు న సాహస మొప్పఁగ రుక్మిభూవుఁ డా
క్షేపము నేయు నోటన “విగీతశ్రవరిత్రు ననున్ క్షమింపు మే
నోపను బోరికిన్ దొలఁగునచుంటి” నటంచును వేడెఁ గావగన్. 9
- ఉ. అపగ లెన్నియేని రయశ్రమారఁగ నొక్కట నెత్తి రాఁగఁ దా
నాపగలేని వాడొకొ మనహామహుడైన సముద్రుఁ డట్ల యెం
తో పగఁ బూని నల్లెసలననుండి యవాటుగఁ మీఁది కెత్తి రా
భూపతిసేన లెల్ల యదుశ్రవుంగవుడౌ స్మరుఁ డాపె నొక్కఁడే. 10
- క. ఆప్రద్యమ్మునిపై గుం,
పై ప్రథితాయన తనుత్రశహారు లగుట న
బ్ధప్రతిము లగుచు కూరులు
క్షప్రగతి శ రాశనులను న జిమ్మిరి గిన్నన్. 11
- క అధిగత నఖాంకు గుచ్ఛము
నధిరూఢ శిలీముఖంబు న నయి దీర్ఘ కవో
ర ధనుశ్శాఖము ప్రద్యు
మ్న ధరారుహ మిరవుకొనె రశణక్షితియందున్. 12

చ. అరిజనకాలుఁ డాతఁడు భగ్యంకర సంగరంగభూమిలో

నరిది విహారముల్ సలుపు నప్పుడు, వంగి నమస్కరించు జో
దరిజనుఁ డైనఁ, జూచి, యభయం బిడి వాని బహుకరించు బ
లరువము నొందువానిని నిరలంబడఁ గూల్చును, జీల్చు గుండియల్.

ఉ. అంత నృపాలు రెల్లరు భగ్యంపడి 'హా! జయలక్ష్మీ వీఁ డిదే
బంతము పట్టి తీసికొని న పాతెడి' నంచు దలంచి ముందు కా
లాంతకతుల్య బాణవిభు న నాహవనాయకుఁ జేసి నిల్పినన్
గొంతుక నుత్తరించి ధరఁ న గూలఁగఁ జేసెఁ గుమారుఁ డాతనిన్.

చ. పిదపఁ దదీయ నైన్యములు న వేయువిధంబుల మాయ పన్ని పే
రదవద చేయఁగాఁ దొడఁగి న యార్చుచు బిట్టుగ సంతసించి య
భ్యుదయముఁ జెందిన ట్లయిన న భూరిరణక్షమ మైన విల్లు వాఁ
డదన ధరించి లాగి విశ్రేణావళి ముంచి గలంచె సేనలన్. 15

మ. అటు ప్రద్యుమ్నుఁడు విక్రమించి నిజభాగహోబోపముం జూపి ప్ర
స్ఫుటమో నోజము నుత్తమోజసుఁడు గోశ్లోఁ జేసి, తన్నామ సం
ఘటితార్థమ్మ ననర్థవంతముగ వేగన్ సల్పి, నైజాంక సం
ఘటితార్థమ్మ యభార్థమై వెలయఁగా న గావించి చేవల్ గనెన్. 16

క. ఆపిన్నవాని కోల్తల
నోపక దృప్తాఠిశూరు న లొగిఁ దమవెన్నుల్
చూపి మఱి పోరుతావున
కేపగిదిని జేరఁ బో, రిఁగేలా పల్కుల్? 17

క. ఆపాపనిచేతం బర
భూపతులు నలంగి యెట్లో న ముక్తు లయి మదిన్
ప్రాపింతు విలక్షత్వ మిఁ
కేపట్ల విలక్షతను చక్రహింపక శరముల్. 18

క. దేవరులు దేవతలున్,
లేవన్ బులకాళి యొడల; న లేఁజ్రాయపుజో
దావడిఁ జూపు పరాక్రమ
మే వొగడిరి నింగినుండి న యిలపైఁ గనుచున్. 19

క. దెస లెల్లం బరిమళముల్

ప్రసరింపఁగ వాడు లేని శ బహుసుఖమాలల్

బసివాని కొనఁగె నాకన

మొనఁగె నతఁడు ప్రతిగ దాని శ కురునిజ కీర్తుల్.

20

తే. గబ్బి బెబ్బుతిబొబ్బ లాశగుబ్బు కొనఁగ

నుబ్బునెడి వాడి గల. జోదుశలబ్బులియుని

యబ్బురపు దెబ్బలకు డింద శ మబ్బుగముల

గెబ్బి తక్కిర్తి దివిఁ గ్రమ్ము శ మబ్బుకొనుచు.

21

క. కేశాధికలోక మయి ప్ర

కాశించెడి రణశిరము విశ్వాసి, సుమాంకా

భ్యాకమున సుమాంకం బగు

కేశాధికలోకు శిరముఁ శ గ్రేణి యొనర్చెన్.

22

చ. విడువని యట్టి పట్టుదల శ వింతగఁ బో రొనరించి యైన నా

బుడుతని విక్రమంబునకు శ మొగ్గి నలంగిన సేనఁ జూచి యె

న్నఁడు నిటువంటి శౌర్యము కన్గనంగను లేదు వినంగ లే దటం

చుడిగిరి చేష్ట లెల్ల భయశ్రమొందుచు చూపఱమొత్త మత్తఱిన్.

ఉ. లావు గలాఁ డటంచు జయశ్రలక్ష్మి యిటుల్ గరిమంబు మీఱ నా

పూవిలుకానిఁ జేరఁగను శ మున్ వరియించి వెలార్పు బల్రుషా

దేవియుఁ గవి యైన ముఖతీవ్రతఁ బూని త్యజించి వానిఁ జై

ద్యావనిజాని నానిముసనమంద కవుంగిటఁ జేర్చెఁ జేరువై.

24

౪. ఎగురఁగ నేర్పు నేర్పుగల శ యేనుఁగుగున్న లనంగఁ జాలు నె

త్తు గలుగు గుఱ్ఱముల్ మొదలు శ తోరపు నా లగు రీతు లైన నే

న గరువ మొప్పఁగా నడువ శ నవ్య జయం బొడఁగూర్చుకొంటాకై

తగునటు రేఁగి, చేరి వసుధాపతి కూరత వైరిపైఁ బడెన్.

25

ఉ. కొండలవంటి విండులకుఁ శ గూర్చి గుణంబుల లాఁగఁ బుట్టు ను

ద్దండపుఁ జండ టంకృతి విశ్వానములే మన తూర్వరావమై

మెండుగ బోర్కొనంగ నుపశమింపఁగ నయ్యెను దండిదండుఁబ్ర

హండ్ల లయ ప్రకండ ణ్ణిశతాంబుధి కాండపు గండుతోడుతన్.

సీ. ధనువు వీడుటకంఠెఁ శ దనువు వీడుటె యను
 వనుచుఁ బూనిక జోడు శ లలరుచుండఁ
 గొండ పిండిగఁ గొట్టి శ యుండఁ జేసెద మంచు
 దండు పరువళులం శ దవిలియుండ
 నంగముల్ నలుక వాఁడెం గందు మనుచుఁ గ
 డంగి బి ట్టురుకు కశటారు లెసఁగ
 హయహేషలను మించి శ యయలాభములఁ గూర్చు
 రనుచుఁ దెల్పెడు శుభశర్వములు నిగుడఁ

తే. గాలసర్పంబులను బోలు శ కత్తులాడ
 నుక్కుజీరాల నలుపురంశగొప్ప మీఱ
 శమనునకుఁ బోడ్పడంగఁ బరజ్జను వెడలిన
 తత్సహోదరి నాఁడోఁచెఁ శ దవిలి సేన.

27

ఉ. బిట్టగ సింహనాదముల శ పెంపు నెలంగుచునుండ గట్టరా
 వట్టులఁ బోలు మత్తగజ శ వల్లభముల్ నడువంగ సేమముల్
 దట్టములై యెసంగ రణశతాండవ దీక్షలు మాటిమాటికిన్
 దిట్టతనంబు గంచె గడు శ తీవ్రముగాఁ జనె సేన లయ్యెడన్.

28

క. నరపాలక వంశాగ్రే
 సరులున్ గ్రొవ్వాడి ఖడ శ జాలము యుళిపిం
 చి రయమున రణాగ్రమునం
 దరిగిరి ప్రభుభక్తి నికషశమగు నావేశన్.

29

శా. శీతోష్ణాదుల లటన్న ద్వంద్వగణ మేశసీమన్ లవంబైన సం
 భూతిన్ బొందక యుండు, నెయ్యది సదామోదంబు సంధించి సం
 ప్రీతిన్ గూరుచు నట్టి స్వర్గపురిహృత్ దీప్తిన్ దగన్ గోర్కియే,
 శాతాసిప్రభవుండు మెల్ల నిడఁ డశజన్ యుద్ధరంగ స్థలిన్.

30

మ. ఉరువేగంబున శత్రుసంఘములపై శ సుద్రేకముం జూపి సం
 గరరంగంబున జోదు లందఱును నుశ్చుటెంటు రుద్దామ బా
 హురయంబుల్ దయివాఁ; స్వీయజన మరనోన్యంబు జన్యావసి
 స్ఫుదదాస్యంబున నిల్వ, జాను రయవిశ్వాత్తిన్ జయిం త్రయ్యెడన్

తే. పరులమానము సురుగ బంధుర మదేభః

తత మయిన యా రణాన సోశత్సహ సింహః

నాదములు రేగ నిర్వహశణ ప్రభూత

భార మానైవికులపయః శ బడెను మీటి.

32

ఉ. కొండలవంటి యేనుగులు శ గూడి రయంబునఁ బర్వ వెట్టుచు
ద్దండరవంబు నేయ, భటశతండము లొక్కట సింహనాదముల్
మెండుగ నేయు, చోజమున శ మించఁగ దండు చలంబు నూని బ్ర
హ్మాండము నిండు క్రోధరసశమావహిలంగఁ జెలంగెఁ బొంగుచున్.

చ. పిడికిటఁ బట్టఁగా నిముడు శ విశ్రుత మధ్యము లొప్పి యెన్నఁడున్,
జెడని సువృత్త సంపదలఁ శ జెల్వము గాంచు ధనుర్లతాశి, నె
క్కుడుబలిమిన్ రయం బొనరఁగొప్ప దృఢంబుగఁ గట్టి యబ్బరం
పడఁ బడుచుం దనంపు గరుశవంబున జోదులు లాఁగ మ్రోగెడిన్.

క. కరుల చిటుగంటలన్ గిం

గురు పుట్ట రణంపు గోలశకున్ బలమిడె, ద

త్కరముల తుంపురు లడఁచె న

మరంబులను రేగు దుమ్ము శ మబ్బుల నెల్లన్.

35

క. అభినవ శృంగార రస

ప్రభము లగు కరుల్ రణాగ్రశభాగమున లసత్

ప్రభ గలుగ రోషసంభ్రమ

విభూషణము దనర రొద్రశవృత్తిఁ జరించున్.

36

—: చిత్ర యుద్ధ వర్ణనము:—

క. తొలిసత్కృతు లుపకారం

బుల నొందన కాల్యల మృశపుడు విశ్వాసం

బుల సుంత యెదలఁ దలఁచి స్వ

విలయభయంబులను వీడి శ వెనఁబోరి రనిన్.

37

ఉ. గాటపు సారిదెబ్బలకుఁ శ గాంచెడు తో ల్గిల చేతు లొను బల్

వాటపుఁగొమ్మ, లొదురు చశలంబున విల్గొనువారు చెట్లుగాన్

నేటగు నమ్ములున్ బొదులు శ నిక్కము పాములు తొట్ట లొను ఘో

రాటవియే యగున్ గద రశణాంగణ మెన్నిట నెన్ని చూచినన్.

38

మ. రయవిక్రాంతుల నెల్లరన్ గెలిచి చీత్రాయోధనంబందు, దు
ర్జయ శౌర్యాంచితు లెల్లరుం మిగుల సాంశ్రద్రంబై విరాజిల్ల, ని
ర్భయ చిత్తంబలరంగజైద్య ధరణీ శ పాలామితానీక సం
చయముల్, చేరంగవచ్చె నచ్చట విపరీక్షప్రాజ్యనైన్యంబులన్. 39

మ. కుతలంబందునఁ బేరుగంచినలస శ జ్ఞోమూత్రికా చక్రబం
ధతతుల్ మున్నగు చిత్రబంధముల సంశ్రదంబై మహాకావ్యసం
తతిబోలెన్ గడు బింకమై యలరె నానావ్యూహ సంపన్నమై
తత చైద్యావనినాధ సేనలు మహాధర్షోన్నతిన్ జూపుచున్. 40

—: శ్రీ యాదవసేనలు శిఖపాలునిసేనలతోఁ దలవడి పోరుట:—

ఉ. కోరిక మీఱఁ బోరు లొడఁ శ గూడునొయెన్నఁ డటంచు సారెకున్
సారెకు నుమ్మలించు యదుశనాధులు లోకుల శ్లాఘ గన్నబల్
శూరులు గలుగేన, సొగసుల్ దయవారంగ పెంట రా బగల్
దీఱఁగఁ బోరు సల్పుటకు శ ధీరతఁ జేరిరి శత్రు సేనలన్. 41

సీ. అద్రినన్నిభమైన శ యాకృతుల దురవ
గాహమై యొప్పెడు శ గజచయంబు
విక్రమోదయ వినిశ్రీక సైనికపాశి
వెలయఁ గూర్చెడు పెద్దశకలకలంబు
నేను బోరుదు వీనితో నని విరియించి
ప్రతివీరుతోఁ బోరు శ భటపటలము
నడ్డేమి లేక దిశగంతరాశములందు
సరవిగా జరుగు సంశ్చారములును

తే. గలిగి, తిరుగాడు జనముల శ నలరి పొడుపు
నొంద యదుసేన విస్తృతి శ నొప్పు పరబ
లమునఁ జొచ్చెను నరసమూహముల నెసఁగు
దీర్ఘరధ్య నృపాలు విశస్తృతపథమటు. 42

తే. వేగముల నొప్పి తోఁకల శ విప్పు దనరి
ఘోరశల్యాయుధాలు మశయూరములను
బోలి నాగాలపైఁ బడి శ లీలఁ బ్రాణ
చయముల హరించెఁ జయ్యన శ సమరమందు. 43

ప్ర మాణి వృ త్త ము - గో మూ త్రి కా బంధ ము :

స్వనప్రభావ శ సారమై
దనర్పు దంతు శ దారమై
జన న్ముఖా ప్తి శ సారె మై
దనర్పు దంతి శ దానమై.

44

తే. ముందుగా సాగి నృత్య మింకపొందజేసి
హృదయసంకుద్ధి నొప్పారిత్ర యెసఁగునటులఁ
దనర సంగర మాలాప శ తతులఁ జెలఁగు
గానమును బోలి మిగుల జగనమనును.

45

తే. మండలాగ్రంబుచే రిపు శ మండలంబు
ఖండనం బొనరించు నుత్తంద భండ
నుం దొకండు భటుండు భూశమండలాగ్ర
మున యశము పర్వ ననవద్యతను వహించె.

46

చ. వలతితనంబుతోడఁ బరిశ్రవారమునందు నణంగి యుండి య
వ్వల నరులన్ వధింపఁగఁ జీకవాలున నొక్కక్షణంబునందె యు
జ్వల వలమాన తేజము లెకసంగఁగ రోషమునన్ గృహణి యొం
డలఘుండు దాను ఖడ్గము బరయల్పపడి యాడుచు నాడజేసెడిన్. 47

చ. మఱి యొకవీరుఁ డంత లసకమాన విలాస కళా విశేష సం
భరితము నొక్క వాడికరశవలము గైకొని భీకరాకృతిన్
వరలుచు వీరనృత్యము లోనర్చుచు ఘోర పయోధి విస్తృతి
స్ఫురిత విపక్ష పైన్యముల శ స్రుక్కఁగఁజేసెఁ గలంచి బిట్టగన్.

ఉ. పాయనివాడి గల్గు కరశవలముఁ గేలను బూని త్రిప్పచున్
స్వీయుల వేపురన్ మనిచి, శ వేపు రరాతుల మస్తకంబులన్
గోయఁగ వేయిలోపల నొకొండు కబంధము తద్ద నృత్యమున్
జేయఁగఁ జూచి హర్షమునఁ శ జేసెను దా నొకజోడు నృత్యమున్.

గాథ శత్రుప్రణాశ్యలంకరణ భూషి
కుం డగుచు యుద్ధభూమి యోధుం దొకండు
కొల్లిట నలంకరణ భూషితృండయి కని
పించెడి దశాననుని దలకపించుచుండె.

50

క. వైరిని వధించుతటి భి

న్నోరుయుగళు డగుచు నెత్తురురలుచునుండన్

శూరు డొకం “డరుణుండు” న

నూరుండు నను రెండుపేళ్ల కుత్తుం డయ్యెన్.

51

క. జలధివలె బొంగు నప్పెను

కలన మహామహు డొకండు కడుభీమత్వం

బలవడ వెలువడె, దక్షిని

యలముమఖము గెడప వెడలు క హరుకోప మటుల్.

52

క. వైరుల కత్తుల గాల్వరు

దారిత కరవాలు లగుట క దరికొను కినుకన్

గోఱల గ్రుచ్చిరి పగఱుట

దారిత కర వాలమగు మకదద్విపము లటుల్.

53

క. హత్తిగముల నఱకిన వాల్

గత్తులు నలువంక మెఱయు క కదనము జరుగన్

జిత్తమున భయము నొందఁడ

యొత్తిలఁడు రణోర్వినుండి క యొక్కండేనిన్.

54

క. “స్వామిఋణంబు తీర్చకయకవత్తుమె” యంచును సత్కృతుల్ భట

గ్రామము లాజి బ్రాణములు క గాచుకొనన్ దలకో; నసత్కృతుల్

“స్వామి యుపేక్ష యేల సలకవన్వలె మ” మ్మని రోష మూని సం

గ్రామమునందు గడ్డిపరకన్వలె వీడిరి ప్రాణవాయువుల్.

55

క. సంగరభూవిహార మరెఱజంపుట, కోపము దుర్దమౌజమున్

మంగళభూషణై తనరు క మానిత శూరజనాశికిన్ యశో

భంగము గల్గ నట్టి సదుకపాయము లెన్నిటి నెన్ని చూచినన్

సంగర భూమికిన్ దను వాకసంగుటకంటె మఱొండు కలునే? 56

క. పదను చెలంగుటన్ బరిభ్రవం బొకనాఁడును బొందకుండి యా

స్పదమయి సత్ఫలంబునకు క బ్రాధిమఁ గాంచిన లోహశక్తి నో

యదనను శక్తికుల్ విడచిరంతయు కానొ యొకింతయున్ దులా

సదవుగు నైజడేహ గతశక్తిని విడ రరాతో భీకరుల్.

57

ఉ. శూరజనాగ్రయాయ యయి శ శోభిలు భూపవితాన ముక్కునన్

వైరివనీ దవాగ్ని నిజ శ బాహుపటుత్వము చూపి పోరువో
భీరువులై యనిన్ విడిచి శ వీరిన శత్రుల వీడి యన్యులన్
జేరి వధింతు దివ్యజన శ చిత్తము లచ్చెరువొంద నత్తతీన్.

58

తే. త్రిణత మైన విండ్లు శ గుణతతి నమ్ములన్

ఫలము నందుఁగాక శ బట్టి లాఁగి

విడుచుచుండె విటుల శ వేశ్యలు గుణశక్తి

లాఁగి విడుచునటు ఫలంబు ముట్ట.

59

క. ఓజోర్షయములు మెఱయఁగఁ

దేజులు బాణములు వింతశతెంపున ననిలో

రాజిలు చయ్యిరు దెఱఁగుల

వాజుల్లు జొఱఁబాటె వైరి శ బల మధ్యమునన్.

60

చ. ఫలము పురస్కరించుకొని శ వారక లోకమునన్ బ్రశంసలన్

వెలసిన మేలిపక్షముల శ నేస్తము గాంచిన మార్గజౌఘ. ము

జ్వల కృత పుంఖతల్ దనర శ సర్వ ధరాధిప మౌళి నన్నిధిన్

వలగొని చేరి సంతసితె శ వారము వారము అక్ష లబ్ధి చేన్.

61

చ. సమరతలంబుఁ జేరు పరశ్చన్యములందు విశాతబాణ సం

ఘములు విహారముల్ సలుపఁగఁ దనవింటను నేసి కార్ముకో

త్తముఁ దగుకాలుబం తొకఁ డుదారరణం బొనరించుచున్ జపా

సుమనమ శోణభాన మగు శ శోణితమున్ బఱవంగఁజేనెఁ దాన్.

62

— : గ య ర్థ వ ర్థ న ము : —

క. పోరంగోరి కరిద్యయి

దూరంబుననుండి వచ్చి శ తొడరం బోవన్.

వారణకుణపము నథును న

యారెఁ పరండక విధానశనడై నిలిచెన్.

63

చ. భయము జనింపఁ ద్రిమ్మరును శభారము మ్రోయును భిత్తిఁ బోలు భీ

గయికొన, వింతయున్, భువికి శ గాటపుట ర్వగు భూరిసీర టో

దయ ఘనసీలకాంతులను శ దాల్చును భేరులఁ బోలి ఘోరకృతుల్

నియతి పోషింపు నాగము లననిన్ పడిఁ బోరునాకం దొకంటితో.

64

చ. అసి శ్చున్నవాయి గాయపడి శ్చ హస్తములూడఁగ వాడికొమ్ములన్
గనిఁగొని పోరి మత్తగజశకాండము వింత విహస్తతాభరం
బెసఁగఁగ దీప్తి నొందు; మఱియెయ్యెడఁ గయ్యమునందు దంతముల్
బసచెడి యంత మొంది, ననుబర్వ విహస్తత వాని కెయ్యడన్. 65

చ. కరముల రెంటఁ జొకి యుదుశకన్ వసనంబుననుండి నీరముల్
దొరలెడునట్టు లొండొకటి శ్చ దొంతులు తొండము లెత్తి చాల ము
ష్కరమున, మొత్తఁగా మదనిశకాయము కాయములం దొఱంగి పె
న్వరదలుగా స్రవింపఁగ నశనారత ముక్కున విక్రే నేనుఁగుల్. 66

ఉ. అమ్మెయి మొర వారణరక్షణాంగణమందు మడుంగు గట్టి చి
త్రమ్ముగ సారవ ద్విప విశ్రాజిత దానజలమ్ము నిల్వ, మ
ధ్యమ్మున నిల్చి కొండొక మృదావశరాజ మొగిన్ గలంచె గ
ర్వమ్ములు ముమ్మరింప శతశ్చత్తములన్ జలపట్టు లాగుచున్.

ఉ. దానకళా నిదాన కరశధన్య వదాన్యుఁడిభాన్య యాబ్ధి సం
తానకుజాధిరాజు బహుధారుణ శాత శరాహతిన్ గటాః
పూనెను బెద్దనిద్ర రణభూమి నటం చళికాంత లేకమై
దీనరవాళి నేడ్చిరి, గఠించెను సాది విషాదియై వెసన్. 68

చ. రదములు శూన్య మైనఁ గడుశర క్తము నోట ధరించు దంతు ల
భృదయముఁ జేరిదు నంతకుని శ భూరి శుభాస్పద చోరు శయ్య యో
కదనతలంబునందుఁ గనఁగఁదగె నెత్తురు పొట్టనిండఁగో
లి ధగలు దీర్చుకొంచు బవళించి చలింపని నల్లులో యనన్. 69

సీ. గెలుపొ? యచ్చరకన్నె శ వలుపొ? గైకొందు నం

చును నూట లూలు నాశతనికి ముదము

ప్రాణమ్ము బెల్లంబు శ కంటఁ దీ పని యెంచు

పిఱికిపందకును హృద్విదళనంబు

“జయము నాపా; లపశయము నీపా” లని

కోరు వీరున కిష్టపూరణంబు

చచ్చి చంపుట లొకశమైచ్చె? యంచు నసహ్య

పడు జోదునకు మెడఁబట్టి త్రోపు

తే. నొసఁగి తవణిలు భండన శ్రముపమ లేక
యతిభయంకరమై వితరతాసురత్వ
మూర్తి యగు నని జేరి, యశమోఘబలులు
పోరిధరఁగూలి సుర భూయశ్రమును వహింతు.

70

మ. తిలమాత్రంబును సందులేని పగిదిన్ శ దేదీప్యమానంబుగా
నలఘు క్రూరత రాయధాహతులఁ గాయం బెల్ల దీపింప బ
ల్విలు నమ్ముల్ కేరళాలముల్ గొని మహాశవీరుం డొకం డంత ని
స్తుల పాండిత్యముఁజూపి స్వర్గసుఖముల్ శ్రమాటల్ గొనెన్ లోభియై.

తే. అనుపమంబైన యాసమశ్రాంగణము ని
పాతిత స్వామి మాతుల శ్రధాత్పయుత సు
హృత్పితృవ్యం బగుట ధీరు శ్రలెంచినారు
పాణినిమహర్షి రచిత శ్రబ్దశ్రుతముగ.

72

ఉ. కన్నుల దూరవస్తువులు శ్రగన్గొనఁగాఁ బ్రతిరోధమై ధరన్
మిన్ను గ్రసించు ధూళిపతి శ్రమేదుర సాంధ్య పయోద మాలికా
సన్నిధ రక్తనిర్ఘ్నుల శ్రసంహతి మున్గి శమించి పోవఁగాఁ
గ్గిన్నన బోరొనర్పఁ గుతుశ్రకంబుదయించెను వీరకోటికిన్.

73

తే. కరము విదళితమైన పురస్కరచయంబు
చెదరిపడు శంఖములుఁ దేలి శ్రకదలుపత్త్ర
రథములుం దయివారఁగా శ్రరక్తనదులు
కొల్లలై పాటె సంగర శ్రజోజీయందు.

74

తే. వాఙ్ములకుల పోటుల శ్రవరద లగుచు
పాటు నెత్తురు జీవజశ్రవంబు గొనఁగ
వీరతతి మజ్జ రక్తనశ్రవీన భోజ్య
సమితి విందిదె రక్షః పితృశాచములకు.

75

క. జ్యోరహితము లగువిండ్ల ను
దారములగు రక్తబహుశ్రతహ్రదముల నా
వీరాశ్రునన మపు డొ
ప్పారెను చారాధ రోచ్చరయము చందమునన్.

76

ఉ. చుట్టములయ్యనిన్ మడియు శ చోటను బందుగు లల్లవారినిన్
జాట్టి, యనేకరీతులను శ శోకవధంబులఁ జేయుగోల మిన్
ముట్టెను; దొల్లి గంటలను శ మోసెడి యేనుఁగు పీనుగైన య
పట్టున, నెట్టిసద్దు కను శ పట్టుదు, భీతివిగూర్చె రెండునున్ 77

ఉ. లోకులప్రాణముల్ రణము శ లో నునుఁబిండిగఁ గొట్ట మిత్తి తాఁ
గైకొని, కార్యసిద్ధి పెనఁ శ గాఁగనె వీడిన యట్టి తోటలున్
రోకకు లివ్వియే యని నిశయాధిగఁ జెప్పఁగవచ్చు నాజిఁబెన్
బాతుల నేలఁ గూలినయ్యభంబుల దేహములున్ రథంబులున్ 78

క. త న్నొక్కవిఁ దక్కఁగఁ దన
కున్న వజీరను జయించి శ యుబ్బెడు పగఱన్
జిన్నతన మొంది యభిమా
వోస్తుతి నోడించి తైఁబ్బు శ తుక్కుడు జూపెన్. 79

—: శ్రీకృష్ణుడు యుద్ధమున శత్రుసేనఁ దునుమాడుట: —

సీ. వేల్పురా విలుపజ్జ శ వ్రేల్ మెఱుంగుంబోలె
నెదకెంపు వొరయు పశయిండిపటము
తూఁడు గలని తమ్మి శ దొరయు నెమ్మొగముపైఁ
గమ్మతావులకునై శ గ్రమ్ము తేంట్లు
తబిసిజేడులును గ్రొంఠదలిరుఁబోలులు నర్థిఁ
జొక్కి కౌఁగిలి గోరు శ పోయగంబు
లెక్క పెటఁగరావి శ చక్కఁదనంబుల
కిక్కయై వెలుఁగొంది శ యేనుఁగు తీవి

తే. మున్నుగా నెన్నఁ దెఱుగని శ వన్నె గన్న
తన్నుఁ గామించి కేఱిగంటి శ తకుకు లొలికి
విజయలక్ష్మి కెంగే లంటి శ వెంట రాఁగ
ర్తివిస్ఫూర్తి శ్రీకృష్ణ శ మూర్తి వెలసె.

సీ. నింగి చుక్కలకన్న శ నేఁచైన రతనాల
పలుదెఱుంగుల సిరి శ పరిధవిల్ల
ముజ్జగంబుఁ గరంబు శ బుజ్జగించెడు బొజ్జ
పలుచనయ్యును బ్రభావమున మించ

విశ్వాంత సంకవిదిత తేజశ్చటా

వ్యాప్తి స్ఫురద్విభవం బెలర్ప

వెలసి దా నన్నింట శ వెలయించు నునుమేలి

దాలు కాళిమ మిక్కు శ టమ్ము గాఁగ

తే. భవము భవదుఃఖమును నింత శ పాటి గనక

సర్వభవ పాత రక్షణ శ శక్తి దనరి

గరుడి నెక్కి వినిర్భీక శ ఘనత కెక్కి

ద్వారకానాయకుఁడు హరి శ దాదసిల్లె.

81

తే. అతవి ప్రాంతంబు గోరి శుభాశ దవులు

పరులు, కృతయోగభరులు సంప్రాప్తి నిశ్చ

యాంతరులు త్యక్త నైజదేశహాభిమాన

భరులుగాంచిరి వాని దిశ్శ్రమితు లగుచు.

82

సీ. అల సుధాంభోధి మనహాన్వయంబునఁజుట్టి

యాభిజా త్రైశ్వర్య శ మందు నెవతె ?

సీమంతినీ జన శ శ్రేణీ మణిమాల

యనఁగఁ గీరితితావు శ లెననె నెవతె ?

అలరులజోదుఁ గనన్మమ్మ యంచుఁ బ్రసిద్ధ

సౌందర్యవతియై యెనంగు నెవతె ?

లాలితబహుగుణో శ ల్లసితానవద్య సీ

మాభిరామతఁ జెలువందె నెవతె ?

తే. యట్టి పిరి గబ్బిగుబ్బిపోఁటంబుఁత్రోడ

పాపములఁ బాపెఁ దనకలు శ వారి నరసి

మేలుమందు స్థిరారోగ్య శ మేల నీయ

కుండురోగికి వెగఁబెయ్యెయుండుఁగాక.

83

చ. అనులను బెక్కుచేసి విజయోబంబులఁ గాంతి న మేటిహారులున్

చనువుల వీడి కయ్యమునఁ శ దాము దివంబును జేరి యందు నీ

యన పెఱవారికిన్ బ్రణతుఁడౌట యెఱుంగఁ డటంచుఁ బల్కు. దా

త్రని నిఁక వానిఁ బోర నెదిరించెడి పాటి మగండు గల్గునే ? 84

చ. ఉరుతర కార్యదీక్షల నిశ్చయోగముఁ జేయు ప్రభూత్వముండు ని

ర్భర బహుసార చారు గుణ శ భాసుర కార్ముకరత్నమున్ సదా

విరళ మహాః పృథ్వావ సమ శ్ర వేత కరంబున భూరి గౌర వో
 త్కరము నెలంగఁజాల ప్రణతమ్ముగఁ గూర్చఁగ నేర్చుఁజాణయై.
 క. ములుకుల సుపరుష్కమ్ముల
 నలరు గుణముతోడఁ గూర్చి శ్ర యాకర్షింపన్
 వెలయు బలునాదు పగతుర
 బలముల సుపరుషమ యగుచు శ్ర బలియన్ బలియన్. 86

క. పశ్చాత్కృత నరులం బలెఁ
 బశ్చాత్కృత సార బాణ శ్ర పటలములోనన్
 నిశ్చిత గుణమును గను నది
 యాశ్చర్యమె కృష్ణ కర్ణ శ్ర మనిశము చేరన్. 87

మ. తొలి మత్స్యాధిక దేహముల్ వడసి తాదృష్టాదులం జంపి వే
 ద లసన్మార్గ చరిష్ణు లోకులకు మంగదారంబయై కోర్కులన్
 వెలయంగా నిడి వన్నెకెక్కు పరమున్ శ్ర నిష్పాపు లక్ష్మీపతిన్
 ములుకుల్ గాఁడఁగ నేసి యేసి కడు బెంకపుం గాంత్రు వైరుల్ వెసన్.

గీ. పక్షమును జెంది, కొివ్వఁడిఁ శ్ర బరఁగి, భీమ
 నినదముల నొప్పి, మర్మభేదన పటుత్వ
 మలర నెల్లెడ వ్యాపించు శ్ర నహితగణము
 నిశితవిశిఖంబులం బద్మ శ్ర నేత్రుఁ డేనె. 88

గీ. వర శరాసన కేతన శ్ర స్ఫురిత మగుచు
 శరపరంపర లొక్కటఁ శ్ర గురిసి కురిసి
 కృష్ణ కైతవ జలదంబు శ్ర వృద్ధి పొంది
 నీలనీలాంచితం బయి శ్ర నేటు గనును. 89

గీ. తెఱపి లేకుండ నలుఁగులఁ శ్ర బఱపువేళ
 వింటనే కాదు సుడిఁబెట్టు శ్ర దంట యగుచు
 తమ్మికంటి విజృంంచి శ్ర దాయ లైన
 యెల్లరను సుశృనుంబెట్టు శ్ర యులసిల్లు. 90

సీ. లోకత్రయాంతర శ్ర ప్రాకటైక విహార
 ధీరమా నేదేవు శ్ర దృగ్యుగంబు

నళివి భాలకమును శ గలభాషణమ్మునై
 యేవేల్పు నెమ్మొగ శ మ్మింపు గనును
 నిర్జితాంతఃకల శ హారిత పాపాప
 నోదనం బే పావశనునిహృదయము
 నీల నీరదబృంద శ నిర్జరేశ్వరరత్న
 నీలిమాంచిత మేకృతపాశు మేను

తే. తొల్లి భూదేవి దుఃఖాబ్ధి శ దొరలి మునుగు
 నట్టి దురవస్థ గనిపెట్టి శ యిట్టెపట్టి
 పంటికొన నిల్చి వెనఁ దన శ పట్టమహిషిఁ
 జేనె నేదక్షఁ డాయశ శ శ్రీకుఁ డితఁడె.

92

క. దావముల స్థూలలక్ష్మత
 గాని, శరాసనమునందుఁ శ గలుగని కతనన్
 బాని ప్రహరించు పైరిక
 నివికలం దప్పు కతఁడు శ నిడుకోలలచేన్.

93

క. వరదుఁడు వివరవిరహితుం
 డరి బలవారకుఁడు వారి శ దారావుండున్
 వరవీరుఁ డుర్వరా గత
 తరణియు నగుహరి యరాతి శ తతిఁబ్రహరించెన్.

94

గీ. వాసుదేవీయ మైన చాశపంబు తీనెఁ
 బగఱప్రాణాలు శరపరంశపరలు నేసి,
 యనిన నింతె? సజీవమ్మె శ స్వాన్యధను లె
 దేవి యొప్పార సహింప శ లేనిదకద.

95

సీ. పుట్టు వొందక స్వయం శ భూవ్రసిద్ధాభ్య ము
 జ్జగములం దెల్లెడ శ జరుగువాఁడు
 కాలంబునకు మీఁదిశకాలంబును నెఱింగి
 తుది యెఱుంగక యెప్పు శ బోయవాఁడు
 నఖిలమ్ము తా నయి శ యలరుచుండుటజేసి
 మనమున భయ మెవ్వే శ గననివాఁడు
 సంవిదాకారుడై శ స్వచ్ఛతావాప్తిర
 జోగుణంపుఁ దలంపు శ చొరనివాఁడు.

తే. నజుఁడు నరజుఁడు, నజరుం డునదారతేజు
లవు పగఱఁ ద్రుంచు బలము నాశ్రనమువాఁడు
స్థిరతరుఁడు నైన హరి రణా శ జిరమునందు
రాజరాజిని బరిమార్చి శ తేజరిల్లె.

16

గీ. గర్వితారాతి పాంత యౌ శ కమలనాభు
నంపట విరోధిరుధిరమ్ము శ లాస్వదించి,
భువనములఁ గాచి “పా” ధాతువునకుఁ గలుగు
స్థర్థములు రెంటి నొందె నాశ్రహవమునందు.

97

సీ. దుష్టశిక్షార్థమై శ శిష్టరక్షార్థమై
యవతారముల నందు శ నట్టిప్రోడ
దంతిఘటా దాన శ దక్ష క రామోఘ
పాండితీ మండన శ భాసురుండు
నొకకోటి సూర్యుల శ చకచక ద్యుతులతోఁ
బదునాల్గు భువనాలఁ శ బరఁగు వెలుఁగు
బహు కర్క శావనీ శ పతులతోడి రజాల
సతికర్కశుం డయి శ యమరువాఁడు

తే. నైన హరి పద్మమృదుపాజీ శ నమ్మువిల్లు
పట్టి రణభూమి విహరించి శ పగఱనెల్ల
యాతనలఁ బొందఁజేయుచు శ నడుగతుగున
వెలుఁగుపడఁ జేసి కలఁచుచు శ విక్రమించె.

98

ఉ. భూమిభరమ్ము దీర్చుటకుఁ శ బుట్టిన యాజగజెట్టి మెట్టి యు
ద్ధామ రణోజ్జ్వలై క వసుధాస్థలిపైన యఖర్వ మంగళ
శ్రీమహి తాత్మపాదము, నశశేష రిపూత్కరముల్ వధించి త
ద్యామిభరమ్ము దీర్చు నల శ పోటరి, మేటిశవాల కోటిచే.

99

సీ. పూ తాష్టమహిషీ ప్రశ్నమోదసంధాతః; యా
తత భీరుతా దరిశద్రాణ భూమి
దాన నిర్జిత పయో శ ద క్షపాకరవార్ధి
ధీరతా ధూత సుశమేరుశిఖరి

సర్వదేశ ప్రతిస్థా కేతుభూతుండు

సాధుజ నాతిసౌర జన్యసీమ

యహిత జనక్షయోర్ద్యతకాలకూటంబు

భక్తజ నావన శ వజ్రకవచ

తే. మగు మురారాతి దూరంబు శ నందునుండి

శత్రు వనునట్టి యెండుకా శ స్థముల నిట్టె

ముట్టకయె తున్నతున్నగా శ గొట్ట గలుగు

నట్టివాఁ; డాతని నెదుర్చు శ నట్టి డెవఁడు ?

100

గీ. మున్ను రామావతారాన శ ములికి నొకట

సప్తతాళ ద్రువుల నొక్క శ సారి గూర్చె

గృష్ణరూపాన నేడు దుర్హృత్ తనహసని

ములనె యొకపాటి దైన తూ శ పునను గూల్చు

101

ఉ. కూరుఁడు వైరిఁ జక్కఁడఁచు శ చొప్పులఁ గూరుఁడు వార్ధికన్యకా

చారు కరాంబుజ గ్రహణ శ చాతుర్ధీరుఁడు యాద వాన్వయో

దారుఁడు శౌరి వైరి జన శ తాఘనమస్తక కోటి నాకు గా

సారముచేత బోరున రశసాస్థలిఁ గూలఁగ వేసె హేలఁగాన్. 102

చ. అరయ మనోహరాఖ్య కగు శ నట్టిది యెల్లమనోవిలగ్నమై

పరఁగును గాని యాదవన్యరచాలుని శాతశరమ్ము లాజిలో

గరువము నొందు శాత్రవ నికాయముపట్ల మనోహరంబులై

వఱలుటె కాక వక్షముల శ వ్రస్సి చనున్ బగ వ్రస్సుటంబుగా 103

చ. శరములఁ జెక్కియున్న ముర శ సంహరు నామలిపిన్ బవిత్రితల్

దఱుగునొ యంచుఁ దద్విశిఖ శ తండము తెల్ల విరోధి కంఠముల్

దరుగుచుఁ కేవ లాసుతతిఁ శ దాము హరించియు నెత్తు రింతయున్

బొరయక నిల్చి యవ్వలికిఁ శ బోవు రయంబున నామహాజిలో. 104

ఉ. జీవఁ సంబుతోడ రణశసీమకుఁ బోయెడు యోధసార్థులన్

జీవఁసంబు బోచికొని శ చెచ్చెర నచ్చటఁ బర్వితమౌ

గౌరవ కఠోరమైన యదు శ రాద్విశిఖ పృతతుల్ రణాటవిన్

బ్రవలు గొటునట్టి గడిశ దొంగలుగా యవి యెంచి చూచినన్ 105

క. కేతువులున్ శరములును బ్ర

భూతములై వెలయ ఘోర శ్రముగఁబోరు తఱిన్

భృతి గల పగఱ రుధిరా

పాతంబులఁదడిపె జినుఁడు శ్ర ప్రథనాంగణముల్

106

ఉ. కూన్యము నిష్క్రియంబును విశ్రుద్ధమునౌ గగనంబు నంధు రా

జన్య శిరో విరాజి పద శ్ర సారసుఁ డౌ హరి యేయు పత్తులున్

కూన్యము నిష్క్రియంబును విశ్రుద్ధమునౌ పరనైన్యమందుసా

మాన్యగతిన్ బతత్తులును శ్ర మాంసముఖంబులతోడఁ బర్వెడున్ 107

సీ. యజ్ఞదానాది క్రియాపుణ్యచరితుల

కొగి నత్ఫలం బిడు శ్ర నొక్కకరము

సాధుసంతాన హింశసాదుష్టకర్ముల

కురు దుఃఖఫల మిడు శ్ర నొక్కకరము

నిలఘు భక్తా గ్రేసరరులకుఁ బవిత్రతల్

మక్కువతో నిచ్చు శ్ర నొక్కకరము

వేద నిషిద్ధ క్రియా దోష నిరతుల

సుక్రించు నరకాన శ్ర నొక్కకరము

గీ. నేకగతి దాతకు నదాత శ్ర కిచ్చుకరము

నిఖిలము గ్రసించు ఖలుల ఖంఠించివైచు

నచ్యుతుం డట్టి బహువిధ శ్ర మగుకరముల

దురమున వధించురిశ్చల నంశపఱనుమొంచు.

108

గీ. హృదయ విక్షతులన్ జని శ్ర యించి, కుంభి

కుంభముల నురోజముల నొ శ్ర కొట్టను దడిపి;

పాఱునటు చేనె శౌరి సశవత్తులయుఁద

దీయపత్నత యశ్రనశ్రీ శతంబు.

109

గీ. భవ్యమతి, సదా మదబల శ్ర ప్రియగతి, స

ముద్దృత రసుండు నురు వికృతమౌజనుండు

నై న యాహరి రెండవ శ్ర హరిని బోలి

శ్రీయుతుం డౌచుఁ గడుఁ బ్రకాశించె నపుడు.

110

క. హరి నొక్కరునే కనియి

చ్చురుగా మువ్వరుగ నల్వరుగ నెన్నుచు నం

గరమున భయవిభ్రాంతిన్

బరబలములు గాంచె నంతఁగ బంచత్వంబున్.

111

క. నిరతాలంకృతుఁ డిటు దె

వ రచిత జయగాథ చెలఁగు శ బవరములందున్

బరతేజం బుడివోవఁగఁ

జరించెఁ దనతేజ మొప్పు శ జలధితటమునన్.

112

చ. అరివధ రూప మైన పతి శ యావతి నిర్వహణం బోసేర్చి త

చ్చరము లతోముఖంబు లయ్యిచయ్యనఁ బుద్విని జొచ్చి నట్లయౌఁ

బరజన మధ్యమందుఁ దమ శ భర్తయ చిమ్మ నతోముఖమ్ముగా

కరయ మతోక్కవృత్తి యెటు శ లబ్బు విశుద్ధిగలట్టి వారికేన్. 113

సీ. దురితంబు లెల్లను శ దుమనూడు మరమీను

తత శుభమ్ములకు ముఠ్యాలపేట

యలఘు పవిత్రత శ లలరఁగట్టిన మూట

మోహనాంగుల పాలి శ ముద్దుమూట

నిర్భయశ్రీకి మాశ్రయితవువజ్రిపుఁగోట

యురువగు శ్రీవత్స శ మొప్పుపేట

పరమ్మగంబులకుఁ బేర్పడ్డ తోరపువేట

నిండుసౌభాగ్యంబు శ నిల్పుతోట

తే. యైన హరి రక్షరాగ నశ్తాప్తిఁ ధవర

ఘోరమగు సింహనాదంబుశ బోరుకొనఁగ

నాకనం బెల్ల బాణమ శయమంబుగానఁ

గోపుఁదూపుల వేయుచు శ వేపుచూపు.

114

ఇది శ్రీ బుద్ధవరపు మహాదేవామాత్య ప్రణీతంబైన శ్రీమదాంధ్ర

మాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున నుభయ సేనలయుద్ధ

వర్ణనము, చిత్రయుద్ధవర్ణనము, శ్రీయాదవ సేనలు శిశుపా

లుని సేనలతోఁ దలపడిపోరుట, గజయుద్ధవర్ణనము,

శ్రీకృష్ణుఁడు యుద్ధమున శత్రుసేనలఁ దును

మాడుటయను నేకోనవింశాశ్వాసము సమాప్తము

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ మదాంధ్రమాఘము

[శిశుపాలవధమహాకావ్యము.]

వింశాశ్వాసము.

—* శ్రీకృష్ణుని శిశుపాలుడు యుద్ధమునకుఁ బిలుచుట *—

క. సుడివడకఁ గన్నోమలు ము

గడి నుదుటన్ గదుర నిలుపఁగరాని రుషన్

బడి, మెడ నిగుడించుచుఁ గడు

వడిఁ జైద్యుం డనికిఁ బలిచెన్ వారిజనాభున్.

1

క. నునువాడి గుడుసువాల్వా

యినిఁ బిల్చుచు మిత్తిబుజమున్ లెక్కి నటంపం

గ నియతి సారధియై చ

య్యన రథముం టోలఁ జైద్యుఁ డచ్యుతుఁ గడినెన్.

2

ఉ. చక్రపుఁగమ్మి క్రిందఁబడిన్ చచ్చినవారల యేని నెత్తు భూ

చక్రముఁ గ్రమ్మి కుంకుమరన్ సంబటు లెఱ్ఱనిపూతపూయ ని

ర్వక్రపరాక్రమంబును గరరాశగమాగ మనక్రియంబునౌ

చక్రిరథంబు చైద్యమహిజాని రథంబు నెదిర్చెఁ గ్రచ్చఱన్.

3

ఉ. వీనిని జంపకుండ ముడిన్ వేయ శిరోజము లంచు గట్టి యొ

ట్టానిన కాలు మూర్తి యిదెన్ యొక్కొ యనం దగి చైద్యుతరితో

జానుగ నాయతం బయి యెసంగెడి కేతు చల త్పటాంతమై

మానిత కింకిణీరవ సమగ్రమునౌ హరితేరు దార్కొనెన్.

4

గీ. నీటిమబ్బుల యులుములన్ నీటు గాంచి

దెసల మసలెడి కృష్ణునిన్ తేరిరథము

నెమ్మిలేమలు కుత్తుకల్ న్ నిగుడ నెత్తి

పెద్దగాఁ గేక లొనరింప న్ విస్తరిల్లె.

5

గీ. కృతకంచ కుంకుమా శ్ర రోపితంబు

ముద్ర గనుపట్టు వెడఁదయౌ శ మురజిదురము

నరసినంతన చైద్యుఁడు శ చిరపరిచిత

యైనను గుఱిథామహాదేవి శ కగమయ్యె

6

—* శ్రీకృష్ణునిపై శిశుపాలుఁడు క్రుద్ధుఁడై బాణములు ప్రయోగించుట *—

కా. కోపోద్దీపిత మానసుం డగుచు బ శ్మశ్మరాశని ధ్వాన సం

ఘోషమృమ్మును గాంచు క్రూరతర శక్తిబాటోపముల్ పుట్టిన

స్లేపారన్ బ్రళి శ యాని లేరిత మహాశగ్నిద్యచ్చిఖా సన్నిభం

బై పెంపొందిన నారిమీటు విలు మోశ్రయంజేసెఁ జైద్యుండహః 7

క. తొడగుటయు నారిలాగుట

విడచుటయును నెఱుఁగరాని శ విధమున నొక టా

యెడసన్ని గలుగఁ జేదివి

భుఁడు హరిఁ దత్సేనఁ గప్పె శ ములుకుల గములన్.

8

క. బుజుతా ఫలసంసిద్ధుల

భజించి గురుపక్ష మొందు శ బాణాళికి సం

భజనీయము పొందగు వి

శ్వజనీన గుణాంక మైన శ చాపముతోడన్.

9

చ. పరఁగ నృపాలుఁ డైన శిశుశపాలుఁడు దారుణకర్మ నిష్క్రృతిన్

గరమును సంఘటింపఁగ నొకకొనొక యాజ్ఞ నొసంగ దాని స

త్వరగతిఁ దీర్ప నొండు బలశవంతముగా వితతార్తి కర్షణం

బరుదుగ నల్ప జీవ మసిరయాడ శరాసన మార్చె బిట్టుగన్. 10

క. ఎడతెగక పరఁగి శుద్ధిం

బడసి పటుత్వంబు గాంచు శ పక్షము గొని నే

ర్పడరెడు వాదిమొగమ్మున

వెడలు పలుకులట్లు ధనువు శ వెడలును శరముల్.

11

గీ. మహిషశృంగ విసీలమౌ శ మహిపుబాహు

దండమే ముక్కురీతి మశ్శయమునఁ దనర

పిల్లు కుపితాంతకుఁడు ముడిశపెట్టు కన్ను

భోమలఁ గూడిన దారుణ శ ముఖముఁబోలె.

12

గీ. మించు మించెడు బంగారు శ్రమిసిమిఁ జెలంగు
ములుకులు గల నల్లని యలుంగులు నభమున
వేగముగఁ బర్విసుంతైన శ్రవిడువ కెల్ల
యెడల మబ్బులగుంపు కైవడిని గప్పె.

13

గీ. పసిడిములుకులు సర్వత్ర శ్రపర్వి మబ్బు
మర్మములఁ గాఁడఁ దాఁక దిశ్శృండలంబు
వేదనకుఁ బాలుపడి పెద్ద శ్రోదనంబు
సలిపి విడిచెడి కన్నీటి శ్రసాటి యగును.

14

చ. పనుధఁ జెలంగు సొంపులు, దిశ్శృంగులున్ గగనంబునందు నీం
పెనఁగెడు చిత్రముల్ భువి వశించెడువారును గాంచ కుండ. నా
కనమునకున్ వసుంధరకుఁ శ్రగల్గినయంతరమందు సాంద్రమై
దెస లఖిలంబుఁ గ్రమ్మి ఖర శ్రదీధితికాంతులఁ గప్పె బాణముల్ 15

ఉ. గ్రక్కునఁ బ్రొద్దుబాయ గల శ్రగాటపువెట్ట నడంచి మించి నల్
దిక్కులయందుఁ బర్వ బహు శ్రతీవ్రశరంబులఁ జైద్యుఁ డేసి, యే
చక్కిని జూడరాని యొక శ్రచక్కిని మేలుబవంతిఁ గూర్చె నా
రక్కసి గొంగయైన యదుశ్రరాజసుధాంకుని నైన్యపాళికిన్. 16

ఉ. చేదినృపాలకుం డపుడు శ్రచెచ్చెరఁ బైఁబడ వచ్చుచున్న యా
యాదవరాజసేనల విశ్రహంగతలిన్ బలెఁ జుట్టుముట్టి చే
ష్టోదయ హీన మౌచుఁ బడిశ్రయుండునటుల్ సృజియించె నాసమి
న్మేదిని బాణపంజరము శ్రమెచ్చి కనుంగొనఁగా వియచ్చరుల్. 17

—* కృష్ణుడు శరపృష్టిఁ గురియించి శత్రుసేనలను జెల్లచెడ రొనర్చుట *—

ఉ. తూపుల జల్లువానలను శ్రదోరముగాఁ గురియించి వైరు లా,
బోపము చూపఁ దా నొకరుఁడున్ హరి మాన్పెను వాని నన్నిటిన్
ధీపటు వోచు వాది హవశణించు ప్రమాణము నన్యమౌ ప్రమా
ణోపచయంబుచే నడచి శ్రయోర్చిన తత్ప్రతివాది వైఖరిన్. 18

క. మోకాలు వంచి చెవికిన్

దాఁకఁగ నలియను లాఁగి శ్రదడయక విడువన్
శ్రీకాంతు ధనువు మ్రోసెను
బ్రాకట జలదాంత మత్త శ్రబకరవ సఖమై.

19

ఆ. ఎడఁదక్కవెడఁదఁ జేసి శ్ర మెడను నట్టువపుల్గు
వలెను నిగుడఁ జేసి శ్ర వనజనాభుఁ

డంసముల గుదించి శ్ర యల్లియన్ బిడికట్టుఁ
బిడికిలించి బొమ్మ శ్ర వడుపు గాంచె.

20

గీ. టంకృతులు గర్జ లల్లె బెళడంగు మెఱపు
సింగిణీయ మబ్బు తూపు లెచ్చిరులు వాన
గాఁగ శ్రీకృష్ణుఁ డనెడు వశ్రాగమంబు
వింతవర్షంబు కురిసి విశ్వాద్విషుల ముంచె.

21

గీ. ఎత్తరువుకొమ్ము లన మూపు శ్ర లెనసి పొడవు
లందములు చెంది దెసకొన శ్ర నలమి యొక్క
పైన హరి బాహదండంబు శ్ర నతని నైని
కులు గనుంగొని తలఁచిరి శ్ర గుబ్బలిగను.

22

గీ. పట్టి పగవారు పఱపిన శ్ర వాడియలుఁగు
గముల నవ్యర్థ ముఖములు శ్ర గలుగువేఁగు
వాండ్రచేఁ బరమంత్రిసంశపదల నెల్ల
చెఱచునట్టుల శ్ర ములఁ శ్ర జెఱచు నతఁడు.

23

చ. మెఱయు సువర్ణరేఖలను శ్ర మీఱు మురారిశరాళి యన్న ట
క్కరి యగునాభు కట్టెదుట శ్ర ఖండితయై యరిముక్త సాయకో
త్కర వరణీయ కామిని యశ్రఖండపరాభవ మొంది సత్ప లో
త్కరములు మొక్కవో భువిని శ్ర గాటపుగాసిని వ్రాలె నయ్యెడన్ 24

చ. మఱి యొకపట్టునందు యదుశ్రమాన్యశరావళి దాకి నంతనే
యరిజన ముక్త బాణచయ శ్ర మానినసీమను సంగత క్షతిన్
మరలుచు నెంతదవ్వున కశ్రమందగతిన్ జన శక్తిగల్గు ని
బ్బరముగ నంతదవ్వు చని శ్రవావిరి గూలెను భీతిచే బలెన్. 25

గీ. అలుఁగు లన్యోన్యమును దాక శ్ర నగ్గి పుట్టి
కొనలు నొండొంటి దాక మిశ్రణురులు పొదలి
మొగులుగమి నాకునందాక శ్ర మొలచునల్క
లెనయ నొకకొంతతఱి జ్వలితయించి మించె.

26

ఉ. ఇందుకులప్రభుండు హరి శ్రీ యేయుశరవ్రజ మాయరాతి గో
బృందతటిత్వదాభః గడు శ్రీ వేగ శరత్సమయంబునంబలెన్,
డిందఁగఁ జేయఁ బొల్చెను గగడిందిగ నందము నొంది యాదవా
నందభు వాహినుల్ వికచ శ్రీ నవ్యసరోజయుతాశలున్ బలెన్. 27

ఉ. ఏనుతశౌర్య చాపమున శ్రీ నెక్కిన బాణము పర్వవెట్టునే
కాని తొడంగి లాఁగుటయు శ్రీ గాంచఁగరాక నిసమొందనో
యానశినాజు నయ్యెడ శ్రీరావళి గుప్పిన నొక్కవేపెలుడి
గూనిన నాని గప్పెనను శ్రీ బొప్పదు, నింగి చెలంగి గప్పుచో. 28

చ. సరసిజలోచనుండు రభశసంబున నేయునిశాతతోమరో
త్కరము సపక్షమయ్యు బలుఁగానికి నౌ శిశుపాలునేనకున్,
బరఁగ విపక్షచేత విభ్రవమ్మును గాంచినయట్టివాఁడు తా
నరిది సపక్షతల్ గనిన శ్రీ యంతనె లగుల కౌనె యేరికిన్. 29

ఉ. వేగిరపాటునన్ రొదలు శ్రీ విస్తృతి గాంచిన. పెద్దతెక్కలన్
జాగగు చక్రపాణి శిత శ్రీ బాణవరంపర, హొన్నుబచ్చెనల్
సాగఁగ పైనతేయు బలు శ్రీ సాటువ లొప్పఁగ సర్పరాజముల్
భీ గొని పర్వ భోగవతిఁ శ్రీ బేర్మిని జొచ్చె నవార్యభూరతన్. 30

క. శిశుపాలభూపవర్యుని
నిశితాగ్రశరంబు లరుల శ్రీ నెఱి మర్మములన్
శ్రీశసింపఁ గలిగియును నవి
వశివంద్యు నలంప నతనిఁ శ్రీ చాపములువలెన్. 31

—*శ్రీకృష్ణునిపై శిశుపాలుఁడు స్వావనాత్రముఁను బ్రయోగించుట*—

సీ. ఏదేవుమాయచే శ్రీ నీరేడు జగములు

సృష్టి స్థితులఁగని శ్రీ చెలఁగుచుండు

సర్వలోకావళి శ్రీ సమయువేశలఁ గాని

యేస్వామి కనుమోడ్చు శ్రీ లెఱుఁగ కుండు

యట్టి యభిర్వమా శ్రీ యాజాలముల కెల్లఁ

బుట్టిని ల్లయి పొల్చు శ్రీ పురుషునందు

నట్టిసంతతజాగ్ర శ్రీ దనిమేష చక్షుఃప్ర

భావసంపద నొప్పు శ్రీ భవ్యునందు

తే. నెంతసాహసవంతుడొ శ యింత చింత

లేక చైద్యుండు తనమాయ శ లీల చెంత

గెలుపు నొందగఁ గాంక్షించి శ వెలయు స్వాప

నాత్మ మరివోసి యేసె రశయంబు మీఱ.

32

ఉ. నీటి మునుంగఁగఁ దడిసి శ నీలిమ దేలు వరాహదేహపున్

నేటుల నొప్పు భాస్కరుని శ నెట్టన నర్థవిహీనుఁ జేసి బ

ల్కాటుకకొండపై యిరులు శ కంజదళాక్షునిసేన కాంధ్యముల్

గాటముగాఁగఁ గూర్చి త్రిజగమ్ములఁగ్రమ్మెను ముమ్మరమ్ముగన్ 33

—*స్వాపనాత్మముచే శ్రీకృష్ణుని సేనలు నిద్రించుట*—

ఉ. కన్నులు చీకటుల్ బలిసి శ కప్పక మేల్కొనియున్న వేళనే

సన్నుత చాపసంగతి నెఱసంగుచుఁ గష్టముఁ బాపికొండ్రు శౌ

ర్యోర్నతిమై యదూద్యహుని శ యోధవరుల్ మును నట్టివింటనే

పన్నుగ నంధకారములు శ పైకొనువేళల వీడకుం దొగిన్. 34

ఉ. యాదవసింహు పక్షపు ధరరాధిపు లెంతటిచూరు లై న వి

ల్లెదరు చీకటుల్ గనుల శ నెంతయుఁ గ్రమ్మి యలంచు సేళలన్

పై దరికొన్న కష్టములఁ శ బాయఁగఁజేతురు విల్లు చేతిలో

మోద మెలర్ప నుంచుకొని శ బో మును జాగ్రదవస్థనుండియున్. 35

శ. ఆయత్తం బొకదేహ విస్మృతి రయం శ బారంగఁ గావింపఁగా

నేయత్నంబులు చేయకుండియు నిజాశహీనోల్లసద్ధారణ

శ్రీ యొప్పారెడు సక్తి గోల్పడిన బల్వేఱపట్టులం దుండి కా

పేయంబొ మతినుండి శాస్త్రముబలెన్ శ వే జాతె నారాచముల్. 36

శ. మున్నీటం బవళించువాఁడు స్వబలాం శ భోరాశి మధ్యస్థలన్

గన్నుల్ మూయక సర్వలోకచయ రశ జడిక్ష పెంపొందఁగిం

చిన్నుత్సార్కమరీచిజాలము కడున్ శ జెల్వొందివెల్గొందఁగన్

వెన్నుం దొక్కఁడు మాత్రమేకనఁబడెన్ శనిర్విద్రుఁడైయయ్యెడన్. 37

—*శ్రీకృష్ణుని దివ్యతేజస్సుచే స్వాపనాస్త్రము వమ్మగుట*—

చ. కలువల రాయనిన్ గలువ శ కన్నెలదాయని గన్నుబోయిగా

వెలయఁగఁ జేసికొన్న యదు శ వీరుని కన్నుల కెంపు తొమ్ముపైఁ

జలఁగెడి కౌస్తుభంబుపయఁ శజెచ్చెరఁ దాకి కఠోరసూర్యదీ
ప్తులు ముకురంబుపైఁ బడినశ్చ పోల్కిబయల్పడె దుర్నిరీక్ష్యమై. 38

క. వసుదేవసుతుని యురమునఁ
బసగొను రతనంపుడాలు శబలసి నలుదెనల్
పొసఁగించు నరయు వారికిఁ
బ్రసన్నతం;గురులదయలు శ ప్రణతులకుఁ బఠెన్. 39

ఉ. అంతటఁ గ్రమ్మి నశివీ
కాంతునిపాదములు నైజ శ కాంతుల నెనయన్
సంతమన ముడిగిపో మా
ర్చాంతము గని బ్రీతికె జీవరాళులు తెల్పిన్. 40

క. ఇరు లటు విరియుటయును గ్ర
మ్మటి యరులను యదుభటాశి శ మఱిమఱి గ్రాచెన్
నెఱిమబ్బు విడిసె యెండలు
సురసుర నెరియింపవాకౌ వ శ సుంధర నెల్లన్. 41

— *శిఖపాదంబు నానందములను బ్రయోగించుట* —

గీ. అవని మిథ్యాభియోగమ్ము శ న్యాయమునకు
నోడునటు లిర్లు కౌస్తుభో శ బ్యోతమునకు
నోడుటయుఁజైద్యుఁ డురుశరీర రోగ్రీ ఘణి వి
తాన మపుడ పుట్టించు మంత్రము జపించె. 42

గీ. జల్లెడలఁ బోలఁ పడగలు
పెల్లుగ వినమును గలాపి శవిధముగఁ గోఱల్
జల్ల నిరునాలుకలు నెల
వుల్లోలము లగుచుఁ దోవఁ శ బొడమె నురగముల్. 43

చ. నిగనిగలాడు పెండ్లుకల శ నీలిమలన్ ధరియించి మాయ ప
న్ని గెలువఁగోరి తత్క్షణము శ నిగిని వ్రేలుచు జాలఁ గప్పెఁబ
న్నగ నికురుంబముల్దొఱత శనవ్యసు ధాత్తి జనించి మించి ము
జ్జగముల వన్నెకెక్కు నల శనైంధవరాజము తోకకైవడిన్. 44

- గీ. ముఖమున విశాలములు నాను శ్రవూర్వి సన్న
మయిన ఘణులు_ ముఖమునం శ్ర దధిక మాను
పూర్వః గృశ మౌచుఁ గృథితాంక శ్ర ముగఁ దనర్చు
నాటకప్రపంచ ముపమా శ్రనముగఁ గొనియె. 45
- చ. వినములఁ దూలి గాలిఁ బ్రథ శ్ర వించి పొగల్ రయిగప్ప మేనిబల్
పసలు వెనన్ దొంగి యల శ్ర భానుఁడు రాహువు దన్ను మ్రింగు క
ష్టసమయమందుఁ బొందు కపిశకద్యుతి దోఁచెను రాగి పల్లెరం
బు సవతు గాంచఁ బాఁపతుటు శ్రముల్ వెనఁగ్రమ్మె దిశావకాశముల్. 46
- గీ. నెమలికుచ్చుల జెండాల శ్ర నీటు గంచి
యొక్కతుగ్గిటి బెగ్గిలి ముడింగి శ్ర యరగచయము
తత్క్షణంబున యమపాశ శ్ర తతులఁబోలే
గట్టివెచ్చెను బగతుర శ్ర గాటముగను. 47
- క. తెల్లని కేతుపటంబులు
నల్లని పాముల యొడళ్ల శ్ర నడుమను గుబుసం
బుల్లసిలునట్లు, సంద్రపు
పెల్లి తరఁగలందు నురువు శ్ర విధమునఁ దోఁచెన్. 48
- ఆ. వె. జనుల తలలఁ జుట్టుకొనియు తొమ్ముల వేల్చి
చుండు నురగభోగ శ్ర తండ మొప్పెఁ
బరువమెనసి నిండ శ్ర విరిసిన నునునల్ల
కలువపూల నూలికల హసించి. 49
- ఆ. వె. కాలు మొదలు శిరసు శ్ర కడఁగా ఘణుల్ చుట్ట
జనుఁడు ఘణమణిచ్చ శ్ర విని జెలంగె
బూచినట్టి తీగ శ్ర మూలమ్మ మొద లగ్ర
మునకుఁ బ్రాక మెఱయు శ్ర భూజమట్లు. 50
- ఉ. హావిత కజ్జలాచల సకమాహిత నీలరుచిన్ జెలంగుటన్
జీనులు జాఱకుండఁగ రశచించిన యట్లు వరత్రరజ్జు నం
దానమువోలే నొప్పెఁ బెనునాగము లశ్వబలంపు విభ్రమా
న్యూనములైన వాలములశ్రున్ మఱి ప్రక్కఱనున్ జరించుచో. 51

ఉ. ఉక్కువలెన్ విసీలతలనొంది కడున్ బొడవైన దార్ధ్యన
మ్య క్కలితాంగముల్ గల మనహాహి చయంబు రయంబు మీఱగా
న్యక్కుత దిక్కురీంద్ర చలనంబుగ మత్తుకరీంద్ర సంఘ మే
చక్కిఁ జరింపకుండ బలు న సంకెలలై తగిలెన్ బదంబులన్. 52

—*శ్రీకృష్ణుని భూ సంజ్ఞ చే ధ్వజస్థ గతుత్మంతునుండి గరుడపరమాహము పుట్టుట*—

ఉ. చేదినృపుం దొనర్చు చెడు న్నచెయ్యులచే నగు సిగ్గు జూచితో
లేదొ యటంచుఁ బల్కి నటు న్న లేనగవున్ నగి యొక్కకన్నామన్
మీదికి నెత్తి పెక్కియమునమీది ఖగేంద్రుని పెన్నుఁ డారయన్
వే దెస లెల్లఁ గప్పె నొక న్న వేయి విహంగమరాజ రూపముల్. 53

ఉ. మండెడి యగ్నినుండి లననమానవిభా యత విస్ఫులింగవున్
దండముఁబోలి గాఢపరి న్నతప్త సువర్ణ సవర్ణ పర్వ భా
రాండజ యూధముల్ ఖగకుశలాదిపు కాయమునందునుండి యు
ద్దండరవంబుతో పెడల న్న దండుజనంబులు చూచి రొయ్యనన్. 54

క. పెనుతెక్కల గాడ్పుల దూ
లిన మబ్బులు చేపలున్ ఖనీలల జలధియున్
వినతాసు తాయుతంబులు
ఘన మేరు కులాచలములునగా నొప్పెసఁగెన్. 55

చ. గరుడుల పెద్దతెక్కలను న్న గల్గెడు పచ్చఁదనాల మేలిడార్
సిరితకుకుం జగసౌగ న్నశేష దిశాంతములందుఁ బర్వి భా
స్కర పృథుబింబమందు నెనఁగన్ మీఱుమి జ్జ్వలయంగ మీఱుత
త్కిరణతతిన్ వికర్తనుఁడు న్న దీపిలు నద్దముఁబోలి తేజుమై. 56

చ. అల విహగాధినాథ విపు న్న లామల కొంచన భామపుంజ సం
ఫలితము లైన నాగములు న్న మందర పర్వత మంబురాశినిన్
గలఁచెడిపట్ల వాసుకి ముఖంబుల వెల్వడు పైత్యసారమై
చెలఁగెడు రత్నసంచయపుఁ న్న జెల్వలఁ బూనె, ననూనపద్ధతిన్. 57

—*గరుడ పరమాహము భుజగ సందోహమును బాఱఁద్రోలుట*—

చ. చెలియలికట్ట దాటు ఘననసింధువునన్ గల హోరు మీఱుచున్
బలితపువ్వుతోడ నురు న్న పాదపముల్ పెకిలించి వైచుచున్

విలయ సమీరణంబులనుశ్రవే స్మరియింపఁగఁజేసి వైనతే
 య లసదనూన పక్షజని శ్ర తానిలముల్ బ్రభవించె నెల్లెడన్. 58
 శా. ఖీతుల్ మేరలు మీఱఁగా నొడలు గంఠ పింపన్ బరాయత్తమై
 పాతాళంబును జేరఁగల్గె నెటులో శ్ర ప్రాగ్జన్మదేశంబు మా
 కీతా వంచు నగేంద్రబృందములు ప శక్తీశస్ఫురత్పక్ష సం
 జాతాఖండ సమీర జోద్ధృత మహా శక్తై లోరు మార్గంబులన్. 59

—*శిశుపాలుఁ డాగ్నేయాత్మమును బ్రయోగించుట*—

చ. ఎన్నఁటికిన్ నశింప దని శ్ర యెంచిన పాపము వుణ్యకార్యసం
 పన్నతచే నశించు నటు, పాములఁ శ్ర బక్షలు దోర్లఁ జేదిరా
 జెన్నఁగరాని రోసమున శ్ర నింగలమున్ వలె మండి పావకా
 భ్యున్నత మైన యత్తమును శ్ర వొక్కక్షణంబు జపించె భక్తిమై. 60
 ఉ. పైశము చూడ నయ్యె జనశ్రవారము భీతిల ఘోరనిస్వనా
 భీత రాట్టహాసములఁ శ్ర బెంపు వహించుచు మిన్నుముట్టు పెన్
 జ్వాలలు బాహులై తనర శ్ర సంగరరంగమునందుఁ బెద్ద బే
 తాళుడో నాఁగ రూపమును శ్ర దాల్చినయట్టు ధనంజయుం దొగిన్ 61
 ఉ. చెంగున నింగిపై దుముకఁ శ్ర జేవగు రోహిత నైంధవంబుతో
 డం గగనంబుదాఁకఁ బ్రక శ్ర టంబుగ నెత్తిన ధూమకేతనా
 భంగురభీలతోడ రయ శ్ర భాసుర వాయునియంతతోడ బల్
 బంగరుతేరు సౌరు లొగి శ్ర భాసిలఁగా శిఖి వర్షె నెల్లెడల్. 62

తే గీ. పొగలు గప్పిన మబ్బులు శ్ర చిగురుటాకు

లాకసము కోటరంబుగా శ్ర నఖిల దిశలు

శాఖలుగఁ గ్రాలు విశ్వవృ శ్ర క్షంబు నెల్ల

నేర్పఁగాఁగల్గె నటఁ గల్గు శ్ర నింగలంబు.

63

గీ. వెట్టలకుఁ గ్రోగి నీరముల్ శ్ర వట్టిపోయి

మంట లలమిన నెఱుపు రం శ్ర గంటి క్షణము

సారముడివోయి, బొగ్గయి జలదపటలి
నల్లనయి తొంటిరంగు గగనంగ నయ్యె.

64

క, బంగరుకమ్ముల వలువల

చుంగులపై మంట లెగసి యరచురమని చూడంగాఁ గాలుచు జెండా

లింగమ్ములఁ ద్రుటిని బాసె నీరవగు పొడవుల్.

65

—*శ్రీకృష్ణుడు పేషాత్రమును బ్రయోగించి యాగ్నేయాత్రమును జల్లార్చుట*

క. అనలంబు కొంత నేపున

కును నిటు పచ్చందనమ్ము నీ గూర్పఁగ నింగిన్
గని తన్నివారకంబగు

ఘనకర మత్తంబుఁ దమ్మికంటి తలంచెన్.

66

సి. ముక్తాకములు రూపకమున్ దాల్చి టబ్బె నే

ఘనుని మాయాశక్తి కలనవలన

సంద్రముల్ నాల్గు విశాలమై యిరవొంది

గ్రామి నేగంభీరు నగర్భగుహను

వినువాక మొదలుగా నీ నెనయు నే నైవ్వాని

తనుసంధుల నణంగి నీ మణిఁగియుండు

యలరి “రసోపై న” నీ యంచ రసాత్ముఁగా

శ్రుతి లేమహాత్ము సం నస్తుతు లొనర్చు

తే, నట్టివసుదేవుపట్టి కే నీ శాశి వెడలి

కడలు గప్పుచు, గర్జించి నీ కమలమిత్తు

కరనికరముల నోడించి నీ గగన మెల్ల

నలుపులం గూర్చి పేర్చె ఘన నంబు లోలి.

67

సీ. కూనయ తానంత్య విశస్ఫుట సింధుజకు లీల

పుట్టిని ల్లని పేరు నీ మోసె నెద్ది

బంగారురంగులఁ నీ బరిధిల్లచు నెల్ల

యెడ పచ్చదన మూని నీ యెనఁగు నెద్ది

మెఱుగు మెఱపు గముల్ శ మిఱుమిట్లు గొల్పుచు
 నట్టహాసస్ఫూర్తి శ నలరు నెద్ది
 పటపటధ్వనులు మి శక్కుట మౌచు వీనుల
 కచ్చెరువుంగూర్చి శ హెచ్చె నెద్ది

తే. యట్టినింగిని బొడ్డు చాయల మఱుంగు
 పఱచి స్నాతగజౌపమ్య శ పటుత్తః దనరి
 గ్రక్కునను దిక్కులను బర్వి శ గబ్బి మబ్బు
 లగ్గివేలుపుజెండాల శ కయ్యె సాటి.

68

గీ. కలుగువాఁకల నిండి పె శ న్గల్గ పైకిఁ
 బొరలునట్టుల వర్షించి శ భూరిజలము
 మొగిలు మొత్తంబు లయ్యెడ శ మొనసి తన్న
 హాసలం బారెప్పె విలయజలబ్ధిఁబోలి.

69

ఉ. స్వాదు హితప్రియుక్త సరశసంపుఁబ్రసంగముచేత భామిని
 మేదుర దీప్తిమ త్ప్రిణయ శ మేళన కోప హుతాశన ప్రభా
 వాదులఁ బోలె నొక్కపరి శ బగ్గన మండి ప్రశాంతమయ్యె నం
 భోదపుఁదియ్యనైనజల శ పూరమునన్ హుతభు క్ప్రిభావముల్. 70

మ. ఘనసంతానము లిట్లు నిష్ఠురగతిన్ శ గాటంబుగా నెల్లెడన్
 బెనుపొందన్ శరవర్షముల్ గురిసి ని శ ర్వీర్యత్వమున్ బల్మిమై
 గనఁగాఁజేసిన నగ్గి యోడి చపలాశకారంబులన్ బూని యా
 ఘనసంతానము నాశ్రయించె నని బశ్కలన్ వచ్చు వేళంగులన్. 71

గీ. కన్నతల్లికి దాస్యంపుఁ శ గష్టములను
 బాప సమకట్టి యమృతమ్ముఁ శ బక్షిరాజు
 గొనెడుతఱి వజ్రి వజ్రానఁ శ దునిమిన గరు
 దంశ మట్టుల శమియించె శ నగ్నిశిఖలు.

72

ఉ. కారుమొగిల్లు దిక్కుల ముఖంబుల వేరెడు నగ్గి నార్చి యెం
 తే రయమార యాక్షణమ శయ్యెఁగెను వేటొకచోటి కట్టు లా

సార పరోపకార గుణ శకాలులు ల గొనరించి సుంత నె
వ్వారికి నడ్డులేని ఘనశ్రవర్తనమున్ భజియింతు రెప్పుడున్.

73

ఉ. క్రూరతరాగ్ని సంజనిత శ రూక్షశిఖావళిఁ గ్రాఁగి నీరదో
దార జలాభిషేకమునఁ శ దాపము వీడి నిరబ్ధిబోష శృం
గరమునన్ నభోఁంగణము శకాల్చి తటుక్కున నీట ముంచి నే
ర్పారఁగ మీఁది కెత్తిన భగరాసిలతన్ బురుణించె నత్తఱిన్.

74

ఉ. ముమ్మరమైన రోగమునఁ శ బుట్టు వికారములట్ల తీవ్రకో
పమ్మున మండుచుండుశిశు శ పాలుఁడు సూటిగ నేయుతూపుమొ
త్తమ్ము నుపాయశాలియగు శ ధైర్యవిరోధి మహాషధీప్రభా
వమ్మునఁజేసి పోడి యగు శ వైద్యుఁడువోలె నడంచె హేలగన్.

75

గీ. నిర్మలము లెంత యైనను శ మర్మభూత
మొనరుపఁగ లేవు హరి కంచు శ మనసునందు
నెంచి వాల్తాపు లెల్ల వ శ ర్జించి చైద్యుఁ
డలిగి కశ్యపవా క్షాయ శ కాళి గుప్పె.

76

—*శ్రీకృష్ణప్రయోక్తమగు సుదర్శనము శిఖపాదవి శిరమును ద్రుంచుట*—

చ. తనువు నశింపఁజేసి తల శ ధ్వంసమొనర్చుట మాని రాహు నే
ఘనశర మార్తిఁగూర్చి ప్రియశకాంతకుచద్యయి తుల్లిట్లన్ వృథా
మును పొనరిం నట్టిది యశమోహ సుదర్శన చక్ర ముగ్రమై
సునిశితకీల లొప్పు రిపు శ సుసిర మస్తము నేలఁ గూలిచెన్.

77

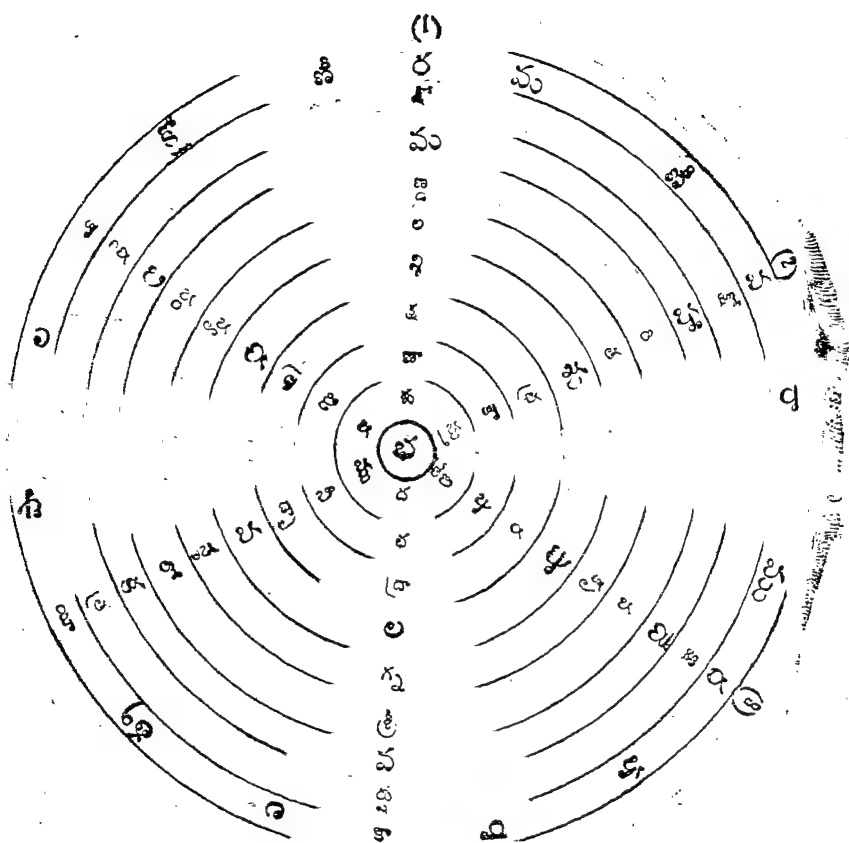
—*శిఖపాదవి కేశస్పృశ్రీకృష్ణనిలోఁ గలియుట*—

మ. హరి మేనత్తకుమారు భౌతిక శరీరభృతరమ్మందు ని
ర్భరతేజోఁగ మొకండు వెల్వడి వడింకబద్మాక్షమైఁ జొచ్చె భూ
వరులీక్షించుచు నబ్బురంపడ నభ శ స్వ ద్భా వితానమ్ము చి
మ్మ ఋషుల్ “జే” యన గొల్పిరుల్ గురియగఁన్ శ

మాత్రోయఁగన్ దుందుభుల్.

78

చక్రబంధచిత్రము:

—*చక్రబంధము*

కా: రక్షోమణ్డల శిక్షణా! శుభద! భక్తద్రాలగ్న! శ్రీవర్షకా!
 వక్షోహరిత శుభ్రకాస్తుభ! మునీశద్భావస్థ! లోకత్రయా
 రజా: దేవ: కృపారసాద్ధి: భవమిత్రా: ధన్య: సంవిద్ధకా
 కా: క్షోణీరమణీవరా: మురహరా: శకాలిత్రయీపాలకా:

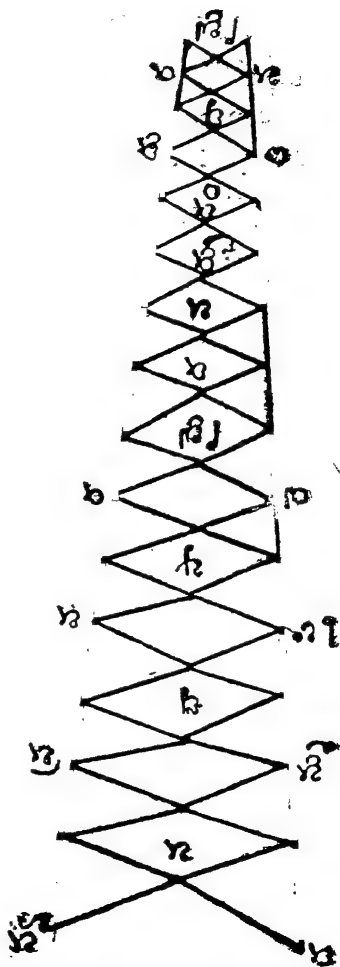
ఇది “కవితావిశారద” శ్రీబుద్ధవరపు మహాదేవామాత్య ప్రణీతం
 యైన శ్రీమదాంధ్రమాఘ (శిశుపాలవధ) మహాకావ్యంబున
 శ్రీకృష్ణునిశిశుపాలుఁడు యుద్ధంబునకుఁ బిలుచుట,

శ్రీకృష్ణునిపై శిశుపాలుఁడు కుగ్రద్ధుఁడై బాణములు పరియో
గించుట, శ్రీకృష్ణుఁడు శరవృష్టిఁ గురియించి శత్రు సేన
లను జెల్లాచెదరొనర్చుట, పరస్పరదివ్యాస్త్రప్రయోగ
ములు, శ్రీకృష్ణప్రయుక్తమగు సుదర్శనము శిశు
పాలుని శిరంబును ద్రుంచుట, శిశుపాలుని
తేజస్సు శ్రీకృష్ణునిలోఁ గలియుటయు ననెడు
వింశాశ్వాసంబు సర్వంబును సమాప్తము.

280పుట : గోమూర్తికాబంధచిత్రము:

ప్రమాణిష్ఠ తము
స్వనప్రభావసారమై, దనర్పు దంతుదారమై,
చనన్ముఖాపిసారమై, దనర్పుదంతిదానమై!

(ఈకావ్య ముద్రణానంతరమున మహాదేవకవి వ్రాత ప్రతిలో
నీపద్యములుదొరకుటచేఁ గ్రింద నీయఁబడినవి).

మా ఘ ప్ర శం స.

- క. మాఘుఁడు సురుచిరకవితా
మేఘుఁడు నిజదానతోయ శ్ర మేదురసరయౌ
మౌఘుఁడు సల్లవవార్దా
మోఘుఁడు శమితాంతరంగ శ్ర మోహఘుఁ డిలన్. 1
- ఉ. భారవి కర్థగౌరవము శ్ర వావిరి నొప్పును; దండి కన్ననో
సారమధూరులాలిత ప్రశసంగము సాజము; కాశిదాసు కిం
పా రుపమా రమా ఘటిత శ్ర మైన వచోరచనప్రభావ మీ
తీరులు మూఁడునుం గలిసి శ్ర తీరుగ నిల్చును మాఘు పట్టునన్. 2
- క. తొమ్మిది సర్గముల మా
ఘమ్మును బరియించు నట్టి శ్ర ఘనునకు నిక నూ
త్నమ్మగు శబ్దమ్మొకఁడును
నిమ్మహిఁ గనరా దటంచు శ్ర నెంతురు తజ్జుల్. 3
- సీ. ఒకచోట హావభాశవ కలాపములఁ జూపి
సొక్కి తా రసికులఁ శ్ర జొక్కఁ జేయు
లలితతరానూన శ్ర లావణ్యసంపద
లొకట గుప్పించి తశలూపఁ జేయుఁ
జారుగంభీరధీ శ్ర సారంబు లొకసీమ
నొలికించి యచ్చెరు శ్ర వొందఁ జేయు
లసమానవృత్త శీశలాభిరామత లొక
పరి ప్రకటించి కైశ్రవసము చేయుఁ
- తే. గష్టనిష్ఠురతర బంధ శ్ర గరిమ మొక్క
వడిఁ బ్రదర్శించి గరిడీల శ్ర వరవిచిత్ర

చిత్ర మైనట్టి పల్లటీల్ క చేసి మాఘ
కవిత గడసానిఁ బోలి య క్కజముఁ గూర్చు.

4

తే. ఎట్టి యమృతంబు మాఘుండు క పట్టి తెచ్చి
యుగ్గుపాలుగఁ బోసి పెం క పొప్పఁ గైతఁ
బెంచెనో గాని వయసునఁ క బెద్ద యయ్యుఁ
బదియు నాజేండ్ల జవ్వని క వలె రుచించు.

5

తే. పువ్వులను మాఘకుసుమంబుఁ క బోలు నెద్ది?
చదువులం దాత్మవిద్యకు క సాటి యెద్ది?
సురలయందు మహాదేవు క సరి యెవండు?
కవుల లోపల మాఘఁ బోల్ క కవి యెవండు?

6

క. తెలియని శాస్త్రము గల్గదు
తెలియని రుచి యొకటి లేదు క తెలియని రచనా
వలి యెవ్వలనను బుట్టదు
తెలివికిఁ బుట్టిండ్లు మాఘ క ధీరుని కైతల్.

7

మ. రససాంకర్యముచేత బల్లరసము లూకరంజేసి ధీవల్లరీ
కుసుమోదార సువాసనా ప్రకటనా క కుంతప్రభావంబు పెం
పెనలారన్ రచియించు మాఘకవి కీ క డెవ్వారలున్ గల్గరీ
వసుధన్ దక్కినలోకవాసులన నెకవ్వారైన నీక్షించిరే?

8

సీ. సర్వాంగ లాలిత్య క సంపూర్ణయై జిలి
జిలి పల్కులను జంటి క బిడ్డ మురువు
గంభీరభావ సంకలనాకరోరయై
కొమరుఁబ్రాయపు లేమ క గుబ్బ హరువు
పాదవిన్యాస సంకభావ్య చాతుర్యయై
హుందా నడక నేర్పు క నువిద పరువు
హృదయంగమార్థ సంకవిదితలక్ష్మీకయై
యక్కునఁ జేరు నిశ్శలలి యిరవు

తే. చాలఁ గై నేయ లోకవిశ్వాళక్తిర్తి
సన్నుతులఁ గాంచి ప్రవిమల శ సంస్కృతోక్తి
మహిమలను వెలయించి యీ శ మహిఁజరించు
మాఘకవిరాజ కావ్య రశమావధూటి.

9

తే. వీరబీభత్సరసము లిం శ పారునట్లు
చెలఁగి యద్భుతశృంగార శ ములను నచ్చ
టచ్చటం జిలికించి నేర్రచ్చుబడఁగ
సలిపి మాఘుండు లోకప్రశస్తృడయ్యె.

10

క. కృతు లొనరిచి కృతులం గొను
చతురుండు భోజుండు దాన శ శౌండుండు లక్ష
త్రితయము మాఘకవీశ ర
చితమగు నొక శ్లోకమునకుఁ శ జెల్లించె వెనన్.

11

తే. మేఘ మాఘంబుల వయస్సు శ మేము గడపి
నార మందున ధన్యులై శ నార మనుచు
నలరి శ్రీపెద్దిభట్టు వ్యాఖ్యానకర్త
తనివితీఱఁగ ననుకొనెఁ శ దనకుఁ దానె.

12

ఇది “కవితావిశారద” శ్రీబుద్ధవరపు మహాదేవామాత్య ప్రణీతం
బైన “మాఘప్రశంస” సంపూర్ణము.

మా ఘ క వి వం శ వ ర్ణ న ము.

చ. ప్రకటమృదుస్వభావగుణ శ భాసురుఁ డోర్పున కాటపట్టు ద
త్తకుఁ డను నాత్మజుం డతని శ ధన్యుని జేయు నుదారచిత్తుడై
సుకృతిని నాతనిన్ జనులు శ చూచి గదా! మును బాదరాయణుం
డొకయెడ ధర్మజుం గుఱిచిరయొప్పుగఁ బల్కిన పల్కు నమ్ముటల్

“తస్యాభవద్దత్తక ఇత్యుదాత్తః” మూలము.

తే. అద్వితీయుఁడు సజ్జను శ లందు ముఖ్యఁ
దై ద్వితీయంబు గౌణంబు శ నై యెసంగు
నట్టి సర్వాశ్రయాభిఖ్య శ నలరి సర్వ
జనము లొసఁగఁగ గ్రహించె శ స్వయ మతండు.

‘సర్వేణ సర్వాశ్రయ ఇత్యనిన్ద్యమ్’ మూలము.

మ. ప్రతిసర్గాంతమునందు శ్రీపద మొగిన్ శ రమ్యంపు మేల్చినై సు
స్థితి నొందన్ సిరియెమ్మెకాని గురుకీర్తి స్ఫూర్తిచే నందమై
క్షితిలోనన్ శిశుపాలరాడ్వధముగాఁ శ జెల్వొందు సీకావ్య మా
మతిమత్పుత్తుఁడ నేరచింతుఁ గవిసక్రమాట్కీర్తిదుర్లోభిన్తే.

‘శ్రీశబ్దరమ్యకృత సర్గసమాప్తిలక్ష్య’ మూలము.

—*—

తే. తంత్ర మావాప మెఱిఁగి యుశ్చద్దండ యోగ
ములను మండలాధిష్ఠానశమును బొనర్చి
యెసఁగు చున్న సరేంద్రున శ కెపుడు శత్రు
లెల్లరును వశ్యులగుదు రశహీంద్రు లట్లు.

ఈ పద్యమును ‘స్థాయిభావంబునకు’ (ఆ. మా. 2-79) అను
పద్యము తరువాతఁ బరింపవలయును.

శ్రీ కొప్పులింగేశ్వర దండకము.

శ్రీ కూచిమంచి పోమసుందరకవి విరచితము.

శ్రీమన్మహాభండ గోదావరీ ప్రాకట ప్రోల్లసద్రాజమాహేంద్ర
విఖ్యాత పూర్ధర్మదిజ్ఞుండల ద్వాదశ క్రోశ దూరస్థిత జ్ఞులన త్కేశీ
దివ్య తీర్థోజ్జ్వలత్పల్వల డేత్రవాసాః జగద్వాసః నీదివ్య చారిత్రముల్
గూర్చి పూదండగా దండకం బొక్కడర్పింతు నీకేను గైకొమ్ము!
మేలిమ్ము! శ్రీలిమ్ము! వే కొప్పులింగహ్వయ శ్రీమహాదేవ! దివ్య
ప్రభావా! విశుద్ధస్వభావా! కృపాపూర్ణభావా! సజాతీయభేదాద్యభావా!
నిజాధీనజీవా! భవారణ్యదావా! భవద్దివ్య చారిత్రముల్ బూని వర్ణింప
నేనెంతవాడన్? సహస్రాస్యముల్ గల్గు శేషాహి కింతైన శక్యంబు
గాదన్నచో నజ్ఞులెనట్టి మాబోటి మూఢాత్ములం జెప్పఁగానేల? దిక్కేల!
దృక్పాల!

మున్ గుంభసంభూత మౌని ప్రకాండుండు కైలాస కైలాంచి
తాధిత్యకా భూమి శీతాద్రిరాట్కన్యకా భవ్య కల్యాణ దివ్యోత్సవారంభ
వేళన్ ద్వదీయాజ్ఞచే లోకబాధాపనోద్ధర్థమై దక్షిణాశాతటీ భూమికిన్
వచ్చుచో నిచ్చటన్ ముచ్చటం జేరి మీరచ్చటం దత్పకాలంబు నందు
త్సవం బొప్ప నెట్లుండిరో యంచు నొత్సుకృమం జెంది మీమూర్తి
దర్శింప నేకాగ్ర చిత్తంబునం బూని ధ్యానింపఁగా మీరు సదృస్థితోద్య
ద్విలాసంబుతో నిందుఁ బ్రత్యక్షమై నిల్చినం జూచి వేళంగులన్ మిమ్ముఁ
గైవారముల్ నేసి తన్మంగళాకార రేఖావిశేషంబుతో నిందునిల్వంగఁ
గాంక్షించినన్ దత్స్వరూపంబుతో నెమ్మిఁ బ్రత్యక్షమై మీ రగస్త్యైశ
నామంబుతో నిల్చి యోగీంద్ర సంసేవి తైకాంత భావంబుతో నుండఁగాఁ
బెద్దకాలం బతిక్రాంతమై యేగె నావెన్క నుద్యత్కలివ్యాప్తి వర్తించె.

ఇట్లుండఁగా నొక్క కాలంబునన్ నీదు పూజాకరుం డైన పూజారి
యొక్కండు వారాంగనా నిత్య సాంగత్య శీలుండు సీపూజనార్థంబుగాఁ
గూర్చి యున్నట్టి చొక్కంపు మేల్తావి పూదండ లావేశ్య కైశ్యము

నందుంచి యాకల్కితోఁ గుల్కి పూముల్కి విల్కాని మేల్కేలి గావించి
 తగ్గణ్య లావణ్య పణ్యాంగనా భుక్త కేషంబులై నాంతమూల్యంబు
 లై నట్టి మూల్యంబులం దెచ్చి నీపీత భాగంబు నందుంచి నీదివ్య సందర్శ
 నార్థంబుగా వచ్చి యున్నట్టి భూమండలస్వామి కర్పింపఁగా నాతఁ
 డాపూలదం డాత్మహస్తాబ్జ మందుంచి వీక్షింపఁగా నందు నీలంపుతా
 సొంపు డా లింపుగా నింపు మేలొ శిరోజం బొకండుండినం జూచి
 యాతం డువగ్రాగ్రహవ్యగ్రుడై 'స్వామినిర్మాల్యమౌ మూల్యమం
 దిప్పుడీ గంధతైలార్ద్ర చంచచ్చిరోజంబు రాఁ గారణంబేమి? యోభ్రష్ట
 దుష్టార్చకా!' యన్న భీతాత్ముడై వాఁడు సర్వాంగముల్ కంప మొందంగ
 'నోచండ కోదండ టోర్దండ! భూమండ లాఖండలా! సావధానంబుగాఁ
 జిత్తగింపం దగున్ భూమిదేవా! మదీయాపరాధంబు లేదీ శిరోజోత్త
 మం బెంత మాత్రంబునున్ వేఱుగా దీసుధాంచూజ్జ్వలన్మౌళిదేగాని'
 యంచున్ దిటం బొప్పఁగాఁ బల్కినన్ విస్మయం బంది యామానవాధీ
 శ్వరుం 'డిట్టి దృష్టాంతమున్ మాకుఁ జూపింతువా? చూపలేకున్న నీకున్
 శిరశ్చేద రూపంబుగా శిక్ష కేయింతు, మన్నన్ 'సరే! చూడుడి! క్షౌత
 లాధీశ:' యంచుం బ్రకాశంబుగాఁ బల్కి తా సంతరంగంబులో 'నీశ!
 మాంరక్ష! రక్షేతి వాక్పూర్ణనై కాగ్ర నిష్ఠా పరాయత్తుడై యుండఁగా
 నప్పుడీ వొప్పుగా మెప్పుగాఁ దప్పులేకుండఁగా ముప్పురాకుండఁగా
 రప్పులేకుండఁగాఁ గొప్పుపోకుండఁగాఁ దాల్చి మీభక్త సంత్రాణ దీక్ష
 మహోదార విస్ఫూర్తి లోకంబునం దేటతెల్లంబుగాఁ జూపి యున్నట్టి
 పృత్యక్ష దైవంబ వోస్వామి! నీదివ్య లీలాచరిత్రంబు లెన్నెన్నియో
 సన్నుతింపంగ నెవ్వారి శక్యంబు? సర్వామర గ్రామణీ! దీనచింతా
 మణీ! యార్తరక్షమణీ! హృత్తమోద్యోమణీ! సోమ! నీదాసుఁడం
 బ్రేమ నన్నేలి రక్షింపుమీశ! నమస్తే! నమస్తే! నమః.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ఇది శ్రీ కూచిమంచి సోమసుందరకవి ప్రణీతంబగు

శ్రీ కొప్పలింగేశ్వర దండకము సంపూర్ణము.

త ప్ప పు ల ప ట్టి క.

.....*

స మీ క్ష.

వృత్తి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
2	18	మామని	మాముని
3	14	ఘోర	ఘోర
3	16	దత్తుని	దత్తుని
6	15	సువిజంత	దీనినివిడువవలెను
6	18	వాచ్య	తిజ్జవాచ్య
6	30	మతస్కంద	మవస్కంద
14	25	అనుపముడు	అనుపముడు
21	29	బిబ్బిహారే	బిబ్బిహారే
23	22	నేతాస్మి	నేతాస్మిన్
23	33	జూచ్చుటో	జూచ్చుటో
24	28	హర్యాంకర	హర్యాంకర
29	10	నెత్తెన	నెత్తెన
29	15	వర్ణనాతీరము	వర్ణనాతీరము
31	2	నేంచ	నెంచి
34	20	లిలితము	లిలితము
36	12	రాతోత్పన్నై	రాతోత్పన్నై
38	31	కాలంకారా	కాలంకారా

భూ మి క.

40	10, 12	మహాత్మ్యము	మహాత్మ్యము
44	24	24-9-1889	28-4-1889
45	1, 2,	తెలుసుకొను	తెలిసికొను
54	29	కవయో	కవయో
60	30	నప్తునేష్టు...	నప్తునేష్టులో భాశ్యశబ్దము
64	13	కొక	కొక
64	23	దోరేయస్యా	దోరేయస్యా
65	17	త్యేవేమాని	త్యేవేమాని
68	6	మండల	మండల
68	22	తురజ్జవక్త్ర	తురజ్జవక్త్ర
68	30	బియను	బియను
69	2	వర్ణించివాడు	వర్ణించినాడు
69	5	బర్వ	బర్వ
69	35	కిన్నరీణామ్	కిన్నరీణామ్
70	8	బిందముఖి	బిందముఖి
71	16	వక్షస్థలము	వక్షస్థలము

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
71	18	ధర్మరా	ధర్మరా
72	2	డపశనున	డపశకున
72	16	కాచిద్	కాచిద్
74	16	చోటటకెలుకలు	చోటకెలుకలు
75	33	సతతము వీడెతంతి	మఱిమఱి గాలిసోఁకి
76	19	శ్చుతులైన	శ్చుతులైన
78	28	ప్రాకృతై	ప్రాకృతై
80	6	మొదలగు	మొదలగు
83	11	ద్వాపురస్యా	ద్వాపురస్యా
83	35	గుర్రము	గుఱ్ఱము (ఇట్లే తక్కినచోట్ల నెఱుంగవలెను)
85	13	వల్లగ్రహణ	వల్లగ్రహణ
85	27	విక్షిపైక	విక్షిపైక
86	5, 10	పార్షి	పార్షి
88	12	గుఱ్ఱము	గుఱ్ఱము
88	18	రేవతోత్తరము	రేవతోత్తరము
87	20	విర్దిపాట	విర్దిపాట
88	22	రెండునీత్రములు	రెండునీత్రములు
88	27	స్తల్పలాశ్లిష్ట	స్తల్పలాశ్లిష్ట
89	18	విచిచిపెట్టిన	విడిచిపెట్టిన
90	28	గాంధర	గాంధర్వ
92	32	సమర్థమర్థః	సమర్థమర్థః
93	3	సాగరపూజీ	సాగరపూరణీ
93	11	సమ్యక్తము	సమ్యక్తము
96	35	ఋత్విజా	ఋత్విజా
96	36	గర్భత్వారోహణము	గర్భత్వారోహణము
98	6	యావ్యాపురోఽను	యాజ్ఞాపురోఽను
98	15	సాన్నాన్య	సాన్నాన్య
98	22	ఋత్విజా	ఋత్విజా
98	31	పురోఽనువాన్య	పురోఽనువాన్య
99	16	మౌఞ్జన	మౌఞ్జన
101	29	నదై సంక్షేదయన్త్యాపో	నదై సంక్షేదయన్త్యాపో
102	7	విజానీతో	విజానీతో
104	34	సమకాలంకారిక	సమనాలంకారిక
106	5	శమ్నో	శమ్నో

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
106	14	జోక	జోక
106	19	యష్టమూర్తి	యష్టమూర్తి
107	4	ముష్టం	ముష్టం
107	25	తీమప్రతి	తామప్రతి
108	35	గుణమున్న నెవడేని	'గుణమున్న నెవడేని (15-39)'
		(5-18) అను పద్యమువలకు	అను పద్యము మొదలుకొని
			'హరికినపరాధగణగణాన్తమయ్యె'
			(15-48) అను పద్యమువలకు
110	12	బనిచె నతని నవడు నతడ	బనిచె నతని నతడు నపుడ
110	17	రిఅవధము	అరివధము
112	21	ప్రలోమయమకము	ప్రతిలోమయమకము
శ్రీమదాంధ్రమాఘ మహాకావ్యము.			
24	4	స్తంభమున	స్తంభముగ
24	7	సంస్కృతి	సంస్కృతి
24	11	త్రిజంగంబును	త్రిజగంబును
27	9	విన్నావె?	పిన్నావె?
31	3	చైద్యు	చైద్యు
32	6	అట్టె	అట్టి
34	1	పుక్కిట	పుక్కిటి
38	23	శీతకిరణుని	శీతకిరణుని
39	17	సాంత్యమే	సాంత్యమే
39	19	లోనఁజెచ్చు	లోనఁగ్రచ్చు
45	14	నేకార్థ	నేకార్థ
46	4	రాజయక్ష్మను	రాజయక్ష్మము
47	5	భజించుచు	భజించు
52	26	యునురులఁగొన	యునురుంగొన
53	10	పుష్పమను	పుష్పమను
53	21	తార్చి	తార్చి
53	25	తనములే	తములే
54	11	గడచి	గడిచె
54	23	అనమాదాంచిత	అనమానాంచిత
55	14	తొలుకాడెడు	తొలకాడెడు
55	16	దోచున్	దోచన్
55	27	గోర్కె	గోర్కి
57	9	బృధులకులంబు	బృధులకులంబు
58	3	నమద్వశీక	నమద్వశీక
58	12	వచించుటను	వచించుటను
58	22	సంపన్నరేజ	సంపన్నరేజ

61	7	గృక్కున	గృక్కెను
66	2	నర్కశకులు	నర్కశకులు
70	14	నిర్హర	నిర్హర
70	18	బోలునట్టి	బోలునట్టు
70	27	హెచ్చుగ	హెచ్చగు
73	7	భేలానవత	భేలానుగత
74	13	మోటదిరి	మోటదిరి
77	12	దిగిన్య భూపతుల్	దిగిన్య భూపతుల్
78	25	వణికుల్	వణిజుల్
83	26	సాంద్రజలాత్మ	సాంద్రజలాత్మ
84	24	బర్వ	బర్వ
87	22	బగునట్టు	బగునట్టి
88	10	బితిమాల	బితిమాల
89	1	కాంతానన్	కాంతానన్
89	8	దరవళ	దరవళ
90	26	బ్రియలట్టు	బ్రియలట్టి
91	4	బోనలవరింపకుండు	బోనలవరింపకుండు
93	4	బలే బలే యన్	బలే బలే యన్
93	22	యొన్న	యొన్న
93	23	నియుండెన	నియుండెన
98	6	దోవగ	దోవగ
100	5	మూర్తులన్	మూర్తులన్
105	16	పన్న	పన్న
105	21	తరువా	తరువా
107	3	మదుపాళి	మదుపాళి
107	7	యెలుగనియటుల	యెలుగనియటుల
109	28	తీనున	తీనున
110	3	లటులేదొంటి	లటులేదొంటి
110	26	—	భృష్టమైనను గ్రమ్మరలక్కరంగు
110	11	వెలుగులగొర	వెలుగులగొర
111	20	మాటికిని	మాటికిని
113	21	లూనినలాతులే	లూనినలాతులే
114	22	గానకుండ	గానకుండ
116	27	నవ్వుచువిద	నవ్వుచువిద
116	7	నిర్మయమున	నిర్మయమున
116	10	హస్తముల	హస్తముల
116	22	యాక్కుష్ట	యాక్కుష్ట
117	24	గదిపి	గదిపి
117	25	బొడ్డుచున్	బొడ్డుచున్
118	21	లపర	లపరి

120	14	పాండువై న	పాండువై న
121	25	లేగిపోయెను	లేగెఁజోయెను
121	28	స్మరుఁడుత్రీతి	స్మరుఁడుత్రీతి
122	24	కాంచ	కాంచ
125	18	చందనమున	చందమున
128	25	గాంచెను	గాంచె
133	2	బొగ్గడమతి	బొగ్గడమతి
125	27	సొంపెక్కె	సొంపొందె
128	11	జక్కవపులుఁగులు	జక్కవపులుఁగులు
128	5	కొప్పుయొప్పులన్	కొప్పునొప్పులన్
130	5	దిజ్జఃఖుండు	దిజ్జఃఖుండు
148	4	నొడ్డాడ	నొడ్డాణ
148	26	జంకెన	జంకెన
154	12	యొనర్చుడు	యొనర్చుడు
158	9	నిజముగానీరవి	నిజముగారవియీ
159	4	డెనల్	డెనల్
160	1	పాంతురము	పాంతురము
160	27	చిట్టితె	చిట్టితె
161	15	వేత	చేత
165	3	ద్వ్యమున	ద్వ్యయమున
169	11	వస్యము	వస్యము
176	26	వామ్రునుఁడై	వామ్రునుఁడై
176	27	సొరకుసుమ	సొరకుసుమ
182	11	భూవ	భూవ
183	8	భోగున్	భోగుల్
188	14	చేయందప్పునొ	చేయందప్పునొ
189	13	నొప్పెడియాగమ	నొప్పెడియాగమ
189	14	కృడుక్రియన్	కృడుక్రియన్
189	15	కాత్తనిరోధ	కాత్తనిరోధ
190	11	దిలేకలవః	దివోకలవః
191	16	బివికృత	బివికృత
192	10	లివేకులు	లివేకులు
197	10	వదంబుచేజమానిబద్ధగళుందొ	వదంబుచేనిబద్ధగళుందొ
198	16	దొనర్చె	దొనర్చె
201	1	తత్పభా	తత్పభా
266	12	కరణత్వమేకాని	కరణత్వమేకాని
209	8	స్మరింతురే	స్మరింతురే
213	20	మనీనుగ్గు	మనీనుగ్గు
219	11	నవ్రమదుని	నవ్రమదుని
219	20	గరిగిన... ప్రియాంబులై	గరిగిన... ప్రియాంబులై
219	25	నీనుదువు	నీనుదువు

220	18	రమణీయత	రమణీయత
221	3	మున్నుధూళి	మున్నుధూళి
223	23	శంభుఁడు	శంభుఁడు
225	24	వృష్టంబులె	వృష్టంబులె
233	23	ద్వరతో	ద్వరతో
234	6	భీకరముగానగుచున్ హతి	భీకరముగాహరి
248	8	చెరువువాప్పన్	చెరువువాప్పన్
256	21	శీతోష్ణాదులలటన్న	శీతోష్ణాదులలటన్న
257	28	స్ఫురదాస్య	స్ఫురదాస్య
258	26	గాంచెడు	గాంచెడు
261	4	వేళ్ళకుక్తుండయ్యెన్	వేళ్ళకుక్తుండయ్యెన్
262	6	ఫలమునందుఁగాక	ఫలమునందుదాఁక
264	14	ధూళితతి	ధూళితతి
265	25	క్తి విస్ఫూర్తి	క్తి విస్ఫూర్తి
267	26	విజృంభించి	విజృంభించి
268	14	కనీవికలన్	కనీవికలన్
268	21	యనిననింతె?...ధనులె	యనిననింతె?...ధనువె
269	5	పాంతయో	పాంతయో
270	27	రాడ్వీణ	గ్రావకతోరమైనయదూరాడ్వీణ
271	6	వత్తులున్	వత్తులున్
272	23	బాణమయమంబుగాన	బాణమయమంబుగాఁగ
272	24	వేయుచువేపుచూపు	వేయుచువేపుచూపు
273	15	చైద్యుతేరితో	చైద్యుతేరితో
274	1	రుక్మిణీకుచ	రుక్మిణీకుచ
274	6	బల్బరాశ	బల్బరాశ
274	14	బుజాతాపల	బుజాతాపల
275	18	విహంగతలన్	విహంగతలన్
276	15	మంత్ర	మంత్ర
277	6	విసమొందునో	వికాసమొందునో
277	7	నయ్యెడ...వేవెలుడిగూనినవాని	డయ్యెడ...వేవెలుంగూనినవాని
277	19	శనింప	విశనింప
277	20	నతవిఁచాపము	వతనిపావము
278	7	కొండవై	కొండలై
278	12	శార్కొన్మతి	శార్కొన్మతి
278	14	శూరులై	శూరులై నవి
280	20	మాలికల	మాలికల
280	28	ప్రక్కణసున్	ప్రక్కణసున్
281	11	సవర	సవర
283	6	లింగముల	లింగముల
284	2	హాసస్ఫూర్తి	హాసస్ఫూర్తి
285	5	నీరుముంచి	నీరుముంచితో

విజ్ఞాన ప్రచార నిలయము,

కొత్తపేట, తూర్పుగోదావరి జిల్లా.

VIGNANA PRACHAR NILAYAM,

Kothapeta, East Godavari Dist. [A. P.]

మాచే ప్రచురింపబడిన గ్రంథముల నూతన ఖరీదుల జాబితా.

This Price-List Cancels all the Previous Price-Lists

Prices are Subject to Fluctuation.

1. అంధ్ర హోమియోపతి బొషధవిజ్ఞానము 1వ భాగము 38-00
2. అంధ్ర హోమియోపతి బొషధవిజ్ఞానము 2వ భాగము 20-00
3. సంపూర్ణ హోమియోపతి మెటెరియా మెడికా 40-00
4. హోమియోపతి తత్వశాస్త్రము 12-50
5. డా॥ హానెమాన్ "ఆర్గనాన్" (హోమియో సిద్ధాంతము) 14-50
6. డా॥ హానెమాన్ "ద్వీర్వవ్యాధులు" (క్రానిక్ డిసీజెస్) (సిద్ధాంతభాగము) 14-50
7. డా॥ హానెమాన్ "మెటెరియా మెడికా ప్యూరా" (సంగ్రహ సంపుటి) 30-00
8. డా॥ కెంటు "హోమియోపతి మెటెరియా మెడికా ఉపన్యాసములు" 45-00
9. డా॥ నేష్ "హోమియో ముఖ్యబొషధములు" 20-00
10. డా॥ ఏటెన్ "హోమియో బొషధ కీలక లక్షణములు" (కీ-నోట్సు) 18-00
11. డా॥ బోరిక్ & డ్యూయా "12 టిస్యూ బొషధములు" 1, 2, 3 భాగములు 17-00
12. డిటో 4వ భాగము 18-00
13. హిందూదేశ మూలికల హోమియోపతి ఉపయోగము 8-00
14. డా॥ బోసింగుహానెన్ "లక్షణసూచిక (రిపెర్టరీ)". 30-00
15. డా॥ లిప్పీ "లక్షణసూచిక (రిపెర్టరీ)" 37-00
16. లక్షణసూచిక (రిపెర్టరీ) మనయోగించు విధానము 4-00
17. డా॥ రాబెర్ట్సు "ఉన్నట్లున్నదని రోగిచెప్పు బాధలు" Sensations as if ...
18. డా॥ డ్యూయా "హోమియో చికిత్స ముఖ్యవిషయములు"
(130 వ్యాధులకు హోమియో చికిత్సలు-ప్రశ్నోత్తరములు) 12-50
19. డా॥ ఘోషార్ "అవరిత హోమియో చికిత్సలు" 5-50
20. హోమియోపతి విచిత్రగుణమంజరి 20-00
21. సమస్తవ్యాధులకు అద్భుత హోమియోపతి చికిత్సలు ...
22. మానసిక వ్యాధులు : హోమియో చికిత్సలు 10-00
23. కేన్సరు : హోమియో చికిత్సలు 8-00
24. కొన్ని ప్రాణాపాయకర వ్యాధులు (టెటానస్, ఎక్లాంప్సియ,
పిచ్చికుక్కకాటు, పాముకాటు) : హోమియోచికిత్సలు 4-50
25. టైఫాయిడ్ : హోమియోపతి చికిత్సలు 4-50
26. కలరా : హోమియోపతి చికిత్సలు 1-00
27. పశుపక్షి వ్యాధులు : హోమియో చికిత్సలు 14-00

28. డై జెటిన్ (పదుమూతము) : హోమియో చికిత్సలు 8-00
29. "శ్రీలక్ష్మ్యాదులు : హోమియో గృహవైద్యము" -డా॥ హెర్రింగు 2-50
30. "శిశుచికిత్స, మనుచికిత్స మొదలగువ్యాధులు : హోమియో గృహ
వైద్యము" -డా॥ హెర్రింగు 2-50
31. యుక్తవయస్సు వచ్చిన యువతీయువకులు తెలిసికొనవలసిన
"శరీర ముఖ్యవిషయములు : వ్యాధులు" (80 బొమ్మలతో) 12-50
32. శ్రీ పురుష జననోద్రియ వాంఛలు, అనుభవములు : ప్రేమకళాధన
(అనేక బొమ్మలతో) 12-50
33. శ్రీ పురుష జననోద్రియ వాంఛలు, అనుభవములు : హోమియోచికిత్సలు 9-00
34. "గర్భధారణ, ప్రసవము : శిశు సంరక్షణ" (212 బొమ్మలతో) 15-00
35. గర్భధారణ, ప్రసవము : హోమియో చికిత్సలు 8-00
36. "గర్భిణి : శిశుజననము" (అనేకబొమ్మలతో) డా॥ ఎలాన్ ఫ్రాంక్ గట్యుకెర్ 12-00
37. డా॥ ఇంగ్లింగ్ "ప్రసూతివైద్య ఆత్మవసర గ్రంథము" (హోమియోచికిత్సలు) 8-00
38. కుటుంబనియంత్రణము : శ్రీ పురుష అధునిక గర్భనిరోధ విధానములు
(105 బొమ్మలతో) రచన: లేడిడాక్టరు సుభద్రాదేవి, L.M.P. & వి.వి.శర్మ 8-00
39. "అహారము : ఆరోగ్యము" డా॥ రాబెర్ట్ బెర్ 1-50
40. ఆంగ్ల-ఆంధ్ర వైద్య నిఘంటువు
English - Telugu Medical Dictionary 17-00
41. శ్రీ రోగి వైద్యునకు తెలుపవలసిన విషయములు
Female Case-Taking Form 2-00
42. పురుషరోగి వైద్యునకు తెలుపవలసిన విషయములు
Male Case-Taking Form 2-00
43. హోమియోత్రికతి (వద్యములలో మెడిసిన్మెడికా) డా॥ బి. సుబ్రహ్మణ్యం 1-50

మాప్రచురణలు మావద్దగాని, ఆంధ్రదేశమందలి హోమియోపతి స్టోర్సు
లందుగాని, పుస్తకముల షాపులందుగాని దొరకగలవు. మీఆర్డరుతో
కొంతసొమ్ము ఎడ్వాన్సుగా పంపవలయును. పుస్తకములను పంపుట
కయ్యెడి పోస్టులుచార్జీ అదనము.

ఎట్టి అసాధ్య వ్యాధులకైనను హోమియో చికిత్స ప్రజ్ఞావంతముగ
చేయబడును.

వేమవరపు వేంకటరమణశర్మ,

హోమియోపతిడాక్టరు,

విజ్ఞాన ప్రచార నిలయము,

రా.వ.శి.సి. రెవెన్యూ డివిజన్, 522002, మద్రాసు-600002.